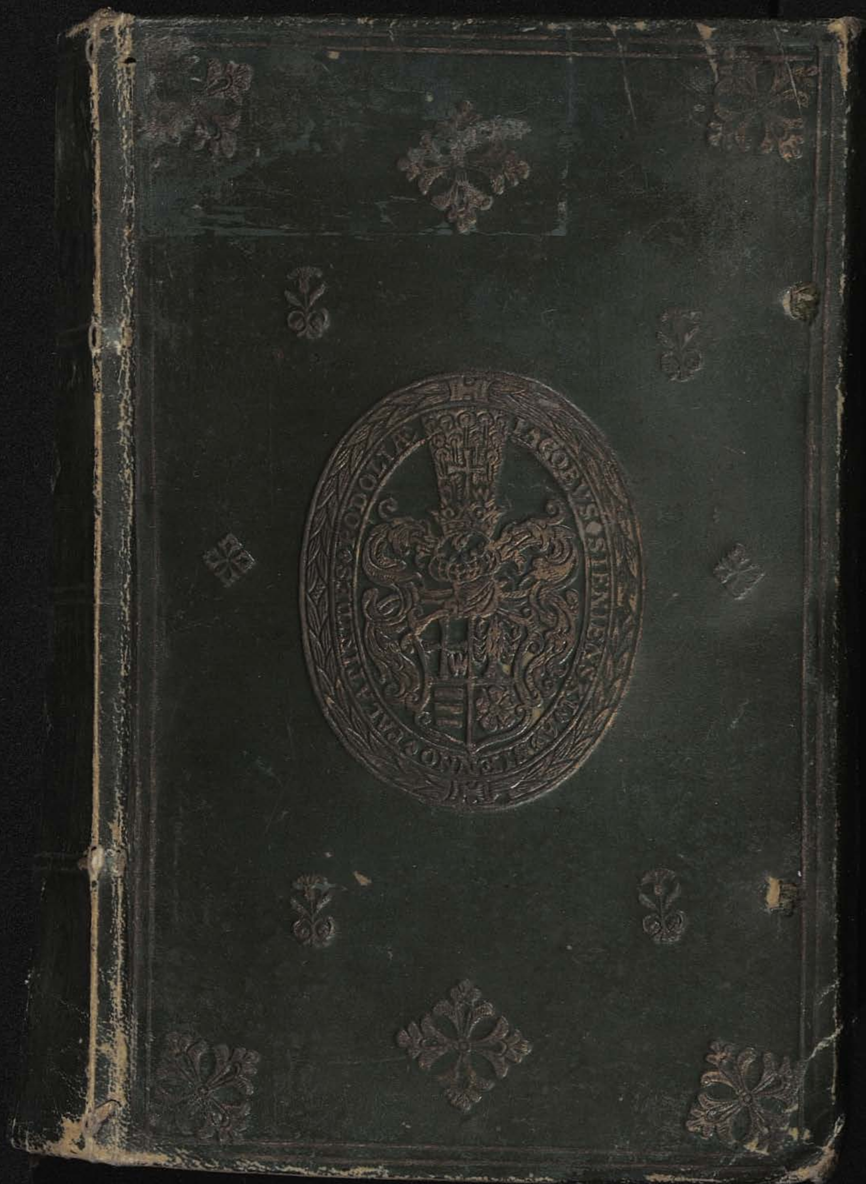

IACOBVS
PODOLIAE

Fausti Socini Senensis
ad amicos Epistolae. In quibus
variae de rebus divinis quaesti-
ones expediuntur, multaque sacra-
rum litterarum loca explanan-
tur. Additae sunt paucae alio-
rum ad Socinum epistolae, ad quas
ipse respondet.

Racoviae
typis Seb. Sternacii
1618.

BIBLIOTH. UNIV.
JAGELLONICAE

MARCELLI SQUARCIALUPI
AD FAUSTUM SOCINUM SENENSEM
EPISTOLA

TAMETSI prima lectio meæ hujus Epistolæ commovebit (utinam fallar) animum tuum: tamen spero fore, ut consideratiùs postea tum verba, tum animum meum expendens, non solum omnia boni consulas, quæ a me proficiscuntur: sed etiam amico tuo gratias agas. Quid enim aliud huc me adduxit, Socine, uti te officii admonerem, quàm studium in te meum, & honoris tui solidioris desiderium ardens? Mitto, me hoc verè cognoscere, tuam, si me audiveris, valetudinem longè minùs incertam fore. Et profectò, si velis & amicis, & universitati piorum (ut id maximè curas) operam dare, tuæ vitæ ac sanitatis ratio est habenda, quam nullo modo, mi Socine, (crede amico & medico) si tam facilè contendas cum acerrimis viris, præsertim de genere argumenti non usque adeò ad usum Ecclesiæ necessario, tueri poteris. Nam si non vides quantum sit pelagus, quantus Oceanus errorum quotidie pullulantium, videris non is esse, qui tamen es judicio singulari. Si vero hæc tibi sunt cognita, & vides infiniti laboris, hoc est insaniæ ferè exploratæ eße Theologorum deliria curare velle, cur tentas quæ assequi non potes? cur eos curas mor-

morbos qui serpunt perpetuò, & virus habent, semperq́; habuerunt inexpugnabile?

Præterquàm quod video in eo te peccare quod omnium gravissimum est, & a tua gravitate alienum. Nimis magna est alacritas tua Socine, cum tibi quid in animum venit, cum decernis, illico ad opus aggrederis, & acumine tuo illo, fervidoq́; studio cum veri, tum (ni fallor) etiam honestissimæ laudis abreptus, & scribis, & publicas tuos libros.

Quid quæso magis cavendum est amore sui ipsius? At nimium sibi placet ille, qui gravissima cum tractet argumenta suos labores tam facilè pub licat. Quid si leviora sectetur genera, & in minimè necessariis neque ad se pertinentibus insudet.

Sed ad singula explicatè.

Dixit heri vir Amplissimus Blandrata, librum se accepisse tuum contra Palæologum. Ego, quamquam a concertationibus theologicis libenter abstineo, tua tamen egregia doctrina facit, nec non Palæologi fama, ut libenter utriusque opera percurram. Legi ferè tota nocte cursim ac raptim in utroque libro, eo tamen consilio, ut ab utroque scriptore nonnihil mihi seponerem. Verùm pro fructu & jucunditate, molestiam, cum temporis & somni, ut verum fatear, jactura hoc accidit. Quamquam enim uterque vestrum insigni sit eloquentia, & eruditione, unde ego possim vel ex vestris lusibus abire doctior, dolor tamen quem cœpi tua caussa, dum inquam te maceras cum vitæ tuo periculo, nostraqúe solicitudine, vigiliis istis gravissimis, non tamen fructuosis, omnem sustulit le-

lit lectionis usum & jucunditatem. Verùm ad præcipuas rei partes.

Tria sunt, Socine, quæ mihi litterarii istius laboris rectè instituti fundamenta solida videantur, Si quinam ipsi simus, hoc est, qui status, quæ vires cum animi tum corporis, quodve præcipuum sit munus; deinde, contra quem scribimus; tertiò, qua de materia scribatur, cogitemus. Hæc tua qualia sint, in præsenti negotio, quæso mecum Socine pacato animo recognosce.

Ad te quod attinet, animo es tu quidem ad omnem doctrinæ rationem ac veritatis investigationem nato, magna rerum philosophicarum cognitio, es orator summus, & theologus insignis, linguas tenes maximè latinam, ut possis cum præcipuis totius Europæ sapientibus certare: sed fortunæ tuæ ratio, & valetudo, non has pugnas, quarum nullus est finis, requirunt. Peregrini sumus, necessaria vix habemus ad vitam tuendam, & nisi aliena succurrat benignitas (ne irascare, de me quoque loquor) quo nos vertamus, nos fugit. An non in iis redactos angustiis decet pacatam vitam agere, nemini infensos esse, certamina graviora declinare. demum, nil tentare, quod nostris amicis atque patronis non valde probetur? Quis omnium hominum tam est prudens, ut in suis rebus alieno consilio non indigeat? Habes tu non paucos qui te suo judicio regere tutò, & cum honore possint. Habes unum saltem cui sis charissimus, cui omnia debeas, qui judicio maximè polleat, cur tantum studium, consiliiq; pondus neglexisti? Pote-

ras non tantùm ejus cenſuram abſoluti jam libri petere, ſed conſilium poſtulare de ſubeundo non levi labore. Et poſſum aſſeverare Senis conſilium tibi, ſine dubio, ſi petiviſſes, profuturum fuiſſe.

Hæc ad animum & ſortem noſtram. Quid corporis vires? Gratulamur valetudinis confirmationem, ſed caſum veremur. Nihilq́; tam corpus afficit, quàm immodica lucubratio, præſertim ſi contendamus, maximè ſi laceſſimus eum, qui ſit & ingenio, & uſu, & voluntate, mitto facundiam eruditiſſimam, cavendus. Quid quod (ut ſcio, non ſuſpicor) immodicus eſt animi tui æſtus in diſputatione? Quoties volui te admonere diſputantem, vel de re levi jurgantem, & clamoribus maximis omnia perturbantem? Et putas cum ſcribis non eſſe intus eosdem fervores, cum eadem omnino ſit natura? Et ubi tanta eſt iræ vis, ut cum ſummæ pietatis, ac modeſtiæ profeſſione tanti erumpant clamores, tanta ſit animi & corporis commotio, putas, inquam, te tam levi de cauſſa furentem, eße in tuo cubiculo, dum acer inveheris, in Adverſarios moderatum? Si etiam cognoſceres modeſtiſſimum eße te, deberes tamen, ut ne immodicum te dicere quis poſſet, ad amicorum conſilia ſemper accedere. Nihil aggredi non conſultis tuis, & nihil emittere, niſi bene ac ſæpe a libero judicio Magiſtrorum excußum & examinatum.

Iam quod Adverſarium ſpectat, non erat ignorandum, quid boni & egregii, quid mali & cavendi in eo deprehendatur. Palæologus, ut audio, doctiſſimus, magnus philoſophus, theologus, diſputator exercita-

tus, in

sus, in contentionibus acerrimus, audens, pertinax, facundus item, Græcus demum in cælum avolans, si jusserit venter. Quid possis cum homine animosissimo tu modestissimus, & ad lenitatem fictus & educatus? Ergo hæ magnæ sunt caussæ, quibus a pugna cum tanto gladiatore poteras deterreri, vel enim erit jurgandi nullus finis, vel sine magno lucro tibi erit pes referendus, ne dicam fugiendum.

De materia & argumento quid scribam? Vulgatissimum est illud, Nil frustra. Quod si hoc irritum oderunt vel ii qui sunt ex populi sentina, quid sentient viri docti & sapientiæ cupidi? Frustra verò id agitur quod sæpiùs actum, & unde nullus expectetur usus. Controversia de magistratu quoties, a quot, a quantis viris est agitata? Non texam catalogum, ne sim ridiculus. Tu ista somnians meliùs quàm ego vigilans dudum nosti. Quorsum igitur oculos hominum novis libris editis fatigamus? Ecquando erit digladiandi, & ab aliis vel res, vel verba, vel utrumq; subripiendi finis? Fructus autem ibi nullus in religione, ubi res ad salutem non necessariæ disputantur. Nostra verò beatitas non ex hoc pendet, ut sciamus in Ecclesia magistratum illum sontibus horrendum locum habere, vel non habere. Cum illa potiùs duo sint necessaria Christi asseclis, vera Dei Christiq; notitia, & vitæ honesta & sancta institutio. Nos autem quæ necessaria sunt levioribus posthabemus, & nolumus reprehendi atque meritò increpari?

Tria dixi esse cum in universum, tum in præsentia consideranda, tamquam laboris nostri solida fun-

damenta, noſtri inquam notitia, & adverſarii, nec non argumenti tractandi. Quartum nunc ſuccurrit, ratio ipſa ſcribendi. Quæ ratio duûm eſt generum; prima logica, in qua methodus Oratoria nec non dialectica continetur in partium diſpoſitione, atque rationum. Secunda verò mores continet, vel enim arroganter, temere, inſolenter, iniquè, turpiter nos gerimus: vel modeſtè, conſideratè, placide, ritè, atque cum ſumma verecundia (id quod numquã negligendum eſt) pugnamus cum adverſario. Quid quæſo de te dicis, Fauſte, hac in parte? Audi, & menti commenda vocem privatam amici integri, liberam inquam vocem, neque interim a veritate diſſidentem.

Primùm videris hominem graviſſimum ultro laceſſere, cum ille tecum non diſputet, non contra te, non de te, non contra tuos proximos, niſi velis tuo arbitratu, dum te tuearis, gradus propinquitatum ſtatuere. Poteras non exorari; non magnum fuiſſet ex tuo ſilentio detrimentum, vel Paulus ipſe, vel quis alius ejus nationis hoc oneris ſubiviſſet. Meritò igitur ſuſpicaris, ne temeritatis te accuſet † Græcus, cum, ut fateris, falcem inferas in alienam meſſem. At enim publica Eccleſiæ cauſſa, & omnes debemus eum refellere (ſic enim argutaris in Epiſtola) qui pietatẽ in Chriſtum convellat. Ad cauſſam publicam dico, Racovienſium ſeceſſionem ac delirium eſſe ab Eccleſiæ ratione ſejungendum. Niſi velis conciliabula quæque amentium anicularum partes Eccleſiæ Chriſtianæ, aut Eccleſiam appellare. De revulſis firmamentis fidei a

† Gregorius Paulus Palęologus

dei a Græco, id ipſe aſſeris non probas tamen, ut pateat juſtis de cauſſis te invaſiſſe tuo calamo in Eccleſiæ perturbatorem. Præterea, nonne tu Græco objicis, jam nullum eſſe illum cœtum Racovienſium, diſsoluta jam illa omnia, mutationem factam rerum, quare cum larvis Græcũ luctari? Quænam igitur eſt cauſsa publica quam tueris, ſi cum larvis pugnat qui oppugnat Racovienſes: An non vides Fauſte te larvarum eſſe patronum, ſi larvas divexat Græcus?

Huc item illud ſpectat, nomen tuum a te reticeri. Cur id admiſiſti? quo conſilio? Adverſarius prodit apertè, tu larvatus? Ingenuum ſemper fuit liberè fortiterq́ue, non occultè agere atque artificioſè. Prudens autem conſilium eſt, nolle ea moliri & perſequi, quæ conſequi ac præſtare non poſſis. Ridiculum eſt profectò ſperare tuum nomen ignoraturum Græcum, ſi civitates integræ ſciant hujus libri te authorem eſse. Si poſſet alterutrius nomen utrumque fugere, laudandum eſset tuum conſilium. Sed ſine dubio te producet in apertum dies, & quod ipſe animo & liberali, & Chriſtiano debuiſti, facient cum tuo dolore alii multi. Neque hanc anſam negliget acutiſſimus æmulus. Et profectò vel honeſtus eſt labor tuus, vel minùs. Si primum, cur nomen ſiles omnino publicandum? Si ſecundum, cur aggrederis?

Iam videamus ultimum de modo diſserendi. Proponis tu quidem rectè, diſponis decorè, diſputas acriter & elegantiſſima lingua. Sed quanto judicio, quanta veritate, tu videris. Maledicentia certè in tuo volumine, contrà atq; in epiſtola promiſiſti, cun-

 ctis ap-

ctis apparet. Neque enim solùm illum pauperrimum senem, ais in cõtextu, similem eße Iudæorum, dolore Christi gloriæ perturbari, immo excæcari, convellere Christi regnum, immo demoliri; sed egregiè te oblectasti hominis infamiâ cumulandâ, dũ in marginibus legitur sæpe, Palæologus inconstans, Palæolog⁹ sibi contrarius, Palæologus Iudæorum similis, Palæologus talis ac talis, miris inquam vexatus & confectus modis. At enim fortaßa dices, non mea hæc sunt. potuisti delere si voluisses. Verùm arriserunt palato tuo aculei mortiferi & execrandi in Christi ecclesia. Atque utinam in tuam famam hæ sagittæ verborum omnes non citò resiliant.

Si mihi succenseas dum hæc legis, ausim dicere, me nulli mortalium posthac fidem habiturum. Non te coràm redarguo, scripto privato admoneo, amicus ego & frater, tuiq; observantissimus. Novit Senex amplissimus meam in te pietatem, nedum voluntatem. Novi tuas insignes animi, & linguæ, & calami dotes. Vnum in te desideramus, ut minùs tibi blandiare, magis aliis credas qui te in tuis rebus possunt admonere. Communis est enim omnium sive morbus, sive virtus hæc, ut facilè sordes alienas noscamus non perceptis nostris.

Quæ cum ego ita esse intelligam, ne in quo te redarguo me ipse rectè accuses, quæ scripsi in Bezam non emittam in publicum excusa, nisi prius tuam limam a tua bonitate ad omnia poliendam impetraro. Dixi millies optimo nostro patrono, Malo latere semper in angulis ignobilitatis, quàm non uti consilio, ju-

lio, ju-

lio judicioq; sapientum. Tu, per Deum obsecro, mea scripta, quæ mittã, finge, refinge tuo arbitratu, dele, adjunge, muta uti volueris. Neque enim tua censura satis erit mihi. Si potero, eadem illustri illi viro & verè sapienti tradam absolvenda. Neque ullus esset finis emendandi, si multi mihi essent amici ad rem tantam idonei.

Reliquum est, ut finem prolixæ imponam Epistolæ, Quo gradu Dei beneficio sis constitutus, quæso provide. Illustre nomen tuum in Italia, Germania, Gallia, Sarmatia, Pannonia est.

Mirantur multi vim ingenii, linguarum peritiam, litteras reconditas & excellentes, & plurimi suspiciunt innocentiam tuam singularem. Ecclesiarum oculi multarum, nedum fratrum singularium, in te maximè conjecti sunt. Danda est opera ne fallas nostram opinionem. Falleres autem, si te maledicum agnosceremus. Maledicentiam enim animus parit malevolus, & cum ipsa malevolentia pernicies & miseria est cum corporum, tum verò maximè animorum. Promptuarium omnium virtutum scis esse modestiam. Neque tu cessas in aliis, & rectè sanè, modestiæ dignitatem laudare, urgere. Cave, Socine, ut ne te crimine illo condemnemus, quod minimè in te cadere tibi suades.

Et inprimis cognosce, quo te vocet, invitet, ac ferè impellat officium boni Christiani. Quanto te prosequatur amore noster patronus optimè nosti. Quæ agitentur, quæ versentur in controversia cæterarum gravissima, non te fugit. Aggredere ad laborem per-

neces-

necessarium, excute omnia quæ huc spectent, erue nos e tantis, tamq; obscuris tenebris. Hæc ipsa quæ summa sunt, & plusquam necessaria, tui sunt ingenii, tui acuminis, tuæ theologiæ; fundamenta, fundamenta confirma (locos illos examina quos nosti) non fenestellas, aut pavimenta exornes. Verborum plus satis, rationum parum. pugnarum jam diu nimium, veritatis inopia maxima. Monstrabit pater viam, (quid enim amicum aut patronum dicam, si non solùm foveat, sed alat, & sustentet?) methodum certissimam ostendet. Non libri, non otium, non ingenium, non ars, non exercitatio, non elegantia summa, non socii tandem deerunt, si volueris. In summa, præstabis quæ cupimus. Vale neque iratus descende ad respondendum. Ex urbe Transylvanorum primaria 15. die Septembris. 1581.

Tuus Marcellus Squarcialupus.

FAUSTI SOCINI AD SUPERIOREM Epistolam Squarcialupi RESPONSIO.

COmmovit me (fateor) tuæ epistolæ non prima lectio tantùm, ut tu futurum putaveras, sed etiam postrema, quamvis sæpius eam accuratè perlegerim, idq; non paucorum dierum spatio, antequam, ut

tibi

tibi reſponderem, calamum ſumpſerim. Non quòd a te & moneri & reprehendi ægrè tulerim, a quo nihil mihi gratiùs accidere poterat; ſed quòd dum id facis, immodicis interea & planè falſis me laudibus oneras, & ſimul pleraque in me vel graviter culpas, vel parū probas, quæ aut a me quam longiſſimè abſunt, aut laude potiùs atque approbatione digna videri debent. Itaque tui cauſſa, & quia te amo, non mediocriter ſum commotus, cum legendis tuis litteris animadverti, videri poſſe, te aſſentatorem, vel (ut ita dicam) illuſorem, & ſimul tamen φιλεπιστιμουστὴν quendam ex aula nobis produiſſe. Nam quòd errore ductus iſta ſcripſeris, vix cuiquam veriſimile fiet, qui te vel leviter noverit, cujus ingenii, judiciiq́; acumen omnes agnoſcunt, nonnulli etiam, inter quos me eſſe profiteor, non parum admirantur. Dixi autem quid de te videri poſſit, non quid ego ſentiam. Mihi enim, cui tuus in me amor perſpectus eſt, potiùs probatur te in laudibus vel nimiis, vel nullo modo verìs mihi tribuendis, tamquam amantem circa rem amatam, ut ille ait, cœcutiiſſe; in iniquis verò reprehenſionibus nimio honoris & ſalutis meæ ſtudio abreptum fuiſſe. Quo etiam fortaſſe factum eſt, ut ſine ulla cauſſa tātum dolorem, quantum præ te fers, meæ cauſſa ſuſceperis. Quamobrem patere, quæſo, ut te iſta moleſtia liberem, & nihil me feciſſe, quod tantopere te cruciare debeat, diligenter oſtendam.

Conſilium & factum meum adverſus Iacobum Palæologum pro Racovienſibus reſcribendi multis de cauſis vehementer reprehendis, quas etſi tu ad certa quæ-

quædam capita rovocare videris, ego tamen eas omnes singulatim alia ratione recensebo. & quid ad unam quamque contra dici & posse & debere existimem, suo loco statim subjiciam.

Prima igitur caussa erit, quòd ea quæ assequi non possim tentare voluerim, cum insaniæ ferè exploratæ sit theologorum deliria curare velle. Si hæc tua ratio ad rem facit, & alicujus ponderis censeri debet, digni reprehensione sunt omnes ii, qui hactenus de rebus divinis contra aliquorum sententiam scripserunt, qui tamen nisi fuißent, nos in antiquis tenebris adhuc detenti eßemus, & sempiternæ salutis viam prorsus ignoraremus, ex quo etiam intelligi par est, quàm alienum a veritate existimari debeat, insaniæ ferè exploratæ eße, theologorum (si ita eos appellare licet) deliria (ut ais) curare velle, cum experientia ipsa compertissimum sit, multa theologorum deliria ab iis, qui id tentarunt, curata fuisse. Nam, si tum demum theologorum deliria sanari intelligis, cum vel ipsi delirantes theologi, vel omnes, aut saltem major pars eorum, qui ipsis credunt, ad mentis sanitatem restituuntur, quid hoc ad rem, cum mihi satis futurum sit, si vel unum ex iis, quos unà cum Palæologo delirare censeo, mētis compotem reddidero, immo si eos, qui rectè sentiunt, ne a recta sententia depellantur effecero? An non hoc in ipsius operis præfatione mea expreßum est? Quamquam ad laborem meum ab omni culpa hac in parte liberandum, & non temere susceptum a me fuiße ostendendum, satis superq; eße debet, me ea dixisse, vel

certè

vertè dicere potuiße, quæ caussam eorum, pro quibus respondi, ab adversarii oppugnationibus tutari queant.

Secundam caußam faciemus, quòd inconsultis amicis & patronis meis, præsertim verò Sene (ut tu eum nominas) illo prudentissimo, librum istum conscripserim ac publicaverim. Ais enim, nos, qui peregrini sumus, & vix necessaria habemus ad vitam tuendam, nil tentare debere quod nostris amicis & patronis non valde probetur. Hic tria, Marcelle, antequam me reprehenderes, consideranda tibi erant. Primùm. satis me amicorum & patronorum consilio usum fuisse, cum non modò probante, sed suadente ac rogante piorum, mihiq; conjuctissimorum hominum cœtu, quibus mea salus cordi est, opus aggressus sum. Deinde eos, quos tu maximè censuisses, propter locorum distantiam, cum res differri non posset, me nequaquam consulere potuiße. Cui illud adde, de quo tu fortasse cogitare non poteras, me venerandi illius viri, cum id ignorantibus iis, quorum gratia laborem hunc non detractavi, fieri neutiquam poßet, ob certas quasdam caußas, judicium expectare nullo modo debuisse. Qua de re ad ipsum apertiùs scripsi. Postremò animadvertendum tibi fuerat, rationem istam, quòd peregrini simus, & vix necessaria ad vitam tuendam habeamus, prorsus humanam eße, id est, nihil divini sapere, & propterea locum nullum habere poße, ubi de rebus divinis agitur, in quibus ne ob ipsam quidem vitam conservandam de recta via umquam deflectere debemus. Sed ais, (ut ex ver-

verbis tuis colligo) cur saltem absoluti operis correctionem atque emendationem ab acerrimi judicii Sene non poposcisti? Vtinam id mihi facere licuisset. Sed quomodo (ut cætera omittam) id fieri potuit, cum non exigua operis pars, postquam opus ipsum typis mandari cœpisset, confecta fuerit? Id autem (præsertim quod ad me attinet) non nisi necessitate aliqua cogente factum fuisse, neminem non judicaturum existimaverim.

Tametsi autem ex iis, quæ paullo ante dixi, satis ad id responsum videtur, quod tertiæ causæ loco esse potest, quòd, cum nos non modò peregrini simus, verùm etiam in eas angustias simus redacti, ut alienæ benignitate ad vitam tutandam planè indigeamus, nemini infensi esse, & certamina graviora declinare debemus; tamen non abs re erit hoc loco illud repetere, totam istam rationem cum rebus divinis nihil commertii habere, eamq; homini Christiano ne pili quidem faciendam esse, nisi, si de rebus indifferentibus agatur. Nam ab iis quæ malæ sunt, qualem tu (ut conjicio) istam meam scriptionem facis, etiamsi nulla præterea ratio id suadeat, tamen ob id ipsum, quòd malæ sunt, omnino abstinendum est. Quod si eam fortasse inter indifferentes numeras, vehementer falleris, judicio meo, quemadmodum ex iis, quæ infra dicentur, apparebit.

Quarta causa, quam facere possumus, quòd, cum nemo tam prudens sit, ut in suis rebus alieno consilio non indigeat, malè a me factum est, qui aliorum consilio hac in re non sim usus, jam per ea quæ dicta sunt

con-

confutata videtur. Quibus adde, eosdem illos pios viros, qui me ad hoc onus suscipiendum impulerunt, quiq; prudentia atque eruditione maximè præstant, totum ferè opus antequam publicaretur, & vidisse, & visum approbasse. Præterea regula ista, quam tu statuere velle videris, ut nemo sine alieno consilio quidquam faciat, non ita facilè, in rebus præsertim ad religionem pertinentibus, est admittenda, etiamsi ad ea tantùm, ut arbitror, eam accommodari velis, quæ alicujus momenti esse videantur. Multa enim sunt, eaq; maximi momenti, in quibus Christianus homo nullius consilio indigeat; immo, si consilium petat, errare censendus sit, quippe qui impedimenta ad id faciendum quærere videatur, quod se facere debere, compertissimum habeat. Nam quod postmodum hîc addis, me nihil emittere debere, nisi bene ac sæpe a libero judicio magistrorum excussum & examinatum; qui sint magistri isti, non sanè intelligo. Neminem enim ego in iis rebus, de quibus in responsione illa mea disseritur, ex iis qui hodie vivunt, ulla ex parte magistrum agnosco; sed Deum tantummodo præceptorem habui, sacrasq; litteras. Quinetiam in universa ipsa divinarum rerum scientia, quæcumque tandem illa in me sit, præter unum Lælium patruum meum, qui jam diu mortuus est, vel potiùs præter quædam paucula ab ipso conscripta, & multa annotata, nullum prorsus magistrum me habere contigit. Sed fortasse magistros appellas eos, qui & alios, ut tibi videtur, & me docere possint. Ego (ut ingenuè fatear) in iis, quæ in responsione illa

mihi tractare neceße fuit, ne unum quidem hacte-
ctenus novi ejusmodi magistrum; tametsi multa ad-
huc in iisdem rebus me doceri posse planè persuasum
habeam. Vtinam unum aliquem invenirem. Tu, si
eum te reperisse existimas, indicato tantùm, & me
judicium tuum magnifacere statim videbis, &, quin
doceat, prorsus non recusare.

Quintum locum ea caussa occupabit, quòd, cum
nil frustra (ut est in proverbio) fieri debeat, ego ta-
men, pro Racoviensibus ad Palæologum respondendo,
inanem laborem sumpserim, & actum, ut dici-
tur, egerim. Controversia enim de Magistratu in
Ecclesia retinendo nec ne, & sæpius, & a multis, iisq;
magnis viris, agitata est. Miror sanè, te, hominem a-
cutum, & in rerum multarum veritate vestiganda
exercitatum ista dixisse. Quasi verò fieri non poßit,
ut summos etiam viros aliquid fugiat. Quasi non
jam re ipsa compertum sit, in iis, quæ ad Christia-
nam religionem attinent, homines doctißimos, eosq;
numero pæne infinito, idq; per multa sæcula, fœdißi-
mè lapsos esse, eaq; penitus ignoraße, quæ hodie in-
fantes ipsi rectè norunt. Si nullum argumentum tra-
ctandum est, de nullaq; re scribendum, de qua jam
multi, iiq; magni viri scripserint, non ego magis
quàm cæteri ferè omnes, qui de rebus gravibus libros
edunt, culpandus sum. Tuum erat, Squarcialupe, an-
tequam me hoc nomine reprehenderes, quòd actum
egerim, utq; tua verba indicant, ab aliis, quicquid fe-
rè scripsi, surripuerim, librum meum perlegere, &,
si nihil, aut parum admodum in eo invenisses, quod
jam

jam litteris publicè consignatum non fuisset, tum demum istud mihi objicere. Quamquam ne sic quidem jurè me reprehendisses; nisi etiam unum aliquem certum scriptorem eadem dixiße, quæ ego dixi, deprehendisses. Nam, etiamsi quæ a me scripta sunt, ex aliis compluribus, & variis scriptoribus omnia colligi poßent, non idcirco tamen ego reprehendendus essem, qui veritatem (sparsim ac divisim) ut ita loquar) a multis dictam, solus uno in loco universam patefacere conatus essem, & tamquam sedula apis ex plurimorum florum succo mel conficere curaßem. Nihil dictum, quod non dictum fuerit priùs. Sed in eo laborandum est, ut, quod multi, si quædam ipsorum dicta simul jungas, verè atque absolutè dixerunt, tu solus dicas, atque ea ratione veritatem antea latentem in lucem proferas. Præterea, ut in prima caußa examinanda attigi, non id curandum mihi fuit, ut novi aliquid docerem; sed satis habui, si caussam, quam defendendam susceperam, rectè defenderem. Nam a me defendi debuisse, postea planum faciemus. Verùm quid attinebat te controversiæ illius de Magistratu mentionem facere, cum ego ea de re nusquam toto libro disputationem institu-am; sed tantummodo alicubi Racoviensium de ea quæstione sententiam explicem, & a Palæologi calumniis vindicem, qui eam iniquè admodum interpretabatur? Hinc sanè apparet, te non modò (quod ipse profiteris) librum meum non perlegisse, sed præfationem tantùm fortasse, idq; parum diligenter, legendo percurrisse, (Nam vix fieri potest, ut pleraque

ex iis, quæ objicis, objecisses, si eam paullo attentiùs consideraßes) ac præterea quædam pauca, ab iis, quæ in libri margine scripta sunt, monitum atque excitatum variis in locis lectitasse.

Agnoscis igitur, ut arbitror, quam graviter lapsus fueris, qui (& hoc pro sexta caussa erit) idcirco laborem meum improbandum censueris, quòd de re ad salutem non neceßaria disputem; quippe qui putares me de Magistratu potissimum agere, cum tamen ferè perpetuò de privatorum officio agam. Affirmas autē fructum nullum in religione eße, ubi de rebus ad salutem non necessariis disputatur. Atq; hac etiam in re (tua pace dictum velim) non leviter laberis, cum plurima sint non necessaria, sed tamen ad salutem utilia, de quibus si quis verè disputet, non exiguo cum fructu in religione id fiet. Sed statim subjungis, Nostra verò beatitas non ex hoc pendet, ut sciamus in Ecclesia magistratum illum sontibus horrendum locum vel habere, vel non habere. *Verùm quis est qui nesciat, magistratum istum in Ecclesia locum vel habere, vel non habere? An non omnibus manifestum est, ex duobus contrariis, quorum alterum ait quid, alterum negat, neceße esse ut alterutrum verum sit? Quis igitur umquam tam demens fuerit, ut ea de re disputet? At deinde subjicis,* Cum illa potiùs duo sint necessaria Christi asseclis, vera Dei Christiq; notitia, & vitæ honesta & sancta institutio. *Igitur, te ipso teste, ego in libro meo de re Christi asseclis apprime necessaria disserui. Totius enim disputationis, ut ex tertia par-*

te, in

te, in qua adversarii argumenta refelluntur, apertè constat, præcipua capita sunt, An homini Christiano privatæ conditionis belligerare liceat, &, An eidem suas injurias per magistratum ulcisci concedatur, quæ quidem nemo erit quin fateatur ad vitæ honestam & sanctam institutionem pertinere. Huc accedit, quod aliis etiam de rebus eodem spectantibus in mea responsione disputatur, ut de jurejurando, de quo multa scribo, de judiciis forensibus, de matrimonio etiam, & divortiis nonnihil, nec non de obedientia civili Magistratui præstanda, aliisq; de rebus ad mores pertinentibus, ac deniq; generatim de discrimine præceptorum moralium veteris & novi fœderis. Et quamquam hæc ad Christi simul notitiam omnino pertinent (neq; enim, *ut in ipso fere meæ responsionis initio disputatum est*, is Christum novit, qui ejus præcepta non tenet, immo hæc omnium aliarum hodie maximè necessaria est Christi cognitio) *tamen de alia etiam Iesu Christi cognitione in ea responsione agitur, quæ propiùs ad eam, quam tu sine dubio intelligis, accedit; sed multò præstantior censeri debet. Etenim in postrema parte, in qua insigniores quosdam reliquos adversarii errores colligo, & hujus rei occasione de multis cognitu haud inutilibus disputo, inter alia de Christi præsente regno & potestate verba facio, deq; ejus invocatione nonnulla attingo; quæ maximum pondus habere posse videantur. Dixi autem te aliam, quam hæc sit, Christi notitiam intelligere, quia si hanc intellexisses, ea verba postremò non addidisses,* Nos au-

tem quæ necessaria sunt levioribus posthabemus, & nolumus reprehendi, atq; meritò increpari? *Nam de Christi præsente regno & potestate, deq; eius invocatione, fieri non potest, ut me, dum isthic essem non pauca scripsisse ignores. Aliam igitur Christi notitiam omnino intelligis, & me accusas, quòd illi unà cum Dei cognitione patefaciendæ me totum non tradam. de qua accusatione tua postea videbimus. Nunc illud tantùm* ἐν παρέργῳ *dicam, me nescire cur ita asseveras, me nolle reprehendi ac meritò increpari, quòd necessaria levioribus posthabeam. Profer vel unum testimonium istius animi mei, & statim tibi concedam, meq; erraße cõfitebor. Sed ad rem nostrã. Igitur nulla prorsus cum ratione me reprehendis, quòd leviora quædam in libro meo tractem, cum, te ipso judice, totus ferme liber in iis præstandis, quæ maximè gravia & neceßaria sunt, occupetur. Sed quid si de levioribus rebus dumtaxat in eo tractassem, num idcirco reprehensione dignus essem? Numquid ego scriptionis meæ argumentum mihi delegi? An non oblatum id mihi fuit? Sed quid te (inquies) ejusmodi scriptionem suscipere coëgit? Multa sanè præter ipsum argumentum, quæ mox explicabuntur.*

Nam septimo loco eam caussam examinabimus, quòd hominem gravissimum videar ultro lacessere, cum is mecum non disputet, non contra me, non de me, non contra meos proximos. Hinc certè, Squarcialupe, perspicuum est, te ad ea, quæ in præfatione libri mei scripsi, dum ea legeres, parum attentum

fuisse.

fuiße. Namq; ad hæc omnia ibi abunde responsum est. Nec sanè, quanti ponderis ea ratio sit, quam me potissimùm adscribendum compulisse eo in loco profiteor, satis animadvertisti, quòd videlicet Palæologus libro suam veram pietatem, vitæq; innocentiam convellat. Neq; enim, eam quasi naso suspendens, me in ea afferenda argutari dixisses. Nam quod ais, me id quidem asserere, non tamen probare, quæso te quomodo id affirmare potuisti, cum librum meum non perlegeris. Nonne ego in præfatione id quod asserebam, omnibus piis probatum iri dixi, qui modò responsionem illam meam perlegere gravati non fuissent? Cur igitur, tametsi priùs monitus, non antè librum meum perlegisti, quàm, contra me istam sententiam ferres? Siccine agere gravem hominem decet, & caußam minimè cognitam judicare? Præterea cum dicis me non probare quod assero, aut de conatu, aut de eventu loqueris. Si de conatu; id dicis, quod manifestò falsum est. Pluribus enim in locis, idq; verbis apertissimis, istud facere conor. Sin de eventu; cur rationes meas non refutas? cur, si me ex reprehensione tua aliquã utilitatẽ percipere cupis, ignorantiam meam hac in re mihi non prodis? Neq; tamen necesse est, me id, quod Palæologo objicio, quodq; ad excusandum factum meum affero, ita se habere omnibus probare, sed ne cuiquam quidem. Satis est enim ita mihi visum fuiße, idq; aliis ostendere conatum esse. Addebam in eadem præfatione non tamquam aliam rationem, ut tu interpretari videris, sed tamquam istius confirmationem, reli-

gionis negotium publici cujusdam juris esse, ob eamq; rem cuiq; licere adversus eos divinis armis pugnare, qui religionem aut convellere, aut labefactare tentarent. Hic tu respondes, Racoviensium secessionem ac delirium esse ab Ecclesiæ ratione sejungendum, quasi verò ego quicquid a Racoviensibus olim factum est, defendendum susceperim, aut cum pro Racoviensibus respondeo, ipsos Racovienses, & non potius Racoviensium sententiam in iis, de quibus præcipuè inter ipsos & Paleologum disputatio instituta fuerat, propugnare mihi sit propositum. Quid enim referre poßet, etiamsi Racovienses in aliis omnibus planè delirassent, dum modò in disputatione, quam cum Palæologo habuerant rectè sensissent? Sed paullo diligentiùs adhuc, quæ mihi objicis, examinemus. Dicis, me videri ultro Palæologum laceßere. Id reverâ non ita se habet, non solum quia is ultro lacessere videri non potest, qui alios lacessentem repellit, atque oppugnat. Quid si ipse quoque ab eo aliqua ratione lacessitus fuerit? Etsi enim me nominatim & apertè Paleologus ne verbo quidem prior lacessivit, id tamen tacitè fecit, cum adversus eam sententiam, seu potiùs eas sententias scripsit, quas ego & verissimas, & maximi in Christiana pietate momenti, eße judico. Nihil autem interest, utrum ipse de me, cum librum suum ederet, cogitaverit, an secus; satis est reipsa ita factum eße, ut contra Racovienses scribens, contra me etiam scripserit, atq; ea ratione ipse prior me lacissiverit. An non quotidie fit, ut quispiam, quamvis haud nominatim antea pro-

voca-

vocatus, adversus eum scribat, quem veritatem suā scriptis oppugnare persuasum habeat, & si egregiam ea in re operam navet, ab omnibus qui cum ipso sentiunt, summis laudibus afficiatur, a nemine verò eam tantùm ob caußam, quòd sese illi opposuerit, vituperetur? Itaque cum deinde addis, Palæologum nec contra me, nec de me scribere, dico, illum satis contra me, & de me scribere, cum contra illos, & de illis scribit, qui in eo, de quo agitur, idem sentiunt, quod ego sentio. Dicis insuper, illum nō scribere contra meos proximos. Atqui ego antehac credideram, ex Christi disciplina debere me pro meis proximis agnoscere omnes homines, nedum proximos meos eße eos statuere non deberem, qui fratres mei eßent per ipsum Christum, quosq́; ejusdem mecum cœlestis hæreditatis participes esse cognoscerem. Nam tales profectò, quicquid tibi secus videatur, ii sunt, contra quos Palæologus scribit. Non igitur opus est, quo factum meum defendam propinquitatum gradus, ut ipse loqueris, pro meo arbitratu statuere, cum in promptu sit ostendere, me ad Christi præscriptionem propinquitates expendiße. In quo si falsus sum, doce me, &, si isti proximi mei non sunt, quosnam proximos meos nominare & agnoscere debeam, ostende. Verùm addis. Nonne tu Græco objicis, jam nullum esse illum cœtum Racoviensium, dissoluta jam illa omnia, mutationem factam rerum, quare cum larvis Græcum luctari? Quænam igitur est caussa publica quam tueris, si cum larvis pugnat, qui oppugnat Racovienses. An non

vides Fauste, te larvarum esse patronum, si larvas divexat Græcus? *Acutè sanè hoc postremum. Sed priùs de eo, propter quod hæc tua verba potissimùm recitavi, agendum est. Primùm igitur dico, me non planè affirmasse, cœtum illum Racoviensium nullum esse, & multò minus dissoluta jam esse illa omnia, sed dixi, cœtum illum vel non amplius extare, vel ita mutatum esse, ut agnosci non queat. Quod apertiùs explicatum nihil aliud esse, quàm extare quidem aliquo modo cœtum illum, cum extent adhuc homines illi majore ex parte; quorum pleriq; simul interdum cogi & congregari pergunt, sed quia nec ampliùs, ut olim, Racoviæ degunt, neq; ullo alio certo in loco unà commorãtur, & præterea nunc non paucis, aut certè nonnullis de rebus aliter sentiunt, quàm antea sentirent, ac præsertim ea ipsa de re, quæ potissimùm illos Racoviæ coëgerat, ibiq; degere impulerat, sententiam mutãrunt, rectè fortaßè quis dixerit, cœtum illum Racoviensem non amplius extare. Ex quo fit, ut non appareat quinam sint illi, ad quos omnino pertineat ad librum Palæologi respõdere adversus Racovienses nominatim scriptum. Vt sperare meritò potuerit Paleologus, sibi minimè responsum iri, atq; idcirco fortassis suum illum librum edere nõ dubitaverit, alioqui eum nequaquam editurus. & hoc est quod dico, ipsum quidẽ cum larvis, ut dici solet, luctatum fuisse videri, me autem desertam pæne caußam defendendam suscepiße. Non tamen propterea nego, Racovienses adhuc ita extare, ut qui pro Racoviensibus Palæologo responderet, pro quibusdam*

dam

dam hominibus ſpiritum hunc vitalem ducentibus responderit. Sed quid deinde hac re opus eſt. Nam vel adhunc ſuperſunt Racovienſes iſti, vel non ſuperſunt. Si ſuperſunt, rectiſſimè affirmari poteſt, Palæologum contra proximos meos ſcripſiſſe. Si non ſuperſunt, idem tamen ſatis rectè dicitur. Nam ii quoque, qui contra ipſos mortuos ſcribunt, contra aliquos ſcribere dicuntur, nec minùs ſanè mortuorum, quàm vivorum juſtam defenſionem ſuſcipere debemus, immo eò magis mortuorum quàm vivorum, laudabilis eſt defenſio, quòd hi fortaſſe aliqua ratione ſe ipſi defendere queunt, illi verò prorſus nullâ. Itaque fac, Racovienſes iſtos omnino tamquam mortuos eſſe, tantum aberit, ut reprehendi jure poſſim quòd eos defendendos ſuſceperim, ut potiùs eo nomine laudandus eſſe videar. Ex iis, quæ hucusque dicta ſunt, apparet, te vel nihil planè dicere, vel perverſè argumentari, cum ais, me larvarum patronum eſſe, ſi larvas divexat Græcus. Nam, ſi larvarum nomine aliquid mali intelligis, nihil ad rem loqueris. In eo enim proverbio, Luctari cum larvis, id nomen non eam vim habet, ſed aliquid ſignificat, quod forſitan eſſe videatur, cum tamen reverâ non ſit, aut de quo perinde judicari debeat acſi non eſſet. Quod ſi hoc ſenſu tu quoque nomen iſtud extuliſti, nihil labori meo Larvarum nomen in tuis verbis detrahere poteſt. Nec enim par eſt hac in re mea, & Palæologi ratio. Quinimmo, ſi ille reprehendendus eſt, quia eos divexet, qui reverâ vel non ſunt ampliùs, vel perinde eſt ac ſi non eſſent, ego contrà, ut dictum eſt, laudandus

ſum.

sum, qui pro ejusmodi hominibus, qui se ipsi defendere non possunt, justam defensionem adversus ipsum suscipio. Sed ne planè ineptus videar, sciēdum præterea est, cum assero, Palæologū contra Racoviens: scribentē videri cum larvis luctatū fuisse, nō idcirco me Racovien: larvas appellare, sed eo proverbio (quæ ejus vis est) nihil aliud significare velle, quàm Palæologum, contra Racovienses scribendo, contra nullos nominatim videri scripsisse; quemadmodū si quis cum larvis luctaretur, cum nemine revera luctatus fuisse dici posset. Sed tu scilicet proverbialem illum loquendi modum in aliam quandam formam vertisti, ut inde commodiùs me Racovienses larvas facere concludere posses, ac proinde, cum pro Racoviensibus pugnem, larvarum patronum esse. Nam pro luctari cum larvis, quod usitatum est, & statim, quid mihi velim, ob oculos ponit, Divexare larvas substituisti, quod est inusitatum, & aliud, quàm ego intelligam, præ se ferre omnino videtur. Quamobrem jam satis constare potest, me jure optimo Racovienses adversus Palæologum defendendos suscepisse, quicquid tibi contra visum fuerit. Huc autem illud accedit, cujus antea mentionem feci, me ad hanc provinciam suscipiendam eorum precibus inductum fuisse, quibus nihil, quod iniquum non sit, denegare nec possum, nec debeo, cum nullos homines istis mihi conjunctiores aut cariores habeam, quibusq; ideo etiam & gratificari, & inservire me jubet Christiana caritas, & sanctissimorum hominum exemplum monet, ut, si fieri possit, hac ratione ad absolutam & perfectam, quam ego illos nondum assecutos esse arbitror, Domini no-

ſtri Ieſu Chriſti cognitionem faciliùs eos perducam. Et tamen tu ab iſtis in tam juſta petitione me potuiſſe non exorari, affirmare non dubitas. Nam præterquam quòd religionis cauſſa, quam mihi defendendam tradiderunt, & juſtiſſima eſt, &, ut ſupra demonſtratum fuit, longè graviſſima, agebatur etiam de calumniis non paucis depellendis, quibus Palæologus Racovienſes in ſuo libro onerare conatus fuerat, quæ ſi fidem inveniſſent, & malè ſine dubio veri Dei nomen audiviſſet, & graviùs fortaſſe, quàm umquam antea Chriſti Eccleſia divexata in hiſce regionibus fuiſſet. Quicquid ſit, nullo modo ferendum erat, ut innocentes homines tot falſis criminationibus premerentur. Itaque, quod ais, non magnum futurum fuiſſe ex meo ſilentio detrimentum; Fateor id quidem; modò alius quiſpiam locutus eſſet. Immo non dubito, quin ſi cuipiam alii hoc muneris demandatum eſſet, multò conſultius Eccleſiæ fuiſſet futurum. Sed hoc ſe facturos iſti conſtanter negarunt. Itaque tantum onus omnino mihi ſubeundum fuit. quod tamen priùs non feci, quàm Gregorius Paulus qui tunc aberat, per litteras moneretur, ut ipſe, quæ ſcripſerat, a Palæologi impugnationibus tutaretur. Quod cum ille propter eas cauſſas, quas in præfatione mea breviter perſtrinxi, nullo prorſus pacto ſe præſtare poſſe aſſereret, tunc demum manum ad opus admovi, ac Deo favente, quamvis aliis interea curis & ſcriptionibus impeditus eſſem, ad optatum exitum ſatis in tempore, ut quidem arbitror, illud perduxi, & ſpero futurum, ut nec planè inanis in præ-

ſentia

sentia hic labor meus appareat, sed finem suum, aliqua ex parte assequatur, nec posteritas, quæ multò incorruptiùs de alienis laboribus judicare solet (si modo ad posteros hunc librum meum perventurum verisimile est) hoc factum meum ullo modo comprobandum censeat.

Verumtamen octava caußa, cur tu illud minimè probes est, quòd nimis validum atque acrem adversarium habiturus sum, cui videlicet impar in disputando, & quo, audaciâ saltem, multò inferior sim futurus.

Si ego meis viribus confisus hanc pugnam iniißem, aliquis locus fortaße huic reprehensioni tuæ esset, sed quando, ut in ipsius pugnæ quasi præludio monui, Dei benignitate fretus id feci, qui me in caussa justissima propugnãda omnino adjuturus sit, non video cur non mihi laudi potiùs, quàm vitio, verti debeat, quòd cum tanto gladiatore, ut tu eum appellas, certamen inire non dubitaverim. De ipsius porro audacia nihil planè est curandum. nisi enim firmiores rationes ac testimonia, ad sua probanda attulerit, quàm hactenus fecerit, ejus summa audacia in suum ipsius caput universa tandem vertetur. Iam verò, quod ais, cum tali adversario vel numquam futurum jurgandi finem, vel mihi sine magno lucro pedem fore referendum, ne dicas fugiendum. De his ego parum admodum sum sollicitus. atq; in hoc certamine ineundo, ut in aliis omnibus meis actibus soleo, id tantum spectavi, num rem Deo gratam facerem nec ne; &, cum planè exploratum haberem, me non solum rem Deo

gratam

gratam facere, ſed etiam non ſine divini numinis offenſione, ab eo ineundo abſtinere poſſe, ejus alioquin quod eventurum eſſet, omnem curam apud ipſum Deum depoſui. Quamquam & jurgandi finem fore ſpero, nec tamen ſine magno lucro noſtram hanc pugnam futuram, non meo quidem, ſed aliorum. Illud velim (ut ſummatim dicam) tecum ipſe cogites, me hac in re nullam prorſus mei ipſius, ſed Dei tantùm, ac veritatis rationem habere debuiſſe, & dummodo divina veritas per me defenſa maneat, de eo, quod mihi in hoc certamine contingere poſſit, nihil omnino curare.

Itaque jam vides, quid ad illud reſponſurus ſim, cui nonum ac poſtremum inter iſtas tuas cauſſas locum reſervavi, ad illud, inquam, quod de mea vita, & ſanitate ſcribis, quam nullo modo (ut ais) tueri potero, ſi tam facilè contendam cum accerrimis viris, præſertim de genere argumenti non usq; adeò ad Eccleſiæ uſum neceſſarii. Nam etſi ego nondum perſpicere poſſum, cur magis vita, & ſanitas mea, in diſcrimen ventura ſit, ſi cum acerrimis, quàm ſi cum paullo remiſſioribus viris de divinis rebus contendam, aut de iiſdem ipſe, cum nemine privatim contendens adverſus aliorum ſententiam diligenter & accurratè ſcribam (fieri enim non poteſt) nec tu id mihi conſulis, immo contrarium ſuades (ut ab ejusmodi ſcriptionibus ceſſem) nec ſanè video, quid huc pertinere poſſit de argumenti genere ad Eccleſiæ uſum non uſq; adeò neceſſario potiùs, quàm de maximè neceſſario ſcribere: (quamquam, me de maximè neceſſario ſcri-

pſiſſe

psisse, demonstratum est) tamen, ne (ut dici solet) sutor ultra crepidam, tibi medico & philosopho insigni, ego istarum artium planè rudis hac in re nequaquam adversabor. Sed id tantùmmodo repetam, quod paullo ante dixi, me in disputatione hac cum Palæologo instituenda, dum Deo servirem, nullam mei ipsius rationem meritò habere potuisse, nec porrò voluisse. In quo potiùs laudandus, quàm reprehendendus esse videor.

Iis explicatis atq; perpensis, quæ te ad consilium & factum meum universè improbandum impulerunt, de quibusdam videndum est, quæ nominatim in meo libro reprehendis, ea autem tria esse videntur. Unum, idq; præcipuum, quòd maledicentia in eo cunctis appareat. Alterum, quòd nomen meum ibi non legatur. Tertium, quòd ea, quæ ibi a me disputantur, non multo cum judicio & veritate disputentur.

Quod ad primum attinet, videris omnino nondum rectè nosse, quid sit maledicentia, quidve inter maledictum & justam reprehensionem sive accusationē intersit, satis perspexisse. Nā quid ego umquam adversario meo objicio, quod simul evidenter non probē, aut certè probare coner? Quid vitii in illo animadverto, quod extra caussam sit, præsertim si propositum meum, quod ante manifestè declaraveram, spectetur atq; attendatur. Nihil omnino. Quapropter tantum abest, ut, quemadmodum tu affirmas, contrà quàm in præfatione, sive epistola (ut tu eam vocas) promiserim, maledicentia in meo volumine cunctis appareat, ut neq; nulla vera maledicentia in toto li-

bro

bro usquam conspiciatur, & id omnino præstiterim, quod in præfatione non quidem promiseram revera, tametsi ego ipse alicubi minùs propriè loquendo id me ab initio pollicitum fuisse dixerim, sed mei consilii esse affirmaveram. Præfatus enim fueram, meum consilium esse, adversarium nullis prorsus convitiis aut maledictis appetere, sed reprehensionibus tantùm redarguere, & ratione atq; auctoritate convincere. Quinetiam addideram, futurum fortasse, ut nihilominus eum alicubi graviùs pungerem, non animi quidem mei impotentia, sed rei summa indignitate cōpulsus. Præfatus similiter fueram, me, Deo volente. non pauca adversarii errata patefacturum, immo insignioribus quibusdam reliquis patefaciendis postremam totius operis partem nominatim assignaveram, cujus rei, & ibi, & alibi, justissimas caussas attuli. Quis ergo me vel maledicum, vel promissis minimè stantem sine maxima injuria appellaverit, quòd non modo errores & lapsus graves Palæologi retegam, verum etiam inconstantias, atq; ipsius dictorum repugnantias, adde etiam ejus ineptias, audacias, confidentias, sacrorum dictorum corruptelas, & quædam alia id genus tamquam digito ostendam? An non omnia hæc erratorum nomine comprehenduntur? Quod si id multò frequentiùs a me fit, quàm quis Palæologi potiùs, quàm veritatis amicus, cuperet, Palæologo istud imputandum est, qui nimis frequenter erravit, & non pessimè cum ipso actum fuisse censendum, quòd multa tamen ipsius errata silentio prorsus sunt prætermissa. Sed ais, me alicubi in ipso contextu

Palæologum Iudæorum ſimilem appellare; nam hoc omnino maledictum eſſe exiſtimas. Ego non ſimpliciter Palæologum Iudæorum ſimilem appello, ſed in eo de quo agebatur. Sic enim ſe habent verba mea: Et tu illorum (*Iudæorum*) hac in parte ſimilis, &c. Quod ſi in libri margine adſcriptum eſt ſimpliciter, Palæologus Iudæorum ſimilis, intelligendum eſt ea in re, de qua in ipſo libro apparet. hocq; in illis quaſi indicibus perpetuum eſt. nemo enim non novit, quæ in margine adſcribuntur, eorum, quæ in contextu ſunt ſcripta, indices tantummodo quoſdam eſſe; neque ex ipſis ſolis, ſcriptoris mentem eſſe interpretandam. Quod verò Palæologum aliqua in re Iudæorum ſimilem appello, idq; ſimul verum eſſe demonſtro, non video, cur ob id maledicentiæ accuſari poſſim, præſertim cum jam omnibus ferè veris Chriſti Eccleſiis, eum planè Iudaizare apertè conſtet. At enim alibi eum Chriſti gloriæ odio excæcatum eſſe dicis. Quid tum? Si non modò id veriſſimum eſſe ex compluribus aliis manifeſtum eſt, verùm etiam locus ipſe id omnino requirebat, ex quo ſolo, ut ibi aſſero, me vera loqui conſtare poteſt, reiq; ſumma indignitas, ut ibidem moneo, ea mihi verba extorſit? Num idcirco maledicus cenſendus ſum? Nonne in ejus poſtremæ mei libri partis initio, in qua hæc ſunt ſcripta, & in qua, ut dictum eſt, reliqua Palæologi graviora quædam errata colligo, id me propterea facere palàm profeſſus fueram, ut ipſius auctoritatem hac ratione minuerem, & compluribus conſulerem, qui Palæologo, perverſè admodum de Chriſtiana re-

ligio-

ligione & sentienti, & docenti, facilè omnia credebant? Quid igitur vetat, nisi hoc meum institutum dignum ipsum (quod non puto) reprehensione est, immo si (ut arbitror) pluribus de caussis laudandum est; quid vetat, inquam, quominus Palæologi errata turpissima, atque impietatis plenissima, cujusmodi illud erat, graviùs aliquantò insectari, &, qualem ipsum esse prodant, lectorem monere potuerim? At non debueras saltem Palæologi errata in ipsis etiam libri marginibus recensere, & quodammodo repetere. Cur verò? cum mihi id meritissimò propositum fuisset, ut istius hominis, contra quàm multi do eo sentirent, non in rebus modò divinis, sed etiam in ipsis humanis cœcitatem ostenderem, adeò, ut communi sensu haud raró destitutus eße videatur? Nihil autem dico, quòd cum in Palæologi libri margine pleraque (ut ipse putabat) Racoviensium errata, quæ in ipso libro explicantur, notata sint, cumq; hoc per se pravè factum censeri non debeat, nihil convenientius fuisse videtur, quàm in responsione similiter Palæologi errata non solùm in ipso textu exponere, verùm etiam in margine adscribere. Illud certè non est reticendum, virum quemdam gravissimum, & summæ apud me auctoritatis, cujus judicium teipsum tanti facere novi, ut vix ab eo dißentire ausurus sis, cum me adversus Palæologum scribere accepisset, litteris ad me datis hortatum me fuiße, ut Græculi istius esurientis (sic enim eum nominabat) superbiam retunderem. Quo factum est, ut multo etiam alacriùs in instituto meo perseveraverim. Nec

sanè quemquam futurum puto, qui modò Palæologi librum legerit, quin fateatur, vix aliter, quàm ego feci (quod ad hanc partem attinet) ei responderi potuisse, aut mitiùs aliquantò cum eo agi debuisse. Quid si cognitum haberet, ut quidem ego habeo, quot malorum caussa, non isthic tantùm in Transylvania, sed in Vngaria quoque, in Lithvania, & aliis in locis Palæologi auctoritas, & scripta fuerint? An non ipse primus omnium in provincia ista, sententiam illam maximè impiam & detestandam de non adorando neque invocando Christo, unà cum aliis compluribus pestilentissimis erroribus docuit & scriptum reliquit? Nonné ejus doctrinâ hodie, quæ a quibusdam Francisci Davidis doctrina esse creditur, integræ eæq; non paucæ Ecclesiæ in Vngaria fœdissimè sunt corruptæ? Nonné is in Lithvania alterum quemdam Franciscum Davidis, quantum in se fuit, jam excitavit, & provinciæ illius Ecclesias suo veneno infecit, ab ipsiusq; Poloniæ Ecclesiis jam ferè divulsit ac separavit. Non igitur, ut tu arbitraris, cum in mea responsione ad ipsius librum, ut ejus plurima gravissimaq; errata statim omnibus conspicua essent, diligenter curavi, ejus infamiâ cumulandâ delectatus sum, sed Ecclesiarum saluti non sine aliquo meo periculo prospicere, occasione oblata non sum cunctatus, nec porrò, ut tamen tu affirmare non dubitas, arriserunt palato meo aculei mortiferi, & execrandi in Christi Ecclesia, quo haud scio an nihil mihi a quoquam magis injuriâ objici potuerit, sive factum ipsum, sive animum meum, qui ex multis mei libri

locis

locis liquidò apparet, spectare voluerit. Relege, ni tibi molestum est, paullo diligentius præfationem meam; proœmium quartæ partis, & quæ in ejus, id est totius libri fine scripsi; initium quoque 46 eius partis particulæ vide atque considera; ea, quæ supra ad mei defensionem attuli accuratiùs perpende; ipsum denique librum meum, si vis, & tibi vacat, perlege, eumq; cum Palæologi libro confer, atque compone, & sine dubio, quemadmodum aliis etiam optimis & cordatissimis viris visum est, non modò maledicum me in ea responsione fuisse non dices, sed etiam sanè quàm modestum videri posse fateberis; præsertim, cum non meam ipsius privatam caussam agerem, nec periculū esset, ne, ulciscēdi libidinem extra modestiæ fines me rapuiße, dici poßet. Et hæc satis, aut potiùs nimis multa de maledicentia, quam in libro meo cunctis apparere dixisti. Nam, quòd inter cætera unde illa appareat, id etiam commemorasti, in eo scriptum esse, Palæologum, quantùm in ipso est, Christi regnum demoliri, miror te id maledicti loco ducere, quod meæ scriptionis potissimam caußam statuo, quodq; verissimum esse, ut ante dictum fuit, compluribus in locis vel demonstro, vel certè demonstrare tento. Atque hinc sanè, si aliunde umquam, videri cuipiam poßet, te in maledicentia mea, quæ nulla est, notanda, quoddam nimium tuum alios reprehendendi studium manifestè prodidiße. Sed jam ad alias tuas reprehensiones transeamus.

Ais igitur, me nullo modo in responsione illa nomen meum reticere debuisse, atque adeò in Christi-

tuam charitatem, id reticendo peccaße. Id enim o-mnino significant verba illa tua, quod ipse animo liberali & Christiano debuisti, *&c. Sed cur tandem nomen meum in responsione illa inscribere debui? aut cur si id non feci tam graviter peccavi? Quia, inquis,* adversarius prodit apertè, tu larvatus. *Et addis,* Ingenuū semper fuit liberè fortiterq; non occultè agere, atq; artificiosè. *Primùm, cur me larvatum prodiiße dicas non equidem intelligo. Larvatus enim is prodit, qui alterius cuiuspiam, sive veri, sive ficti, personam sumit, & pro alio quopiam se venditat. Qui verò nomen suum reticet, se alium esse quàm verè sit, minimè aut profitetur, aut præ se fert.* Nam *quid deinde artificiosè agere appellas? Si enim artificiosè pro callidè atque astutè dixisti, quænám calliditas & astutia hæc mea est, mei operis auctorem publicare nolle?* Nonne *ii etiam, qui animo sunt simplicissimo, idem facere consueverunt? At non, inquies, cum adversus quempiam nominatim scribunt. Istud, Marcelle, verum esse potest, ubi ipsi priores & ultro id faciunt, non autem ubi vel adversarius prior aliqua ratione eos lacessivit, vel ipsi non sine necessitate aliqua eam provinciam capiunt. Occultè autem quidpiam boni agere hominem Christianum, non tantùm poße, sed etiam debere, Christus ipse docet, qui nonnulla recte facta occulte fieri præcipit, atque in ipsis libris de religione scribendis multorum verè Christianorum hominum exemplo id ipsum comprobari nostra ætate vidimus, qui etiam, quòd nomen suum ejusmodi libris a se con-*

e conscriptū non addiderint, non modò damnati non ūnt, sed & modestiæ, & prudentiæ, & nonnunquam etiam Christianæ charitatis laudē retulerunt. Quare vides quàm frivolum sit dilemma illud tuum, vel honestꝰ est labor tuus, vel minùs. Si primum cur nomen siles omnino publicandū? Si secūdum, cur aggrederis? Quasi verò nulla sit alia justa caußa silendi nomē suum, nisi quià labor minùs honestus sit. Quid enim si, ut cætera non explcē, labor quāvis honestissimus, vulgò inhonestus habeatur? Quid si auctoris nomen, laborem alioqui ut utilissimum sic gratissimum futurum, adeò invisum redditurum sit, ut pro utilitate damnum afferat, quatenus id, quod optimum est, malum eße existimetur? Sed ais, omnino publicandum nomen tuum, id est, (ut ego interpretor) publicabitur. Concedo. Verùm numquam ita publicabitur, ut quod ad ea attinet, quæ modò dixi, idem sit, ac si in ipso libro inscriptum esset. Nulla igitur caußa est, cur nomen meum reticuisse reprehendi debeat, nisi quid hoc adversario nocere possit ostendatur. Hîc autem præter ea, quæ jam in ipsius libri præfatione dixi, sciendum est, me nequaquam id curasse, ne nomen meum a quoquam sciretur, præsertim verò ab ipso Palæologo, non tam propterea, quod difficilè admodum id videbatur, quàm ne Palæologus de me conquerendi ullam ne minimam quidem caussam haberet. & ob id, ut suo tempore notum fiet, in eo libro scribendo & publicando multa mea sponte fieri, a multis item rogatus non abstinui, ex quibus omnino factum iri videbam, ut, cum

ut, cum plerique alii, tum verò ipse Palæologus, me illius scriptorem fuisse, prorsus cognosceret. Nolui tamen ob multas easq́; gravissimas caussas; quas hoc loco exponere non est necesse, meum nomen ipse publicare. Hoc autem consilium meum nullo pacto mihi in ipso libro explicare licuit, sed ita loquendum mihi fuit, ac si meum nomen cum aliis omnibus, tum ipsi Palæologo, ignotum perpetuò fore cogitassem. Quamquam, si verba mea diligenter attendantur, numquam dico, me nomen meum, vel Palæologo, vel cuipiam alii occultare voluiße, vel occultum fore sperasse; quod tu tamen tamquam rem ridiculam in me reprehendisti. Sed tantummodo, etiamsi id ita esset, quid ad me excusandum meritò afferri posset, doceo atque demonstro.

Restat ultima libri mei reprehensio tua. De qua, si id dicam, quod sine dubio cæteri omnes judicabunt, vereor, ne tu de me aliter judices, atq; res ipsa est. Nam quid est, te obsecro, amico, quem monere, cuiq́; prodesse te velle profitearis, dicere, Quãto judicio, quanta veritate in tuo libro disputes, tu videris. *Quid, inquam, istud est, nisi eum planè ludificatũ dimittere. Num fortasse putas, me, cum librum illum scriberem, nullum iudicium adhibere in scribendo curasse, nullam veritatis rationem habuiße, aut certè de his parum cogitaße, ob eamq́; caussam satis fore es arbitratus, si me ejusmodi verbis, ut hæc posthac diligentiùs curem, commonefaceres? Quod si, ut quidem verisimile est, istarum rerum me potissimam rationem habuiße credis, nihilq́; dixiße, quod,*

summo

ſummo cum judicio & veritate dictum eſſe non ſperem, ſed tamen falſum aut pleriſq; aut multis in locis me fuiſſe omnino cenſes, cur ipſos locos non profers? cur, ubi vel judicium, vel me veritas defecerit, non doces? cur id ne indicas quidem? In iis, quæ vel leviora, ſunt, vel (ſi modò in ipſis erratum eſt) iam corrigi prorſus nequeunt, apertiſſimè loqueris, in gravioribus verò, & quæ aliquo modo emendari poſſunt, te nullo modo explicas. Itaque in eo ipſo peccas, quod in me, pluribus tuæ Epiſtolæ locis reprehendis, quod levia atq; inutilia conſecter, gravibus, & neceſſariis poſthabitis. Sanctè enim tibi polliceor, quidquid minus rectè aut verè a me diſputatum in eo libro fuiſſe oſtenderis, id me primo quoq; tempore, quacumq; ratione potero, emendaturum, & ſi opus fuerit, publicè etiam (ut dicitur) recantaturum.

Hactenus ad ea omnia me re reſpondiſſe arbitror, quæ de mea ad Iacobum Palæologum pro Racovienſibus reſponſione ad me ſcripſiſti, & ſatis demonſtraſſe, nihil planè eſſe, cur vel conſilium, & factum, vel opus illud meum tibi ita vehementer diſplicere debeat, ac mea cauſſa ſolicitum habere. Supereſt, ut ad quædam reſpondeam, de quibus me hujus rei occaſione monendum cenſuiſti.

Primùm igitur ais, me in eo peccare, quod omnium eſt graviſſimum, & a gravitate mea (ſic enim loqueris) alienum. Nimiam enim alacritatem meam eſſe in ſcribendis & publicandis meis libris.

Si hoc propter iſtam meam dumtaxat pro Racovienſibus reſponſionem dicis, nimis facilè de me, meiſquę

moribus judicium fers. Nam præterquam, quòd una hirundo, ut Græcum proverbium habet, non facit ver, erat tibi præterea animadvertendum, non poße me in hoc facto nimiæ alacritatis damnari, cum ego haud mea sponte librum istum conscripserim, sed, ut ante dictum est, eorum rogatu, quibus in re præsertim tam honesta, non obtemperare, planè religio mihi fuit. Scriptus est autem a me liber multò tardiùs, quàm ipsi voluißent, publicatus verò non a me reverâ, sed ab ipsis, nec sanè propter multas caußas diutiùs ejus publicatio differri potuit. Sin autem propter aliquas alias meorum librorum scriptiones, & publicationes, istud de me dixisti, quem ego, quæso, librum non modò admodum præmeditatus, sed etiam ferè coactus non scripsi, aut quemnam alium adhuc publicavi? Quocirca plane immeritò hujus rei nomine me condemnas, & omnino injuriâ me nimiùm mei amantem esse dicis, qui meos labores tam facilè publicem. Neq; in eo etiam rectè sentis, quòd acumine nescio quo meo abripi me ad scribendum meos libros, affirmas. In eo porrò sine dubio (ut veritus esse videris) egregiè falleris, quòd ad scribendum, & quæ scripsi publicanda, fervido studio honestissimæ laudis abripiar; cum nihil minus, quàm de laude aliqua mihi apud homines comparanda cogitem. nec inter ea, quæ commemorasti, aliud, quàm veritatis studium ad scribendum me movet. Sed multò etiam magis id me movet quod a te prorsus reticetur, aliorum salutis ac Dei Christiq; gloriæ desiderium; aliquando fore sperantem, ut mei labores in publicum edantur, in

quibus

quibus reconditiora quædam ad rerum divinarum cognitionem pertinentia, quæ jam divina benignitate mihi patefacta fuerunt, comprehensa atq; explicata invenientur.

At deinde immodicum in disputatione æstum meum esse affirmas. Teq; sæpius me disputantem monere voluisse ais vel de re levi jurgantem, & clamoribus maximis omnia perturbantem. Hic verè, Marcelle, illud ingenuè dicam, me tibi idem debere, quod aliis quibusdam amicis meis debeo, qui eadem ferme de me interdum me monuerunt. Quamquam eò plus tibi quàm illis me debere agnosco, quòd ipsi nec tam apertè istud meum vitium mihi significarunt, neq; id, quod tu deinde addis, addiderunt; sed illud prorsus me celarunt. Nec enim umquam me inter disputandum furere, mihi ne leviter quidem indicarunt, qui vix me aliquando subirasci ausi sunt dicere. at tu me ab ira ad furorem devenire, idq; levi de caussa asseveras. Hoc profectò non leve est vitium, & me summa ope niti decet, ut eo prorsus liberer. Miror tamen, tibi hæc de me visa fuisse, cum sæpe inter nos disputationes de rebus non adeò levibus inciderint; & tamen non modò aut irasci me, aut furere, sed ne vocem quidem nimis extollere senseris; quin immo placidissimè tecum agere, &, ausim dicere, modestissimè, nonnumquam potueris animadvertere. Nec me tecum loquentem æstu quodam commoveri umquam, ni fallor, vidisti, nisi fortasse, cum, te tacente, nec adversante, perpetua oratione usus, de re aliqua gravissima ad Christianam religionem spectante dis-

te disserui. Quod certe vel vitium censeri non debet; vel non illud est quod hoc loco in me reprehendis. Cum nonnullis præterea aliis idem mihi sæpe usu venit, ut quamvis de rebus gravibus cum illis contenderim, tamen sedatissimè & pacatissimè id fecerim. Cum multis tamen rursus aliter mihi contigisse fateor, atque ut arbitror, cum plerisque, inter quos ii etiam fuerunt, quibus cum me majorem, quàm cum aliis modestiam præ me ferre debere optimè noveram. Id quod mihi ipsi argumentum est evidentissimum, etiamsi ejus rei nulla alia præterea aperta indicia haberem, id non immodestia aliqua mea revera factum fuisse, sed disputandi illo ardore quodam, qui, nulla personarum ratione habita, nunc magis, nunc verò minus accenditur, interdum etiam prorsus non existit; pro ut is, qui cum disputo, mihi disputandi ratione sua harum rerum caussam quandam dederit. Illud quidquid tibi visum fuerit, constanter affirmare possum, me inter disputandum commoveri quidem sæpissimè aliqua ratione, id tamen dolore fieri, quòd adversarius veritatem, ut mihi videtur, agnoscere & amplecti nolit. aliter autem animo me turbari, aut irasci, vel perrarò, vel fortasse numquam contingere. Vtcumque sit, tibi immortales pro admonitione tua gratias ago. Namque eâ, ut spero, fiet, ut posthac nemo me in disputando moderatum non esse meritò affirmare possit.

Addis, vos isthic unum in me desiderare, ut minùs mihi blandiar. Scio autem id ab aliis quoq; nonnullis desideratum fuisse. Sed profectò vereor, ut & vos, &

vos, & illi me satis rectè noverint. Nam ego mihi ipsi optimus sum testis, me a vitio isto procul abesse. Atqui cur tamen & vos, & illi aliter senserint, statim explicabo, si priùs illud monuero, extra religionis negotium neminem fortassis negaturum, videri me de me ipso satis humiliter sentire. At in religionis negotio longè secus videtur. Caußa est, non quòd ego mei ipsius opinione aliqua inflatus sim, aut meliora, & monenti, & docenti acquiescere nolim; sed quòd cum compertissimum habeam, alios adhuc multis in erroribus versari, ex quibus Deus bonitate sua me penitus extraxerit, cumq; præter animi summam quandam ingenuitatem (sit mihi fas de me ipso hoc prædicare) quam mihi natura indidit, Deus pietatem aliquam cordi meo inseverit, nulla ratione fieri potest, ut sæpissimè cum de religione agitur, a cæteris non apertè dissentiam, sententiamq; meam arctè retineam, sive in ipsis dogmatibus, sive in dogmatum probationibus, sive in divinarum litterarum interpretationibus, sive in veritatis patefaciendæ via atq; ratione, sive quacumque alia in re, ubi de Dei Christiquè gloria, & animarum salute agatur. In reliquis enim facilè conniveo, & aliis assentiri videor. Nec porrò quemquam hodie esse arbitror, qui in tot ac tantis Christianæ religionis placitis a reliquis hominibus dissentiat, in quot quantisq; ego dißentio, & tamen cum pluribus convenire, eosq; pro fratribus agnoscere me sit paratior. Neminem verò adhuc reperi ex iis, qui me mihi nimis blandiri putabant, qui, scriptis meis diligenter lectis & consideratis, vel sen-

sententiam istam de me suam planè non mutaverit, vel saltem paullo aliter de me & sentire, & loqui non cœperint.

At postremò me mones, ut inprimis cognoscam, quo me vocet, invitet, ac ferè impellat officium boni Christiani. Ais enim mei officii esse de aliis rebus scribere, quàm de quibus scribo, non debere me fenestellas aut pavimenta exornare, sed fundamenta confirmare, locos illos quos novi, mihi examinandos esse, hucq; omne studium atque ingenium meum esse conferendum. Verùm, dum hæc dicis Marcelle, non animadvertis te fenestellarum, & pavimentorum ornamentum id appellare, quod stabilimentum parietis ædificii est; sine quo nullo modo ædificium consistere potest. Iesu Christi præcepta rectè tenere paries est, isq; præcipuus totius Christianæ disciplinæ, sine quo ipsa concidat necesse est. Atqui de Christi præceptis, quæ, qualiaq; sint, ut antè ostensum fuit, agitur potissimùm in libro meo. Itaque non fenestellas ego, aut pavimenta exorno; sed ipsum parietem stabilio, vel certè, qualis super fundamentum paries extrui debeat, demonstro. Nam de vero fundamento alibi, id est, in Disputatione mea de Iesu Christo Servatore uberrimè explico. Neque enim fundamentum illud est, quod tu putas. Sed non est hic ea de re disserendi locus. Fac enim illud esse fundamentum, quod tu intelligis; Dico per me nec stare, nec stetisse, quominus istud fundamentum, quantum in me est, confirmetur. Locos illos examinare institueram, sed cum meus examinandi modus minùs placeret, coa-

ius fui ab incepto desistere. Iterum opus aggredi ac persequi volui, Visum est propter librorum penuriam me frustra id tentaturum. Itaque abstinendum fuit. Interim ejus fundamenti confirmandi multò & brevior, & tutior, & ab omni invidia alienior via, quàm illorum locorum examinatio sit, commodùm sese offert. Hoc est refutandis Francisci Davidis scriptis, de adoratione & invocatione Christi scribere; Qua ego in re, & jam satis desudaveram, & denuo desudaturus eram. Hoc ipse animadvertens, illico, ut hanc viam ingrediamur, nec tantam occasionem aspernemur, aut elabi sinamus, monere non cesso. Verùm aliis partim fortasse non ita visum est, partim commodius tempus expectare placuit. Quare nihildum factum est, sed jam, ut spero, aliquid agetur. Præterea, an non Volano iterum respondendum erit? an non credendum est, in ea responsione præcipuos omnes locos examinandos fore? Examinandi erunt sine dubio, idq; propter adversarium, & diligentiùs, & nervosius, & ad tempora nostra accommodatiùs fiet, quàm si id nostra sponte faceremus. Denique ego ad omnia paratus sum, & patrono illi meo singulari nihil me non debere agnosco. Quocirca nullum, quem is me subire jusserit, honestum laborem umquam recusabo. Sed vereor, ne ille postea meum opus non probet, & frustra omnino me laboraße sentiam. id quod mihi (fateor) ob temporis occasionisq; jacturam, in tanta hujus vitæ brevitate atque inconstantia, molestissimum accideret. Quod si spes aliqua certa affulgeat, me non frustra laboraturum, summam

in hoc

in hoc præsente sæculo felicitatem me adeptum fuiße existimavero, quòd dum Dei gloriæ, proximorumq́; saluti inserviero, tanto simul patrono de meq́; optimè merito satisfecero.

Hæc sunt Squarcialupe, quæ mihi ad tuas reprehensiones & monitiones respondenda eße judicavi. ad quæ scribenda tantum abest ut iratus accesserim, ut ne ab initio quidem, dum tuam epistolam legerem, tibi vel minimùm succensuerim, nec opinionem hac in re tuam ulla ex parte fefellerim. Nam si fortè iræ tribueres, quòd sæpe acriter me defendo, & nonnunquam graves in me sive monendo, sive reprehendendo, lapsus tuos demonstro, multò graviùs errares quàm ego, si tibi iratus essem. Quamquam vix fieri posse videtur, ut quivis alius nedum is ipse ad quem ea scripta sit, ejusmodi epistolam sine stomacho legere queat, ostendi ego illam quibusdam ex amicis meis, ut quid agere, quave ratione me tecum gerere deberẽ, consulere possent. Stomachati planè sunt. nec defuerunt qui affirmarent, eam responso prorsus indignam eße. Nam quid aliud est, dicebant, re non amplius integra, alterius labores ac vigilias tam curiosè quodam modo atq; avidè reprehendere & castigare, quàm vel malè se erga illum affectum eße prodere, vel cum illo rixandi, & altercandi caußas quærere, vel deniq; illius modestia atq; patientia ad suum ingenium ostentandum, sibiq; indulgendum abuti velle? Ego tamen, ut in principio dixi, & de te multo aliter existimo, & nulla ratione, nisi tui ipsius caussa, sum commotus; tametsi & insaniæ ferè explora-

lorata, & maledicentiæ manifestæ, ut alia nonnulla præteream, me apertè insimulaveris. nec sanè obscurè, me in responsione ista ad Palæologum arroganter, temere, insolenter, iniquè, turpiter me gessisse dixeris. Cum enim, vel qua dictum est ratione; vel contrà, modestè, consideratè, placidè, ritè, atq; cum summa verecundia nos cum adversario pugnare dixeris, & statim subjunxeris; Quid quæso de te judicas Fauste in hac parte? quis non videt, te voluisse dicere, me non posteriore, sed priore modo cum Palæologo pugnaße? Etenim, cum perspicuum sit, te ibi vel me monere, vel reprehendere voluiße, fieri nō potest, ut me posteriore ratione in pugna ista usum fuiße dicere volueris. Namq;, alterutra utquis utatur, necesse eße, ipse prædixeras. Hinc sanè, Marcelle, (si non aliunde) animi mei moderationem perspicere potes. qui abs te tam acerbè obiurgatus, vel tot convitiis potiùs lacessitus, tibi tamen, ut arbitror, satis placide responderim, meiq; facti rationem quodammodo tibi reddere non recusaverim.

Cæterum, quod ais, te non antè publicaturum, quæ contra Bezam scripsisti, nisi priùs limam meam ad omnia polienda impetraveris, est quod tibi quidem summas gratias agam, qui & tantum mihi tribuas, quantum ego mihi tribui poße prorsus non agnosco, & maximè benevolum in me animum tuum apertè declares, cum me tanto honore afficere cogitas. Verùm, si rectè me reprehensum abs te fuiße existimas, quòd Palæologum tantum virum ultro lacessere non dubitaverim, vide ne tu in Beza tanto viro

ultro lacessendo, tuo ipsius testimonio graviter erres. nec porrò ullâ limâ opus tuum dignum videatur. Nam etsi ego tecum comparandus non sum, ne Palæologus quidem cum Beza comparandus est. Vt alia multa hîc non repetam, quæ factum meum saltem excusare possunt, tuum autem (si modò justa est reprehensio ista tua) nullo modo possunt. quippe quæ cum eo nihil commune habeant. Sed hæc scilicet tu meliùs. Ego, non ut ea perpoliam, sed ut inde doctior fiam, tua scripta libentissimè semper legero. Vale & me ama, teq; a me amari, ac propter singulares & animi, & ingenii tui dotes suspici, atque observari, tibi planè persuadeas. Cracoviæ 20. Novembris. 1581.

Tui studiosissimus Faustus Socinus.

EPISTOLA

FAUSTI SOCINI SENENSIS ad Phil. B., quâ ipsius litteris respondetur, in quibus probare conabatur, nullum in humanis actionibus pœna aut vituperatione dignum esse peccatum.

Faustus Socinus Phil. B. philosopho S. D.

SI MIHI tecum, eruditissime B., res non esset, id est, cum homine humanissimo meique amantissimo, pluribus negligentiam meam excusarem, quòd ad litteras tuas elegantissimas, easdemque eruditionis plenissimas, Cal. Septembris Posonii datas nihil hactenus responderim. Sed humanitas summa amorque in me tuus singularis, qui per se ipse errores meos facilè excusat, non patitur, ut multis hîc tecum agam. quin jubet satis esse, si tibi dixero, (id quod res est) me paullo post quàm tuas litteras accepi, certiorem factum fuisse, usum meorum bonorum, quæ omnia in patria habeo, ademptum mihi esse, & propediem ipsa quoque bona mihi ereptum iri. quæ res adeò totum vitæ meæ statum ac rationes perturbavit, ut necesse fuerit, me plurimis cogitationibus a me ipso quodammodo aliquamdiu distrahi atque divelli. cui rei accessit, quòd affinis tuus Iohannes Baptista Certus, qui mihi litteras tuas reddiderat, & cui tibi reddendas curaturo dandæ erant litteræ ad te meæ, toto

ferme hoc tempore Cracoviâ longè abfuit in Lithvania. Nunc verò, cum & is ad nos reversus fuerit, & turbulentæ illæ meæ cogitationes maxima ex parte conquieverint, nulla ratione committendum putavi, quominus tibi responderem, & quid pro ea, quam ipse veritatem esse, fortasse agnoscis, asserenda & confirmanda adversus ea, quæ acutè a te contrà disputata sunt, dici posse credam, liberè, ut soleo, significarem, & interim sententiam hac tota de re meam dilucidius tibi aperirem.

Sentio igitur, in hac quæstione, utrùm in humanis actionibus ejusmodi error esse necne queat, qui dignus sit vituperatione, quod nos Christiani peccatum vulgò appellamus, distinctionem quandam bonorum adhibendam esse; cum certum sit, neminem quidquam agere, nisi alicujus boni caussâ. Solent autem bona omnia tripartitò dividi; in delectabilia, utilia, & honesta. hancq; partitionem mihi quoq; abs te tribui, animadverti; quam tamen ego, præsertim ut ea intelligi consuevit, numquam probare potui. Est enim in ea vel defectus insignis, vel magna confusio per fallaciam, quam παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν *vocant. Namque vel ea non complectitur bonum illud, quod alio modo Rectum appellari potest; aut si complectitur, id sub Honesti nomine comprehendit. quod nomen modò hoc ipsum Rectum, modò id, quod ad decus & honorem pertinet, significat. Et sic per hanc* ὁμωνυμίαν *duo bonorum genera confundit admodum inter se diversa. Quamobrem aliter omnino*

sunt

ſunt diſtinguenda bona. & quemadmodum videmus, ferè omnem bonam diviſionem, ut ajunt, bimembrem primò eſſe; ſic in duo genera primùm bona diſtribuenda ſunt. quorum unum ſit eorum, quæ bona ſunt abſolutè ac per ſe, id eſt etiam citra id, quòd cuiquam boni quidquam afferant; alterum verò eorum, quæ bona ſunt relativè, ut ita dicam, & quatenus ipſa habenti aliquid boni afferunt. Ad prius genus pertinent ea, quæ paullo ante indicavi; id eſt, quidquid rectum eſt, & cum vera virtute conſentiens. ad poſterius verò tripartita illa jam commemorata diviſio ſpectat; ſed ita, ut Honeſtorum nomine ea tantùm intelligantur, quæ ad decus & honorem pertinent. quamvis fortaſſe ne ſic quidem vitio careat. verùm id ad propoſitam quæſtionem nihil facit. Decus autem & honorem intelligo eum, qui hominum opinione conſtat, atque, ut Ariſtoteles ait, magis in honorante videtur eſſe, quàm in honorato. Hac bonorum diſtinctione propoſita, animadvertendum eſt præterea, quòd quemadmodum ſunt in nobis duæ animæ potentiæ, ex quibus tamquam ex duobus diverſis fontibus, diverſæ actiones noſtræ originem ducunt, mens ſeu ratio ſuperior, & appetitus, qui in homine, quatenus menti opponitur, inferiorem rationem complectitur, qua tamen ne beſtiæ quidem ipſæ prorſus deſtitutæ videntur; ſic unusquisque, cum aliquid agit, modò hujus, modò illius ex prædictis duobus bonorum generibus rationem habet; prout vel mente, quam nos, plerosque alios ſecuti, rationem ſimpliciter appellabimus, vel appe-

titu ducitur. illa enim ad prius illud genus; hic verò ad posterius nos impellit; quæ cum sæpe inter se aut pugnent, aut certè pugnare videantur, & neceße sit, si alterum eligatur, alterum omitti, magna vel saltem aliqua in nobis ipsis, dum quid eligere volumus, altercatio oriri solet, appetitu videlicet ad hoc, ratione verò ad illud nos trahente. quæ rationis tractio cum nihil aliud sit, quàm suasio ad illud, quod omnibus aliis rebus anteponendum eße, quicumque mente non sit corrupta, confitetur (si quidem omnes sani mente id, quod rectum sit, cunctis aliis anteferendum, id est, potiùs faciendum agnoscunt) tractio verò appetitus sit suasio ad illud, quod nobis bonum est, aut eße videtur; certè qui appetitui, non autem rationi trahenti, obsequitur, peccare dicendus est. sicut enim is, qui suum ipsius bonum spernit, ut id sequatur, quod potiùs sequendum est, dignus est laude; sic, qui id, quod potiùs est sequendum, spernit, ut suum ipsius bonum sequatur, vituperatione est dignus. His ita breviter expositis, ac rei veritate & caußâ indicatâ, conandum est, ut ad ea respondeam, quæ tu contrà affers. Primùm igitur axioma illud ponis, Omnia bonum appetunt, ergo eligunt. Atque hinc concludis, neminem peccare; quia videlicet ex prædictis neceßariò sequatur, unumquemque bonum eligere, seu verum sive apparens. electio autem mala, per se ipsa peccatum non faciat; sed ipsius modus. Quod ad axioma illud attinet, fateor id verum esse, si boni appellatione illud bonum intelligatur, quod Relativè bonum nominavi. Vnusquisque enim, sine dubio

ubio, appetit illud, quod ipsi sit bonum, idq; per se ip-
um. At bonum absolutè, id est Rectum, quatenus
antummodo est rectum, & sic per se ipsum, ab uno-
uoque appeti nequaquam concedo. immo hic, si
propriè loqui velimus, ne locus quidem appetentiæ
st. Sed nego præterea id, quod infers, Si appetunt,
ergo eligunt, quamvis id tibi patere videatur. possu-
mus enim aliquid appetere, nec tamen eligere; ra-
tioni nimirum non autem appetitui, ut ante dictum
est, obsequentes. Quod si verum esset, quicquid appe-
titur id etiam eligi, nec aliter fieri posset; profectò,
quicquid esset illud, quod appeteretur, sive bonum,
sive malum, sive appetenti ita videretur, sive secus,
nullus peccato esset locus. Ubi enim aliter fieri ne-
quit, ibi nullum nec laus nec vituperatio locum ha-
bet, eoq; nec peccatum, quod a vituperatione sejungi
non potest. Ex quo apparet, nihil necesse fuisse, te a-
xioma illud ponere; sed satis futurum, si dixisses,
Quicquid appetitur, etiam necessariò eligitur. Ergo
nullus peccat. Consecutio enim fuisset optima, ejusq;
ratio manifesta. Si modò id verum est, quod tu pro
concesso tacitè sumis, nihil eligi, quod priùs non ap-
petatur. quamquam satis est, quòd quidquid peccati
speciem habet, circa res, quæ appetitæ fuerint, versa-
tur. Sed tu nimirum voluisti argumentatione tua id
potissimum probare, nos in agendo illud sequi, quod
bonum sit; unde videlicet perspicuum fiat, nos pec-
care non posse. Quis enim eum peccare dicat, qui bo-
num in suis actionibus sequatur? Atqui in hoc du-
plex est τῆς ὁμωνυμίας fallacia. quarum alteram

ipse sensisti, eiq; occurere es conatus; alteram ego paullo ante indicavi. Ea, cui tu occurrere tentasti, in eo est, quòd bonum aliud est verum, aliud, ut loquuntur, apparens; & de vero, non autem de apparente bono rectissimè dicitur, quòd, quisquis illud in suis actionibus sequitur, non peccat; si modò (& hîc altera est a me indicata fallacia) de absoluto, non autem, ut tuum axioma intelligi debet, de relativo bono loquamur. Neque enim propterea quis a vituperatione in actionibus suis abest, quòd in eis id sequatur, quod sibi est bonum, ni simul quoque sit rectum. ex quo solo fit, ut vel laudem actiones mereantur, vel saltem vituperationi non sint obnoxiæ. Iam ratio, qua priori τῆς ὁμωνυμίας fallaciæ obviam ire voluisti, probanda neutiquam mihi videtur. Siquidem ea regula, quam statuis, electionem malam non facere peccatum, sed modum, non est perpetuò vera. Nisi enim quis, cum malum eligit, putans, se eligere bonum, ignorantiæ suæ justam aliquam caußam habeat, peccat: licèt non tam graviter, ut is, qui novit, se malum eligere. Qua de re videndum est, quid scribat Aristoteles lib: 3. Ethicorum. Nam id, quod tu ex libro 5. ad regulam istam constituendam affers, de iis, qui, justa agentes, nec tamen modo quodam & fine, justè agere non censentur, te iuvare non potest. Contrariorum enim, (ut vulgò hæc regula intelligitur) tunc eadem est disciplina, cum utrobique eadem ratio locum habet. Quod hîc minimè contingit. nam ratio non justæ ignorationis nullum locum habet ad concludendum, eum, qui justa agat, licet non

eo me-

eo modo & fine quo debet, juſtè tamen agere; quem omnino habet, ut dixi, ad demonſtrandum, eum, qui mala eligat, aut faciat, licèt non eo fine, ut malè agat, vel ſaltem ſciens ſe malè agere, peccare tamen & vituperatione dignum eſſe. Non eſſe autem horum contrariorum in hac ipſa re, qua de agimus, eandem diſciplinam, vel id oſtendere videtur, quòd, ut pecces, ſatis eſt ſine ulla controverſia, ſi ſcias te malum aliquod committere, etiamſi in alium finem, quàm, ut leges infringas, id committas. ſed, ut juſtè agas, non ſatis eſt, ſi ſcias, te juſta facere, niſi præterea idcirco ea facias, ut legibus pareas. Quinetiam vix quemquam negaturum arbitror, ad juſtè agendum bonam mentem ſeu (quam vocant) bonam intentionem non eſſe ſatis. cum tamen ad peccandum mala mens ſatis omnino eſſe videatur. De loco Platonis in Symp: quem ad eandem tuam regulam ſtabiliendam citaſti, nihil affirmare auſim, cum librum non habeam. Sed quantum ex verbis ipſis, quæ protuliſti, intelligi poteſt, apparet, Platonem ibi de iis loqui actionibus, quæ per ſe ſunt indifferentes, id eſt, nec bonæ nec malæ. quales ſunt illæ quæ ibi commemorantur, bibere, canere, colloqui. in his enim modus tantùm eſt, qui eas malas, vel bonas efficit. id quod noſtri quoque theologi cenſuerunt. Verùm nos loquimur de actionibus per ſe malis. nec, utrùm illæ ſint malæ necne, dubitamus. ſed quantumvis malæ ſint, quærimus, an is peccet, qui ita agit, credens interim ſe bene agere; ſive, an is peccet, qui malum eligit, cum putet, ſe eligere bonum. Itaque tandem

pluribus de caussis non videtur argumentum tuum rectè conclusum, aut ullam vim habere ad persuadendum, neminem esse, qui peccet. Verumtamen ea examinanda sunt, quæ, tamquam ad meas exceptiones responsurus, deinceps addis. in his enim major aliqua vis, quàm in ipso argumento, esse fortasse potest. Ais igitur, dicere, nobis insitum esse, ut in utile rapiamur, cum tamen intelligamus, honestum præeligendum esse, nihil aliud videri, quàm illud verissimum principium funditus evertere. Quomodo enim, *inquis*, omnia bonum appetunt, si quod præeligendum, & consequenter majus bonum est, non etiam magis expetitur? *Hîc Vtilis nomine, si velis contra me loqui, necesse est omne bonum intelligere, quod Relativum nominavi; Honesti verò, quod Per se bonum dixi. Iam nihil omnino absurdi in eo est, ut quis cognoscat, aliquid fieri potiùs debere, & interim tamen quidpiam aliud sibi magis bonum esse existimet; immo illud sibi malum, hoc verò bonum esse credat; unde fiat, ut hoc faciat, illud verò omittat. Nam & quotidiana ipsa experientia atque usus id nos plus satis docet. & hinc est vulgatissimum illud apud Poëtam, quod jam diu in proverbium abiit,* Video meliora proboque; Deteriora sequor. *Melius enim & Deterius hîc eadem ratione dicuntur. & Deteriora vocantur, quæ prava sunt, & absolutè mala; quemadmodum Meliora, quæ sunt recta, & absolutè bona. Sed durum tibi videtur, quemquam aliquid potiùs eligendum censere, & id tamen non magis expetere. Fal-*

ıcia παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν hîc quoque, ni fallor, ſt. Si quidem verbum Eligendi duplicem ſignificati-nem habere poteſt; prout vel ipſius eligentis ratio abetur, vel non habetur. Aliud enim eſt Sibi elige-e, Aliud verò ſimpliciter Eligere. Sæpiſſimè autem erbum Eligendi, licèt ſimpliciter prolatum, ſibi eli-endi ſignificationem habet. Si igitur hoc ſenſu ver-um illud a te uſurpatur, fateor, honeſtum, id eſt re-tum ſeu per ſe bonum a nobis præ relativo bono eli-endum non intelligi, quin magis etiam expetatur. Verùm hoc ſenſu non intelligimus, honeſtum potiùs eligendum eſſe, niſi priùs nobis perſuadeamus, il-lud, bonum nobis futurum. Quod ſi aliquando, quamvis ita nobis perſuaſum non ſit, tamen id po-tiùs facimus; hoc non ideo fit, quia illud nobis ip-ſis potiùs eligendum intelligamus, & ſic etiam magis expetamus; ſed quia nihilominus facien-dum omnino eſſe nobis perſuademus; & ſic illud alterâ illâ, id eſt abſolutâ verbi Eligendi ſignificatio-ne potiùs eligendũ intelligim⁹. quæ ſignificatio in ver-bo græco προαιρεῖσθαι, quo & Ariſtoteles, & alii in univerſa de moribus tractatione utuntur, quodq́ꝫ i-pſe, ut arbitror Præeligendi verbo reddere voluiſti, aliquantò magis conſpicua eſt, eâq́ꝫ ſine dubio, non autem priore illa, quam Relativam nominare poſſu-m⁹, (idem enim hic nimirum, quod in bonis, quæ ele-ctionis ſunt objecta, accidere neceſſe eſt) prædicti ſcriptores verbum illud uſurpant. Hac igitur verbi Eligendi non relativa, ſed abſoluta ſignificatione retenta, nulla eſt repugnantia inter hæc duo, Aliquid

præ-

præeligendum seu potiùs eligendum intelligere, aut etiam reipsa eligere, & tamen aliud quippiam magis expetere. Hoc enim appetitus, ut ipsum verbum indicat, omnino est; illud verò rationis. hoc bonum relativum prorsus requirit; illud absoluto bono satis habet. M. *Attilius Regulus, cum ad exquisita supplicia, ut ait Cicero, sciens prudens Carthaginem Româ proficisceretur, nec supplicia sanè, nec profectionem illam expetebat; nisi fortè de ingente aliquo bono, quod ea ratione adepturus esset, cogitabat. sed, ut verisimile est, apud suos in sua patria, quam tantopere diligebat, & esse, & quàm diutissimè felix vivere plurimùm & potissimùm cupiebat. Vicit tamen rectè faciendi firma opinio sui ipsius boni insitam vehementemq; cupiditatem. Quamobrem, quod postmodum infers, bonum per se expeti, & idcirco quod majus bonum sit, magis etiam expeti necesse esse, verissimum est, si de bono relativo loquamur, quemadmodum te hîc loqui planum facit illud, quod deinde subjungis de perfectione, quam is, qui bonum aliquod apperit, ex eo quærat. Alioqui, quod rectum est, majus bonum censebitur, quàm id quod dumtaxat nobis est bonum, id est dignius ac præstantius. nec tamen magis expetetur hoc, quàm illud. immo illud, si propriè loqui velimus, expetetur, hoc verò minimè, donec aliqua ratione constiterit, id, quod rectum est, facienti bonum etiam esse. Atque, ut aliam interim quandam ὁμωνυμίαν vitemus, animadvertendum est, me verbum* Expetere *in verbis tuis pro* Appetere *accipere. quemadmodum illud a te ipso acceptum fuisse*

ße necesße est; nisi in tua ratiocinatione terminos, uod ajunt, mutatos esse dicamus. Hoc autem dico, uia alioqui nonnulla inter hæc duo verba (ut opi- or) differentia est, Quandoquidem Expetendi ver- um non modo, ni fallor, appetitum, id est cupidita- em (ut semper fortassis verbum Appetendi) alicujus ei sibi bonæ, sed simplex etiam quoddam alicujus rei ligendæ (jam enim in quem sensum Eligendi ver- um hîc accipi debeat dictum est) propositum signi- care potest. Nam secundùm hanc significationem otest quidpiam non solùm potiùs eligendum videri, ed etiam magis expeti, nec tamen fieri. cupiditate imirum alicujus existimati boni sui ad aliud quid- iam faciendum impellente. quod nullo modo verum sse poterit, si appetitus ipse verbo Expetendi signifi- etur. Etenim, si hæc duo simul jungantur, ut quidpi- am potiùs eligendum censeatur, & simul magis, ut majus suum bonum appetatur, necesße est etiam, ut id omnino fiat; cum nihil sit, quod ad id faciendum non impellat. Si Aristoteles, qui in libro 7. Ethicorum hanc, quam in 3 etiam libro attingit perdifficilem quæstionem tractat, quomodo, præsente scientia, possit quis eße incontinens, inter scientiam recti, & sibi bo- ni, interve bonum per se, & bonum relativum aper- tiùs distinxisset, faciliùs ejus solutionem vel invenis- set ipse, vel certè nobis tradidißet. Nunc quia non a- pertè satis distinguit, non parum obscurè, ut mihi quidem videtur ac perplexè loquitur. Concludit ta- men fateor satis perspicuè a cupiditate scientiam obscurari, & hominem vehementer cupidum mentis

quo-

quodammodo impotem fieri; ut furiosis & temulentis, aut etiam dormientibus contingit. Quod etiamsi verum esse concessero (neque enim, ut ingenuè loquar, id mihi planè probatur, & cum quibusdam aliis, quæ idem Aristoteles in eodem opere dicit, parum convenire videri potest) non tamen sequetur, recti scientiam, & sic, quòd id fieri debeat, firmam opinionem cum incontinentia consistere nullo modo posse. Consistit enim ex mente ipsius Aristotelis eodem loco, saltem ab initio, donec scilicet incontinentia obtineat. qua scientia adhuc permanente, posset quis incontinentiæ obsistere. & propterea nisi id faciat, peccat. neque excusatur, si postea eò devenit, ut hujus scientiæ usum jam non habeat. id enim ipsius culpâ est factum. Cæterùm, quòd ex sententia Platonis statuis, omnem mali electionem ab ignoratione proficisci, unde constare possit, nullum esse crimen in eo, qui malum eligit; ubi enim ignoratio, ibi nulla culpa videtur esse. Ad hoc, inquam, respondeo, si Ignorationis nomine ea tantùm ignoratio intelligitur, qua, aliquid pravum esse, ignoramus, Platonicam istam opinionem minimè veram esse. cum certissimum sit, quemadmodum multi idcirco gravissimè delinquunt, quòd quid pravum, quid rectum sit ignorant, unde meritò extitit sententia illa a te allata, quæ est apud Comicum, Homine imperito nihil quidquam injustius; sic complures multa facere sive eligere, non ignorantes interim, ea prava esse, nec porrò fieri debere. Hinc apparet, nullo modo admittendum esse, quod ais; malitiâ nos agere non posse,

quia

quia finis semper obtineat rationem boni. Illud enim bonum, cujus rationem finis actionis obtinet, plerumque non opponitur malitiæ. siquidem plerumque bonum istud, non id, quod rectum alioqui dicitur, & bonum per se a me appellatur, sed relativum est bonum. Neque verò ea ratio, quam ex ipso Platone in Menone affers, quidquam contra hanc manifestissimam veritatem concludit. Quod enim ait, unumquemque arbitrari mala obesse, falsissimum est, si Mala, prava significant. Quid enim impedit, quo minùs quis arbitretur, exempli caussâ, latrocinium rem esse summopere pravam, & tamen ex eo se maximam utilitatem consecuturum existimet? Quapropter, quod infert, neminem miserum esse velle, nullum locum hic habet, cum opinione hominum, ex pravitate miseriam consequi, minimè sit necessarium. Quamquam, neminem miserum esse velle, verum quidem omnino est, si per se tantùm; sed non est omnino verum, si per accidens quoque id intelligi debeat. Tantam enim in quibusdam (ut fortassis in Regulo habuit, de quo supra dixi) rectum atque honestum vim habet, ut potiùs ea eligant, & faciant, ex quibus se miseros fore opinantur, etiamsi ipsam miseriam per se alioqui summè oderint, quàm ut ab eo, quod rectum & honestum esse existimant, quidquam recedere velint. Quodsi Ignorationis nomine ea etiam ignoratio intelligitur, qua nescimus, mala, id est prava nobis obesse, verissima est opinio ista Platonis, omnem mali electionem ab ignoratione proficisci. Pro concesso enim sumo (quod & disputatio nostra requi-

requirit, & tu alioqui frustra Platonis dicta commemorasses) Platonem hîc Malorum nomine Prava intelligere. ea enim ideo eligit quispiam, vel quia ignorat esse prava, vel quia noxia esse non novit. tametsi ipse Plato ejus ignorationis tantùm, quòd sint noxia, videtur rationẽ habuisse. Nempe quia fortassis quærebat non simpliciter, cur eligantur prava; sed cur eligantur, etiamsi parva esse cognoscantur. & inquit caussam esse, quia ignoratur, quòd sint mala; plena quadam significatione hoc loco Malorum nomen usurpans; ut videlicet ea significet, quæ prorsus sunt mala, id est non solùm prava sed etiam noxia. Namque in hunc sensum eo nomine accepto, quisquis ignorat, prava sibi obfutura, is simul ignorat, prava esse mala; quamvis interea sciat esse prava, & idcirco minimè fieri debere. Si enim, quemadmodum hoc scit, sic etiam sciret, ea sibi obfutura, fieri non posset, ut ea eligeret. Itaq; ex hac veri damni, quòd secum mala, id est prava, afferunt, ignoratione, cum alioqui scientia ipsius pravitatis adest, omnis electio malorũ ejusmodi oritur. præsertim, cum hujus generis ignoratio latiùs etiam pateat, stultè opinantibus præterea iis, qui prava faciunt, ea multum sibi profutura. Quocirca meritò, ut a te citatur, dictum est ab Euripide, malitiam magnæ signum esse imperitiæ. Sed non excusat crimen ignoratio ista, quantacumq; illa tandẽ sit; cum scientia illa, saltem a principio, adsit, quòd prava sint prava, & idcirco fieri non debeant. Testimonium Aristotelis, quod citas ex lib: 3. Ethicorum cap: 5. quasi ille affirmet, neminem sponte esse malum,
con-

contrarium, meo judicio, planè probat. Nam ex duabus ſententiis, quæ ſenario illo continebãtur, οὐδεὶς ἑκὼν πονηρὸς, οὐδ᾽ ἄκων μάκαρ, alteram videri aut falſam, alteram autem veram. nempe falſam priorem, quòd nemo ſponte malus; poſteriorem autẽ, quod nemo invitus, beatus, veram. quemadmodum & antecedentia & ſequentia verba apertiſſimè oſtendunt. Antea enim proximè dixerat, in nobis eſſe, ut ſimus probi, aut improbi. Poſtea verò illico diſertè ſcribit, beatum neminem invitum eſſe. De ſententia Platonis ex lib: 5. de legibus deſumpta, quòd ſcilicet nemo ſponte ſit injuſtus, nihil ſtatuere poſſum; cum, ut dixi, Platonis opera ad manum non ſint. Verumtamen conjicere licet, Platonem dicere voluiſſe, neminem eligere, ut injuſtus ſit propter ipſam injuriam. quod ſanè veriſſimum eſſe judico; niſi quis injuria afficiendi nimia aſſuetudine ita corruptus ſit, ut ipſâ injuriâ delectetur. alioqui enim non per ſe ipſa injuria eligitur; ſed per accidens, aut ſecundũ quid; quatenus ſcilicet ex ea inferenda aliquid commodi aut capimus, aut, nos capere, credimus. atq; hoc ſenſu verum etiam erit, neminem, qui videlicet planè corruptus non ſit, & homo quodammodo eſſe deſierit, ſponte eſſe malum. Malitia enim ſeu pravitas ipſa per ſe nequaquam eligitur; ſed propter aliquod bonum, quod inde ad ſe redire homines arbitrantur. De ſententia Galeni, quam profers, quaſi is in libello de cognoſcendis curandiſq; animi affectibus ſentiat, peccata hominum a falſa opinione proficiſci, id

est, ab eo, quòd quis falsò id rectum esse existimat, quod est pravum, nihil habeo, quod vel negem, vel affirmem; cum & libello illo, & omnibus Galeni libris destituar. Sed tamen crediderim, Galenum non intellexiße, hanc caussam peccatorum esse perpetuam; verùm sæpe fieri, ut ob falsam istam opinionem homines peccent, adeò, ut flagitiosissimi etiam homines, non quidem omnes, sed aliqui, se optimos esse arbitrentur. tametsi, ut eius sententia a te refertur, de flagitiosissimis quibusque id se animadvertisse ille dixerit. Namque, etiamsi (quod vix credo) ad hūc planè modum locutus fuerit ipse Galenus; tamen adhibendam eius verbis interpretationem aliquam esse arbitror; ne alioqui id se animadvertiße eum dicentem faciamus, quod perspicuè est falsum. Siquidem non flagitiosissimi modò homines, sed mediocriter etiam flagitiosi permulti, se non optimos, immo ne bonos quidem eße ingenuè & fatentur, & agnoscunt; quamvis sua vitia non penitus perspecta habeant; præsertim si ea circa utilitates & honores versentur. Neque enim facilè avarus aut ambitiosus, & quisquis iis vitiis laborat, quæ, tamquam rivuli, ex his fontibus manant, sua vitia nota habent. Latent enim quodammodo vitia ista cum alias ob caußas, tum ob hanc, quòd perpetuò hominis animum obsident cupiditates istæ. At, qui iis vitiis sunt dediti, quæ circa voluptates versantur, ubi intemperantia & incontinentia potissimùm apparet, & quædam remissiones atque intercapedines ipsius cupiditatis dantur, facilè ipsi sua vitia bene norunt. ac com-

complures etiam ex ipsis, ubi aut remisit, aut satiata cupiditas est, qua modò tenebantur, se ipsos graviter culpant atque accusant, eosq; vehementer laudant, qui temperantes aut continentes sunt. Iam quod addis, non aliam ob caussam fieri, ut, quod nunc nobis probatur, idem mox displiceat, nisi quod modò sub boni, modò sub mali ratione, sese nobis offerat; animadvertendum est, quid nobis aliquid probari, quidve displicere intelligas; quid item bonum, quid malum voces. Nam si Nobis probari, idem apud te est, quod Reipsa a nobis eligi, Displicere autem, Respui, dico fieri posse, ut aliquid bonum nobis videatur, nec tamen id reipsa eligamus; sive Bonum, id, quod rectum sit, voces; sive id, quod nobis sit bonum. Quandoquidem & a recto reipsa eligendo potest nos revocare opinio, quòd id nobis nequaquam sit bonum; & ab eo, quod nobis bonum sit, retrahere potest persuasio, quòd non sit rectum. Atque eadem prorsus est displicentiæ & mali ratio. Sin autem, id nobis probari, intelligis, quod potiùs eligendum judicamus, displicere verò, quod vitandum; cum hoc judicium sæpe effectus non consequatur, ut modò indicavi, & supra latiùs exposui, non potest hoc ad quæstionem nostram pertinere, in qua de ipsis actionibus disputatur. Sed postremò ais, in nobis quidem uno & eodem tempore diversas sentiri appetitiones; accidere enim sæpe numero, ut, quod sensus probat, ratio detestetur; nihil tamen obstare, quominus id eligatur, quod ratio bonum judicat; cum electio voluntatis sit, voluntas autem subjecto a ratione non distinguatur. Hæc autem

idcirco dicere videris, ut ostendas, quicquid contentionis in aliqua re eligenda in nobis oriatur, id tamen semper eligi, quod ratio eligendum judicat; & sic, quod apud nos boni respectu mali, vel majoris boni respectu minoris rationem habet. & propterea nullum vituperationi in actionibus nostris locum esse. Atqui non omnis contentio, quæ in nobis oritur circa alicujus rei electionē, inter rationem est, & sensum; immo vix contentio vocari potest ista. Simulatque enim apertè constiterit aliquid, quod, exempli gratiâ, dulce gustatu est, esse mortiferum, non jam jubet sensus, ut id comedatur; sed rationi ostendenti vitam brevissimæ delectationi anteponendam esse, prorsus acquiescit. Quod si vel id mortiferum esse apertè non constet, vel nihilominus tamen sensus rationi repugnet, facilè etiam fiet, ut non ratio sed sensus vincat. Nam quod asseris, voluntatem, cujus est electio, a ratione subjecto non distingui, id in ejusmodi rebus eligendis verè dictum esse potest de voluntate non corrupta neque decepta. Verùm sensus objecto aliquo vehementer allectus, voluntatem corrumpere, aut decipere potens est. Contentio porrò vera & potissima, quæ in nobis oritur, cum de re aliqua eligenda quæritur, non inter rationem istam, quæ sensui opponitur, quæq; inferior ratio est, atque, ut dixi, hominis appetitu continetur, & bestiis quoque aliquo modo inest, sed inter superiorem rationem est, & appetitum cui hæc ratio opponitur; quæ nullo pacto eadem est subiecto cum voluntate, a qua electio pendet. immo sæpissimè voluntas appetitui adhærens ide-

id eligit, quod minimè eligendum ratio ſuperior judicabat; quamvis ſæpe etiam ſuperiori rationi adhærens id eligat, quod appetitus reſpuendum cenſebat. adeò ut quis id ipſum interdum eligat, quod ipſe ſibi malum eſſe opinatur. & contra id ipſum reſpuat, quod ipſe ſibi bonum uſſe putat. nempe, quia, rectum eſſe, ut ita faciat, quemadmodum ſibi perſuadet, ſic etiam re ipſa comprobare ſtatuit. Tanta enim humanæ voluntatis libertas & vis eſt, ut non beſtiarum more illud tantum eligere cogatur homo, quod appetierit, quodvé ſibi bonum eſſe judicaverit; ſed illud etiam eligere reipſa poſſit, quod nec appetierit, & ſibi malum eſſe cenſuerit; modò id rectum eſſe, arbitratus fuerit. Ex quo intelligi par eſt, humanam voluntatem, cujus eſt electio, cum ipſa ratione inferiore (hæc enim ſine dubio hominis bonum quærit, & malum aſpernatur) non eſſe ſimpliciter ſubjecto eandem, etiamſi nec corrupta nec decepta fuerit, ſed ad ipſam rectitudinem conformata. cujus rectitudidinis quoniam beſtiæ, ut pote ſuperiore ratione deſtitutæ, capaces non ſunt, propterea id ſolùm ſequuntur, quod, ut ſuum bonum, appetunt. Sed tu in tota diſputatione tua huius rectitudinis a ſuo ipſius bono diſtinctæ nullam propemodum in homine ipſo rationem habere videris, atq; id demum rectum eſſe conſtituere, quod facienti futurum ſit bonum; & quidquid homini tribuis, quod eum hac in re a beſtiis ſecernere queat, id omne in exquiſitiore ſui boni cognitione & cautione, ne ſenſus iſti externi decipiant, collocare. Etenim illud ipſum, quod affers, de iis,

qui se, veritatis, ut inquis, tuendæ caußâ, singulari exponunt certamini, nequaquam ad hanc rectitudinem pertinet. Quamvis enim ad bonum honestum alios secutus hoc referas, ὁμωνύμως tamen id facis. quandoquidem in tuis verbis, si ea vera esse debent, Honesti nomine non id, quod rectum, sed, ut sic dixerim, honoratum sit, intelligere oportet. Nec enim revera, ut ipsam veritatem tueatur exponet se quisquam ejusmodi discrimini; sed ut honorem decusq; suum aut conservet, aut etiam augeat. Quare non recti, sed sui boni caußâ id facit. Ex quo fit, ut multi quantumvis norint, se injustam caussam defendere, singulare certamen non modò provocati sed ipsi sua sponte subeant, & alios provocent. Fateor equidem, si hominis natura simpliciter & per se consideretur, id est, nullo cultu, nulla prorsus disciplina adhibita, facilè fieri posse, ut recti & pravi a suo ipsius bono & malo distincti, aut nullum, aut exiguum discrimen homo habeat. Sed præter quàm quod ipsi homines seipsos erudierunt, atque excoluerunt, Deus etiam ab ipso initio humanum genus oraculis suis recti & pravi istius cognitione imbuit; cum prius admirabili planè consilio ei talem mentem indidisset, quæ illius potiùs, quàm sui ipsius boni & mali rationem habendam judicaret. Nam absque hoc profectò nec virtuti, nec vitio, eóq; nec laudi, nec vituperationi, iuvé, quæ hæc consequuntur, præmio & pœnæ locus eße potuisset.

Hæc erant B. præstantissime, quæ in præsentia de tota hac quæstione ad te scribenda, tuisq;

argu-

argutis rationibus opponenda ducebam. quæ si minus tibi satisfecerint, haud sanè mirabor; cum mihi neminē adhuc ex varii generis non paucis scriptoribus, qui nodum hunc solvere tentarunt, legere contigerit, in quo non aliquid, idq; magni, ut mihi quidem visum est, momenti desideraverim. Quamquam ita mihi (temere fortassis & arroganter) persuadeo, si quod sentio, planè etiam ac perspicuè eloqui possem, futurum, ut non tibi solùm, qui & facili & exculto admodum es ingenio aliisq; tui similibus, sed etiam omnibus, qui nec planè rudes, nec pertinaces essent, meam sententiam & rationem tantæ controversiæ decidendæ probarem. Mihi quidem ipsi, annos ab hinc circiter undecim, ex quo hac de re seriò cogitare cœpi, in dies magis adeò illam probavi, ut in clarissima veritatis luce jam dudum versari mihi videar; nec quidquam sit, quod in universa hac disputatione me suspensum ulla ex parte detineat. Vtinam id tibi quoque aliquando eveniat. Quod profectò fiet, si ingenium eruditionemq; tuam ad fundamentum totius moralis philosophiæ, omnisq; adeò pietatis & religionis (nam de eo, ut probè nosti, hîc agitur) stabiliendum, non autem evertendum aut labefactandum converteris. Vt autem apertiùs videas, quanti ego hujus quæstionis veritatem faciendam censeam, mitto tibi theses (ut vocant) quasdam meas de caussa & fundamento in ipso homine fidei in Deum, quas a me extorserunt quodammodo alia quædam illius Itali nostri viri nobilis, cui mecum, ut scis, de religione parum convenit, eadem de

re scriptæ & mihi ab ipso, ut de eis coram amicis quibusdam disputaremus, oblatæ, quæ quamvis sæpiùs tum ex privatis monitionibus meis, tum ex ipsis disputationibus nostris emendatæ ab ipso & correctæ fuerint, nullo tamen modo mihi satisfacere umquam potuerunt. Vale amice optime ac suavissime. & si quid fortaße, dum tuas rationes, & testimonia refellere ac diluere conor, imprudenti mihi excidit, quod tuum animum offendere queat, id amicitiæ nostræ prorsus condonatum velis. Ex agro Paulicoviano 5. Cal. Ian: 1584.

AD MATTHÆUM RADECIUM OLIM SECRETARIUM Amplissimæ Reipublicæ Gedanensis.

EPISTOLA I.

Salutem a Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo, &c.

Quatuor ab hinc dies redditæ sunt mihi, Domine ac frater in Domino plurimum colende, litteræ tuæ penultima die mensis Augusti datæ. ad quas, simul atque otium aliquod sum nactus, respondendum mihi censui, quamvis nondum certum ullum

lum nuncium haberem. Videbam enim te, non tua solùm, sed aliorum etiam fratrum, qui isthic sunt, caussâ vehementer cupere, ut primo quoque tempore, sententiam meam, de communione vestra necne instituenda, litteris ad te datis, liberè aperirem. Primùm igitur summas gratias tibi ago, quòd me necdum de facie notum tam amanter per litteras prior salutare volueris, & me idem erga te facere cogitantem præveneris, ac diutinam hac in re negligentiam meam mihi excusseris. Iam diu enim, id est, ex eo tempore, quo Cracoviensibus fratribus de vobis aliquid significatum est, & pietas, & virtus tua mihi satis nota fuit. Quare tanti viri amicitiam mihi conciliare maximopere jam tum expetivi, sperans fore, ut ipsa amicitia nostra ad Dei gloriam, & nonnullorum salutem promovendam, non parum momenti, Deo ipso bene juvante, esset allatura. Et sanè, nisi sæpius sperassem, idq; variis de caussis, futurum, ut isthuc ad vos proficiscerer, & aliquot diebus vobiscum essem, ego meis litteris tuas antevertissem. Doleo equidem, me eum non esse, quem vos animo concepistis, nisi quòd revera, ut de me audistis, nulli sectæ sum penitus addictus, & quamvis ad eam ecclesiam, quatenus bona cum conscientia potui, me prorsus adjunxerim, quæ cæteris purior mihi est visa, non tamen alias vel condemno, vel ulla ratione aspernor, sed omnes, in quibus vox præceptorum Iesu Christi Domini nostri resonat, atque exauditur, licèt in quibusdam dogmatis, quæ ad ipsa præcepta non pertinent, non rectè sentire mihi videantur, pro

veris Christi ecclesiis agnosco, & quicunque eadem præcepta conservant, vera Christi membra esse statuo. Interim tamen eos minimè probo qui dogmatum religionis nostræ ad salutem non neceßariorum veritatem inquirere negligunt. Sunt enim multa, licèt non neceßaria, tamen apprime utilia, & ex quibus bene cognitis fit, ut Iesu Christi præcepta (qua in re, ut dixi, universam Christianam pietatem pono) multò faciliùs serventur. Immo vigent hodie etiam in iis ecclesiis, quæ præceptorũ Christi veram cognitionem habent, dogmata quædam, quæ licèt per seipsa salutem planè non adimant, tamen vix eorundem præceptorum conservationem admittunt, sine qua nulla salus eße potest. qualia sunt ea, quæ ad justificationem nostram, & divinam providentiam, humanasq; vires, in pietatis negotio pertinent. Multò autem magis eos vitupero, qui cum ejusmodi dogmatum, quæ ad pietatem maximè conducunt, veritatem teneant, eam tamen non modò alios docere non student, sed prorsus dissimulant, ac silentio supprimunt; nec sese palàm iis cœtibus conjungunt, in quibus præter veram cognitionem mandatorum Christi, ea veritas retinetur. Verùm longius evagor, quàm propositum mihi fuerat. Itaque jam ad sententiam meam de communione vestra, nec ne instituenda exponendam accedo, quod ea libertate faciam, quam & tu a me requiris, & res ipsa omnino postulat. Ego igitur, nondum videre poßum, quid vos a conveniendo, a precibus simul habendis, a verbo Dei in conventibus vestris explanando, & adhortationi-

bus ad

bus ad vitæ innocentiam & sanctitatem proponendis, a memoria denique mortis Christi pro nobis celebranda, retrahere debeat, cum hæc partim ab ipso Christo, ejusq; apostolis in perpetuum mandata & præscripta fuerint, partim ejusmodi sint, sine quibus, propter humanam fragilitatem, necesse tandem sit, ut omnis charitas, & veræ pietatis studium refrigescat, ac propemodum intereat. Quare, si vobis, ut scribis, & mihi penitus persuadeo, nihil nisi animarum salus, cordi est, omnino, (ut quidem mihi videtur) curare debetis, ut ista a vobis non omittantur; illa Apostoli verba præ oculis habentes, consideremus invicem in provocationem charitatis, & bonorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tantò magis, quantò videtis appropinquantē diem. Heb: 10. 24. *Nam quod quidam ex vobis ajunt, post Apostolorum tempora secutam fuisse defectionem, & propterea sine speciali mandato communionem instaurandam non esse, & qui id tentarunt, adeò confusum habere sermonem, ut alii alios non intelligant. Primùm animadvertendum est, defectionem istam non fuisse ejusmodi, quæ nullam Ecclesiam aspectabilem reliquerit, & fundamentum quod est Christus Iesus subtraxerit. Vbicumqne enim Christi doctrina, quod ad eius præcepta attinet, illibata conservata fuit, ibi sine dubio ipse Iesus Christus fuisse verè dici potest. nec, donec idololatria in universum Christianorum (qui appellabatur) cœtum invecta fuit, quæ Christi*

& A-

& Apostolorum eius præceptis penitus adversatur, plena fuit defectio; postquam cum Deo placuerit sui cognitionem inter homines instaurare, & idololatriam paullatim prosternere, nihil est opus speciali aliquo mandato ad sacros conventus peragendos, & ita in Christi nomine sese congregandos, ipso Christo

Matt: 18. 20 præsertim disertè contestante, ubi duo aut tres congregati in ipsius nomine fuerint, se futurum in medio eorum. Quocirca nullo modo metuenda est confusio ista, si modo reverâ in ipsius Christi nomine conventus fiant. neque enim vel permittet ille eam existere, vel talem esse, quæ cœtum dissipare queat. In Christi verò nomine, congregabuntur revera ii omnes, qui hoc unum sibi propositum habebunt, ut ei confidant, atque obediant, & quicumque hoc fecerint, pro fratribus habere velint, etiamsi alioqui in sententiis de religione non admodum conveniant. Exempla eorum, qui post veram defectionem communiones memoriâ nostrâ resipiscentium hominum instituerunt, nos potius ad eas instituendas exhortantur, cum vel nulla inter ipsos confusio secuta sit, vel plerumque non talis, quæ cœtus dissipaverit. immo certum sit, eorum communiones potissimam caussam fuisse, ipsorum doctrinæ longè lateq; propagandæ. Verum est quidem, præcipuè mentem nostram ex præscripto mandatorum Dei esse purgandam, sed neq; hoc sat commodè sine apertis ex verbo Dei monitionibus iisq; frequentibus fieri potest, nec satis est

Rom: 10. 10. corde credere ad justitiam, sed necesse est ore etiam confessionem facere ad salutem. Necesse est, inquam, ut is,

ut is, qui velit meritò verus Christi discipulus appellari, non modò mentem ab omnibus inquinamentis perpurgatam habeat, ipsaq́; facta puritati isti respondentia, sed etiam talem se eße palàm profiteatur, ubicunque ejus rei occasio & commoditas sese obtulerit. quod cum multis modis fieri possit, nullus tamen inter eos, qui perpetui quodammodo sunt, præstantior modus seu ratio esse videtur, quàm frequenter cum aliis, qui tecum sentiant, convenire, & unà cum illis exercitium aliquod tuæ religionis habere, idq́; si per Magistratum liceat, in oculis omnium. Quod si Magistratus hoc nequaquam permittat, tunc occultiùs, ut ab omnibus veris Christianis, ejusmodi temporibus factitatum semper est, conveniendum existimo, si non aliam ob caußam, collaudandi saltē & concelebrandi Dei & Christi gratia. Hic enim cultus est illi debitus, quē si quis non præstat, is in maximū inter divina præcepta non leviter peccat. Turbæ & clamores, fateor, vitandi sunt, & quàm quietissimè vivendū. Sed hoc intelligi debet, quotiescūq; citra turbas ullas aut clamores Deus coli, & proximorū saluti consuli potest. Cæterùm, si sine aliquibus turbis, & clamoribus id fieri nequit, est Dei gloria & hominum salus isti quieti omnino anteponenda, nec aliter a communione abstinendum, quàm si appareat fore, ut persecutio aliqua gravior excitetur, quâ fiat ut omnia prorsus dissipentur, & in pejorem statum res redigantur, quàm si nulla communio instituta fuisset. Cavendum est enim omnino ab eorum sententia, qui nolunt, hodie ullam vel esse, vel

eße

esse posse aspectabilem Christi ecclesiam, quia videlicet non conspiciantur hoc tempore dona illa cœlestia, & spiritus sancti operationes; quæ non solùm apostolorum ætate, sed etiam post aliquantò fuerunt, ut Iustinus, Irenæus, & alii scriptores fidem faciunt, (unde tamen interim perspicuum est, quod dixi, statim post Apostolos non talem fuiße defectionem, quæ omnes aspectabiles ecclesias sustulerit) neque animadvertunt, conspicua illa charismata ad Christi doctrinam confirmandam ad tempus exhibita esse, nec simpliciter & absolutè Ecclesiæ Christi signa, sed pro eo tēpore tantùm fuisse. Hæc pauca vir humanissime, ut tibi satisfacerē de hoc argumento scripsi, quæ si tibi & aliis fratribus probari intellexero, vehementer lætabor, nec erit, quod quidquam ampliùs eadem de re scribam. Sin minùs, aliquid fortasse exactiùs & uberiùs scribere aggrediar. Interea mei, in tuis & aliorum precibus ad Deum fundendis, mentionem assiduè fieri, plurimùm opto, ut si qua fieri possit, vos aliquando invisam, & consolationem ex vestra in Dominum Iesum fide, & purioris veritatis divinæ cognitione accipiam. Deus vos omnes, teq; in primis vir optime atque ornatißime prrpetuò juvet, & suis donis in dies magis augeat ac ditet. Vale Cracoviæ. die 24. Septembris 1584.

Præstantiæ tuæ

addictißimus

Faustus Socinus.

Ad eundem Matth: Radecium
EPISTOLA II.

Salutem & pacem a Deo patre & domino Iesu Christo &c.

VIX dici potest, quantopere doluerim, vir eximie, & amice ac domine mihi summâ observãtia colende, quòd literæ, quas invicem alter alteri scribimus, tam serò nobis reddantur. Video enim ex litteris tuis, quibus ad meas respondisti, te meas non accepiße, nisi duobus post mensibus & eò ampliùs. Ego verò tuas aliquantò etiam tardiùs accepi, id est, non nisi paucos ab hinc dies, cum illæ die 9. Decemb: datæ fuerint, Et sanè optarim, ut si nobis (quod tu a me humanissimè postulas, & ego vehementer cupio) in hac litterarum vicissim scriptione, perq; eas inter nos collocutione perseverandum est, ratio aliqua earum mittendarum institueretur, qua fieret, ut celeriùs redderentur. Eam verò tu multò faciliùs ac meliùs, quàm ego, excogitare atq; invenire poteris. Inquiram tamen & ego, num huic incommodo medicina aliqua reperiri possit. Sed jam ad litteras tuas accedo, & quantum meæ occupationes mihi permittunt, ad eas respondere aggredior.

Primùm placet mihi mirum in modum, quòd erraverim ex prioribus tuis litteris colligens, aliquos esse inter vos, qui cœtus habendos esse iis, qui ex Antichristianis tenebris emergunt, prorsus negarent, quodq; nemo inter vos dubitet, quin conveniendum vobis sit, ubi & de divinis rebus sermo instituatur,

Deiq;

Deiq; verbum examinetur atque explanetur, & Deus precibus ac laudationibus communiter colatur. Nam si hoc constanter retinueris, omnia rectè se habebunt, & Deus ipseq; dominus Iesus Christus vobis aderit, quippe in suo nomine congregatis, vosq; indies ad majorem veritatis cognitionem certioremq; vestræ salutis rationem sine dubio perducet. At verò deinde non satis intelligo, cum apertiùs explicare conaris, quid illud sit, de quo inter vos dubitetur, immo quod quidam ex vobis, tuq; potissimùm satis firmiter asseratis; Nempe non esse hoc tempore ecclesiam illam apostolicam & primævam instaurandam sine speciali aliquo mandato; propterea quia defectio post ipsos apostolos plena fuerit, adeò ut ipsum quoq; fundamentum fuerit sublatum. Non satis intelligo, inquam, quid vos apostolicæ illius primævæ ecclesiæ nomine intelligatis. Etenim, si, ut ex tuis verbis colligi potest, eam ecclesiam intelligitis, quæ nullo modo errare possit, idq; ipsamet jurè sibi persuadere queat, nulla umquam fuit talis ecclesia, etiamsi de erroribus loquamur, qui æternam salutem adimere possunt, nisi ecclesiam ipsos tantùm apostolos intelligi velimus; quos sanè in iis, quæ ad æternam salutem omnino pertinent, errare non potuisse, & ratio manifesta, & Christi apertissima verba atque promissa planè demonstrant. Cæterùm ecclesiam illam universam, cujus ipsi apostoli fundatores fuerant, id est, cœtus hominum Christum profitentium, quotquot ab ipsis apostolis fuerant instituti, errare potuisse atque seduci, dum adhuc ipsi apostoli viverent, illorumq;

curam

curam gererent, idq́ue etiam in iis, quæ ad æternam ſalutem ſpectant, ſatis oſtendunt Pauli epiſtolæ, præſertim verò ea, quam ad Galatas ſcripſit. Quod ſi non eam quidem eccleſiam intelligitis, quæ errare nequeat, ſed quæ tamen non erret, ſeq́ minimè errare ſibi perſuadeat in iis, ſine quibus nemini æterna ſalus cõtingere poteſt, qualis ſine dubio apoſtolorum tempore aliqua eccleſia erat ex cœtibus conſtans, qui ab ipſis inſtituti fuerant, non video, cur talem eccleſiam inſtaurare, etiam ſine ſpeciali mandato, tentare pii homines non poſſint; immo cur talis eccleſia & poſt apoſtolorum tempora diu fuiſse, & hodie eſſe, dici meritò nequeat. Nam quod affirmatis, poſt ipſos apoſtolos plenam defectionem fuiſſe, ſublatumq́ ex eo tempore ipſum fundamentum eſſe, hoc mihi nulla ratione probari poteſt, quemadmodum in alteris meis litteris ad te ſcripſi. in quibus, ut ex ipſis tuis litteris intelligo (mearum enim nullum exemplũ mihi reſervavi) rationem etiam attuli, cur hoc mihi non probaretur. ad quam nihil mihi reſpondere videris, & tamen petis, ut aſſertionem veſtram falſam eſſe demonſtrem. cum potius, etiamſi nullam ſententiæ meæ probationem attuliſſem, jurè a vobis quærere ego poſſem, ut, quæ ita conſtanter de plena defectione & ſublato fundamento aſſeveratis, mihi demonſtrare velitis. Ratio, quam afferebam, hæc eſt; quòd ad Chriſti aſpectabilem eccleſiam (de hac enim loquimur) conſtituendam nihil aliud requiratur, quàm vera cognitio præceptorum Chriſti. In Chriſto ſiquidem, ut Paulus ait, nil niſi nova creatura valet, & obſer- 1 Cor. 7. 19. Gal. 6. 15.

observatio mandatorum Dei, quæ videlicet per Christum dedit; fides denique quæ per dilectionem operatur. Vna enim dilectione omnia Christi præcepta continentur. Et Iohannes ait, quòd, qui fratres diligunt, in lumine manent, & scandalum in eis non est, suntquẽ translati a morte ad vitam. Breviter, si quis cognoscere velit, ad salutem æternam adipiscendam nihil aliud requiri, quàm conservationem præceptorum Christi, præter multa ipsius Christi verba id apertè significantia, & alia complura ipsius apostolorum dicta, legat præcipuè Iohannis primam epistolam; in qua id ita inculcatur, ut nemini dubitandi occasio ulla relinquatur. Quis verò ausus fuerit negare, eam esse veram Christi aspectabilem ecclesiam, quæ doctrinam habeat, quæ satis sit ad salutem æternam consequendam? Atqui & post apostolorum tempora diu fuisse, & nunc esse posse hominum cœtus, qui Christi præcepta teneant, nemo, arbitror, negare ausus fuerit. Nam quod de fundamento sublato dicitis, intelligentes nimirum, post apostolorum tempora sublatum fuisse fundamentum, quia cognitio vera essentiæ Dei & personæ Iesu Christi obscurata & abolita fuerit, hoc & cum eo pugnat, quod modò ostendi, ad salutem æternam satis esse Christi præcepta servare; nec ullo modo verum esse demonstrari poterit. Est quidem Deus & Christus fundamentum salutis nostræ; sed non quatenus eorum essentiam & substantiam rectè novimus; sed quatenus Dei voluntatem per Christum patefactam tenemus. Vita æterna est cognoscere patrem illum, qui est ille

Margin notes: Gal: 5. 6. — 1 Ioh: 2. 10. — 3. 14. — De vera Dei & Christi cognitione.

solus verus Deus, & quem misit Iesum Christum. At in sacris litteris Deum & Christum cognoscere, non significat utriusque essentiam vel substantiam novisse, sed voluntatem, eiq; se obedientem præstare. Adde, quòd etiamsi ex Christi verbis illis intelligendum esset, cognosci debere, quòd Christi ipsius pater sit ille solus verus Deus; id quod nullo modo mihi videtur, quippe qui verba illa, illum solum verum Deum, ut modo indicavi, per appositionem legenda omnino censeam; ut perinde sit, ac si dictum fuisset, qui es ille solus verus Deus, non autem, ut Theodoro Bezæ placet, solum esse verum Deum, possimq; interpretationem meam, immo & Erasmi, & aliorum quorundam, firmis rationibus ex ipsis græcis verbis, eorumq; propria significatione petitis comprobare: sed etiamsi, ut dixi, altera interpretatio verissima esset, tamen cognitio ista sine ulla controversia usque ad tempora Concilii Nicæni, & aliquantò post inter eos, qui Christum profitebantur, esse non desiit. Per totum enim illud tempus, ut ex omnium, qui tunc extiterunt, scriptis liquet, ille unus verus Deus, quem passim sacra testimonia prædicant, solus pater Iesu Christi est creditus; & qui contrarium sentiebant, ut Sabelliani, & eorum similes, pro hæreticis planè sunt habiti. Quinetiam, postquam opinio trinitatis personarum in una Dei essentia, qualem Antichristiana ecclesia defendit, invecta est, & totum ferme Christianum orbem occupavit, adhuc ipsi patri prærogativa quædam est reservata, ut non immeritò, illa etiam falsa opinione consistente dici

 possit,

posſit, Patrem pro illo ſolo vero Deo fuiſſe agnitum. Sed non eſt nunc hac de re latiùs explicandi & diſſerendi tempus. præſertim cum ego non negem, nec negare mihi ſit opus, ſub Antichriſto plenam defectionem fuiſſe. Atqui ego Antichriſtum, illum ſcilicet magnum, hominem illum perditum, a Paulo apoſtolo potiſſimùm prædictum, non antè extitiſſe judico, quàm Romani epiſcopi primatus extitit. Nam etiam tum primùm Chriſti præcepta paſſim convelli cœperunt, & pro vero Dei cultu idololatria aliqua induci. Antè verò, quàm homo ille perditus a Paulo prædictus, & ſic, ut ego interpretor, epiſcopi Romani primatus extiterit, etſi ego nihil dubito, plenam defectionem non fuiſſe, hoc tamen nihil ad rem pertinet, de qua loquimur. Nam ſi ulla vis eſt in ratione hac plenæ defectionis, ſatis eſt, eam demum extitiſſe, noſtrumq; ſæculum in eam incidiſſe. Verùm quid vetat, quominus hodie inſtaurari apoſtolica eccleſia poſſit ſine ſpeciali mandato, etiamſi plena defectio jam extiterit, & ad hæc usque tempora pervenerit? immo inſtaurationi quodammodo locus non eſſet, niſi plena defectio jam extitiſſet, & eccleſia collapſa eſſet. Neque enim defectio iſta ea abſtulit, unde inſtaurari eccleſia poſſit. Summâ enim Dei providentiâ & conſilio admirabili factum eſt, ut apoſtolica ſcripta conſervata fuerint, ex quibus, qualis vera eccleſia eſſe debeat, facilè intelligi poteſt. nec ſolùm conſervata ſunt, ſed omnium, qui Chriſti nomine appellantur, conſenſu recepta, & pro divinis habita. Nec eſt quod quis cauſſetur, ea obſcura eſſe, neque eorum ſenten-

Quando Antichriſtus extiterit.

De plena defectione & Eccleſiæ inſtauratione.

sententiam percipi posse, nisi Deus peculiari aliqua ratione, de qua nobis constet, mittat, qui illa explicet atque explanet. Namque ab omni verisimilitudine abest, apostolos ea scripsisse, quæ per se satis aperta non essent, nec ullo modo credendum, Deum, postquam primi illi nominatim a Christo ad suam fundandam ecclesiam missi defecerunt, non curasse, ut aliquod monumentum ipsorum doctrinæ perpetuò extaret, unde semper vera Christi religio, quæ ubi est, ibi veram quoque Christi ecclesiam esse oportet, peti posset. Quod si tamen factum est, ut apostolica scripta a plerisque diu intellecta non fuerint, id non illorum obscuritati, sed hominum vel malitiæ, vel perquam exiguo pietatis studio tribuendum est. & cum Paulo dicendum, quòd si Christi evangelium & apostolorum, (quod sine dubio apostolicis scriptis continetur,) opertum est, iis, qui pereunt, est opertum, quibus Deus hujus seculi mentes excæcavit. Quamquā quidquid mali & defectionis inter Christiani nominis homines extitit, aliunde potiùs, quam ex non intellectis, quantùm satis erat, apostolorum scriptis ortum est. Immo ausim ego asserere, eos, qui primi omnium eos errores in Christianum orbem invexerunt, quibus æterna salus convellitur, & Christi ecclesia diruitur, avaritiâ, aut ambitione, aut certè aliquo alio injusto animi affectu, & simul suæ mentis vanitate ductos, ea pro divinis præceptis, atque sententiis & dogmatis vulgo obtrusisse, quæ cum apostolicis aliisq; antiquioribus sacris scriptis minimè convenire, ipsi neutiquam ignorabant. Nam

2 Cor: 4. ℣ 3, 4.

neque aliunde factum est, ut, cum ipsi cæteris præessent, omnia sacra verba in Ecclesia eâ linguâ recitari non desiterint, quam non amplius vulgus intelligebat, & tandem lectione sacrorum librorum plebs universa interdicta fuerit. Non est igitur, quod dubitemus, quin, postquam Deo benignissimo visum est, ut passim legi cœperint scripta apostolica, idq́, ut olim, eâ linguâ, quam cunctus populus intelligat, simul etiam ab eodem Deo nobis restitutum fuerit, quo collapsam Christi ecclesiam instaurare, citra ullum aliud speciale mandatum, omnino possimus, atque adeò debeamus. Iam quod addis, veræ ecclesiæ Christi & credentium signa esse in Christi nomine miracula facere, quæ cum hodie non fiant, certum sit apostolicam ecclesiam cessasse. Primùm hoc ostendere potest, nullam extare hodie talem ecclesiam, non autem non eße conandum, ut eam instauremus. quamquam video, te hoc ipsum contendere, nullam eße hodie talem ecclesiam; de quo postea explicatiùs aliquid dicam. Deinde, si rectè ratiocinaris, concludendum est, neminem hodie eße, qui in Christum credat; & ita, cum sine Christi fide salus æterna nemini a Deo offeratur, neminem salutis æternæ certam spem habere posse; aut certè frustra quemquam hodie de Christiana religione vel loqui, vel etiam cogitare. Quid enim? Numquid christiana religio sine fide in ipsum Christum consistere potest? Atqui tu ipse concedis, dari hodie, aut certè dari posse, qui Christi nomine invocato ab injustitia recedant; ergo & qui in Christum credant. Quomodo enim, inquit

Pau-

Paulus, eum invocabunt, in quem non credant? Et sanè ex superiore tua ratiocinatione, junctis iis verbis, quæ scribis, nullam firmiorem videri regulam, quàm quòd apud omnes nationes, qui Deum metuit, & justitiam exercet, ei acceptus sit, nisi ista de Christi nomine invocando & addidisses, & repetiisses, potuisset quispiam non omnino injuriâ suspicari, te in ea sententia esse, ut nemo hodie adhuc sit, qui in Christum credat; eos tamen fore salvos, qui alioqui Deum metuant, & justitiam exerceant. quicquid tandem de Christo ejusvé religione noverint, aut persuasum habeant. Quam sententiam ego & falsam & perniciosam admodum esse arbitror. eamq; hic refellerem, si vel tantum otii esset, vel te ab ipsa alienum esse, penitus persuasum non haberem. Te tamen rogo, ut apertiùs aliquantò, quid hac de re sentias, ad me scribere velis. id enim (mihi crede) non sine utriusque nostrum fructu & utilitate futurum est; quæcumq; tandem revera sit sententia tua. Sed urges, ut apparet, planè nullam dari hodie ecclesiam, quæ primævæ illi apostolicæ similis sit; vel ob hoc, quòd nota ista & tessera apostolicæ ecclesiæ absit, faciendi miracula. aut certè, hac nota & tessera absente, temerarium esse asserere, hodie talem ecclesiam inveniri. Hoc verum esset, si nota ista & tessera perpetua futura fuisset; sed non futuram fuisse ejusmodi, jam ex eo ostendi, quòd alioqui nullus hodie esset, qui in Christum crederet; in se enim credentibus nominatim ea a Christo adjecta est. Adde, quod caussa, cur adjecta fuerit, satis manifesta est; ea videlicet.

Verum signa quæ credentes sequi debeant, perpetua esse debuerint.

delicet, quam ipse attingis, ut Christi doctrina confirmaretur, quod cum jam factum fuerit, cessat caussa ista; & propterea nihil est, cur effectum postulemus. Nam quod respondes, illustratam quidem & confirmatam fuisse Christi doctrinam; sed certa etiam signa illi fuisse adjecta, tamquam ejus veras notas & tesseras; hoc nihil aliud est, quàm eodem revolvi, atque, ut dialectici loquuntur, principium petere. Siquidem nego, signa ista, ut veram, id est perpetuam notam & tesseram, Christi doctrinæ ab ipso fuisse adjecta, sed tantùm pro tempore ad eam confirmandam addita. Quinetiam affirmo, ea, si perpetua fuissent, religionis rationi obfutura, & fidei experimentum, ut sic dixerim, ac meritum, ut quidam loquuntur, adempturа; nec ullum denique inter bonos & malos discrimen relictura. Quis enim tam perversus fuisset, qui si Christi doctrina perpetuò conjuncta ista signa habuisset, eam tandem non recepisset, non quidem justitiæ & sanctitatis, quam ea continet, amore, sed certa spe ingentis, atque adeò sine ulla comparatione omnium maximi immortalitatis & sempiternæ beatitudinis præmii? Voluit igitur Deus sapientissimus, ut Christi doctrina per aliquod quidem tempus signa ista conjuncta haberet, quò eatenus confirmaretur, quatenus hominibus vel mente alioqui sanis, vel sanabilibus ad eam recipiendam, utpote rem novam & inauditam, humanæque prudentiæ repugnantem, satis omnino esset. Sed perpetua esse noluit, ne improbi etiam homines, quique malam mentem deponere nolunt, ad eam recipiendam

endam satis haberent. Probitatem enim & improbitatem alioqui recipiendæ, & non recipiendæ doctrinæ Christi caussas esse, testatur ipse Christus apud Iohannem, ubi ait, Hoc est judicium, quòd lux venit in mundum, & quæ sequuntur. Verùm adjungis, nunc maximè in tanta rerum omnium confusione hujusmodi confirmatione veræ doctrinæ Christi opus fuisse. quæ cum a Deo nobis concessa nondum fuerit, confitendum, nos adhuc in Babylone esse, & ea quidem omnium, quæ umquam fuerunt, maxima; tantum abest, ut ullam apostolicam Christi ecclesiam hodie extare, affirmare quis jurè possit. At mihi aliter videtur. Primùm quia, quidquid sit, omnes in eo consentimus, quòd Christi doctrina verissima & sanctissima sit. itaque ad eam in genere confirmandam nulla re nobis est opus; id quod, dum signa illa extiterunt, iis, qui tunc vivebant, non contingebat. Toto enim illo tempore, aut plerique, aut complures eorum, quibus signa ista dabantur, ipsam Christi doctrinam in genere & absolutè rejiciebant. Deinde in eo etiam convenimus, unde cognitio vera doctrinæ Christi aut solùm, aut maximè petenda sit. nempe ex scriptis evangelistarum & apostolorum. Quare tota confusio est in interpretatione istorum scriptorum. Atqui, ut supra attigi, horum vera interpretatio, quantum satis est ad ecclesiam constituendam, id est, doctrinam tenendam ac profitendam, quæ ad salutem æternam conciliandam satis sit, omnibus est obvia, qui modò probitate mentis sint præditi, & a sincero pietatis studio nequaquam alieni. Iam

Ioh: 3 v:19.

Vtrùm plures hodie cœtus Christianorum, sive Ecclesiæ inter se aliquatenus diversæ esse possint.

ni. Iam verò, quod ad ea attinet, quæ te potißimùm impulisse videntur, ut de hoc instauratæ vel instaurandæ apostolicæ ecclesiæ argumento ad me scriberes, Alios condemnare, qui tecum per omnia non sentiant, & extra tuos cœtus nullam salutem esse affirmare, hoc non est apostolicæ ecclesiæ proprium, sed potiùs ab ea alienum. cum enim multa in religione Christiana sint, quæ licèt utilia, tamen necessaria non sunt ad æternam salutem, nihil prohibet, quominus plures cœtus Christianorum, sive ecclesiæ inter se aliquatenus diversæ, omnes talem doctrinam habeant, quæ satis sit ad salutem istam consequendam: nec, ut ante indicavi, apostolica ecclesia ea demum est, quæ in nulla prorsus suæ doctrinæ parte errat, sed ea, quæ in iis non errat, quæ ad salutem sunt necessaria. Cæterùm aliqua doctrinæ capita constituere, sine quibus nemini salus contingere queat, &, qui in istis tecum non sentiat, in tuam ecclesiam non recipere, aut eum inde ejicere, ut apostolicum est, sic & nunc, & semper fieri & potuit, & debuit. Videat modò quisque, ut capita ista ea constituat, quæ constituenda sunt. Id autem facilè fiet, si, ut profectò decet, ex solo eoq́ aperto Dei verbo omnia petantur. Quod si nihilominus hac in parte erratum fuerit, quatenus aliqua capita constituta fuerint, quæ ex isto numero revera non sint, non idcirco vera Christi ecclesia, ea quæ hoc fecerit, esse desierit; dummodò nullum eorum prætermiserit, quæ ex isto sunt numero. Et quacumque tandem ratione in illis constituendis erraverit, in eo tamen numquam errare dici

pote-

poterit, quòd eos recipere nolit, qui in illis secum non consentiant. immo errorem errori adderet, si eos reciperet. contra enim suam ipsius conscientiam ageret, & eos fratrum loco haberet, ac Christi fideli- um, quos tamen a salutari Christi doctrina abesse, planè sibi persuasisset. Vnum porrò aliquem in singu- lis cœtibus eligere, qui aliis Dei verbum explanet, atque ex eo illos ad veram pietatem vitæq; sanctimo- niam adhortetur, & apostolicum est, nec ulla, ut mi- hi quidem videtur, ratio afferri potest, cur hodie id fieri non debeat. Quod verò ejus tanta sit auctoritas, ut omnia quæ dicit, sine ullo discrimine aut examine sint recipienda, nec aliis quidquam in ecclesia dice- re liceat, hoc nec apostolicæ Ecclesiæ est proprium, nec hodie in multis cœtibus, iis præsertim, quibus ego, quatenus licuit, adhæsi, id fieri videmus. immo in i- stis, & verbi Dei ministri omnium reprehensionibus & correptionibus sunt expositi, ac porrò sæpissimè ab aliis & reprehenduntur, & corripiuntur, & uni- cuique in Ecclesia de omnibus ad veritatem divinam pertinentibus suam sententiã dicere fas est; quinetiã nulla de re ejusmodi in ecclesia quidquam constitui- tur, quin singuli nominatim priùs suam sententiam rogentur. Quod si apostolorum tempore, cum videlicet prophetiæ donum apertè in Ecclesia erat, tamen unus aliquis eligebatur, qui cæteris in Christi doctrina ex- plicanda præiret, ut præter omnem historiam, & cõ- plures alios apostolicarum epistolarum locos, epistolæ Pauli ad Timoth: & Titũ planissimum faciunt, non video, cur hoc tempore, quo aperto prophetiæ dono

De Ministris eligẽdis & constituendis.

sumus

ſumus destituti, id fieri nequeat, vel potiùs omnino non debeat. Nec leviter eos miror, qui ex eo, quòd Paulus ad Corinthios de prophetando in Ecclesia ſcribit, colligunt, non uni cuipiam munus docendi populum demandatum eſſe, ſed unicuique id permittendum. quasi, vel quod Paulus ſcribit, pugnet cum electione unius cujuspiam, qui episcopi munere in populo fungatur, vel hodie prophetiæ donum apertè extet; cui, ſi uni tantùm in eccleſia docere liceat, aditus quodammodo præcludatur, & hac ratione divina beneficentia contemnatur. Adde, quod ipſo Apoſtolorum tempore non unicuique in eccleſia (quod quidem ad locum illum Pauli pertinet) de rebus divinis diſſerere licebat, ſed iis demum, quos prophetiæ donum habere conſtabat. neque enim omnibus id donum concedebatur. Hæc autem dico, non quò damnem, ſi hoc tempore aliis etiam præter eum, qui peculiari munere verbi Dei in Eccleſia explicandi fungitur, de dogmatis ipſis religionis noſtræ verba facere in ipſo cœtu liceat, id quod potiùs vehementer probo; ſed quò oſtendam, infirmiſſimas eſſe rationes & teſtimonia, quibus nonnulli hodie utuntur, ad munus miniſtrorum verbi Dei ex Eccleſia tollendum atque exterminandum. ſine quo, ut ipſe ferme ſenſus communis docet, ſicut nihil umquam in Chriſtiana religione profectum eſt, ſic nihil umquam aut proficietur, aut proficipoteſt. Tantùm cavendum eſt, ne, quemadmodum Petrus monet, populi paſtores iſti dominentur gregi. quod tamen ipſius Petri tempore potiùs in ipſorum Paſtorum voluntate, quàm in fræno

aliquo ipſis quodammodo a populo injiciendo repoſitum fuiſſe, ejus verba non obſcurè docent; in quibus hac de re non quidem populo, ſed ipſis paſtoribus præcepta dantur. Similia quædam in ante dictis epiſtolis Pauli ad Timotheum, & Titum ſcripta extant, ex quibus nullo negotio intelligi poteſt, eorum, qui populo docendo præfecti erant, non exiguam fuiſſe auctoritatem, qua ut bene uterentur, potiùs ipſorum voluntatis eſſet, quàm populi curæ.

Sed hæc in præſentia volo ſatis eſſe ad ſententiam meam, quam intelligere cupiebas tibi exponendam, nec non ad ea refellenda quæ a te pro contraria ſententia allata fuerant. Nam in iis tibi ſatisfacere, quæ in prioribus litteris attigi, non poſſum, niſi earum exemplum habeam. quare, ſi eas fortaße ſervaſti, rogo, ut illas deſcribendas cures, ad meq; quàm primùm mittas. Etenim, iis receptis, ſpero me, Deo bene juvante, & in iis, quæ tunc ſcripſi, & in tota hac quæſtione de eccleſia inſtauranda, aliqua ſaltem ex parte, ſi minùs hactenus id feci, tertiis tandem litteris tibi, & aliis ſatis facturum. Interim hæc, qualiacumque ſunt, boni conſule; & imperfectionem ac confuſionem aliquam hujus reſponſionis meæ, ſcriptioni pro Animadverſionibus noſtris contra Poſnanienſes, in qua totus nunc ſum, & eſſe debeo, potiſſimùm tribue atque imputa.

Scriptum Eraſmi Iohannis, quod ad me miſiſti, jam pridem ab ipſo Eraſmo habueram. quin etiam ſe illud exarare velle, ante mihi ſignificaverat. qua re audita non deſtiti illum ab incepto dehortari, id divi-

divinans futurũ, quod evênit, ut scil. ipse nec ea quæ dixeram satis fideliter, quamquam imprudens, referret, nec etiam sua ipsius ita scriberet, (de sententia non de verbis loquor) ut ea coram exposuerat. Noluit tamen ipse mihi hac in re quidquam credere, existimans satis fore, si, ut fecit, scriptum ea conditione ad me mitteret, ut mihi in iis, quæ dixisse ibi narrabar, quicquid vellem, mutare liceret. Quod ego non feci, tum quia id nimis laboriosum mihi est visum, tum verò quia nimis breve spatium ad id faciendum is mihi concesserat, quippe qui ad communem quendam amicum nostrum scriptum suum biduo missurus esset. Itaque aliud facere sum aggressus, & quicquid in eo scripto ipse se dixisse commemorat, satis copiosè ac diligenter refutavi, nulla ratione habita eorum, quæ me dicentem facit, licèt multa satis fideliter retulerit, nisi ubi alioquin ea, quæ ipse dicit, locum habitura non fuissent. & opere absoluto atque descripto, curavi ut similiter ad communem illum amicum nostrum mitteretur; a quo postea ipse Erasmus illud accepturus esset. tametsi spero, Erasmum illud legendi, si voluit, facultatem habuiße, antequam mißum fuerit. nam ego id diligenter curavi. Mitterem autem nunc illud ad te, si ullum exemplum præter meum ipsius autographum, quod vix ipse legere possem, apud me haberem. Nullum autem habeo, quia amanuensi prorsus careo, sic ferentibus rebus meis, cum mihi jam diu periculũ bona mea, quæ omnia in patria habeo, perdendi impenderit, & tandem paucos abhinc menses re-

ses resciverim severissimè praeceptum fuissei ei, qui mea curat, ne vel obolum quidē ad me mittere audeat, vel etiam ad me scribere, aut meas litteras recipere. Itaque in hac paupertate, seu potiùs extrema mendicitate, ingentes labores in iis quae jugiter mihi scribenda sunt, postea mea manu, ut legi possint, describendis, subire cogor. Haec dico ne mireris, si, ut valde equidem cuperem, hanc ad Erasmum responsionem meam ad te non mitto. Tuam nuper vidi non sine animi mei oblectatione, tum quod viderem, te de Christi persona & dignitate ac potestate, optimè atque rectissimè sentire, tum quod in sanctis litteris te admodum exercitatum esse deprehenderim, earumq; studiosissimum esse cognoverim. Haec enim mihi firmam spem faciunt, nullum esse religionis nostrae dogma, in quo rectè sensurus tandem non sis, cum praeterea simul in te summam pietatem Christiq; gloriae desiderium animadverto. In eo tamen abs te dissentio (ut minutiora quaedam praetermittam) quòd videris concedere, viros pios, qui sub vetere testamento fuerunt, ad Christum in ceremoniis illis & sacrificiis, in quibus adumbrabatur, respexisse. & in spe illius venturi servatos fuisse. id quod ego mihi persuadere nulla ratione queo, vel ob id, quòd expectatio futuri Messiae, sicut nec aperta promissio, non fuit in populo, nisi tandem paullo ante captivitatem Babylonicam per Hieremiam prophetam. Negas praeterea, Christum ex Adamo prognatum fuisse; id quod verum esse nequit, nisi velis eum de matris suae substantia nihil accepisse. quam sen-

tentiam ego propter multa laudare non possum, sed potiùs vituperare cogor. quorum quædam attigi in brevissimo quodam scripto, quod Iusto illi sive Iodoco de Prees aliquando dandum curavi. ubi ipsius rogatu tres rationes, quibus potissimùm sententia ista nititur, refellere sum conatus. Non placet etiam, quòd locum illum Solvite templum hoc *&c. in dubium revocas, immo a falsario quopiam omnino depravatum esse affirmas. quæ ratio diluendi sacra testimonia, quantumlibet alicubi speciosa, mihi nulla prorsus ratione probari potest, eam præcipuè ob caussam, ne hoc pacto universæ sacræ litteræ falsitatis suspectæ reddantur. Testimonium porrò istud facilè dilui posse, quamvis ita legatur, ut legitur, existimo me in responsione mea abunde demonstraße. Immo cur ita omnino legi debeat, incolumi interim nostra sententia remanente, in defensione adversus Posnanienses, quam, ut dixi, in manibus habeo, me satis docuiße spero. Atque ut, quemadmodum cœpi, liberè & candidè, sicut Christianum hominem decet, tecū loquar, videtur mihi tua responsio potiùs Trinitarios petere, & illos, qui ex Dei ipsius substantia filium generatum volunt, quàm ipsum Erasmum, qui filium creatum esse fatetur, & ex sola Dei voluntate ac beneficentia ea omnia habere, quæ habet. Vtilis est tamen admodum labor tuus omnino, atque ejusmodi, qui homini minimè contentioso satisfacere queat, & ipsam veritatem penitus persuadere, sed homini qualem esse Erasmum hactenus deprehendi, id est suæ sententiæ prorsus addictum, non videbitur talis. nec*

porrò

porrò satis ad eum revincendum esse poterit. Ego quidem ex ejus lectione aliquantò doctior sum factus, gratiasq́ Deo egi, qui tales viros, qualem te esse video, ad veritatem suam patefaciendam excitare dignetur. Et sanè te hanc in rem potiùs, ad quam aptissimus es, incumbere velim, quàm expectare, dum Deus aliquem mittat, qui speciale mandatum habeat ipsam veritatem illustrandi. id quod fortasse numquam ante Domini Iesu adventum fiet. Si umquam concesserit mihi Deus, ut tecum coràm de divinis rebus differere possim, & tecum ea communicare, quæ aliis ante me hac ætate nostra ille patefacere est dignatus, non erit fortasse, cur dubites, an Deus instaurari hoc tempore Christi ecclesiam velit. Sed de his satis.

Amicus meus summ⁹, & mihi in religione potissimum, omnium quos habeo conjunctissimus, cuius nomen est Cornelius Daëms Bruxellensis, qui adolescẽs juris civilis doctoratus, quem vocant, insignia in Italia est adeptus, scripsit ad me, se in animo habere ex Hollandia, ubi tunc erat in loco qui dicitur Gouda, ad vos isthuc migrare. Quod si fecerit, rogo te atque obsecro, ut illum tamquam alterum me accipias; immo eò propensior in officiis & beneficiis illi præstandis in eum sis, quàm in me ipsum futurus esses, quò me præstantior est, & dignior in quem ista conferãtur. Ipse tibi multa mea scripta hactenus a paucissimis visa ostendere poterit, quæ mei desiderium, si quod in te est, ut intelligo, paullo ardentiùs lenire ac mitigare facilè poterunt. Vtinam aliquid tale me

propediem habiturum vicissim sperare possem, quo statim hanc meam te videndi tecumq; colloquendi aliqua ex parte restinguere possem. Lætatus sum vehementer, quòd decem illa exemplaria meæ disputationis in septimum caput ad Rom: acceperis, quamquam, nisi memoria me fallit, multo plura ut mitterentur mandaveram; quæ si abs te desiderari intellexero, ut habeas, omnino operam dabo. Cum nondum bonorum meorum jacturam fecissem, meis sũptib° libellum illum ex multis aliis potissimùm publicandum mihi delegi, quia, nisi vehementissimè faller, potest ea disputatio, ut in fine epistolæ ad lectorẽ attigi, facilè lectorem minùs vitæ sanctimoniæ studiosum, ad eam totum traducere. Plurimum aveo scire, an idem tibi videatur; ac breviter de toto libello tuum judicium cognoscere. Illud igitur ut ad me perscribas etiam atque etiam rogo. Gratissimũ mihi fuit quòd animo esses erga Bovium amico, & viaticum illi istinc discedenti omnino curaturus esses. tametsi audio illum pro ista mea erga ipsum optima voluntate, quam ut ipse nosti, officium, quoad mihi licet, comitatur, atque consequitur, calumnias mihi rependere, eumq; ubique me prædicare, a quo in religionis negotio tamquam a pestifero homine prorsus cavendum sit. Deus illi ignoscat, eumq; ab iis opinionibus de religione nostra disseminandis, quæ religionem universam facilè convellere possunt, prohibeat aliquando atque retrahat. Fratribus omnibus & sororibus quæ isthìc sunt meo nomine plurimam salutem a te impetiri velim, omnesq; rogari, ut in

cœpto

cœpto cursu alacri animo pergere velint, precibus ad Deum fusis assiduè pro illustratione divinæ veritatis, & gloriæ ipsius Dei, & Iesu Christi domini nostri amplificatione. Te verò vir optime ac præstantissime, diutissimè incolumem in domino Iesu valere opto, ut pius ad felicitatem sempiternam per veritatis cognitionem adipiscendam adjumento esse possis, teq; majorem in modum oro, ut Deum precari ex animo velis, ne me in multis iisq; gravissimis tentationibus, quæ me perpetuò circumstant, umquam deesse velit, aut permittere, ut vel minima quidem ex parte ulli earum aliquando succumbam. Dat: in agro Paulicoviano prope Cracoviam, ubi iam ante duos annos apud loci dominum fratrem nostrum habito, qui etiam plurimam tibi salutem suo nomine me adscribere iussit, Paulicoviæ 17 Martii 1585.

Tuæ præstantiæ addictissimus

Faustus Socinus.

Eruditione, virtute, pietate præstantissimo viro D. Matthæo Radeco Gedanensi secretario amico & domino mihi plurimùm observando &c.

Epistola III.

Salutem a Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo, &c.

PRæstantissime vir, amice, frater, ac domine plurimum observande. Admonuerunt me postremæ tuæ litteræ, quas D. Pilip: Buccel: dederas mihi reddendas, ut ad eas responderem, quas paullo ante Ioël Naborovius noster attulerat. Hæ verò me admonent, ut ad superiores alias respondeam, in quibus de Ecclesia hoc tempore nec ne instauranda agis. Itaque ternis tuis litteris mihi respondendum est. id quod, quasi ὕστερον πρότερον, hoc ordine faciam. Primùm enim ad postremas, Deinde ad primas, Postremò verò ad medias respondebo.

Plurimum multis de caussis D. Philip: Buccel: debeo, inter quas hæc etiam numerari potest, quòd me sibi amicum esse, coram te professus fuerit. Ego sanè iuvenem illum & amo & colo propter non vulgarem multiplicemq; ejus eruditionem præstansq; ingenium. Cujus præter alia clara specimina hoc clarissimum mihi dedit, quod priùs coram, deinde etiam per litteras mirabile παράδοξον contra me defen-

defendere est aggressus, quamvis, se mecū alioqui & cū aliis omnib. sentire profiteatur. Παράδοξον autem tale est, Nullum peccatum in actionibus humanis esse, quod vituperatione revera sit dignum. Conatus sum ego & voce & scripto satis copioso ad omnia ejus argumenta respondere, eiq; omnem dubitationem, si qua fortasse in ipsius animo hæreret, penitus eximere. Sed ex altero ejus ad me scripto cognovi, me parum aut potiùs nihil effecisse, immo ipsum acriorem & simul acerbiorem aliquantò in suis defendendis reddidisse. Quare nihil amplius respondendum mihi censui. Quamvis in animo habeam, aliquando, quæ ad ipsum scripseram, ab eius impugnationibus scripto defendere. Est enim omnino quæstio hæc maximi momenti, atque ejus recta explicatio plurimum lucis toti de religione nostra doctrinæ affert. Nam & caussas credendi & non credendi Christi evangelio, & cur, qui credunt, præmio afficiantur, qui verò non credunt, pœna, aperit atque explanat. quemadmodum annos ab hinc ferme octo brevissimo quodam meo scripto Italica lingua exarato, in amici gratiam, qui me hac ipsa de re pluribus disserentem sæpe audiverat, demonstrare sum conatus. Sed ad Philippum redeo, in quo, ut verum fatear, majus religionis veræ ac pietatis studium desidero. id enim cum tali ingenio & eruditione conjunctum egregios fructus universæ ecclesiæ utiles ederet. Nam quòd tantopere Franciscum Puccium laudare tibi est visus, id non tam ob pietatem & doctrinam, quam in ipso animadvertisset, quàm ob u-

utriusque in religionis negotio sententiæ atque instituti similitudinem quandam factum esse arbitror. Is enim Puccius (de quo postea mira audies) ut satis ex ipsius Philippi verbis intelligere potuisti, nihil de dogmatis religionis nostræ, præter pauca quædam, hoc tempore ex scripturis, quãtumvis sacris, definiri posse ajebat. Quapropter ipse naturæ naturaliq; lumini omnibus hominibus communi potiora tribuens, nullarum partium erat, quemadmodum nec Philippus fortasse est. Ego quidem, quarum sit, unà tecum adhuc nescio. Tantum in hoc ab ipso Puccius dissidere solebat, quòd annos non paucos perpetuò & in Gallia, & in Anglia, & in Germania inferiore & superiore, & denique in Polonia ab Ecclesia Romana sese separasse apertè est professus, & scriptis quoque publicè contestatus. quod, ut arbitror, hactenus Philippus non fecit.

Sed ut tibi Puccii historiam quàm brevissimè potero narrare incipiam (eam enim tibi gratissimam fore ex tuis litteris conjicio) scias, cum ante plures annos, cum Lugduni, quamvis ex nobili admodum familia, quæ etiã tres cardinales habuit, natus, ut patriæ ipsius adeoq; toti⁹ nostræ Etruriæ mos fert, mercaturã exerceret, exorientibus illis de religione in Gallia dissidiis, quæ necdum sopita sunt, statuit, mercaturâ relictâ, se totum studio sacrarum litterarum tradere, ut quid sentiendum in nostra religione esset, dilucidè cognoscere posset. Repetitis igitur latinis litteris, quibus adolescens operam dederat, cæpit satis diligenter sacra volumina evolvere, & de rebus sacris

crû disputare. quod ut commodiùs facere posset in Angliam se contulit, ibiq; in Oxoniensi gymnasio aliquandiu se exercuit. Ac mox dogmata nonnulla proferre cœpit ab aliorum sententia planè obhorrentia; præcipuè verò de fide in Deum, quæ & qualis sit, multasq; & Oxonii, ut arbitror, & Londini privatas disputationes cum Calvinianis habuit; & aliquando etiam publicè cum ipsis disputavit, sed ea ratione, ut, quamvis potiore fortasse ex parte, justam caußam contra illos defenderet, tamen veritatem divinam derisui potiùs exposuerit, quàm quidquam profecerit, & ipse arrogantis potius ac pervicacis, quàm docti & pii nomen apud plerosque omnes retulerit. Interim ego Basileam, Italiæ & patriæ meæ planè sponte valedicto, adveneram, ubi summus & vetustissimus meus amicus erat Franciscus Bettius Romanus, vir pius & in religionis nostræ controversiis haud mediocriter versatus, cum quo per litteras Puccius amicitiam instituerat, & ad quem de suis dogmatis identidem nonnulla scribebat. Hic ad eum scribens, præter ea quæ sibi breviter respondenda ad rationes & testimonia, quibus sua dogmata confirmare nitebatur, visum sæpe fuit, addidit aliquando Basileæ amicum suum eße, quem etiam nominabat, me videlicet, cum quo si aliquando Puccius congredi posset, speraret ipse futurum, ut veritatem meliùs cognosceret. Sic enim ille de me (qui eius est in me amor) & sentiebat, & adhuc sentit. Quid plura? ea fuerunt Betti verba, ut hominem, quemadmodum ipse profitebatur, ex Anglia Basileam venire compule-

pulerint, ut nobiscum potissimùm esset; ac præcipuè ut mecum de religionis nostræ decretis conferret. Itaque paucissimis post ejus adventum diebus conferre cœpimus, initio facto ab ipsis primis omnis religionis fundamentis; in quibus præter, hæc solùm, quòd unus Deus esset æternus, qui cælum terramq́; & omnia, quæ in eis sunt, creasset, quiq́ue omnium perpetuam curam & providentiam haberet, in nullo alio prorsus convenire potuimus. præsetrim verò in eo, quòd ipse vulgarem quandam opinionem secutus, omnino statuebat, primum hominem a Deo creatum fuisse naturâ immortalem, Ego verò contrà, mortalem naturâ creatum fuisse, planè contenderem. Qua in quæstione hæsimus, nec ulteriùs justa disputatione progressi sumus. Quin etiam ipse paullo post scriptum mihi obtulit, in quo breviter decem argumentis suam de immortalitate naturali primi hominis ante peccatum, adeoq́; omnium rerum a Deo creatarum probare conabatur. Cui scripto respondi statim satis copiosè. cumq́; is responsioni meæ minimè acquiescens eam altero scripto paucis post diebus refellere conatus esset, ego contra ipsius refutationem justum librum scripsi, in quo non paucæ, eæq́; ex parte gravissimæ, theologicæ quæstiones tractantur. Hunc librum mea ipsius manu scriptum tradidi illi Basileâ discedens, in Transilvaniam, quo a Georgio Blandrata vocabar, profecturus. Ad quem librum ipse nullum mihi responsum dedit. Sed tamen in libri margine complures passim tamquam notas sive animadversiones scripsit, quas responsionis loco esse vult; easq́;

easq́, unà, arbitror, cum ipso libro dedit in Belgio vel in Hollandia Cornelio Daëms, de quo tibi alias in meis litteris mentionem feci. nec dum illas mihi videre contigit. Spero tamen Cornelium, quemadmodum illum rogavi, eas propediem ad me missurum, quas, Deo volente, refutabo; ac postmodum, si ulla ratione potero, universam disputationem nostram edendam curabo.

Sed ad ipsum Puccium redeo, qui paullo post meum discessum Basileâ abire quodammodo coactus fuit, propterea quòd thesim quandam publicè disputandam proposuerat, & excudendam curaverat, in qua aſserebat, universum humanum genus in ipso matris utero efficienter particeps eſse beneficii Christi, & vitæ immortalis ac beatæ, quam amittere nemo possit, nisi in adultiore ætate, diffidentia superveniente, & ab ipso Deo defectione. Abiens igitur, in Angliam iterum se contulit, & inde, ubi propter ejusmodi sua paradoxa, quædam est passus, & in carcerem etiam conjectus, in Belgium, & in Hollandiam. quibus in locis quendam peregrinantium Christianorum cœtum esse, ipse (ut mihi quidem videtur) sentiebat; qui concilium etiam quoddam haberet per sessiones multas. Nam scripturus ad me de forma collationis & disputationis sub æquis judicibus, qui silentium imperare possint ei, qui fallitur (convenerat enim inter nos, ut ejusmodi judicium uterq; nostrum subiret) hæc verba scripto præfixit, Ex seſsione xxxv concilii peregrinantium Christianorum. Iam verò cum ea forma satis mihi arrideret, & ipse me

in Hollandiam invitaret, ubi ajebat nos facilè tales judices inveturos, ac propterea ego illuc ad ipsum me conferre decrevißem, (cujus rei testis eße etiam potest Iustus de Pres, qui me Gedanum usque secum vehere pollicitus fuerat) ecce ab ipso Puccio litteras accipio, quibus ostendebat se mutasse sententiam, & ex Hollandia Antverpiam venisse, ubi etiam fatebatur se meas accepiße, in quibus conditionem ipsum conveniendi accipiebam, & formæ disputationis, quam ad me miserat, assentiebar. Verumtamen caussatus, me conditiones quasdam, si illuc mihi eundum eßet, proponere injustas, dixit faciliùs fore, ut ipse ad me veniret; quod se omnino facturum aliis ad me ex eodem loco datis litteris postea confirmavit. quod tandem & fecit; seq; iam secundò mille passuum millium mei conveniendi gratiâ iter se suscepisse professus est.

Post eius adventum convênit inter nos, ut præcipuè nostræ controversiæ Cracoviæ fratribus nostri cœtus proponerentur, qui secundum disputationis formam, de qua pridem conveneramus, judices nostri eßent, eatenus videlicet, ut alterutri ex nobis silentium imponere possent. Verùm quia nostri homines jurare noluerunt, sese omne præjudicium deposituros, omnesq; exceptis iis, de quibus omnes Christiani consentiunt, præoccupatas opiniones suspendere, quemadmodum ea forma ferebat, sed tamen sanctè affirmare, se hæc pro viribus conaturos & facturos, non videbatur Puccius velle prorsus eorum iudicio stare. Nihilominus tamen conscriptis quibusdam

thesi-

thesibus de fide in Deum, quam omnibus hominibus naturalem esse volebat, eas contra me coram prædictis fratribus defendere se velle ait; sed ita, ut naturalibus rationibus potiùs, quàm scripto Dei verbo agendum esset. quam conditionem non fratres modò sed ipse quoque, ut pote iniquissimam respuebam, quamquam me quacumque tandem ratione ille voluisset, cum ipso disputaturum pollicebar. Iniquitatem autem suæ conditionis is propterea vel negabat, vel excusabat, quòd sine fide ista naturali sacræ litteræ intelligi nequaquam possent. Tandem assensus est, ut ex verbo Dei scripto de suis thesibus judicaretur. Convenimus igitur semel atque iterum coram fratribus; & quamvis de una tantùm atque altera thesi disputaverimus, tamen de præcipua ipsarum omnium sentētia egimus. Fratres, auditis utriusque nostrûm rationibus & argumentis, ac mutuis responsionibus, satis declararunt, se contra Puccium sententiam ferre, eumq; amicè ac fraternè monuerunt, ut ab istis paradoxis abstinere vellet. Quod ubi ipse sensit; cœpit denuo asserere, illos esse judices incompetentes, eò quòd juramentum secundum formam prædictam præstare noluissent; nec interim animadvertit, apud nostros homines sanctam affirmationem vim juramenti habere, eiq; religionem esse jurare, præsertim in rebus ejusmodi, nulla evidente necessitate cogente. & idcirco non posse verba ejus formæ collationis, de qua inter me & ipsum convenerat, in ejusmodi hominibus locum habere ad unguem & ut ipsa sonant. Mihi etiam privatim quid-
dam

dam objecit, tamquam videlicet certa quadam ex iis conditionibus carenti, quas prædicta forma in ipsis disputantibus requirebat. sed immeritò prorsus non minùs, quàm intempestivè. Itaque re quodammodo infecta discessum est.

Paullo post rogavit me Puccius, num iudicio cujusdam docti & magni viri, quem mihi nominavit, in ea controversia, de qua coram fratribus actum fuerat, atque adeò in aliis, quæ inter nos erant, stare vellem. Annui. Convenimus coram viro illo; qui, licet se judicem inter nos tantis de rebus esse velle negaret, tamen Puccio audito, antequam ego responderem, ipse se illi summa cum modestia opposuit. ac demum dixit. Iam vides mi Pucci, si judex vester futurus fuissem, me sententiam adversus te fuisse prolaturum. Aderant, cum hæc diceret, hospes meus, & Erasmus Iohannis, qui eo ipso die Cracoviam advenerat, aut certè die proximè antecedente, qui de veritate semper testari poterunt. Cumq́; ego postea Puccio dicerem, satis ipsi esse debere, ut sciret a magno illo viro sententiam contra se latam fuisse, quòd ea verba dixißet, mirabiliter tergiversari cœpit; ac tandem dixit, illum privatim aliter secum fuisse locutum, & ipsius sententiæ se adhærere non obscure affirmasse. Quod cum ex ipsius viri amplissimo testimonio falsum eße constaret, aliam viam ingreßus, negavit, virum illum aptum esse judicem, quia scilicet, aulicus homo magis, quàm Christianus esset. Atqui, respondebam ego, si hoc tamen verum est, jam tu id noveras, antequam ipse tua sponte eum ju-
dicem

dicem inter nos nominares. Hic obmutuit. Interim, tamen, cum eodem tempore synodus nostrorum fratrum Chmielniciæ haberetur, misit eò suas theses unà cum satis longa præfatione ad ipsos fratres, qui, licèt me, qui aderam, prorsus tacente, cum satis ex aliis fratribus, qualis homo Puccius esset, cognovissent, scripta illius ne legere quidem voluerunt, quamvis Simon noster, qui ea attulerat, ut legerentur, rogaret. Scripserat ad me, miseratq; ante Puccius librum illum, quem Italico sermone ab eo conscriptum fuiße, narravit tibi Philipp: Buccella, cui titulum fecit De bibliis occlusis, deq; Elia, qui ea apertums est. Vbi omni conatu nititur ex divinis vaticinationibus ostendere, hoc tempore sacras litteras intelligi non posse, neque eas controversiis de religione nostra decidendis sufficere. sed divinos illos duos homines expectandos eße, de quibus scriptum est Apoc: cap: 11. Ac tandem, ut ab eodem Buccel: audivisti, ut a scriptionibus de rebus sacris abstineam omnino suadet. Qua in re planè ridiculum se prodit, qui interim ipse eam sanctarum litterarum partem explanare audeat, quæ omnium difficillima & obscurissima est, cuiusq; cognitione vera tantisper, dum, quod ibi scriptum est, fiat, nullo cum periculo carere possum. Conat* est ipse quidē in eiusdē libelli ad me præfatione ostēdere, se sibi ipsi hac in re minimè adversari. sed ut frigidè ac ieiunè, sic planè frustra. Vult autē, ut idem B. tibi dixit, tempus venturi Eliæ, quem vel illos duos, quos ante dixi, vel alterum ex ipsis fore ait,*

ait, admodũ prope esse, propterea quòd dies illi 1260, quibus bestia regnatura erat, id est totidem anni, mox finem habere debeant, initio videlicet eorum sumpto a concilio Nicæno, unde ipse bestiæ regnum auspicatur.

Iam verò, dum Puccius in hac venturi Eliæ expectatione totus est, dumq; seipsum participem hujus divinæ legationis fore sperat, quemadmodum ejus ipse libellus non obscurè indicat, incidit in duos Anglos, qui Palatinum Laskium huc ex Anglia revertentem fuerant vel comitati vel insecuti. quorum alter est medicus; alter verò magus aliquamdiu fuit, ambo autem papisticæ religionis, qui orbis Christiani reformationi, quam propediem Deus facturus sit, se destinatos esse ajunt. jactantq; angelorum Dei apparitiones (quas vocant) & collocutiones. quamquam alter tantùm, id est, is, qui magiam aliquando exercuit, & malorum dæmonum familiaritate est usus hæc videt & audit, ut ipse affirmat, & cum socio omnia communicat, qui cuncta diligenter notat & scribit. Istis hominibus hinc Pragam proficiscentibus comitem se adjunxit Puccius. neque ab hoc consilio ullius amici monitiones, quantumvis frequentes, acres ac vehementes, quales sanè potissimùm meæ fuerunt, eum quidquam deterrere valuerunt. Statim autem ferè ut Pragam pervenit, factus est Papista, & ministros pontificios adiens, suæ ab ecclesia Romana olim defectionis veniam, convenienti satisfactione exhibita, impetravit. Ac mox huc ad amicos & præsertim ad me, ad quem hac de re

bene

bene longas litteras dedit, de suo, ut ipse loquitur, ad catholicæ sanctæq; Dei ecclesiæ gremium reditu diligenter scripsit, aßerẽs, se verbis unius ex illis Dei angelis, qui sociis illis suis responsa dare solent, ad se nominatim loquentis, monitum atque impulsum id fecisse, diuturnumqúe errorem suum tandem agnovisse. utq; idem ipsi amici facere velint, prorsus suadet, non paucis rationibus allatis quibus Romanam sedem ab omni impugnatione & criminatione defendat, atq; ab illa ecclesia nulla ratione secedendum probet, sed ejus institutis ac ritibus omnino parendũ & acquiescendum.

Hæc est Francisci Puccii, ejusqúe vitæ atque actionum, quod ad religionem attinet, brevis, quam tibi pollicitus sum, historia. cujus exitus unumquemque nostrum monere deberet, ut verbo Dei scripto acquiescentes, idq; quantum nobis ad salutem neceße est, apertum satis & clarum esse agnoscentes non quemadmodum ipse faciebat, nullam hodie Christi ecclesiam esse existimemus, sed pro Christi ecclesiis eos omnes cœtus habentes, in quibus doctrina ex sacris litteris petita salutaris viget, illis, quantum in nobis est, adhæreamus, illis inquam præcipuè, in quibus ejusmodi doctrina purior fuerit; quemadmodum ipse Puccius, seipsum interim, qui nulli adhærebat, planè accusans, fieri debere faßus est, vel potiùs apertè contendit in quibusdam suis thesibus, quas complures Italicâ linguâ contra ecclesiam Romanam conscripsit anno superiore, seq; eas adversus omnes Iesuitas Cracoviæ defendere paratum eße dixit.

Hinc igitur initium sumā ad primas tuas litteras respondendi, atque ea diluendi, quæ in eis contra externum Ecclesiæ *ministerium disputas. Nam certè in illis nullam neque esse, ne esse posse hodie externam ecclesiam unà cum Puccio te sentire ostendis; quæ res tandem illi caussa fuit ad Papatum revertendi. Vtebatur ipse iisdem ferme rationibus, quibus tu uteris; & potissimum hoc unum urgebat, post collapsum externæ Ecclesiæ statum, necesse esse ad eundem erigendum, ut aliquis, vel aliqui divinitus excitentur; ita ut ex signis, id est prodigiis seu miraculis minifestis id appareat ac cælitus confirmetur, quemadmodum antea factum est, cum primum is status erectus fuit.* Ego verò *mihi videor aliis meis ad te litteris hanc rationem satis convellisse. Explicabo tamē hoc loco aliquantùm apertiùs, quid mihi velim. Dico igitur longè diversam esse rationem ejus temporis, cum primùm Ecclesia externa erecta fuit, & cum postea corrupta est, & hoc pacto ejus status verus ac legitim⁹ labefactat⁹ atque collapsus. Antequā enim erigeretur externa Christi ecclesia, necesse fuit ej⁹ doctrinæ, unde Ecclesia cōstat, hominibus, qui in ipsa ecclesia futuri erant, fidē facere, utpote novæ atque inauditæ, quæq; ab iis religionib⁹, quæ tūc in mundo erant, non solùm plurimùm aberat, sed magna ex parte eis ex diametro, ut dicitur, adversabatur, easq; penitus convellebat. Nec tamen propter eos, qui tunc erant, sed propter alios omnes, qui usq; ad hujus seculi finem futuri erant, omnino oportebat eam doctrinam tot ac tantis divinis testimoniis confirmari,*

ut nemo deinceps de ea meritò dubitare posset. Et sanè, si Apostoli & ipse Christus, qui tamen universam doctrinam non per se ipsum protulit, sed per Apostolos non contemnenda ex parte eam publicavit, ad suam prædicationem sine ullis miraculis accessißet, seq; divinitus missum fuisse variis rationibus non apertè cōfirmaßet, oleum, ut est in proverbio, & operam facilè perdidisset, nec nisi fortasse paucissimos aliquot ad disciplinam suam amplectendam pertraxisset. Neq; enim ejus disciplina certis quibusdam in principiis cum aliis conveniebat, ex quibus manifestè ipsa cōprobaretur, cæteræ verò improbarentur. Immo, cum ejus doctrina concederet, principia ejus disciplinæ, sub qua ipse Christus natus erat, & quæ tamen per ipsam ex parte aboleri debebat, & tota aliqua ratione immutari, eße ab ipso Deo profecta, id est, sacras veteris testamenti litteras, sive quæ illis comprehensa erant, divinitus tradita fuisse, necessariū planè erat ipsam Christi doctrinam admirabili præter modum ratione aliqua confirmari, ejusq; auctorem similiter Deum esse, evidentibus documentis demonstrari, præsertim cum, quidquid ex principiis illis ad eam comprobandam peti poterat, mysteriis quibusdam esset involutum, ac cælesti quadam explicatione indigeret. At verò post collapsum externæ ecclesiæ statū, id est veram Iesu Christi & Apostolorum ejus doctrinam in publicis cœtibus abolitam, non principia modò ipsius doctrinæ, sed, ut magna pars sentit eorum, in quibus eam instaurare multi curant, ipsa etiam universa doctrina litteris consignata permansit, quibus

omnes ut divinitus traditis assentiuntur; quæq́, adeò sunt apertæ, ut facilè unusquisque eam, quantum necesse est, inde petere queat. Hinc enim fit, ut ii, qui in vitiato & corrupto Ecclesiæ statu adhuc perdurare volunt, in controversiis, quæ ipsis moventur, solis illis litteris agere nolint, & præterea caussentur, earum interpretationem a sua ipsorum ecclesia petendam esse. Et tamen, velint nolint, coacti sunt tandem ad eas & ipsi confugere, ut suæ ecclesiæ auctoritatem probent; sine qua non inveniunt, quomodo sua falsa dogmata defendere, ne in speciem quidem, ulla ratione possint. Quid ergo est hîc opus ulla nova & cælesti confirmatione, cum, modò ipsa omnibus communia principia urgeantur, vera Christi doctrina prorsus eluceat? An non re ipsa comperimus, iis solis urgendis brevi tempore factum esse, ut infinita hominum multitudo ab iis Antichristianis corruptelis sibi & caverint, & caveant, quæ interitum afferre possunt?

Nam quòd quibusdam videtur, propter dissensiones & magnas & multiplices, quæ inter eos hodie vigent, qui ex Antichristianis erroribus gravioribus emerserunt, incertum esse, quibus quis se adjungere debeat (id quod ipse quoque satis apertè commemoras) & propterea ad externam aliquam ecclesiam erigendam, expectandum esse, donec Deus aliquem sive aliquos excitet, qui suæ auctoritatis mirabili aliqua ratione fidem facientes, has lites componant, Hoc, inquam, facilem habet responsionem duplici de caussa. Primùm quia, qualescunque sint dissensiones

ſiones iſtæ, pleræque non circa ea verſantur, quæ per ſe ad ſalutem ſunt neceſſaria; quemadmodum jam complures animadverterunt, & ſatis ex eo demonſtrari poteſt, quod ego in aliis meis ad te litteris ſcripſi. Cum enim ad æternam ſalutem conſequendam nihil aliud requiratur, quàm ut Chriſti præcepta teneantur, diſſenſiones autem iſtæ majore ex parte ad ipſa Chriſti præcepta non pertineant, ſequitur, nihil neceſſe eſſe, illas componi priùs, quàm externa erigatur eccleſia; niſi velimus, non ſatis eſſe ad Chriſti externam eccleſiam conſtituendam, ſi ea teneantur, quæ ad æternam ſalutem ſunt neceſſaria. Deinde, inde potiſſimùm diſſenſiones iſtas oriri, quilibet facilè perſpicere poterit, quòd ſoli Dei verbo plæriq; revera non adhærent. Nam adhuc præter ſacras litteras, neſcio quæ concilia, patres, antiquitas, maxima ſunt in veneratione, adeò ut divinis oraculis propemodum æquentur. cum tamen iſta omnia, & ſi qua ſunt alia ejusmodi, nullas vires præterea apud cordatos homines habere debeant, quàm, ut ſenſus Eccleſiæ illorum temporum fidem faciant, vel etiam non temere recedendum moneant ab iis dogmatis, quæ ipſa approbant. Sed ſacris litteris licèt apertè reclamantibus, quædam tamen mordicus retinere velle, quia ſcilicet ab iſtis approbantur; hoc nihil aliud eſt, quàm divinam veritatem conſultò peſſundare, & ad Antichriſtiani regni confirmationem ingentem feneſtram patefacere. Legantur modò Pontificiorum ſcripta adverſus Lutheranos & Calvinianos; & ſatis intelligetur, ſi præter ſacras litteras iſtorum au-

ctoritate sit standum, nobis omnibus caussâ cadendum esse. Sed quorsum istæc mecum? inquies. Nempe, ut animadvertas, tot dissensiones, quæ hodie inter illos sunt, qui Christi nomen profitentur, de Christianæ religionis decretis, non quidem ex divinorum oraculorum obscuritate, sed potiùs ex eorundem contemptione quadam, dum ab illis solis universa Christiana doctrina non petitur, natas atque exortas esse; néve ex illis colligas, auctoritate sacrarum litterarum eas, quantum satis est, componi non posse; aut saltem non neges, ex ipsis divinis litteris posse unumquemque Christianam religionem ejusq; placita, quatenus ad hominem Christianum constituendum necesse est, rectè cognoscere. Namque hoc concesso, sequitur continuò Christi ecclesiam ejusq; externum statum hoc tempore instaurari & posse, & debere; quemadmodum apertiùs postea ostendam. Libet enim priùs te ad hoc concedendum quodammodo adigere. Etenim, nisi hoc concesseris, quomodo factum tuum defendes, qui de rebus ad Christianam religionem pertinentibus non pauca asservare audeas, contrà quàm vulgò affirmetur, ac planè contendere, jam pridem plenam defectionem in Ecclesia extitisse, fundamentumq; fuisse sublatum? An non hæc ideo affirmas, quòd ea ex sanctis litteris colligis? Igitur, te ipso teste, ex ipsis sacris litteris veritas Christianæ religionis percipi potest. Alioqui, cur non de omnibus dubitas? aut cur te saltem aliis plerisq; palam non adiungis? immo verò te ab iis separas? Nonne ipse & concedis, & urges, hodie posse Deum

coli,

coli, & Chriſti nomen ritè invocari, etiamſi exter-na quædam non adſint? Atqui non video, quemad-modum id fieri poſſit, niſi aliunde verus Dei cultus & Chriſti nominis invocatio petatur. Vnde verò, niſi ex ipſis divinis oraculis? Quamquam ad id conclu-dendum quod volo, ſatis eſt hæc, qualia eſſe debeant, ſciri poſſe, undecumque tandem id ſciatur. Certè e-nim, ſi hoc ſciri poteſt, poteſt etiam externus eccle-ſiæ Chriſti ſtatus inſtaurari; cum externa Chriſti eccleſia nihil aliud ſit, quàm publica congregatio ſeu convocatio hominum Deum colentium, & Chri-ſti nomen ritè invocantium. Nam quid prohibet, quominus ii, qui iſthæc faciunt, publicè etiam conve-niant? Immo, quomodo iſthæc facere dici poſſunt, niſi palàm aliquando congregentur, cum, ut cætera omit-tam, inter alia Chriſti præcepta omnibus eius diſci-pulis convenientia, quibus Deus colitur, & Chriſti nomen ritè invocatur, ſit publica commemoratio i-pſius Chriſti mortis? Ex iis, quæ hucusque diſſerui, ſa-tis, ni fallor, reſponſum patet ad duo inter illa, quæ contra Eccleſiæ externæ inſtaurationem attuliſſe mi-hi videris. quorum alterum eſt, eâdem aut certè ſi-mili ratione inſtaurandam eſſe Eccleſiam, qua ædifi-cata fuit; alterum verò, inter tot Chriſtiani orbis diſſenſiones non poſſe veritatem dignoſci, niſi luce aliqua divinitus, ut Apoſtolorum tempore, illata. Prædictis autem addo expreſſiùs, rationem, qua pri-mum ædificata eſt Eccleſia, Dei & Chriſti verbum revera fuiſſe; cætera omnia ad hoc confirmandum pertinuiſſe. Itaque, cum nunc idem Dei Chriſtiq́;

verbum habeamus, idq́; abunde confirmatum, immo de quo nemo dubitat, eandem rationem instaurandæ Ecclesiæ hodie revera habemus, qua primùm ædificata fuit. Iam verò ad reliqua, partim ex iis, quæ hactenus tecum per litteras disputavi, partim ex re ipsa satis patere responsio videtur. Quod enim urges, Apostolorum tempore talem fuisse externam Ecclesiam, quæ verum esset Dei ædificium, in quo esset veritas, & extra quod tenebræ tantùm essent, & cœcæ nubes. quod videlicet hodie post subsecutam defectionem, nisi lux nova aliqua divinitus, ac manifestò, ut ante factum est, affulgeat, haberi nequeat; Primùm hoc non ad externæ Ecclesiæ instaurationem simpliciter dissuadendam pertinet; sed ad ejus ecclesiæ quæ par apostolicæ illi futura sit, quod tamen satis refutatum est, ut arbitror, superioribus meis litteris; in quibus est ostensum, ipsas ecclesias apostolicas, id est ab ipsis Apostolis fundatas, errasse, idq́; in rebus ad salutem pertinentibus; dum adhuc ii viverent, & earum curam haberent, qui ipsas fundaverant. Nec sanè, quæ de Ecclesia magnificè prædicat Paulus, af-
1.Tim.3.15. *firmans inter cætera, quòd sit columna & firmamentum veritatis, aut ad externam ullam ecclesiam pertinent, aut, si tamen pertinent, ita accipienda sunt, quasi Paulus sentiat, in aspectabili Ecclesia nullos errores esse, vel extra aspectabilem ecclesiam nullam divinam veritatem. Sed est intelligendum, quia omnis externa Ecclesia Christi doctrinam profitebatur, Christi autem doctrina est illa divina veritas, propterea Paulum Ecclesiam, id est Christum profi-*

tenti-

tentium cœtus sive Externam ecclesiam (si modò ut dixi ibi eam intelligit) veritatis columnam & firmamentum appellasse. Opponitur enim ibi tacitè, quemadmodum in compluribus aliis locis apud eundem Paulum, Christi disciplina in genere cunctis aliis disciplinis. Nihil autem vetabat tunc, quemadmodum nec hodie vetat, quominus poßet quis veram Christi disciplinam amplecti & retinere, nec tamen ulli externæ ecclesiæ se adjungere, quòd fortaße omnes alicujus erroris ad salutem ipsam pertinentis, sive jurè, sive injuriâ suspectas haberet. Sed videamus deinde, cur asseras, Ecclesiam Apostolorum tempore fuisse planè veram Dei ecclesiam. Quia, inquis, ex spiritu sancto, quem tunc post impositas Apostolorum manus homines consequebantur, & ex aliis ostentis ac miraculis divinitus editis confirmabatur, quòd quicumque Iesu nomini fidem haberent sanctum eßent Dei templum, &c. Atqui hinc omnino sequitur, si dari hodie possunt, qui Iesu nomini fidem habeant, dari quoque posse sanctum Dei templum, & porrò Ecclesiam, eâ, quæ Apostolorum tempore fuit, quod huc attinet, ut vera Dei ecclesia sit, nihilo inferiorem. Quare hîc, ut in superioribus quoque litteris, innuere videris, te sentire, hodie fidem in Iesum Christum non dari. Rogaveram quidem te, ut velles posthac sententiam tuam hîc aliquanto apertiùs exponere, quò uberiùs tota de re tecum disputare possem. sed quando id non fecisti, ad opinionem istam ex tuis ipsius verbis convellendam ea pauca satis esse volo, quæ antea scripsi. Verùm hoc fortasse tibi vis, ex

illis signis & spiritus sancti donis constitisse, eos, qui Iesu nomen profitebantur, illud ex animo professos fuisse; qua de re hodie nulla ratione constet. Ad hoc rursus primùm respondeo, hinc non colligi, non esse instaurandam externam Christi ecclesiam, sed non esse sperandum, talem instaurari posse, de qua constet, eam esse veram Dei ecclesiam. ex quo nequaquam sequitur, eam reipsa parem primævæ illi esse non posse. cum nihil prohibeat, quin aliquid tale sit, licèt tale esse non constet. Deinde dico, si tamen signa & dona illa fidem faciebant animi non simulati eorum, qui Iesu nomen invocare incipiebant, non propterea sequi, quòd ex illis apparuerit constitutam jam fuisse veram Dei ecclesiam. Nam ad hoc necesse præterea erat, ut in eadem sententia perseverarent. Quod autem potuerint non perseverare, si quis est, qui dubitet, meminerit Christi verborum Matth. 7. v. 22. ex quibus etiam constare videtur, potuisse quempiam eodem tempore a vera fide in Christum defecisse, quo miracula ejus nomine invocato edebat; nedum non potuerit aliquando ejusmodi signa facere, & postea a veritate deficere. Nam quòd quidam veram, id est, ut hîc intelligimus, ex animo in Christum fidem a charitate sive a bonis operibus, ut papistæ faciunt, sejungi posse affirmant, id planè falsum esse vel unica illa Iacobi sententia, quòd fides sine operibus sit mortua, apertè ostendit. Itaque, cùm Christus iniquitatis operatores quosdam vocet, qui in ipsius nomine miracula fecerint, apparet, istos vel eodem tempore, vel saltem diversis, & signa ista edi-

Iacobi 2. 17.

disse,

diſſe, & vera in Chriſtum fide caruiſſe. Quamquam non crediderim ego, ſpiritus ſancti dona illa iis tantùm fuiſſe conceſſa, qui ex animo ab ipſo initio Chriſti nomen profitebantur, ſed omnibus qui profiterentur. Eò enim potiſſimum tendebant dona illa, ut veritatis diſcilpinæ Chriſti fidem facerent, non autem ut de vera Chriſtum profitentium fide teſtarentur. Nam quòd Petrus Act: 15. v. 7, & 8. videtur omnino, ſpiritum ſanctum a Deo datum certum teſtimonium ſtatuere veræ fidei eorum, quibus dabatur, id arbitror eſſe ſingulare in gentibus, quæ ab initio crediderunt; quas, cum antehac ab ipſo Deo eſſent prorſus alienæ, non eſt veriſimile Deum tanto dono dignaturum fuiſſe, niſi ex animo credidiſſent. Adde quòd ad id, quod Petrus quærebat, concludendum ac perſuadendum, non eſt neceſſe, ut ſinguli ex gentibus, qui primi omnium credere ſe in Chriſtum ſunt profeſſi, de quibus tantùm ipſe loquitur, ex animo crediderint, ſed ut aliqui ex ipſis. Siquidem hoc contendit Petrus, gentes deinceps a Dei regno excluſas eſſe, cenſeri non debere, cum & Deus illis oſtium fidei patefecerit, & illæ viciſſim ingreſſæ fuerint. Nam certè, niſi aliqui ſaltem ex iis, quibus ipſe ab initio, Deo ſic iubente, evangelium prædicaverat, ex animo credidiſſent, numquam Deus illis ſpiritus ſancti donum impertitus fuiſſet. At verò dices forſitan, me a ſcopo tuo multum aberrare, quippe qui ſentias, Apoſtolorum tempore ad veram Dei eccleſiam conſtituendam ſatis fuiſſe Chriſti nomen profiteri, eiq; fidem habere; nam hoc teſtabantur dona illa ſpiritus

sancti & alia ostenta ac miracula; hodie verò hoc non esse satis. nam, si esset, hodie quoque aliquam ejusmodi divinam ac cælestem approbationem Christi nomen profitentium eiq; credentium haberemus. Ergo, si ita sentis, credis Christianæ religionis conditionem labente tempore mutatam fuisse; nec Christum fuisse & esse heri, & hodie, & eundem in æternum; quod tamen scriptura affirmat. Ergo enunciatio illa Christi, quòd, ubi duo aut tres in ipsius nomine congregati fuerint, ipse in eorum medio sit, quæ sola ferme potest totam hanc de Ecclesia Christi necne instauranda quæstionem dirimere, & contra id hodie fieri posse negantes sentententiam ferre, ista, inquam, Christi enunciatio jam non est vera, ut antea aliquando fuit; dum scilicet signa & miracula eos comitabantur, qui in Christi nomine congregati erant. Hac igitur ratione cætera etiam omnia, quæ Christus dixit, universaq; ipsius disciplina in dubium hoc tempore revocabitur; id est hodie hæc ad nos nihil pertinere censebuntur, nec per plurima sæcula ad quosquam ea pertinuisse affirmari poterit. cum tamen luce meridiana clarius sit, signa & miracula in eum finem tantùm adhibita fuisse, ut Christi doctrina confirmaretur, certumq; esset, illam perpetuò verissimam futuram, & locum habituram donec præsens maneret sæculum. Ex quo, ut antea dixi, necessariò sequitur, ut, si signa & miracula cum iis conjuncta, qui Iesu Christi nomini ab initio fidem habuerunt, nos monent, istiusmodi homines verum Dei templum fuisse, Dei verum templum hodie quoque

Hebr. 13.8.

Matt. 18.20.

sint

sint ii, qui Iesu Christi nomini fidem similiter habent, licèt signis istis & miraculis sint destituti; quæ cur perpetua in Ecclesia non fuerint, immo esse non debuerint, satis me ostendisse opinor in superioribus litteris meis. Feras me quæso, vir optime ac præstantissime, si hæc tecum frustra omnino fortasse disputo; nec arbitreris, me tam hebetem ac suspiciosum eße, & simul ab omni christiana charitate atque adeò civili modestia alienum, ut tibi ridiculas & perniciosas istas opiniones ascribam, quas ipsa verba tua postmodum apertè satis refellunt; sed me non tui modò, verum etiam aliorum his scribendis rationem habere cogites; atque pro tua singulari humanitate, quid ad ea jam respondeam, quæ privatim & propriè contra Ecclesiæ externum ministerium hoc tempore a nobis instaurandum attulisti, patienter audias. Vt enim eodem tempore ad id respondeas, quod a me affertur, ut probem, hodie externam Christi ecclesiam instaurari poße, nos videlicet Dei Christiq; verbum habere, quibus ea ab initio fundata fuit, affers primo loco exempla defectionis Israëliticæ Eliæ temporibus, & captivitatis Babylonicæ; ex quibus nos discere oportere ais, quamvis vera de Deo doctrina habeatur, non tamen temere ad externa ista prosiliendum eße, quemadmodum nec illi prosilierunt, qui in istis defectionibus verum Dei cultum nihilominus retinuerunt. Ad hoc respondeo, & nominatim de exemplo defectionis temporibus Eliæ agens, (nam alterum captivitatis Babylonicæ non videtur compluxes ob caußas satis ad rem facere) dico primùm, ale-

am

am fuiße conditionem illorum temporum & externi cultus Dei sub vetere testamento, & aliam horum temporum externiq; Dei cultus sub testamento novo. Sub vetere enim testamento externus cultus ille divinus, a quo ii abstinebant, qui in media ipsa defectione idololatricis cultibus non adhæserant, cuidam certæ tribui ac familiæ quodammodo alligatus erat, id est Leviticæ & Aaronicæ; ut nulla ratione liceret extra ipsas alicui sibi sumere, ut illum administraret. Quinetiam summum sacerdotium, in tota familia Aaronica uni domui Phinees alligatum erat; sine quo divinus iste cultus administrari non poterat. Quid igitur, si nullus ex ea domo fortasse tunc erat, qui idololatricis cultibus non consentiret? An non necesse prorsus fuit, interim illius divini cultus administrationem ceßare? Adde, quòd summus sacerdos ex domo illa, certa quadam ratione & successione eligebatur, quam spernere & alium in jam electi locum, licèt ex eadem domo, substituere privatis præsertim hominibus nullo pacto licebat. Huc accedit, quòd in Israëlis regno, ubi Eliæ tempore defectio ista contigit, nullus poterat divinus cultus administrari, a quo reliquiæ illæ piorum abstinerent. Omnia enim sacrificia, omnis Dei publica & solennis adoratio & invocatio Hierosolymis in templo ex ipsius Dei præscripto peragenda erat. id est, in regno Iudæ, unde illi jampridem secessionem fecerant, & penitus sese disjunxerant. Præterea legimus quidem, istos Deo caros fuisse, eò quòd ab idololatricis cultibus abstinuissent, quemadmodum & hodie eos

Deo

Deo caros eſſe credendum eſt, qui inter idololatras licèt degentes, idololatræ tamen non ſunt. Sed non propterea eos commendari audimus, quòd ita occultè ſolum verum Deum colerent, ut Elias eos non agnoſceret, & ſe ſolum unius veri Dei cultorem in populo illo relictum fuiſſe (ut quidem Paulus interpretari videtur) exiſtimaret; aut certè neminem præter ſe publicè Dei cauſsam agere affirmaret. Nunc conſideremus ex altera parte conditionem externi cultus Dei ſub novo teſtamento. Is autem vel omnino, ut quibusdam placet, vel potiſſimùm verbi Dei & ſacramentorum (quæ vocant) adminiſtratione continetur. Iam verò verbi Dei adminiſtratio, præſertim quæ ad externam eccleſiam colligendam & conſtituendam requiritur, nulli certæ nationi aut familiæ, nulli eligendi rationi denique aut ſucceſſioni alligata eſt. Patet hoc vel ex eo, quòd in ipſo ferme initio prædicationis apoſtolicæ, nullâ præviâ ad id muneris ab apoſtolis facta electione, ii, qui IeſuChriſti diſciplinam amplexi fuerant, paſſim evangelium annunciabant, non ſine felicibus ſucceſſibus & divina comprobatione; ut legitur Act: cap: 8. v: 4. & cap: 11. v: 19, &c. Nam ſi munus ipſum apoſtolicum, ipſis Apoſtolis adhuc viventibus, immo vix dum illud obire incipientibus, evangelizandi & Dei verbum miniſtrandi iis, qui extra Eccleſiam erant, omnibus Chriſti diſcipulis ſua ſponte exercere indiſtinctè licuit, multò magis profectò Chriſtiano homini licere debet, iis, qui jam ad eccleſiam pertinēt, præire tantùm quodammodo, in verbo Dei recepto & ab omnibus

bus approbato exponendo atque explicando, idq; ex aliorum omnium consensu, quæ hodie tota ratio est administrandi verbi divini necessaria ad externam Ecclesiam colligendam. Nam quod ais, priscos illos scivisse, unde doctrinam hausissent, & sanam eße nihil dubitasse, hoc idem & scire & pro certo habere nostri temporis Christiani poßunt, cum Dei verbum æternis monumentis consignatum ac prorsus indubitatum habeant, cui soli si quis penitus adhæreat, nullo pacto in iis, quæ ad salutem pertinent, ita falli potest, ut condemnationem ullam incurrat. Quamquam quantò minùs asseveranter loquendum est iis, qui, ut nunc fit, verbum Dei populo explanant, quàm iis, qui evangelium annunciant, tantò minus neceße est, ut de doctrina sua meritò nihil dubitent.

De sacramentis, quæ vocant. De sacramentis porrò, id est, ut ferè ab iis receptum est, qui ab Antichristo defecerunt, de Baptismo aquæ & Cœna Domini; quòd ad cœnam Domini attinet, nihil est, cur suspicari possimus, eam a quolibet Christi nomen profitentium cœtu celebrari non posse. Neque enim parabilissima hæc & simplicissima cærimonia Apostolis, ut Apostolis a Christo præscripta fuit; sed simpliciter ut ipsius discipulis seu maris Christianis, id quod & Pauli verba 1. ad Cor: 11. manifestum faciunt, & satis ostendunt ipsa Christi verba a Paulo uberiùs exposita, quibus ipsius cærimoniæ finis continetur; qui est commemoratio dominicæ mortis & annunciatio, donec ipse Dominus veniat. cui gratiarum actionem pro eadem morte fuiße conjunctam, & res ipsa apertè monet, & satis indicat antiquissimum

num hujus ritus nomen εὐχαρισία. Iam & Christi mortem commemorare atq; annunciare, & pro ea gratias publicè agere, ad omnes Christianos perequè pertinere, nemo est, quin fateri cogatur. Nec verò est in hoc ritu alicuius divinæ rei ulla datio seu ministratio (sic enim loqui oportet) & propterea nullus certus homo requiritur, qui quasi Christi vicem gerens, panem & vinum cæteris distribuat, aut porrigat. quamvis ab ipso initio, cum institutus fuit, id Christus, qui eum instituebat, fecerit. Ex accidente id enim fuit, & qui tunc primùm ab ipso instituebatur, qui compendii cujusdam gratiâ, facta quædam verborum loco substituit. Cæterùm unicuique de cærimonia ista rectè alioqui sentienti abunde constare potest, nihil aliud sensisse Christum, quàm, ut sui discipuli, pane simul frangendo, ac comedendo, poculoq; infundendo ac bibendo, corporis sui fractionem & sanguinis fusionem pro ipsis mox secuturam, postea, ut jam peractam commemorarent, ac concelebrarent. Ex quo id intelligitur, quod supra attigi, tantùm abesse, ut errent, quicumque Christi discipuli meritò dici volunt, hoc ritu peragendo, ut potiùs errare omnino existimãdi sint, nisi quantùm in ipsis est curent, ut illum peragant. Nihil autem simile fuit Eliæ tempore, a quo ii abstinerent, qui Deo cari erant.

De aquæ baptismo ego ita sentio, eum Ecclesiæ in perpetuum præscriptum non fuisse, nec umquam, ut illum acciperent iis præceptum neque a Christo, neque ab Apostolis fuisse, qui jam ipsi Christo alia qua-

cumq;

cumq; ratione publicè nomen dedißent, vel a primis annis in Christiana disciplina educati atq; instituti eßent. qua de mea sententia, cujus alii etiam ante me fuerunt, justum librum conscripsi, in quo omnia testimonia sacra omnesq; rationes diligenter examino ac diluo, quæ illam infirmare poße videantur; cui titulum feci, An homini Christiano aquæ baptismo carere liceat, disputatio. *Fratrum autem rogatu eum conscripsi, qui tamen talem sententiam prorsus abominantur, & tandem precibus meis adacti curarunt, ut ad ea, quæ ibi scripseram, responderetur; hocq; munus Alexandro Vitrelino demandarunt, qui tamen non Ecclesiæ sed privato nomine respondit. sed tot probra, convicia, maledicta, calumnias deniq; in me unà cum responsionibus suis admiscuit, (quæ quales sint aliquando fortasse pii homines dijudicabunt) ut fratres ipsi illum acriter reprehenderint; ego verò ab ejusmodi scripto refutando, quamvis id alioqui perexigui laboris mihi eße videatur, hactenus deterritus fuerim. Verùm, ut ad propositum revertar, dico, aquæ baptismum ad Ecclesiam externam hoc tempore instaurandam meo judicio nihil pertinere, remq; indifferẽtem esse; in qua utinam fratres nostri nihil novare tentaßent. atque idcirco non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatiùs dicam. Crediderim tamen, si is hodieq; retinendus sit, propter eos, qui ab aliis religionibus ad Christi religionem convertuntur, potissimè retinendum eße. quos non video, cur ii baptizare non poßint, qui illis Christum annunciaverint; aut si neminem*

minem ex hominibus genitorem (ut ita dicam) in Christo habuerint, cur id facere nō possit is, qui huic muneri ab eo cœtu, cui se adjungere voluerit, destinatus fuerit, cum aquæ baptismus in Iesu Christi videlicet nomine ministratus, nihil aliud sit, quàm adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi, ejusq; nominis aperta professio, atque in ipsius religionem initiatio quædam; id est, per eum nihil revera detur, sed tantummodo eorum, quæ vel jam data esse, vel datum iri certissimum est, externa quædam agnitio significetur. Quod si illi, qui Eliæ tempore, propterea quòd ab idololatria sibi cavissent, a Deo in aliorum cæde conservati fuerunt, persuasum habuissent, quemadmodum nostri homines de aquæ baptismo persuasum habuerunt, aliquem fuiße ritum a Deo præscriptum, quem nisi quis ritè peregisset, in ejus populo numerari non posset, & tamen illum prorsus neglexißent; putasné eos tantopere Deo caros futuros fuisse, nec ejus iram aliqua saltem ex parte sensuros? Breviter, non video, quid istorum exēplum ad externæ Christi Ecclesiæ instauratione̅ dissuadendam momenti habere possit; quos nemo negaverit rectiùs facturos fuiße, si publicè & palàm se idololatrico illi cultui, qui in populo vigebat, minimè assentiri protestati essent, seseq́ue ab aliis, qui idololatræ erant, quàm maximè poterant, segregassent. Nihil autem dico, quòd hoc tempore multa clarissima indicia dedit Deus voluntatis suæ, ut externa Christi Ecclesia instauretur, & Antichristianum regnum diruatur; atque, inter alia, vim infinitam homi-

Baptism⁹ ā[illegible] quæ quidem

hominum excitavit, qui suo sanguine veram Christi doctrinam, quantum ad salutem satis est, confirmârunt, & falsam Antichristi refellerunt. adeò, ut, si quis rectè animadvertat, miraculis, & spiritus sancti externis donis exceptis, quibus propter eas caußas, quæ ante sunt expositæ, hoc tempore nihil opus erat, maxima similitudo inter hæc & Apostolica tempora, & quæ illis proximè succeßerunt, appareat. Vt meritò affirmari possit, quemadmodum tunc nasci, sic nunc renasci Christi ecclesiam cœpisse; & consequenter concludi, non eße Eliæ tempora illa cum nostris hisce temporibus ullo modo comparanda, non magis quàm cum ipsis apostolicis. Vbi semper meminisse oportet, ad Christi ecclesiam instituendam non esse neceße, ut veritas omnium rerum divinarum teneatur; sed satis eße ea sciri, sine quibus æterna salus nemini contingere potest. Nunc ad illud accedo, quod addis de discrimine seniorum ecclesiæ nostri temporis, & ecclesiæ, quæ Apostolorum tempore fuit. ex qua concludere vis, nostros non esse veros seniores, nec illorum ecclesiam veram ecclesiam; immo quia hodie tales seniores, quales antiquitus fuerunt, nulli apparent, nullam etiam instaurari posse externam ecclesiam. Ais enim hoc tempore seniores ab ecclesia constitui, non autem a senioribus ecclesiam colligi; quod contrà, inquis, fiebat in primitiva ecclesia. Ad hoc, etiamsi ea certissima eßent, quæ pro concessis sumus, abunde ex superioribus responsio patet, propter temporum rationis diversitatem. Tunc opus fuit, ut Seniores ecclesiam colligerent, quia tum primùm fun-

De Senioribus Ecclesiæ

fundabatur ecclesia, nec ulla principia certissima atque indubitata erant, quibus omnes assentirentur, & ex quibus per se ipsi veritatem agnoscere, & Dei populo se aggregare sua sponte possent. Nunc verò instauratur Ecclesia ex iis principiis, de quibus inter omnes constat. quare certo aliquo architecto nihil est opus; sed unusquisque per se suaq; sponte partem in hac instauratione habere potest atque adeò habet. Monitore tantùm opus fuit vastationis Ecclesiæ, ejusq; instaurandæ rationis; quos sanè non unum sed plures habuimus, qui etiam in ea instauranda graviter laborarunt. Sed animadvertendum præterea est, te pro concessis sumere ea, quæ mihi minùs certa videntur. Neque enim in primitiva Ecclesia colligebantur cætus a Senioribus, sed iis cætibus sive ecclesiis præficiebantur, quæ Apostolorum & aliorum evangelizantium ministerio collectæ fuerant. Exempli caussa ecclesiæ Corinthiorum, Philippensium, Ephesiorum, non a senioribus, id est, pastoribus, qui in illis perpetuò erant, sed a Paulo apostolo fuerant collectæ. in quibus ipse deinde seniores constituit non quidem ex sua ipsius tantùm voluntate ac sententia, sed ipsa approbante ecclesia. ut ex eo intelligi potest, quòd Timotheus ipse tantus Pauli administer non sine impositione manuum Presbyterii, id est senatus, ut sic dixerim, ecclesiæ, qui ipsius ecclesiæ personam sustinebat, ut alicujus urbis Senatus, civitatis & reipublicæ personam sustinet, ad munus pastoris, quo in ecclesia fungebatur, delectus fuit.

An non legimus, mandatum fuiße Tito a Paulo,

ut in singulis Cretæ urbibus Seniores constitueret? quod sine dubio de iis urbibus intelligendum est, in quibus jam aliquis numerus Christi fidelium collectus erat. quibus volebat Paulus pastores dari ad ipsos verbo Dei pascendos, adq; Ecclesiæ conservationem & incrementum. ut satis ex ipsius verbis, ubi hac de re agit, apparet. Quomodo igitur tunc temporis a Senioribus Ecclesiæ colligebantur, si jam collectis Ecclesiis Seniores præficiebantur? Non tamen hîc similiter est intelligendum, Titum debuisse aut potuisse ex proprio tantùm sensu, proprióve arbitratu, quoscumq; magis ipse probasset, seniores constituere; sed ei mandatum fuisse, ut curaret seniores constitui ex ipsius ecclesiæ consensu; qui modò tales essent, quales Paulus descripserat. atq; ejusmodi seniores ipsam ecclesiam per se sibi constituere potuisse, nihil est, quod dubitare nos sinat. Et sanè in illis ipsis ecclesiis, in quibus Paulus ipse seniores ab initio (ut legitur Actor. 14. v. 22.) quemadmodum paullo ante dixi, constituerat, illis deficientibus, ecclesiam ipsam per se alios sibi constituere potuisse necessarium quodammodo est, & ex ecclesiastica historia, sic quoq; factum fuisse, satis intelligere licet Rursus hoc tempore non est perpetuum, immo veri admodum rarum, ut ecclesia ipsa seniores, id est pastores sibi eligat; ecclesia, inquam, cui ipsi seniores præsunt. Eliguntur enim ab aliis pastoribus ut plurimùm, quamvis non sine consensu illius ecclesiæ. Quinetiam non solum ab ipso initio renascentis evangelicæ veritatis, collectæ sunt ecclesiæ ab ipsis pastori-

stori

storibus pluribus in locis, ut a Luthero, a Zvinglio, ab Oecolampadio, a Balthasare Pacimontano, & ab aliis; sed postea etiam sæpenumero contigit, ut homines pii aliisq; erudiendis non inepti vel planè sua sponte, vel ab aliqua ecclesia jam collecta missi, ecclesias, ubi nullæ erant, collegerint ac fundaverint; quod cum alibi tum in Gallia potissimùm factum esse scimus. Itaq; nihil mihi, hac etiam in parte, dissimilitudinis inter hæc & primitivæ Ecclesiæ tempora esse videtur. et, si insignis aliqua tamen in ipsis initiis fuisset, jam ejus rei caussam attuli; ex qua apparet, non propterea sentiendum, præpostera ratione hodie in Ecclesia instauranda agi. Post ipsa initia nulla profectò dissimilitudo, quæ alicujus momenti sit, inter hæc duo tempora animadverti potest. Sed quidquid sit, ut de re ipsa, quæ in controversia est, agamus, illud unum scire velim, cur hodie non liceat hominibus rectè, quantum satis est, de religione Christiana sentientibus convenire, memoriam Christi mortis, ut jussi sunt, celebrare, communes preces ad Deum fundere, sese invicem ad pietatem ac perseverantiam in fide cohortari, de divinis rebus colloqui ac disputare, aliquot ex suo numero certos homines habere, quorum hic aliis in verbo Dei explanando præeat, ac rudiores in disciplina Christiana constituat; ille singulariter pauperibus ex communibus ecclesiæ pecuniis subveniendi curam habeat; alii, ut omnia ordine ac decenter in cœtu fiant, provideant & curent; alii sint, quorum prudentia ac rerum divinarum cognitioni universus cœtus plu-

ximum deferat, & quos idcirco tamquam senatum suum esse statuat; alii denique aliis muneribus vacent, quæ ad totius congregationis conservationem pertineant: velim, inquam, scire, cur hæc facere non liceat hoc tempore, quidvé, quominus fiant, jurè prohibere possit. sive ejusmodi congregationem ecclesiam appellare velis, sive nolis; sive tales congregationes pares, aut similes apostolicis ecclesiis esse concedas, sive minùs. Certè cum Deus a nobis quàm maximè colendus sit, & Iesu Christi disciplina quàm apertissimè profitenda, &, quantum in nobis est, propaganda; cumq; hæc omnia ad Dei cultum & professionem ac propagationem Christi disciplinæ plurimùm pertineant, immo sine his existere aut consistere nequeant, necesse est fateri, quicquid præterea de illis judices, & quocunque nomine ea voces, cuncta non modò fieri posse, sed etiam debere. Nam, quod tu asseris, multos pietate & justitia insignes viros sine externis istis notis & signis hodie Deum colere, & olim coluisse, id mihi nullo pacto verisimile videtur, nisi vel ubi ista habendi facultas non fuerit, vel si fortè viris istis omnes cætus, in quibus hæc fuerint, aliquo perverso & saluti æternæ contrario dogmate visi fuerint contaminati. Alioquin prorsus necesse esse statuo, ut quilibet Christianus alicui Christum profitentium cætui palàm adhæreat; ei videlicet, quē aliis puriorem esse judicaverit. cujus sententiæ infiniti pietate præstantes viri nostra ætate fuerunt, & adhuc sunt; quibus ob hanc caußam grave non fuit famæ atque honorum jacturam facere, & sese manife-

nifestis vitæ periculis exponere. Non dubito, quin, ut ipse sanctè affirmas, optima mente & solo veritatis amore ea & scripseris, & sentias, quæ in tuis ad me litteris de hoc argumento continentur. sed transfigurat se hic (ignosce quæso libertati meæ) Satanas in angelum lucis, & per te talem tamq; insigni alioqui pietate virum aliosq; non contemnendos homines ruinam Christi ecclesiæ renascentis struit. Cujus artes & astum agnosce obsecro; nec patere, ut te paullatim seducat, & tandem, cum prorsus tibi persuaserit, nullam inter eos, qui a Romana ecclesia defecerunt, hactenus esse vel eße posse externam Christi ecclesiam, nec scriptum, quod habemus, Dei verbum ad eam erigendam satis esse, te ad Ecclesiam istam, quæ perpetuam ab Apostolis & ministerii & doctrinæ successionem, ac spiritus sancti assiduum favorem & præsentiam audacter, nec prorsus ineptè (ut compluribus videtur) jactare solet, ut Puccium, aliquando reducat, aut aggreget. Quod omen Deus, ut spero, ac fore mihi penitus persuadeo, pro sua bonitate avertat. Nec verò credas aut me, aut alios innumerabiles, qui mecum sentiunt, clariorem multò, quàm nunc habeamus, veritatis divinæ patefactionem non expectare. & sanè si quis usquam est, qui hoc expectet, ego is sum; cui fortaße ii omnes, qui Christi nomine appellantur in pluribus adhuc errare videntur, quàm vel tibi, vel cuiquam alii videri possint. Sed non propterea censemus, talem hodie veritatis cœlestis lucem non affulsiße, quæ ad salutem æternam consequendam satis sit, vel ad talem lucem

habendam non satis esse divinis litteris penitus adhærere, ex iisq́; solis divinam veritatem petere. Ex quo necessariò consequitur, externam Christi ecclesiam hoc tempore instaurari & poße & debere.

Sensus verborũ Christi Mat:16.18. Portæ inferni non prævalebũt ei.

Non poßum autem non vehementer mirari, te Christi verba, quòd portæ inferorum non essent adversus ipsius ecclesiam prævalituræ, ita interpretari, ut nondum ejus rei tempus extiterit. quod nihil aliud est, quàm vel negare, ullam Christi veram ecclesiam hactenus extitiße, vel Christum mendacii coarguere. Atqui Christi verba non ita prorsus sunt accipienda, ut credamus, quæ vera Christi ecclesia est, eam non posse Satanæ astutiis subverti; sed, quamdiu vera Christi ecclesia fuerit, fieri non posse, ut ab ipsa morte atque inferno quidquam detrimenti patiatur. Non negaverim quidem, sicut etiam non affirmaverim, in hoc sæculo talem Christi ecclesiam futuram, quæ deficere nulla ratione possit, idq́; Christum suis verbis significare voluisse. Sed in eo a multis erratur, quòd vaticinationes seu prædictiones non nisi in eum sensum accipi poße existimant, qui potior sit, & nullâ sermonis figurâ quantumvis usitatâ expressus. cum tamen & Christi ipsius dicta, & Apostolorum ejus scripta, & denique res ipsa apertissimè doceat, in prædictionibus divinis sepissimè duplicem sensum inesse; unum videlicet, qui ex ipsis verbis omni tropo prorsus nudatis elici potest; alterum verò, qui usitatæ verborum, licèt aliqua ratione figuratæ, significationi est consentaneus. Verùm hac

dere,

de re, quæ latissimè patet, non est hic uberiùs disse-
rendi locus.

Superest autem, ut ad ea breviter respondeam, quæ in iisdem tuis litteris, præter hanc de Ecclesia instauranda disputationem, continentur. Igitur quòd vicem meam in facultatum mearum jactura dolebas, est quòd tibi gratias agam; sed multò magis quòd me ita & humaniter, & prudenter consolatus fueris. Velim autem scias, hactenus Dei benignitate mihi patria bona erepta non fuisse, & spem aliquam superesse, me vel inde tantùm corradere posse, unde victum & vestitum mihi parare queam; vel etiam aliquandiu adhuc illis omnibus fruiturum. quod sanè ob id unum mihi gratissimum foret, quòd amanuensem nutrire possem, sine quo ægerrimè ea, quæ meæ vocationis mihi videntur, exequi me posse planè perspicio. Hunc autem si a fratribus non habeo (nam me non impetrare, nullo pacto affirmare queo, quippe qui numquam petierim) nihil est mirum, cum summa sit inter eos paupertas, & in commune non conferendi culpa, in paucissimis quibusdam tantummodo hæreat; quos equidem arbitror, si vellent, posse omnibus Ecclesiæ necessitatibus sufficere. Nam quòd tu conquerebaris de ipsorum negligentia in veritate divina Germanicâ linguâ publicanda, lætatus sum vehementer, audiens, eos in proxima Chmielniciensi synodo ad eam rem aliqua ratione animum applicuisse. quod utinam verum sit.

De spe ac fide in vẽturũ Christum,

De spe ac fide in venturum Christum, qua præditi fuerint patres illi sub vetere testamento ita ut in suis

quæ præditi fuerint patres sub veteri Testamēto.

sacrificiū ad illum respexerint, nihil aliud in præsentia dico, nisi, me nullo modo diffiteri, Christum ibi adumbratum fuiße; sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut cælestis atque æternæ veritatis & lucis confirmationem ex antecedentibus figuris & umbris haberemus; sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usq; ad correctionis tempus, ut loquitur apostolus Heb: 9. v. 10. Et quod dixi de Messia Hieremiæ temporibus apertè promisso, ita ut nova quædam promissio censeri debeat, verissimum est, & per ea, quæ in ejus propheticæ vaticinatione scripta sunt cap: 23. & repetita cap: 33. abunde confirmari videtur. Tametsi enim antea per alios prophetas, præcipuè verò per Esaiam Messiæ adventus ita perdictus fuerit, ut nunc ejus vaticinationem legentes, historiam potiùs, quàm vaticinationem legere nobis videamur, tamen eo tempore prædictiones istæ obscuriores erant, eæq; ad varios atque extraneos sensus accommodari poterant. cujus rei fidem faciunt, quæ hodie inter Iudæos receptæ sunt, earum interpretationes. Pleraque enim de Iesu Nazaræno ibi prædicta, non modo de illo accipere renuunt; sed etiam de Messia, quem ipsi tamen expectant, accipi poße nolunt. At verò, quæ de Messia ab Hieremia primùm, deinde ab Ezechiele & Daniele aliisq; prædicta sunt, qui etiam clarissimis verbis antecedentem Babylonicam captivitatem & ab ea liberationem certo tempore futuram, prædixerunt, adeò sunt aperta, ut nulla extranea interpretatione occultari, aut obscurari possint, nec ad ipsum Messiam

ea o-

ea omnino pertinere, Iudæi umquam negare ſint auſi. Itaque quod dicis, Chriſtum ipſis etiam antiquioribus illis patribus fuiſſe promiſſum, id ſanè fateor. ſed nego ita apertas fuiſſe promiſſiones, ut id ipſi intelligerent, nedum ad ſe pertinere arbitrarentur illud, quod non ipſis, ſed eorum poſteritati ſe daturum Deus promiſerat. Nam quod ſive in epiſt: ad Hebr: cap:11. ſive alibi de ſpe futurorum ſibi ipſis bonorum, quæ patres illi præditi eſſent, ſcriptum eſt; in eo neq; ad ipſius Chriſti perſonam illos reſpexiſſe traditur, aut illius ullam rationem habuiſſe, nec alius quàm vel myſticus ſenſus, vel eventum potiùs, quam ipſorum animum ſignificans eſt admittendus. Sed requirit hæc res longiorem diſputationem, quàm ut hiſce litteris includi poſſit.

Chriſtũ nõ eſſe ex Adamo Adami filium.

Declarationem verborum tuorum, quòd Chriſtus non ſit ex Adamo vel Adami filius, libenter amplector; atq; ut idem ſentiamus, ſatis mihi eſt, quod ais, te credere, illum, verum hominem ex Davidis ſemine prognatum, & interim, licet in virginis, id eſt mulieris utero, non tamen per commixtionem maris & fœminæ conceptum.

De verbis Chriſti Ioh:2.v: 19. Solvite tẽplum hoc, & in tribus diebus erigã illud.

De loco autem illo, ſolvite templum hoc, *&c. quòd ſuſpectus cenſeri debeat, nullo modo tibi aſſentiri poſſum. Nam, quamvis dicas, te non propterea in dubium revocare ſacra oracula, id tamen, ſi non mentẽ tuam quidem, ſed rem ipſam ſpectes, neceſſariò aliter ſe habet. Etenim, ſi de uno aliquo loco, qui in omnibus codicibus & exemplaribus, & apud omnes interpres eodem modo legatur, ut iſte legitur,*

gitur,

gitur, dubitare licet, nihil est, cur de omnibus dubitare non liceat, & tu ipse adjungis de sacris oraculis verba illa, quantumvis hinc inde depravata; *quibus verbis satis indicas, non debere omnibus, quæ in divinis litteris scripta leguntur, temere fidem adhiberi. Ego quidem contrà ita sentio, Nihil in iis scriptis, quæ communiter ab iis, qui Christiani sunt dicti, recepta & pro divinis habita sunt, constanter legi, quod non verissimum sit; hocq́ ad divinam providentiam pertinere prorsus arbitror, ut ejusmodi scripta numquam depraventur aut corrumpantur, neq; ex toto neq; ex parte. Et, si aliqui codices aut exemplaria alicubi mendosa sint, ex aliis emendatioribus, vel ex antiquorum interpretum auctoritate emendari queant. Qua de re disserui pluribus in opusculo quodam, quod de auctoritate librorum veteris & novi testamenti Italicâ linguâ conscripsi. Præstat mi frater, mihi crede, cum in aliquem scripturæ locum incidimus, qui nobis falsam sententiam continere videatur, unà cum Augustino hac in parte ignorantiam nostram fateri, quàm eum, si alioquin indubitatus planè sit, in dubium revocare. Nihil habent verba illa apud Iohannem Christo tributa, quod non sit verissimum, & cum reliquis omnibus sacris oraculis consentiens. ut ipse fortassis, si umquam scripta mea legeris, præsertim verò disputationem meam cum* Erasmo Iohannis, *ingenuè fateberis. Depone, quæso te, istam, quam habes de sacris scripturis opinionem; quæ sola, nisi caveris, innumerabilium in religione errorum, quemadmodum aliis compluribus*

Chri-

Christum profitentibus, caußa tibi esse poterit; &, si ipsius vim atq; aliorum exempla attendere velimus, facilè quemvis in atheismum inducere tandem potest.

Gavisus vehementer sum, quòd alia via aggressus esses contra Erasmum Iohannis disputare. Sed mihi scriptum seu litteras tuas videre non licuit. Is Erasmus nuper in maiorem Poloniam est profectus, metuens sibi, cum, ut te jamdudum audivisse existimo, Alexius typographus carceratus fuit, non tam propter Antithesim illam suam, quam ipsius opera publicaverat, quàm propterea quòd cum domi ipsius aliquandiu fuißet, operam suam ei commodaverat in operarum erroribus corrigendis, in quibusdam libellis (quos tamen ipse Erasmus minimè probabat) ubi contra Christi adorationem & invocationem disputabatur. Nam inter cœtera ejusmodi scripta, quæ Cracoviæ Alexius excudit, excudebat, seu potiùs recudebat postremò librum illum, qui Palæologo & aliis curantibus Francofurti ad Mœnum annis superioribus sine principio & fine excusus fuerat. ubi præcipuum scriptum est, Responsio Francisci Davidis ad brevem quandam meam oppugnationem, inibi admodum negligenter & inemendatè publicatam, duarum ipsius thesium & quatuor pro altera rationum contra Christi invocationem, quas ipse Franciscus, dum apud eum in Transylvania eßem, mihi sua ipsius manu exaratas obtulerat, rogans, ut eas, si possem, confutare vellem. quod postquam breviter, ut dictum est, feci, ipse longiorem, de qua dixi, responsi-

ſponſionem confutationis meæ ſcribere eſt aggreſſus, eamq́; mihi poſt aliquot menſes tradidit. Ego verò ſtatim hanc reſponſionem copioſiſſimè refellere inſtitui, in animo habens opus conſcribere, in quo univerſa de Chriſti officio, poteſtate ac regno quæſtio diligentiſſimè explicaretur. Sed vix tertiam operis partem abſolveram, cum coactus ſum, ſic fratribus illius provinciæ jubentibus, brevius reſponſum exarare, iis, quæ jam ſcripſeram in compendiũ redactis; ut in judicio, quod paucis poſt diebus Albæ Iuliæ corã principe & omnib: regni ordinibus, advocatis etiã ex Hungaria, quæ Imperatori paret, non paucis theologis, de Franciſco Davidis deq́; ipſius circa Chriſti adorationem & invocationem ſententia habendum erat, poßet aliqua, ut promiſſum fuerat, ad ejus ſcriptum reſponſio offerri. Sed poſtea, quia, contrà quàm ſperabamus, de dogmate ipſo ex ſacris litteris nihil prorſus eſt diſputatum, neutiquam oblata eſt reſponſio iſta. quam ego inde diſcedens fratribus reliqui, ut recognitam, atq;, ut ipſi oportere judicaßent, emendatam, nomine tamen meo deleto, publicandam curarent, quemadmodum etiam ſe facturos polliciti fuerant. Hoc autem eſt illud opus, de quo audiveras, brevi a me editum iri, (atq; hinc ad medias tuas litteras reſpondere incipiam) & quidem verum audißes, niſi typographo deſtituerer. Nam Alexius, quem ſolum habebamus, & cujus operâ, quamvis a fratribus e cœtu ejecti, uti hac in re potuißem, prohibitus eſt poſt carcerationem, vel potiùs poſt dimiſ-

onem e carcere quidquam deinceps excudere. nec io; an ullum alium usquam nacturus sim, qui mihi ac in re suam operam locare velit. Sumptus supedi-are promisit Illustris & Magnificus. D. Kiska, a me ac de re obnixè rogatus. Video enim nihil hodie edi osse in tota christiana religione majoris momenti, uàm hoc sit, Demonstratio, videlicet, quòd Christo, licèt rei creatæ, tamen invocatio, & adoratio seu cultus divinus conveniat. *Nam oc, præsertim quod ad invocationem attinet, de qua ominatim inter me & Franciscum Davidis dispu-tatur, me in ea responsione satis demonstrasse confi-do; cui addi poterunt disputationes meæ cum Chri-stiano Francken, cū quo præcipuè de adoratione mi-hi disceptatio fuit, & sic res tota clariùs apparebit. Si enim hoc demonstratum fuerit, concident omnes Trinitariorum munitiones, quæ revera uno hoc fun-damento adhuc nituntur, quòd Christo adoratio & invocatio conveniat, quæ solius Dei illius altissimi o-mni ratione videtur esse propria; & ex altera parte vera Christi potestas atque majestas ostendetur, & in omnium animis confirmabitur: sine cujus cogniti-one nec Deus ipse, nec quidquam rerum divinarum rectè cognoscitur; salutis nostræ ratio revera ignora-tur: quidquid præsertim de expiatione nostrorum peccatorum per Christum in sacris litteris legitur, pessimè intelligitur: ipsius Christi universa religio in dubium revocatur, aut saltem mutationi & fini in hoc ipso sæculo obnoxia redditur; summum ac præ-stantissimum nostræ spei ac fidei in Deum funda-*

De invocatione & adoratione Christi.

men-

mentum nobis eripitur; ac denique, ne omnia hinc provenientia mala & incommoda, quæ innumerabilia sunt, enumerare hîc nunc velle videar, in ipsum Christum & Deum patrẽ gravissimè peccatur

Nam quòd tu pro maxima (ut inquis) habes Nullum de Christo adorando præceptum in sacris litteris extare, unde concludere vis, non modò non debere, sed ne posse quidem jure Christum adorari, duplicem habet responsionem. Nam & assumptio, & consequentia falsa est. Probo utrumque simul ex duobus sacris testimoniis; ex quorum utroque apparet & Deum omnino velle, ut Christus a nobis adoretur, & non fuisse tamen necesse, ut hæc ejus volunta expressa disertè fuerit. rem enim per se ipsam monere, Christum omnino a nobis adorandum eße. Prius testimonium sunt verba illa ipsius Christi Ioh: 5 22. Neq; enim Pater judicat quemquam; sed omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum. *Hîc primùm audi Deum velle, ut Christus honoretur, sicut ipse honoratur. ex quo apertè intelligitur, Christum eo genere honoris a nobis afficiendum esse, quo ipse Deu afficitur, & consequenter a nobis adorandum eße Nam honoris genus, quo Deum afficimus, adorati sine dubio est. Tametsi enim particula* Sicut *plenam similitudinem necessariò non significat, neque eg hoc loco significare volo (nulla enim alioqui esse differentia inter honorem Deo debitum & Christo*

quam

uam ego non minimam constituo) tamen ut ali-
uam peculiarem similitudinem significet necesse
st. Nam si nulla alia esset similitudo, nisi prorsus ge-
eralis, id est, in eo simpliciter, quòd uterque honora-
ur, inutilia & vana omnino fuissent verba illa, sicut
onorificant Patrem. Et ne quis putet, honoris
militudinem istam in eo tantùm consistere, quòd
octrinæ & præceptis Christi non minùs sit paren-
um, quàm Dei doctrinæ & præceptis pareatur
quamquam nec sola obedientia simplici Honoris no-
nine appellari solet, & Christi præcepta ac doctrina
ion sunt, ut ipse dicebat, ipsius Christi, sed Dei) ani-
nadvertatur caussa honoris; quæ est, quia Deus dedit
Christo omne judicium, ita ut ipse Pater jam non ju-
licet quemquam; id est, omne regimen ac guberna-
ionem ecclesiæ ei commisit, & pœnarum ac præmi-
rum in eam, eosvé, qui quacumque ratione cum ea
ut cum Evangelii prædicatione quidquam cõmune
abent, distribuẽdorum omnimodam potestatem de-
lit; & quod ad hæc attinet, in sui ipsius loco eum
onstituit. Iudicare enim phrasi hebraica, non so-
ùm jus dicere, & sententiam ferre, sed etiam, id-
q; præcipuè, regere ac gubernare significat. Con-
ideretur, inquam, caussa ista, & intelligetur, hic
de honore agi, qui debetur Christo, non quatenus e-
us præceptis & mandatis obeditur, sed quatenus pro
ostro rege ac domino cœlesti agnoscitur, qui in nos
omnes vitæ necisq; potestatem habet, ac perpetuò, ut
Dei vicarius, nostri curam gerit. hunc autem hono-
rem, adorationem, & divinum cultum esse, nemo (o-

pinor) sanæ mentis negaverit. Patet igitur ex his Christi verbis, Deum velle, ut Christus adoretur & divino cultu afficiatur. quæ expositio divinæ voluntatis nihil aliud est, quàm præceptum. ac proinde patet, extare præceptum de Christo adorando. Deinde vides ex iisdem verbis manifestò colligi, gubernationem & potestatem a Deo Christo concessam tanti esse, ut ipsa per se moneat, Christum esse adorandum, nec ullo præterea præcepto ad eam rem esse opus. Inquit enim, Omne judicium dedit Filio, ut omnes honorificent Filium, *&c. Igitur omne judicium habere a Deo, trahit secum necessariò adorationem. Et sanè, quemadmodum sensus ipse communis dictat, ut iis, qui hîc in terris nos regunt & gubernant, si certum sit (ut profectò est) eos a Deo reges & gubernatores nobis fuisse datos, terrenum honorem humanumq; cultum exhibeamus, etiamsi nullum ea de re præceptum extaret; sic idem sensus communis planè dictat, ut ei, qui in cœlis degens divina ratione ex Dei voluntate nos regit & gubernat, cœlestem honorem & divinum cultum præstemus, etiamsi id facere numquam jussi fuissemus.*

Sed jam ad alterum testimonium veniamus, quod est apud Paulum Philipp: 2. in illis verbis, Propter quod & Deus superexaltavit illum, & donavit illi nomen quod est supra omne nomen; ut in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium, & subterraneorum, & omnis lingua confiteatur, quòd Dominus [est] Iesus Christus ad Dei patris gloriam.

Hîc

Hic similiter primùm vides expressam (idq́ graphicè) adorationem, quæ nomini Iesu ab omnibus creatis rebus debeatur ex ipsius Dei voluntate; quare manifestum habes de Iesu adorando præceptum. Deinde caussam audis, quæ non solùm apertè docet, hanc esse divinam adorationem (nam ei, qui supra omnes creaturas, etiam cœlestes, evectus est, non potest propter hoc ipsum deberi cultus nisi divinus) sed etiam propter modum, quo cum suo effectu hîc conjungitur, clarè ostendit, ubi ea sit, ut certè in Christo est, necessariò ibidem effectum istum adorationis & divini cultus esse oportere, nec necesse esse aliud de ea re divinum præceptum extare. Sed, quod ad præceptum attinet, habemus expressum aliud testimonium Heb: 1. ubi verba illa Psal: 97, Et adorent eum omnes angeli Dei, *manifestè ad Christum referuntur, ad ostendendum, quantò Christus excellentiór omnibus angelis sit; utpote qui ab ipsis omnibus adorari debeat. Neque hîc est opus ostendere, etiamsi verba ista in Psalmo ad Deum referantur ipsum, tamen meritò potuisse a divino illo scriptore ad Christum referri; nisi & scriptoris illius, & aliorum, quorum monumenta in sacro volumine extant, qui nonnumquam ea, quæ de Deo sunt dicta, ad Christum referunt, auctoritatem in dubium revocare velimus. Est tamen id a me breviter ostensum in Animadversionibus in Asertiones collegii Posnaniensis de trino & uno Deo Asser: 21. 9. 6. quem locum, si libuerit, poteris percurrere. sed multò fusiùs idem ostendi in disputatione mea cum Erasmo Iohannis. Quod si Chri-*

stus ab omnibus Dei angelis adorari debet, quantò magis ab hominibus, iis præsertim quorum propriè est cœlestis rex & dominus?

Sed dices fortasse, Angeli Christum vident, homines hodie non vident. quasi verò vel præceptum de solo Deo adorando, ex quo revera omnis oritur caussa dubitandi, an Christus adorandus sit, eos tantùm excludat, qui non videntur, vel Christi potestate & perpetua gubernatione in Ecclesia concessa, unà cum necessaria non modò factorum & verborum nostrorum, sed etiam cogitationum omnium cognitione conjuncta, quam concedere divina oracula omnino cogunt, possit ullum discrimen constitui inter Christum a nobis visum, & non visum; quemadmodum in prioribus meis ad te de hoc argumento litteris memini me scripsisse. Sed quale pondus in Christi persona habere possit discrimen istud, postea clariùs videbimus. Priùs enim examinanda ea sunt, quæ a te ad Christi adorationem infirmandam sunt allata. Ais igitur primùm, Christum ipsum Satanæ pollicenti, se illi daturum omnia mundi regna, si procumbens se adorasset, respondiße, Abi e conspectu meo Satana, scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorato, eumque solum colito. Sed quid hoc ad rem, cum hîc de eo, quem adorare deberet ipse Christus, agatur? Numquid, si ipse Christus adorandus est, sequitur, eum potuisse non Deum modò, sed etiam semetipsum adorare, & propterea falsò præceptum illud de solo Deo adorando sibi accommodasse? Non crediderim, te hasce ineptias dictu-

ctarum. At respondebis, idcirco locum istum ad rem facere, quia inde apparet, etiam post Christum exhibitum vigere præceptum in lege Mosis datum de solo Deo adorando, per quod Christus, cum is non sit ipse Deus, non secus atque aliæ omnes res creatæ ab adoratione excluditur. Ad hoc primo loco respondeo, post Christum exhibitum, dum ille adhuc mortalis in terris degeret, non solùm præceptum istud de solo Deo adorando viguisse, sed alia omnia, quæ in lege Mosis scripta erant quantumvis cærimonialia, & (ut sic dicam) umbratilia; quæ tamen postea, Christo glorificato, sublata sunt. Ex quo fit, ut hinc nihil concludere liceat; præsertim, cum post Christum glorificatum apparuerit, tantam esse, ex ipsius Dei voluntate in nos, Christi potestatem & gubernationem, ut meritò a nobis omnibus adorari debeat. adeò ut necesse sit, si modò præceptum istud eam vim habet, ut nullo modo quisquam præter Deum ipsum adorari possit, id post Christi glorificationem non ampliùs vigere. Secundò respondeo, istud præceptum minimè istam vim habere, aut habuiße umquam, nisi ex accidente. quatenus, scilicet, nemo esset præter Deum ipsum, qui adoratione dignus esset ex ipsius Dei voluntate; cujusq; adoratio tota ad ipsum Deum referretur. nam quandocumque talis extitisset, nequaquam per præceptum istud ejus adoratio prohibita fuißet. Nomen enim Solus, & particulæ idem significantes, cum de Deo dicuntur, numquam eos excludunt, qui illi sunt subordinati. Solus Deus, exempli caußa, est servator; & tamen multi homines quoq;

servatores meritò sunt appellati, & ipse Christus passim Servator dicitur. Nempe quia isti omnes, quãvis revera servaverint, aut servent, non tamen ex seipsis aut aliunde, quàm ab ipso Deo id potestatis adepti sunt. Quis negaverit (ut de præcepto aliquo simili agamus) soli Deo confidendum esse? & tamen, ut alios omittam, Christo confidendum esse, passim est scriptum. Caussa hujus rei est, quòd, ut ipse Christus dixit, qui ipsi confidit, sive in ipsum credit, non in ipsum credit, sed in eum, qui misit illum; cui videlicet soli confidendum est. Sic dicere possumus, & quidem summo jure, quòd, qui Christum adorat, non ipsum Christum adorat, sed Deum qui illi ea dedit, unde ad gloriam ipsius Dei adorari & possit, & debeat. Nam, ut Paulus disertè ait, quòd omnis lingua confiteatur, Iesum Christum esse Dominum, hoc ad ipsius Dei patris gloriam pertinet. tantum abest, ut dubitare possimus, ne honor, qui Christo tribuitur, Dei honori quidquam deroget. Itaque, ut multa alia ejusmodi exempla in ipsius Christi persona reticeam, si quis velit ex præcepto de solo Deo adorando concludere, Christum non esse adorandum, oportet, ut vel ipse probet, Christum ea non habere, quibus adoratio conveniat, aut certè ejus adorationem ad ipsum Deum non referri, vel ea diluat, ex quibus contrarium ab aliis probatur. alioquin nihil aget.

Pleraq; autem, quæ ad argumentationem tuam refellendam ex Christi verbis illis ad Satanam dictam pertinere magnopere possunt, sciens prudens omitto, sperans hæc pauca satis esse; & ad illud accedo,

do, quod deinde affers de eodem ipso Christo, qui discipulis suis petentibus, ut ipsos orare doceret, Cum orabitis, *inquit,* dicitote, Pater noster, qui es in cœlis, *&c. & addis,* Hujus ipsius Christi Mandati fines quis transgredi audebit? *Hic primùm adorationem cum invocatione confundis, quod tamen fieri non debet, cum utriusque sit diversa quædam ratio; adeò ut ego, quamvis nihil prorsus dubitem, præceptum extare de Christo adorando, &, etiamsi non extaret, tamen eum omnino adorari a nobis debere, non idem tamen existimem de eodem invocando, cum videlicet invocatio pro ipsa opis imploratione & directione precum nostrarum accipitur. Hîc enim statuo, id quidem meritò a nobis fieri posse, id est, posse nos jurè ad ipsum Christum preces nostras dirigere, eiusq; opem nominatim implorare; nihil tamen esse quod nos id facere cogat. Alioqui numquam posset a nobis Deus solus., id est Christo non etiam rogato, rogari. quod tamen falsissimum esse & ipsorum Apostolorum exempla, & perpetuus Ecclesiæ usus demonstrat. Atque hæc ratio, quæ mihi evidentissima videtur, tantum apud me ponderis habet ut non paucos locos novi testamenti, ubi Christi invocatio præcipi videtur, quos satis diligenter in disputatione mea cum Francisco Davidis collegi, ita interpreter, ut ibi non præcepta, sed commonefactiones tantùm habeantur, & adhortationes. Quis enim ex nobis non vehementier lætetur, si sciat, se in omnibus suis necessitatibus posse confidenter ejus opem implorare, qui homo mortalis fuit, ut nos simus; qui ea*

omnia mala est expertus in hoc mundo, quæ nos quotidie experimur; qui, licèt dominus, tamen idem noster frater est, & caro ex carne nostra, osq; ex ossibus nostris, qui denique nostræ fidei ac professionis, ob quam tam multa patimur, princeps, dux, & auctor est, cujusqúe propterea plurimum interest, ut nos salvi simus? Quis non libenter ad ejusmodi servatoris opem confugiat eamq; imploret? Ex quo apparet summa Dei erga nos benignitas cum summa sapientia conjuncta, qui hac admirabili ratione, ubi similiter infinitam suam potentiam ostendit, voluerit fragilitati nostræ succurrere, & in mediis nostris calamitatibus nos non modò securos, sed etiam lætissimos reddere.

Nec verò metuendum est, ne si, Deo solo invocato, ut supra dictum est, Christus ipse non invocatur, vicissim, Christo solo, id est, nomine Dei prætermisso, invocato, Deus ipse non invocetur; & sic præcepto Dei ipsius invocandi non satis fiat. Nam, licèt, qui regem rogat, hoc ipso, ejus præfectum non rogèt, tamen, qui præfectum regis rogat, hoc ipso, ipsum regem rogare intelligitur. Subordinatus est enim præfectus regi; sed non contrà, rex præfecto. Sic Christus Deo subordinatus est; sed non contrà, Deus Christo. quare, etiamsi, qui Deum invocat, non idcirco Christum omnino invocat, tamen, qui Christum invocat, omnino ipsum Deum invocare dicendus est. Verùm, quia ut ex tuis verbis patet, tu ex Christi verbis, cum orare discipulos docuit, non solùm concludere vis, non fuisse præceptum, ut Christum oremus, sed etiam non posse eum

a no-

a nobis orari. Dico, Christi verba hanc vim nullo pacto habere posse; nec præcepti, quod dedit, fines eum transgredi, qui ipsum Christum oret. Neque enim vel discipuli ab ipso exquisierunt, quem orare deberent, vel ipse, ut consequens est, id illis præscribere voluit. Sed id exquisierunt discipuli, quibus verbis, & quænam orare Deum deberent, quem orandum esse constabat, & Christus necessariò similiter nihil aliud eos docuit, nisi, qua ratione Deum orare deberent. Quid igitur hoc ad Christi invocationem excludendam, si alioquin appareat, eum illa habere, quæ ad invocationem requiruntur? Numquid peccarunt iidem discipuli, cum postea ipsum Christum orarunt, ut se in navi pereuntes servaret, sibiq; augeret fidem? quæ tamen res sunt ejusmodi, quas nemo antea nisi ab ipso Deo petere ausus fuisset. Cur verò non peccarunt? quia videlicet vel animadverterunt, vel meritò crediderunt, Christum ista præstādi potestatem & munus ab ipso Deo habuisse; quod satis est, ut quis jurè omnino invocari possit, si modò invocantis preces audire vel percipere queat.

Adde, quòd etiamsi discipuli interrogaßent, quem orare deberent, quia sine dubio de numine aliquo intellexißent, quòd, licet ab ipsis non visum, præsens tamen ipsis esset, & Christus quinam iste eßet, eos docuisset, non idcirco tamen seipsum ab invocatione exclusißet. Adhuc enim conspiciebatur ipse ab illis, nec dum eam vim & potestatem fuerat adeptus, ut quamvis nulli conspectus, omnibus tamen eßet præsens; aut certè ea de re nihil adhuc constabat. quæ

tanta erat, tamq́; ab omni verisimilitudine abhorrere videbatur, ut æquum esset, eam priùs effectis comprobari, quàm ipsius tantùm Christi verbis aßeri. Quamquam cum jam hora illa appropinquaret, qua eundum illi erat ad Patrem, & mox pluribus documentis confirmandum, eum vi ista ac potestate præditum eße, non prætermisit ipse eosdem suos discipulos monere, ut, quod ante hac numquam fecerant, Patrem Deum in ipsius nomine rogarent; se enim facturum, quidquid hac ratione rogassent. Quippe, cum dicit, se facturum, idq́; etiam repetit, satis significat, Rogare Patrem in Christi nomine, nihil aliud eße, quàm Patrem rogare, ad ipsum Christum preces dirigendo. quod quia fieri poße nondum constabat, idcirco Patri suâ prærogativâ interim expreßè conservatâ, & ostenso, sui ipsius invocationem non ipsius, sed Patris revera invocationem esse, summa cum modestia tantam de seipso rem significavit potiùs, quàm disertis verbis expressit. & propterea etiam, quod se, si rogaßent, facturum dixerat, postea Patrem daturum affirmavit. Ac deinde subjunxit, In die illa in nomine meo petetis. *quasi diceret, Hoc, quod nunc satis intelligere non potestis; vel, si tamen intelligitis, fieri a vobis posse, persuaderi, tunc omnino facietis, cum post meam glorificationem agnoscetis, & planè percipietis aliquando, me, licèt a vobis absentem, tamen & precationes vestras exaudire, & vobis in tempore secundum vota vestra opitulari poße. Tametsi non est omittendum, in codicibus latinis, & in Syriaca interpretatione, ubi*

Chri-

Christus secundò ait, se facturum quod petiissent in ipsius nomine, ad hunc modum legi, Si quid petieritis me in nomine meo. *quæ lectio nequaquam inepta est, ut Franciscus Davidis existimabat; quod me vel ipsius testimonio in mea cum ipso disputatione satis probasse confido.*

Iam quod ais, exemplum nullum extare adorati seu invocati Christi, & ad id confirmandum apostolorum exemplum affers, qui aliquando orantes ad ipsum tantùm Deum preces direxerint, infirmissima omnino est hæc confirmatio & ratiocinatio; quia videlicet quidpiam aliquando factum non fuerit, numquam factum fuisse; sive, quia aliquando factum non esse legatur, haud legi umquam fuisse factum. Atqui & adoratum & invocatum fuisse Christum, probant apertè vel illa duo exempla, quæ Zglobicius protulerat; ad quæ responsionem tuam, quam ego miratus fueram, dum defendere conaris, eamq́; ut mihi admirationem adimas, apertius explicare, multò magis (ignosce obsecro) me mirari cogis. Tua enim responsio in litteris ad ipsum Zglobicium prorsus hæc est, quæstionem esse, Num quisquam Christum non visum veneratus sit, vel eum adoraverit; non autem, an visum aliquando; nam de hoc nullum est dubium. Ego hanc responsionem sum miratus, quæ post Christi glorificationem discrimen, quod ad eum adorandum & invocandum attinet, ponit inter ipsum visum, & non visum. Nam propterea ibidem plurimùm niteris ostendere, Christum ipsum a Stephano corporeis oculis fuisse visum; ubi meo judicio adde-

addere debueras, Stephanum vicissim a Christo corporeis auribus fuisse auditum. Attuli autem rationes, cur, si sacris testimoniis credimus, nulla sit caussa, ut quisquam discrimen istud ponat. quæ rationes a te refellendæ erant si mihi admirationem adimere volebas, & demonstrandum, plurimum intereße in hoc invocationis & adorationis Christi negotio, utrum Christus conspiciatur nec ne. præsertim cum alioqui apertum sit, sive absentem sive præsentem neminem divino cultu sine Dei expressa aut saltem tacita voluntate afficiendum eße. Nam quod, ut rectè, quid tibi velis percipiam, cum ais, Christum ipsum adoratum fuiße, scribis, multos quidem a Christo, quem præsentem viderunt, multa petiiße, cum tamen id nullam adorationem evincat. hæc certè non videtur tui dicti explicatio, sed potiùs refutatio; nisi Adorationis nomen alio sensu hic extuleris, quàm suprà verbum Adorandi. Pugnat enim aliquo modo, hoc, quòd ex petitionibus illis nulla Christi adoratio evincatur, cum eo, quòd Christus visus adoratus fuerit; tantum abeſt, ut illius possit eße explicatio. Verùm arbitror, te, cum dixisti, Christum visum fuiße adoratum, non divinum honorem sed humanum tantùm exhibitum intellexiße; postea verò Adorationis voce divinum honorem omnino significare voluisse. quasi divinus honor seu Deo debitus nemini viso exhiberi possit. Quod si ita est, nihil erat, cur Christus Satanam a se visum propterea adorare recusaret, quòd scriptum esset, solum Deum esse adorandum. Quandoquidem præceptum istud de divino exhiben-

hibendo honore accipiendum esse, nulli dubium esse potest. Non tollit igitur conspectus ipse divinam adorationem. Quemadmodum vicissim ex altera parte nemo est, qui ex eo solo, quòd Christo corã, dum ab eo aliquid peteretur, exhibitus a petentibus honor & cultus quidam haud rarò legitur, concludat, Christum divino honore affectum fuisse. quod tamen a quibusdam concludi ipse existimare videris; idq́; exemplo Elisæi refutare conaris, coram quo mulier illa Sunamitis procubuit. quo interim exemplo afferendo, atque explicando non parum confirmas & explicas Christi, licet absentis, invocationem; quam, ut ante dixi, cum adoratione confundis. nec minus hanc, quàm illam, ei adimere videris. Etenim, si, ut ais, idcirco ante Elisæum procumbens mulier illa suscitationem pueri ab eo petiit, quòd videret Deum ei vim & virtutem suscitandi mortuos & alia faciendi miracula dedisse, nihil est cur si animadvertimus, Deum Christo, licèt a nobis corpore absenti, vim & virtutem nobis opitulandi dedisse, eumq́; precationes nostras exaudire posse, illius opem venerabundi implorare dubitemus. Nam, quod excipis, mulierem illam ab Elisæo non tamquam a Deo a quo solo omnia petenda sunt, filium suum suscitari petiisse; *nec ego sanè aliter de Christo sentio, quidquamvé ab ipso tamquam a Deo, a quo solo omnia petenda esse fateor, peti posse volo. id est, hac ipsa in re, ut Elisæum mulier illa, sic ego Christum non primam & solam sed secundam & ascitam caussam agnosco. quamvis magnum alioquin inter Elisæum, &*

Chri-

Christum hîc discrimen constituam. Vis enim seu potestas Christo data, perpetuò ac constantissimè in ipso residet; idq; in hunc ipsum finem, ut ad ejus opem omnes confugere possimus. quod neutiquam de Elisæo affirmari potest. Ex quo fit, ut alia & multò majore fiducia ac veneratione a Christo petendum sit, quàm ab Elisæo peti poterat. Hîc autem vides, te optimè agnoscere, id verum esse, quod supra dixi, particulas exclusivas (quas vocant) non excludere ab ipso Deo illos, qui ei sunt subordinati. Alioqui quomodo ais, a solo Deo omnia petenda esse, & interim non obscurè confiteris, rectè ab Elisæo mortui pueri suscitationem petitam fuisse? Ex prædictis patet, ad exempla, quæ Zglobicius adorati & invocati Christi attulerat, refellenda nihil pertinere id, in quo tuæ responsionis vim posueras, Christum videlicet tum fuisse conspectum; nisi de Iesu Christi a nobis corpore absentis potestate, & cura in Ecclesia ac spirituali præsentia dubites, aut diversum a nobis sentias. qua de re postmodum aliquid explicatius dicendum erit.

Nunc reliqua refutanda sunt, quæ ad eadem exempla convellenda pertinere existimasti, Inquis enim, Stephanum non adorasse Christum, sed ei vitam in manus commendasse, an non ipse concedis, a Stephano Christum fuisse invocatum? Nam, quod caussam affers, quòd sciret illum a Patre datum esse servatorem, *rectè est. Verùm nos quoq; idem scim⁹, & propterea, ut nos servet, illum similiter invocare possumus, seu in illius manus vitam nostram commendare. Quod cum sit omnium, quæ ad nos pertinent,*

maxi-

maximum & præstantissimum, nulla caussa est, cur quisquam dubitet, an simpliciter dici queat, Christũ a nobis meritò invocari posse, Immo, ut Christi invocatio asseratur, nihil opus est, nos scire, eum fuiße servatorem a Patre datum. Sive enim hoc nos sciamus, sive minùs, verissimum tamen id & est, & erit semper. Atque idcirco, si hæc Christi invocandi caussa est, certissimum eße debet, Christo invocationem perpetuò convenire. Itaq; vel prorsus supervacaneum mihi videtur id, quod subjungis, Stephanum cõfirmatum fuisse in ea sententia, quòd Christus scilicet datus esset a Patre servator, cum videret cælos apertos, & Iesum ad Dei dexteram; vel certè ad exemplum istud invocati Christi ulla ex parte elevandum, nihil momenti habet. Primùm enim non id hoc loco quæritur, an, si nos Christum invocaverimus, id bonâ conscientiâ, sive, ut Paulina locutione utar, ex fide facturi simus; sed simpliciter, an Christus meritò a nobis invocari queat. Deinde bonâ planè conscientiâ atq; ex fide Christum invocat, quisquis, ut verum est, ita credet ac sibi persuadet, Christum a Deo datum fuisse servatorem; nec magis quã Stephanus, ea in re a quoquam reprehendi jurè potest. Quid enim est opus alia confirmatione, ubi quis id, quod verissimum est, jam firmiter credit? Quamquam, si sacris novi fœderis litteris credendum est, multò magis in hac sententia, quòd Christus datus sit a Patre servator, confirmati nos sumus, quàm fuerit Stephanus ex visione illa. Nam nos quoq; ex eadem visione pariter confirmamur, ac præterea innume-

numerabilia pæne alia documenta & apertissima testimonia ejus rei habemus. Itaq; necesse est omnino, ut qui Christo invocationem non convenire suspicatur, novi testamenti scripta omnia tandem suspectissima habeat, & propterea neget, nobis constare, an Iesus Christus perpetuus servator a Deo nobis datus fuerit, si modò, ut ipse satis apertè confiteris, hoc satis est, ut profectò est, ad Christi opem salutis consequendæ gratiâ implorandam. Non rectè igitur inter Christum a Stephano conspectum, a nobis verò minimè, differentia a te constitui videtur, ob eam caussam; quòd ille in ea sentententia, quòd Christus servator a Deo datus fuerit, confirmaretur, nos verò, scilicet, non confirmemur. Immo multò absurdius dictum est hoc, quàm, si dixisses; idcirco differentiam istam constitui debere, quia potuit Stephanus sperare, Christū, quem videbat suas preces percepturum, nos autem, cum illum non videamus, non est cur id speremus; quemadmodum te ratiocinatum tacitè fuisse in tuis ad Zglobicium litteris prorsus existimabam. Hîc enim id saltem nobis probandum relinquitur, Christum, a nobis licèt corpore absentem, precationes nostras audire. quod, quantumvis sacris testimoniis confirmatum, negant tamen ii omnes, qui Christo hodie invocationem adimunt. Itaq;, ut antea dixi, est cur explicationem sentētiæ tuæ in refellendis exemplis a Zglobicio allatis, multò magis mirer, quàm ipsam sententiam mirabar, Nam quod attinet ad alterum exemplum, Apostolorum videlicet, qui Christum adorârunt, nihil affers præter id, quod

prius

priùs dixeras, Apostolos tunc Christum vidisse; quod verò non visum postea adorassent, nullum extare in sacris litteris exemplum. Ostendendum est igitur, sive quod ad invocationem, sive quod ad adorationem attinet, nullam differentiam esse inter Christum visum & non visum, postquam is a Deo glorificatus fuit. Est autem quæstio hæc tota ad Christi in cælo manentis in nos potestatem & gubernationem referenda, de qua videamus quid ipse sentias. Ais igitur, potestatem & gubernationem eius esse in Ecclesiam, ut ei distribuat dona spiritualia a Patre accepta. *Ergo hæc poterùnt a Christo peti. Quod enim illico addis,* Pro quibus cum Pater invocatur; dat ea petentibus, sed nonnisi per Iesum Christum filium, inque eius nomine, iuxta Christi præceptum, Quicquid per meum nomen petieritis, id faciam, *si eam vim habet, ut nolis tamen hæc ab ipso Christo peti, sed tantùm a Deo, id & rationi manifestæ, & tuis quodammodo, quæ subjungis, verbis apertè repugnat. Cum enim statim addis,* Sed dices fortassis non satis esse ea tantùm petere, plura esse petenda, *videris velle occurrere tacitæ objectioni, quasi pauciora a Christo peti posse concesseris, quàm revera peti possunt. Nam alioqui non apparet, cur me ista dicturum suspicari queas. Ostendunt quidem sequentia alia verba tua, te aliud sensisse. verùm id extra propositam quæstionem esse videtur, adeoq́; veritati minimè consentaneum. Videris enim nolle, ab ipso Deo quidquam peti posse præter dona spiritualia, aut certè non*

tè non esse, cur aliud petamus. quod ut multis sacris testimoniis & rationibus inde sumptis, ni fallor, refellitur; sic iis paucis, quæ affers, neutiquam confirmatur. Sed quoniam, ut dixi, hoc extra propositam quæstionem mihi videtur, de eo pluribus dißerendum non censui. Itaque ad rationem venio, ex qua omnino probari posse existimo, non ab ipso Deo tantùm, sed etiam a Christo nominatim dona spiritualia peti posse. si modò verum est, quod ipse verissimũ esse & agnoscis, & concedis, ejusmodi dona a Deo non nisi per Iesum Christum dari. Nam quid, quæso, est aliud, aliquid per Iesum Christum dari, quàm proximum (ut sic dixerim) datorem esse ipsum Christum? id quod ipse satis agnoscis, cum huc accommodas verba illa Christi, hoc faciam. (Quamquam intelligis omnino, Christum ita dare, ut tamen semper, cum dat, quod dat, a Deo accipiat) Etenim si concedis, Christum perpetuam dandi potestatem habere, jam inde a suæ glorificationis initio sibi traditam, nihil est, cur neges eum in iis, quæ ad eam potestatem pertinent, invocari posse; ut mox ostendam. Iam verò Deum nullam potestatem revera dandi Iesu Christo concessisse, sed tantùm instrumentalem quandam nec liberam ejus rei caussam eum constituisse, cum divinis litteris adversatur, quæ, præter alia multa ejusdem sententiæ testimonia, disertè alicubi testantur, Christo omnem potestatẽ in cælo & in terra datam fuisse; tum rationi repugnat, quæ nullo modo patitur, a Deo quidquam frustra fieri. Frustra autem facturum fuisse Deum, si Christum glorificatum & in cœ-

in cœlũ perpetuò manentem, simplex ac nudum instrumentum dona sua spiritualia eius fidelibus dandi effecisset, vel id demonstrat, quòd quantumvis diligenter quis id investigare conetur, nullam tamen eius rei probabilem caussam sit deprehensurus. Caussam autem cur id fecerit, nobis nulla ratione constare, absurdissimum censeri debet; cum satis superq́; manifestum sit, quicquid Deus Christo concessit, id ad nos in fide ac spe salutis nostræ confirmandos pertinere. Quid verò huc, obsecro, pertinere potest, quòd Christus solus sit simplex ac nudum instrumentum distribuendorum Dei donorum? Certè, si Christus nullam ea in re liberam ac perpetuam potestatem habet, nihil est, cur hinc Deo, magis quàm antea, confidendi argumentum ullum habeamus. At verò, si ejusmodi potestas a Deo fuit Christo concessa, ut pro arbitratu suo suis fidelibus spiritualia dona largiri queat, nemo est quin & videat, & sentiat, si modò Christi fidelis sit, quantopere hinc in salutis æternæ spe jugiter confirmetur. Qua de re supra quantum satis est, egimus. Exq́; iis, quæ ibi diximus, abundè constet, istam Christi potestatem invocationem eiusdem Christi secum trahere; non modò quia certum ex sanctis litteris est, Christum in cælis regnantem renes & corda scrutari Apoc: 2. v. 23. & consequenter multò magis verba precationum nostrarum exaudire ac percipere, verùm etiam quia hoc præcipuum est effectum proximusquè finis potestatis eiusmodi a Deo Christo conceßæ; ut videlicet, sine ulla dubitatione, eius opem ad opportunum auxilium, ut

loquitur apostolus Heb: 4. v. ultimo implorare possimus. Sensit Franciscus Davidis; senserunt & alii, qui vel ante, vel post ipsum, Christi invocationem negare sunt ausi, quàm sit necessarium, Christum invocari posse, si distributio ista donorum spiritualium, quæ a te agnoscitur, illi concedatur. & propterea tandem, Christum nihil planè nunc agere affirmarunt; sed tantummodo in tutela Dei esse, donec regnum suum, quod nunc illi revera adimunt, ineat atque assumat. atque in hunc sensum non minùs ridiculè, quàm impiè interpretati sunt Christi sessionem ad Dei dexteram, donec Deus ponat illius inimicos scabellum pedum ejus. cum tamen & ex ipsa locutione, & ex Pauli, & aliorum apostolorum explicatione, & ex ipso loco, unde sententia ista de Christo sumpta est, & denique ex tota religionis nostræ analogia, nemo non perspicere queat, ejusmodi sessione nihil aliud significari, quàm supremam post Deum potestatem ac gubernationem duraturam, donec mors ultimus hostis aboleatur, cum interim alii hostes paullatim debellentur, & Christo subjiciantur, ab ipso quidem Deo (inde enim tamquam ex fonte omnis virtus & potentia derivatur) sed tamen, ut per secundam caussam per ipsum Christum nullo prorsus pacto otiosum, sed perpetuò ac iugiter vi & potestate sibi a Deo tradita ea in re agentem & operantem. quemadmodum David, hac in re Christi typus, in sibi inimicis suis subjiciendis nulla ratione fuit otiosus; immo ipse is fuit, qui virtute ac potentia sibi a Deo concessa omnes suos hostes tandem debellavit.

Ad Dei dexteram sessio quid significet.

lavit. Et sanè nemo fuerit umquam, qui ex divinis testimoniis edoctus, Iesum post crucis mortem a Deo factum fuisse Dominum & Christum, id est dominatorem ac regem populi sui, eumq; cum Davide typo comparans & componens, non planè agnoscat, necesse esse, ut Iesus Christus reipsa Dei populi curam ac gubernationem habeat, eiq; præsit, eumq; regat, in eum denique supremam post Deum, vel potiùs Dei quodammodo vice potestatem atque imperium exerceat; & idcirco, quemadmodum poterat Israëlis populus ad Davidem in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinebant, sic populum christianum ad Christum Iesum in omnibus, quæ ad ejus regnum pertinent, opis implorandæ & impetrandæ gratiâ meritissimò confugere posse. ac simul non fateatur, ut Davidi terreno & carnali (ut dicitur) regi humanus & carnalis cultus ab Israëlis populo prorsus debebatur, sic Christo Iesu regi cælesti & spirituali divinum & spiritualem cultum ab omnibus Christianis prorsus deberi. Cumq; ex ejusmodi regno & potestate in nos omnes neceßariò ejusdem Christi, licèt corpore absentis, efficaciâ spiritus, & factorum, dictorum, cogitationum omniũ nostrarum cognitione, perpetua præsentia colligatur & consequatur, neceße est confiteri, cultum istum ei, licèt a nobis corporeis oculis non viso, perpetuò exhibendum esse. Quamquam ejus in cælo manentis, apud suos hîc in terris præsentia, ex pluribus alioqui sacrarum litterarum locis apertè colligitur. ut, cum ipse dicit se in eorum medio esse, qui in ipsius nomine fuerint con-

gregati; cum se cum Apostolis ad consummationem usque sæculi futurum ait; cum denique, ut alia testimonia omittam, pollicetur, si quis ipsum dilexerit, se unà cum Patre ad eum venturum, & mansionem apud eum facturum. Quinetiam apertè ex sanctis litteris constat, Christum, licèt corpore absentem ac non visum, adorandum tamen esse; cum disertè, ut supra vidim⁹, scriptum sit, omne genu cælestium, terrestrium, & subterraneorum in nomine Iesu flecti, Deum, ipso superexaltando, & nomine omnium summo donando curasse. Itaque, quamvis tu aliter sentire videaris, & Christo, licèt corpore præsenti, divinum cultum exhibitum fuisse negare, ea exempla missa facio, ex quibus constat, Christum corporeis oculis visum divino cultu affectum fuisse, seu longè alia, quàm politica humanavé ratione, si adorantium mens spectetur, fuisse adoratum. qualia sunt, quæ habentur Matth: 14. v. 33. & Ioh: 9. v. 39. Tametsi ejusmodi exempla fidem faciunt, atq; demonstrant, divinum cultum, qui Christo exhibeatur, nihil pugnare cum præcepto illo de solo Deo adorando, sive præceptum illud nihil impedire, quominus Christus divino cultu afficiatur. quo evicto & Christi perpetuâ inter nos præsentiâ ex sacris litteris apertè ostensâ, ipsâq; totius Christianæ religionis, præcipuè verò ipsius Christi muneris ratione rectè perpensâ, non est quòd quis dubitet, vel potiùs dubitare non exhorrescat, utrùm Christo divinus cultus conveniat. Breviter, ipsius Christi nomen unumquemque satis superq; admonet, Christum perpetuò a nobis colendum

dum, & divina ratione, quando a nobis corpore jamdiu abest, adorandum eße, adq́ue illius opem atque auxilium nos summa cum fiducia confugere poße. Alioqui jam Christus, id est rex noster, quatenus Dei populus sumus, revera non eßet, & turpiter a Deo divinisq; hominibus delusi fuissemus omnes, qui apertissimè sæpissimeq; sunt contestati, hunc nobis regem dominumq; fuiße datum. Quamobrem, etiamsi verissimum est, quod ais, hic de re omnium maxima agi, nihil est tamen, quod nos suspensos sive ancipites, qualem te esse confiteris, hac in re tenere debeat. Immo, quia de re omnium maxima in religione nostra agitur, nihil prorsus est cunctandum, sed apertissima veritas statim amplectenda, & mordicus retinenda. Nam unde factum esse existimas, ut ab ipso ferme nascentis ecclesiæ Christi initio usque ad nostra tempora, tot viri, adeò ut nullus sit numerus, non minùs pietate quàm doctrina clarissimi, tot ipsius Christi sanctissimi martyres, eum alioqui gravissimum errorem secuti fuerint, quòd Christus sit unus ille Deus, qui omnia creavit, aut certè ex illius propria substantia genitus, nisi quia nimis apertè in sanctis litteris ea illi tribui animadvertunt, quæ soli Deo tribui consueverunt, & inter cætera potissimùm adorationem & invocationem, eavé, a quibus adoratio & invocatio, illa ut prorsus debita, hæc ut planè conveniens, nullo pacto sejungi possunt? Noli igitur, rogo atque obsecro te, veritati manifestissimæ quidquam repugnare & summum ac præstantissimum Christianæ pietatis mysterium & fundamentum agnosce,

supremam videlicet in nos omnes Iesu Nazareno datam a Deo in perpetuum præsentem potestatem & gubernationem; quam graphicè inter alios locos descriptam, & ὑποτυπώσει quadam oculis subjectam habes in prioribus tribus Apocalyp. capitibus. quibus, ne tibi quidquam desit, quinctum ejusdem libri caput adjunge, ubi præter alia huc apertissimè pertinentia, in uno 8. versiculo ea ipsa satis expressa habes, de quibus nominatim agimus, Christi videlicet adorationem & invocationem. idq́ tecum denique seriò reputes, quantus error sit, si Deus Christum a nobis adorari debere & invocari posse velit, ei adorationem invocationemq́ denegare. Contrà verò, quàm leviter is erraret, qui, etiamsi id Deus non juberet, Christum tamen adorari debere & invocari posse, non verbis tantùm, sed factis quoque comprobaret; modò, ut res ipsa monet, ad ipsum Deum omnem Christi adorationem & invocationem referret. quæ latiùs hîc exponerem atque explicarem, nisi persuasum haberem, ex iis, quæ supra disputata sunt, ea satis intelligi ac percipi posse. Quare finem etiam hoc de argumento disserendi faciam in præsentia, donec mihi uberiùs rem totam tractandi abs te occasio detur. quod numquam facere detrectabo, quamvis plurima jam eadem de re scripserim; si modò animadvertere potero, te nihil tergiversari, idq́ unum reipsa quærere, ut veritatem agnoscas & amplectaris, quemadmodum de te sperare mihiq́ certò polliceri & charitas christiana, & opinio, quam jamdiu ex tuis ad me litteris de tua pietate

& in-

& integritate concepi, non solùm suadet, verum etiam cogit.

Cæterum, ut ad reliqua, quæ tuis litteris continentur, aliquid respondeam, lætor sanè tibi probari disputationem meam de sept: cap. epistolæ ad Rom: quāvis non per omnia tibi ea placere profitearis, quæ de gradibus regeneratorum a me dicuntur. Spero enim, si rem diligentiùs perpenderis, ista quoque tibi probatum iri. Nam quod ais, ea tibi non per omnia placere, nisi velim, quosdam ferre fructum partim trigecuplum, partim sexagecuplum, partim centuplum, non satis intelligo quid tibi velis; præsertim cum mentem meam in istis gradibus constituendis adeò aperiam, (ni fallor) ut de ea dubitandi nullus locus relinquatur. Sed me in tua hîc mente percipienda valde ancipitem reddit, primùm, quòd nesciam an revera meæ sententiæ explicationem, an verò potiùs confirmationem ex sacris litteris requiras. Deinde, quòd, quid sit quosdam ferre fructum partim trigecuplum, partim sexagecuplum, partim centuplum, non omnino intelligo. Verba enim ipsa unum sonant; ut autem aliud significent, & Christi parabola, ad quam respicere videntur, & res ipsa postulat. Sed quidquid sit, si confirmationem meæ sententiæ requiris, satis me eam confirmasse videor, dum toto ferme libello ostendi, regeneratum eum esse, in quo spiritus carne sit potentior, adeò ut non secundùm carnem, sed secundùm spiritum vivat. ubi nescio quomodo quis negare possit, eos gradus inveniri, quos ego constitui. Fateor equidem, satiùs

tiùs futurum fuiße, quod huc attinet, si eorum sententiam apertè refutaßem, qui negant, eum esse regeneratum, qui aliquando peccet, vel perrarò ac levissimè, immo vel semel quidem; peccatumq; cupiditatem etiam illam, cui nullo modo præbetur aßensus, eßе statuunt. Verùm, cur id non fecerim, caußam attuli in epistola ad lectorem. Fateor similiter, me potuisse illâ Christi parabolâ meam sententiam confirmare. Sed longum fuisse ostendere evidenter, eam esse Christi verborum sententiam, quam ego agnosco, quæq; ad meam de gradibus regeneratorum sententiam confirmandam pertinet. ac præterea quicquid inde elicere poteram, jam sciebam ab adversario mihi concedi. Itaque supervacaneum eße duxi parabolam illam in medium afferre. Quod si meæ sententiæ explicationem requiris, jam dixi, quomodo id jurè requirere possis, me prorsus nescire. Si te aliquando latiùs explicueris, mihi gratissimum feceris. Audio enim quendam Tigurinum, nomine Raphaëlem Eglinum Bezæ discipulum, meæ illius disputationis refutandæ provinciam suscepisse; & facilè futurum, ut in proximis nundinis Francofordiensibus illius opus venale habeamus. Hoc autem iterum me ad scribendum, totamq; rem uberiùs tractandam atque explicandam, impellet. Quare velim & abs te, & ab aliis omnibus disertè de iis moneri, de quibus in hac tota tractatione monendus sim. Paratissimum enim me esse sentio ad omnia publicè corrigenda, quæ mihi minùs rectè dicta exciderint.

De Sommero vehementer sum miratus, quæ mihi re-

hi rescribis; quasi ego, suspicione aliqua ductus, dixerim, illum, mortuorum resurrectionem negasse, & non aperte, nisi memoria me fallit, professus fuerim, me ex ipso Francisco Davidis, cui Sommerus dum vixit, carissimus & familiarissimus erat, quem Franciscus ejusq; memoriam & suspiciebat & maximè colebat, id accepisse. Addebat autem Franciscus, se Sommerum acerrimè ejus rei nomine sæpiùs objurgasse, utq; aliquando resipisceret, monuisse. Hæcq; dum Claudiopoli apud ipsum habitavi, non semel, sed frequenter mihi commemoravit. Quocirca, si de veritate meorum verborum fortaße dubitas, non est, quòd me in eorum numero reponas, qui, nisi quis in sua, aut alterius cujuspiam verba juraverit, illico eum seductorem eße clamitant, &c. a quibus mirum in modum & quàm longissimè semper abfui, & abfuturus sum; sed potiùs me aut mendacii aut oblivionis suspectum habeas. Sommeri liber ille, multa sanè continet non spernenda, & ejus viri doctrina atque ingenio dignissima; sed multa etiam non pio tantùm homine, sed paullo doctiore aut acutiore prorsus indigna. Ejus ego viri scripta omnia libentissimè quidem legerem. Sperarem enim aliquid semper inde vel addiscere, vel certè ad ea, quæ jam didici, confirmanda elicere. Verùm in ejusmodi scriptis legendis, necesse est summum judicium summamq; diligentiam adhibere, ne unà cum cibo venenum etiam sumatur. Sed jam ad tuas litteras respondendi finis esto. Tu me, ut soles, ama, meq; fratribus omnibus diligenter commenda, & unà cum ipsis in Domino

quàm

quàm felicissimè diu & vive & vale. Cracoviæ die 8 Ianuarii 1586.

Hunc librum potiùs quàm litteras, ut ad tuas pleniùs responderem, ruri, ubi, ut nosti, jamdiu dego, scribere cœperam menses abhinc tres, atque eò ampliùs, & jam prope ad finem scriptionē perduxeram, cum mihi Cracoviam veniendum fuit, ubi aliis occupationibus perpetuò adeò fui impeditus, ut vix tandem nunc opus absolvere potuerim. quod libenter & recognovissem, & diligentiùs emendassem, nisi me jamdudum tantæ tarditatis puduisset. Itaque leviores mendas excusabis, graviores autem non admodum aut miraberis, aut vituperabis, sed pro tua humanitate ac doctrina potiùs corrigere non gravaberis.

Tuæ præstantiæ studiosissimus.
Faustus Socinus.

Ad eundem Matthæum Radecium.
Ex Epistola IV.

SED *jam his relictis, ad ea quæ tu meritò propriè nostra vocas accedo. Difficilis planè est quæstio, & mihi quidem quodammodo insolubilis, quam primo loco proponis ex Gen: 4. v: 15. Vatablus ait sensum loci esse, quòd* Deus Caino signum dedit, quo illi indicaret, neminem eum impune interfecturum, *rectiùs dixisset,* neminem eum percussurum.

rum. Hæc explicatio, ut plurimum abeſt a recepta interpretatione, ita plurimum mihi arridet, niſi obſtaret particula Hebraica Levilti, quæ ex iſta explicatione reddi Latinè deberet Quòd non, vel ſimpliciter non, non autem, ut non, ſeu ut ne, ſive ne, ut hactenus fuit reddita. Sed quòd id poſſit fieri, nihil certi adhuc habeo præter auctoritatem iſtius viri, qui in linguæ Hebraicæ cognitione mediocritatem omnino excedebat. Cæteræ loci voces & verba, perquam optimè iſti ejus explicationi accōmodari queunt. correctæ tamen, ut antea dixi. Nam & verbum, quod Poſuit redditum ab aliis eſt (& ita quidem vulgò alibi redditur) invenitur ſignificare poſſe etiam Dedit. Vox verò quæ reddita eſt in Cain, ſive in Caino, vel ut ab aliis factum eſt, Super Cainum, potiùs Caino dandi caſu reddi debuit. Vox deniq; quæ reddita eſt ſignum, & indicium & miraculum ſignificat; ita ut intelligi poſſit, Deum miraculo aliquo ipſi Caino edito, illi oſtendiſſe id verum futurū, quod ei pollicebatur, nempe non fore ut quisquam eum percuteret. Quod ſi receptam loci interpretationem retinere velimus, tunc reſtat dubitandum, an ſignum iſtud in Caino poſitum abſterreret quemlibet ab eo occidendo vel percutiendo, an verò non ſimpliciter abſterreret, ſed tantùm quatenus monebat, non laturum impune qui id feciſſet; ſed ſeveriſſimè a Deo punitum iri. Vtrocumque te vertas, difficilimum eſt explicatu, quod & quale iſtud ſignū fuerit. Potior tamen mihi videtur ſententia poſterior, propter vocem ſigni, quæ ægrè videtur accommodari

dari posse ad aliquid, quod visum statim terrorem de Caini nece cogitanti divinitus incuteret: istud enim, judicio meo, alio quam signi nomine appellandum esset. At verò ad notam atq; adeò litteram aliquam, quam scilicet tunc Deus illis imprimere, quos violari seu lædi a quoquam nollet, optimè vox signi accommodari potest, immo litteræ apud Hebræos isto eodē nomine vocantur. Notum est autem ex Ezechiele & Apocalypsi divinitus solere notam seu litteram aliquam iis imprimi, quos Deus non vult lædi. Explicatio loci ubi Lamech uxores suas alloquitur, quam Castellio affert, mihi non probatur, cum Lamechus seipsum nominet. nec nisi coactissimè atq; adeò inusitatissimè, Lamechi nomen pro quolibet non homicida poni potuerit. Somnium etiam illud seu commentum Iudaicum de Caino a Lamecho ejus abnepote occiso, per ridiculum, ut pleraq; istorum hominum, mihi semper est visum. Cæterum quid sibi Lamech voluerit, divinare periculosum est, nam ex ipsius verbis certò concludere vix quisquam poterit. Verum tamen ego hactenus Vatabli sententiæ accedo, quod scilicet Lamechus voluit dicere, se iis viribus esse præditum, ut egregiè ulturus eßet, si quis eum læderet, & cum Deus statuißet gravissimas pœnas cuilibet Cainum occidenti, multò etiam graviores sumptum iri de quolibet, qui ipsum Lamechum interfecisset, nempe, ut uxores quæ ipsi fortasse & liberis ejus metuebant, humanæ divinæq; opis ac providentiæ commemoratione solaretur, & solicitudine ista liberaret.

Quod

Quod ad Nahamanis verba attinet, ego neminē adhuc inveni, qui illa ad præteritum tantùm tempus referenda censeat, quamvis ipse id a plerisq; fieri indicas. Nihil tamen dubito, quin ex vi ipsorum verborum id possit fieri. sed loci circumstantiæ aliud suadent. Apparet enim eum profiteri, se velle unum Iehovam colere, & propterea si præteritam tantùm & consuetam incurvationem illam in illius Idoli templo sibi condonari a Deo petiisset, statuens in posterum se id non facturum, id omnino quod statuerat verbis etiam apertè expressisset. Quare mihi magis probatur, ut sensus sit ille, quem ab iis quos legi, sive interpretibus, sive explanatoribus fere approbatum, sua interpretatione expressit Castellio verba illa Ingrediendi, Incurvandi se &c. (quamquam ipse aliis verbis est usus) per præsens tempus reddens. Iam quod isti quos ipse legisti sentiunt, prophetam ethnico homini id permisisse, quod Israëlitæ permissurus non fuißet, nullum dubitationis habet, cum complures sint, qui verba illa prophetæ: Vade in pace nullo pacto velint annuentis esse. Immo Tremellius & Iunius potius abnuentis eße contendunt, & significare, ut quiesceret, nec ista quæreret. quorum tamen sententia mihi probari nequit. & placet Elisæum verbis istis nec annuere, nec abnuere, quod illum cum homine Israelita minimè facturum fuiße, sed omnino moniturum ne id posthac faceret, facilè concedo.

De Gog & Magog primum ita sentio nullam esse caussam, cur idem voces istæ non significent apud Ioban-

hannem quod apud Ezechielem. Deinde, nihil ambigendum sentio, quin ista sint nomina provinciarum seu populorum. Postremò, quatenus rem inspicere licuit, probatur mihi sententia Tremellii & Iunii, affirmantium, Gog esse Asiam minorem, Magog verò Syriam Cœlem, id est, eam Syriæ partem, quæ ad montem Libanum spectat. afferunt enim hujusce rei rationes satis firmas, quas longum esset referre. Nec, quod ad istas voces attinet, arbitror ibi quidquam de Romano pontifice prædici, vel de antichristo ullo.

Locus Gen: 6. v. 3. ita a me accipitur, ut a plerisque recentioribus. Castellionis verò, & multorum qui antea extiterunt, explicationem ob id potissimùm rejicio, quòd satis constat minis illis Dei id intelligi, quod paullo pòst apertiùs exponitur, id est, finem fore universæ carnis, quo nihil pertinet istorum explicatio, quodq́ ipsa Hebraica verba docent, non fieri mentionem eo in loco cujuslibet hominis per se, sed universi simul humani generis. Alioqui non malè respondet Castellio ad ea, quæ ipsius & Iosephi quem citat sententiæ objiciuntur. Pleniùs autem respondißet, si dixißet, non expreßiße Deum, quando id futurum esset, quod minabatur, & propterea nihil necesse esse, ut statim post diluvium id extiterit, sed satis esse, ut quando jam spacium quoddam commune vitæ hominis fuisset quodammodo in perpetuum stabilitum, illud non eßet longius, quàm 120 annorum. quod quia revera factum est, posset hoc facilè suadere Iosephi & Castellionis sententiam

tiam esse veram, nisi obstarent, quæ antea dixi. Nam quod postremo Castellio affert, id, si modo non omnino spernendum est, potiùs ejus sententiæ obest, quàm favet. Nam multò major convenientia est inter priorem, quamvis non absolutum totius generis humani finem, & posteriorem qui absolutus erit, quàm inter cujuslibet quàm longissimum esse potest vitæ hominis spatium, sed alioqui incertum, & præfinitum tempus, quo universum humanum genus certò sit duraturum. Nec aliud obstat, quominus consideratio istæ durationis humani generis per 120 annos Iubilæos, accommodari possit ad 120 illos annos, quibus adhuc duraturum esset, id est, diluvio perdi non deberet humanum genus, nisi quòd illi ab ipso initio mundi, hi verò a sententia illa a Deo lata initium accipiunt.

De anni tempore quo natus sit Christus nihil habeo quod statuam. tantùm mihi videtur tempus vulgò constitutum non respondere historiæ evangelicæ. nam in bruma nec vigilasse pastores custodientes greges suos, nempe non in caulis clausos, sed apertè sub dio degentes, nec jussos fuisse homines quoscumq; iter facere, qui in patrio loco non essent, ut ibi describerentur, mihi fit verisimile. Adde, quòd cum Christus baptizatus est, tum primum annum trigesimum, vel, ut vulgò locus ille Lucæ acceptus fuisse videtur, agere incipiebat, vel ut Iosebo Scaligero placet, explebat. itaque erat anniversarium tempus nativitatis Christi. Verùm in ipsa bruma in Iordane flumine populum baptizatum a Iohanne fuisse, frigus & rigor, qui tunc maximè existit, credere probi-

bent. Cum nihilominus videam viros maximos & eruditissimos ejusdem esse sententiæ, ut Christus in bruma sit natus, non audeo omnino adversari, præsertim cum, etsi habeo cur id negem, non habeam quod certum aliud tempus mihi indicet. Sed ista quæstio non tanti momenti est, ut in illius solutione se admodum torquere sit opus.

Ex Epistola V.
Ad Eundem Matthæum Radecium.

De tribus illis germanis fratribus ita sentio, eos tolerandos esse, ut tamen omnino appareat, eos pro fratribus non haberi, donec Christi potestatem & Ecclesiæ suæ gubernationem non agnoscunt. In illis vero docendis primum illud animadvertendum videtur, utrum omnia Novi Testamenti (quæ vocantur) scripta recipiant, & quidquid in illis legitur divinitus traditum, aut saltem verißimum eße credant, nec ne. Si credunt, facilè videtur illis turpißimum errorem in quo versantur ostendere: si modò patienter audire velint. Quod si doceri recusent, nulla major familiaritas cum ipsis conservanda, quàm ut permittantur unà cum aliis concionibus, ubi divinum verbum explicatur, interesse. Quod ad ipsorum artem attinet, nemo meo judicio offendi debet imaginibus illis, quæ ab omni periculo in idololatriam inducendi penitus absunt. Major multò offensio-*

nis

nis caussa est propter sclopos, quibus ornandis imagines istas effingunt ac laborant, & possent fortasse illi ad alios usus istam ipsam suam artem convertere, id quod sanè ego plurimum laudarem. Nam alioqui vix ullo pacto Christianum hominem decere videtur, se iis immiscere, quæ ad homines perdendos sunt comparata.

Locum Esaiæ 53. v. 9. Et dedit cum impiis sesepulturam e*j*us, & cum divite in mortibus ejus, *nunc diligentiùs pensitare propter initia illa hesterna, quæ & hodie renovari incipiunt, illius mei dolorum thoracis singularis flagelli propterq́ temporis brevitatem non licet. Sed hactenus sentio vulgatam explicationem de divite, quòd sit Ioseph ille Arimatheus, & ei, quam postremò ipse amplecteris, & aliis omnibus anteferendam esse, & agnoscendam permutationem illam, quam ipse priùs agnoveras sepulturæ & mortis. Si quis alia veteris Testamenti testimonia ad Christi mortem ex Evangelistarum auctoritate pertinentia, diligenter consideraverit, facilè concedet, loci sensum istum esse quem dixi, nec sine caussa a Matthæo scriptum fuisse existimabit, quòd Ioseph ille dives esset.*

De fœnore dico, divinitus fœnori dare prohibitum non esse, nisi fratri pauperi. Fratris autem nomine sub Evangelio, quemlibet hominem libenter intelligo. Et quamvis Paulus & opera carnis, & vitia sive actiones pravas, quæ regnum Dei nobis adimunt, sæpiùs diligenter quodammodo enumeret, nusquam tamen fœnoris ullam mentionem facit.

Quod ad quæstionem attinet quam mihi proponis, de resurrectionis spe, quam Pharisæi habebant, ea quidem est valde difficilis, neq; ego eum me ullo modo esse agnosco, quem me facis, ut videlicet ad me quisquam, nedum tu vir tantus, tantaq; & eruditione & judicio præditus, ut habeat quomodo ejusmodi difficultatibus sese exsolvat, confugere quodammodo possit. Immo & in hac, & in aliis plerisque theologicis quæstionibus, quæ vulgò non tractantur, tua tuiq; similium ope mihi admodum est opus. (quamquam historica potiùs, quàm theologica quæstio ista censeri debet.) Dicam tamen abs te rogatus, quid hîc sentiam. Resurrectionem mortuorum ante Christi prædicationem publicè annunciatam populo non fuisse, (quod & ipse sentis) cum veteris testamenti scripta docent, quæ vix aliquid partim adumbratè, partim figuratè de ea tradunt: tum novi fœderis litteræ demonstrant, quæ vitæ æternæ patefactionem uni Christo manifestè tribuunt. Sed præterea ita rem se habere vel id ostendit, quòd in populo Saducæorum secta erat, eaq; antiqua, cui si non magnus numerus, certè ex primoribus plerique adhærebant, teste Iosepho libro antiquitatum Iudaicarum 15. cap: 2. Et Christi atque apostolorum tempore, ex hac secta principes sacerdotum in populo erant, ut colligitur ex cap: 5. v. 17. Actorum. Hæc autem secta, nec resurrectionem mortuorum, nec animorum immortalitatem admittebat. Ex quo concludi potest, non resurrectionem modò, sed ne vitam quidem post hanc præsentem, ullam populo antehac divinitus fuisse annun-

annunciatam. Hinc consequitur necesse esse, Pharisæos, qui Christi & apostolorum tempore mortuorum resurrectionem fore confitebantur, vel eam, quemadmodum etiam animorum immortalitatem, præ desiderio, quo omnes vitæ immortalis tenemur, sibi finxisse, huc'q; loca aliquot ex divinis testimoniis petita accommodasse; vel (nempe ut ii, qui in hanc vitæ immortalis spem, ejus insita cupiditate, unà cum maxima populi parte venerant) Christo mortuorum resurrectionem publicè annuncianti, facilè assensos esse, & ab ipso primùm ad eam firmiter credendam excitatos fuisse. Nam quòd ipsi, ante Christi prædicationem talem justorum a mortuis resurrectionem non crederent, qualem Christus annunciavit, locuples testis est idem Iosephus prædicto loco. ait enim illos credidisse, animas improborum hominum sub terra perpetuo carcere includi, proborum verò inde aliquando emergere, & in alia corpora migrare, nec ampliùs quidquã addit, additurus sine dubio, si quid præterea de futura post hanc vitam eorum qui hîc justè vixissent, conditione sperassent. Nam & disertè de ipsorum religione ibi agit, & ut is qui natione ac professione Iudæus erat, & quidem rerum Iudaicarum peritissimus, bonis'q; litteris singulariter excultus, nihil ignorare in hoc genere aut negligere scribendo potuit. Habes de quæstione a te proposita sententiam meam, quam si tibi probari intellexero, eo vehementiùs in ipsa confirmabor.

Ad Deum Mahuzim venio, tibi'q; ingenuè fateor, me (utpote qui hanc sacrarum litterarum par-

tem, quæ ad prædictiones pertinet, leviter hactenus inspexerim) nihil dum quid id significet constituisse. Hucusque tamen Tremellio & Iunio aßentior, & multò aliter, vel potiùs planè contrà quàm alii sentiunt, nihil aliud id significare puto, quàm ipsum Deum Iehovam. Sed hæc significatio requirit, ut aliter ex Hebræo locus vertatur, atque hactenus conversus est, quod quidem fieri posse mihi videtur, ita ut non solum pro Maozim, quod vulgata editio habet, substituatur, ut a plerisq; factum est, fortitudinum seu roburũ, sed etiam sensus sit, Regem illum, de quo ibi agitur, in loco ubi Deus fortitudinum, id est Iehova coleretur, eum Deum culturum, quem majores ipsius non noverant.

Luc: 16. 19. Quod ad divitem & Lazarum attinet, ego nihil dubito, eam esse parabolam, non autem historiam. Ab omni enim verisimilitudine abest, Christum, historiam ullam omnibus prorsus incognitam, populo narrasse, nullo omnino testimonio de ea allato. Sed ut parabolam dixerit, verisimillimum id est. cum enim, ut ex historiis & testimoniis veterum scriptorum colligitur, opinio de Abrahami sinu, in quem justi post hanc vitam recipientur, & de cruciatibus, quos injusti homines similiter post hanc vitam in inferno sustinerent, vulgò apud populum illum recepta esset, convenientissimè Christus hanc parabolam inde texuit, ad avaros & crudeles in pauperes & miseros homines a tanta immanitate deterrẽdos. Perinde est enim ac si diserte professus fuißet, se velle ostendere, quid verisimile sit illi eventurum, qui ita se gere-

gereret, & interim ipse omnibus delitiis afflueret. Nam quod quidam objiciunt, non indicari, ut alibi solet, istam esse parabolam, hoc nihil est. Neque enim minùs absurdum est, immo verò magis, ut Christus inducatur narrare historiam, ex nullo petitam loco, non indicato prius eum historiam narrasse, cum parabolas ferè innumeras Christum dixisse constet, aliam verò similem historiam nullam. Adde, quòd paullo ante duæ, ut omnes fatentur, parabolæ a Christo dictæ scribantur, nequaquam indicato quòd sint parabolæ. Nam si quis velit, non Christum, sed ipsum Evangelistam ex persona sua narrationem istam scribere, id non modò per se absurdissimum est, sed refellitur evidenter a verbis, quæ statim post narrationem istam sequuntur. ea enim manifestè ostendunt, ex Christi persona illam fuisse ab Evangelista expositam.

Dei verba ad serpentem Gen: 3. v. 15. possunt ex Hebræo ita verti, ut legatur, Et inter hanc mulierem: *sed nequaquam* Inter semen huius mulieris, *sive* Inter semen hujus: *sed tantùm,* Inter semen ej9. *quamvis Tremellius & Iunius* Hujus *habeant. unde minister ille id sumpserat. Miror autem istas istius loci tam Menoniticas, quàm Calvinisticas pensitationes, cum istæ nihil revera ad id pertineant, quod inter istos disputabatur, (sed hoc, quod affirmo, demonstrandi non est nunc otium) illæ verò videantur quiddam apertè falsum pro concesso sumere; nempe, semen illud serpentis non esse naturale. cum tamen manifestissimum sit, inter naturale semen ser-*

pentis, & mulieris semen, nempe naturale, summas esse inimicitias. Quod si Menonita dicat, hic quæri de sensu allegorico, non autem de litterali, Respondeo, quando in sensu allegorico serpens quidem Diabolum significat, mulier verò non aliud quàm ipsam mulierem, necesse nihilominus esse, ut. quemadmodum mali & impii homines, Diaboli sunt aliquomodo semen reverâ: sic Christus sit revera aliquomodo semen mulieris; sed nullo modo erit, nisi ab ipsa, ejusq; substantia aliquid acceperit. quodquidem, si altera pars alteri rectè respondere debet, spirituale quiddam non corporale esse deberet. Verùm, quandoquidem in confesso est, quicquid spiritualis Christus accepit, non a Maria sed a Deo accepisse, concludendum omnino videtur, idquod accepit ab ea corporale fuisse.

De Agapis quamvis nihil ex me quæras, tamen minimè hoc reticendum mihi visum est, nihil impedire, quominus utrumque simul sit verum, quod & tibi probatur, esse bene facta convivia quæ pauperibus refocillandis exhibentur, & Evangelico illi Ministro, esse modestas inter se piorum cœnas. Nam Tertullianus in Apologetico cap: 39, apertè Agapas vocat modestas cœnas inter se piorum, quibus simul pauperibus subveniebatur.

Ad

Ad eundem Matthæum Radecium.
EPISTOLA VI.

PRæstantissime vir, domine, amice ac frater mihi perpetuò colende. Miror, quòd scribis Wojdovium de me existimare, in interpretatione loci, & Dei verborum. Gen: 3. v. 15, cum & ipsi, & aliis multis jam diu sæpiùs dixerim, & alicubi scripserim disertè, non esse id promißum, sed minas; etiamsi minæ istæ id contineant, quod in majus bonum seminis mulieris redundaturum erat; quas etiam minas, an ipse Adamus audiverit, nihil omnino certi habeo. Illud certò statuendum videtur, nec ipsum, nec uxorem, reconditiorem, quod attinet ad seminis muliebris bonum, earum sensum tunc intellexisse. Otium non habeo plura ad litteras istas tuas rescribendi; & malè etiam alioqui valere pergo, variis morborum variorum tentationibus mirabiliter vexatus. Neceße eße video, ut medicamenta aliqua graviora experiar, nisi Deus antea medicinam ipse mihi faciat. Ejus gratiæ & bonitati, & me ipsum, & te, & reliquos pios fratres plenè atque omnino commendo.

AD FRANCISCUM Davidis
FAUSTI SOCINI EPISTOLA.

De verbis Thomæ apostoli Ioh: 20. v. 28. Dominus meus, & Deus meus.

Reverende domine &c. Duplici ratione demonstrare conaris, ex verbis illis Thomæ apostoli Ioh: 20. v. 28. Dominus meus & deus meus, *probari non posse, Christum appellatum fuisse deum. Vna est, quia ea verba non minùs ad Patrem, quàm ad Christum referri possint. Altera, quia omnino ad Christum referri non possint. Quod in priore ratione assumis, ex eo ostendere te posse credis, quòd quædam exemplaria ante ea verba, non habeant &* dixit ei, *(ex qua lectione constare non diffiteris, ad Christum ea referri debere) sed simpliciter,* & dixit. *Quod verò in altera ratione aßumis, inde patere ais, quòd, si ad Christum referri possent verba ista, non* Dominus meus, & Deus meus, *sed* Domine mi, & deus mi *dictum fuißet. Quo facto, quomodo ea verba ad Patrem relata explicari debeant, aut possint, docere tentas. de quibus singulis agemus.*

Primùm igitur quod attinet ad priorem rationem, dico, diversam illam lectionem non extare, ut arbitror, neque in ullo probato codice, neque apud ullum probatum scriptorem. Quod vel ex eo satis constare potest, quòd Erasmus in suis annotationibus, quamvis de hoc ipso loco agat, ejus rei nullam prorsus mentionem facit. Qui Erasmus, cum hoc in genere nusquam non diligentissimè versatur; tum verò in omnibus locis, in quibus Christus deus appellari videtur,

tur,

tur, adeò diligenter omnia verba expendit, atque examinat, ut non immeritò & Trinitariis Arrianismi nomine suspectus fuerit, & ab Antitrinitariis inter eos relatus, qui subobscurè Trinitati reclamaverint, Is tamen ingenuè fatetur, Christum hoc loco apertè vocari deum; quamvis alicubi dicat, tergiversationi locum esse posse. Vides igitur, quàm debili fundamento nitatur ratio tua. Et sanè in nullo exemplari sive græco, sive latino, istam lectionem in ipso contextu esse animadverti, præterquam in illo tuo latino. Id autem propter librarii, vel alterius typographi errorem, qui in eo codice, quem typographus ille secutus fuerit, vocem Ei omisißet, factum fuisse, plane verisimile est. Quamquam hac in re non multum laborandum videtur. Vt enim appareat, Thomam ea verba ipsi Christo dixiße, atque idem effectus consequatur, acsi absque ulla controversia legeretur, & dixit ei, *satis est, antea dictum fuiße,* Et respondit Thomas. *Nam profectò Christus fuerat, qui ei dixerat,* Infer digitũ tuum huc, *&c. Post quæ verba illico subjungit Evangelista,* Et respondit Tomas, & dixit, *&c. Nemo autem respondens, cum alio loquitur, sive ad alium verba dirigit, quàm ad eum, ad quem, sive ad cuius verba respondet. præsertim si is antea ipsi locutus fuerat, ad ipsumq́; sua verba direxerat. Quod si tamen aliter fieri contingat, neceße omnino est, in narratione aliquid addi, ex quo id manifestum fiat. Nec verò me fugit, in novo Testamento, nõnunquam Respondere, phrasi hebraica usurpatum esse pro loqui. Verùm, neque id*

que id in dialogismis factum esse invenietur fortasse umquam, aut fieri decet, nec temere a consueta & propria verborum significatione est recedendum.

Alterius tuæ rationis confirmatio nulla refutatione indiget. Siquidem apertissimum est, non rarò in ipsis sacris litteris rectum casum pro Vocandi casu usurpari, ut in verbis illis Matth: 1. v. 20. Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβίδ *hoc est*, Ioseph filius David. *Vbi Filius pro Fili manifeste positum est. Idem habes Matth: 20. v. 30, & 31; Mar: 10. v. 47. Quid quòd Dei nomen apud sacros scriptores vix umquam cum vocandi significatione aliter effertur? Non solùm enim apud Matthæum, & Marcum legimus*, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me; *(quamquam apud Matthæum in græco est* θεέ μου, θεέ μου) *& auctor ad Heb: cap: 1. v. 8. ait*, Thronus tuus ὁ θεὸς *(ubi non habent locum Rabbinorum com-*
Elohim *menta, qui in textu hebræo nomen* אלהים *generandi casu prolatum fuisse aiunt, vel recti casus significatione retenta; verbum aliquod subaudiunt, cum in hebræo Throni nomen non minùs quarti, quàm primi casus esse possit) qui duo loci ex vetere testamento petiti sunt; sed in Apoc: quoque in verbis illis*, Domine Deus omnipotens, *ter* Deus *in recto casu pro vocativo casu ponitur. In græco enim est* ὁ θεὸς, *qui, ni fallor, sunt omnes novi testamenti loci, ubi nomen* Deus *in omnibus exemplaribus, quod attinet ad sensum, Vocandi casu usurpetur. In veteris autem testamenti græca editione adeò frequentem obser-*

obſervavi, præſertim in pſalmis, Dei, in recto caſu, invocationē, ut non dubitem, quin ubique ita ſit, cum nusquam aliter legere mihi contigerit. Quinetiam invenies ibi idem factum eſſe, quod in loco noſtro factum aſſero; ut videlicet alia quoq; nomina, quia nomini Dei coniuncta eſſent, per rectum caſum & ipſa cum vocandi ſignificatione enūciata fuerint. Vt pſal: 5. v. 2. Intende voci orationis, rex & Deus meus. *& pſal: 34. v. 23.* Exurge & intende judicio meo Deus meus & dominus meus. *Sed & in novo Teſtamento ſecundum Complutenſem editionem (ut locum habeas huic noſtro exactè reſpondentem, ubi nimirum nomen Domini, Dei nomini, præpoſitum ſit) ad finem cap: 4. Apoc: legitur in græco* ἄξιος εἶ ὁ κύριος, καὶ ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος λαβεῖν *&c,*

Verùm, quomodo hæc verba Thomæ, Dominus meus, & deus meus, *pro* Domine mi, *&* deus mi, *ab Evangeliſta dicta fuiſſe negare potes, cum tu ipſe ad Deū patrem illa referēs in explicatione tua, vocandi caſu ea accipias? Inquis enim, hoc ſenſu ad patrem referri poſſe; Dominus meus & deus meus, quàm fui pertinax & incredulus, quòd verbo & promiſsioni tuæ de excitando ex mortuis filio tuo, & teſtibus quoque condiſcipulis meis non acquievi, propter hanc meam incrudelitatem dignus eſsem pœna. Agnoſcis, ut arbitror, verba tua.*

Iam verò hæc tua interpretatio nullo modo ſuſtineri poteſt. Primùm, quia, ut diximus, non potuiſset Iohan-

Iohannes simpliciter dicere, Thomam respondisse, si ad alium, quàm ad Iesum, qui ipsum allocutus fuerat, verba sua direxisset. Deinde, quia nullū ejusmodi eclipsis exemplum in tota scriptura, sed neq; etiam in alio probato auctore, fortasse invenies. Praeterea, cum Christus verbis illis a Thoma prolatis, statim dicat, Quia vidisti, Thoma, credidisti, *nemo dubitare potest, quin ex ipsis Thomae verbis apertè constiterit eum jam credidisse. Atqui, si ad Deum patrem illa referantur, id nullo modo constare potest, cum nullam sententiam explicent, & varia possint subaudiri; immo talia, quae Thomam nec credidisse, nec credere voluisse, demonstrent. Sic enim posset quispiam ea verba supplere; Dominus meus & deus meus, ne permittas, ut his praestigiis decipiar, & id credam, quod credendum non est. Quod si ad Christum referantur, omnia plana sunt.* Nam *neq; perperam dictum erit, Thomam respondisse; nec aliquid, novo exemplo, subaudire opus fuerit; & quamvis aliquid, idq; incertum, subaudiendum esset, tamen ex ipsis Thomae verbis apertissimè constabit, eum jam credidisse. Quomodo enim dominum & deum suum illum appellasset, quem spectrum esse suspicatus fuisset, & verissima esse quae & diceret, & dixisset, non sibi penitus persuasisset? Aliquem autem vocandi casu simpliciter appellare, & ea appellatione ejus, quod in ipsa exprimitur, confessionem contineri, usitatissimum & vulgatissimum est, nec in ipsis sacris litteris exempla desunt Hinc illud domini Iesu,* Non omnis, qui dict mihi Domine, Domine *&c.*

Hinc illa Mariæ Magdalenæ, reſponſio ad Ieſum, Rabb oni; quod, ut inquit Evangeliſta, idem eſt, quod διδάσκαλε. *Hinc Eliſæi verba illa ad Eliã,* Pater mi, pater mi, currus Iſraëlis & equites ejus. *atque alia, ut arbitror, ejusmodi non pauca. Et hæc quidem quod attinet ad interpretationem tuam.*

Fuerunt autem, qui in illis Thomæ verbis opinati ſint, contineri exclamationem ad Deum cum quadam admiratione conjunctam. ac ſi Thomas dicere voluiſſet, O mi domine, O mi deus quid video? Sed iſtos duo potiſſimum refellunt. Primùm, quòd non dictum fuiſſet, Et reſpondit Thomas. *Deinde, quod ejusmodi exclamationis nullum exemplum ex ſacris litteris profertur. Vt interim taceam, adhuc vigere contra interpretationem iſtam, quòd verba ſcil: ad Deum patrem referantur, illam rationem noſtram, quòd omnino neceſſe fuerit ex ſolis verbis quæ Thomas protulit, apertè conſtitiſſe, eum jam verè Ieſum a mortuis excitatum credidiſſe. Ipſius enim admirationis nulla penitus ab Evangeliſta fit mentio.*

Fuerunt præterea, qui dixerint, eclipſin quidem eſſe in verbis Thomæ, ſed recto tamen, non autem vocandi caſu ea accipienda eſſe; hoc aut ſimili ſenſu, Dominus meus, & deus meus laudetur, qui me ea videre fecit, quæ licet maximè cuperem, non tamen, facta fuiſſe, animum inducere poteram. Verùm iſti, etiamſi primam illam objectionem, quòd videlicet Thomas reſponderit, effugere videntur, in reliqua tamen abſurda incurrunt, quæ ſupra commemorata ſunt.

Non

Non defuerunt poſtremò, qui faterentur quidem, Chriſtum a Thoma deum appellatum fuiſſe; ſed non jurè. Quæ ſententia adeò fœda & impia eſt, ut ab Eraſmo, & Gualthero, quamvis id uterq; egregiè faciat, confutari indigna habita fuerit. Itaq; concludendum omnino eſt, Chriſtum in illis verbis Thomæ, & quidem jure optimo, deum, nec deum ſolum, ſed deum noſtrum fuiſſe appellatum; ſive verba Thomæ vocandi caſu, ut nos affirmamus, ſive etiam recto, ut quibusdam placet, accipi debeant, cum certum ſit, propter illa quæ ſupra diximus ad Chriſtum referenda eſſe. Nam *etiamſi ad Chriſtum relata recto caſu accipiantur, eadem planè confeſſio eſt deitatis, ut ita dicam, Chriſti, & agnitio ipſius. Ex qua, quidquid ſubaudiatur, rectè, ut par eſt, Thomam ipſius reſurrectionem credidiſſe, colligit Chriſtus. Verùm quid proclivius eſt, quàm ſine ulla vera eclipſi, aut inſolente atq; incerta interpretatione verbum ſubſtantivũ quod vocant, ſimpliciter ſubaudire? Perſimilis autem (ut explicationi noſtræ, quæ multò uberiùs confirmari poſſet, colophonem hunc addamus) huic loco eſt locus ille apud eundem Iohannem cap: 13 v: 13,* Vos vocatis me magiſter & dominus. *Nam in græco eſt* ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. *Quemadmodum enim dominum agnoſcebant, & confitebantur, ſic Thomas Chriſto dicens,* Dominus meus, & deus meus, *eum dominum & deum ſuum agnovit, & confeſſus eſt. Sed locus planè ſimilimus, quiq; pro aperta explicatione hujus noſtri eſſe poteſt, habetur in lib: Tobiæ cap. 7. ubi de Raguele ad Tobiam juniorem*

rem

rem loquente ſcriptum eſt in græco exemplari, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὁ τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου υἱός. Nam in loco noſtro in græco eſt, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὁ κύριός μου, καὶ ὁ θεός μου. Sicut igitur ibi manifeſtè Tobias a Raguele honeſti & boni viri filius agnoſcitur & nominatur, ita & hic Chriſtus a Thoma dominus ſuus & deus ſuus agnoſcitur & nominatur. Nec quicquam refert, quòd liber ille Tobiæ inter apocryphos numeretur: neque enim ad dogma aliquod ejus auctoritate confirmandum ejus teſtimonio uſi ſumus, ſed ad locutionis vim percipiendã accommodatiſſimum, noſtroq́ue ſimillimum locum inde attulimus.

Ad omnes eos qui Chmelniciam ad Synodum convenerunt, FAUSTI SOCINI EPISTOLA.

Salutem, ac veræ prudentiæ & pietatis ſpiritum, a Deo Patro noſtro, & Ieſu Chriſto &c.

CVM nonnullis de cauſſis, & potiſſimùm Domini hoſpitis mei morbo impediar, quominus ad Synodum venire poſſim; faciendum mihi exiſtimavi, fratres in Chriſto dilectiſſimi, & mihi plurimùm obſervandi, ut quamvis exiſtimem, vos hoc tempore de libro ullo edendo minimè cogitaturos, tamen me vobis excuſarem, ſi Reſponſionem illam, pro animadverſionibus noſtris in aſſertiones Collegii Poſnanienſis de

ſis de Trino & uno Deo nondum abſolvi, tametſi & mihi id in proxima Synodo Lublinenſi injunctum fuerit, & ſatis temporis habuerim, ut eam ad hunc diem abſolutam vobis darem. fui enim interim ferme perpetuò variis, iisq; gravibus curis conflictatus, quæ me etiam Cracoviæ integrum menſem detinuerunt: adeò ut nihil aliud totis hiſce decem ſeptimanis, ex quo Lublino redii, circa opus illud efficere potuerim, quàm diligenter, quæ jam ſcripſeram, recognoſcere, ut ea poſtmodum Cracovienſibus & Lublinenſibus corrigenda tradi poſſent. Doleo equidem hanc temporis jacturam, quam, ſi id neceſſe fore intellexero, aliqua ratione reſarcire conabor, ſed, ut dixi, vereor, ne hoc tempore alia ſint vobis agenda, quàm libros edere. Cujus rei cauſſa me ſanè non parum commovit, etſi omnino ſpero, Deum pro ſua bonitate, quicquid periculi nobis imminere videtur, vel planè depulſurum, vel ad cauſſæ noſtræ juſtitiam patefaciendam converſurum. Non deerunt in miſeri illius captivi liberatione curanda occaſiones multæ palàm profitendi ac declarandi, quanti Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum faciamus, & quàm illius ſeduli cultores ſimus, ac revera pro Deo noſtro, Thomam apoſtolum imitati, eum agnoſcamus & habeamus. Quarum occaſionum nulla negligenda & prætermittenda eſt, quo omnibus tandem conſtet, tantum abeſſe, ut doctrina noſtra, (quemadmodum vulgò traducimur) Ieſu Dei filio quicquam detrahat, ut potius id illi reſtituat, quod ab aliis partim imprudenter, & quodammodo occultè olim detractum ei

fuerat,

fuerat, partim prudenter & planè apertè a quibusdam Iudaici spiritus hominibus hodie detrahitur. Itaq; ego, licèt omnium minimus, hortor vos, ut prorsus bono animo sitis omnes, nevé quicquam terreamini, aut a capto cursu, & vestra professione & confeßione demoveamini; scientes vos in ipsius Dei filii, cujus caussam agitis, patrocinio & tutela eße. Si Erasmus Iohannis venerit ad Synodum, sciatis me cum illo Cracoviæ collocutum esse, & omnia illius argumenta possum diluere. Tantùm si quid in nobis est, quod sive in moribus, sive in doctrina correctione aliqua indigere aut cognoscimus ipsi, aut suspicamur, id ut corrigatur conari ne cunctemur, atque in posterum ab istis omnibus, qui Christo Iesu adorationem & invocationem, cultum denique divinum non concedunt, diligentissimè nobis caveamus, nevé cum iis, qui tantæ blasphemiæ vel suspecti quidem sint, quicquam commercii habeamus. Alioqui metuendum est, ne quas Deus hactenus ad nos vel leviter castigandos, vel certè exercendos, atque, ut scriptura loquitur, tentandos, calamitates quasdam nobis, aut ipse immittit, aut evenire sinit; iisdem vehementer auctis, ad nos graviter puniendos atque ulciscendos utatur. Valete charißimi ac mihi venerandi fratres in Domino Iesu, quem ex animo precor, ut vobis sapientiam & invictum spiritus robur contra omnem Satanæ astum & potentiam largiri velit. Data Pavlicoviæ die 2. Septembris Anno 1584.

Omnium minimus in Christo Iesu frater
Faustus Socinus.

JOANNIS NIEMOJEVII AD FAUSTUM SOCINUM EPISTOLA I.

Gratiam & pacem a Deo Patre nostro & Domino nostro Iesu Christo, &c.

PErlecto scripto tuo contra Volanum, animadverti argumenta ejus satis accuratè a te refutata, locaqúe scripturæ pleraque diligenter examinata ac elucidata. Verùm non sine mœrore (ne quid graviùs addam) incidi inter legendum in quoddam Paradoxon, scripturæ sacræ contrarium, ac planè horrendum, dum Christum in morte sive in cruce sacrificium obtulisse pernegas. Volanus circa caussam efficientem turpiter lapsus est, dum Christum morte sua patrem cælestem placâsse, ex iratoq; clementem ac misericordem effecisse, asserere ac affirmare non veretur: Tu contrà, Domine Socine, in caussa media non leviter hallucinari videris, qui mortem Christi extenuas, effectumque præcipuum mortis Domini nostri obliterare ac expungere vis, audacter pronuncians, dominum Iesum Christum non in ara crucis, sed in ipso cælo sacrificium obtulisse. Miror, quid tibi in mentem venerit, ut tam confidenter (ne quid aliud dicam) contra manifesta sacræ scripturæ testimonia pugnare, contrariamqúe sententiam tueri non timeas.

Nolo nunc hac de re controversiam per litteras movere: vel enim ista non perfunctoriè, leviterqúe agitari

gitari & absolvi desiderat, quæ circa cardinem salutis nostræ vertitur, præcipuamq́ considerationem requirit. Si itaque tibi placuerit in futura Synodo, si Deus nos incolumes conservabit, non detrectabo tecum de hac sententia colloquium instituere, unde quæstio de negotio Iustificationis facilè emerget, ac una vice diligentiùs quàm hactenus factum est, investigari ac pertractari poterit.

Oro interim ne quid sinistri de me concipias, quasi inanis gloriolæ cupiditate motus, te in certamen provocem. Novi prudentiam tuam, acumenq́ ingenii perspectum ac cognitum habeo, meæq́ tenuitatis non sum ignarus, quamq́ mihi sit curta suppellex non ignoro. Cum verò doctiores, aut hæc non animadvertere, aut non curare videam, prætermittere nolui, (nec mihi id licuiße putavi) quin exemplo meo cæteros in hujus rei diligentiorem considerationem excitarem, ac provocarem. Interim, admonendus mihi es, ne vires meas tanto negotio sufferendo satis imbecilles, infirmiores reddere coneris. Quod facilè fiet, si mihi tecum non nativo sermone, sed latina lingua (cujus elementa nescio) de tanto articulo disserendum fuerit: dabis igitur operam, prout pium veritatis alumnum decet, ne veritati ullum præjudicium fiat, quod facilè contingeret, si mihi titubanter, ac quasi semiclauso ore de tanto mysterio colloquium tecum ineundum foret. Peto igitur, ut si tu linguam Polonicam nondum idoneè percipere potes, ut alium nomine tuo substituas, qui te præsente mecum lingua polonica dißerat: aut si tu Polonicum

idioma intelligere potes, tuum erit latinè proferre sententiam tuam, & rursus me polonicè respondentem audire: scio (& non sine dolore) non deeße aliquos qui tibi hac in re suffragantur, ex iis itaq; unum loco tui, si ita videbitur, substitues: Verùm de toto hoc negotio tu deliberabis, meq; certiorem facies.

Legi quoque diligenter responsionem tuam ad Argumenta Francisci Davidis; ubi Christi domini invocationem honoremqúe nomini ejus sacrosancto convenientem asseris, ac contra calumnias Francisci Davidis defendis. Attamen videris mihi, paucis verbis optimam sententiam non tantùm obscurâsse, sed quasi in dubium revocâsse, adversariosqúe in errore confirmâße.

Quæris quid sit, quod tantum malum secum importare possit? Breviter respondeo: verba illa quæ sæpiùs addis; Christum Dominum invocare possumus, sed non debemus, sive non tenemur, &c. ruinam negotio caußæqúe tuæ minantur. Non possum percipere, quomodo hæc conciliari possint; Non debemus, sed possumus: quasi in negotio salutis nostræ liberum sit facere vel omittere, prout nobis aliquid magis necessarium, vel e contrà visum fuerit.

Ego verò non tantùm posse, sed & debere nos Iesum Christum invocare, ab illoqúe bona nobis necessaria petere, affirmo; quod hisce rationibus breviter confirmare volo. Debemus in Iesum Christum credere, fiduciamqúe erga illum sinceram concipere. Ergò & invocare nomen ejus sanctum debemus, non tan-

tantùm poſſumus. Item, debemus Ieſum Chriſtum, dominum, regem, gubernatorem, ducem, protectoremq́ue noſtrum agnoſcere, cui tutò inniti, ad ejusq́; nos nutum componere debemus. Ergò eundem invocare, ab eoq́; precibus ambire, quò nobis auxilio ſuo præſtò ſit, opemq́ue non deneget, debemus. Poßem per omnes partes eminentiæ Chriſti, eiusq́ue officii erga nos, diſcurrere, ex quibus omnibus invocationem ſacroſancti nominis ejus, non tantùm poſſibilem (ut ita dicam) verùm ſummè neceßariam evincerem: Verùm, quoniam mihi non cum adverſario res eſt, ab iis ſuperſedeo; hoc tãtùm in tuo ſcripto deſiderans, ut ſemper & ubique rem, quam defendendam ſuſcepiſti, ornes, tuearis, maximeq́; commendes, præcavens, ne quod una manu exædificaſti, alterâ deſtruere aut labefactare videaris. Si enim poſſumus, ſed non debemus, aut, ut tu ſcribis, non tenemur, quid inde ſequatur facilè quivis colligere poterit. Adverſarius dicet: Quid tam ſtudioſè urges invocationem nominis Chriſti, cùm ego id præſtare non tenear? Immo ſit tibi per me liberum invocare, mihi tu in re indifferente, tuo exemplo præſcribere non potes, &c. Vnde non levis error pernicioſaq́ue dubitatio ſuborietur, dum alii invocare Dominum Ieſum Chriſtum non ceßant, immo ſedulò id præſtant, alii verò id facere recuſabunt, atq; dum teſtimoniis exemplisq́; ſacris urgentur, libertate conſcientiæ ſuæ facilè ſe tueri ac excuſare, ſi iſtud tuum pronunciatum ſtabit, poterunt. Mihi verò videtur hujusmodi Chriſtianus, qui Dominum Ieſum Chriſtum invoca-

re aut non vult, aut non audet, vix nomine Christiani dignus; quod & tibi verisimile videri credo. Cur igitur ex re necessaria, liberam ac indifferentem facere vis? Scio in publicis precibus non semper id requiri, cùm & exempla Apostolorum diversum ostendant; verùm hic non de hac re loquor: sed conscientiæ singulorum fidelium in veritate, notitiaqúe nominis Iesu Christi erudiendæ ac stabiliendæ sunt, ut quid credere de Christo, qualemqúe fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo sperare debeant, certò persuasi sint. Qua in re qui rectè edocti sunt, spiritu sancto attestante in conscientiis eorum, si in fide ac spe, reverentiaqúe erga Christum Dominum fundati non aberrant, ii neque de invocatione nominis ejus unquam litem movebunt. Contrà quicunque invocare non audent, ii neque fiduciam nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christiq; domini dignitatem, eminentiam, officiumqúe penitus aut ignorant, aut leviter tantùm de illo persuasi sunt, nunquamq; gustârunt quàm benignus ac suavis sit dominus: ad quem cum certa fiducia (quod absq; ardenti invocatione nominis ejus fieri nequit) accedere non audent: certoq; certius est, hujusmodi omnes sive pseudochristianos, sive tepidos super Christo Domino super vivo lapide, veluti vivos lapides non ædificari.

Restat adhuc non levis scrupulus in eodem scripto, quem ut eximas opto, dum Adorationem Christi ab Invocatione distinguere videris. Negare non possum, sæpiùs id accidere, ut aliquem adoremus (de civili

civili adoratione loquor) sine petitione alicujus rei ab eodem: Verùm quomodo hæc in Christo Iesu adorando distingui possint, non video, neq; percipere possum. Non enim ampliùs Iesus Christus nobiscum versatur carnali præsentia, ut eo viso capita nostra inclinemus, aut coram eo procidamus. quod Papistæ se egregiè præstare putant, dum coram lignea crucifixi imagine se humiliant, ac capita aperiunt. Nobis verò qui Iesum Christum non in terra, neque in elementis terrestribus præsentialiter quærimus, omnis Christi adoratio non tam externa, quanto magis interna esse debet. Quotiescumque enim ad nomen Iesu Christi genua flectimus, id absq; ardenti desiderio cordis, sine petitione auxilii salutaris facere non possumus; quod dum facimus nihil aliud agimus, nisi nomen ejus invocando, eundem non tantùm interno affectu cordis veneramur, sed etiam externo gestu adoramus. Et sæpissimè fit, ut absq; exteriori reverentia, vel gemendo, vel precando auxilium ejus ambiamus; cùm nunquam fieri possit (de veris adoratoribus loquor) ut Christum adorando ab eo aliquid non petamus. quod sine invocatione nominis ejus fieri nequit. Intelligis, ni fallor, vir erudite, quare ego istam subtilem distinctionem, inter Invocationem & Adorationem, non recipiam, nec aßequi possim: tuum erit nodum hunc expedire.

Supereſt, ut te officii tui admoneam qui mihi non leviter erraſſe immo peccaſſe videris, qui toties fidem mihi obligatam non exſolviſti, promiſsaq́ non præſtitiſti. quod ſi tu pro minimo ducis, ſcias tibi cum

hujusmodi hac de re controversiam esse, qui, ne in minimis rebus quidem, ullam suspicionem de se sinistram nō præstitæ promissionis, præbere vellet: immo Christianum hominem, ab omni hujusmodi suspicione, liberum ac immunem se reddere omni opere decet. Paulus, quòd ad Corinthios juxta promissum non venerat, scimus quàm diligenter, non sine obtestatione, nominisq́; Dei usurpatione, se excuset, ut & nos ejus exemplo discamus constantiam in promissis servare, ut sermo noster semper fidem pariat; non autem inconstantiæ aut levitatis nos arguat. Frater noster Dominus Ioël Naborovius excusationem quamdam nomine tuo attulit, quam ego non recipio, immo frivolam, ac indecentem judico. Si enim divinis negotiis occupatus (quamvis & ego a te nihil carnale requiro) quod promisisti non præstitisses, fortassis facilior venia dari potuit. Cum verò audiam, te planè carnalibus officiis & profanis curis occupatum, mirari satis non possum, quòd talibus næniis te excusatum putes. Immo, si rectè rem expendere volumus, potiùs objurgatione, quàm excusatione dignus videris, qui studia tuasq́; occupationes a melioribus ad deteriora, a necessariis ad vana, a sacris ad profana transtuleris: ita ut proverbio locum feceris, Ab equis ad asinos. Sed finis expostulationi imponendus est, ne, ne quid minis. Rogo boni consule candorem & simplicitatem christianam. Nam meæ rusticanæ Musæ non redolent doctas Camœnas, sed sinceritatem ac veritatem spirant. Vale frater in Christo colende. Deus te incolumem conservet. Rogo D.

go D. Pavlicovium, cæterosq́; fratres nomine meo salutare digneris. Datæ Lublini ultima Februarii. Anno 1587.

Iohannes Niemojevius
frater in Domino tuus.

Fausti Socini ad superiorem Johannis Niemojevii Epistolam Responsio.

Salutem a Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo &c.

Ut ad tuas litteras, vir clarissime, quas mihi Ioël Naborovius frater noster reddidit, respondeam, primùm gratias tibi ago, quòd scripta mea quæ tibi legenda dederam examinaveris; & quædam quæ in eis tibi minùs probantur, notaveris. Deinde, quòd scribis, te, in responsione mea ad Volanum, incidisse in paradoxum scripturæ sanctæ contrarium ac planè horrendum, & mirari te ais, quid mihi in mentem venerit, ut tam confidenter, (ne quid gravius dicas) contra manifesta scripturæ sacræ testimonia, pugnare non timeam, quodq́; simul asseris, me effectum præcipuum mortis Domini nostri obliterare expungereq́; velle; omissa refutatione hujus sanè gravissimæ criminationis, quæ qualis sit Dominus ipse noster suo tempore declarabit, id tantùm in præsentia dico, mihi hoc abs te inexpectatum prorsus accidisse. Nam

annos

annos ab hinc sex, atque eò ampliùs idem paradoxum (quod tamen alii ante me, iiq; doctissimi viri, senserunt, idq; litteris consignarunt) in mea de Iesu Christo Servatore disputatione sine dubio legisti; multò etiam liberiùs atq; accuratiùs, quàm in responsione ad Volanum expositum atq; explicatum, nec tamen umquam antehac quicquam ea de re mihi aut dixisti, aut scripsisti. Sed quicquid sit, tametsi ego jamdiu ejusmodi de rebus quodammodo sileo, expectans, dum Deus viam ostendat cælestis veritatis totius in apertum producendæ, tamen, cum tu metuens, ut arbitror, ne sententia mea, quam videlicet perniciosissimam esse statuis, apud multos aliquando obtineat, tui muneris eße censeas, per disputationem mecum instituendam huic malo obviam ire; nolui hanc opportunitatem, cum innocentiæ meæ, tum rei ad religionem nostram maximè pertinentis patefaciendæ, negligere. Itaq;, ut disputatio inter nos instituatur, planè aßentior; verùm non coràm, sed per scripta, idq; pluribus de caussis, ac præcipuè ut de tota quæstione, meliùs ab Ecclesia postea judicari possit. Atque hac ratione non erit, quòd tuam latinæ linguæ inopiam excuses, quominus mecum latinè disputes. Namque hujus linguæ tantam copiam tibi esse, ut per scripta non modò mecum, sed cum alio quovis disputare commodissimè queas, ostendent semper, præter jam publicatam disputationem illam, de loco septimi capitis ad Romanos, hæ ipsæ litteræ quas ad me nuper dedisti. Quod si tamen ipse polonicè scribere malueris, facilè curare poteris, ut ab alio id,

quod scripseris, Latinè deinde vertatur. Nondum *enim ego tantam cognitionem Polonicæ linguæ sum aßequutus, ut quæ eâ linguâ scripta lego, nisi tantùm aliqua ex parte, percipere queam; tantum abest, ut loquentis cujuspiam prætervolantia (ut ita dicam) nec, ut fit, omnino articulatè ac distinctè eadem lingua expressa verba, intelligere possim; præsertim ob valde obtusas aures meas.* Nam *quod per alium me tecum disputare posse existimas, res admodum difficilis & periculosa omnino est.* Etenim *vel unum verbum perperam prolatum, in ejusmodi præsertim disputatione, multum impedimenti atque incommodi afferre potest; nec ego quemquam inter nostros homines novi, qui ita sententiam meam teneat, ut in ipsa tota explicanda labi facilè non queat. Poteris igitur, si tibi videbitur, ea omnia scripto comprehendere, quæ falsitatem sententiæ meæ tibi coarguere videntur, quæ ego postea scripto pariter diluere conabor. Quam meam sententiam, hac thesi comprehensam tibi impugnandam propono.* Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, nõ tamen revera in ipsa cruce sanguinisvé fusione, sed mox in cælo, Christo illuc ingresso, peracta est. *Hanc autem thesim ad unguem cum iis consentire invenies, quæ contra Volanum hac de re scripsi. Sed jam ad alias tuarum litterarum partes venio.*

Damnas vehementer, quòd in disputatione mea cum Francisco Davidis affirmem, nos Christum Dominum

minum invocare posse, non tamen teneri; hocque ipsi Christi invocationi, quam tamen ubiq; stabilire nitor, ruinam struere arbitraris. Hic autem pro eodem habes, non debere, *&* non teneri; *cum tamen* non debere *eam vim habeat, ut significet, aut certè significare possit,* Id facere non licere; *quod contrarium esset ejus, quod ego asero.* Non teneri *autem (quæ locutio, quamvis fortasse non omnino Latina, ad hunc sensum explicandum, & olim & hodie usurpata est) nihil aliud significet, quàm* Nullo jure cogi. *Videris etiam paulo aliter accipere Invocandi verbum, quàm ego accipiam, qui ipsam (ut sic dixerim) precum nostrarum directionem eo verbo intelligo, quemadmodum & Franciscus ipse Davidis, (quamquam interim Adorationem aliquando cum Invocatione confunderet) se intelligere apertissimis verbis ostendebat. Dico autem, te videri verbum istud paulo aliter accipere; nam Apostolorum exemplo, & publico ac perpetuo Ecclesiæ usui, ad Deum potiùs quàm ad Christum suas preces dirigendi, occurrere volens, ais, te hac de re non loqui:* sed, *inquis,* conscientiæ singulorum fidelium in veritate notitiaq; nominis Iesu Christi, erudiendæ ac stabiliendæ sunt, ut quid credere de Christo, qualemq; fiduciam concipere, quæ demum & qualia bona ab eo sperare debeant, certò persuasi sint. *Quasi verò vel hoc ipsum a me diligentissimè ubique non fiat, vel sententia mea de invocatione Christi, huic rei quidquam adversetur. Sed sive rectè perceperis, quid in*

verbis

verbis meis (ubi tamen proprietatem simul & communem loquendi usum secutus sum) significet verbum Invocandi, sive minùs, ostendam (ni fallor) nihil eorum quæ ad me hac de re scripsisti, sententiam meam labefactare, & nihil esse cur dubites, ne propter illam a quoquam Christi invocatio in dubium meritò revocetur. Igitur sententia mea, ut ex prædictis intelligi potest, breviter hæc est; Nos quidem jurè posse preces nostras ad ipsum Christum dirigere, sed non tamen ad id faciendum divino jure cogi. Et hanc meam sententiam clarissimè exposui, idq; non semel, in libello ipso disputationis meæ cum Francisco Davidis, præsertim verò in eo scripto, quod legitur ante responsionem ejusdem Francisci per partes descriptam, & a me refutatam: in quo scripto ad ea respondeo, quæ vir quidam pius & doctus (is erat D. Blandrata) brevissimè, ad Christi invocationis necessitatem probandam, ad me scripserat, & ad demonstrandum hanc necessitatem omnino urgendam esse. quæ eadem reipsa sunt cum iis quæ tu scribis. Itaque, nisi jam ad me disputationis illius libellum remisisses, possem meritò, pro refutatione eorum quæ meis verbis objicis, te ad scriptum illud meum rejicere. Verùm, libello jam a te mihi remisso, hic paucis ad tua obiecta respondebo.

Primùm igitur sic ais: Non possum percipere quomodo hæc conciliari possint, Non debemus, sed possumus. quasi in negotio salutis nostræ liberum sit facere vel omittere. prout nobis aliquid necessarium vel contra visum

ſum fuerit. *Ex his verbis tuis, quemadmodum etiam ex aliis, id apparet, quod dixi, te,* Non debemus, *pro eo uſurpare, quod eſt* non tenemur, *ſive,* nullo jure cogimur. *Iam verò pro reſponſione dico, te hîc vel principium, ut ajunt, petere, vel negotii ſalutis nomine, negotium religionis intelligere. cum tamen inter utrumq; differentia ſtatuenda videatur. In ſalutis noſtræ quidem negotio omnia ſunt neceſſaria. In religionis verò noſtræ negotio, non pauca ſunt non neceſſaria. Et ne aliunde, quàm ex re ipſa, de qua agitur, exempla petamus, Ad Chriſtum preces noſtras dirigere, ſine dubio ad negotium noſtræ religionis pertinet: attamen nemo eſt, qui negare audeat, nos poße, ut ſæpiſſimè quidem omnes facimus, non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Deum preces noſtras dirigere. Quod ſi pariter ad ſalutis noſtræ negotium pertineret, ad ipſum Chriſtum preces noſtras dirigere, id omittere ſanè unquam nulla ratione poßemus. Illud quod hac in re ad ſalutis noſtræ negotium pertinet, eſt, nos meritò poſſe ad ipſum Chriſtum, ſemper & ubiq;, in rebus ad Eccleſiam ſeu publicè ſeu privatim pertinentibus, preces noſtras dirigere, idq; ex animo agnoſcere, & palàm profiteri. Nam ſi quis hoc non agnoſcit, nec profitetur, is poteſtatem, regnum, & gubernationem Chriſti in Eccleſia non agnoſcit, nec profitetur; ſine qua agnitione & profeſſione nemo per Chriſtum ſalutem adipiſci poteſt.*

Deinde ſic argumentaris: Debemus in Ieſum Chriſtum credere, fiduciamq; erga illum ſinceram concipere: Ergo & invocare nomen

nomen ejus sanctum debemus, non tantùm possumus. *Respondeo, hic subesse consequentis, quam vocant, fallaciam. Rectè siquidem ex necessaria invocatione colligere quis posset necessariam fiduciam. nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum, in quem non credit? Sed non rectè contrà ex necessaria fiducia, necessaria inuocatio colligitur; præsertim, si Invocationis nomine, ut in hac disputatione fit, ipsa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui planè confidam, & tamen ad alium in meis necessitatibus preces meas dirigam, cui videlicet non minùs confidam. Debemus Iesu Christo confidere: sed iidem debemus ipsi Deo confidere. Immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quàm ipsi Deo confidere. neque enim in ipso Christo fiducia nostra terminatur, sed per ipsum in Deum transit, ibiq; conquiescit. Quare, tametsi fiducia in Christum neceßaria est nobis, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus; cum possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter, immo excellentiore quadam ratione, confidere omnino neceßarium nobis est. Alioqui, si argumentatio tua a necessaria fiducia ad necessariam invocationem valeret, ad hunc modum quis argumentari posset. Necessarium est nobis semper atque ubique Christo confidere; Igitur neceßarium est nobis semper atque ubique preces nostras ad Christum dirigere. quod tamen quàm a veritate absit, nemo non videt.*

At rursus hac argumentatione uteris; Debemus

Iesum Christum, Dominum, Regem, Gubernatorem, Ducem, Protectoremq; nostrum agnoscere, cui tutò inniti, ad ejusq; nos nutum componere debemus: Ergò eundem invocare, ab eoq; precibus ambire, quò nobis auxilio suo præstò sit, opemq; non deneget, debemus. *Hæc argumentatio eodem fermè vitio laborat, quo & superior. Quandoquidem etiamsi necessarium esse videtur, ut is, cujus opem & auxilium precibus implorare omnino debeamus, a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit; non tamen contrà necessarium est, ut ejus qui a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster agnoscendus sit, opem & auxilium implorare omnino debeamus. Nam si alius similiter Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster nobis sit agnoscendus, nihil prohibebit, quin, illo præterito, hujus opem & auxilium precibus imploremus. Exemplum esto in antiquis illis Imperatoribus, qui vel suos filios, vel alios homines sibi consortes imperii adsciscebãt. Certè istis licèt ad imperii consortium evectis, & sic populi Dominis, Regibus, & Gubernatoribus constitutis ac declaratis, nemo tamen ex populo eorum opem & auxilium implorare cogebatur: sed poterat adhuc unusqvisque opem illorum & auxilium semper implorare, a quibus isti tales constituti ac declarati fuerant, quippe, quos non minùs, quàm istos, Dominos, Reges, & Gubernatores suos agnoscere adhuc deberent. Similiter igitur, cùm non Christus tantùm a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster sit a-*

sit agnoscendus, sed Deus quoq;, a quo ipse Christus talis est nobis constitutus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus. Nam si dicas, te in argumentatione tua addidisse de Christo, quòd ei tutò inniti debeamus, id, quod de istis hominibus ad imperii consortium ascitis dici nequeat; jam in responsione ad superius argumentum, ubi ex fiducia in Christo necessariò collocanda, necessaria eiusdem Christi invocatio colligebatur, huic rationi satis factum est.

Verùm hîc statim subjicis. Possem per omnes partes eminentiæ Christi eiusque officii erga nos, discurrere, ex quibus omnibus invocationem sacrosancti nominis eius non tantùm possibilem (ut ita dicam) verùm summè necessariam evincerem. *Ego verò affirmo, cum ex iis, quæ supra enumerasti, omnium, quæ Christus habet, maximis & præstantissimis, ista Christi invocandi, id est, ad eum preces nostras dirigendi summa necessitas, non nisi perperam, ut vidimus, colligi possit, numquam eam rectè, ex aliis Christi eminentiæ partibus, collectum iri: Sed tantùm (quam quidem ipse diligentissimè ubique urgeo) indubitatam, & ab omnibus necessariò agnoscendam & prædicandam, ad Christum preces nostras dirigendi potestatem; quemadmodum ex his, sic etiam fortasse ex illis rectissimè conclusum iri.*

Sed ais: Si possumus, sed non debemus, aut, ut tu scribis, non tenemur, quid inde sequa-

tur, facilè quivis colligere poterit. Adversarius dicet: Quid tam studiosè urges invocationem nominis Christi, cùm ego id præstare non tenear? *Respondeo; Idcirco tam studiosè urgeo invocationem Christi, ut Adversarius mecum agnoscat, & palàm profiteatur, Christum a nobis meritò invocari, id est, preces nostras ad ipsum dirigi posse; & consequenter fateatur ac prædicet, Christum in cælo manentem, summa nunc in ipso cælo & in terra potestate reipsa præditum esse, universamqúe Ecclesiam suo nutu regere ac gubernare; & idcirco, ut cælestem nostrum Dominum, Regem, ac Gubernatorem a nobis adorari, seu divino cultu ac veneratione affici debere. Certè (ut interim ad alia, quæ subjungis, respondeam) qui ita de Christo ex animo, ut quidem prorsus necessarium esse dico, & sentiet & loquetur, is nunquam dicet, se Christum invocare, sive ad ipsum preces nostras dirigere, vel non audere, vel nolle. Immo, quamquam id necne facere, sibi liberum alioqui esse agnoscet; tamen se ad illum preces suas directurum dicet, prout spiritus suggesserit, atque humana imbecillitas postulaverit; cujus potissimùm juvandæ gratiâ, hoc Christo a Deo datum est, ut preces nostras perpetuò exaudire, nobisqúe opem ejus implorantibus opitulari possit: neq; umquam iste de Christi invocatione litem movebit, aut, dum alii Christum invocabunt, id ipse facere recusabit. Cur enim, si jure optimo semper a se invocari Christum posse & agnoscit & profitetur, aliis Christum invocantibus, ipse id facere recuset, nisi*

nisi fortè Christianæ charitatis prorsus sit expers, ideoqúe planè indignus, qui in Christianorum cœtu locum habeat? Itaq; ambabus (quod ajunt) ulnis, ea verba a te postmodum divinitus scripta, illorumqúe sententiam amplector ac recipio; Quicunque (*Christum*) invocare non audent, ii neq; fiduciam, nec spem ullam veram ac sinceram habent, Christiq; Domini dignitatem, eminentiam, officiumque penitus aut ignorant, aut leviter tantùm de illo persuasi sunt, numquamq; gustârunt, quàm benignus ac suavis sit Dominus &c. *Rectè igitur existimâsti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui Dominum Iesum Christum invocare non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse. nisi quòd non modò vix, sed ne vix quidem; & non modò verisimile id mihi videtur, sed persuasissimum mihi est. At nihil prorsus cum hoc pugnat, ut paulo ante ostendi, asserere, posse nos quidem meritò ad Christum ipsum preces nostras dirigere; non tamen (simpliciter & absolutè scilicet loquendo) ad id faciendum divino jure cogi. Nam præterquam quòd nullum divinum, idqúe certum atq; indubitatum præceptum ea de re extat, ipsa etiam subordinatio Christi ad Deum isti necessitati penitus adversatur. Ex ista enim subordinatione, hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen neceßariò consequitur, quòd scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum, sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo, (qui enim Christum nominatim o-*

rat, ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eique, ut dixi, subordinatus.) Christum verò, ob hanc ipsam caussam, semper quidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere (id enim facientes, nihil a praecepto ac necessitate invocandi Dei recedimus) sed possumus etiam illum non invocare; id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere. Cum enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verbis non ad Christum, sed ad ipsum Deum directis, is nullo modo Christum orâsse censendus est. Atq; cognitio & doctrina hujus discriminis inter Dei & Christi invocationem, certissima est ratio conscientiae nostrae, in tota hac quaestione invocationis Christi, quietae ac tranquillae reddendae, & Adversariorum, qui nos Christum cum Deo confundere calumniantur, oris obstruendi, illorumque pravitatis detegendae; qui idcirco Christo invocationem adimunt, quia supremam illam potestatem & gubernationem, precumque nostrarum exauditionem illi nequaquam concedunt; ex qua, ut ostendi, non necessitas, sed potestas tantùm Christi invocandi necessariò sequitur. Est deniq; tutissima atque adeò unica via, ut conservandi Deo in Ecclesia (quemadmodum omni studio ac conatu curare debemus) suam praerogativam, sic ipsam Christi invocationem prorsus stabiliendi, & adversus omnes satanae impetus inconcussam reddendi. tantum abest, ut eam hac ratione labefactari posse, quisquam merito suspicari queat. Et propterea ego cum Francisco

cisco Davidis disputans, consultò, ipsissimâ interim (ut mihi quidem videtur) veritate nihil dissimulatâ, hanc ipsam viam sum ingressus. Sed quæ hac de re scripsi, ut, ni fallor, apertissimè mentem meam explicant, sic rectè intelligenda ac perpendenda sunt. Alioqui, si quis, quæ legit, negligenter legat, non solùm ex meis scriptis, sed etiam ex ipsis sacris litteris occasionem sumere facilè poterit, licèt planè immeritò, de rebus divinis malè ac perversè sentiendi.

Nunc venio ad scrupulum tuum, propter distinctionem meam inter Christi Adorationem & Invocationem. Neque *enim vides, quomodo Christus corpore a nobis absens adorari queat, quin eodem tempore invocetur: cum tamen videlicet ego ubiq; affirmem, nobis necesse esse Christum adorare, invocare verò non item. Et ais:* Quotiescunque enim ad nomen Iesu Christi genua flectimus, id absque ardenti desiderio cordis, sive petitione auxilii salutaris, facere non possumus. *Immo verò nihil impedit, quominus ad ipsius etiam Dei nomen, genua sive corporis sive animi flectamus, nihil tamen interea temporis cogitantes, nisi ut illum debito honore afficiamus. An non possumus Christo & corporis & animi genibus flexis, hymnos ac laudes canere ac tribuere divinas? an non eum & mente & lingua Dominum ac servatorem nostrum, venerabundi agnoscere ac confiteri? an non, ut in ipsius cœna fit, ei sacro & divino cultu gratias agere, ejusque nomen sanctissimum divina planè ratione concelebrare; & tamen eodem ipso tempore nihil de auxilio ab ipso*

sive petendo, sive etiam expetendo cogitare? Profectò possumus. Talis est enim Christus a Deo factus nobisq; constitutus, taliaq; per ipsum beneficia accepimus, ut, etiam eo secluso, quòd nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. Quãvis enim corpore nobis Christus non adsit, adest tamen spiritu; & non modo gestus nostros omnes & verba videt & audit, sed cor ipsum nostrum perpetuò novit atq; intuetur; nec quidquam hîc diversi est ab eo, quod foret, si ubique & semper præsens nobis corpore adesset. Quocirca, quemadmodum nemo potest negare, quin, si Christus corpore præsens nobis esset, eum adorare, & tamen eodem tempore simul non invocare possemus; sic negandum nullo modo est, eum licèt a nobis corpore absentem, adorari sine invocatione posse. Exempla quidem adorati, nec tamen simul invocati Christi, cum in terris esset, non pauca habemus, eaqúe non civilis sed religiosæ adorationis; ut Mat: 2.v. 11, & cap: 14.v. 33, Ioh: 9. v. 38. & alibi. Siquidem, ut in ipsa disputatione mea cum Francisco Davidis scripsi, (ipsa autem verba adscribam) Adorat is, qui corpus aut animum alicui reverenter inclinat, & coram eo venerabundus procumbit, etiãsi nihil ab eo petat. Invocat autem is, qui in necessitate constitutus, aut aliquid percupiens, confidenter alienam opem & benignitatem implorat. *Quamobrem miror, distinctionem Adorationis & Invocationis Christi, non quidem a me excogitatam, sed a rei ipsius,*

ipsius, non minùs quàm vocabulorum diversitate proficiscentem, tibi homini erudito inprimis, ac perspicaci, adeò subtilem videri, ut eam percipere nequeas: cùm potiùs necesse sit ad summam quandam, atq; (ut ita dixerim) imperceptibilem subtilitatem confugere, si quis hæc duo, quæ & natura ipsa & loquendi usus manifestè distinxit atq; sejunxit, confundere velit, vel alterum ab altero numquam separare. Sed jam ad expostulationem tuam venio, de meo non servato promisso. Qua in re tibi omnino velim persuadeas, admonitionem, vel potiùs reprehensionem hac in re tuam, mihi fuisse gratissimam, eumq; hominem me esse, cui non minùs fortasse quàm tibi religio sit promissa non servare. quamquã tradunt sapientes, non omnia promissa servanda esse, quamvis rerum alioqui honestarum; videlicet, cum id quod promissum est, promittenti plurimum incommodi, ei verò cui promissum fuit parum, aut nihil commodi sit allaturum. Quo tamen in numero promissum a me tibi sæpius factum, non pono; sed nihilominus ita sentio, illud ejusmodi esse, ut propter impedimenta aliqua, etiam ultra ipsum præstitutum tempus non semel differri a me potuerit. Impedimenta porrò quæ postremò habui, quæq; tibi per Ioëlem nostrum significanda curavi, licèt (fateor) alioquin indigna, si, quo modo mihi planè decepto atque adeò invito acciderint, umquã rectè noveris, quamq; non una de caussa ea abjicere nec debuerim nec potuerim, (quod spero fiet cum te primùm videro, neq; enim res sunt litteris credendæ) nihil despero, te, si

non omnino, saltem aliqua ex parte, me excusatu-rum. Scito autem, me nondum ab impedimentis illis esse liberum: ac præterea me propediem, Deo dante, hinc Cracoviam migraturum, ibiq; propriam œconomiam instituturum; quæ res, cum præsertim omni ferè domestica ac necessaria suppellectili adhuc caream, quamdiu me pæne totum occupatura sit, satis intelligere potes. Dabo tamen operam, ut quamprimum me omnibus hisce impedimentis & curis exsolvam; quò non solùm tibi factum promissum aliquando tandem præstare, sed etiam mea jamdiu intermissa, ac desideratissima studia, repetere possim. Interim te rogo, ut mihi tarditatem hanc meæ fidei tibi liberandæ ignoscas, & me potiùs imprudentiæ atque inconsiderantiæ, quàm levitatis aut inconstantiæ accuses. Si proxima Synodus isthic de more ad Pentecosten habebitur, non spero in ea me adfuturum. nam uxoris meæ primus hic partus in illud ipsum tempus incidit. Quamquam, si omnino expediret me in ea adesse, & ita fratres suaderent, haud mihi grave foret, uxorem me absente vel parere, vel in puerperio esse. Sed, Deo volente, revisemus nos omnino postea in Chmielnicensi Synodo, ubi etiam scripta nostra de Christi oblatione expiatoria; quæ, si tibi hæc inter nos hac de re disputandi ratio probabitur, multò antè confici poterunt, fratribus legenda atque examinanda tradentur. Ex qua disputatione nostra, emerget quidem, ut ipse ais, disputatio simul de ratione nostræ justificationis, quod attinet ad Christi mortem & resurrectionem: sed non fortasse

nisi

nisi hoc ipse data opera curaveris, quod pertinet ad fidem atque opera nostra; qua tamen de re, potissimùm in justificationis nostræ negotio, agendum mihi videtur. quapropter obsecro, ut id omnino cures. Et quando, ut tibi ipsi constare potest, fratres nostri tibi jure optimo plurimùm tribuunt, & magna est tua apud nos, & privatim & publicè auctoritas, te coram Deo & Christo obtestor, ne per te stet, quominus salutaris veritas universa in lucem prodeat, omnibusq́; nobis patefiat; sed des operam, ut placidè atque amanter, cum alibi, tum verò maximè in Synodis, non quidem alicuius certi dogmatis, ut præpostere in Ecclesia hactenus factitatum est, omnino damnandi, sed veritatis inveniendæ, atque inventæ retinendæ gratiâ, quæstiones, huc potissimùm pertinentes, proponantur ac persolvantur. Nec, quæso te, tantopere horreas, cum quid audis affirmari a tua, & plurimorum sententia alienum, nisi priùs re bene cognita, & rationum ac testimoniorum momentis rectè perpensis; præsertim cum reipsa jamdiu compertum habeas, te aliquando ad ea priùs cohorruisse, quæ postea vehementer probasti. Nam ego sanè (ut verum fatear) hanc etiam ob caussam, quòd statim quadammodo resilis ac refugis, si quis vel locum aliquem divinarum litterarum, etiam per simplicem, solamq́; a vulgata diversam interpunctionem, aliter explicet, atque ipse cum plerúque facis, cunctantior hactenus fui in promisso meo tibi præstando. neque enim id facere possum, quin tibi, prima fronte, videar complura sacrarum litterarum loca corrumpere, atq; per-

q; pervertere; a qua tamen re, haud ſcio, an ullus alius me, vehementiùs abhorruerit umquam. Deus te & ingenio, & eruditione, & eloquentia, & denique, ut dixi, auctoritate magna inter nos donavit. Tuæ pietatis, qua una vel maximè polles, nunc eſt, hiſce donis, ad Dei ipſius & Chriſti ejus gloriam, noſtræq́; ſalutis viam in dies magis patefaciendam, alacriter ac diligenter uti. Dominus Paulicovius ſocer meus te amantiſſimè reſalutat, teq́; plurimi facit. Dominum Czechovicium, D. Lubieniecium, D. Balcerovicium, cæteroſq́; fratres meo nomine ſalutes oro. Vale vir clariſſime, meq́; ut ſoles, ama. ac quemadmodum ego tuum in iis, quæ ad me ſcripſiſti, ſic viciſſim tu meum in his, quæ ad te ſcribo, animi candorem agnoſce: atque meam in te commonefaciendo, ſicut ego tuam in me accuſando & reprehendendo libertatem boni conſule. Deus te ad nominis ſui gloriam, & Eccleſiæ ſuæ ædificationem quàm diutiſſimè incolumem ſervet. Datum in agro Paulicoviano. die 20 Martii. Anno 1587.

Tui ſtudioſiſſimus atque obſervantiſſimus in Chriſto frater Fauſtus Socinus.

JOHANNIS NIEMOJEVII ad ſuperiorem Fauſti Socini Epiſtolam, Reſponſio.

EPISTOLA II.

Salu-

Salutem a Deo Patre nostro, & Domino nostro Iesu Christo &c.

LITTERÆ tuæ redditæ sunt mihi vir præstantissime, fraterque in Domino dilecte, ex quibus Christiani animi candorem, modestiamq; tuam perspexi, cum liberam admonitionem æquo animo accipis, reprehẽsionemq; non aspernaris; verùm ad objecta modestè respondens, ea diligenter diluere ac refutare conaris. Effari nequeo, quantum animi mihi accreverit, ut postea tecum confidentiùs agere, deq; rebus necessariis per litteras colloqui, teq; (quãvis multò præstantiorem, infinitisq; partibus doctiorem) admonere audeam; non minus propterea, quòd te vulgari meo latinismo delectari, meq; barbarisantem ac solœcisantem ferre, in melioremq; partem ruditatem ac imperitiam meam interpretari videam. Miraris, vir eximie, quòd in scriptis tuis, quædam nunc demum reprehendenda susceperim, quæ diu antea viderim, & cognita habuerim, & tamen reprehendere neglexerim. Spero, te non miraturum ampliùs, postquam meam excusationem audiveris, mihiq; fidem adhibueris. Fateor, me librum tuum de Servatore IesuChristo legisse, multaq; piè ac doctè scripta reperisse: tamen non adeò mihi placuisse, ut in eo planè acquiescerẽ, sentẽtiæq; tuæ subscribere vellẽ, ac possem; immo sæpiùs significavi et privatim & publicè in synodis, me sentẽtiæ tuæ, de morte Christi, hominisq; Christiani justificatione, integrè subscribere, calculũq; addere non posse. Credo te nõ ignorare, quomodo ante aliquot annos, fratri nostro

Securino

Securino, sententiam tuam asserenti, me opposuerim, tecum quoq; Lublini, in præsentia fratrum, disputatiunculam, sicut de cæteris articulis, ita & de justificatione habui. Insuper, scire te volo, me, librum tuum de salvatore Iesu Christo, obiter tantùm perlegisse, scriptum verò contra Volanum bis perlegisse, diligentiusq; omnia examinasse; ubi inter cætera piè atq; eleganter scripta, sententias quasdam peregrinas, scripturæque sacræ judicio meo, contrarias, reperi. Videns itaque, Volanum, adversarium acerrimum, qui sententiam nostram veram ac piam tolerare non potest; sed undique occasiones vituperandi ac sugillandi quærens, aliquando etiam calumniari non veretur; quid facturũ putas, si aliquid in responsione tua dignum reprehensione repererit? Profectò, omnem lapidem movebit, summoq; conatu adnitetur, quò non solùm personam tuam denigrare, sed omnes nos infamia aspergere, contentiosaq; atrocitate verborum diffamare ac condemnare, cæterisq; traducendos ac condemnandos propinare possit. Omnibus igitur modis cavendum est, ne quid a quoquam Christiano aliquando dicatur, sive scribatur, quo infirmiores offendi, scandalisarivé possint, adversarij verò ansam condemnandi calumniandiq; arripiant. Statueram igitur, chare frater, tecum, in præsentia præcipuorum fratrum, colloquium modestum ac Christianum instituere. Verùm, cum tu colloquii modum, a me præscriptum, propter certas causas, recipere noluisti; meq; ad scribẽdum invitasti, ego tergiversari nolens, nec veritati testimonium dare differẽs, consilio tuo acquiescendũ putavi. Ad scri-

bendum itaque accingor, tecumq; disputare, sive colloqui per litteras aggredior, quod fœlix, faustumque ad gloriam nominis divini, Iesuq; Christi honorem, mutuamq; nostri cæterorumq; ædificationem, faxit Deus omnipotens. Non diffiteor imbecillitatem meam, multaq; mihi in hanc palæstram descendenti deesse agnosco. Nā imprimis persona tua multis modis mihi præferēda, me a scribēdo, tuamq; sententiā oppugnādo, deterrere posset, tum sermonis latini inscitia, logicæq; artis imperitia; quæ nunc a plerisq; in disputatione, quasi summè necessaria, requiruntur, me a disputatione, præsertim cum homine eruditissimo, arcent, filereq; cogunt. Verùm bonitate causæ fretus, tuamque humanitatem ac modestiam perspectam habens, majora fortasse viribus audeo; hoc uno me maximè consolans, quòd veritas, quamvis aliquando elegantiam, sermonisq; peritiam non aspernatur, tamen sæpiùs simplicitate nativa gaudet, nudaq; ac omni ascitio ornatu vacua, in theatrū prodire non erubescit. Quod attinet ad secundam consilii tui conditionem, ut si latinè scribere recusarem, Polonicè scriberem, scriptumq; meum alicui vertendum traderem, res magni esset laboris, in longumq; protraheretur, nec tutò, quod & te cavere video, alieno ingenio, committenda. Rari enim interpretes reperiuntur, qui & verba & sententiam auctoris propriè exprimere sciant, ac possint. Sed jam ad rem ipsam progrediamur.

Verba in responsione contra Volanum hæc extāt. Itaque affirmo Christum non quidem in cruce, seu

ce, seu crucis ara se Deo obtulisse, sed in ipso cælo. *Item:* Nec porrò ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse &c. *In litteris verò ad me datis verba quædam addidisti, sententiam tamen non mutasti: immo hanc esse tuam opinionem, quòd Christus revera in cruce sacrificium non peregisset, manifestè confessus es.*

Quid igitur dicam? Libenter placita scriberem, si piè ac justè id facere possem: verùm, nec te officiosis mendaciis delectari puto, nec ego alicui adulari volo, contraq; animi sententiam loqui possum. Vt igitur tecum liberè agam, nolo verborum circuitu uti, sed fretus clarissimis novi Testamenti sententiis, absq; omni tergiversatione simpliciter affirmo, sententiam tuam non tantùm erroneam, verùm cum testimoniis sacræ scripturæ ex diametro pugnare. Non opus est longa probatione, sed tantùm scripturæ sanctæ loca aliquot producenda, ex quibus sententiæ tuæ vanitas, errorq; deprehendi facilè potest. quod facere, favente Deo, incipiam.

Paulus Ephes: 5. Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ &c.

Hebr: 9. Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem; quantò magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum inculpatum obtulit Deo vivo?

Ibid:

Ibidem: Neq; ut ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis, cum ſanguine alieno, alioqui oportuiſſet eũ ſæpe paſſum fuiſſe a condito mundo. Sed nunc ſemel in conſummatione ſæculorum, ad abolendum peccatum per immolationem ſuiipſius patefactus eſt: & ſicut illud ſtatutum eſt hominibus, ut ſemel moriantur, poſtea verò judicium; ita & Chriſtus ſemel oblatus, ut multorum peccata tolleret, altera vice abſque peccato conſpicietur iis, qui ipſum expectant ad ſalutem, *&c. Poſſem plura teſtimonia adducere; verùm nunc iis contentus eſſe volo, ex quibus manifeſta repugnantia opinionis tuæ apparet. Tu enim Ieſum Chriſtum ſeipſum in cruce obtuliſſe Deo negas, mortemq́; Chriſti pro vero ſacrificio agnoſcere non vis; teſtimonia verò citata, Chriſtum per mortem crucis ſeipſum obtuliſſe Deo, apertiſſimè teſtantur.*

Quid ad hæc dicturus es? Fortaſſis ad Dianiam confugies: verùm ego ipſiſſima verba urgeo, nec nunc de ſenſu verborum diſputationem inſtituere volo, verbis apertiſſimis contentus, ſicut omnes pios, Deiq́; amãtes facere decet. Obſecro itaq;, ne extra & ultra propoſitum neceſſitatemqúe me in certamen provoces, hoc eſt, ne mecum de ſenſu verborum litem inſtituas: dabitur, Deo volente, oportunum tempus, de ſenſu verborum Apoſtoli conferendi ac diſputandi; nec deerunt rationes, Deo favente, ſententiam veram eruendi ac confirmandi. Nunc verò hoc tibi objicio,

jicio, in hocq; te non laudo, quòd apertissima Spiritus sancti pronunciata, per repugnantiam verborum oppugnare audeas. Spiritus enim sanctus clarissimis verbis mortem Christi oblationem nominat, tu verò per antiphasin testimonio Spiritus sancti contraire videris. Summa igitur meæ reprehensionis, totiusque disputationis, quoad præsentem articulum, hæc sit: aut ostende, (quod te nunquam facturum puto) scripturam novi Testamenti, mortem Christi oblationem sive sacrificium non vocare, aut manifestæ veritati cedere, palinodiamque canere non dubites, teque ab errore liberes, nec cæteris scandalum, adversariisq; occasionem sugillandi calumniandiq; præbeas. Tu Christi sacrificium in cælo demum peragi asseris, conferẽs Christi ascensum cum introitu veteris Pontificis in sancta sanctorum. Verùm quamvis negare nolo, Christi sacerdotium esse æternum, in cæloq; sacerdotem pro nobis interpellando, vultuique Dei apparendo agere: tamen nihilominus in terra per mortem crucis, idem Christus seipsum obtulit, morsque ejus iure optimo oblatio vocari, attestante Spiritu sancto, potest. Nam & sub lege Pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat; ea verò mactatio animantium, oblatio sive sacrificium appellatur. Ita & Christus seipsum per mortem crucis obtulit, sanguinemque proprium effundi passus est: per quem sanguinem introivit in tabernaculum non manu factum, hoc est, in ipsum cælum, ut ibi æternus Sacerdos Deo appareat pro nobis. Sed ab istis uberiùs tra-
ctandis

ctandis ſuperſedeo; a propoſito certamine non diſcedens, hoc unum urgeo: aut oſtende in novo Teſtamento mortem Chriſti oblationem non appellari, aut te erráſſe, ſententiamqúe ſcripturæ ſacræ contrariam edidiſſe confitere. Quod attinet ad rationem juſtificationis noſtræ, effectaq; mortis Chriſti; ſcias me cum illis non ſentire, qui Chriſtum morte ſua Deum placâſſe; ex iratoqúe clementem effeciſſe imaginantur. nec illis aßentior, qui fide mortuâ juſtificari volunt. Novi, gratiâ Dei, diſtinguere auctorem juſtificationis noſtræ a cauſſa media, patrisq; clementiſsimi miſericordiam gratiamqúe, ſummam præcipuamqúe cauſſam ſalutis noſtræ agnoſco: qui quicquid fecit, id totum primo reſpectu, propter ſeipſum fecit, ut miſericordia ejus immenſa, bonitasqúe ineffabilis appareret. Attamen mediæ cauſſæ, quæ in Chriſto mediatore præcipuè concurrunt, non ſunt negligendæ, nec leviter tranſeundæ, aut in alium ſenſum, quem Spiritus ſanctus non dictet, accipiendæ. Opera bona à fide iuſtificante ſeparare nolo, ſed fidem cum operibus (a Paulo edoctus) confundere caveo: etſi enim opera a fide reipſa non ſeparantur, tamen in negotio juſtificationis, ratione quadam diſtinguuntur. Sed de his dabitur aliquando oportunior diſſerendi occaſio, tempusqúe & locum Deus, ſi voluerit, ſuppeditabit. Nunc verò finem priori parti controverſiæ noſtræ imponens, rogo, quod & ſuperius poſtulavi, ne in reſpondendo terminos propoſitos mutare velis, in aliudqúe genus tranſcendere audeas, hoc eſt, ne mecum de ſententia verborum litem moveas: ſed ſi id negare

non poteris, me pro sententia mea confirmanda, apostolica verba rectè adduxisse, nihil præterea restabit, quàm ut errorem tuum agnoscas corrigasq́; quod ut facias suadeo, idq́; tibi a Deo optimo dari ac suggeri opto.

Sed jam ulteriùs progrediamur, deqúe filii Dei invocatione agamus. Video te laborare, quò crimen a te labefactatæ invocationis Iesu Christi removeas, teqúe nihil hujusmodi scripsiße, unde adversarii occasionem erroris sui stabiliendi habeant, ostendere possis. Ego ingenuè fateor, te doctè, piè, ac luculenter pro asserenda Domini nostri Iesu Christi gloria scripsiße, adversariosqúe fortissimis telis ex verbo Dei petitis confodisse, armaqúe eorum irrita ac vana reddidisse: & nisi pauca illa verba, de quibus mox agemus, addidisses, non puto aliquid validius, quo adversarii contundantur planeq́; corruant, scripto illo tuo contra Franciscum edito inveniri poße. Verùm cum invocationem filii Dei, quam tantopere commendasti ac stabilivisti, non ita neceßariam, sicut fiduciam in dominum nostrum Iesum Christum, asseris, sed liberam facis, ad quam nemo iure divino necessariò cogatur: videris mihi a priori sententia etsi non recedere, tamen aliquatenus deflectere. Si enim invocatio Iesu Christi non est adeò necessaria, ut quivis Christianus jure divino ad eam cogatur, profectò inter adiaphora numeranda, potiùsqúe singulorum fidelium conscientiis relinquenda, ut quilibet juxta suggestionem spiritus, vel illâ uteretur, vel eam negligeret; nullaq́; fuisset caußa tam acriter cũ adversariis hac de re contendendi. Si enim Christus glori-

am integram ab iis, qui nomen ejus invocare nec audent nec volunt, habere potest, profectò permittendi sunt ejusmodi propriis conscientiis, ut hac in parte libertate Christiana utantur. Verùm si invocatio Iesu Christi ad gloriam nominis ejus refertur, sine qua honor Domini Iesu Christi illibatus conservari, gloriaq; ei integra tribui non potest, profectò invocatio nominis Iesu Christi, res est ex necessariis, ad fidem religionemqúe christianam pertinentibus. Verùm his breviter prælibatis, ad Apologiam tuam accedamus. Objicis mihi quòd inter verba, non debere, & non teneri, discrimen nullum statuam: qua de re contendere nolo, nam me grammaticum non esse, non inficior. Agnosco hæc duo verba, me in una significatione accepisse: verùm a te admonitus, ero posthac cautior.

Discrimen quoddam inter res ad salutem necessarias, & illas quæ ad religionis negotium pertinent, statuis: quæ ad salutis negotium faciunt, eas necessarias affirmas; quæ verò religioni serviunt, non pauca non necessaria asseris. Ego, mi domine, explicationem accuratioremqúe hujus rei descriptionem desidero: verba enim, ut a te scripta sunt, nisi candidum interpretem nacta fuerint, possent nonnullam suspicionem injicere, te de religione Christiana minùs sentire, sive imprudentiùs loqui. Religio enim vera ea omnia continet, quæ ad cultum Dei, Iesuq; Christi, tam internum quàm externum, in verbo Dei præscriptum, pertinent: ex quibus si quis, sciens ac volens aliquid omiserit, puto hujusmodi hominem con-

temptæ religionis (nisi resipuerit) pœnas luiturum. Ego itaque omnia quæ ad religionem Christianam verè ac propriè pertinent, cum iis rebus quæ saluti nostræ serviunt, conjungere didici. Scio, quoad religionis negotium, a multis peccari, non malitiâ sed ignorantiâ, qui (ut spero) veniam habituri sunt, si ex eorum numero fuerunt vel sunt, qui vero timore Dei imbuti, sincero cordis affectu Deum quærunt, nihil temere omittentes, quod perspectum a Deoqúe profectum habent. Sed de his non est nunc dicendi locus: nobis, quibus veritas Dei ampliori modo patefacta est, nulla excusatio relicta, si scientes volentesqúe negligentes in religione, non tantùm interna, sed etiam externa fuerimus. Non debemus igitur nec possumus religionis officium, a salutis negotio distinguere: immo potiùs salutis nostræ modum sive medium, majori ex parte in vera religione constituere. Sed jam videamus exemplum a te adductum hujusmodi: Ad Christum ipsum preces nostras re ipsâ dirigere, sine dubio ad negotium religionis nostræ pertinet: attamen nemo est qui negare audeat, nos posse, ut sæpissimè quidem omnes facimus, non ad ipsum Christum, sed ad Deum preces dirigere. Illud, quod hac in re ad salutis nostræ negotium pertinet, est, nos meritò posse ad ipsum Christum semper & ubiq; in rebus ad Ecclesiam, seu privatim seu publicè pertinentibus, preces nostras dirigere, idq; ex animo agnoscere & palàm profiteri. Nam nisi quis hoc agno-
scat

scat & profiteatur, is potestatem, regnum & gubernationem Christi in Ecclesia non agnoscit nec profitetur: sine qua agnitione & professione nemo salutem per Christum adipisci potest.

Exemplum a te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror: vis enim ex eo quod assiduè non fit, concludere, quod necessariò facere non teneamur. Verùm facilè per instantiam argumentum tuum solvere possum. Deus Pater non semel invocatur; immo Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoque non semel id fecisse legitur: ergò invocatio Dei non est necessaria ad salutem. Non rectè igitur, (pace tua dixerim) argumentaris, ab eo quod semper non fit, ad non necessarium actum. Nam de tempore & loco non est praescribendum: Spiritus suggeret, fiduciaque, quam erga Christum unus altero majorem habet, singulos fidelium instruet. Ego libenter ad gloriam Christi fateor, me nunquam in privatis meis gemitibus sive precibus, quoties Deum Patrem invoco, ejusque auxilium imploro, Christum omittere: novi enim certissimèq; confido, me nisi per ipsum non posse ad Patrem tutò ac confidenter accedere; quoniam sic Patri omnipotenti placuit, ut Christus sit opitulator ac interpellator noster, per quem cum fiducia ad thronum divinae gratiae, ut misericordiam consequamur, confugiamus. Quod ad publicas preces Ecclesiae pertinet, haec pro temporis necessitatisque ratione mode-

tari possunt. Frustra itaque hoc exemplum adduxisti, immo, meo judicio, extra propositum: nam non quæritur, an semper & ubique necessarium sit preces ad Christum dirigere, sed, an res sit necessaria homini Christiano Christum invocare, ad eumque preces dirigere. Tu ipsemet fateris, hoc ad salutis nostræ negotium pertinere, ut agnoscamus nos meritò posse ad ipsum Christum semper & ubique preces nostras dirigere. Hoc tuū Posse, Necessario oppositum, mihi haud dubiè labefactationē Invocationis Christi continere videtur. Quid enim hoc est: possumus invocare Christum, idque ut profiteamur, ad salutem necessarium est: verùm ut invocemus nullo jure cogimur? Si quis ita argumentaretur: Possumus confidere Christo, idq; agnoscere & profiteri debemus, verùm ut ei confidamus, nullo jure cogimur: nonne tibi absurda hujusmodi argumentatio videretur? Scio quid respondere possis; nos expressum mandatum habere de fide in Christum dirigenda, de precibus verò ad eum dirigendis non item. Ego nunc hac de re diligentiùs agere nolo, tu ipse tuum scriptum inspice, videbis te contra Franciscum, Dei ordinationem & constitutionem loco præcepti approbare; immo aliquot loca, nisi fallor, adducis (quæ & ego adducere, nisi brevitati consulerem, possem) quæ vim expressi mandati habent.

Sed quid pluribus opus est, cum tu ipse evidenter testeris, eum, qui Christum invocandum negat, nec potestatem, nec regnum, nec gubernationem Christi in Ecclesia agnoscere; sine qua agnitione & pro-

fessio-

feßione, nemo ſalutem per Chriſtum adipiſci poteſt. Si igitur is, qui Chriſtum invocari jurè ac meritò poße non agnoſcit neque profitetur, Chriſtum Dominum verè nec agnoſcit nec confitetur, ob cuius ignorantiam ſalute per Chriſtum parta privandus eſt: quomodo is, qui ſciens Chriſtum eße invocandum, tamen non invocat, majori pœna dignus non erit? Conſtat itaque ex tuamet ipſius confeſſione, Domini noſtri Ieſu Chriſti invocationem ad ſalutem conſequendam eße neceßariam. Si enim hujusce rei ignoratio ab agnitione vera Ieſu Chriſti excludit, a ſaluteq́ue per Chriſtum acquirenda arcet: quomodo rei ipſius neglectus ſive contemptus eundem effectum producere non debeat?

Accedis poſtea ad meam argumentationem, quæ a natura viq́ue fidei, fiduciæq́ue erga Ieſum Chriſtum concepta, ad effectum neceſſariæ Invocationis producebatur. Quam tu hujusmodi reſponſo rejicere tentas, objiciens argumento a me producto fallaciam coſequentis: Rectè ſiquidem *(verba tua refero)* ex neceſſaria Invocatione colligere quis poſſet neceſſariam fiduciam. Nam, ut Paulus ait, quomodo invocabit quis eum in quem non credit? Sed non rectè contrà ex neceſſaria fiduciâ, neceſſaria Invocatio colligitur, præſertim, ſi Invocationis nomine, ut in hac diſputatione fit, ipſa precum directio intelligatur. Nihil enim vetat, quominus alicui planè confidam, & tamen ad alium in meis neceſſitatibus preces meas dirigam, cui videlicet

non minùs confidam. Debemus Iesu Christo confidere, sed iidem debemus ipsi Deo confidere; immo Christo confidere, nihil revera est aliud, quàm ipsi Deo confidere: neque enim in ipso Christo fiducia terminatur, sed per ipsum in Deum transit, ibique conquiescit. Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, cum possimus eas ad Deum dirigere, cui similiter, immo excellentiore quadam ratione confidere, omnino necessarium nobis est.

Hæc tua, Domine Socine, ad argumentationem meam responsio, tantum abest, ut vim argumenti mei enervet debilitetvé, quin potiùs connexum argumenti mei stringit ac confirmat. Nam, quòd tu ex necessaria Invocatione necessariam fiduciam colligis, sed non e contra; videris mihi hac in re multum hallucinari, qui res conjunctissimas divellere tentas, quæ mutuam relationem habent, & invicem reciprocantur. Si enim in eum ad quem preces dirigo, credere eiqúe confidere debeo: quomodo vicissim eum cui tutò confido, (ut Iesu Christo tutissimè confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo, aut non curabo? Profectò si quis reperiretur, qui de fide in Iesum Christum gloriari auderet, eumqúe invocare negligeret, istum ex tribus vitiis ad minus uno laborare oporteret: vel enim de Domino Iesu Christo minùs sentiret, videlicet, invocantem ac confidentem juvare non posse: aut se ejus auxilio non indi-

indigere arbitraretur: vel potiùs (quod verisimilius est) loco veræ fidei, nomẽ tantùm inane prætenderet, simulataq; fide gloriaretur. Sed quoniam veri Christiani de Domino ac salvatore nostro persuasi sunt, eum & posse & velle juvare, ejusqúe auxilio & opera semper & ubique se indigere: certè hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec possunt, nec debent, quin ad Christum in necessitatibus suis assiduè confugiant, ab eoqúe auxilium petant. Fiducia igitur vera necessariò producit Invocationem, non minùs quàm Invocatio sincera veram fiduciam requirit.

Quod verò a persona excellentiaqúe Dei Patris, ad infringendã necessitatem Invocationis Iesu Christi, argumentum petis, cui excellentiori modo confidere, eundemq; invocare tutissimè possumus: facis id impertinenter, immò (pace tua sit dictum) minùs consideratè. Quid enim aliud facis, quàm ab Adversariis arma mutuaris, & non sentiens in eorum castra transire videris? Si enim propterea, quòd ad Deum preces nostras dirigere neceße habeamus, ad Christum non neceßariò easdem dirigere teneamur: nonne eâdem sequelâ fidem in Christum non neceßariam, aliquis imprudens existimare poterit? maximè cùm Deum talem habeamus & profiteamur, qui sine alicujus ope nobis succurrere, nosqúe ex omni periculo liberare, solusque eripere possit. Cur igitur alicuipiam, præter Deum ipsum patrem benignissimum, omnipotentemqúe protectorem confidamus, sive in necessitatibus nostris ad alium quempiam confugiamus? Vides, si modò attendere voles, ea

hujusmodi argumentis plus gloriæ Christi nocere, quàm prodeße, adversariisqúe ansam contra Christum insurgendi præbere. Novimus, *gratiâ Dei, & libenter profitemur ineffabilem majestatem, bonitatemqúe Patris nostri clementissimi: sed, ubi agitur de gloria Christi, non opus est potentiam ac majestatem Dei prætendere, excellentiâque Patris gloriam filii obscurare, sed voluntas, consilium ac ordinatio Dei consideranda ac perpēdenda est. Si Deus nos voluisset per se solum salvare, & absq; mediatore conservare, profectò id facere, sicut potuisset, ita & fecißet, Christumqúe salvatorem neque promisisset neque exhibuisset. Sed quoniam Iesum Christum constituit Dominum, Salvatorem ac mediatorem nostrum, per quem ad Patrem accedere debemus, eiq́; omnem potestatem in cælo & in terra tradidit, in quem post Deum credere, eiqúe tutò confidere possumus, inanis est omnis disputatio de eminentia Patris: sufficere enim sola voluntas ejus potest, proqúe certissima regula fiduciæ ac obedientiæ nostræ erga Christum, Dei ordinatio ac constitutio eße debet. Tuum argumentum itaque valde claudicat, quod in hunc modum formare oportet: Poßumus & tenemur Deum patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere quamvis poßumus, tamen non tenemur. Manifesta fallacia consequentis, quàm ab instanti, simili argumento ostendere poßum: Possumus & tenemur in Deum Patrem credere, ergo Iesu Christo quamvis confidere possumus, tamen non tenemur. Non est ovum ovo similius, quàm hoc argumen-*

mentum tuo argumento. Verba itaque a te in hunc modum scripta, Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus, &c. *quicunque diligenter inspicere ac dijudicare voluerit, videbit ad labefactandam Invocationem Christi spectare: quicquid enim necessarium non est, id fortassis & parum prodesse potest. Verùm ne in re manifesta nimius sim, laboreq; superfluo utar, malo a rationibus meis quiescere, teqúe ipsum potiùs contra temet ratiocinantem audire, ut ita faciliùs absurditatem istam animadvertere possis, erroremq; tuum corrigere velis Verba hujusmodi in tuo scripto extant:* Rectè igitur existimasti, mihi quoque verisimile videri, eum, qui dominum Iesum Christum invocare aut non vult, aut non audet, vix Christiani nomine dignum esse; nisi quòd non modò vix, sed ne vix quidem, & non modò verisimile id mihi videtur, sed persuasissimum mihi est. *Si ita judicas, domine Socine, quòd is qui Christum invocare non vult, nomine Christiani hominis indignus est, quomodo absolutam necessitatem invocationis Christi negare audes? Videris profectò pugnantia loqui & asserere. Nam si necessarium est, ut is, qui per Christum salvari vult, sit verus Christianus; verus autem Christianus esse non potest, quicumq; Christum invocare non vult nec audet: nonne vides ex hoc tuo connexo hujusmodi conclusionem necessariò sequi, quòd quicumque nomen Christi invocare non vult*

nec

nec audet, istum ad salutem per Christum partam non pertinere? Vnde & hujusmodi consequens necessariò emerget, quòd invocatio nominis Iesu Christi æquè est necessaria, quàm salutis nostræ certa persuasio, nominisqúe Christi vera professio. Vide igitur quomodo Dominus Faustus dominum Socinum oppugnet, ut ex hoc mutuo conflictu veritas (cui rogo reluctari noli) tanto magis elucescat. Posita hac ratiocinatione Domini Fausti contrà Dominum Socinum, ego aliam non dissimilem adijciam: Omnis res, per quam gloria Christi maximè elucescit & amplificatur, nominisqúe Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summè necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Iesum Christum, est res per quam gloria Christi amplificatur & elucescit, nominisqúe Christiani professio declaratur ac confirmatur: Ergò directio precum nostrarum ad Christum, res est maximè necessaria. Rogo, quid in hoc argumento (quamvis ab homine indocto formato) desideras? Majorem propositionem, scio te non vituperaturum. Minorem tu ipse defendis, quando enim qui Christum invocare non vult nec audet, hominis Christiani nomine indignum judicâsti, ignarumqúe dominii, regni, ac potestatis Christi declarâsti. Si igitur constat, per Invocationem, Christi regnum ac gloriam eius illustrari, certissimè invocatio nominis Christi res est necessaria & non libera tantùm.

Quod ad eminentiam paternam attinet, (cuius in hoc scripto mentionem facis) hæc nulla ratione per Invocationem Christi nominis minuitur sive obscura-

scuratur, sed magis stabilitur illustraturq́; nam quicquid potestatis ac gloriæ Christus possidet, id totum a Patre habere, omnibus piis, in regnoqúe Christi doctis, certissimum est, atque omnis gloria Christi, in gloriam Dei Patris redundat. Non est igitur verendum, ne adversarii iustam caussam calumniandi, gloriæq́; Dei detrahendi, ex doctrina neceßariæ Invocationis Christi, accipere possint; quibus os obstruendum, non huiusmodi subtilioribus distinctionibus, sed aperto verbo Dei, in quo expressum testimonium extat, de summa Christi exaltatione, quem Pater in solio secum consedere fecit, vicariumq́; suum constituit. Non potest igitur gloria Christi gloriæ Dei, ne quidem in minutissima particula derogare: quin potiùs ita statuendum est, quòd minima gloriæ Christi abnegatio, neceßariò vergit in Deum ipsum, ut autorem gloriæqúe Christi vindicem.

Stat itaque firmum argumentū meum a potestate Christi ad necessariā invocationē nominis eius ductum. Tu verò volens hoc elidere, potiùs eludis, exēplo ab iis, quos Imperatores in consortium imperii asciscere soliti erant. Exemplū huiꝰmodi non poße integrè accommodari Christo, tu ipse vidisti: attamen nō video, quid te iuvare possit. Illi enim, qui olim ab Imperatoribus in consortium legebantur, non nomine tenꝰ, sed re ipsa honore debito afficiebantur; nec unquā placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorū consortibus sive collegis, ad Imperatores solos recurreret. quod præcipuè in filiis imperatorū spectabatur. Ee exemplū quoq; Iosephi a Pharaone

ratione exaltati, huj⁹ rei clarissimũ exhibet testimoniũ. Nõ possum itaq; non mirari, cur tã inconsideratè scripseris. Similiter igitur, cum non Christus tantùm a nobis Dominus, Rex, Gubernator, &c. noster sit agnoscendus, sed Deus quoq;, a quo ipse Christus talis est nobis constitus & declaratus, nihil prohibet, quominus non ipsius Christi, sed Dei opem atque auxilium in precibus nostris imploremus, &c. *Argumentum hujumodi est: Non solus Christus est rex & Dominus noster, sed etiam Deus Pater, multò excellentiore modo: ergò poßumus non Christum, sed Deum ipsum invocare. Quod verba inferiùs posita magis confirmant:* Sed possumus illum etiam non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostrarum dirigere, &c. *Si ita argumentum tuum conclusisses: Possumus Christum non semper nec ubique invocare, sed sæpè solum Patrem implorare poßumus, rectè conclusißes. Verùm dum infinitè verba hæc,* possumus Christum non invocare, *scripseris, videris eos justificare, qui Christum nunquam invocant, nec invocare curant, sive audent. Si enim possumus non invocare, ergò, qui non invocant, nihil peccant, dignumqúe reprehensione admittunt. A simili. Possumus feriâ sextâ non jejunare, ergò qui non jejunant, non peccant. Quicumque enim non faciunt, ad quod nullo jure divino coguntur, nescio qua ratione istud pro peccato imputari possit aut debeat. Videris hujusmodi intempestivis argumentis, non solùm invoca-*

vocationem; sed etiam eminentiam Christi, etsi non tu ipse labefactare, tamen adversariis ad labefactandum imprudens caussam porrigere. Christus ipse testatur, sibi a Patre omne judicium commissum, ut omnes honorificent Filium, quemadmodum Patrem honorificant. Absque dubio hæc verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus, facilè quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit: habent igitur hæc verba vim expressi mandati invocationis Christi. Nam quicumq; *Christum non invocant, ii nec debito honore (quod tu ipse fateris) afficiunt. Status itaq; quæstionis nostræ non est, an semper & ubiq; Christum invocare teneamur: sed an gloria Christi, nostræq; salutis fiducia id exigant requirantque, ut Christus necessariò invocetur. Quod necessariò faciendum esse, firmissimis rationibus comprobatum, meo judicio, video, tuq; ipse maiori ex parte mihi suffragari videris, dum omnes istos, quicumque Christum nec invocant nec invocare audent, condemnare videris. Stat igitur, in æternumque firmissima perstabit hæc propositio: Christus ab omnibus iis, qui per Christum salvari volunt, necessariò invocandus est. Rogo te itaque obnixè, ut posthac tuo* Possumus *renuncies, locoque eius,* Tenemur *reponas ac ascribas.*

Hoc insuper loco colophonis addo. Quamvis nullum de invocando Christo mandatum in novo Testamento extaret (prout non pauca, quæ vim expressi mandati retineant, esse puto) tamen si non absolutâ, consequētis nihilominus necessitate Christū invocare te-

re tenemur. Nam absque invocatione nominis Iesu Christi, neq; fides vera, fiduciaq; syncera erga Christum defendi, nominisque ac maiestatis ejus autoritas conservari potest, nomenque Christianum justè ac legitimè usurpari. Sed de his in præsenti sufficere arbitror.

Quod ad scrupulum a te injectum, ob distinctionem Adorationis & Invocationis Christi attinet, neque adhuc mihi exemptum video. Non sum adeò rudis, gratiâ Dei, ut, quid inter vocabula Adorationis & Invocationis intersit, nesciam: verùm ubi de religione nostra erga Iesum Christum agitur, inter hæc duo discernere nec scio nec possum: maximè cum nos Christum præsentem præsentià corporali non habeamus. Quicquid enim gloriæ honorisvé Christo a nobis exhibetur, id potiùs ad internum cultum referendum duco: nam etsi aliquando externos gestus adhibemus, tamen ii per se parum aut nihil valent: incitamenta tamen sunt ad attentiorem orationem sive gratiarum actionem, ardentioremque; cujus tota energia in interiori animi motu, seriaque cordis affectione constat. Miror itaq; qui fiat, ut tu hymnos, laudes, gratiarumq; actiones in adoratione includens, invocationem sub eodem genere habere nolis; cùm gratiarum actio etsi specie (ut ita dicam) differat, tamen sub eodem genere cum invocatione, id est, sub interna adoratione, de religione Christiana loquendo, comprehendi possit ac debeat.

Quod verò scribis: Talem esse Christum a Deo factum & nobis constitutum, taliaque nos per ipsum bene

*beneficia accepisse, ut etiam eo secluso, quòd nobis e- «
um invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre «
potest, eum tamen prorsus divino honore afficere de- «
beamus, &c. ut verum fatear, maluissem a te non fuisse scripta: videntur enim imprudenter (sit dicto venia) scripta: nam si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abeßet, quin otiosum ac exauthoratum (quod absit) Christum haberemus. Si enim Christus nobis in necessitatibus nostris succurrere non posset, nec Rex, nec caput, nec sponsus, nec pastor noster merito vocari deberet. Qualis enim Rex, qui subditos ad se confugientes, nec exaudire, nec adjuvare potest? Cujusmodi caput, quod membra non vivificat? Quomodo sponsus, qui sponsam non nutrit nec defendit? Essetne pastor, qui lupos ab ovibus non arcet, nec oves tuetur? Ex adverso, quales subditi, qui in necessitatibus suis Regem non invocant? Cujusmodi membra, quæ a capite vitam non accipiunt? Fidelisne uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? Suntne propriæ oves, quæ sub tutelam pastoris sui non confugiunt? Sed sufficit; tu enim ista omnia optimè nôsti, cæterosque multò me doctiùs instruere potes: modò cave, ne præjudicata opinio noceat, neque pudeat a minori aliquando admoneri & discere. Ego hoc epiphonemate rem totam concludo; Vincat veritas. Amen.*

Quod promissum hactenus non præstiteris, excusationem accipio, rogans, ut quam primum promissa persolvas. Finem faciens rogo, ut me solito amore prosequare. Fratres te resalutant. Tuq; Dn. Paulu co-

vium (cui in Domino omnia fausta precor) cæterosq; fratres salutabis. Datæ Lublino 25 Aprilis Anno 1587.

Tui in Christo studiosus frater
Iohannes Niemojewski.

FAUSTI SOCINI ad secundam Johannis Niemojevii epistolam Responsio.

Salutem a Deo Patre, & Domino Iesu Christo, domino nostro &c.

VIX dici potest, quantum me tibi debere agnoscam, quòd tam sedulò & curas & laboras, ut me a quibusdam erroribus in religione nostra (ut tibi quidem videtur) revoces ac retrahas. Estq; hoc sanè tui muneris, qui (quicquid ipse pro modestia tua mihi tribuas, & tibi adimas) multò me doctior & in sacris nostris litteris versatior es. Verùm, quemadmodum tu ideo me corripere studes, quia non potes, cum jam hisce de rebus sit inter nos sermo per litteras institutus, aliter loqui ac sentias, sic ego aliter sentire, atque hactenus sensi, non poßum, nisi priùs docear me malè sentire, idq; ipse vel agnoscam, vel saltem suspicer, id quod nec priores tuæ litteræ efficere potuerunt, neque hæ posteriores poßunt. ut statim demonstrare conabor:

Pro-

Proposui tibi, tanquam ex scripto meo contra Volanum desumptam (quod scriptum tibi hac in parte scripturæ sacræ contrarium visum fuerat) hanc thesim impugnandam.

Sacrificium & oblatio Christi expiatoria pro peccatis nostris, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione, non tamen revera in ipsa cruce sanguinisvé fusione, sed mox in cælo, Christo illuc ingresso, peracta est.

Antequam thesim istam meam impugnes, ais, me in ea, verba quædam addidisse, quæ in duabus sententiis non extant, quas tibi ex scripto contra Volanum descripsisti, quasq; ibidem recitas. Verba opinor illa, quamvis non sine cruce & sanguinis fusione. *Putâssem, te existimare, aliquid etiam a me additum fuisse in verbo* peracta est, *quod in illis nudis sententiis non extat, nec ejus sensus planè in eis est expressus, nisi ex verbis, quæ deinde subjicis, constaret te intelligere, id verbum ad sententiam in eo scripto expositam pertinere. Vt autem apertissimè constet, me nihil omnino iis, quæ antea scripseram, addidisse, immo apertiùs antea locutum fuisse, quàm postea iis verbis, quæ tu addita existimâsti: describam hîc utrumq; locum integrum, ubi illæ duæ sententiæ leguntur. quod & tu sanè, ni fallor, facere debueras, cum tibi eas descripsisti. Sic enim eâdem opera, & meliùs semper, quid sentiam, intellexisses, & jam ad ea omnia reipsa responsum datum a me vidisses, quæ tanquam evidentissima contra thesim meam testimonia attulisti. Immo non solùm locos*

illos integros, ut quidem mihi videtur, ſed totam hac de re diſputationem, quæ paucis omnino paginis continetur, tibi deſcribere debueras. ſic enim in nova, necdum bene cognita ſententia, quam quis impugnare in animo habet, ut eum, qui eam conſtanter affirmat & docet, poſſit ab ea retrahere, facere, meo judicio, decet. Sed iam utriusq; loci verba, ut in meo ſcripto leguntur, adſcribam.

Prior locus ſic habet. Dico igitur, non leviter falli Volanum, qui cum plerisque putet, tunc Chriſtum ſe obtuliſſe Deo, cum ſanguinem ſuum fudit, exiſtimans idem eſſe, Chriſtum ſe Deo obtuliſſe per proprium ſanguinem, &c. Chriſtum ſuum ipſius ſanguinem Deo obtuliſſe. quod poſterius nunquam revera Apoſtolus dicit. ut paullo pòſt apparebit. Itaque ex mente ejusdem Apoſtoli affirmo, Chriſtum non quidem in cruce ſeu ara crucis, ut vulgò loquuntur, ſe Deo obtuliſſe, ſed in ipſo cælo. Loquor autem (nota) unà cum Apoſtolo, de vera & perfecta, non autem de inchoata quadam oblatione. Patet hoc, *&c. Ex his quidem verbis apertiſſimè patet, me multo clariùs expreſſiſſe in ſcripto contra Volanum, quàm in theſi mea inde petita, me a Chriſti oblatione crucem & ſanguinem ejus non ſeparare, & fateri, inchoatam quodammodo in cruce fuiſſe Chriſti oblationem, non tamen ibidem revera perfectam. Quod etiam in diſputatione mea de Ieſu Chriſto Servatore diſertiùs ſcripſeram, tum aliis tum his verbis:*

Sen-

Sententia mea non sejungit Christi mortem, ab ejusdem pro nobis oblatione; immo assero, eum non obtulisse seipsum, nisi per mortem, id est, non nisi morte sua interveniente; quamvis oblatio non antè perfecta fuerit, quàm post resurrectionem & ascensum ipsius in cælum.

Alter porrò locus ita se habet. Nec porrò (*ait scriptura*) ipsam Christi mortem, ejus revera sacrificium esse aut fuisse, sed illi præivisse: quippe quòd oblatione sui ipsius in cælo contineretur. Appellatur quidem a Paulo Christi factum illud, quòd mortem pro nobis subire voluerit, oblatio & victima Deo in odorem bonæ fragrantiæ. nam facta egregia, quibus patrandis charitas atque beneficentia erga homines exercetur, Deové obedientia præstatur, hostiæ Deo gratæ appellari solent. ut ex his locis apparet, Heb: 13. 16. 1 Pet: 2. 5. Phil: 4. 18. in quorum postremo idem loquendi modus habetur, qui in superiore illo Pauli loco, qui Paulus alibi hortatur, ut nostra corpora hostiam Deo placentem exhibeamus. *Verùm quòd ipsa mors Christi sit ejus sacrificium illud expiatorium; de quo hic agimus, id nusquam scriptum extat.* Quamquam ex eo, quòd sine prævia morte sacrificium ipsum peragi non poterat, factum est, ut non modò Christus pro peccatis nostris, seu propter peccata nostra mortuus esse dicatur; sed

Ephes: 5. 2.

Rom: 12.

etiam ipsi morti seu sanguini Christi, peccatorũ expiatio tribuatur, nempe potissimùm, ut hac ratione Dei, ipsiusque Christi summa in nobis servandis charitas maximopere commendetur. *Hactenus verba mea: ex quibus te ipsum iam agnoscere arbitror, me in thesi mea nihil iis addidisse, quæ contra Volanum scripseram.*

Nunc videndum est, quibus testimoniis me docere velis, eandem meam thesim, spiritus sancti verbis penitus adversari, & ex diametro cum illis pugnare

Primùm verba illa Pauli producis, Eph: 5. Christus dilexit nos, & tradidit sesemetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ. *Hunc locum, ut ex verbis meis paullo antè recitatis apparet, non solùm jam antea ipse observaveram, sed etiam nihil contra meam aßertionem continere, ostenderam. Et sanè miror, cum me a mea sententia retrahere tantopere coneris te hunc ipsum locum attulisse, non refutatis iis, quæ jam ego ad eundem respondendo scripseram, & ibi scripseram, unde tu sententiam meam excerpseras. Quamquam verò, ut aliud præterea respondeam, minimè est necesse: tamen, ut clariùs perspicias, ipsa hujus loci verba, contrà quàm tu omnino credis, sentẽtiæ meæ nihil repugnare, & simul agnoscas, me ab ipso meæ sentẽtiæ publicandæ initio, hunc locũ non sine responsione præteriisse; adscribam hic, quæ de eo scripsi in disputatione mea de Iesu Christo Servatore. sic autem ad verbum ibi habetur.* Neq; verò huic meæ sententiæ, de oblatione Christi

pro

pro nobis (ut fortasse quispiam existimare posset) obstat ea verba Pauli, in principio ca. 5. ad Ephes: Ambulate in dilectione. sicut & Chtistus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis, oblationem ac hostiam Deo in odorem suavitatis. Vbi, cum dilectionis Christi mentio fiat, apparet de ipsa crucis morte dici, vel potiùs de ipso Christo, quatenus crucis mortem subiit, quòd fuerit oblatio Deo gratissima. Primùm enim sententia mea, *&c. Nam hic sequuntur ea verba, quæ suprà ex eadem disputatione retuli. Sed paullo pòst sic ibidem legitur.* Præterea non dicit Paulus Christum obtulisse se Deo pro nobis; quamvis id multi crediderint, & præsertim qui eum locum vertendo, ejus verbis præpositionem in addiderunt (*Beza is fuerat in prima suæ translationis editione*) hoc pacto: Qui tradididit semetipsum pro nobis in oblationem *&c.* Siquidem verbum Tradidit, quod in Græco est παρέδωκεν, nō est cunjungendū cum voce προσφορὰν, hoc est, oblationem. ut rectè & Tigurini & Castellio animadverterunt, qui distinctionem inter ipsa adhibuerunt. Id autem omnino suadet, cum ipsum verbum παραδιδόναι, (cujus in victimis offerendis nullum fortasse usum invenies) tum Apostoli mens, qui maximam Christi dilectionē exprimere voluit, & apertè dicere; Chri-
 stum

stum seipsum pro nobis in mortem tradidisse. In mortem autem tradere, simplici verbo Tradidit expressit, ut hac ipsa de re loquens sæpiùs fecit. Nam hoc eodem cap. v.25. inquit. Viri diligite uxores uestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & tradidit semetipsum pro ea. Et ad Gal. 2. 20. In fide filii Dei qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Et de Deo, qui ita nos dilexerit, ut eum morti tradiderit: ad Rom: cap: 8. 32. Qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Atq; eodem sensu usurpavit quoque verbum Dare Christus ipse, seu potiùs, ut quibusdam placet, Evangelista Iohānes in illis verbis: Sic enim Deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret, ca: 3. 16. Quod & ipse Paulus fecit ad Gal: 1. 4. & ad Tit: 2. 14. Id verò non ita expressisset, si dixisset, Christum obtulisse se Deo pro nobis. Neq; enim hoc, ut illud mortem ob oculos ponit, cum possit quis se offerre Deo nec tamen mori. Nam idem Apostolus, in principio cap 12. ad Rom scribit, ut præbeant corpora sua hostiam viventem, sanctam, Deo placentem. Sensus igitur hujus loci est, Christum ita nos dilexisse, ut seipsum pro nobis in mortem tradiderit. Deinde ut Ephesii ad singulare hoc Christi facinus imitandum magis accendantur, per appositionem subjungitur, hanc ipsius Christi eximi-

am charitatem, hoc ipsius egregium opus, fuisse Deo oblationem & hostiam gratissimam. Itaq; non de ejus corporis oblatione, sed de oblatione præstantissimi facti agitur. Nam ipsum factum hostiam appellari posse, patet ex eo, quod scriptum est ad Hebr. 13.16. Beneficentiæ autem, & communionis nolite oblivisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Quin similem prorsus loquendi modum, cum eadem appositionis usitatissima figurà, habes ad finem epist: ad Philipp: ubi scriptum est. Habeo autem omnia & abundo: repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam gratam, placentem Deo. Ex quo loco etiam apparet, ea verba, de quibus suprà egimus, *In odorem suavitatis*, quibus LXX. Interpretes reddiderunt id, quod in Hebræo est, *In odorem quietis*. nullam expiationem, nedum, ut ibi diximus, iræ placationem significare: & propterea in illis verbis ad Ephes: non agi de hostia aliqua expiatoria. ut Hieronymus quoque in explicatione hujus loci optimè agnovisse videtur, quamvis verbi Tradidit sensum omnino assecutus non fuerit. Nam ibi ita scriptum reliquit? Quemadmodum enim ille se tradidit pro nobis, sic & iste, pro quibus potest, libenter occumbens imitabitur eum, qui oblationem & hostiam in odorem suavitatis se Patri tradidit.

didit, & fiet etiam ipse (nota) oblatio & hostia Dei in odorem suavitatis.

Non opus est, arbitror, me quidquam addere, ut ostendam, Pauli verba, ex vi ipsius Grammaticæ, & secundùm ipsum litteralem (ut vocant) sensum, de alia oblatione accipienda esse, quàm de qua inter nos agitur. Tantùm, ut meliùs intelligi possit id, quod in supra scriptis verbis meis dicitur de verbis illis, In odorē suavitatis *(nam ad superiora lectorem quodammodo rejicio) sciendum est, me antea in eodem opere monuisse, prædicta sacræ scripturæ verba vix usurpari in sacrificiis expiatoriis, sed potissimùm ac ferè semper in aliis sacrificiis non expiatoriis. ut videre est primis tribus capitibus Levitici, in quibus de sacrificiis non expiatoriis agitur, & de holocausto, quod solum & per se expiatorium non erat, & manifestè distinguitur apud Mosem ab hostia pro peccato. In sequentibus verò capitibus, ubi de variis sacrificiis expiatoriis agitur, semel tantùm (ni fallor) in uno ex illis ea verba leguntur. Capite porrò 16. ubi diligentissimè tota cerimonia sacrificii illius anniversarii pro peccatis explicatur, cui sacrificio potissimùm in epistola. ad Heb. assimilatur Christi sacrificium, nunquam leguntur. Adde, quòd verba illa, in sacrificio expiatorio, non de eo dicuntur, per quod maximè & revera peccata expiabantur (nam neq; inde odor ullus ad superiora ferebatur) sed de combustione adipis & renium, quæ tametsi ad absolvendam expiationem, in legalibus illis sacrificiis requirebatur, tamen, ut ea quæ fiebat jam egresso pontifi-*

ce ex sacrario, nihil sibi respondens in Christi sacrificio expiatorio habet, ubi omnia absoluta sunt, nunquam Christo ipso pontifice ex sacrario egresso.

Affers deinde, tamquam testimoniũ thesi ac sententiæ meæ manifestè apertissiméq; contrarium, locum ad Heb: cap: 9. hæc videlicet verba, ut a te descripta sunt; Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencæ aspergens inquinatos sanctificat ad carnis puritatem: quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum inculpatum obtulit Deo vivo. *Primùm hic omißa sunt multa verba inter voces* Deo, *&* vivo; *fortaße scribæ errore, quem miror te non animadvertisse. ea autem sic in Bezæ translatione, quam sequi videris, leguntur:* purgabit conscientiam vestram a mortuis operibus, ad serviendum Deo. *Ex quibus verbis apparet, hoc loco, si ipsa nuda verba spectes, non agi de expiatione seu purgatione a reatu peccatorum, de qua nos agimus, & thesis mea loquitur; sed de purgatione ab ipsis peccatis, id est, de vi quam Christi sanguis habet efficiendi, ut peccatis relictis, Deo serviamus. qua de re disputatum est a me, præsertim cum hunc ipsum locum explico, in disputatione de Christo Servatore, & quomodo hoc verum sit, pluribus demonstratum. Igitur quod ad ipsa verba attinet (quæ sola hîc attendi vis, omißa in præsentia disputatione de sensu verborum) non potest hic locus thesi meæ esse contrarius, etiamsi (quod tamen longe aliter se habet, ut postea ostẽdam) disertè in eo scriptum esset, in ipsa cruce san-*

se sanguinisque fusione, aut saltem in ipso sanguine peractam fuisse Christi oblationem. Mea enim thesis disertis verbis, non de quacumque Christi oblatione, sed, ut dixi, de expiatoria pro peccatis nostris oblatione loquitur. de ea, inquam, unde factum sit, ut a reatu & pœnâ peccatis nostris debitâ liberati simus, non autem unde factum sit, ut peccatis relictis, Deo serviamus. Deinde, cum verba divini illius scriptoris a te allata, ad superiora referantur, ut particula Nam, *apertè ostendit, non erant antecedentia verba in hujus loci recitatione omittenda; quæ in eadem Bezæ translatione sic habent:* Adveniens autem Christus pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus structuræ, neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in sacrarium, æternam redemptionem nactus. Nam si sanguis &c. *Hæc autem verba satis docent, quid sit Christi oblatio, quæ hîc commemoratur, eamq; non sine ingressu Christi in sacrarium, hoc est, in ipsum cœlum, peractam fuiße ostendunt. Vt enim iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore: Hîc ratio redditur eorum quæ priùs dicta fuerant. Dictum autem fuerat, Christum per proprium sanguinem ingressum in sancta, æternam redemptionem inveniße; Ergò hîc, cur Christus in cælum, per proprium sanguinem ingressus, æternam redemptionem invenerit, ratio redditur, & ita non de sola ejus sanguinis fusione, sed de ipsius*

psius quoq; in cælum ingressu mentio fit. Quibus verbis meis addo; hinc omnino sequi id, quod ibidem proximè antè dixeram, ea verba, obtulit semetipsum Deo, explanãda esse hoc pacto, seipsum in cælis Deo pro nobis præsentavit. *Alioqui tota periodus pessimè cohæreret cum verbis proximè antecedentibus, nec illorum, ut tamen necesse est, rationem redderet. Itáq; tantum abest, ut hic locus sententiam meam labefactet, ut eam maximè confirmet, si modò velimus, in eo de expiatoria Christi oblatione agi pro peccatis nostris. aliter nihil ad rem nostram, locus iste, ut jam dictum fuit. Confirmatur autem, hic de oblatione Christi, sui ipsius verba fieri, quæ peracta fuerit in cælo, ex illis verbis,* Per spiritum ęternum. *Nam (& hîc similiter iisdem verbis utar, quibus usus sum in disputatione de Christo Servatore) per spiritum æternum se obtulisse Christus dicitur, quia jam in æternum vivit, & idcirco in æternum pro nobis in conspectu Dei apparebit; non autem, ut multi simpliciter interpretantur, quia æterna sit Christi sacrificii expiatio: sic enim sumsisset auctor iste id, quod probare animo intenderat. Hic autem* spiritus *opponitur* litteræ, *hoc est Legi, quæ neque æterna fuit, nec in æternum sacerdotes constituebat. Atque in his paucis verbis eadem sententia continetur, quæ pluribus ad finem cap: 7. explicata fuerat, ubi scriptum est:* Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habẽtes; sermo autem jurisjurandi, quod post legem fuit, filium in æternum perfectum (seu consecra-

cratum) *Quid igitur quæso hic locus habet, unde videri possit, hic apertissimè affirmari id quod ego nego, in sanguinis videlicet Christi fusione, peractam fuisse expiatoriam pro peccatis nostris ejusdem Christi oblationem? Numquid, quia hîc dicitur, sanguinem Christi, qui se obtulit Deo, purgare conscientiam nostram ab operibus mortuis, idcirco, (nō dicam, apertè dicitur, ut quidem tibi videtur,) sed concludi debet, ipso Christi sanguine peractam fuisse ejusmodi Christi oblationē? Mihi quidem nullo modo videtur; tum quia, ut contra Volanū scripseram, cum sine Christi sanguine, Christi hæc oblatio fieri non potuerit, meritò sanguini, oblationis ipsius effectus tribui potest; tum verò quia oblatio ipsa, alia effecta producere potest, (ut quidem, si nuda hujus loci verba tantummodò attendamus, omnino producit) præter hunc qui hic sanguini tribuitur; & sic, licèt quadam in re cum ipso conveniat, non tamen ipso revera contineri. Immo ipsa verba apertissimè potiùs præ se ferunt, ideò Christi sanguinem purgare &c. quòd eum consecuta sit oblatio ejusdem Christi per spiritum æternum, quemadmmodum vitulorum & hircorum sanguinem, id est, horum animalium mactationem consequebatur ingressus legalis pontificis in Sancta; ad quam rem, ut jam dictum fuit, hîc manifesta relatio habetur.*

Postremò, ad eandem thesis sententiæqúe meæ cum sacris litteris manifestam repugnantiam ostendendam, affertur a te locus in fine eiusdem 9. cap: epist: ad Heb: ut in Bezæ translatione legitur, hoc pacto; Ne-

cto: Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno; alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse a condito mundo. Sed nunc semel in consumatione seculorum ad abolendum peccatum, per immolationem sui ipsius patefactus est. Et sicut illud statutum est hominibus, ut semel moriantur, postea verò judicium: ita & Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis, qui ipsum expectant ad salutem. *Hic locus non modò thesi sententiaqúe meæ non est contrarius, sed eam apertè confirmat, præsertim in primis verbis, ex quib⁹ cætera, alioquin per se ambigua, explananda sunt. Quomodo autem eam confirmet, jam docui in ipso scripto meo contra Volanum, his verbis:* Tertium, quod prædicta verba probant, illud est, quòd oblatio illa antiqua, cum qua scriptor ille oblationem Christi confert, non fieret, nisi ingrediente pontifice in sancta; & propterea similiter Christi oblatio facta non fuerit, nisi postquam Christus in cælum ipsum ingressus est. id quod etiam satis apertè in illis explicatur, cum, ut monuimus, repetendum sit ex præcedentibus post verbum Neque, In ipsum cælum introivit. *Sed & in disputatione de Christo Servatore, ex hoc ipso loco sententiam meam confirmaveram, his verbis:* Quid quod auctor ipse *(epistolæ ad Heb:)* quidnam

Christi oblationis nomine intelligat, adeò dilucidè explicat, ut nulla dubitandi occasio relinquatur. Sic enim scribit eodem cap: 9. 25. Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in sacra per singulos annos in sanguine alieno. Elegantissimè opponit Christi, quam sui ipsius semel oblationem fecit, ingressui pontificis quotannis in sancta cum sanguine alieno. *Offerre* enim, *Ingressui in sancta* respondet: verba, *Neque sæpe*, verbis *Per singulos annos*; *Semetipsum*, *Sanguini alieno*, cum decente quadam antithesi opposita esse apparet. *Et mox*: Quis igitur in his verbis manifestè non deprehendat, nihil aliud esse obtulisse Christum seipsum Deo (*agebatur enim de verbis superioris a te allati loci ejusdem capite*) quàm, per proprii sanguinis fusionem, sive, ut idem hic scriptor loquitnr, per proprium sanguinem, vera Sancta, hoc est, cælum ipsum ingressum esse, & ibi pro nobis coram Deo astare? *Hactenus ibi quod pertinet ad prima hujus loci verba. Iam quod attinet ad sequentia, in quibus, ut arbitror, pondus ipsius testimonii ponis, ea similiter usque ad ea verba*, Et sicut illud, *&c. sententiam meam confirmare ibidem ostenduntur. Hîc tamen brevitatis caussâ, satis habeo paucis demonstrare, nec ipsa nec reliqua quidquam illi adversari. Nam quid illi adversari possunt verba illa?* alioqui oportuisset eum sæpe passum fuisse a condito mundo. *Nunc propterea illi adversantur, quòd a passione (ut sic lo-*

quar) *ad oblationem argumentans scriptor ille divinus, ostendit idem esse passionem & oblationem?* *Atqui non ab eodem ad idem, quamvis cum adjunctione aliqua, quæ illis verbis continetur,* a condito mundo, *sed a conjunctis, seu ab antecedente ad consequens argumentum illic ducitur, id est, ex negato necessario antecedente, consequẽs etiam negatur. quod argumentandi genus longè elegantius atque concinnius est.* Ex *eo igitur, quòd Christus non sæpe passus est a condito mundo, colligit scriptor ille eum non necesse habuisse, ut sæpe semetipsum offerat, seu, non sæpe semetipsum obtulisse. neq; enim oblatio sine antecedente passione esse potest. Veluti, si quis ita loqueretur,* Non oportuit *Christum sæpiùs resurgere, alioquin oportuisset eum sæpius mori; nemo esset, qui hinc concluderet, apud istum idem esse Christi mortem & resurrectionem; sed tantummodo, non posse resurrectionem esse, ubi mors non est. Verba porrò, quæ sequuntur;* sed nunc semel in consumatione seculorum, ad abolendum peccatum, per immolationem sui ipsius patefactus est, *non video quomodo, ne in speciem quidem, meæ sententiæ adversentur; nisi immolationis nomine solam mactationem intelligamus. quasi ex eo, quòd dicitur Christus per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, sequatur (si quidem immolatio solam mactationem significat) sola mactatione Christi abolitum fuisse peccatum, & sic sola Christi crucis morte & sanguinis fusione, oblationem ejus expiatoriam pro peccatis nostris*

contineri. Atqui immolatio, sive ut in Græco est, θυσία, non solam mactationem, sed aliud præterea significat, id est, quidquid post mactationem ipsam (ut quidem in omnibus ejusmodi sacrificiis usu venit) faciendum restat; etiamsi aliquando verbū θύω per synecdochen, solam mactationem significare inveniatur, etiam ubi nullum sacrificium est; ut Act: 10. 14. Præterea, quamvis per Christi mortem abolitum sit peccatum, non tamen idcirco sequitur, vim aliquam propriam in ipsa morte fuisse, quâ id factum fuerit; sed tantùm non sine Christi morte id fieri potuisse. Quemadmodum scriptum est, eundem Christum per mortem illum destruxisse, qui mortis habebat imperium, hoc est, diabolum; cum tamen non revera ipsa morte hoc præstiterit Christus; immo ipsa ejus mors per se contrarium effecisset, id est, diabolum in suo mortis imperio vehementissimè confirmâsset. Verùm, quia non poterat sine Christi morte, ejusdem resurrectio & exaltatio existere, quarum vi revera diaboli imperium illud mortis abolitum est, propterea per mortem suam id Christus effecisse dicitur. Nec quidquam tritius aut frequentius his loquendi modis est, sive in sacris sive in profanis litteris. qua de re rursus aliquid postea dicam, ut ostendam, me hîc interea nequaquam ab ipsis verbis (quod tu nunc fieri vetas) ad eorum sententiam transire. Quæ autem hîc dixi, non propter locum a te allatum dixi, cum in eo neutiquam dicatur, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum. non modò quia, ut di-

ctum

ctum est, aliud Immolatio seu θυσία Christi significat, præter ejusdem mactationem; sed etiam quia verba illa, ad abolendum peccatum, non sunt cum illis conjugenda, per immolationem sui ipsius; Nam & sic alii fortasse omnes, ut ego arbitror, præter unum Seb. Castellionem, existimârunt. In omnibus enim aliis translationibus, in omnibusq́ codicibus Græcis, quos quidem ego inspexi, distinctio inter utraque verba apposita est. Itaque sicut nemo dixerit, scriptum esse, per Christi nativitatem datum fuisse ab ipso Christo testimonium veritati, licèt ipse dicat, se ad hoc natum fuisse, ut testimonium daret veritati; sic ex eo, quod scriptum fuerit, Christum per sui ipsius immolationem apparuisse ad abolendum peccatum, minimè dicendum est, consequi, scriptum simul fuisse, per Christi mortē abolitum fuisse peccatum, licèt Christi immolatio aliud nihil esset, quàm ipsius mors. Sed idcirco dixi, quæ dixi, quia ingenuè & fateor & glorior, per Christi mortem abolitum fuisse peccatum, idq́ue aut quid simile, quod idem planè significat, pluribus in locis sacrarum litterarum scriptum esse optimè novi. Cæterùm, quid sibi velit, Christum per sui immolationem apparuisse seu patefactum esse, non est hîc disserendi locus. Alibi, id est, in disputatione de Christo Servatore, meam sententiam abunde exposui. At verò dices fortasse, te Immolationis nomine totum sacrificium totamq́ue oblationem intelligere. & propterea, cum nomen istud referatur ad patiendi verbum paullo ante positum, hinc sequi, passionem istam totum sacrifi-

Ioh: 18. 17.

cium totamq; oblationem complecti, seu passione sacrificium oblationemq; peractam fuisse. Respondeo primùm, prorsus negari posse, Immolationis nomen ad Patiendi verbum relationem habere: sed referendum esse ad verbum Offerendi superiùs positum, & verba illa, Alioquin &c. *per parenthesin legenda esse, ut in ipsa Bezæ translatione, leguntur. Deinde etiamsi Immolationis nomen ad Patiendi verbum referendum eßet, & Immolatio pro toto sacrificio, totaque oblatione accipiatur: non tamen continuò sequi, passione ipsa sacrificium oblationemq; contineri, sed tantùm sacrificium & oblationem non sine passione fuiße aut peragi potuiße. Sed jam de postremis hujus loci verbis agamus,* Et sicut illud &c. *Existimas enim (ni fallor) cum in hac comparatione, Christi oblatio morti hominibus statutæ respondeat, hîc apertè dici, Christi oblationem ipsius mortem fuisse. Verùm, meo judicio, aliter res se habet, Nemo enim negare poteſt, ideo Christi oblationem morti hominibus statutæ rectè respondere posse, quòd, ut jam sæpe dixi, & in mea ipsa thesi aßerui, inq; scriptis meis dilucidè exposui, non fuit Christi oblatio sine ejusdem Christi morte, nec sine ea peragi potuit.*

Arbitror jam satis constare poße, plurimum abesse ut sacræ scripturæ loca a te citata, cum mea thesi ex diametro pugnent. Nec sanè id, quod tu ipse ex eis contra me concludis, quidquam thesi meæ adversatur, aut sententiæ meæ quam ipse refers. Ais enim; Tu Iesum Christum seipsum in cruce Deo obtu-

obtulisse negas, mortemque Christi pro vero sacrificio agnoscere non vis: testimonia verò citata, Christum per mortem crucis seipsum obtulisse Deo, apertissimè testātur. *Si citata a te testimonia nihil ampliùs testantur, quàm, Christum Deo se obtulisse per mortem crucis, quomodo, quæso, meæ thesi adversari possunt, in qua assero, Christo in cœlum ingresso, ejus oblationem demum peractam fuisse; aut potiùs quomodo eam confirmandi non vim aliquam habent? Scriptum enim est disertè, Christum per proprium sanguinem introïsse semel in Sancta. Heb: 9.12. quæ Sancta ipsum cœlum esse, nec teipsum negare, jam pro concesso suprà a me sumptum est, & probatur apertè eodem cap: 24. præter alia multa ejusdem rei apud eundem scriptorem evidentissima argumenta. Certè, si Christus per proprium sanguinem ingressus est in cœlum, verum erit, Christum per crucis mortem se Deo obtulisse, & simul tamen non solùm verum esse poterit, sed etiam verisimile fiet, Christi oblationem ingressu ipsius in cœlum peractam fuisse. præsertim cum, quemadmodum dicitur Christus semel oblatus, sic semel in cœlum ingressus fuisse dicatur. Iam quòd ipse ais, me negare, Christum seipsum in cruce Deo obtulisse, & nolle Christi mortem pro vero sacrificio agnoscere, nullo modo pugnare potest cum eo, quod Christus seipsum per mortis crucem Deo obtulerit; nisi etiam, Christũ in cruce cœlum ingressum non esse, & Christi mortem verum ipsius ingressum in cœlum non agnosci, cum eo pugnare velis, quòd Christus per pro-*

prium sanguinem, id est, per crucis mortem in cælum ingreßus fuerit. Numquam ego negavi, Christum per crucis mortem se Deo obtuliße: Alioquin, cum affirmem ingressu ejusdem Christi in cælum, ipsius oblationem contineri & peractam esse, simul contra manifestæ scripturæ verba negâssem, Christum per proprium sanguinem in cælum ingressum fuisse: vel potiùs, cum id negare non possem, mihi ipsi manifestè adversatus fuissem, & Christi ingressu in cælum, ejus oblationem contineri negâßem. Quanquam in nullo ex testimoniis a te allatis dicitur, (nedum illa, ut ipse ais, id apertissimè testentur) Christum per crucis mortem se Deo obtulisse. quemadmodum ex examinatione mea suprà allata verborum, unicuiq; constare potest, & quilibet, qui consideratè ea legat atq; perpendat, facilè agnoscet ac confitebitur. Quocirca vehementissimè miratus sum, te ea adeò aperta contra thesim sententiamq́; meam testimonia esse putâsse, ut tibi licuisse credideris a me flagitare, ne ad verborum sententiam in illis diluendis nunc confugerem. Quod tamen non jure te feciße, ipse satis agnoscere videris, cum de verborum sententia disputationem in aliud tempus differs. nam, si illud fieri aliquãdo potest, cur nunc non fit, cum jam disputatio inter nos instituta est, vel potiùs cum, ut video, id curas, ut verba sententiãq́; meam revocẽ? Ego sanè, ut ab initio dixi, nullo modo mea dicta revocare poßũ, nisi id facere me debere docear. id autẽ quomodo doceri poßũ, nisi dicta mea sacris litteris adversari persuadear? hoc verò quomodo persuaderi possum, nisi de

sen-

sententia verborum, quæ contra me afferuntur, diligenter agatur? Sed Deo ago gratias, quòd non necesse habui meo jure uti; & postulationi tuæ satis facere potui, ac testimonia a te allata diluere, ostendendo (quamquam id per se satis manifestum est) verba ipsorum nihil omnino sonare, quod dictis meis adversetur. Quod si de verborum sententia agendum fuisset, & penitiùs inquirendum, qua ratione expiata fuerint a Christo peccata nostra, apertissimè constitisset, Christi oblationem expiatoriam non in ipsa cruce, sed in cælo peractam fuisse. quemadmodum in ipso scripto meo contra Volanum ostendi: sed multo clariùs atq; uberiùs in disputatione de Christo Servatore. Nec verò tuæ petitioni non satisfeci, cum exposui, cur dici potuerit, Christi sanguinem seu mortem purgare, seu abolere peccata nostra, sive per Christi mortem abolitum fuisse peccatum; neq; hîc a verbis ipsis ad sententiam transivi. Vulgatissimum enim est ac frequentissimum, & propterea ipsis verbis consonum, ei rei aliquem effectum tribuere, sine qua effectus ille non existit, quamvis res illa vera ipsius caussa efficiens non sit, nec proxima instrumentalis. Hinc, exempli caußâ, scriptum legimus, fidem servare; cum tamen non aliter fides servet, quàm quia eam salus consequitur, nec sine fide salutem quis adipiscitur, Deo revera interea, ut efficiente caussa, per Christum, ut proximam instrumentalem, servante, id est, æternam vitam dante, vel aliam salutem largiente; nullas vires fide ipsa ad id efficiendum revera habente aut conferente. Similiter per fidem ju-

stificari dicimur; quamvis non aliter per fidem justificemur, quàm quia Deus per Christum, ipsi Christo fidentes justificat. Quamquam, quod attinet ad locutionem istam, Per mortem Christi, & similes, jam scripturæ exemplis prolatis, quam vim ejusmodi verba habeant, eamqúe cum thesi sententiaqúe mea nihil prorsus pugnantem, satis demonstratum est. Possem hic exemplis compluribus apertissimis ostendere, quàm non jure a me petieris, ne de verborum sententia agam, etiamsi in testimoniis tuis, verba cum sententia mea apertissimè pugnantia legerentur; sed hoc labore, utpote supervacaneo, supersedere volo. A me id tantùm, judicio meo, petere debueras, ne mirarer, si tantopere sententiam meam vituperares, ab eaq; me retrahendum curares, cum ea manifestè, quod ad verba attinet (si modò id ita se habuisset) cum non paucis locis sacrarum litterarum pugnaret. Sed vix etiam hoc ipsum jurè facere potueras, cum in scripto meo contra Volanum, a te bis perlecto & diligenter examinato, ea legantur, per quæ testimonia a te allata, & si qua sunt similia, aut apertè aut tacitè diluuntur; cumqúe ibidem sententia mea non simpliciter exponatur, sed clarè explicetur, & testimoniis rationibusqúe divinis confirmetur, adeò ut neq; Volanus meritò mihi insultare, nec quisquam infirmus offendi possit, aut ullus adversarius hinc calumniandi meq; condemnandi occasionem arripere. Legantur modò diligenter, quæ ibi scripsi. nam ea, nisi fallor, futura sunt semper satis ad me defendendum, sententiamqúe meam, si non proban-
dam,

dam, saltem probabilem ostendendam unicuiq; non prorsus a veritatis sensu alieno. Dices, me tibi injuriam facere, qui scriptum illud meum diligenter examinaveris, & tamen sententiam meam planè improbes. At ego manifestè deprehendo ex iis quæ ad me scripsisti, te eorum, quæ ibi legisti, oblitum fuisse, & vix quidquam meminiße præter sententiam ipsam meam, eamqúe mutilam & imperfectam.

Sed, ut jam disputationem hanc concludam, quòd a me petis & urges, ut aut errâße me agnoscam & confitear, sententiamq́; edidisse scripturæ sacræ contrariam, aut ostendam, in Novo Testamento mortem Christi oblationem seu sacrificium non appellari; hoc, inquam, nulla prorsus ratione petere potes. Primùm, quia sive mecum disputare, seu me a sententia mea retrahere velis, tuum est probare sententiæ meæ falsitatem, non autem meum probare veritatem. præsertim cum jam id fecerim in scripto meo contra Volanum, quod nuper legisti, & quo lecto, me redarguere cœpisti. Deinde, quia sacræ scripturæ loci, quos hactenus meæ sententiæ opposuisti, neq; verbis neque sententiâ, Christi mortem, sacrificium illud & oblationem ejusdem Christi vocant expiatoriam pro peccatis nostris, & multo minùs ajunt, in ipsa cruce sanguinisvé Christi fusione, expiatoriam ejusmodi oblationem revera peractam fuiße. quod tibi probandum est, si velis me thesim sententiamqúe meam revocare, aut eam probandam suscipere. Postremò, quia talis negans enunciatio nulla ratione probari potest, quantumvis vera sit, nisi omnia verba

totius

totius novi Testamenti in medium producantur & examinentur. Si petiisses, ut probarem in novo Testamento dici, mortem Christi non esse oblationem, &c. tolerabilior fuisset petitio tua (quamvis nec ipsa æqua, eique similis quâ Papistæ & Lutherani contra nos utuntur, dum petunt, ut ostendamus locum in sacris litteris, ubi dicatur illud, quod in cœna Domini datur, non esse corpus Christi. nisi quod tantò minùs æqua hæc tua petitio foret, quàm ista Papistarum & Lutheranorũ, quantò illi clariùs in ipsis sacris litteris contrariæ sententiæ habent testimonium: immo, ut veriùs loquar, ipsi habent apertissimum testimonium affirmans, illud quod in cœna Domini datur, esse illud Christi corpus, quod pro nobis fuit traditum; tu verò nullum locum habes apertè affirmans, mortem Christi esse oblationem illam expiatoriam) sed petere, ut ostendam in novo Testamento Christi mortem non appellari oblationem, intolerabilis planè petitio est. Iam si hoc petere in animo habuisti, ut ostendam ex aliquot novi Testamenti locis, ipsam Christi mortem non esse oblationem illam expiatoriam, quamquam, ut dixi, hoc a me jure petere non potes, tamen ex multis, quæ in variis scriptis meis, quæ omnia legisti, ad id probandum attuli, unum seligam; quando tu ejus, licèt aliquanto obscuriùs, meministi, inquiens, me conferre Christi ascensum cum introitu veteris pontificis in Sancta sanctorum. non quidem, ut illud hîc rursus explicem, jam enim suprà ex ipsis scriptis meis verba illud explicantia recitavi, sed ut, quæ contrà videris afferre voluisse, refellam.

Dico igitur primùm, non me conferre ingressum Christi in cælum cum ingressu veteris pontificis in Sancta sanctorum, sed ipsum spiritum sanctum id facere, in epistola ad Heb. cum alibi tum verò maximè cap: 9. Deinde, quòd ad hanc collationem seu comparationem ejusq; vim declinandam, ais, te nolle negare, Christi sacerdotium esse æternum (sunt ipsa verba tua) in cæloq; sacerdotem pro nobis interpellando, vultuiq; Dei apparendo agere, tamen nihilominus (ais) in terra per mortem crucis idem Christus seipsum obtulit, morsq; ejus jure optimo oblatio vocari, attestante spiritu sancto, potest. Quòd, inquam, sic scribis, hoc nihil pertinet ad ipsam comparationē. comparatio enim in eo est, quòd. quemadmodum vetus Pontifex non faciebat oblationem suam, nisi postquam ingressus est in sancta sanctorum, sic Christus suam oblationem non fecit, nisi postquam ingressus est in cælum; & pontifex quidem fuso priùs pecudum sanguine, id est pecudibus mactatis; Christus autē fuso priùs suo sanguine, id est, seipso in crucis mortem tradito. Nihil ad hanc comparandi rationem Christi sacerdotii æternitas. ex qua tamen sine dubio colligitur, Christi oblationem expiatoriam ipsa crucis morte non contineri, quæ jam non est ampliùs, sed Christi coram Deo in cælo apparitione, quæ perpetuò durat, & duratura est. Durat quidem, ac perpetuò durabit Christi mortis, quicunque ab ipsa manat, effectus & efficacia; sed aliud est oblationis efficacia, aliud ipsa oblatio. Nec solam Christi oblationis efficaciam, sed ipsammet oblationem perpetuò durare

durare necesse est, si Christus revera æternus est sacerdos, eamq; illam unam, quam semel fecit, cum unica in perpetuū sit oblatio Christi expiatoria. Scriptor epistolæ ad Hebr: cap. 8. apertè testatur, necesse esse, ut Christus, qui est in cælo, aliquid habeat, quod offerat; &, si esset in terra, non futurum sacerdotem. & tu tamen affirmas, Christum in terra seipsum obtulisse. Iam, ut idem scriptor ait, oblationes quæ fiunt in terra, sive ii qui eas offerunt, exemplari & umbræ deserviunt cælestium ubi in Vatabli Bibliis sic annotatum reperies: Id est, qui quidem exemplari & umbræ deserviebant eorum, quæ agenda olim erant in cælis per Christum. In cælo enim Deo seipsum offert Christus. *Vides ut alii ante me, iiq; doctissimi viri, agnoverint, Christum sui ipsius oblationem non in terra, sed in cælo fecisse. quod & te agniturum spero, si modo tantùm locum istum cap: 8. epist. ad Heb: diligenter inspexeris, omniaq; ejus verba perpenderis. Nihil respondeo ad illud quod ais, spiritum sanctum attestari, Christi mortem, oblationem jure optimo vocari. suprà enim satis superq; ad hoc responsum est. Sed illico subjungis,* Nam & sub lege pontifex cum sanguine in sanctuarium ingrediebatur, qui sanguis mactatorum animalium erat: ea verò mactatio animantium, oblatio sive sacrificium appellabatur. *Hæc postrema verba, in quibus tota vis est, nunquam cuiquam probabis, nisi locos proferas. quod te facere posse non arbitror. Nam certissimum est, sola mactatione si-*

Ne consulas hic Bezam: nā verba Apostoli corrupit, addens de suo verbum Fuit, & mutans Offerat in Offerret.

ne sive apud Hæbreos, sive apud Gentes, nullam oblationem peractam fuiße. quod & nomen ipsum oblationis apertè indicat, cùm in ipsa mactatione nihil prorsus offerretur. Vnde etiam fit, ut mihi neganti, Christi oblationem in ipsius morte peractam fuisse, nullum probandi onus incumbat; sed contrà iis incumbat, qui istud affirmant. quippe qui id affirment, quod alioqui contra omnem usum atq; rationem, adeoq; ipsum sensum communem esse videtur. Et hæc quidem hactenus, quod attinet ad Christi oblationem expiatoriam pro peccatis nostris; ut tibi rationem redderem, cur ex iis, quæ a te scripta sunt, ne suspicari quidē poßim, eam in cruce peractam fuisse seu in morte Christi. Tametsi autem tu a re ipsa, de qua thesis mea loquitur, ad appellationem disputationem transtulisti, tamen arbitror hac etiam in parte me objectis tuis satisfecisse.

De effectu mortis Christi, gaudeo te meliùs sentire, quàm alii quidam fortasse inter nos sentiant. me autem vel illum negligere aut non multum curare, vel aliter accipere ac Spiritus sanctus dictet, numquam deprehendes. Immò si scripta mea paullo diligentius, quàm hactenus feceris, examinare volueris, in quibus, præsertim verò in disputatione de Christo Servatore, fusißimè hac de re dißero, videbis spero, quàm procul ab istis vitiis absim, & quàm calumnientur ii, qui me horum audacter insimulant. quibus cum te sentire, virum tam pium atque cordatum, indignum planè eßet.

Quod ad opera & fidem in justificatione nostra

attinet, dico Paulum nullo modo distinguere operâ, (quæ non implendæ legis gratiâ, nec ut merito illorum ac propria vi justificemur coram Deo, sed ut ipsi Deo ex Christi præscriptione obediamus, a nobis fiunt) ab ea fide, qua sive per quam nos justificari asserit. ejusmodi enim opera non modo a fide, qua justificamur, separari nequeunt, ut ipse confiteris, sed anima, seu forma quædam ac vita ejus fidei sunt. sicut Iacobus nos apertè docet, cum ea, respectu fidei, spiritui corpori vitam danti confert. quod verissimè & maximè propriè illis convenire, & jam in scriptis meis satis demonstravi, & suo tempore me fratribus omnibus verè piis demonstraturum spero.

Iacob:2.

Sequitur ut de Christi Invocatione agamus, & ratio a me reddatur, cur non possim tibi acquiescere iterum me monenti ac suadenti, ut sententiam meam mutem, quæ est, Christum a nobis invocari, id est, ad eum preces nostras dirigi jurè posse, non tamen ad id faciendum nos divino jure cogi; atq; affirmem omnino, necessarium nobis esse preces nostras ad Christum dirigere. Primùm igitur, ut me ad hoc faciendum moveas, repetis id quod priùs dixeras, si mea sententia vera est, rem adiaphoram seu indifferentem esse Christi invocationem, & propterea nullam fuisse caussam tam acriter hac de re cum adversariis contendendi. At hoc jam satis responsum est in prioribus meis ad te litteris, in illis verbis: Respondeo, Idcirco tam studiosè urgeo invocationem Christi, ut Adversarius, *&c. cujus meæ responsionis, mirum est te nullam mentionem*

neinfacere, cum iterum idem mihi objicis. Apparet autẽ, te statum quæstionis & controversiæ inter nos et adversarios, aut non rectè tenere, aut non meminisse; quem ut planè percipias, ac simul videas, mihi istud objectum esse jam diu notissimum, & ad diluendum facillimum, pleniorem q́; responsionem habeas, adscribam hoc loco, quæ contra Franciscum Davidis hac de re scripsi, quamvis a te nuper unà cum aliis huc pertinentibus jam lecta, quando te eorum non meminisse video. sic igitur verba mea habent cap. 27. partic. 4. Ad id verò, quod posteà addis; Alioqui (*nempe nisi Christi invocatio vel præcepta est vel prohibita*) Christi invocationem adiaphoram futuram. quare etiam concludis de ea disputandum non esse; Respondeo, Si Adiaphori nomine rem intelligis, quæ nec bona per se nec mala sit, consequentiam tuam non esse bonam. sunt enim multa per se bona, quæ tamen præcepta non sunt. Quodsi nomine Adiaphori id modò intelligis, quod nec prohibitum est nec præceptum; jam fateor ego, de Christo invocando, id est, de precibus nostris ad ipsum dirigendis, nullum certum mandatum extare, ideoq́; nos posse quidem semper id facere, non tamen teneri. nec propterea sequitur, de Christi invocatione disputandum inter nos non esse. Etenim illud, de quo inter nos circa Christi invocationem disputatur, nullo modo nec nobis, nec vobis est Adiaphorum. Nos enim con-

tendimus, neminem Christianum esse posse, qui non fateatur, se confidenter in necessitatibus suis Christi opem implorare posse, & consequenter ipsius summam in angelos, & in homines, & in ipsos dęmonas potestatem, cum plena ac perpetua præsenteq; totius Ecclesiæ curá & gubernatione conjunctam, non agnoscat & confiteatur, Deumq; per ipsum in Ecclesia omnia facere & largiri, sibi non persuadeat. Vos contrà, eum qui nunc Christi opem imploret, idololatram esse affirmatis; & divino verbo, atq; adeò Dei gloriæ summoperè adversari contenditis, si Christus nunc in cęlis manens aliquid efficere vel largiri ipse possit, aut si Ecclesiam regat atq; gubernet aliter, quàm per verbi ministerium semel constitutum; ac proinde in Deum graviter peccare, qui aliam præterea hoc tempore potestatem, aut Ecclesiæ curam in Christo agnoscunt & esse contendunt. *Hactenus ibi verba mea. Controversia igitur inter nos & adversarios est, Vtrùm Christus invocari jurè possit, nec ne. Illi negant; nos affirmamus. Quid igitur quæritur ampliùs in nostra cum illis disputatione, quàm ut demonstremus, nos jurè posse Christum invocare? ex qua una re demonstrata, omnia quæ ad Christi gloriam & majestatem sacris testimoniis comprobatam & nobis commendatam pertinent, necessariò consequuntur, & illibata conservantur. At inquies, Non deberet addi,* Nos tamen Christum invocare, id est, ad eum precationes nostras

dirigere, divino jure nõ cogi. *Cur verò? An quia hoc est falsum? Atqui ego affirmo esse verissimum; ut jam satis in ipsis meis ad te prioribus litteris ostendi. & in his postea, Deo dãte, tuis ad meas rationes responsionibus refutandis clariùs ostendã. An quia hoc, quantumvis verum, in dubium videtur revocare, an Christus invocari possit, aut saltem quia sine ullo incõmodo reticeri potest? Immo hoc ut verissimum est, sic (quæ est veritatis natura) mirũ in modum confirmat nos in ea sententia, quòd Christus jurè a nobis invocari possit, id est, eam nobis indubiũ revocari nullo modo permittit; nec cum propter hoc, tum propter distinctionem ac discrimẽ, quod inter Dei & Christi invocationem statuendum omnino est, silentio præteriri aut debet, aut potest. quemadmodũ in priore velitatione nostra & dixi, & aliqua ex parte demonstravi. Quod ut meliùs intelligatur, Dico, Adversarios, ut probent Christum invocari jurè non posse, hoc potissimùm argumento uti, quòd nullũ ea de re extet præceptum expressum atq; indubitatum, sine quo tã arduam rem in divino cultu audere nemo debeat. Ut argumentum hoc dissolvamus, aut assumptio aut cõsequentia nobis est neganda. Assumptionẽ nullo modo negare possumus, quidquid tibi neganda esse videatur. Nam, si præceptum est datum, ut Christum invocemus, quandocumque ejus rei occasio sese obtulerit, id facere omnino debemus. Omnia enim præcepta affirmantia semper obligant, cum se rei præceptæ occasio offert. Occasio Christi invocandi est, sine dubio, cum quis in aliqua necessitate est constitutus,*

quæ divina ope indigeat, & multo magis, cum quis jam reipsa invocare vult. Ergo, si præceptum est, ut Christum invocemus, numquam, cum in aliqua necessitate sumus, quæ divina ope indigeat, & multò minùs, cum jam reipsa invocare volumus, omittere possumus quin Christum invocemus. Sed hoc manifestè est falsum. Ergo falsum est, extare præceptum de invocando Christo. Igitur non Adversariorum argumenti assumptum, sed consequentia neganda est; & ostendendū, quamvis præceptū datum nō sit, ut Christum invocemus, invocari tamen a nobis jure posse. quemadmodum ego latissimè ostendi in disputatione mea cum Francisco Davidis. Apparet igitur, necesse esse huc devenire, ut fateamur, non extare præceptum de invocando Christo; & consequenter, nos divino jure non cogi Christum invocare. Quòd divino jure cogamur invocare, hoc Dei est proprium, & ad ipsius Dei prærogativam supra Christum maximè pertinet; ut postea clariùs patebit. Iam quod ais, si Christum divino jure invocare non cogimur, relinquendum esse liberum conscientiis fidelium, ut quilibet *(sic enim scribis)* juxta suggestionem spiritus, vel illa uteretur vel eam negligeret. *Dico, me nusquam urgere, ut quisquam omnino Christum invocet, id est, ad ipsum verba precationum suarum dirigat; sed hoc, ut ex ipsis prioribus meis ad te litteris intelligi potest, prout spiritus unicuique suggesserit, liberum relinquere. id quod nihil pugnat cum eo, quod ab Adversariis contendo. id enim contendo, ut ex animo agnoscant, se jurè posse*

preces

preces suas ad Christum dirigere, & propterea simul fateantur, se paratissimos esse ad id faciēdum, quandocumque id illis spiritus suggesserit. Quomodo verò is, qui ita & sentiat & loquatur, dici umquam poterit, non audere aut nolle Christum invocare? Hoc ego in alteris meis litteris longè a veritate abesse docui. & tamen tu rursus in hunc hæc cadere posse affirmas, confundens iterum, quod sæpe in posterioribus hisce tuis litteris facis, Non audere ac nolle invocare Christum, cum, Non invocare Christum; cum tamen fieri possit, ut quis Christum non invocet, id est, re ipsa ad eum preces suas non dirigat, non quia non audeat, aut nolit id facere, sed quia id spiritus non suggesserit. Quare cautè omnino interpretandum est in verbis tuis verbum Negligeret, si ea admitti debent; ut scilicet significet Non uti, non autem Aspernari, seu mavis Nihil curare. Quinetiam ob eandem caußam cautè similiter accipi debet id verbum, etiamsi certissimum esse velis, propter antecedentia verba ita interpretandum, ac si scriptum a te fuißet, Non uteretur. Potest enim adhuc ita accipi, ut ad propositum, non autem ad eventum referatur; & breviter poßunt verba tua ita accipi, ac si dixißes, ut quilibet juxta suggestionem spiritus statueret, an illâ velit uti necné. Atqui ex sententia mea hoc nullo modo consequi potest. Nemini enim qui ex animo agnóscat, Christum jurè invocari posse, suggerere potest spiritus, ut statuat non invocare Christum. Immo ejusmodi homini sæpiùs suggeret spiritus, ut Christum invocet, sive chart-

tate Ecclesiæq; ædificatione id requirente; sive humana imbecillitate ad id impellente, (quemadmodum in altero meo ad te scripto jam dictum est) sive etiam aliis justis caussis & rationibus id suadentibus, pro loci ac temporis ratione. Hæc satis ad ea, quæ præludii cujusdam loco meæ sententiæ iterum objecisti. Nunc de iis videamus, quæ meæ ad priores tuas litteras responsioni objicienda censuisti.

Dixeram, videri, statuendam differentiam inter negotium salutis, & negotium religionis. Petis hic, vir humanissime, seu desideras accuratiorem explicationem. Nulla alia accuratiore explicatione mihi opus esse videtur, præter eam, quam, ut primum meum autographum testari potest, ab initio scripseram; sed postea, cum tecum mihi rem esse cogitarem, id est, cum viro apprimè erudito ac perspicaci, consultò tanquam supervacaneam delevi. Ea est, quòd latiùs patet negotium religionis, quàm negotium salutis; & omnia quidem, quæ ad salutem pertinent, ad religionem quoqúe pertinent, sed non contrà. Quare quod ais, religionem veram ea omnia continere, quæ ad cultum Dei Iesuqúe Christi tam internum quàm externum, in verbo Dei præscriptum pertinent, nihil contra differentiam istam facit. Sed tu ex eo, quòd religio omnia continet quæ ad salutem spectant, credis fortasse, vicissim salutem nostram ea continere omnia, quæ ad religionem spectant, & sic, quemadmodum negotium salutis a religionis negotio disjungi non potest, sic similiter religionis negotium a salutis negotio non posse disjungi. quod perinde est,

ac si

at si quis existimaret, quia, ubicumq; est homo, ibi est est animal; sic vicissim ubicumq; est animal, ibi esse hominem. quod fallaciæ genus appellatur fallaciæ consequentis, in quam (ignosce mihi vir præstantissime) sæpe incidere mihi videris in hisce disputationibus nostris. Scire (exempli gratiâ) licere homini Christiano ex omnibus cibis cum gratiarum actione comedere, sine dubio ad religionem pertinet, non pertinet tamen ad salutem, teste Paulo Rom: 14. Hoc idem dico de omnibus rebus adiaphoris, quæ plurimæ sunt, de quibus scire quid sentiendum sit, nemo negare potest ad religionem pertinere, quamvis ad salutem non pertineat. Quot sunt ad religionem nostram pertinentia, de quibus quotidie disputatur, quæ tamen ad salutem non pertinent? Certè plura, quàm multi existimant. Exempla proferrem, sed satis esse arbitror rem indicâsse. jam enim ad ea respondendum est, quæ contra exemplum a me priùs allatum scripsisti.

Ais igitur, Exemplum a te loco argumentationis positum, videtur fallaciam redolere, quam ego aut nominare nescio, aut ad fallaciam divisionis pertinere arbitror. Vis enim ex eo quod assiduè non fit, concludere quod necessariò facere non teneamur. *Certè si ita argumentatus essem, ut verba tua sonant, turpis fallacia esset in argumẽtatione mea, non quidem divisionis, sed manifestæ ignorationis elenchi. Ab eo enim quod non fit, ad id argumentatus eßem, quod facere non teneamur. Ego non ab eo quod non fit sed*

ab eo, quod non fieri jurè potest, argumentum duxi. Fallacia porrò, quam tu in argumentatione mea esse suspicaris, non divisionis est, sed a secundum quid, ad simpliciter. Verùm longè abest argumentatio mea ab hac fallacia. Ad quod ostendendum, quia hic cardo totius quæstionis nostræ vertitur, quid vel jam dixerim vel dicturus sim (quæso te) diligenter attende. Iam supra dixi id, quod verissimum est, & de quo inter omnes Theologos constat, præcepta affirmantia semper obligare, cum rei præceptæ faciendæ occasio sese offert. Iam verò si necessariò tenemur Christum invocare, certè necesse est etiam ut id nobis præceptũ fuerit. Et, si præceptum est, necesse est etiam ut semper Christum invocemus, quandocumq; Christi invocandi occasio se offert. Ergo, si hoc necesse nõ est, non est etiam de Christo invocando nobis præceptum datum; &, si præceptum non est datum, necessariò Christum invocare non tenemur. Rectè igitur & sine ulla prorsus fallacia conclusi, ex eo, quòd non semper Christi invocandi oblata occasione, Christum invocare tenemur, nos Christum invocare necessariò non teneri. Tu ipse hujus fortasse ratiocinationis vim sentiens, tibi ipsi manifestè contrarius, cùm priùs tacitè concessisses, & postea apertè concesseris (nempe quia nimis evidenter est verum) nos posse Christum non semper nec ubiq; *(ais enim, si ita conclusissem, me rectè conclusurũ fuisse)* invocare, sed sæpe solum patrem implorare; *tamẽ de veris Christianis hæc verba scripsisti*, Certè hi omnes ex fiducia concepta aliter facere nec possunt nec debent, quin ad Christum in necessitatibus suis assi-

duè (*nota*) confugiant, ab eoq; auxiliũ petant. *Ostenderam ego, argumentum tuum a fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ductum infirmum esse, vel ex eo, quòd hinc sequeretur, cum semper atq; ubiq; Christo confidere debeamus, semper etiam atq; ubiq; debere nos preces nostras ad Christum dirigere. quod & manifestò falsum est. & tu verum non esse confiteris; & tamen, cùm illud tuum argumentum defendere velles, coactus es contrarium affirmare, & in istam ipsam absurditatem, quam ego effugi a te non posse prædixeram, incidere. Rem paulo diligentiùs, te obsecro, perpende; & videbis nullo pacto contendere te posse, Christum necessariò nobis invocandum esse, quinetiam contra manifestam veritatem contendas, nos numquam in precibus nostris omittere posse, quin Christum invocemus. nisi novum quoddam divini præcepti genus inducas, ut non semper oblata rei præceptæ occasione, sed aliquando, prout nobis videbitur, quidpiam facere jubeamur; & breviter velis, præceptum nobis fuisse, non quidem simpliciter, ut Christum invocemus, sed ut eum aliquando invocemus. quod numquam probare poteris. Nam quidquid ad hoc confirmandum attuleris, aut simpliciter, & sic semper, in precibus nostris invocandum esse Christum, ostendendi vim habebit (id quod fieri nequit) aut nihil ad Christi invocationem præcipiendam pertinebit. Propterea, etiamsi verissimum esset, nos necesse omnino habere aliquando preces nostras ad Christum dirigere, non tamen affirmandum simpliciter esset, ut tu facis, Chri-*

stum necessariò nobis invocandum esse; sed tantùm, Christum necessariò aliquando nobis esse invocandum. Percurre cogitatione omnia Dei præcepta affirmantia, nullum invenies, quod, rei præceptæ occasione oblata, ullo pacto omitti possit, si, quæ res illa præcepta sit, rectè intelligatur. Dices fortasse, cœnam Domini celebrare, divinum præceptum esse, (quod ego quoq; sentio) & tamen aliquando tantùm necesse nos habere eam celebrare. Verùm istud præceptum nullam certam rei præceptæ occasionem habet, & istud Aliquando, in hoc præcepto exequendo, non cuilibet rei præceptæ occasioni opponitur, sed cuilibet tempori. Quòd si tamen ulla certa occasio Cœnæ Domini celebrandæ dari potest, non dubium est, quin semper ea occasione oblata, necesse sit cœnam Domini celebrare. Puto me satis demonstrâsse, in argumentatione mea, quod ad ipsius formam attinet, nullam penitus esse fallaciam, immo ne quod ad materiam quidem; cùm, quæ in illa aut assumpsi aut pro concessis posui, verissima esse ostenderim, & partim a te ipso concessa. Videndum nihilominus tamen est de instantia, quam contra argumentum meum affers, & quâ facilè illud solvere te posse ais. Ea est ejusmodi; Deus Pater non semper invocatur: immò Stephanus solum Christum invocavit, Paulus quoq; non semel id fecisse legitur: ergo invocatio Dei non est necessaria ad salutem *Ad hanc ipsam instantiam, non modò pluribus in locis contra Franciscum Davidis disputans, apertè respondi, & rem hanc totam clarissimè exposui:*

posui; sed in ipso priore ad te scripto meo ea dixi, unde responsio evidenter appareat, & totius rei explicatio. Sunt enim ibi hæc verba mea; Ex ista enim subordinatione *(Christi ad Deum)* hoc inter Dei & Christi invocationem discrimen necessariò consequitur, quòd scilicet Deum quidem invocare omnino debemus, sive ad ipsum Deum, sive ad Christum verba precum nostrarum dirigendo; qui enim Christũ nominatim orat, *(nota)* ipsum Deum revera orat, cujus Christus vicarius quodammodo est, eiq;, ut dixi, subordinatus. Christum verò ob hanc ipsam caussam semperquidem invocare possumus, id est, ad ipsum preces nostras dirigere; id enim facientes nihil a præcepto *(nota)* ac necessitate invocandi Dei recedimus. Sed possumus etiam illum non invocare, id est, possumus non ad ipsum, sed ad Deum verba precum nostram dirigere. Cum enim Deus Christo nequaquam sit subordinatus, qui Deum orat, precum verbis non ad Christum, sed ad ipsum Deum directis, nullo modo Christum orasse censendus est. *Vides (nisi vehementer fallor) instantiam tuam jam antea a me eversam fuisse, ex qua eversione constat apertè, id verissimum esse, quod suprà scripsi, soli Deo hoc convenire, ut ipsum necessariò invocare debeamus, non etiam Iesu Christo; aut certè constat, quod ad ipsam necessitatem invocandi attinet, discrimen omnino inter Dei & Christi invocationem statuen-*
dum

dum esse, quod a te nullum statuitur, summa subordinationis Christi ad Deum obscuratione, vel potiùs deletione. Instantiam quam huc affers, de fiducia in Deum & in Christum similiter necessaria, suo loco infrà ad rem non facere, Deo dante, demonstrabo. Nunc, ut pergam ostendere, jure divino (absolutè loquendo, ut in prioribus meis ad te literis scripsi) nos non cogi, nec semper nec aliquando ad Christum preces dirigere, verba quædam tua, quæ hîc sequuntur, examinabo: ex quibus rursus te tibi ipsi in hac Christi invocandi necessitate adversari docebo, & interim sententiam meam confirmare. Sed priùs explicandum mihi est, quid verbis illis absolutè loquendo, *mihi velim. Dico igitur, non esse absolutè necesse, ut quis ad Christum ne semel quidem preces suas dirigat. id est, fieri posse, ut quis preces suas numquam ad ipsum Christum direxerit, & tamen nec ideo peccaverit: & nihilominus salutem per eundem Christum consequatur; quippe cui numquam contigerit ullam ex iis caussis habere, quas supra attigi, omnino preces suas ad Christum dirigendi. Alioqui, si ullam ex illis caussis habuerit, nec tamen preces suas ad Christum direxerit, & grave peccatum commisisse dicendus erit, & necesse habebit, ut illud sibi dimittatur, si salutem per Christum sit consecuturus. Itaq; licèt non absolutè, tamen per accidens (ut loquuntur) ad ipsum Christum preces nostras dirigere aliquando necesse habemus. Quod necessitatis genus non modò in hac re tam gravi tantiq; momenti, sed in levioribus quoq; multis per se adiaphoris re-*

bus

bus cernitur. multa enim sæpe charitate, Ecclesiæq; ædificatione, aliisve justis caussis cogentibus, facere necesse habemus, quæ alioqui prorsus omittere possumus. id est, nisi ea fecerimus, graviter peccamus. Exempla, quippe quæ omnibus, & tibi præsertim, sint nota, nihil opus est producere. Iam enim ad tua verba examinanda accedendum est.

Itaque sic scribis, de tempore & loco non est præscribendum, *nempe invocandi Christi. Sed si de tempore non est præscribendum, Ergo ne de ipsa quidem invocatione præscribendum est. Ea enim omnino suum tempus habet, id est, cum in necessitate quis est constitutus, & multò magis, cum invocare vult. Sed addis.* spiritus suggeret: *id ego prior dixeram, & hîc repetii; atque iterum repeto, spiritus suggestioni relinquendum esse, ut hac in parte precationes nostras moderetur; satisq; propterea esse, nos jam penitus esse persuasos, a nobis jure optimo Christi opem, in precationibus nostris implorari nominatim posse, idq; semper & ubiq;. Ita fiet, ut spiritu suggerente, id etiam facere non dubitemus. Subjicis autem postea:* fiduciaq;, quam erga Christum unus altero majorem habet, singulos fidelium instruet. *Fiducia in Christum non instruit quemquam ex Christi fidelibus, ut omnino ad ipsum Christum preces suas dirigat, sed unumquemq; monet, cum Christus preces nostras intelligat, posse ad ipsum preces nostras dirigi. Alioqui, cum Christi fideles nunquam fiduciâ in Christum destituantur, ad ipsum semper in necessitatibus suis preces dirigere*

instru-

instruerentur. quod falsum esse, ostensum est. Ceterùm, quod ad hoc pertinet, in quo Christi fideles de Christi invocatione monentur, seu instruuntur; par est in omnibus prorsus in Christum fiducia; licèt alioqui alius alio majorem habeat. Nam si quis propter fiduciæ in Christum paucitatem vel minimùm quidem dubitet, an Christum semper & ubique invocare jurè possit, is Christi fidelis revera non est. Pergis autem, & ais, Ego libenter ad gloriam Christi fateor, me numquam in privatis meis gemitibus sive precibus, quoties Deum patrem invoco, ejusqúe auxilium imploro, Christum omittere. novi enim, certissimeq; confido, me nisi per ipsum non posse ad Patrem tutò ac confidenter accedere. *Si cum ais, te nũquam Christum omittere, intelligis, te semper ad Christum quoque preces tuas dirigere, id quidem facis, quod facere jurè potes. Sed ratio, quam affers, ostendit, te existimare, hoc facere tibi necesse esse. Quomodo igitur alibi, veritate cogente, fateris, posse nos sæpe solum Deum patrem invocare? Numquid alia hac in re est conditio tua, quàm nostrûm omnium? Vides arbitror, te tecum pugnare. id quod propterea fit, quòd, quæ adfers ad probandam Christi invocandi necessitatem, quemadmodum etiam ipsum necessitatis verbum simpliciter prolatum postulat, si rectè allata sunt, probant. non quidem aliquando, sed semper in precibus nostris invocandum esse Christũ. Itaque, ut vidimus, non obscurè conclusisti, nos necesse habere nunquam Christi invocationem in nostris*

stris privatis precationibus omittere, quamvis postmodum sic scribas, Quod ad publicas preces Ecclesiæ pertinet. hæc pro temporis necessitatisqúe ratione moderari possunt. *cum tamen ratio, quam attuleras, necessitatis invocandi semper Christi in privatis precibus, si ullam vim habet, eandem prorsus habeat & in publicis. Iam illa verba*, pro temporis necessitatisq; ratione, *satis indicant, te ipsum veritatem quodammodo sensisse, id est, nullam ordinariam esse necessitatem invocandi Christi; sed fieri posse, ut necessitas aliqua id faciendi emergat. quod ego quoque non solùm fateor; sed memini, me aliquando ad Synodum Chmielnicienſem scripsisse, rectè futurum, si hoc tempore propter falsos istos fratres, qui Christum invocare nolunt, constitueretur, ut in publicis precibus non tantùm Deus pater, sed Christus quoque invocaretur. Addidisti etiam alia verba, quæ necessitati non omittendi Christi invocationem in precibus nostris antea conclusæ, adversantur. nempe illa*, nam non quæritur, an semper & ubique necessariū sit preces ad Christum dirigere. *& illico subjungis*, sed an res sit necessaria homini Christiano Christum invocare ad eumqúe preces dirigere. *quæ posteriora verba, ut supra demonstratum est, cum prioribus modo recitatis pugnant. Si enim necessaria res est homini Christiano preces ad Christum dirigere, necessarium est etiam semper & ubique (cum scilicet quis precari vult) ad Christum preces dirigere. Cæterùm superiora verba tua, quòd nunquam*

omit-

omittas Christum in tuis privatis precibus, quòd ad ipsa verba attinet, poßunt etiam ita accipi, quasi non omittas Christi meminiße, inq; ejus nomine ad Patrem accedas, agnoscens Christum eum esse, per quem Deus pater omnia Christi ipsius fidelibus largiatur, nec nisi Christi fideles ad Deum accedere poße. & hoc probat ratio tua supra descripta in recitandis verbis tuis; non autem, nos non posse ad Patrem tutò & confidenter precationes nostras dirigere, nisi simul ad Christum quoque eas dirigamus. sed ad rem locutus non fuißes, si hæc tuorum verborum sententia esset. Verba porrò, quæ ibi subjungis, quoniam sic patri omnipotenti placuit, ut Christus sit opitulator ac interpellator noster, per quem cum fiducia ad thronum divinæ gratiæ, ut misericordiam consequamur, confugiamus, *quorum sententia & verba simul ipsa, aliqua ex parte, expressa sunt in fine cap: 4. epist. ad Heb: si, ut ego quidem arbitror, ad Christi invocationem in prædicto ad Heb: loco referri possunt, non præceptum, ut in disputatione mea cum Francisco Davidis docui, sed adhortationem continere dicenda sunt, & commonefactionem propter imbecillitatem nostram, quæ mirificè sublevatur, eo non frustra invocando, qui compati potest infirmitatibus nostris, ut ibi paulo ante scriptum est. Quòd si præceptum continerent, omnes idem facere cogerentur, quod tu facis (priorem enim verborum tuorum interpretationem omnino retineo) & numquam Deum patrem invocare possent, quin simul preces suas*

ad

ad Christum dirigerent, ut satis jam superq́; demonstratum est.

Vidimus, te coactum fuisse tecum pugnare, & aliqua ratione sententiam meam, quam oppugnas, confirmare; Nunc videamus de reliquis, quæ mihi objicis. Ais, Hoc tuum posse (*semper & ubique invocare Christum*) necessario oppositum, mihi haud dubiè labefactationem invocationis Christi continere videtur. *Continet sine dubio istud meum Posse, quatenus* Necessaria *opponitur, labefactationem absolutæ necessitatis invocandi Christi; sed non tamen ipsius Christi invocationis. immò illud ipsum expreßè ac disertè continet, quod nostris adversariis, qui Christo invocationem non concedunt, opponendum est, & nihilominus; apertissimeq́; contra ipsos Christi invocationem confirmat. Iam, quòd existimare præ te fers, me ita argumentari. Possumus, ergo nullo jure cogimur. plurimum falleris, si ita existimas. Nihil ego hic argumentor, sed tantùm sententiam meam profero, cum ajo, Nos posse, non tamen ullo jure cogi. Immo ipsa verba,* Non tamen, *aut similia, apertè docent, me fateri, istud meum* Posse *per se non opponi ulli necessitati; & quamvis hic ita eveniat, ut cum necessitate non conjungatur, tamen alioqui optimè cum necessitate conjungi poße. tantum abest, ut ex ipso* Posse *exclusionem necessitatis concludam. Possem hic pluribus ostendere, quàm turpem lapsum mihi adscripseris, idq́; planè injuriâ, cum nulla tam fœdi mei erroris ne levissima quidem suspicio esse posset. sed*

brevitati, aliqua saltem ex parte, consulendum est. Ad instantiam tuam de fiducia in Christum propter jam dicta nihil respondendum est. Tantùm dico; quòd credis, non secus praceptum esse, ut ad Christum preces nostras dirigamus, ac præceptum est, ut illi confidamus, id longè aliter se habere. nulla enim (quod tu tamen pro conceßo sumis) Dei ordinatio, aut constitutio extat, de precibus ad Christum dirigendis. Loca, quæ ego ipse contra Franciscum Davidis attuli, quemadmodum ibi dixi, videri quidem possunt vim habere expressi præcepti; sed tamen revera non habere, ex natura præcepti, ac perpetua vi, de qua suprà egimus, quam in precibus ad Christum dirigendis, non exeri compertissimum est, omnino statuere debemus.

Deinde ex eo, quòd ipse affirmo, necessarium eße ad salutem per Christum consequendam agnoscere ac profiteri, Christum jurè ac meritò invocari poße, tamquam a minori, argumentari vis, magis necessarium esse, reipsa Christum invocare. quod argumentum perversa plane ratione conclusum est. cum plus sit reipsa, omnino invocare, quàm, omnino agnoscere, se jure ac meritò posse invocare. Quale nam (rogo te) est istud argumentum? Hoc jure ac meritò fieri poße agnoscendum est. Ergo multò vel aliquantò magis fieri debet. Exemplum afferam non longe petitum sæpiùs mihi varia ratione usurpandum. Agnoscendum est, nos semper & ubiq; posse jurè ac meritò ad Christum preces dirigere: Ergo multò vel aliquantò magis debemus semper & ubiq; preces ad

Christum dirigere. Tanta est deniq; istius tui argumenti inutilitas, ut in ipsa ratiocinatione concludenda alios (quos vocant) terminos pro iis, quos antea posueras, substituere coactus fueris. primùm in illis verbis, quomodo is, qui sciens Christum esse invocandum, &c. Aliud est enim, Christum esse innvocandum; aliud verò, Christum jurè ac meritò invocari posse. Hoc potestatem tantùm; illud necessitatem quoque significat. Itaque medium tui argumenti terminum, in quo tota vis est, mutasti. Deinde, cum idem argumentum alia quadam forma repetis, in ipsa conclusione illa verba ponis, quomodo rei ipsius neglectus sive contemptus, &c. Atqui aliud est Negligere sive contemnere invocare Christum, aliud Non invocare, quemadmodum suprà ostendi: aliud esse, Nolle & non audere invocare Christum, aliud Non invocare, quod quo sensu a me ipso dicatur, longè a contemptionis suspicione invocationis Christi remoto, apertissimum unicuiq; mea scripta legenti esse potest. Itaq; argumentationis tuæ alterum ex duobus extremis terminis similiter mutasti. Præterea in tua argumenti repetitione insignis est cum ambiguitas tum fallacia. cum enim dicis, Si enim hujusce rei ignoratio, &c. non apparet, quid Hujusce rei nomine intelligas. nam supra commemorasti, & posse jurè ac meritò Christum invocari, &, Christum invocandum esse; & deniq; proximè omnium, Christi invocationem ad salutem esse necessariam, quorum primum non idem est, quod secundum & tertium. Hîc igitur est summa ambigui-

tas. Sed statuamus, te, ut aequum est, primum intelligere, in conclusione certè summa est fallacia. Oportet enim, ut ibi nomine Rei ipsius, idem intelligas. Verùm, qui Christum non invocat, id est, quem modò contigit reipsa ad Christum preces non dirigere, nullo pacto contemnit, Christum jurè ac meritò posse invocari; cum ne contemnere quidem invocare Christum ulla ratione dici possit, ut jam demonstratum est.

Deinceps refutationem meam priorum argumentationum tuarum refellere aggrederis. Et dicis, me argumenti tui a fiducia in Christum ad ejusdem invocationem ducti connexum stringere ac confirmare; quia videlicet fateor, invocationem sine fiducia esse non posse. Cur verò? An quia, si invocatio sine fiducia eße nequit, vicißim fiducia sine invocatione eße non potest? Atqui haec est manifesta fallacia consequentis, ut priùs te monueram. Neq; enim, *si ex duobus hoc sine illo esse non potest, continuò nec illud sine hoc esse poterit. alioqui infinita absurdissima concludi rectè poßent. Formes tibi syllogismum ex hac propositione.* Quicunque quempiam invocat, illi etiam confidit, *ad probandam ex fiducia in Christum ejusdem invocationem, & videbis, te ἀσυλλόγιστον prorsus syllogismum formare, id est, ex puris affirmativis in secunda figura. Sic enim neceßariò tibi formandus erit; Quicumq; quempiam invocat, illi etiam confidit. Quilibet Christianus verus Christo confidit, Ergo quilibet Christianus verus*

Chri-

Christum invocat. Quo argumentandi genere, utpote vitiosissimo, nihil absurdi non concludi potest. Ut si ita argumenter. Quicumque quempiam amat, illum etiam aliqua ratione novit. Quilibet eum, quem odio habet, aliqua ratione novit. Ergo quilibet eum, quem odio habet, amat. Quod si, ut ais, fiducia & invocatio adeò conjuncta sunt ut reciprocentur, id quod ego prorsus nego, jam non ego sum, qui argumenti tui connexum stringo ac confirmo, sed materiæ ipsius (ut loquuntur) necessitas. Sed videamus, quomodo nihilominus, ex meo dicto argumenti tui nexum stringi ac confirmari, ostendere coneris. Sic igitur scribis: Si enim in eum, ad quem preces dirigo, credere eique confidere debeo, quomodo vicissim eum, cui tutò confido (ut Iesu Christo tutissimè confidere debemus) nunquam in necessitatibus meis invocare audebo, aut non curabo? *Hic manifestè terminos quæstionis nostræ mutas.* Non enim *ut jam non semel monui, quæritur a nobis, utrùm quis possit non audere, aut etiam non curare invocare Christum; sed utrùm possit non invocare. quæ inter se (præsertim* Non audere invocare, *&* Non invocare) *plurimùm differunt.* Et rectè *fortasse concludi potest, eum, qui cuipiam confidit, illum etiam audere invocare, sed non tamen illum etiam invocare.* Nihil enim vetat, quominus quidpiam non faciam, non quia non audeam, sed aliquam aliam ob caussam. Ut nihil dicam, quòd fieri potest, ut quempiam invocare non audeam, non quia illi non confidam: sed vel quia prohibitus sim id facere;

vel quia quidpiam aliunde, si id fecero, graviorũ mali mihi metuam; vel propter alias caussas. Ex quo *apparet, ex natura ipsius fiduciæ necessariò reipsa invocationem, vel etiam (ut sic dixerim) invocandi ausum non consequi ipsam fiduciam. adeò ut, quamvis verissimum sit, neminem, qui Christo confidat, non audere illum invocare, tamen hoc non ex ipsa fiducia simpliciter oriatur, sed ex eo, quòd in Christo invocando nullæ alioqui sunt caussæ, quæ ab ipso invocando deterrere quemquam possint. At verò, quia non similiter absunt omnes caussæ, quæ efficere possunt, ut quis reipsa (non quidem quia non audeat aut etiam non curet; sed quia non contigerit, ut id spiritus suggeßerit) Christum non invocet; nempe quia adest* Deus *pater, cui similiter confidit, & ad quem nominatim preces suas se dirigere* jurè *posse novit. propterea non similiter in ipso Christo, ex fiducia in eum, ejusdem reipsa invocatio sequitur, ut sequitur ab ipso invocando non deterreri.* Ex *his apparet, quæ postea scribis de uno ex tribus vitiis, quo laborare necesse sit eum, qui de fide in* Iesum *Christum glorietur, & tamen eum invocare negligat, aut ad rem non facere, si verbum* Negligere, *ut quidem apparet, apud te contemnere & aspernari significat, aut non rectè conclusa eße. cum hæc simul vera esse possint, quempiam Christo ex animo confidere, ita existimantem, & se illius auxilio indigere, & illum sibi eum invocanti opitulari posse, & tamen istum reipsa Christum non invocare, id est, ad ipsum preces suas non dirigere. nimirum quia noverit,*

vit, ipsius Christi auxilium se impetrare posse, non minùs si ad Deum precationes suas dirigat, quàm si ad ipsum Christum. In verbis, quæ deinde addis, incidis in tibi a me quodammodo prædictam & supra commemoratam absurditatem illam, in quam te vis istius tui argumenti, a necessaria fiducia ad necessariam invocationem ducti, necessariò impulit, & Christianos aliter facere nec posse nec debere affirmas, quin ad Christum in necessitatibus suis assiduè *confugiant, ab eoq; auxilium petant. Quæ absurditas pariter consequitur, ex eo, quod hìc rursus concludis, hoc pacto,* Fiducia igitur vera necessariò producit invocationem, non minùs, quam invocatio sincera veram fiduciam requirat. *Nam si hoc verum est, sequitur omnino, ut, quoniam assiduè Christo confidendum nobis est, assiduè etiam illum in necessitatibus nostris invocare debeamus. Accipio autem ista tua verba, de fiducia in Christum, ejusq; invocatione. alioqui, si indefinitè, ut sonant, accipiantur, multò majora absurda ex illis necessariò consequentur; ut ex ante disputatis intelligi potest.*

Objicis deinde mihi, quòd ab Adversariis arma mutuer, & non sentiens in eorum castra transire videar, quia excellentiam Dei patris urgeam, ex necessitateq; , quam habemus invocandi Dei, concludam (ut tibi quidem visum est) nos non habere necesse invocare Christum.

Si, quandocumq; urgetur excellentia Dei patris, in castra transitur istorum Adversariorum, numquam deberemus illam urgere contra alios Adversarios.

rios, qui sunt tamquam alterum extremum, nobis medium, seu medii locum tenentibus. & tamen, nisi illam maximè ac potissimùm urgeremus, necesse esset, nos in ipsorum castra transire. Igitur videndum est, an suo loco & tempore Dei patris excellentia, nec ne, urgeatur. Ego quidem, in hac disputatione me eam suo loco & tempore ursisse, penitus mihi persuadeo. Tametsi hoc loco, ubi a fiducia in Christum argumentabaris ad ejusdem invocationem, neutiquam eam ursi; quamvis ejus, quasi transiens, mentionem fecerim; & meritò quidem eam commemoravi, ut postea dicam. Vis meæ responsionis, ut verba ipsa sonant, non in eo est, quòd necesse habeamus Deum invocare, cujus rei hic nullam mentionem facio, tantum abest, ut ex ista necessitate colligam, nos non necesse habere Christum invocare; sic enim nihil respondissem. sed in eo est, quòd, cum non solùm Christo, sed etiam Deo confidere debeamus, possumus ad ipsum Deum (solum videlicet) preces nostras dirigere; & sic non necesse habemus, propter necessariam fiduciam in Christum, eas dirigere ad Christum. Quod ut manifestiùs constaret, meritò excellentiæ Dei supra Christum in ipsa fiducia in eo collocanda mentionem feci. idq́; ita, ut interim ostenderim, fiduciam, quæ in Christo collocatur, in ipso Deo revera collocari; Vt tantò clariùs appareret, nihil obstare, quominus Christo confidamus, & tamen ad Deum solum precationes nostras dirigamus. Quare quævis hic instantia, non modò tua de necessitate confidendi Deo, quæ non excludat necessitatem confidendi

Chri-

Christo, nihil ad rem facit. Oportuisset saltem, te instantiam afferre alicujus rei, quam Deo soli, & non simul Christo tribuere possimus, & tamen eandem Christo tribuere teneamur. ejusmodi autem instantiam nullam invenire poteris; quippe quæ sibi ipsi adversetur, seq; ipsa destruat. Præterea, non esse eandem rationem invocationis, quæ fiduciæ, vel ex eo patet, quod sæpius est dictum, necesse nos habere semper Christo confidere, non autem semper Christum invocare. Quod ut apertiùs fiat, recitabo hic ea, quæ scripsi contra Franciscum Davidis, qui mihi tamquam pugnantia inter se obscurissimaq; dicta objiciebat, quòd dixissem, nos Christum adorare eiq; servire non tantùm posse, sed etiam debere; eundem tamen nos invocare quidem posse, non tamen teneri. Eadem enim in tota hac quæstione est prorsus ratio fidei seu fiduciæ, quæ adorationis & servitutis, de quibus ibi agitur. Sic igitur contra eum scripsi cap: 19. partic: pa. Servitutis & adorationis, quæ Christo tribuuntur, alia ratio, quàm invocationis est. ita ut Christo servire, eumq; adorare omnino debeamus, invocare verò tantummodo possimus. Servitus enim & adoratio, de quibus hoc loco agitur, affectiones quædam potiùs, quàm actiones, sunt animi & mentis nostræ; eæq; non alicujus temporis aut occasionis, sed perpetuæ & nobis inhærentes. Invocatio verò, cum pro precũ directione & opis imploratione ipsa accipitur, ut & nos facimus, & usus loquendi requi-

rit, est actio quædam non nobis perpetuò inhærens, sed quæ a nobis pro tempore & occasione, quantumvis frequenter id fiat, suscipitur. Hinc fit, ut perpetuò uno eodemque temporis momento, & Deo & Christo servire, & utrumq; adorare possimus. At Christum invocare non possumus, nisi ad eum nominatim preces nostras dirigamus. Quocirca, si Christum invocare omnino deberemus, numquam ad Deum patrem solum nostras preces dirigere possemus. Quod falsum esse, exempla sanctorum virorum, & purioris Christianæ Ecclesiæ antiquissimus usus ostendit. Neq; enim ut superiore cap: partic: 6. dictum est, qui Deum patrem invocat, Christum ipsum invocat; quemadmodum qui Christum invocat, ipsum Deum patrem invocat. Et hanc ob caussam, quamvis ad Christum, nulla patris expressa mentione facta, preces suas dirigat, præcepto tamen de invocando Deo patre satisfacit. Sic rex præfectos dat, a quibus ea peti possint, quæ ab ipso solo alioqui peti possunt. Non tamen, ut omnino a præfectis petatur, jubet. Neque enim, ne quisquam jam se adeat, interdicit. Cum autem ipse rex aditur, nullo modo a præfectis, sed ab ipso tantùm rege petitur; quamvis, cum a præfectis petitur, ab ipso rege, cujus auctoritate ac nomine illi omnia faciunt, petatur. Itaque vides, in distinctione
illa

Illa mea nullam esse antilogiam, nullum ænigma; sed eam sensui ipsi communi quodammodo patere. *Volui in recitandis his verbis contra Franciscum Davidis ea non omittere, quæ de differentia inter Dei & Christi invocationem agunt, quamvis alia idem significantia in priore meo ad te scripto legantur, quæ etiam in hoc posteriore sunt repetita, ut ipse hæc relegens, mireris, quomodo tamen, his non semel in meis scriptis lectis, vel quædam mihi objeceris, vel saltem non alia ratione, quàm feceris. Non est igitur, ut ad propositum revertar, meum argumentum ullum tale in scripto meo, quale tu formari oportere ais. videlicet ad hunc modum,* Possumus & tenemur Deum patrem invocare: ergo ad Christum preces nostras dirigere, quãvis possumus, tamen non tenemur. *sed hæc sententia tantùm ex meo scripto elici potest: Quamvis ad Christum preces nostras dirigere possimus (id quod solum, & nihil ampliùs, concludi potest ex necessaria fiducia nostra in Christo) non tamen hinc sequi, nos necessariò ad ipsum Christum preces dirigere debere. nempe quia ad solum Deum, cui similiter necessariò confidendum nobis est, eas dirigere possumus.* Nec *putes tamen, etiamsi argumentatus ita fuissem, ut tibi videtur (quod sanè mihi numquam in mentem venit) argumentum, quod ipse subjicis, hoc pacto,* Possumus & tenemur in Deum patrem credere: Ergo Iesu Christo quamvis confidere possumus, tamen non tenemur. *ne putes, inquam, hoc argumentum instantiam manifestam*

futu-

futuram fuisse argumentationis meæ, atque, ut aiū, non tam ovum ovo simile eße, quàm hoc argumentum est superiori illi a te mihi tributo. Similitudo enim argumētorum exacta, non in concipiendorum verborum forma tantùm, sed etiam in materia verbis contenta consistit. Non est autem similis materia fiduciæ, & directionis precum; non solùm propter ea, quæ contra Franciscum Davidis scripta recitavi, sed etiam multò magis, quod ad propositum nostrum attinet, propter hæc. Primùm (præsertim cum de Christo est sermo) nihil est medium inter fiduciam, & diffidentiam. adeò ut, qui Christo non confidit, ei necessariò diffidat; quod scelus planè est. Deinde, si quis Christo non confidit, hunc necesse est etiam ipsi Deo non confidere, spiritu sancto id non obscurè attestante pluribus in locis. Præterea, cui in rebus divinis confidere poßumus, ob hoc ipsum, quòd possumus, etiam debemus. cur enim poßumus cuipiam in rebus divinis confidere, qualiscumq; tandem sit hæc fiducia, nisi quia aut ille verissima ac certissima nobis Dei nomine promissa facit, veramq́ nobis colendi Dei ab eoq́; felicitatem sperādi rationē ac viam docet, aut etiam ipsemet ex ipsius Dei ordinatiòne nobis felicitatem est daturus? Verùm, qui talis est, ei omnino confidere debemus. alioqui Dei voluntati resisteremus, & veritati divinæ non assentiremur. Nihil tale in materia invocationis seu directionis precū, quamvis ad ipsum Christum relatæ, cernitur. Si quis enim ad Christum preces suas non dirigit, non quia non audeat, aut nolit, sed quia ita illi contingit facere, nulla caußa existente

stente ex iis, quæ illum monere possint, ut ad Christum preces suas dirigat, nihil sceleris admittit, si interim ad Deum tamen suas preces dirigat. medium enim quiddam inter directionē precum suarum ad Christum, & abhorrentiam (ut sic loquar) a dirigendis ad Christum precibus suis, est eas dirigere ad ipsum Deum. Iam, qui ad Christum preces suas non dirigit, non propterea ne ad Deum quidem eas dirigit. Postremò, si ad Christum dirigere suas preces quis potest, non sequitur, eum etiam omnino deberē. Hîc enim potestas cum necessitate minimè convertitur, aut reciprocatur. alioqui quemadmodum semper potest, sic etiam contra manifestam veritatem semper omnino deberet. Verùm, ut superiùs indicatum est, ego hic nihil fueram argumentatus, nedum tale argumentum fecissem, quale tu mihi tribuis; sed tātùm ad argumentum tuum a fiducia in Christum ductum respondens, ostenderā, quomodo ex ista quātumvis necessaria fiducia, ad eundem Christum necessaria precum directio minimè sequeretur. Quocirca falsa & absurda, quæ a simili ex isto tamquam meo argumento ducis, id est, quædam Christi gloriam ac majestatem obscurantia ac minuentia, nihilo magis ad verba, quàm ad mentem meam pertinent. quæ quàm tota in eo sit, ut Christi gloria ac majestas illustretur atque amplificetur, & Christus ipse novit, nec te ipsum ignorare existimo. Nec sanè opus quidquam erat hoc loco ad ostendendum, Dei Patris eminentiam atque erga nos bonitatem gloriæ Christi nihil officere, ea afferre quæ ipse contra alios

alios affero. neque enim, ut dictum est antè, ego hic Dei eminentiam seu bonitatem ursi, præsertim ad Christi necessariam invocationem simpliciter labefactandam. qua de re inferiùs agendum erit. Multò autem minùs (si tamen extra propositum hoc in loco nostrum, hac de re agendum videbatur) pro concesso sumendum quodammodo erat, ex eo, quòd Christus constitutus sit nobis a Deo dominus, Servator. mediator, cui omnem potestatem in cælo & in terra tradiderit, in quem post Deum credere, eiq; tutò confidere possimus, omnino constare, Dei voluntatem esse, ut necessariò ad Christum preces nostras dirigamus. nihil enim ista omnia ad hanc Dei voluntatem probãdam momenti habent; sed tantùm ad probandum, Dei voluntatem esse ut preces nostras ad Christum dirigere possim⁹; nisi quædam verba, quæ Mediatoris vocem explicantia addidisti, nempe hæc, per quem ad Patrem accedere debeamus, necessitatem istam ex Dei voluntate preces ad Christum dirigendi continere, apertissimum esse credidisti. Atqui, si verba ista talem necessitatem continerent, omnino etiam continerent necessitatem semper preces nostras ad Christum dirigendi. non aliter enim, quàm per Christum ad patrem accedere nos posse, certum est. Sed quid sit, per Christum ad patrem accedere, quatenus scilicet hoc facere omnino jubemur ac cogimur, dictum est suprà, cum tua verba examinavi, ubi ob hanc ipsam caussam, te numquam in privatis tuis precibus ad Deum, Christum omittere dixisti.

Subjicis postea verba hæc mea in priore ad te scripto,

pto, Quare tametsi fiducia in Christum necessaria nobis est, non tamen necessarium est, ut ad ipsum preces nostras dirigamus. *spectare ad labefactandam Christi invocationem. id quod primùm ex eo concludere videris, quòd antè concluseras, non esse necessarium Christo confidere, si (quemadmodum me argumentatum fuisse existimabas) quia possumus & tenemur Deum patrem invocare, concludendum est, nos non teneri ad Christum preces nostras dirigere. Verùm ego ingenuè fateor, me nulla ratione intelligere posse, quomodo ex priore illa tua conclusione, hæc posterior sequatur. Quamquam, cum jam demonstraverim, te frustra adversum me istam priorem conclusionem extulisse, nihil est cur hic quidquam respondeam. At deinde idem ex eo apertè concludis, quòd (ais)* quicquid necessarium non est, id fortassis, & parum prodesse potest. *Sed quid attinebat, quæso, ut istud mihi objiceres, verba illa mea afferre? An non hoc ipsum expressè continet ipsa sententia mea, contra quam disputas, obq́; hoc ipsum tantùm me reprehendere pridem instituisti? Videris autem ipse agnoscere, quàm sit infirmum objectum istud, cum vocem* fortassis *apposueris, idq́; potiùs ex quorundam aliorum sententia scripsisti, quàm ex tua ipsius. Sunt enim quidam inter nostros homines, qui nondum percipere queunt, quæ sit differentia inter necessarium & utile in religione nostra. Quibuscum te non sentire, vel ex eo intelligo, quòd ipsam cognitionem, quam nostri homines habent de Dei Christiq́; natura at-*

ra atque essentia, a communi sententia discrepantem, nisi fallor, ad salutem consequendam necessariam esse non credis. & rectissimè quidem judicio meo. alioqui perirent ii omnes, qui tali cognitione sunt, aut fuerunt, aut futuri sunt umquam destituti. ex quo sequeretur, ut alia absurda omittam, multos sanctissimos & viros & fœminas Christiq; martyres periiße. Non negabis tamen (quod & verißimum est) prædictam cognitionem non modò utilem & valde utilem, sed longè utilißimam eße ad ipsam salutem adipiscendam. Taceo innumerabilia alia exempla ejusdem rei; cum inter doctißimos multos viros constet, ea, quæ ad salutem neceßaria sunt, quod ad cognitionem præsertim spectat, paucissima omnino esse. Sed fortasse exemplum quæris actionis seu facti alicujus nostri, qualis Christi invocatio est, quod in religione nostra nobis sit valde utile, nec tamen necessarium. Non est necesse tale exemplum invenire. Satis enim est ostendiße, ad objectum tuum diluendum, aliquid, immo multa admodum utilia esse posse in nostra ipsa religione, quæ tamen non sint necessaria. Sed accipe nihilominus hoc exemplum. Aßiduè exercere se in studiis sacrarum literrarum non est ad salutem necessarium. alioqui perirent innumerabiles homines maximè pii, qui hoc non faciunt: & tamen admodum utile esse nemo negaverit. Nec verò hîc dixeris, iis esse necessarium, qui id possunt facere. Nemo enim hoc tibi concedet; cùm nulli ad salutem necessarium sit aliud, quàm Deo per Christum confidere. quod etsi prægnantißimũ quid-
dam

dam est, tamen compertissimum ratione atq; usu est, id in eo quoq; inveniri posse, qui se assiduè in studiis sacrarum litterarum non exerceat, etiamsi id facere maximè possit. dummodo ne inaniter & sine fructu aliquo Christiano tempus, quod lectioni & examinationi sacrorum scriptorum dare posset, terere audeat. Mitto autem, quòd etiamsi Christi invocatio parum nobis prodesset, non idcirco ea nobis contemnenda foret. nam satis esset, eam aliquo loco & tempore alia digna effecta parituram, qualis est celebratio nominis Christi, & publica contestatio agnitionis imperii, ac perpetuæ ejusdem Christi in Ecclesia curæ ac gubernationis; atq; etiam in tali agnitione, ad Christi gloriam sui ipsius exercitatio quædam ac confirmatio. quod non in publicis modò, sed etiam in privatis precibus locum habere potest.

Sed jam ad me meis dictis revincendum transis. Ubi in te ego refutando, & ostendendo, me mihi ipsi optimè constare, non ero longior, cum jam suprà errorem tuum in confundendis istis locutionibus, Non vult nec audet invocare Christum, &, Non invocat Christum, & simul, quo sensu ex sententia verbisq; multis meis colligi possit, me neminem condemnare, quamvis reipsa Christum non invocet, id est, ad eum preces suas non dirigat, abunde ostenderim atq; explicuerim. Quid enim aliud ex aliis meis dictis contra me concludis, quàm, quicumq; nomen Christi invocare non vult nec audet, istum ad salutem per Christum partam non pertinere? Hic autem obiter dicendum

mihi est, te, dum ita concludis, Nomen Christi invocare, *pro eodem ponere, quod est*, Christum invocare. *quod & si fieri posse videatur, cum, Hebraica locutione, sæpe idem significet, exempli gratiâ, Nomen Dei, quod Deus; tamen, cum hic Invocandi verbum pro eodem accipiatur, quod est preces dirigere, non videtur debere mutari hæc locutio Invocare Christum, in hanc, Invocare nomen Christi. Nam Invocare nomen Christi, cultum ac fidem erga Christum, unde quidem fiat, ut quis audeat ad ipsum suas preces dirigere, non tamen ipsum Dirigere ad Christum suas preces, significat. quod cuilibet constare poterit, si velit, ubi locutio ista legitur, loco ipsius substituere, Dirigere preces suas ad Christum. Videbit enim, non bene quadrare hoc non dicam ubiq;, sed, ni fallor, nusquam. Fateor igitur, ut ad rem redeam, eum, qui Christum invocare nec vult nec audet, ad salutem per Christum partam non pertinere; nec propterea mihi quidquam adversor, etiamsi affirmem invocationem Christi, id est, directionem ad ipsum precum nostrarum non eße neceßariam, absoluta scilicet ulla necessitate, sive semper sive etiā aliquando. Nam per accidens (ut ajunt) neceßariam aliquādo esse & fateor & contra Adversarios ipse satis contendo, cum illam semper & ubiq; jurè fieri posse tantopere urgeo. quidquid enim in religione nostra jurè fieri potest, id etiam necessitati per accidens est obnoxium; cum qua necessitate, ac potestate, unde ea ortum ducit, in iis qui eam agnoscunt, nullo modo simul consistere potest, Nolle nec audere.*

Affers

Affers deinceps ad probandam necessitatem directionis precum nostrarum ad Christum, hoc argumentum: Omnis res per quam gloria Christi maximè elucescit & amplificatur, nominisq; Christiani professio stabilitur ac confirmatur, est summè necessaria: Dirigere preces nostras ad Dominum Iesum Christum est res, per quam gloria Christi amplificatur & elucescit, nominisq; Christiani professio declaratur ac confirmatur: ergò directio precum nostrarum ad Christum res est maximè necessaria.

Si infirmitatem istius argumenti, a te, quamvis apprimè docto homine, formati, agnoscere ipse vis, substitue in assumptione seu minore propositione pro, Dirigere preces, *&c.* Dirigere semper & ubique preces, *&c. & videbis, eam propositionem non modò tam veram esse, ut antea; sed etiam, ut sic dixerim, veriorem. Ex quo fiet, ut istius argumentationis vi, si rectè ea conclusa est, concludere similiter, & quodammodo veriùs possis, Dirigere semper & ubique preces nostras ad Christum rem esse maximè necessariam. quod non laborabo ampliùs, ut falsum esse ostendam, contentus exemplo Apostolorum, & tua ipsiusmet confessione; licèt eam non semel convellere, ista tua nova quadam necessitate probanda, ut vidimus, coactus fueris. Non est igitur major argumenti tui propositio simpliciter, & absolutè vera, non solùm in Christi persona, sed ne in Deo quidem ipso. Multa enim in Ecclesia fieri possent, per quæ Dei*

ipsius gloria maximè elucesceret & amplificaretur, & cultus ipsius Dei stabiliretur ac confirmaretur, quæ tamen non fiunt. nempe quòd alia fiant, quæ idem revera præstant, atque efficiunt. Quamobrem, cum publica ac constans professio in Ecclesia, quòd Christus omnem potestatem in cælo & in terra habeat, quòd Ecclesiam ipse perpetuò regat atque gubernet, quòdq; meritò unusquisq; nostrum semper & ubique ejus opem cum vera cordis fiducia implorare, ad eumq; precationes suas dirigere poßit, præter ipsius Christi Cœnæ celebrationem, aliaq; non pauca quæ quotidie fiunt, aut dicuntur, fierivé aut dici possunt, non minùs (nisi quid novi accidat, quod ipsam precum directionẽ ad Christum omnino postulet) Christi gloriam illustret atque amplificet, Christianiq; nominis professionem stabiliat ac confirmet, quàm si præterea aliquando (pro concesso enim sumo tuam assumptionem sic debere accipi) preces reipsa ad ipsum Christum dirigerentur; concludendum est, non esse summè neceßariũ reipsa preces nostras ad Christum dirigere, idq; eò magis, quòd in hac invocationis materia cogimur (velimus, nolimus) Dei eminẽtiam supra Christum agnoscere; cum, ut demonstratum est, Deum semper & ubique invocare teneamur, Christum verò non item. Hanc Dei eminentiam, & sic quòd Deus Christo subordinatus non sit, quemadmodum Christus Deo, ergo urgeo; quam optimè novi per Christi invocationem non minui nec obscurari. aliter enim quomodo tantopere contenderem, Christum jurè invocari poße? Non igitur per

Chri-

Christi invocationem, sed per Christi invocationis necessitatem affirmo ego minui atq; obscurari hanc Dei eminentiam, ut nimis manifestum est. nam ista tua necessitas, ut scilicet non semper, sed aliquando sit necesse, non præscripto nec quando, nec ubi, nec quoties, res inaudita est in religione nostra; nec simplicem Necessitatis appellationem meretur, nedum cum illis adjunctionibus, Summa, seu Maxima, quæ ex verbis tuis apertè colliguntur. Aliam Dei patris eminentiam nec urgeo, nec commemoro in hac disputatione; nisi alicubi, ut, quemadmodum suprà ostendi, non quidem vel Christi invocationem, vel etiam invocationis necessitatem ei officere aut indicem aut concludam; sed tantùm, ut majorem infirmitatem alicujus tuæ argumentationis ostendam. Quòd Christi gloria Dei gloriæ deroget, ne per somnium quidem cogitavi umquam. immo haud scio, an ullus hactenus evidentiùs, copiosiùs, ac diligentiùs, quàm ego in scriptis meis fecerim, Christi gloriam, & præcipuè hanc, quòd eius opem in precibus nostris sacris fidenter implorare possimus, ad ipsius Dei gloriam maximè ac vehementissimè spectare, docuerit, ac demonstraverit. Sed cum Christi gloria nominatur, vera Christi gloria intelligi debet; illa nimirum, quam sacris testimoniis edocti, Deum illi tribuisse, cumq; ipso communicâsse scimus. quæ quãvis summa omnino ac multiplex & pæne incredibilis sit, aliquid tamen ei cogitatione nostra addere possumus, quod ad ipsum Christum quodammodo cum Deo confundendum pertineat. quale istud est, quòd

preces nostras ad Christum dirigere omnino debeamus. Id quod neq; in fiducia, neq; in servitute, neque in adoratione, nec denïq; in ulla re alia, quam tribuere ex Dei ordinatione Chriso conveniat, contingere potest. ut ex iis constare arbitror, quæ suprà a me scripta sunt. Et hæc satis esso volo pro responsione ad ea, quæ iterum mihi objicis, quasi sine caussa, eminentiæ Dei supra Christum aliquoties in altero meo scripro mentionem fecerim. Nam, quòd hîc hanc meam inter Deum & Christum in invocatione distinctionem, tamquam subtiliorem carpis, eam ejusmodi non esse, sed ipsi sensui communi quodammodo patére, ostendunt satis, quæ suprà recitavi contra Franciscum Davidis a me scripta.

Iam, quòd tantum pondus in eo statuis, quòd Christi gloria Dei gloriæ nihil deroget, ut propter hoc sic inferas, Stat itaq; firmum argumentum meum, a potestate Christi ad necessariam invocationem nominis ejus ductum, *videre sanè nequeo, quo jure id facias. Pro concesso enim sumo, te hîc, quemadmodum suprà fecisti, & res ipsa postulat, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem, id est, ad eum precum directionem intelligere. Nam quid, obsecro, adversus id, quod ego contrà affirmo, & exemplo allato, ostendo, non posse colligi ex certissima licèt potestate necessariam invocationem, defendere tuum argumentum potest, quòd Christi gloria Dei gloriæ nihil prorsus deroget? Numquid ego tuum argumentum ex eo oppugnare ac convellere tento, quòd Christi hæc glo-*

ria, quæ ex necessitate illum invocandi oriretur, derogaret Dei patris gloriæ? Nihil minùs. Nam quid hoc ad argumentum tuum? Fuißet hoc, ut tu quidem existimâsti, argumentum pro mea, vel contra tuam sententiam, non autem responsio ad argumentum tuum. Ego verò (ut mihi quidem videtur) diligentissimè caveo, ne ejusmodi crassos errores in disputando committam; quamvis tu hunc eundem planè errorem mihi antè quoq; ascripseris, in solutione alterius tui in priore scripto allati argumenti a fiducia ad invocationem, ut antè visum est. Numquid fortaße hujus rei, quòd hîc Dei gloriæ derogaretur, in tuo argumento solvendo ullam mentionem feci? Nullam omnino. Tantùm, ut probarem, te cōsequentis fallaciâ deceptum, quemadmodum invocatio vera & meritò facta, esse non potest sine summa aliqua potestate ejus qui invocatur, sic existimâsse, summam potestatem invocatione carere non posse; quod planè falsum est, etiamsi, ut tua argumentatio habet, ea summa potestas necessariò agnoscenda eßet: ut hoc, inquam, probarem, satis apertè dixi, hoc verum quidem futurum, si in una tantùm persona summa ista potestas agnoscenda esset; sed si in pluribus ea sit agnoscenda, ex hoc non posse consequi neceßariam invocationem, seu precum directionem ad certam unam ex illis. Idq; confirmavi exemplo allato summæ potestatis mundanæ non in una tantùm persona agnoscendæ. ad quod exemplum quid tu respondeas, postea videbimus. Nam priùs denuo hîc aperiendum est, quid te maximè in hunc errorem inducere po-

querit, & porrò, ut ex tua ad meum exemplum responsione apparet, omnino induxerit. Illud autem est, quòd putas eandem esse hic rationem invocationis, quæ adorationis, puta, & servitutis; & sicut summa eaq́ prorsus agnoscenda potestas, cuicumq́ illam habenti, etiamsi plures eam haberent, necessariò adorationem, id est, summam reverentiam, nempe humanam, si potestas sit humana, divinam verò, si potestas sit divina, & parem servitutem conciliat, ita existimasti necessariò invocationem conciliare. quod tamen a veritate abhorrere, & discrimen, quod ad necessitatem attinet, inter invocationem, & adorationem servitutemq́ statuendum planè esse, vel id te monere poterat, quod in ipsius Dei Christiq́ persona paulo post agnoscis & fateris; id est, posse sapè nos ad Patrem solum preces nostras dirigere, quod certè in adoratione & servitute non contingit. Semper enim & ubiq; non Deum solùm, sed Christum quoq; adorare cogimur, seu tenemur, eiq́ servire; hoc necessariò requirente summâ, quam habet in nos cum patre Deo communem, potestate, a nobis necessariò agnoscenda. ea enim nequaquam a nobis agnosceretur eo modo, quo agnosci debet, si umquam eum adorare eiq́ servire prætermitteremus. Nunc ad refutationem tuam exempli mei venio; qua diluenda, apertiùs tota de re constabit.

Primo igitur loco ais, me ipsum vidisse hujusmodi exemplum (nempe Imperatorum, & ab ipsis ad imperii consortium ascitorum) non posse integrè accommodari Christo. nimirum, arbitror, quia, ut cuicumq;

cumq; vel difficillimo disputatori satis facerem, ego ipse sum fassus, in hoc esse dissimile exemplum, quòd Christo omnino confidendum est, illis verò ad imperii consortium evectis hoc non debebatur; in tuo autem argumento ejus rei mentio fiebat, quòd Christo tutò inniti deberemus. Verùm ego ibidem satis huic objectioni occurri, ostendens, jam me in superiore argumento dissolvendo, huic rationi satisfecisse. quare nihil necessarium erat, ut exemplum, quod alioqui, fateor, eâ carere non poterat, hanc quoq; rem in se contineret; cujus teipsum novisse nullam hìc necessitatem esse, satis indicat, quòd in posteriore hoc tuo argumento commemorando dicis, ut vidimus, te illud a potestate Christi ad necessariam invocationem duxisse, nulla fiduciæ in eo collocandæ mentione facta. Itaq; & si non simpliciter, tamen habita ratione argumentorum tuorum & mearum responsionum, exemplum a me allatum Christo prorsus accõmodari potest; atq; eò magis, quòd si ulla alia differentia est inter exemplum & rem, de qua quæritur, ea est, quòd illi imperii consortes ab Imperatoribus asciti, non erant prioribus istis Imperatoribus subordinati, quemadmodum Christus subordinatus est Deo. Quare, si tamen nemo cogebatur opem ipsorum implorare, ubi videlicet priores Imperatores aderant, & parem cum illis adhuc potestatem retinebant, multò minùs cogetur quisquam Christi opem implorare, Deo ubiq; præsente non minùs quàm Christo, & eandem potestatem, quam Christo dedit, sibi retinente.

At deinde ais, istos ab Imperatoribus ad imperii consortium evectos, non nomine tenus, sed reipsa debito honore *affectos fuisse. quasi verò vel ego dixerim, istos reipsa debito honore non fuisse affectos, vel nolim necesse esse, Christum debito honore afficere, vel deniq; constet, ad Christum preces dirigere (hæc enim est illa opis imploratio, de qua hîc agimus) honorem esse Christo debitum, id est, ejusmodi, quod illi exhibere sit necesse.* Nonne *vides, te hoc loco omnino principium petere? Nam si Honoris debiti nomine, non quidem necessarium, sed qui convenire possit, intelligis, præterquàm quòd impropriè prorsus loqueris, nihilominus etiam principium petis; si modò verbum* Afficiebantur, *quod in tuis verbis legitur, significat, Affici omnino debebant. Iam enim in ipso exemplo explicando a me negatum est, quemquam coactum fuisse ipsorum opem implorare. quam tamen opis implorationem non nego illis convenire potuisse, seu, ut clariùs loquar, illis tribui potuisse. alioqui nihil ad rem facere exēplum videretur, cum ex mea ipsi° confessione manifestum sit, Christi opem implorari posse. Quod si verbum tuum illud* Afficiebantur, *id modò significat, quod sonat, id est, factum ipsum, hoc nihil ad rem, ubi non de eo, quod fieret, sed de eo, quod jure facere quis cogeretur, quæritur. Præterea, quomodo probas, istis omnem honorem exhibitum fuisse, qui exhiberi meritò poterat? Sed quidquid sit, illud certissimum est, te nunquam probaturum, quemquam coactum fuisse illorum opem implorare, præsentibus præsertim prioribus*

ribus Imperatoribus, & eandem cum illis adhuc potestatem retinentibus. Opis autem implorationem, in hoc exemplo, ipsam modò & per se intelligo, qualis est privata ac sine supplici libello. Nam in publica seu cum supplici libello, quidam præterea honor continebatur istis imperii consortibus debitus. quippe qui prioribus Imperatoribus non essent subordinati, sed tantùm eorum socii. Propterea non licebat fortasse in tali opis imploratione umquam eos omittere, quamvis absentes & ignaros. cum tamen Christum, omnia perpetuò licèt scientem, etiam in publica invocatione sæpè sine dubio omittere liceat. Id, quod cuiq; igitur istis semper reipsa tribuere cogebatur, erat reverentia, servitus, obedientia, & si qua sunt similia, quæ necessariò agnitionem necessariam summæ nec subordinatæ potestatis comitari debent. Itaque, quod ais; nec umquam placuisset imperatoribus illis, si quis neglectis & posthabitis eorum consortibus sive collegis, ad imperatores solos recurreret; *si de posthabitione & neglectu loqueris, quod attinet ad solum factum, non autem ad consilium omnino ita faciendi, numquam istud verum esse ostendes; nisi propterea id non placiturum fuisse Imperatoribus illis dicas, quòd noluissent, se solos necessitatibus & postulatis subjectorum hominum providere coactos, ut antea, esse. (quamquam hoc verum fuisset forsitan, si multos id facere animadvertissent, non autem si unum aliquem, aut etiam paucos quosdam) Atqui istud in Deum cadere nequit, nec quidquam ad quæstionem nostram pertinet.*

tinet. Legitur quidem in Ecclesiastica historia, si rectè memini, de quodam Amphilocho, qui consultò Arcadio a Theodosio patre ad imperii consortium nuper evecto, honorem quendam non exhibuit aliquando; sed soli patri pariter præsenti exhibuit, ut hoc Theodosio miraturo, ægreq; (ut factum est) laturo, Amphilochus occasionem haberet ostendendi, Deum similiter ægrè ferre, si quis ipsi soli, Christo filio, cum quo solium ipsum suum communicavit, prætermißo, cultum divinum præstaret; & idcirco Theodosium adhortandi, ne eos ferre vellet, qui Christum ipsum non colerent. Verùm hoc nihil ad invocationem sive opis implorationem; quâ licèt unum Theodosium Amphilochus tunc honorâßet, dummodo alioqui Arcadium honore illi conveniente affecisset, nihil Theodosius vel miratus esset, vel ægrè tulisset. Iam Pharaonis & Iosephi exemplum quomodo hujus rei clarissimum exhibeat testimonium, (ut ipse aßeris) non video. nihil enim ibi apparet, vel inde apparere potest de Pharaone ægrè ferente, aut laturo, si quis preces suas non ad Iosephum, sed ad ipsum direxisset; nisi velis, quod Pharao dixit in Iosepho toti Ægypto præficiendo, neminem pedem aut manum moturum in tota terra Ægypti sine imperio ipsius, huc pertinere. Nam si hoc eam vim habere dicas, ac si Pharao dixißet, neminem quidquam impetraturum, nisi id petiisset a Iosepho, ab eoq; precibus obtinuisset; hoc singulare quiddam in eo exemplo erit, quod nec in aliis exemplis invenitur, nec propterea, ut idem aut simile quidpiam a Deo in Christo fa-
ctum

ctum fuerit, quidquam suadebit. Itaq; propter exempli singularitatem nihil ex eo concludi poterit, nisi cum manifesta principii petitione. Quamquam non crediderim ego necesse esse, verba illa Pharaonis ad istum modum interpretari; immo tantùm illis significari, quidquid jussißet Iosephus, unumquemq; facere debuiße; quidquid vetâsset, a nemine fieri potuiße. ut nihil dicam, quòd, quamvis ad concessiones eorum quæ peterentur, verba ista accommodari aut possent, aut etiam deberent, nihil prohibet, quominus Pharaonis mens fuerit, ut nihil, licèt a se petitum, cuiquam daretur, nisi per manum Iosephi, & ejus jußu interveniẽte. quod sanè ego in Christo agnosco, & sæpè in meis scriptis aßero, Deum in Ecclesia nihil largiri, nisi per Christum, id est, ipsius jussu interveniente; quamvis id ab ipso Deo tantùm petitum fuerit. Deniq; istud Pharaonis, sive alterius cujusvis regis terreni exemplum, qui alicui curam sui regni demandârit, non est magnopere in hac parte urgendum; cùm fieri possit, & quotidie fiat, ut non tam ad illum honorandum & evehendum, quàm ad se molestiâ & labore liberandum, ut suprà attigimus, id fecerit, quod, ut ibi dixi, nullo pacto in Deum cadere potest.

Ad ea, quæ statim subjungis, ut refutes argumentum quoddam meum, quod ex meis verbis elicis, nihil est cur respondere debeam, cum ego revera nihil argumentatus fuerim, ut suprà demonstravi. Tametsi verissimum est (& hoc pacto alibi sum argumentatus) si Christus non semper in precibus nostris

invo-

invocandus est, nullum igitur de precibus nostris ad illum dirigendis praeceptum extare; quod si nullum praeceptum extat, non necessarium esse ad illum preces dirigere. Nec propterea illos justifico, qui numquam Christum invocant, si id consultò, & per contemptum invocationis Christi faciunt; ac praecipuè si non invocant, ubi spiritus, propter quamvis caussam, quae multae esse possunt, id ut fiat, suggerit. Itaq; nullo pacto eminentiam Christi aut labefacto, aut labefactare videri possum; quam scio in hac parte firmissimam, & inconcussam perpetuò fore, dummodo a me urgeatur, probetur, demonstretur, (quemadmodum semper & ubiq; fit,) optimo jure posse nos in precibus nostris semper & ubiq; Christi opem implorare, utpote illius, qui ex patris voluntate omnia in Ecclesia administret, omniaq; faciendi potestatem habeat, cum exauditione precum nostrarum, immo cordium ac renum inspectione atq; exploratione perpetuò conjunctam.

Iam verò quòd addis Christum ipsum testari, sibi a Patre omne judicium cõmissum, ut omnes honorificent filium, quemadmodum Patrem honorificant, *& ais*, Absque dubio haec verba summum honorem Christo deferunt, in quo & invocationem nominis ejus facilè quivis non contentiosus includi, agnoscere poterit, *si, ut apparet, ac quemadmodum soles, per Invocationem nominis Christi, ipsius Christi invocationem intelligis, hoc est, ad ipsum precum nostrarum directionem (quamquam non debuisses toties ambiguitate*

tate

tate verborum, etiam tibi fortaße ipsi, occasionem errandi præbere) ego planè diversum sentio; id est, contentiosum omnino eum futurum, qui verbis istis directionem reipsa precum nostrarum ad Christum contineri velit. Constat enim, verbis istis eum modò honorem contineri, qui necessariò ex eo sequitur, quòd Christo a Deo omne judicium, hoc est, omnis Ecclesiæ gubernatio commissa fuerit, quam ut supra ostensum est, precum reipsa directio necessariò non consequitur, licèt eam adoratio ac servitus neceßariò consequatur. quibus adde & obedientiam, quæ tamen servitute continetur. Nam de obedientia præcipuè, seu, quod idem est, de fide reipsa Christi verbis adhibenda eo in loco agi, ostendunt ea, quæ sequuntur; qui non honorificat Filium non honorificat Patrem, qui misit illum. Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam. *Est igitur verborum Christi, quæ a te sunt allata, ut contra Franciscum Davidis cap: 9. partic. 3. scripsi, hæc sententia,* Oportere nos Christo obedire, & ipsum non secus ac Deum Patrem revereri; quia omnia gubernat, & sibi non obedientes ac contumaces punire pro arbitrio atque imperio potest. *Quamquam verò verba ista Christi, & totus ille locus directionem reipsa precum nostrarum non continet, tamen necessariam agnitionem ac publicam professionem potestatis dirigendarum precum; quippe quæ ex omni Ecclesiæ gubernatione necessario consequatur. quemadmodum contra*

cun-

eundem Franciscum scripsi partic: 2. capitis 21. his verbis, Iste ipse apud Iohan. locus satis apertè docet, Christi invocationem ad Dei gloriam pertinere. Suprà enim cap. 9. partic. 5. de gubernatione seu judicio, quod in Ecclesia nunc Christus exerceat, istic agi ostendimus; propter quod honos illi sicut patri ejus cælesti tribuendus ab omnibus sit. Qui honor profectò aliud sit necesse est, quàm ipsum simpliciter judicem seu gubernatorem esse, cognoscere; neque enim hac ratione honor ullus Christo tribuetur, nisi etiam quæ judicis & gubernatoris sunt, illi tribuantur. Inter quæ id potissimùm numerari debet, ut ejus clementiam & æquitatem implorari posse agnoscatur, & publicè affirmetur. *Vides, quàm diligens fuerim in eliciendo ex hoc loco, quidquid ad Christi invocationem pertinens inde elici potest. Nā, ut necessitas ipsius invocationis rectè ac necessariò inde eliciatur, impedit ipsa invocationis ratio & natura, quæ nullo modo ex subordinata potestate, quātumvis magnâ, necessariò consequitur; nec invocandi legitimæ facultati, aliisq́; non paucis ad Christi summam gloriam spectantibus, quæ ex ejus potestate necessariò consequuntur, est similis. Itaq; non habent a te citata Christi verba vim expressi mandati invocationis Christi, ut existimasti, licèt aliarum rerum prædictarum habeant, quemadmodum ego ipse de adoratione seu divino cultu contra Volanum scribens sum fassus; contra Matthæum verò Rade-*
kum

kum, qui aliquando de Christi adoratione, ut de invocatione dubitabat, nunc autem per Dei gratiam non dubitat, plurimum contendi; ut videre poteris in meo scripto ad illum, quod est apud Dn. Lubieniecium nostrum, in quo scripto eandem distinctionem attuli inter necessitatem adorandi Christi, eumq; invocandi, quæ tibi Christi invocationem labefactare videtur. quamquam ipse Radekus, non tam scripto meo, quàm mirabili, nescio quo, casu factū fuiße ait, ut agnoverit Christo Domino & adorationem & invocationem convenire. Sed, ut ad te revertar, addis deinceps, me ipsum fateri, eos, qui Christum non invocant, eum nec debito honore afficere. Vbi, ut soles, Non invocant *usurpas, pro* Non audent, nec volunt invocare; *vel potiùs (si hoc rectè ex verbis meis & apertè concludendum est)* Non agnoscūt, & profitentur se jure posse invocare. *Meliùs fecisses, si ubique dixißes, me videri (tametsi non tantùm videor, sed sic est revera)* condemnare omnes istos, quicumqoe Christum non invocant, nec invocare audent, *ut paulo post scribis, nam illa verba,* nec invocare audent, *aut declarant, quo sensu priora,* non invocant, *sint a te dicta, aut certè illorum defectum supplent. Sed paulo ante verba ista, hæc scripsisti:* Status itaque quæstionis nostræ non est, an semper & ubique Christum invocare teneamur; sed an gloria Christi nostræqúe salutis fiducia id exigant requirantqúe, ut Christus necessarió invocetur. *ad quæ quid mihi meritò respondendum sit,*

suprà abunde expositum est. Hîc tamen hoc dicam, statum quæstionis nostræ esse, ut ex scriptis meis manifestum est, An Christum invocare, id est, ad eum preces nostras dirigere teneamur, seu divino jure cogamur. Ex quo sequitur, si non semper & ubiq; cogimur, partem negantem nostræ quæstionis, quam ego defendo, jure optimo a me defendi; primùm, quia non possumus dici simpliciter, divino jure cogi quidquam facere, si non semper & ubiq;, data videlicet ejus rei faciendæ occasione cogimur; deinde, quia, si non semper & ubiq;, ne aliquando quidem, necessitate videlicet absoluta cogimur; ut antè pluribus est demonstratum, Quod tu in quæstionis nostræ statu exponendo addis, de Christi gloriæ nostræq; fiduciæ (ut sic loquar) exigentia, id revera non pars ipsius quæstionis est, sed ad rationes pertinet, quibus tu pro parte affirmante uteris: quæ cùm nullam vim contra sententiam meam habere, ut quidem mihi videtur, satis evidenter docuerim, non video cur debeam, ut mones, meo Possumus renunciare, ejusq; loco Tenemur reponere ac scribere. Tu potiùs (eâ tamen reverentiâ, qua me cum tanto viro agere decet) monendus mihi es, ut tuæ isti incertæ ac vagæ, & simul tamen absolutæ necessitati invocandi Christi renuncies, ejusq; loco certam stabilemq; invocandi Christi, seu ad ipsum preces nostras dirigendi facultatis agnitionem & professionem substituas; ex qua, certa similiter ac stabilis suo tempore, ex supposito sive ex accidente necessitas consequitur ad Christum preces dirigendi; Aliter & Christi invocationem, quan-

tum

tum in te fuerit, planè incertam reddes, & infirmorum conscientias aut lædes, aut torquebis; qui audientes, sibi necessarium esse ad Christum preces dirigere, & tamen non semper & ubiq;, aut totum hoc tamquam sibi minimè constans, & unà cum ipso directionem ipsam precum ad Christum contemnent atq; aspernabuntur, aut semper dubitandi caussam habebunt, ne graviter peccaverint, si quando ad Christum preces dirigere omiserint; multò autem magis, si sæpe id illis contigerit, verentes, ne tunc maximè oportuerit Christum invocare, quippe quòd necessitas illa vaga tunc acciderit id faciendi; cum nullo pacto sit verisimile, ut id, quod necessarium est ut faciamus, quamvis non semper, sed aliquando, tempus suæ necessitatis ex sola voluntate nostra habeat, si alioqui per se tempus suum habet. Mitto alia absurda & pericula, vel obscurandæ subordinationis Dei ad Christum, vel Adversarios, qui Christum invocari posse negant, in suo perniciosissimo errore confirmandi, si viderint, necesse esse, ut qui posse ajunt, idq; defendere volunt, necessarium etiam idem esse dicant, atq; contendant; quando illi vel jam sciunt, vel facillimè intelligere possunt, ex eo ipso, quod omnes fateri coguntur, non semper & ubiq; preces nostras ad Christum dirigere nos teneri, nullum hac de re præceptum datum fuisse.

Nam quod postremò colophonis loco addis, etiamsi nullum in novo Testamento mandatum extaret de invocando Christo (quamquam non pauca esse putas, quæ vim expressi mandati habeant) tamen (ais)

si non necessitate absoluta, consequentis nihilominus necessitate Christum invocare teneremur, *velim scias, me, cum ullum præceptum de Christi ope, directis ad eum precibus, imploranda extare nego, non tantùm de expresso verbis præcepto loqui, sed etiam de colligendo per necessarias consequentias ex aliis præceptis, hominisq́; Christiani necessario officio. Itaq;, si ea vera essent, quæ statim subjicis his verbis,* Nam absq; invocatione nominis Iesu Christi, neq; fides vera fiduciaq́; sincera erga Christum defendi, nominisq́; ac majestatis ejus autoritas conservari potest, nomenq́; Christianum justè ac legitimè usurpari, *si, inquam, hæc vera essent (interpretatis videlicet verbis illis*, invocatione nominis Iesu Christi, *acsi scripsisses*, directione precum nostrarum ad Iesum Christum) *ingenuè faterer, certum de precibus ad Christum nostris dirigendis præceptum extare. Sed ea minùs vera esse, & ad ista omnia optimè atq; integrè conservanda, satis esse constantem ac publicam agnitionem & professionem divinæ potestatis Iesu Christi, & consequenter ad eum semper & ubiq; preces nostras dirigendi legitimæ facultatis, quibuscum necessariò adoratio, servitus, & obedientia erga eundem Iesum Christū conjuncta est, spero ex ante disputatis omnibus facilè constiturum. nec tibi ipsi fortasse tam vera ista, quæ affirmâsti, visa fuissent, si pro, Invocatione nominis Iesu Christi, Directione precum nostrarum ad Iesum Christum, scripsisses. Nam certè sine invocatione no-*

ne nominis Iesu Christi, ut hæc locutio, ex sacris literis, accipienda est, ne Christianismus quidem consistere potest. Iam cum agitur in hac religionis materia de necessitate absoluta, quod attinet præsertim ad officium nostrum, id intelligendum est, quòd omnino sit necessarium, si Deo obedire velimus & salvi esse; quæ necessitas alioqui absoluta vocari nequit per se ipsa, cum conditionem conjunctam perpetuò habeat. Itaq; si salvi esse non possumus sine directione precum ad Christum, ut quidem non possumus, si ea vera sunt, quæ tu affirmas, statuendum est. etiamsi nullum verbis expressum ea de re præceptum extet, tamen precum nostrarum ad Christum directionem absolutè nobis necessariam esse. id quod ego nullo prorsus pacto aut concedere possum, aut quòd affirmetur, laudare.

Restat scrupulus distinctionis inter Christi Invocationem & Adorationem; quem tibi nondum exemptum esse, sanè miror. Primùm dicis, te optimè scire, quid intersit inter vocabula Adorationis & Invocationis; sed tamen te inter hæc duo, quatenus ea nunc ad Christum referuntur, distinguere nec scire, nec posse; cum, quidquid honoris & gloriæ Christo nunc corporali præsentiâ minimè nobis præsenti exhibetur, ad internum cultum potissimùm referendum ducas. Hîc sanè aliud præ te fers, ac de te affirmas, videris enim adhuc omnino ignorare, quid inter duo ista vocabula intersit. Ostendūt enim hæc tua verba satis apertè, tibi non videri, interiorem cultum sine invocatione esse posse. cum tamen manifestum

sit, interiorem cultum esse posse sine ulla petitione. Itaq; negare videris, necessarium esse ut in invocatione sit aliqua petitio; quod tamen & nomen ipsum Invocationis necessarium esse ostendit, & inter nos planè constat; cum jam certissimum sit, nobis idem esse in tota hac disputatione de invocatione Christi, Invocationem, & Precum directionem. Num *fortaße negabis, interiorem cultum sine ulla petitione esse posse? Atqui ut agnoscas, hoc nullo modo negandum esse, id tantùm tecum animo reputa, quòd Christum interiore cultu afficere semper & ubiq;, immo indesinenter, quatenus per humanam fragigilitatem licet, debemus; non tamen semper & ubiq;, nedum indesinenter, aliquid ab eo debemus petere. Quid plura? cum Invocatio, ut dixi, idem nobis sit, quod Precum directio, & ipse fatearis, nos sæpe ad solum Patrem preces dirigere posse, immo, ut ipsa tua verba habent, cùm fatearis, nos poße Christum non semper nec ubiq; invocare, numquid non clarè perspicis, interiorem cultum Christo exhibendum non semper habere secum conjunctam invocationem? alioqui oporteret, te affirmare similiter, nos posse non semper nec ubiq; Christum interiore cultu afficere. quod impium planè eßet. Certè, si hoc non satis est, ut intelligas, me jure optimo inter Christi ipsius corpore absentis adorationem & invocationem distinxisse, & adorationem sine invocatione esse poße constanter affirmâsse, vix scio, quomodo umquam id tibi persuaderi poterit. Verumtamen, ut interim aliquot tuæ hac in re incuriæ, tuiq; ipsius decipien-*

cipien-

cipiendi causæ explicentur, atq; hac ratione adhuc tentetur, an scrupulus iste tibi eximi possit, respondendum est ad ea, quæ meis dictis postea objicis.

Objicis igitur primùm, quòd hymnos, laudes gratiarumq; actiones in adoratione (ut ais) includam, invocationẽ tamen sub eodem genere habere nolim.

Hìc rursus in consequentis fallaciam incidis. Putas enim, si Invocatio sub adoratione, ut suo genere, contineatur, utramq; necessario semper simul junctam esse. Atqui aliter res se habet. Siquidem fieri potest, ut nulla sit invocatio sine adoratione, ut species sine suo genere; nec tamen contrà ullo pacto concludi aut debeat, aut possit, adorationem sine invocatione esse nõ posse. Immo necesse est, ut, si Adoratio est genus, Invocatio verò ejus species, ut sæpe adoratio sine invocatione esse possit. Neq; verò ego usquam aut tacitè aut apertè scripsi, Christi invocationem sine adoratione esse posse. Illis sane exemplis hymnorum, laudum, & gratiarum actionum afferendis, nihil aliud ostendere volui, ut quidem ipsa verba mea clarè explicant, quàm, dari posse Christi adorationem sine invocatione. Quid igitur hinc contra sententiam meam de distinctione adorationis & invocationis colligi potest? Mirum sanè hoc & tamquam portentum quoddam esset, si ex demonstratione, quòd adoratio sine invocatione esse queat, sive etiam ex hujus rei affirmatione colligi posset, nequaquam adorationem sine invocatione esse posse. nam hæc est breviter ac reipsa illa mea distinctio. Nonne id, quod ex dicto meo colligeretur, cum ipso meo dicto ex dia-

ametro (quod ajunt) expresseq; pugnaret? Scio quidem, te non ita collegisse. sed tamen verba mea ab omni suspicione, quòd distinctioni illi meæ adversentur, liberare volui. Non laborabo, ut ostendam, ex illis exemplis meis non rectè colligi, invocationem, tamquam ad suum genus, ad adorationem pertinere. Satis est enim, hoc ipso concesso, quod tu ex ipsis collegisti, apertè ostendisse, id non modò ad distinctionem meam inter adorationem & invocationem labefactandam non pertinere, sed eam manifestè confirmare.

At deinde mihi objicis, quòd hæc verba scripserim: Talis est Christus a Deo factus nobisq; constitutus, taliaq; per ipsum beneficia accepimus, ut etiam eo secluso, quòd nobis eum invocantibus opem in necessitatibus nostris ferre potest, eum tamen prorsus divino honore afficere debeamus. *Ais enim,* Si Christus nos in necessitatibus nostris juvare non posset, parum abesset, quin otiosum ac exauctoratũ (quod absit) Christum haberemus, *&c.*

Hoc loco videris in accidentis fallaciam incidere. Ego enim cõsidero res in natura sua, ita ut mihi satis sit, intellectu posse eas inter se distingui: tu verò eas consideras prout in subjecto (ut loquuntur) ut simul sint, necesse est. quod, etiamsi verissimum esse concedatur, tamen, quod ad illud attinet, de quo agitur, ex accidente est. Quid enim impedit, quominus ea, unde fit, ut Christum adorare & invocare possimus, nunquam reipsa divelli possint, & non semper omnia

Cic. li. 2. de Inventione Dignitas (est) alicu-

con-

conjuncta in Christo esse, & tamen propter aliqua ex ipsis, eum meritò adoremus, quæ ipsa per se, ut eum invocemus, nullam vim habeant? Summæ dignitati summæq; beneficientiæ summus honor debetur, & divinæ quidem divinus. Christus summam eamq; divinam dignitatem habet, summamq;, eamq; divinā beneficentiā in nos exercuit; Ergo vel ob ista sola, ei a nobis divinus honor & sic adoratio debetur. Atqui ista sola nō satis sunt, ut eum invocare possim⁹, nisi, etiam nos juvare possit, nostrasque preces exaudire. ac præterea nisi constet, non fuiße a Deo prohibitum, ut ipsum invocemus. quæ quamquam omnia in Christo sunt, & illi dempta, eum quodammodo exauctoratum redderent, non est tamen, quin ex natura ipsa rerum fieri possit, ut sine his ista sint. Immo, etiamsi, ne ex natura quidem ipsa rerum hoc fieri posset, tamen satis ad mea verba defendenda esset, quòd consideratione distingui possent, & jure affirmari, unis per se adorationem tantùm, alteris verò cum ipsis junctis etiam invocationem convenire. Quapropter nihil est opus, ut demonstrem, ut quidem in promptu est, hæc reipsa sejungi posse, immo fieri potuiße, si ita Deo visum foret, ut Christus ipse, id est, is, qui ab eo Christus factus est, una illa sine alteris habuisset, sive etiam cum illis unis quædam tamen ex alteris, & non omnia. Mitto, quòd in ipsis verbis meis (quibus addere potuissem, quòd perpetuò a Christo divina beneficia accipimus, & majora his accepturi sumus, cui rei per se adoratio debetur) non seclusi, quòd Christus nos juvare possit, sed quòd nobis e-

jus honesta, & cultu & honore & verecundiâ digna auctoritas.

bis eum invocantibus subvenire queat. Possunt enim, ut modò attigi, hæc separari, id est, fieri potest, ut quis juvare possit, & porrò juvet, nec tamen ipsum invocantibus subvenire queat; nempe vel quia eorum preces non audiat, vel quia prohibitus sit ipsum invocantes juvare. Sed jam de his satis.

Quæ hîc obiter addis ad confirmandam necessitatem invocandi Christi his verbis; quales subditi, qui in necessitatibus Regem suum non invocant? *Et mox*, Fidelisné uxor, quæ mariti sui auxilium in necessitate non implorat? suntné propriæ oves, quæ sub tutelam pastoris sui non confugiunt? *Hæc, inquam, omnia eam vim non habere, quam credis, satis superiùs ostensum est, ubi de natura egi potestatis ejusdem in pluribus, quàm una, personis residente, quarum etiã illa, de qua agitur, alteri sit subordinata. Hic tamen dicam, nec subditos, malos; nec uxorem, infidelem; nec oves esse alienas, quæ ad regem, maritum, & pastorem suum in suis necessitatibus non confugiunt. modò ne ad alienum regem, maritum, aut pastorem confugiant, sed opem ab eo petant, qui non modò conjunctissimus eorum regi, marito ac pastori sit, sed ipsorum potestatis solus auctor, a quo ipsi perpetuò pendeant, & ad quem ut hi confugiant nunquam ægrè sint laturi; dummodo id per ipsorum contemptum, vel quia ipsis isti non fidant, fieri nec videant, nec suspicari poßint. Applica nunc tu ipse hæc omnia nobis, Christo, & Deo, in quibus ea sunt, & in hac disputatione eße statuuntur, quæ vel a me*

in tuis

in tuis similitudinibus addita, fortaße in ipsis rebus, unde similitudines ducuntur, inveniri nequeunt, vel a te nullo modo, si non veritatis quandam umbram, sed ipsam (ut quidem non dubito) veritatem quæris, omittenda erant. Vincat igitur, ut tu in ipso tuo scripto concludis, veritas. Quod ut in nobis potissimùm eveniat, id caveamus diligentissimè, quod tu me mones, ne præjudicatæ opiniones nobis noceant, néve nos pudeat, ut ais, a minore aliquando admoneri, ab eoq́ discere. Mihi sanè præjudicatam hisce in disputationibus nostris nullam opinionem nocere, argumento esse poterit diligentia mea, in omnibus & singulis a te contra me allatis, perpendendis, examinandis, excutiendis. quam equidem in te, propterea quòd hoc honore ea digna non censeo, in meis pensitandis tantam non requiro; sed talem nihilominus desidero, quæ & me a labore sæpiùs earundem rerum scribendarum & inculcandarum, e verò cum ab eodem labore, & molestia non jam litterarum sed voluminum meorum legendorum, in quibus eadem identidem repetantur, tum maximè a suspicione, ne præjudicata opinione impeditus, mea aut vix legere sustinueris, aut non intellexeris, aut perpendere nolueris, prorsus liberare atque immunem reddere queat. Vale vir clarissime ac præstantissime mihiq́ perpetuâ observantiâ colende, meoq́ nomine fratres omnes plurima salute impertias; quam nobis det ille unus Deus pater noster per Iesum Christum Dominum nostrum. Cracoviæ Die 20. Maij. 1587.

Scripsi hæc in summo, ac ferè perpetuo strepitu, in medi-

mediisq́, aliis rebus mentem ab omni vel levissima quidẽ scriptione, non modò ab hujusmodi tam gravi, retrahentibus atque impedientibus. Quare ignosce erratis, cum in scriptura, tum si quæ graviora deprehendes in sensibus. Visum est enim mihi curandum fuisse, ut quamprimum responsionem meam haberes, nec fidelissimi hujus nuncii occasionem negligendam. Iterum Vale, & me ama.

Tui studiosissimus atq; observantissimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad eundem D. JOHANNEM Niemojevium FAUSTI S. EPISTOLA III.

Vt generis nobilitate, sic virtute, eruditione, pietate præstantissimo clarissimoq́, viro D. Iohanni Niemojevio, domino meo summâ observantiâ colendo, &c.

Salus & pax a Deo patre nostro, & domino Iesu Christo, &c.

Clarissime præstantissimeq́, vir, mihi summâ observantiâ colende, &c.

DOminus Schomannus noster concessit mihi legendum scriptum tuũ Polonicum, contra theses Vegæ

Vegæ Iesuitæ, in negotio Cœnæ Domini. In quo scripto, quatenus per meã linguæ Polonicæ ruditatem licuit, animadvertisse mihi videor, te plerumque adversarium egregiè propellere, atq; adeò tandem opprimere atq; confodere. Verumtamen non pauca in eo observavi, quæ, si edendum, ut audio, opus fuerit, a te corrigi percuperem, quæq; si huic rei commodum tempus habuissem, notata per Ioëlem Naborovium nostrum, qui tibi has litteras reddet, ad te misissem. Sed quando id facere non potui, volui saltem tecum communicare brevissimum quoddam meum scriptũ de Cœna Domini, in amicorum gratiam jamdiu a me exaratum; ex quo intelliges quid potissimùm in tuo scripto desiderem, & quam ob caußam. Videris enim mihi unâ cum Bucero (qui, ut Zvinglium cum Luthero componeret, ab eo, quod ipsemet ab initio scripserat, recedens, tertiam quandam sententiam adinvênit, cui postea omnes ferme Zvingliani, præsertim verò Calvinus unà cum suis omnibus subscripserunt) ea Cœnæ Domini tribuere, quæ nusquam in sacris litteris leguntur. unde judicio meo, quemadmodum & Zvinglius sensit, ipsius Cœnæ dominicæ usus quodammodo pervertitur, cum ibi ea quæruntur, quæ in nobis esse debent, priusquam ad ipsam accedamus, si eâ dignè uti velimus. Cujus Zvinglianæ sententiæ habeo apud me collecta nonnulla aperta testimonia, non modò ipsius Zvinglii, sed etiam Oecolampadii, Capitonis, Buceri, Borrhai, atq; ipsius ecclesiæ Tigurinæ, antequam Bucerus & Calvinus

vinus opinionem illam suam jampridem in Christi ecclesiam invehi cœptam, compluribus probaßent. quæ testimonia unà cum scriptis duobus Lælii patrui mei hac ipsa de re tibi aliquando legenda ac perpendenda tradam, si exiguum hoc meum scriptum, quod nunc leges, tibi minùs persuaserit id, quod, ut pote verissimum Christiq; ecclesiæ utilissimum, tibi persuaderi velim. Cætera, quæ in tuo scripto emendari abs te cuperem, rescies ex me, Deo dãte, non ita multò post Chmielniciæ in synodo, ubi omnem operam dabo, ut vobiscum esse possim. Atq; eodem tempore poterimus, sive privatim, sivè in ipsa synodo (si ita tibi visum fuerit) de iis aliquid agere, de quibus ante aliquot menses per scripta disputavimus. Quamquam, ut sæpius dixi, malim, cæteris omissis, aut præcipuè saltem, de justificatione nostra agi, quod pertinet ad fidem & opera. Video enim maximi momenti eße ad salutem nostram, hujusce quæstionis veritatem rectè noße. Venissem sanè Chmielniciam, cum Septembre proximo synodus ibi est habita a vobis. sed præterquam quod nemo ex Cracoviensibus fratribus profectus est, incidit etiam in idem planè tempus carissimæ meæ conjugis mors, qua tantopere sum perturbatus & adhuc perturbor, ut tibi in simili olim jactura vehementem illam perturbationem condonandum eße, prorsus judicem, & tibi vehementer gratuler, quòd, ut audio, uxor tua lectissima fœmina post diuturnum, sævum, difficillimumq; morbum, qualis meæ uxoris fuerat, jam tandem convalescere inceperit, & si non sanitatis suæ, saltem vitæ spem facere.

cere. Nihil enim ego non dedissem, quò fieri posset, ut uxor mea, quantumvis minùs sana, mihi superstes fuisset. Deus pro ingente sua bonitate tibi concedat, ut tuam non solùm quàm diutissimè tecum vivere, verùm etiam bene valentem esse, non iniuriâ statim sperare possis. Fratres omnes, præsertim verò D. Cechovicium, & Balcerovicium plurima salute in Domino Iesu impertio, meq; omnium vestrûm precibus apud Deum juvari & cupio, & postulo. Vale vir clarissime meq; amare numquam desistas, officiumq; hoc meum de scripto tuo pro tua pietate ac prudentia boni consule. Cracoviæ die prima Februarii 1587.

Tui observantissimus tibiq; addictissimus
in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad Martinum Czechovicium coetus Lublinensis Pastorem, Fausti S. Epistola.

Eruditione juxta ac pietate præstanti viro, D. Martino Czechovicio verbi Dei Ministro mihi plurimùm observando.

Gratia & pax a Deo patre nostro, & domino Iesu Christo.

Roga-

ROGAVIT me Dominus Schomanus, Dominus Simon Ronnemberg, & alii, ut ad parænesin Andreæ Volani responderem. Cui oneri etsi me imparem esse satis agnoscebam, & tempus mihi, aliis præsertim occupationibus distento, brevissimum esse videbatur, eorum tamen precibus deeße non potui. Itaque respondi quantùm sat mihi visum fuit. Quid præstiterim vos judicabitis. Volui, ut ex inscriptione appareret, hunc privatum cujuspiã laborem, & consilium fuiße, ut, si quid in hac responsione vobis minùs rectè dictum videretur, non bona conscientia solùm, sed jurè etiã eam semper ejurare possetis. Quãquam cavi, quantùm potui, ne aliquid dicerem, quod cum disciplina vestra non consentiret. & propterea, cum alioqui magna mihi occasio data fuisset, de justificatione nostra per Christum sententiam meam accuratè explicandi, de ea quid sentiam id tantùm exposui, quod ne a vestra quidẽ sententia abhorrere sum arbitratus. Etenim, ut audio, vos quoque Christum pro nostris peccatis Deo satisfeciße, vel etiam ejus iram adversum nos placaße, tanquam loquendi modos a sanctis litteris alienos, si quis dicat, ferre non potestis. Non dubito quin multos nævos in scriptione hac mea deprehensuri sitis, sed partim tẽporis summæ angustiæ, partim non bono eorum consilio, qui hominem huic muneri minùs aptum delegerunt, eos imputare debebitis. Ego quidem nec labori, nec diligentiæ ulla ex parte peperci. Rogo te, mi Czechovici, ut exemplum epistolæ Volani ad nos mittendum cures. Eam enim hîc describendi tempus non fuit. Quod si cum

ſi cum eo exemplo partem illam ſcripti tui de baptiſmo conjunxeris, gratiſſimum mihi feceris. Domino Niemojevio, quem, ut debeo, pro ejus egregia pietate, & non vulgari eruditione, quæ generis ſumma nobilitate & ſplendore mirum in modum augeri videntur, & amo, & revereor, plurimam ſalutem te meo nomine dicere velim. Itemq́; Domino Balcerovicio, Dominoq́; Krokero, ſi rectè ejus nomen recordor, Balcerovicii ſororis viro. Te autem in Domino Ieſu optimè valere vehementer opto. Cracoviæ die 20 Iunii 1580.

Tibi in Chriſto deditiſſimus.
Fauſtus Socinus.

Ad D. IOHANNEM Balcerovicium civem Lublinenſem, & Seniorem cœtus qui eſt ibidem.

EPISTOLA I.

Eruditione ac pietate ornatiſſimo D. Iohanni Balcerovicio, fratri ac domino plurimùm obſervando.

Salutem a Deo, & Chriſto ejus &c.

EN tibi mi Balcerovici librum, quem tibi pollicitus fueram, qui ſi ei, quo tu me prior donaſti, par eſſe non videbitur, cogitare debes, nec me etiam tibi parem eſſe. Vtinam aliquando fiat, ut labyrinthos illos ſimul legere, atque expendere poſſimus. Suppeditabunt nobis, mihi crede, materiam de rebus diſserendi

di in religione nostra, cum maximè arduis, tum verò ad ipsius pietatis studium seriò capessendum utilissimis. Ego donec te revisendi mihi facultas data fuerit, amicitiam nostram sanctè colam, & memoriâ jucundissimæ consuetudinis tuæ, tui desiderium levabo. Velim ut interim & tu, & reliqui fratres Deum continenter oretis, ut mihi responsionem ad librum nuper contra nostros editum, non de mandato solùm vestro, sed Cracoviensium quoque, & quorumdam aliorum fratrum jam jam aggressuro, pro sua bonitate favere dignetur, ad suiq; nominis gloriam, hominūq; salutem mentem meam, & manum, calamumq; dirigere. Rogo te, ut D. Niemojevium meo nomine quàm officiosissime salutes, eiq;, nisi id jam fecisti, omnino Commentariolum illum meum in primam partem primi cap. Ioh. evang. legendi copiam facias, eumq; obsecres, ut quando ego ad Palæologum respondendo occupatus, quæ ei de justificatione promiseram, scribere non potero, ne gravetur universam ea de re disputationem meam perlegere, quæ est apud Ludovicum nostrum, quem illi caußâ meâ libentissimè commodaturum spero, ut præsens eum rogavi, & nunc absens hisce ad ipsum litteris rogo. In eo enim opere responsionem D. Niemoievius ad omnia leget, quæ meæ sententiæ obstare vel minimum videantur, & rationem salutis nostræ per Christum exactè pertractatam, exq; sacris litteris ipsaq; divina veritate expositam (ni vehementer fallor) inibi eße tandem confitebitur. Tantùm ne properes, néve, præ operis mole quadam, legendi ac perpendendi dili-

gen-

genter omnia, curam, patientiamq; abjiciat. Illud psuper eum monitum velim, me Lervartoviæ ipsi liusq; dixisse, credere me, locum illum ad Gal. 4. Fa-tum ex muliere, aliter legi non posse. In quo memo-ia lapsus sum. Siquidem ibi est verbum γενόμενον, uod non modò factum, sed Natum etiam significat, & præterea Eum qui extitit, sive fuit. Castellio Na-tum vertit, & rectè, ut ego quidem arbitror, nisi si uis malit, Qui extitit, sive Fuit, propter verba quæ sequuntur γενόμενον ὑπὸ νόμον. Quod nihil aliud st, quàm, Qui fuit sub lege. Vtravis istarum inter-pretationum nunc mihi multò plus arridet, quàm fa-tum. D. Czechovicio, cæterisq; fratribus plurimam alutem impertio, teq; unà cum familiola tua in Do-mino Iesu bene valere opto. Cracoviæ 17 Octob: 1580. Dominum Crockerium nominatim meis verbis sal-vere jubebis. Affini tuo quàm celerrime potui redi-tus litteras reddidi. Credo illum ad postulata tua brevi, si id nondum factum est, non verbis tantùm, sed ipsa istbuc advenientem responsurum.

Tibi ex animo deditus
& in Christo frater.
Faustus Socinus.

Ad eundem Epistola II.

Eruditione non vulgari, eximiaque pietate

præſtanti D. Iohanni Balcerovicio fratri, ac domino meo plurimum obſervando &c.

Gratia, & pax a Deo patre noſtro, & domino Ieſu Chriſto.

QVòd Chmielniciæ in Synodo non adfueris, id ſanè perquam moleſtè tuli. Iudicium enim tuum de eo, quod jam adverſus Palæologum ſcripſeram, cognoſcere avebam. Vt nihil dicam, quòd ſola præſentia, & aſpectus tuus, ut ſemper ſolet, me, atq; adeò cæteros omnes, mirum in modum exhilaraßet. Eò autem vehementius dolui, quòd cauſa, cur ad nos non veniſſes, ut audivimus, morbus fuit. ex quo etſi te jamdudum planè liberatum eße confido, gratiſſimum tamen mihi fuerit, id ex tuis litteris intelligere. Dominus Niemojevius, cum in Synodo ſimul eſſemus, rogavit me humaniſſimè, ut aliquid ſcriberem in ſeptimum Caput epiſtolæ ad Romanos. quo probari poſſe ſperarem (quemadmodum fieri debere contendebam) Paulum, eo in loco non de ſeipſo, præſertim tamquam novo homine ac regenerato, loqui. Annui roganti. & cum Chmielniciæ nec otium, nec facultas aliqua ſcribendi daretur, pollicitus ſum me Cracoviæ aliquid in eum locum ſcripturum, quod ejus deſiderio ſaltem aliqua ex parte ſatisfacere poſſet, & per affinem tuum, qui tibi has litteras reddet, ad ipſum me omnino miſſurum. Itaq; ut fidem meam liberem, mitto exiguū hoc ſcriptum, extempore pæne propter occupationes meas a me exaratum, quod illi meo nomine tradas velim, eumq́; roges, ut

ges, ut

res, ut, si fortaße minus hac scriptiuncula mea sibi satisfactum esse aut animadvertet, aut putabit, pro ea, qua præditus est, insigni humanitate, caussas ejusce rei mihi significare ne gravetur. Etenim spero fore, ut si, quid illum mecum sentire vetet, intellexero, facilè viam inveniam eum in meam sententiam pertrahendi. qua judicio meo nihil verius, nihil ad pietatem accommodatius excogitari potest. Verùm quid meam sententiam eam appello, quæ omnium fermè antiquorum theologorum cum latinorum, tum græcorum fuit? quam ipse Augustinus, qui princeps contrariæ sententiæ esse creditur, aliquando secutus fuerat? quam deniq; non pauci ex recentioribus viri eruditissimi sunt amplexi? Certè contraria sententia adeò mihi & absurda, & perniciosa (pace Augustini, & cæterorum dixerim, qui unum ipsum potiùs, quàm reliquos omnes imitari voluerant) esse videtur, ut quantacumque vis potius Pauli verbis sit adhibenda, quàm ea admittenda. nedum ut sermonis figura, nec sanè inelegãs, nec ipsi Paulo inusitata, in ipsis non agnoscatur, ut a plerisq; hodie, maximo infirmorum offendiculo, fieri videmus. Sed hæc hactenus. Ipsum D. Niemojevium, quem ego unicè colo, atq; observo, meis verbis quàm diligentissimè salutes oro, eiq; dicas, me non dubitare, quin Deus ex tam periculoso morbo non ita multò antè eum liberaverit, ut in Polonia veritati divinæ illustrandæ, solidæq; pietati promovendæ, longè potiore ratione, quàm hactenus factum sit, non desit qui vacare possit. Id modò ipse agnoscat, & accepti beneficii Deo gratum

se præbeat. D. Crockerio, Dominoq; Vilkovio salutem plurimam. Si Pastor vester jam ad vos, ut spero, redit, me in illius ad Deum pro me precationibus non parum momenti ponere, ut ex te sciat, velim. Te verò unà cum uxore lectissima fœmina bene in Domino Iesu valere ex animo opto. Deus vobis adsit, tuq; me amare perge. Cracovia die 30 Ianuarii 1581.

Tibi perpetuò devinctissimus
Faustus Socinus.

Ad eundem Epistola III.

Eruditione ac pietate insigni prædito D. Iohanni Balcerovicio amico & fratri suavissimo, dominoq; suo plurimum observando.

Gratia & pax a Deo patre nostro, & domino Iesu Christo.

QVi has litteras tibi reddet, reddet simul responsionem meam ad D. Niemoievium, quam ab initio copiosiorem quidem futurā arbitrabar, sed non tamen, ut librum pro litteris rescriberem. Agnosco me verbosum nimis aliquando esse, necdum hoc meum vitium satis corrigere poßum. Excuso enim interdum meipsum propter rerum hoc nostro seculo novitatem quandam, quæ mihi scribenti explicanda est. Spero D. Niemoievium verbositatem hanc meam æqui boniq; consulturum, præsertim cum quæstio amplißima sit, & ipse jamdiu contrariam setentiam

ejus,

ejus, quam ego verissimam esse arbitror, penitus imbiberit, deq; ea planè persuasus esse videatur. Quo factum est, ut multù cum eo agendum putaverim, & non uno modo tentandum, an radicata jam in illo opinio stirpitus evelli poßet. Ejus insignis pietas, acerrimumq; judicium spem mihi facit, me non frustra laborem hunc sumpsisse tandem agniturum. Cæterùm libellus, præ aliis perpetuis occupationibus meis, a me recognosci non potuit diligenter, sed tantùm errata quædam librarii potiùs, quàm mea, festinanter emendandi tempus habui. nec dubito, quin multa adhuc in eo sint, quæ limam desiderent. Tu mi suavissime Balcerovici, si quid in ipso deprehenderis, quod tibi minùs arrideat, fac me continuò certiorem, ut vel locum emendare, vel tibi satisfacere aliquo modo poßem. Interim bene vale, & in cœpto pietatis cursu viriliter perge. Dominus Iesus tibi perpetuò adsit. Cracovia 26 Martii 1581.

Tibi devinctißimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad eundem EPISTOLA IV.

Gratia & pax a Deo patre nostro, & domino Iesu Christo.

POst discessum tuum Volani responsionem iterum legi, quo factum est ut ad eam refutandam multò vehementius, fuerim excitatus, vixq; mihi tempe-

ravi quominus calamum sumpserim, & refutationem aggressus fuerim. Verùm quia jam constitutum est, ne sine fratrum consilio et consensu aliquid scribam, egoq́ privatas etiam ob caussas vehementer expeto, ut refutatio ista totius cœtus nomine in publicum edatur, rogo te id ipsum, quod coram rogavi, ut ecclesiæ vestræ hac de re sententia ad nos quam primùm perscribatur. Crediderim tamen brevem admodum futuram refutationem istam. Prior enim responsio, sive mea, seu potius nostra, per se ipsa hoc Volani scriptum, quo ipsam convellere tentavit, satis quodammodo refutat, nec alia præterea re opus esse videtur, quàm ejus responsionis publicatione, paucis quibusdam additis, quæ captiosas Volani λογομαχίας coarguant, & rem totam, sicubi opus fuerit, dilucidiùs explicent. Cum fratres istinc responsionem in Lithvaniam Volano exhibendam misere, memini me audire, nonnihil a Domino Czechovicio ei additum fuiße; id nescio an Volanus in scripto suo commemorat ac refutet. Quod si facit, velim scire, quid illud sit. De aliis, quæ præter responsionem illam Anonymi sibi pro responsione oblata fuisse Volanus ait, curandum mihi non videtur, nec ad ea quæ contra ipse refert, respondendum, nisi si alicubi aliquid dicat, quod ad veritatis defensionem confutatione egere videatur. Quicquid ille, præter quæstionem de persona Christi Iesu, ejusq́ officio disputat, silentio omnino prætereundum censeo. Quicquid tamen fratres constituerint, id apud me firmum & ratum erit. Te mi suavißime Balcerovici optimè valere

lere opto in domino Iesu unà cum uxore & familia, præsertim verò mellito filiolo tuo, qui ut tui similis, id est, pius simul atq; eruditus evadat, omnibus viribus enitendum tibi est. minutæ meæ epistolæ litterulæ jam te oculis probè uti posse præsagire mihi videntur, quod utinam ita sit. D. Niemojevium, dominumq; Czechovicium, simulq; alios istîc amicos fratres plurimum ex me salvere jubebis, & me pro tua humanitate complecti atq; amare perges. Deus spiritu suo tibi perpetuò adsit. Cracoviæ. Iunii 1582. Diem in epistola adscribere omisi. is erat primus Iunii.

Tibi ex animo addictißimus
Faustus Socinus.

Ad eundem Epistola V.

Erudito juxta ac pio viro, omniumq; virtutum genere excultißimo D. Iohanni Balcerovicio, fratri & domino plurimum colendo, &c.

Gratiam & pacem a Domino, &c.

HVmanißime atque ornatissime vir, Amicum veterem habeo Iohannem Baptistam Bovium Bononiensem, qui Gedano, ubi nunc degit, Lublinum, ut apud vos hac hyeme habitet, venire cogitat. sed cupit antè, se vobis omnibus commendari, dubitans ne, quia, etsi Trinitarius non est, tamen nobiscum non planè consentit, aliqua molestia a nostris hominibus istîc afficiatur, quali a Menonistis Gedani af-

ni affectus fuit. Ego quidem ad ipsum scribens, jussi eum esse bono animo; nostros enim homines nunquā ejusmodi esse, ut cuiquam negotium facessant; Immo pollicitus sum fore, ut istic summam humanitatem & mansuetudinem in omnibus experiatur. Interim tamen non committam, quin eum tibi amice optime, & per te aliis fratribus Lublinensibus, vel prope Lublinum commorantibus, quàm maximè possum, commendem. Est enim vel eo nomine commendatione dignissimus, quod annos ab hinc circiter novēdecim, propter purioris religionis professionem patria exulare est coactus, unicus perpetuò patri filius, eiq; ditissimo, & generis nobilitate conspicuo. Erat autem jam tum ferme cœcus. quare, cum nihil prorsus pecuniarum a primis exilii annis ad eum pater mittere ausus fuerit, ne gravissimas pœnas, si id faceret, sibi paratas subiret, necesse illi fuit ferè semper mendicare, ac sæpe vel fame moriendi periculum subire. Effeceram ego precibus meis apud D. Doctorem Buccellam, ut illi singulis annis quinquaginta florenos dono daret, quibus suam extremam paupertatem bona ex parte levare posset. Spero D. Buccellam adhuc in instituta liberalitate perseverare. mihiq; fit verisimile, ipsum Bovium tum propter hanc, tum propter alias quasdam caussas, nemini istic admodum gravem futurum. Rogo tamen nihilominus, ut si qua in re illum juvare potestis, viscera misericordiæ vestræ illi non claudatis. Hoc erat quod his meis litteris tibi significare volebam. Quare finem facio si priùs te obnixe oravero, ut D. Niemojevio, D. Czechovicio, D. Kro-

Krokerio, cæterisq́ fratribus meo nomine plurimam salutem in Domino dicas. Vale amice ac frater præstantissime. Cracoviæ die 28 Septemb. 1584. Si cum his meis litteris conjunctæ fuerint litteræ meæ aliæ Gedanum ad D. Matthæum Radekum mittendæ, quæso te, ut eò quàm diligentissimè perferendas cures. Adhæc rogo, ne tibi sit grave significare, ecquid litteras illas Vilnam miseris, quas tibi Chmielniciæ dederam.

Tibi ex animo deditissimus
Faustus Socinus.

Ad eundem EPISTOLA VI.

Salutem & pacem a Deo, & Christo, &c.

ORNATISSIME vir, *ac frater mihi plurib. nominibus colende, &c. Post obitum uxoris, unde tanto dolore sum affectus, ac pæne cōsternatus, quantū vix paucos alios in tali casu sensisse crediderim, successerunt publica hæc mala hujusq́ regni incommoda, quæ haud mediocriter me turbarunt, atque etiamnum turbant. Ex quo factum est, ut jamdiu nullas ad te litteras dederim, nec Gedanum quicquam scripserim, quo tamen alioqui mihi sæpius scribendum fuisset. quamquam vix nuncius ullus toto hoc tempore se obtulit. Nunc offerente se egregio isto viro D. Bernardo medicam artem profitente, nostriq́ Domini Radeki affine, tametsi adhuc doloris & perturbationis plenus, nolui omittere quin tibi significa-*

ficarem, me, per Dei beneficium, in tanta animi molestia atq; ægritudine corpore jam bene valere, (nam & corpus ipsum vehementer labefactatum fuerat) & sperare, me poße ad pristina studia ac labores, quos aliquot ab hinc menses intermisi, denuo reverti. Quod si ad Dei gloriam futurum est. concedat id mihi ipse Deus. Volui etiam aliquid Gedanum scribere, ad virum mihi summa amicitia & familiaritate conjunctum fratrem nostrum in Domino, & D. Radeko nostro, ex quo Gedanum appulit, carum, ut arbitror, & perfamiliarem. velim ego virũ istum, si per hos tumultus liceret, huc ad nos venire ac mecum habitare. ea enim est præter eruditionem, & sacrarũ rerum peritiam hominis integritas, morumq; suavitas, ut nihil mihi ejus usu ac familiaritate jucundius accidere possit, Quare te per amicitiam nostram Christianamq; necessitudinem oro obsecroq;, ut si umquam contigerit, illum istuc advenire vel Cracoviam ad me venturus, vel aliò profecturus, tua illa, quæ tecum nata atque alta videtur, insigni humanitate eum complecti velis, & si qua pecunia illi opus fuerit ad susceptum iter perficiendum, eam illi mutuò dare. Ego enim pro ipso spondeo ac fidejubeo. immo simul atq; de pecunia ei, in quem dixi finem, data certior factus fuero, tibi eam vel hîc, vel istîc reddendam curabo. Cujus meæ sponsionis ac fidejussionis testimonium volo apud te hasce meas litteras extare. Et quamquam ex inscriptione litterarum, quas ad ipsum scribo, satis de ejus nomine, quem tibi tantopere commendo constare possit; tamen, ut plenum

num in hisce litteris habeas, ut dixi, meæ promissionis testimonium, vocari illum noveris Cornelium Daëms, esseq; patriâ Bruxellēsem, fuisseq; aliquando jurisconsultum, in eaq; facultate doctoratus (ut loquuntur) insignia honorificè accepisse; sed postea juris civilis studio relicto, se totum divino juri pernoscendo tradidisse, non sine summa horum terrestrium bonorum jactura, quam sine dubio Dominus Iesus, cujus gloriæ amore flagrat, cælestibus bonis cumulatissimè compensabit. In quo statu hic sint res, narrabit tibi D. Bernardus. Certè is est status, ut assiduè, idq; vehementiùs quàm umquam antea, nobis orandus sit Deus, ut nos benignè velit respicere, & imminentia mala pro sua bonitate a nobis repellere. Vale vir ornatissime & D. Niemojevium, Dominumque Cechovicium, reliquosq; frasres plurima salute meo nomine impertias; meq; tibi addictissimum, ut soles, redama. Cracoviæ die 21. Novembris 1587.

Tui studiosissimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad eundem Epistola VII.

Peregregio plurimisq; virtutibus, pietate verò inprimis ornatissimo, ac præstantissimo viro D. Iohanni Balcerovicio, domino, & amico summopere colendo &c.

DOLVI atque etiamnum doleo vehementer, quòd, quando hìc nuper fuisti, nec per morbum te invisere, nec tui adventus aut commorationis tēpus

pus rescire potuerim. Sed tamen quicquid Deo visum est, æquo mihi ferendum est animo. Dedi Iodoco seu Iusto illi de Prez, qui Gedani degere solet, librum meum de Iesu Christo Servatore; illum eundem, quē aliquando hic tibi dederam, ut eum Andreæ Vojdovio pro tua humanitate redditum curares, mihi postea a Vojdovio redditum. Dedi inquam Iusto librum istum, ut tibi eum tradat, teq́; meo nomine roget, ut eundem velis curare ad Iohannem Volkelium meis verbis transmitti, quandocumque sese ejus rei occasio obtulerit. Scio hisce in rebus diligentiam tuam, & quantopere me ames; quare, ut soleo, tua opera hic uti nihil dubitavi. Concessi Iusto, ut per aliquot dies librum apud se habeat, antequam tibi reddat; sed ea conditione, ut reddat, priusquam Gedanum se conferat, istuc ut arbitror reversurus; &, si tibi aliquantò antè ad Volkelium eum mittendi facultas detur, simulatq; id illi significaveris, statim tibi tradat. quæ omnia rogo te, ut illi in memoriam revocare velis. Cum nuper fui apud te, legi in eo libello, quem habes de viris illustribus unà cum eorum imaginibus, nomen proprium Pogii Florentini, quod nusquam antea legeram, nec qui vel legisset, vel sciret, ullum inveneram. Itaque a te mirum in modum, tametsi levissimum quiddam hoc videatur, abs te peto, ut, quando jam ejus sum oblitus, id nomen ad me scribas. Facies mihi rem gratissimam. Fratres nostros istic omnes præsertim verò D. Niemojevium, & D. Cechovicium plurimùm salvere jubeo. Tibi verò vir peregregie atq; humanissime, familiæq́; tuæ

omnia

omnia felicißima & opto & precor. meq; ut amare pergas, te etiam atq; etiam rogo. Cracoviæ die 23 Octobris 1590.

Tui studiosißimus tibiq; addictißimus
in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad eundem Epistola VIII.

PRæstantißime vir domine ac frater in Christo vehementer colende, &c. Gratũ mihi feceris, si mihi significaveris, an ab Alexio typographo illa exemplaria ,,,,,,,,,,, acceperis eaq; distraxeris. & quo pretio; ut ego idem pretium, cui debetur, reddendum curare poßim. Nam, ut tu mihi id nunc dissolvendum cures, non est necessarium. Satis temporis ad id, Deo volente, præstandum habebis. De negotio illo, de quo constitutum inter nos est, ut per litteras agamus, aliquid ex te scire aveo. Vehementer enim cupio, ut si fieri poßit, conficiatur. Quòd si ab ea parte, quæ tibi exploranda est, spes aliqua affulserit, nihil dubito confectum iri, & alteram partem ea factura omnia, quæ decus & consuetudo postulat. Quamquam verò nondum affirmare possum, quæ futura sint omnia bona illius, quem juvandum mihi sumpsi; tamen constanter aßero, ejusmodi futura, quæ animo Christiano plusquam satis sint. nec quidquam magis verendum videtur, ne cum illis, quæ istinc acciperentur, conjuncta, revera sint nimia, &

possi-

poßidentis animum ab illa animi demißione & sui ipsius abnegatione, quæ Christiano homini necessaria est, facilè avocent. Quòd si tamen antequam ad me quicquam hac de re scribas, aliquid certius hac in parte scire volueris, dabo operam, ut statim tibi indicare poßim. Litteras diriges ad D. Simonem nostrum. Nam ego Deo volente cras ad Submontanos ibo, apud quos aliquot fortasse septimanas commorabor. Interim te, vir præstantime, unà cum uxore & liberis quàm bellißimè ac beatißimè in Domino valere ex animo opto. Cracoviæ die 4 Iulii 1591.

Tibi ex animo addictißimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad eundem EPISTOLA IX.

Virtute, eruditione, pietate ornatißimo ac præstantißimo viro D. Iohanni Balcerovicio, domino ac fratri in Christo plurimum observando &c.

ORnatißime vir, domine ac frater in Christo plurimùm observande &c. Haud mediocriter dolui, quòd Chmielnicīæ in proximo conventu eße non potuerim; præsertim ubi rescivi, te Dominumq́ Andream Lubieniecium ibi adfuiße, cum quibus mihi, præter communem religionem, intercedunt quædam alia privatæ necessitudinis vincula; ut consuetudine, aut certè aspectu vestro, quo jamdiu mihi caruiße videor, aliquantisper frui poßem, & in nostræ Ecclesiæ
non

non paucis sanè, nec levibus, non ita longo tempore, calamitatibus, vobiscum mutuò & consolari & consolationem accipere. Sed quando id Deo non est visum, proficiscente ad vos Domino Ioële Naborovio nostro nolui deesse, quin vos, ut mihi quidem absenti licet, aliqua ratione inviserem. Itaq; mitto ad te quatuor exemplaria cujusdam scripti excerpti ex libro ac disputatione mea de Christo Servatore, quod amicus meus, me inscio, excudendum curavit procul hinc quodam in loco, ubi id palàm facere non licebat. Ex quo factum est, ut plurima errata eaq; non levia in scriptum hoc irrepserint, quorum partem notavit amicus ad finem scripti, reliquum verò ego ipse calamo correxi, sed propter alias occupationes meas, in uno tantùm exemplari; ex quo tria reliqua emendanda sunt, quod ut facias ipse, te enixè rogo, antequã illa iis meo nomine des, quibus danda sunt. Abs te enim peto, ne graveris unum ipsi Domino Lubieniecio dare, eiq; meis verbis significare, quòd, si fortè apud se habet exemplum integræ illius disputationis meæ, aut saltem hoc idem scriptum inde excerptum, poterit hoc, quod excussum ad ipsum mitto, alii cuipiam donare; Alterum dandum est Domino Niemojovio, cui pluribus nominibus in Domino gratulor, apertè experientiâ nuper comprobatum videns, & illum Deo curæ esse, & ipsi Dei cultum ac gloriam præter alia omnia cordi esse. Dices autem illi, hoc esse illud ipsum scriptum, quod in initio meæ in hoc regno commorationis ad ipsum hinc amici miserunt, ab ipso tunc temporis minimè probatum,

quippe qui contra illud Polonicè non pauca scripserit, quæ Dominus Schomannus noster, piæ memoriæ, ipso rogante latinè reddidit, ac mihi tradidit. Tertium exemplar des velim D. Cechovicio, eumq; meo nomine roges, ut illud paullo diligentius legere ac perpendere velit. Diu est, ex quo responsionem ad Vujeki libellum absolvi, quam Polonicè vertendam habet apud se D. Statorius noster; nec credo, adhuc totam vertit. Fratres omnes ex animo saluto, eorumq; precibus me juvari apud Deum & opto & peto. Vale vir humanissime ac præstantissime unà cum uxore & liberis tuis, quibus omnibus Deus perpetuò faveat. Cracoviæ die 19 Decembris 1592.

Tui studiosissimus in Christo frater ac servus
Faustus Socinus.

Ad eundem.

Clarissimis virtutibus atque eximia pietate ornatissimo ac præstantissimo viro Domino Iohanni Balcerovicio, domino & fratri in Christo vehementer colendo, &c.

Ornatissime atq; humanissime vir, domine ac frater in Christo plurimùm colende, &c.

DVÆ jam sunt hebdomadæ elapsæ, ex quo redditæ mihi sunt gratissimæ litteræ tuæ 8 die Martii datæ. Lætatus sum sanè vehementer ista audiens,

ens , quæ scribis de scriptulo illo meo typis excuso, omodo videlicet non modo illius , quæ ad te misi emplaria, prout ego te rogaveram, distributa fueit, sed etiam ejus lectio iis potissimùm fratribus junda fuerit , quibus veritatis cognitio est cordi; veatis, inquam, illius veræ divinæ , quæ Domini Ie- Christi evangelio continetur, quæq; ut aliquando ndem emergat, Deum ardenter oro, neq;, ut id in stro cœtu eveniat, ut ferme solebam , ampliùs deero. Quod si me vivo id contingerit, divinæ miserirdiæ erga me atque clementiæ maximum hoc erit gumentum; meis nimirum peccatis alioqui postuntibus, ut priùs ego moriar, quàm tanto bono Deus os impertiat. Laboro ego quidem, ut Deo favente, c felicitate ipse vivens fruar. sed non ita laboro, ut berem. segnis enim sum ac timidus fortasse magis àm deceat. quæ delicta ut mihi Deus ignoscat, ium ex animo precor. Litteras Radecii nostri in ansilvaniam misi tertio post die, quàm illas ad me iseras; qua de re ipsum Radecium brevi, ut spero, r litteras certiorem faciam. Tu verò, obsecro, litras illas Italicas ad uxorem illius apostatæ scriptas àm primùm ei reddendas cures. Facies mihi rem atissimam. Non tamen est certus nuncius sumptis iquo eò, ubi ipsa commoratur, mittendus, sed alicus, qui alias ob caussas eò sit profecturus, facultas exctanda. Tuæ uxori feminæ optimæ ac probatissiæ, liberisq; vestris omnibus unà tecum a Deo incre- entum omnium cœlestium virtutum ex animo opto ale vir præstantissime, & fratres omnes plurimum

in Domino salvere meis verbis jube. Cracoviæ die 29 Martii. 1593.

Tui studiosissimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ex Epistola ad eundem.

Ornatissimo virò, pietate, humanitate, omniq́; virtutum genere præstantissimo Dn. Iohanni Balcerovicio, domino & fratri in Christo plurimum colendo.

ORnatissime vir frater in Christo plurimùm observande &c. Mei morbi reliquiæ effecere, ut ipse ad Synodum venire non possim, quemadmodum superioribus litteris tibi prædixeram futurum. Sed fortasse hîc manens plus in mea vocatione efficiam, quàm si in Synodo adessem. & spero Deum Christūq́; vobis adfuturum, nec permissurum, ut quidquam statuatis, quod præter jus fasq́; infirmiores a nostro cœtu vel deterrere, vel etiam separare possit. Habet quidem Christiana religio sua paradoxa, sed nō ea, quæ varii variè putant, re non admodum bene perpensa, & zelo quodã abrepti, vix eos, qui aliter sentiunt, audire sustinent; cum tamen istorũ aliter sentientium & pietas & eruditio, & quod caput est, rerum divinarum scientia facilè omnes eò adducere deberet, ut diligentissimè quæ ab iis dicuntur perpenderent, antequam ea rejicerent. Deum oro ut actiones istius Synodi ipse suo spiritu moderetur ac gubernet. Mitto ad te emendationes erratorum in Antiwuje-

vujeko, quas ab uno quoq; in suo Codice notari velim. Mitto, inquam, tribus exemplis. Quorum unum dandum erit fratribus Lithvanis, alterum istic retinendum, tertium Domino Stanislao Lubieniecio tradendum. Si noster D. Franciscus, qui has litteras tibi reddet, aliquantulum spatii, antequam proficiscatur, mihi ad scribendum concesserit, alias litteras scribam, videlicet ad Ostorodum, quem spero in Synodo adfuturum, ad Arcissevium, & ad D. Christophorum Morstinum affinem meum, qui nobis spem fecit se ad vos venturum; quas litteras unà cum his accipies. Sin minus, curabo, ut per alium quempiam eas ad te mittam, antequam Synodus dissolvatur. Si quid erit novi audies ex ipso Domino Francisco nostro. Interim me tibi fratribusq; omnibus ex animo commendo, vobisq; a Deo omnia felicissima precor. Cracoviæ die 13 Maii 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus
Faustus Socinus.

Ex Epistola ad eundem.

Ornatissimo D. Ioh: Balcerovicio, &c.

ORnatissime vir, domine ac frater in Christo plurimum colende, &c. Domino Francisco fratri nostro hinc ad vos proficiscenti litteras ad te dedi, & unà cum illis emendationes erratorum non paucorum in Antivuieko, tribus exemplis, a te eo modo,

quo te rogavi, distribuendis. quibus adhuc unius errati emendationem addo, alterius autem, quod secundum in ordine est, clariorem emendationem mitto, ut in schedula his litteris inclusa videbis. Mitto etiam denuo rationes dati & accepti ad librum istum imprimendum, additis viginti florenis, quos nondum dederam, cumprimò eas misi, & ex altera parte florenis 18. & gr. 27, quos ipse nondum ad me miseras. Aequum enim est, ut Litvani fratres, si mihi persolvere debent, noscant exactè, quomodo res se habeat. Tibi, quod jampridem & ab ipso initio feci, omnem hujus negotioli absolvendi curam relinquo. Rogo te si exemplum disputationis Novogrodiensis ab Adversariis editæ, itemq; (si modò eam nostri ediderunt) a nostris, nancisci potes, utrumq; mihi compares, & quam primùm poteris mittas, pretiumq; ex ea pecunia demas, quam Lithvanorum fratrum nomine adhuc missurus mihi es. Dolerem equidem mirum in modum si disputatio ista sic habita fuisset, ut Adversarii affirmant. sed ut id credam nullo pacto adduci queo, præcipuè, cum omnibus nobis sit notum, quàm isti homines parùm candidè & sincerè in hujusmodi rebus se gerant. Suspicor tamen nihilominus, quatenus, disputationem ab ipsis editam percurrendo, animadvertere ac consequi conjectura potui, Licinii Antagonistam arte disputandi & ipso superiorem esse, & id in ista ipsa disputatione facilè plerisque constitisse. Nam, etsi, ni fallor, Licinius noster neutiquam in ea hæresi est, in qua non pauci ex nostris sunt, non esse scilicet Christiano homini
quan-

quantumvis facilè cum Adversariis congressura, dandam operam Dialecticæ; tamen vereor, ne ejus in eo studio diligentia, propter istorum ab eo dehortationes, quodammodo obtorpuerit. Nihil tamen statuo donec resciam quomodo revera disputatio illa fuerit habita. Vale vir ornatissime unà cum tuis omnibus; hasq; litteras diligenter, quæso, tum meas tum alienas reddendas cures. Cracoviæ die 20 Maii 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus
Faustus Socinus.

AD FAUSTUM SOCINUM SIMONIS Ronembergii civis Cracoviensis, & Senioris Ecclesiæ tunc temporis ibidem Epistola.

Gratiam & pacem, a Domino, &c.

MI Socine, quia dicis Baptismum aquæ esse rem indifferentem, & laudas in aliquibus quòd baptizantur. & vis etiam ut & hebræi & ethnici, qui nondum dederunt nomen Christo, baptizentur quasi ex debito.

Si tu ergo mi charissime Socine ad nos venisti, & est tibi animus participare mensæ Domini, & quodammodo nos accusas, quasi injustè & minus rectè, tibi & aliis tui similibus, præcludamus viam, & injuriam faciamus, impedientes vos qui desideratis exsequi voluntatem Dei & Christi. ideoq; in nos ma-

gis quàm in vos peccatum redundare &c. Aliis quoq; viam præcludere quominus hujus ecclesiæ sint membra, & disciplinæ sanctæ subjiciantur, &c. Per nomen Dei altissimi & Christi ejus me adstrinxisti & adjurasti, ut negotium hoc bene considerem & examinem, ne posthac luam pœnas, & respondeam pro multis, &c. Tibi itaque hoc, mi honorande Domine Socine, propono, tuam etiam conscientiam contestans & adstringens, ut tu etiam diligentissimè & æquissimè negotium hoc examines & perpendas. An non magis conveniat tibi, qui vides utiq; ecclesiolæ hujus nostræ pauperculæ & pusilli gregis, jam jacta esse aliqua fundamenta, vides cultum Dei veri & altissimi, & cultum ac regnum Christi ejus: vides aliquos tamen fructus, etiamsi debiles & paucos, spiritus sancti: vides apertam prædicationem, & professionem & publicationẽ eorum quæ divinitus nobis revelata sunt, & cæterorum quæ adhuc revelanda sunt anxiam & ex corde appetentiam & desiderium. Vides aliqua principia, etiamsi paucula & imbecillia disciplinæ ecclesiasticæ, quam & tu adjuvas, & ut ex animo & indesinenter promoveas etiam atq; etiam rogamus, & nomine Dei & Christi adjuramus. Vides Dei beneficio, quòd non in pejus convenimus, quòd non sunt istæ contentiones vanæ & nocivæ inter nos; quòd quis se dicat Pauli, vel Apollo, sed omnes Iesu Christi, eiq́; sicut hæredi omnium & Domino nostro hanc ecclesiolam congregamus, verbo ejus & mandatis recipimus in gremium fidelium, & eodem verbo segregamus & ejicimus.

mus. &c. &c. quæ tu latiùs & altiùs omnia expendere, pro tuo summo judicio, tibi cælitus dato considerare examinareq́ poteris. & debes certè.

Hoc itaq; mihi videtur in ecclesiola Dei omnium minimo. sed tamen etiam pro gloria Dei, & regno Christi, & pro ædificatione domus Dei collapsæ, & pro salute salvandorum, & pro confirmatione fratrum debilium, & pro bono charissimi D. Socini, & horum qui a judicio illius aliquo modo pendent, ut, baptismum credens esse rem indifferentem, magis inclinet animum & cor suum boni appetens, in hanc partem indifferentiæ, ut baptizetur in nomine Domini Iesu Christi unà cum fratribus, nihil dubitans aut pensitans quid sequuturum sit, an major ædificatio aut destructio &c. Ego hoc promitto nomine Dei & Christi ejus, quorum impulsu ad hoc scribendum hora quarta noctis die 16 Iulii accensus sum, Quòd non in destructionem, sed in magnam & amplam mirabilem ecclesiæ Dei ædificationem hoc faciet. multorum enim animi, idq́ piorum & Deum verè timentium distracti, & quasi consternati sunt, & jam quasi ab hac ecclesiola absterreri & deficere videntur & cogitant, quorum animi ante paucos annos & dies, non solùm ad baptismum aquæ visibilem, sed ad omnes cruciatus, & mortem detestabilissimam etiam subeundam parati erant, & palàm professi sunt. Ne itaq; horum ratio sit reddenda, coram judice destinato justo & recto vivorum & mortuorum, Simon tuus intimus monet, rogat, deprecatur, optat, & expectat, ut non nostra, non Simonis, non

Socini, sed ipsius Dei altissimi, bona & sancta fiat voluntas. Et nos ut fideles operarii in vinea Domini reperiamur, & ad finem usque perseveremus Amen.

Hoc dico mi domine Socine, & scribo in synceritate cordis mei, Dominus prosperet, & det virtutem verbo suo, quod ego ex illius mandato & gratia perfectum eße credo. cognovi enim ipsum, qui sim, & quid possim sine illius divino auxilio & afflatu &c.

Nosti mi Domine Socine, quòd per Dei clementiam, nulli elementorum tribuimus divinum cultum & honorem: sed totum ad fontem omnium bonorum referimus eoq; respicimus, & omnia bona exspectamus, per unicum & in unico mediatore, Iesu Christo Domino nostro, attestante hoc nobis spiritu sancto promissionis. Quæ externa sunt, fiunt ex mandato ad declarandam obedientiam, fidem, & spem erga Deum, & Christum ejus, & ad exhibendam veram faciem ecclesiæ Dei viventis, & charitatem in Deum & proximum, ut etiam & inimici Dei & nostri videant, & confiteri cogantur, quòd non nostra, nec nos ipsos, sed Dei gloriam quærimus, & salutem fratrum nostrorum.

Quod si tua, aut tuorum ecclesia talis appareret, qualis jam, per Dei misericordiam, hæc Polonica apparet, certè cogeremur ista altiùs nobiscum cogitare, & tibi tuisq; morem gerere & acquiescere. vincente nos conscientia nostra, immo vincente verbo Dei & ecclesia instructiore & perfectiore &c. Boni consule

ſule mi dulciſſime Socine, & quod Deus jubet dicito aut reſcribe.

Tuus ex corde totus
Simon Ronembergius.

Ad ſuperiorem SIMONIS Ronembergii epiſtolam FAUSTI SOCINI RESPONSIO.

CAriſſime & mihi venerande domine Simon, Legi, ac diu diligenterq́ conſideravi, quæ ad me ſcripſiſti; & quamvis jamdiu mihi ex verbo Dei exploratum eſſet, quid ad ejusmodi admonitiones mihi reſpondendū foret, tamen antequā ad reſcribendum ſum aggreſſus, ſæpius Deum rogavi, ut mihi ipſe, quid reſponderem, oſtenderet atque dictaret.

Cum incidiſſet inter nos ſermo de baptiſmo aquæ, per Dei & Ieſu Chriſti nomen te obteſtatus ſum, ut totam hanc rem diligentiùs conſiderare velles, atque id potiſſimùm perpendere, ſi aquæ baptiſmus, quemadmodum ego aſſerebam, res indifferēs eſſet, quàm gravis eſſet error eccleſiæ veſtræ, quæ onus hoc aquâ baptizandi fratribus impoſuiſſet; adeò, ut neminem pro vero fratre agnoſcere, & ad cœnam Domini admittere velit, qui ritè aqua baptizatus non fuerit. Nec ſanè quiſquam (arbitror) eſſe poteſt, qui, ſi conceſſum fuerit aquæ baptiſmum rem indifferentem eſſe, non planè fateatur, inſtitutum iſtud veſtrum, præſertim in tanta hac Chriſtiani nominis diviſione ac per-

ac perturbatione, prorsus rejiciendum esse, & unicuiq; liberum relinquendum, an aquæ baptismum accipere velit, an verò ab eo abstinere. Hoc tamen non contentus, singulatim caussas explicabam, cur vos, si baptismus aquæ res indifferens sit, ad illum accipiendum neminem adigere debeatis (de iis loquor, qui vulgò baptizati eße creduntur) quas hîc breviter recensere, quibusdam fortasse additis, non gravabor.

Prima caussa est, quòd, cum maxima pars eorum, qui nomen Christo dederunt, baptismum istum, quẽ illi accipiunt, quos ipsi pro jam antea baptizatis habent, rem detestabilem esse existiment, pessime & Dei gloriæ, & hominum saluti consulitur, si is baptismus retineatur, & quamvis indifferens, unicuiq; accipiendus præscribatur, Hac enim ratione occasio datur de doctrina verè divina & Christiana, quam ab aliarum ecclesiarum doctrina diversam profitemini, maledicendi ac blasphemandi, unde fit, ut plurimi, qui alioqui vel eam jam amplecterentur, vel certè de ea diligenter inquirerent, eam & penitus abjiciant, & ne qualis quidẽ sit, doceri sustineant.

Secunda caussa est, quòd Deus tentandus non est, & qui id facit, graviter peccat. Sed sine dubio, si baptismus externus res indifferens est, quicumq; de eo ritè accipiendo laborant, utq; alii laborent, quærunt, Deum tentant. Nihil enim aliud tentare Deum est, quâm se in periculum aliquod sine caussa conjicere. Nam quis nescit, quantum periculum ubiq; ferè illis immineat, qui ut aquæ baptismus ab omnibus ritè

acci-

accipiatur, curant; & propterea (ut quidem a plerisque existimatur) plurimos jam ab aliis baptizatos ipsi denuò vel baptizant, vel baptizari curant?

Tertia caussa est, quòd multi sunt vestræ confessionis, atq; vitæ ejusmodi, cujus vos pudere non debeat, qui vel adhuc a vestro baptismo abhorrent, tamquam ab eo, quem Christi baptismi repetitionem atq; ludibrium, si eum accipiant, futurum esse credunt; vel nolunt errorem istum (ut quidem ipsi arbitrantur) jugum inutile fratribus imponendi, exemplo suo, si baptismum istum acceperint, confirmare; vel ob alias honestimas caussas ab eo accipiendo abstinent. quos sanè, si aquæ baptismus est res indifferens, indignum planè est propter eam caussam a vestra communione arcere, nec pro veris fratribus agnoscere.

Quarta caussa est, quòd fieri potest, ut pleriq; eorum, qui vestræ sunt confessionis, & tamen baptismū vestrum non accipiunt, idpropterea faciant, quia nolint disciplinæ ecclesiasticæ se subjicere, cum ei apud vos non subjiciantur, nisi ritè baptizati. Quod tamen interim vobis apertè constare non potest, prætendentibus illis fortasse alias baptismi istius non accipiendi caussas. Itaq; fit, ut illorum malitia non solùm lateat, sed latibula perpetuò parata habeat, & ita quodammodo foveatur atque alatur. Atqui hoc cessaret illico, si aquæ baptismi accipiendi vel non accipiendi, tamquam ejus rei quæ indifferens sit, omnibus, qui vulgò jam baptizati esse creduntur, libertas concederetur, & ita ii quoq;, qui ritè baptizati non essent,

essent, disciplinæ ecclesiasticæ ipsiq; excommunicationi subjicerentur. Vt interim nihil dicam, quòd istiusmodi hominum vita, tamquam eorum, qui de disciplina atq; excommunicatione sunt securi, ejusmodi facilè esse potest, quæ non levem infamiæ notam vestris cœtibus inurat, frequentantibus illis interea cœtus vestros, seq; vestræ confessionis esse palàm profitentibus, quod quidem omnibus apparet; cum interim, eos baptismum vestrum non accepisse, paucissimis extra cœtum vestrum constet.

Quincta caussa est, quòd multæ sunt ecclesiæ, quæ in quibusdam hodie controversis Christianæ religionis capitibus cum vestris ecclesiis consentiunt, ac præsertim in iis, quæ præcipua omnino habentur de Dei Christiq; essentia, sive natura, persona, officio, & potestate; adeò ut una ecclesia utriq; cœtus & vestri & illorum passim censeantur. quæ tamen ecclesiæ (quacumq; tandem de caussa id fecerint) baptismi aquæ accipiendi libertatem, de qua loquimur, nuper unanimi consensu probarunt, eamq; hodie retinent; a quibus vos in re, quæ revera indifferens sit, & tamen pro indifferente non habeatur, dissentire atq; differre, apud exteros scandalo plenum est prorsus, & veritati propagandæ ingens obstaculum.

Sexta caussa est, quòd ecclesiæ prædictæ, sive omnes sive majore ex parte, in quibusdam erroribus adhuc versantur, iisq; haud parvi momenti; a quibus (quando præsertim in tot aliis præcipuis dogmatibus consentitis) vos, qui ab eis jam diu recessistis, illas retrahere omni ope niti decet. Id verò numquam fieri poterit,

terit, nisi Pauli apostoli exemplo in rebus indifferentibus illis planè adhæreatis; idq́, eò magis in baptismo, de quo loquimur, si is indifferens sit, facere debetis, quod Paulus, multis se rebus subjiciebat, a quibus liber erat, vos autem contrà ab eo onere eximemini, cui ferendo obstricti non estis.

Septima caußa est, quòd non pauci inveniuntur, qui cum in reliqua doctrina aut vobiscum consentiant, aut certè non multum a vobis absint, ni baptismus iste vester esset, sese vestris cœtibus adjungerent, qui nunc partim tamquam oves errantes sunt sine pastore, mille pereundi periculis obnoxiæ, partim non bonis pastoribus utuntur; aliisq́, gregibus, ubi sæpe ovibus venenum pro cibo datur, sese admiscent, ob eam caussam potissimùm, ut cœnam dominicam celebrare possint. quod in vestris cœtibus, nisi a vobis baptizentur, se facere non posse norunt. Itaq; vos rigiditate ista vestra (sic enim sine dubio, si baptismus res indifferens est, ea appellari debet) istos a salutis via quodammodo excluditis, &, si corruunt, eorum ruinæ caussa aliqua ratione dici potestis.

Octavam & ultimam in præsentia caussam faciemus, quòd nulli dubium esse potest, quin Christianis ecclesiis in rebus indifferentibus id faciendum sit, quod major pars eorum, qui Christi nomen profitentur, faciunt, (quanto igitur magis id quod maxima?) ut quàm vehementissimè concordia & pax cum omnibus Christiani nominis quæratur; néve exteris Christi nomen culpâ nostrâ ludibrio exponatur, & divinæ veritati propagandæ aditus præcludatur.

Quo-

Quocirca cum pleriq; omnes eorum, qui Chriſtum hodie profitẽtur, ſatis eſſe ſtatuant, ſi quis in ipſa infantia baptiſmum, a quocumque Chriſti miniſtrum præ ſe ferente, quantumvis mentiente, acceperit; idem vos quoq; (ſi modo baptiſmus res indifferens eſt) ſtatuere debetis.

Has te cauſſas omnes frater cariſſime ac veneran- de perſpicere, quia & prudens, & pius es, omnino perſuaſum habeo. Quare miror, cur me horteris, etiamſi credam aquæ baptiſmum rem eſſe indifferentem, ut illum tamen accipiam. cum, ut ex prædictis cauſſis patet, ſi baptiſmus eſt res indifferens, vos ii eſſe debeatis, qui ab eò urgendo ceſſetis; mihi verò ſummopere cavendum ſit, ne illum accipiam, atq; ea ratione vos in errore veſtro non leviter confirmem. non quidem quia mea auctoritas tanti ſit, ſed quia, ut omnes ſcitis, ego hactenus conſtantiſſimè errorem iſtum veſtrum, ubi neceſſe fuit, reprehendi, exq́ue ſacris litteris integro libro eum refutavi. ut interim taceam, me non de vobis tantùm, ſed de aliis quoque debere eſſe ſollicitum. Nam quòd tu mi frater nomine Dei, & Chriſti promittis futurum, ut, ſi ego baptiſmum accipiam, ex eo non deſtructio aliqua, ſed inſignis Eccleſiæ ædificatio ſequatur, teq́ divino ſpiritu ad hoc promittendum impulſum eſſe ais, eſt, ut rectè noſti, ſpiritus iſte diligenter probandus, an revera ex Deo ſit. Iam, ſi Baptiſmus res indifferens eſt, ex antedictis ſatis conſtat, ſpiritum iſtum ex Deo non eſſe. Quòd ſi baptiſmum rem neceſſariam eſſe velis? hoc ſummâ curâ ad ſacrarum litterarum libram ex pen-

pendendum est. ex quibus ego firmiter aßero, nullo modo dogma istud probari posse. Nihil igitur agis nisi priùs ostendas baptismi, de quo loquimur, ex sanctis litteris necessitatem. Quemadmodum ego nihil agerem, nisi ex iisdem ejus indifferentiam ostenderem. quod me abunde præstitisse confido. quamquam ne hoc quidem mei muneris esse in libro meo satis demonstratum est. Huc igitur omnis quæstio nostra redigitur, utrum aquæ baptismus res sit indifferens nec ne. atq; in eo vobis est laborandum, ut librum meum quatenus necesse est, refellatis, meq́ue in errore (ut quidem creditis) eoq́; magno ac pernicioso versari doceatis. quod certè vos conari christiana charitas omnino cogit. Cæterùm quod multa de ecclesia vestra ad ejus laudem narras, ea fateor esse verissima, idq́; ut apparet, factis comprobo; quando vobis, quo ad per vos licet, me adjungo, & vos pro veris fratribus agnosco; qualem tamen vos me nondum agnoscitis, ad illud, si id fieri a vobis velim, me adigentes, quod bonâ conscientiâ nullo modo facere possum. Quamquam multa adhuc in vobis desidero, quæ vix sperare audeo, nisi prius in quæstione hac de baptismo examinanda multò diligentiores, quàm adhuc fueritis, vos eße animadvertero. Nã profectò (liceat mihi id, quod sentio, liberè proferre) nimis negligenter hactenus hac in re vos gessistis. Iam enim tertius annus agitur, ex quo vobis librum meum vestro rogatu scriptum exhibui, necdum tamen aliquid revera tanta de re actum est. Ea mala, quæ in ecclesia vestra sensim serpere lamentaris, majora in dies fiẽt, nisi vos animosq́;

vestros ista baptismi (da veniam verbo) superstitione liberetis, & salutis viam alia ratione, quàm hactenus factum est, doceant vestri pastores. Vidi, quid satis cordatè dicas de sententia vestra in iis, quæ baptismo externo tribuitis. Interim tamen res ipsa monet, te quidem, & alios quosdam paucos præterea, id sentire, quod scribis; verū non ita plérosq; vestrûm edoctos esse: ex quorum numero ne bonam quidem pastorum vestrorum partem excipio. Video enim adhuc illud apud vos retineri, ut errores aliarum ecclesiarum præcipui censeantur, trinitas, & pædobaptismus, adeò, ut si quis istos duos abjiciat, & in infantia baptizatos, baptizandos, postquam adoleverint, omnino esse dicat, eum (quod ad doctrinam attinet) pro fratre habeatis, nec quid in plerisq; aliis sentiat, admodum solliciti sitis: cum tamen, quantum ad pædobaptismum pertinet, is error, etiamsi baptismus præceptus fuißet, idq; in perpetuum, nulla ratione cum aliis multis erroribus, qui in aliis ecclesiis vigent, esset conferendus. Huc accedit, quòd illud etiam, quod ipse scribis vos sentire de charitate in proximum, quæ baptismo accipiendo declaretur atque exhibeatur, nullo modo mihi probari potest; cum potiùs contrarium hisce temporibus, si secundum institutum vestrū accipiatur, dicendum sit. Nihil enim, ut ex ante dictis patet, charitatem magis lædit, quàm ista vestra (ut vulgo eam nominant) rebaptizatio. Postremò, quod ais de nulla mea vel meorum ecclesia, quæ talis appareat, qualis vestra polonica apparet; id judicio meo, etiamsi verissimum esset, nihil vos movere de-

eret, quominus ea, quæ a me dicuntur, diligentissi-nè examinaretis, &, si sacris litteris consentanea nveniretis, ea etiam approbaretis. Nam certè, si, ut go contendo, baptismus est res indifferens, error ve- er ejusmodi est, qualis in Christi ecclesia minimè sse debet. Videte igitur, ne per negligentiam vestrã ut aliam minus justam caussam, in errore perma-eatis, cujus nullam nec veniam, neq; excusationem ostmodũ inventuri sitis. Scio, mi domine Simon, a-nimi tui mansuetudinem, scio Christianam charita-em. Itaque ausus sum liberè ad ea respondere, quæ ne amantissimè scripsisti. Tu pro tua prudentia atq; ietate diligenter omnia considerabis, &, quantum n te erit, efficies, ne mea hæc admonitio testimoniũ liquando contra vos dicat apud Deum. Bene vale in domino Iesu, ejusq; regnum, quod jam diu facere in-stituisti, pro virili promovere perge.

Tibi ex animo addictissimus.
Faustus Socinus.

Ad Sophiam Siemichoviam nobilem fœminam F. Socini Epistola, quâ ipsius litteris in negotio Baptismi aquæ respondet.

Soror in Christo Iesu mihi plurimùm observanda, &c.

AD ea quæ scripsisti suadens, ut omnino aquæ baptismum in cœtu nostro suscipiam, temporis brevitate, ob alias necessarias occupationes meas, pressus atq; coactus, breviter respondebo.

Primùm igitur dico, me libentissimè agnoscere, munus Iohannis Baptistæ aquâ baptizandi a Deo fuisse, quemadmodum ipse Iohannes nos docet Ioh. 1. v. 33. unde fateor concludendum eße, debuisse omnes, qui tunc temporis fuerunt, donec ejus munus duravit, ab eo aqua baptizari, omnes, inquam, ad quos baptismus ille pertinebat, eos videlicet, qui pœnitentiâ & peccatorum remissione egebant. is siquidem baptismus, erat baptismus pœnitentiæ in remissionem peccatorum, Luc: 3. v. 3. quem nihilominus Christus, licèt innocentissimus, suscepit, quia, ut ipse dixit, decebat illum, & Iohannem unà cum eo, hac ratione omnem justificationem implere, id est omnia facere, quæ generatim toti populo divinitus præcipiebantur. Nondum enim tempus erat, ut Christus perfectißimam suæ vitæ innocentiam, quæ postmodum evidentibus argumentis comprobanda & patefacienda fuit, seu etiam justitiam vel sanctitatem ullam suam, a baptismo illo abstinens tacitè quodammodo prædicaret, ac profiteretur. Sed nullam vim hæc habere possunt ad persuadendum, ut quis hodie aquæ baptismum suscipiat; cum munus illud Iohannis Baptistæ unà cum ipso Iohanne defecerit, immo simul atq; Christus prædicare cœpit, nulla neceßitas aquâ a Iohanne baptizandi cuiquam imposita fuerit. Quod vel ex eo patet, quod ipsa ab initio statim tuarum ad

me litterrarum commemorâsti, ex eo, inquam, quòd Iohannes Christi præcursor fuit, & viam ad illum paravit. Itaq; postquam jam ipse Christus advênit, & populum docere instituit, poterat unusquisq; non ad Iohannem, sed ad ipsum Christum ire. Nihil ergo prorsus ex ipso Iohannis munere aquâ baptizandi, quantumvis divinitus instituto, colligi potest ad aquæ baptismum in Christi ecclesia perpetuò ministrandum atq; accipiendum. Et sanè si exemplo ejus, quod Iohannis munus ferebat, aquæ baptismus hodie usurpandus esset, oporteret illos baptizare, qui nondum in Christum credunt, sed tantummodo pœnitentiam profitentur, eos interim monendo, ut in Christum crederent, quemadmodum ipse Iohannes faciebat, Act. 19. v. 4. Ex quo loco præterea constat, Iohannis baptismum non fuisse baptismum illum, quem ii accipiebant, qui Christi discipuli meritò nominari volebant, cum ibi Paulus, ut ipsa confiteris, eos, qui Iohannis baptismum acceperant, in Iesu nomen baptizari curaverit, & ita baptismum Iohannis non esse baptismum illum de quo disputamus, & consequenter ex Iohannis baptismo nihil de hoc nostro concludi posse.

Iam quod ais, dominum Iesum baptismum hunc, nempe aquæ, confirmasse, cum apostolis suis præcepit, ut irent in universum mundum & docerent, subjiciens, quòd qui credidisset, & baptizatus fuisset, salvus futurus esset; ne quidquam nunc dicam, quòd ibi Christus non loquitur de baptismo aquæ, ut a me in libro, quem de hac materia conscripsi, satis demon-

stratum fuit, dico Christi verba non posse pertinere ad rem nostram, cum ipse loquatur de iis, qui alieni a Christi fide erant, nec umquam Christi nomen professi fuerant, antequam ab apostolis docerentur. quos æquum omnino erat, jam de Christo edoctos, ejusq; doctrinam amplexos, ipsius nomen apertè profiteri; id quod in aquæ baptismo accipiendo fiebat; ut ex pluribus Actorum apostolicorum locis apparet, & potissimum ex eo quem ipsa protulisti ad confirmandum, quòd discipuli Christi præceptum istud non neglexerint, Act: cap: 2. Ex quibus omnibus aliud nihil concludi potest, quàm Christi discipulos curasse, ut ii, qui ab ipsis Christi fidem edocti fuerant, ad eumq; conversi, aquâ in ipsius Christi nomen baptizarentur. Ita sanè fiat & hodie. Si quis Christi discipulus quempiam ipsius Christi fidem doceat, ad eumq; convertat, aquâ illum baptizandum curet in nomen Christi Iesu. Sed quid hoc huc pertinere potest, ut is, qui ab ipsis incunabulis Christi nomen professus est, eumq; suum servatorem ejusq; doctrinam sanctissimam esse, & credidit, & se credere præ se tulit, debeat aquâ baptizari ab iis, qui ipsum ad
Actor: 8. *Christi fidem non perduxerunt? Nam & Eunuchus ille, cujus exemplum attulisti, nec antea umquam Christum professus fuerat, in eumve crediderat, & ab ipso Philippo, qui illum ad Christum converterat, baptizatus est. Fateor ego, fidem in Christum, quæ præcedat, nō impedire, quominus quis in ipsius Christi nomen aquâ baptizetur, immo haud ritè illum accipere hunc baptismum agnosco, qui prius in ipsum Chri-*

Christum non credat. Sed dico, ut quis omnino debeat tali baptismo baptizari, requiri præterea, ut Christi nomen antea publicè professus non fuerit; ita ut nequaquam ab omnibus pro eo fuerit habitus, qui Christi doctrinam veram esse agnoscat; quales fuerunt omnes ii, quos hoc baptismo baptizatos fuisse, sacris litteris proditum est. Nec etiam sentio, eum, qui antea sanctimonia vitæ, ipsiusq; spiritus sancti donis fuerit præditus, a baptismo aquæ abstinere debere, sed sentio idq; constanter affirmo, neminem obligari ad baptismum aquæ accipiendum, qui numquam aliam, quàm Christi religionem, palàm & apertè professus fuerit; sed hanc solam veram esse semper publicè fuerit testatus.

Quidquid affers de obedientia, quæ Christo debetur, quod exemplo Petri, qui nolebat sibi a Christo lavari pedes, abunde confirmas, verissimum esse & confiteor, & adversus alios aliis in rebus urgere ipse soleo. Verùm non de hoc inter nos agitur, sed de eo, an Christus ejusvé discipuli præceperint, ut ii, qui tales sunt ut ego, & infiniti alii mei similes sumus, aquæ baptismo omnino baptizari debeant. Ostendatur mihi præceptum istud, ostendatur mihi, inquam, Christum ejusve discipulos præcepisse, ut perpetuò in ecclesia ii etiam aqua baptizentur, qui postquam nati sunt, solam Christi ipsius religionem publicè sunt semper, quatenus per ætatem licuit, professi; & statim, idq; libentissimo animo, aquæ baptismum non modò monitus accipiam, sed ipse instantissimè petam. Et miror profectò te, quæ facile rescire potui-

sti, non solùm me seriò Christi religionem profiteri, sed jamdiu multa gravissima propter puriorem ejusdem religionis declaratam cognitionem, fuisse passum, & assiduè pati, in eam suspicionem venire potuiße, ut ego sciens prudens quidquam in divino cultu contra Christi præcepta facere pergam. Sed putas apertissima esse Christi verba illa, quæ cum Nico-
Ioh:3.5. *demo habuit, ad probandum, neminem in regnum cælorum ingreßurum, qui aquâ baptizatus non fuerit. Atqui aliter res se habet. Nam, ut doctissimi viri plurimi ante me animadverterunt, Christus, cum ibi aquam nominat, non intelligit hanc terrenam aquam, nec aliquid reipsa diversum a spiritu, quem similiter ibi nominat. quemadmodum sequentia verba indicant, in quibus, nulla prorsus aquæ mentione facta, spiritus tantùm meminit, non semel novam illam nativitatem repetens. Est autem locus iste illi*
Matth:3.11. *similis, in quo Christus dicitur baptizaturus spiritu sancto, & igne. Certum est enim, ibi ignis nomine nihil diversum ab ipso spiritu sancto intelligi. Cæte-*
Gal:3.27. *rum, quod Paulus ad Galatas scribens ait,* Quotquot in Christum baptizati estis, Christum induistis, *id non significat, nulla alia ratione Christum indui posse, quàm per baptismum, aquæ scilicet; sed neq; etiam significat, per baptismum aquæ, quantumvis legitimè acceptum, Christum revera indui. hoc enim non quidem baptismo aquæ, sed fide in Christum, ejusq; sanctitatis imitatione fit, Rom: 13. v. 14; Ephes: 4. v. 24. Col: 3. v. 10. Verùm significat,*

ficat, eos qui in Christum baptizantur, profiteri se Christum induisse, & induere velle.

Historia Naamanis Syri nescio quid ad rem faciat, cum nullus ibi aquæ baptismi typus seu figura esse possit, cum propter alias caussas, tum propter id, quòd ille septies ab Elisæo lavare est jussus; baptismi autem lotio aut immersio semel tantùm fiat. Præterea ibi apertissimum fuit prophetæ jussum, hîc verò de nullo jussu apparet, quod ad me meiq; similes spectet.

Nam quod mihi objicis, me communionem cum fratribus, & Christi fidelibus spernere; nec curare, ut unà cum ipsis cœnam Domini celebrem; quam tamen celebrare ab ipso Domino omnes jubemur, Respondeo, me, postquam in Poloniam veni, nihil antiquius habuisse, quàm ut me quam maximè cum fratribus conjungerem; licèt invenissem illos in non paucis religionis nostræ capitibus a me diversum sentire, quemadmodum hodieq; multi sentiunt, & Deus novit quæ & quanta diu propter hanc caussam sim passus, & adhuc patiar, nullos umquam interea labores, etiam cum maximo meo periculo & damno conjunctos, refugiens, quos vel fratres ipsi mihi imposuerint, vel ego pro cætu nostro mihi subeundos censuerim, id est, ei utiles fore speraverim. Quod si nihilominus aquæ baptismum unà cum illis non accipio, hoc propterea fit, quia id bona conscientia facere nequeo, nisi publicè antea protester, me, non quòd censeam baptismum aquæ mihi meiq; similibus ullo modo necessarium esse, sed ut cum fratribus ar-

ctiùs conjungar, id facturum esse. id quod fratres nullo pacto mihi concedere volunt. Quomodo enim id aliter possim bona conscientia facere, cum non modò sentiam fratres graviter, licèt per imprudentiam, errare, qui neminem ad mensam Domini admittere velint, nisi prius aqua in ipsorum cœtu baptizatus fuerit; sed etiam hac de re, ipsis rogantibus, plenam disputationem scripserim, & sententiam meam plurimis aliis nostris fratribus, in diversis multis regionibus habitantibus, jamdiu patefecerim? Quod si interim cœnam Domini, ut ii, qui baptizati sunt, non celebro; hic mea nulla culpa est, sed potius illorum, qui id mihi concedere nolunt, nisi id faciam, quod cum mea conscientia maximè pugnat, nec interim me hac in re errare vel ostendunt, vel ostendere seriò curant. Et sanè si id fieret, mecumq; hac de re pro ejus gravitate ac pondere ageretur, nihil vereor, quin veritas facilè appareret. Ego quidem, quamvis vehementissimè cupiam, ut cœtus noster unicuique liberum faciat baptismum aquæ, prout cõscientia illi dictaverit, necne accipere, quippe qui alioqui & evangelii cursum retardari, & multa incommoda & scandala indies emergere videam; tamen, ne ecclesiam turbare videar, non nisi provocatus de hac quæstione verba facio, meumq; de ea libellum hactenus nemini legendum dedi, qui me ad id precibus suis non adegerit; & ii perpauci sanè fuêre. Quare mirum videri non debet, si perpauci etiam hactenus mecum sentiunt; nec inde concludendum aut suspicandum sententiam meam ex Deo non esse, quemadmo-

admodum ipsa unumquemq; suspicari jurè posse, censuisse videris.

Restat, ut aliquid dicam de eo, quod aïs, me infantium baptismum, quali ego tinctus fui confirmare. Id enim a te dictum fuit, quia verba mea, quæ hac de re tecum feci, non omnino percepisti. Dixi enim, quod & nunc repeto, cum inter omnes ferè, qui Christum profitentur, hactenus ea sententia obtineat, aquæ baptismum a Christo ejusq; apostolis omnibus Christi discipulis accipiendum, præceptum fuisse, nec posse quemquam qui Christianus esse velit, eum spernere, me ad scandalum & offensionem vitandam aquæ baptismum suscepturum fuisse, nisi vulgò ab istis pro baptizato haberer, nempe propter baptismum illum quem infans in Papatu accepi. qui quamvis non sit verus nec legitimus aquæ baptismus; tamen ab ipsis esse creditur. quod mihi satis esse dixi ad scandalū istud & offensionē vitandam. Hoc quidē non est infantium baptismum confirmare, sed potiùs, quantùm in me est, evertere; quatenus scilicet sic dicendo, fateor, illum nec verum nec legitimum baptismum esse. Verumtamen, cum mihi aquæ baptismus non videatur necessarius iis, qui ex Christianis, id est, Christum profitentibus nascuntur, & in ea professione parentes imitantur, atq; ita nihil revera referre arbitrer, nisi propter scandalum, utrum isti necne, & an potius adulti, quàm infantes baptizentur, propterea non diffiteor me circa infantium baptismum haud difficilem futurum, si cōtingeret, ecclesiæ ædificationem sic postulare, illumq; citra omne scandalum dari posse.

Hæc sunt, quæ putavi, soror mihi in Domino plurimum veneranda, ad litteras tuas mihi respondenda esse hoc tempore, quo non tantum otii habeo, ut plenissimè, prout sanè optassem, ad omnia respondere queam. Spero te, quemadmodum ego æquissimo lætissimoq; animo tuas monitiones legi, sic te & boni consulturam & gavisuram, quòd liberè responderim. Vtinam in cætu nostro multæ tui similes mulieres eßent, quæ rebus sacris earumq; cognitione exactiore investiganda delectarentur; præsertim inter eas quæ tui ordinis & conditionis sunt, id est nobiles sunt matronæ, multorumq; liberorum matres. Multa enim bona cæt° noster universus inde sperare posset. Perge verò in hoc tuo veritatis divinæ indagandæ studio; sed ita, ut summa cum patientia & lenitate omnia rationum & divinorum testimoniorum pondera examines, Deum inprimis rogans, ut tibi mentem ad ea intelligenda, quæ in ipsius verbo continentur, aperire velit. Ac de me ita tibi persuadeas, mihi nihil magis curæ esse, quàm ne vel ad dextram vel ad sinistram deflectam ab ea via, quam sacræ litteræ nobis præscribunt; & quia rectè memini verbo Dei ejusq; præceptis nihil nec addendum, nec detrahendum esse, propterea me nulla ratione probare posse, ut quisquam Christi nomen perpetuò profeßus, si ad cœnam Domini admitti debeat, ad aquæ baptismum accipiendum in cætu nostro adigatur. quippe qui persuasißimum habeam, hoc omnino esse ejus verbo atq; præceptis aliquid addere.

Ad Petrum Statorium coetus Luclaviciensis Pastorem, Epistola I.

Doleo non mediocriter tibi negotium facessere eos, qui minus deberent, qui videlicet jam tuam & pietatem, & rerum divinarum cognitionem perspicere potuerunt, quiq; propterea magis abs te doceri quærere deberent, quàm ita diligenter in tua dicta inquirere, & de te quæ minùs decent, suspicandi occasionem quodammodo captare. Sed Deus hoc quicquid est incommodi & laboris tui, in bonum & majorem tuam quietem vertet. Laudo tuum consilium, de sententia tua circa cœnam Domini vernacula lingua exponenda, ea tamen cautione, ut dicas, in proxima synodo Lublinensi, te eam fratribus, præcipuè verò collegis tuis propositurum, & donec communi consensu aliquid certi hac de re statuatur, te, quàm parcissimè poteris, eam in tuis concionibus docturum. Quod profectò in ipsa etiam Dominica cœna administranda facilimè præstare poteris. Modò enim id, quod de hoc sacro ritu verè ac piè affirmari potest, & affirmes & inculces, non admodum referet, si saltem per aliquod tempus omittas negare & reprehendere ea, quæ illi nec verè nec piè fuerant ab aliis tributa. Quod attinet ad Zvinglii & Oecolampadii testimonia, scias velim, Zvinglium ferè semper optimè & sensiße, & scripsisse, nisi quòd aliquando quædam leviora non adeò vera in adversariorum gratiam dixit. id quod satis intelligi potest ex iis, quæ scripsit ad

psit ad Conradum So li:4.Ep.fol:172.pag: posteriore. Ejus rei tibi fidem faciunt testimonia quæ apud te habes, ex ejus scriptis fidelissimè excerpta. Id etiam satis indicant verba Buceri in initio ejus Epistolæ, quam libris illis Epistolarum ipsius Zvinglii & Oecolampadii præfixit, quibus conatur persuadere Zvingliũ plùs tribuisse sacramentis, quàm ejus verba alicubi in epistolis sonent. Iam enim Bucerus, qui ab initio rectè & senserat & scripserat, ut concordiam aliquam omnino cum Lutheranis iniret, nimiùm tribuere sacramento Eucharistiæ cœperat, atq; de eo sententiam illam fabricare, quam postea & Calvinus, & alii avidè arripuerunt, & scriptis suis confirmarunt ac propagarunt. Oecolampadius porrò, quãvis in aliis ferè omnibus ab ipso initio Zvinglio assensus fuisset, tamen in re eucharistica per aliquot annos adduci non potuit, ut ei assentiretur, & Christi in eo sacramẽto corporalẽ esum abjiceret. quare nihil mirũ esse debet, si fortasse in suis scriptis huic ritui aliquantò plus tribuit, quàm Zvinglius tribuerit. quamquam & ex ipsius scriptis non pauca testimonia elici possunt, quæ cum veritate omnino consentire videantur, nec sanè vel Bucero ejus discipulo, qui præceptorum suum tantum virum, a sua sententia non dissensisse profitebatur, nec aliis, qui jam Zvinglianam sententiam in Bucerianam mutaverant, in Oecolampadii Epistolarum editione satis fido, quin alicubi eum suo ipsorum modo loquentem fecerint. Quicquid sit, ego nihil dubito, quin Oecolampadius alioqui hac in re timidus, ut concordiæ studeret, ipsius

stus Zvinglii exemplo postmodum plus eucharistiæ tribuerit, quàm cum Zvinglio assentiri cœpit. Quare non admodum curandum est, etiamsi non multò ante mortem quædam scripserit, quæ nobis adversentur, sed videndum quid & ipse, & Zvinglius scripserint, cum suam sententiam ingenuè ab initio proponerent, nondum offensione aliorum, ut postea, tantopere deterriti. Mortuus est uterq; anno 1531. unde per te ipse facile intelligere poteris, quam diu ante mortem epistolas illas scripserint, cum plerisq; annus quo sunt datæ, fuerit adscriptus. Verùm, ut dixi, hoc nihil refert, nisi quòd ob caußam jam expositam, pluris ea facienda existimo, quæ longiore temporis spatio ante mortem scripserunt. Mitto ad te Borrhai tantùm testimonia, olim a Lælio patruo meo collecta, tametsi scio multò plura ex illo ejus libro colligi potuisse, sed eum librum non habeo, nec plura adscribenda curare, præ temporis augustia, potui, aliàs, quod, ut spero, satis in tempore erit, aliorũ testimonia mittam. Interim ea quæ Zvinglii habes, & hæc Borrhai, satis tibi esse debebunt, præsertim cum nondum cum fratribus tota de re agendi tempus sit. Bullingerum in priorem Epist ad Corinthios non habeo, quare locum illum inspicere non potui. Quod attinet ad id quod Schomanus tibi objecit, animadvertendum est, cum nos dicimus, in cœna Domini, Christi corpus nec corporaliter nec spiritualiter comedi, non ita sentire, quasi eo tempore, quo cœna peragitur, a fidelibus nequaquam Christus comedatur, sed illud, non ex illa panis & vini illius sumptione proficisci, seu ex ritus
illius

illius vi cum fide conjuncti, magis quàm ex ipsa fide per se ubique ac semper. Hoc enim in controversia est positum. Namquis alioqui tam bardus est, ut neget, eo etiam tempore; quo cœna Domini celebratur, Christi corpus spirituali ratione comedi, modò fides in ipsum Christum adsit? Itaq; evidens fallacia, quæ propriè ignoratio elenchi vocatur, in ista objectione ac reprehensione est. Cæterùm sacramentaliter in eo ritu sive a fidelibus, sive ab infidelibus Christi corpus comedi, nemo negare potest, cum panis ibi Christi corpus adumbret, ejusq; sit symbolum, atq;, ut vocant, sacramentum: & exemplum paschatis, quod affers optimum & accommodatissimum est. Schomanus porrò in sua objectione seipsum involvebat, & ex fidei professione manducationem corporis Christi colligere volebat, & tu rectè sanè id detegis, negando professionem istam ipsam Christi manducationem esse, aut etiam necessariò cum ea conjunctam inveniri. Cave tamen neges, professionem non quidem fidei in Christum, sed manducationis Christi corporis, ipsam manducationem in sacris litteris appellari, licèt revera non sit. Huc enim pertinent verba illa Pauli Panis quem frangimus *&c. ibi enim sine dubio communionem seu communicationem Christi corporis pro ejus rei professione ponit, quæ phrasis ab ipso in baptismo quoq; usurpatur, & satis frequens est in sanctis litteris. Sed jam de his hoc tempore satis. Relege diligenter mea scripta quæ habes de cœna Domini, præsertim verò disputationem cum Domino Niemojevio, &, ni fallor, non pauca habebis, quibus adver-*

adversariorum sophismata & fallacias detegas. Cracoviæ 15 Octob. 1590.

Tuus in Domino frater & servus. F. S.

Ad eundem Petrum Statorium Epistola II.

Pietate atque eruditione præstantissimo viro, D. Petro Statorio divini verbi ministro fidelissimo, amico & fratri in Christo plurimum colendo.

Nihil mihi gravius, amice ac frater præstantissime, mei morbi reliquiæ afferre poterant, quàm quòd ineptum prorsus ferè me reddant, ad id præstandum quod a me petis. Nam nec quicquam mihi antiquius est, quàm tibi inservire, & alicui adjumento esse, & verissima esse quæ scribis de summo damno & periculo multorum, nisi veritas in hac quæstione de magistratu nec ne adeundo, inter nos obtineat, jampridē & animadverti, & non paucis ex nostris dixi. Quæ res me cogūt, ut præter id, quod hoc tempore mei tum corporis tum ingenii vires ferunt, aliqua saltem ex parte tibi satisfacere tentem. Tu quicquid hoc erit boni consules, & Deum orabis, ut pro sua bonitate me pristinæ valetudini restituere velit.

Dico igitur primùm, Christi verba apud Matthæum, Siquis velit tecum judicio contendere, *&c. non posse ita accipi, ut suum per magistratum*

repetere non liceat, eò quia manifestum sit, Christum tota illa sermonis sui parte agere de injuriis non vindicandis; ubi fateor, quamvis pleriq; Christiani nominis aliter sentiant, ne per magistratum quidem id facere licere, Christum docere voluisse; immo potissimùm hoc ipsum præcepisse, ne videlicet quis per Magistratum injurias sibi ab ullo illatas, ulcisci audeat. Nam per seipsum id facere in Mosis lege jam erat prohibitum. Christus autem toto illo suo sermone aliquid addit iis, quæ in lege Mosis præscripta fuerant. Iam quod de injuriis non ulciscendis ibi agat Christus, docent apertè legis Mosaicæ verba, Oculum pro oculo *&c. quæ corrigere quodammodo in hac sui sermonis parte instituit, quatenus non vult istud sub Evangelio licere, quod sub lege licuit. Istud autem nihil est aliud, quàm injurias sibi illatas per Magistratum ulcisci, id est curare, ut tantundem mali is habeat, qui nos injuriâ affecit, quantum nos ab ipso passi sumus, idq́ sine ullo alioqui commodo nostro; Hoc enim propriè & verè est suarum injuriarum ultionem seu vindictam quærere, quemadmodum is quærebat, qui lege Mosis id permittente, ei, qui ipsi oculum eruerat, similiter ut oculus erueretur, curabat. Hoc verò nihil commune habet cum sui per magistratum repetitione. Suum autem appello pecuniam remvé suam, & damni injustè accepti (ut sic dixerim) resarcitionem seu compensationem. Hic enim contra fit atq; in re ista a lege Mosis permissâ. Siquidem neutiquam alterius damnum,*

sed

sed tantùm suum commodum hîc quæritur. Quod si nihilominus contingat, ut alter ille damnum aliquod (ut in damni nobis illati compensatione) sentiat; hoc planè ex accidente est; nec quidquam ad mentem illius pertinet, qui suum simpliciter repetit. Idem dico de aliqua castigatione aut coërcitione ei per magistratum subeunda, a quo nostrum repetimus. Modò ea ejusmodi sit, quæ modum non excedat, id est illius sit similis, quam filius contumax a patre suo ferre consuevit. Cum enim modum excedit, quamvis ea a nobis non quæratur, non quidem ex Christi præcepto in loco isto, sed ex Christianæ charitatis regula, fieri facilè potest, ut Christiano homini suũ per magistratum repetere non liceat. Nec quidquam certi in universum de his statui potest; sed ex rei circumstantiis, in singulis, qui eveniunt, casibus, quid homini Christiano faciẽdum sit, facilè intelligitur. Itaq; ut ad Christi verba, de quibus agitur, redeamus, dico illa ita accipienda atq; explicanda esse, ac si ad hunc modum Christus locutus fuisset; Si quis tunicam tibi eripere velit, atq; ea ratione te adigere, ut ipsum in jus voces, ac consequenter puniendum cures, potiùs quàm hac ratione ei resistas, & vim quæ tibi fit repellas, si non satis est tunicam, & pallium quoq; eum accipere sinito. Nam de vi quæ cuipiam inferatur, loqui Christum, præter institutum, de quo jam dixi, corrigendæ quodammodo Mosaicæ legis, docent apertè tam præcedentia quàm sequentia verba; quæ uno & eodem contextu, deq; eadem re loquens Christus effert. Nec quemquam tam stupidum aut pervi-

cacem esse arbitror, qui vel non intelligat, vel negare ausit, & antecedens & consequens præceptum, simpliciter, ut verba sonant, nullo pacto accipiendum esse, sed intelligendum potiùs alteram maxillam cædenti obvertendam, & alterum miliare eundum, quàm vim sibi illatam vindicãdam esse. Subjicit autem tamquam appendicem quandam Christus ea verba, Qui autem petit a te, da ei &c. quæ nisi similiter in alium sensum accipiantur, quàm ipsa per se sonant, in gravissima absurda devenire necesse erit. Voco autem ea quasi superiorum appendicem, quia etsi in illis, de vi cum ultione haud repellenda non agitur; agitur tamen de occasione vitanda, adducendi se in discrimen vis vi repellendæ; & sic, quod Christus vetat, malo homini resistendi. Quod præceptum non omnem resistentiam, quæ malo homini fit, complecti, omnes (opinor) fatebuntur. Quare de ea tantùm resistentia accipiendum esse, quæ ad institutum illud Mosaicæ legis quodammodo corrigendæ pertineat, id est, quæ ultionis quærendæ studio fiat, necesse est agnoscere. Quod si præceptum istud, in quo, si usquam alibi, summa patientia Christiano homini præscribitur, aut certè præscribi videtur, ne inde aliud quid colligatur, quod manifestè cum hominis Christiani officio, qui malis hominibus sæpius resistere debet, pugnare constet, non universè est accipiendum, & consequenter ad subjectam de ultione vitanda materiam restringendum, quæ, ut dictum est, cum sui per magistratum repetitione ipsa nihil commune habeat; non video sanè, ex quo alio loco tan-

tantam patientiam Christiano homini præceptam fuisse colligere licebit, quæ suum ope magistratus repetere vetet.

Iam verò deinde, quia ad probandum non licere homini Christiano lites exercere, & sic suum per Magistratum repetere, afferri non minùs quàm suprà dicta Christi verba, solent verba Pauli 1. Cor: 6. Dico, in toto eo loco nihil esse, quod istud suadere possit, nisi id quod scriptum est v. 7. Cæterùm tantum abest, ut Paulus ibi lites seu judicia prohibeat, ut ea potiùs inter ipsos Christianos permittat, modò judices sint Christiani. Qua de re postea aliquid dicemus. Priùs enim ostendendum est verba v. 7. non eam vim habere, quam multi opinãtur. Primùm, nemo negabit verba ista non pertinere, nisi ad Christianos qui inter se litigent; quod fieri non debere Paulus prorsus affirmat. Ex quo sequitur, si quis Christianus non cum Christiano, sed cum alio quopiam litiget, ad hunc Pauli verba ista non pertinere. Deinde animadvertendum est, non posse Pauli verba ita accipi, quasi omnino damnet ipsa judicia seu lites inter christianos, cum ipse paullo antè modum, quo judicia inter se exerceri debeant, præscripserit, quod ad judices attinet, id est, ut similiter judices sint christiani, iiq; ab Ecclesia eligantur & constituantur. Neq; enim, cum ait omnino delictum esse inter ipsos, quia habeant inter se judicia, hoc ipso delinquere eos vult dicere, quòd judicia inter se habeant, sed arguere & indicare, delictum inter ipsos esse, id est, alterutrum ex litigantibus alteri injuriam inferre. Patet hoc

ex eo, quod statim versu sequenti subiicit, Sed vos injuriam facitis & fraudatis, & hoc fratribus. *quæ verba etiam indicant Paulo fuisse notum, in eo iure iudicii, quæ inter se Corinthii illi habebant, fraudem aliquam ex altera duarum partium esse, & ipsius verba illa superiora,* Iam quidem omnino delictum *&c. non esse universè accipienda, ut ipsa sonant, sed ad rem præsentem accommodanda. Et sanè quid vetat, quominus inter duos christianos judicium eße possit, & tamen neuter ipsorum in alterum fraude utatur? Fit enim sæpissimè, ut quis jure se agere omnino falsò credat, & ex utra parte jus sit, obscurum planè atque incertum, haud rarò etiam ipsis Iureconsultis videri, nemo est qui nesciat. Iam quòd mens Pauli sit affirmare, christianos hoc ipso delinquere, quòd judicia inter se habeant, haud probat loquendi modus ille,* delictum est in vobis, *quasi utrumq; ex litigantibus delinquere Paulus dicere velit.* In vobis *enim, non significat, In utroq; vestrum (qui scilicet inter vos judicia habetis) sed, Inter vos. Immo hîc* vobis *ad totum cœtum referendum videtur, quemadmodum &* vos, *quod mox sequitur. Ac breviter Pauli verba omnino ita accipienda videntur, ac si dixisset, vel ex hoc ipso, quòd sunt inter vos, qui judicia inter se habeant, cujusmodi ea sunt, quæ ad meam notitiam pervenerunt, apertissimum est, esse in vestro cœtu, qui delinquant & a peccato superentur; qui cum potiùs injuriam & damnum pati deberent, quàm ulli hominum sponte occasionem præbere secum litigandi, ipsi alios*

iniu-

iniuria & damno afficiunt; idq; fratres, quos suâ injustitiâ eò adigunt, ut cogantur cum ipsis jure coram judice agere. Propterea subjicit, An nescitis, quia iniqui &c. Porrò, quod Paulus præscribit, ut si frater cum fratre litigare velit, id faciat sub judicibus, qui similiter sint fratres, sic omnino intelligendum videtur, ut, siquidem fratres inveniantur, qui possint & velint esse judices aliorum, qui fratres non sint, judicium nullo modo subeatur. Quid si enim (quamvis id Paulus apud illos Corinthios fieri non potuisse, existimaße videatur) nemo sit inter fratres, qui aptus sit ad caussam illam judicandam? quid si nullus ex fratribus, quantumvis alioqui aptus, eam judicare velit? numquid miser frater, ingẽs aliquod damnum pati debet priùs, quàm civili modestaq; ratione suum ab altero fratre jure repetere apud Iudicem non fratrem? Non crediderim. Meminerimus autem ejus, quod dixi, verba Pauli in quemcumq; sensum accipiantur, nihil pertinere ad eum, qui cum eo, qui frater non est, judicium habet: quo casu planè cessat ipsius Pauli ratiocinatio illa de delicto, quod inter fratres sit. Fieri enim potest, & ita sanè, si quis justè litigare velit, esse debet, ut alter ex istis, qui frater est, penitus persuasum habeat, aut saltem existimet, se suum repetere, & si quid culpæ in isto litigio sit, id totum in altero, qui frater non est, resideat. Et hæc satis in præsentia, pro temporis brevitate, proq; mala mea valetudine sint, quod attinet ad sui repetitionem per magistratum; præsertim cum duobus istis sacris testimoniis Christi & Pauli explicatis, nihil ferme

difficultatis superesse videatur, quominus statuamus, suum per magistratū repetere licere. Quod verò attinet ad Magistratum gerendum, brevissimè dico, me nullum nec testimonium, nec rationem umquam animadvertere potuisse, unde confirmari possit, id per se homini christiano non licere. Immo ex Paulo constat, licere christiano homini servos habere sive fratres, sive non fratres, in quos tunc temporis vitæ necisq; potestatem absolutam domini habebant. quæ demum ab Adriano imperatore aliquantùm imminuta fuit. Ex qua Pauli sententia corruit funditus infirmissima illa ratio, quòd oves lupos regere non possint, seu id fieri non deceat. Certè enim ubi christianus homo servum, cujusmodi tunc erant, habet, ibi, ut in ista ratione aßumitur, ovis lupum regit. Quod si ratio ista valida esset, profectò in hoc regno nulli homini christiano subditos habere liceret. quo vix ullum majus paradoxum (quod etiam partim ridiculum, partim scandali plenißimum est) inveniri potest. Uno verbo, Imperium & dominatus, non nisi quorundam in quosdam, sacro ullo testimonio aut ratione invenitur Christianis interdictus, sed tantùm moderatio in illo exercendo præscripta. ut apud Paulum dominorum in servos. Adde, quòd non quilibet magistratus imperium aut dominatum habet. quocirca ratio ista metaphorica de ovibus, quæ lupos regere aut non queant, aut non debeant, in hac de magistratu nec ne gerendo quæstione, universalis esse non potest. Sed sit sanè universalis, eam nihili esse jam ostensum est. Et de his hactenus. Vale frater præstan-

stantissime: & si Ostorodus in synodo adfuerit, cum ipso, quando nobiscum sentit, antequam cum Domino Niemojevio disputes, non unam ob caussam omnino confer. Deus tibi adsit. Cracoviæ 19. Maii 1594.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus
Faustus Socinus.

Ad eundem PETRUM Statorium EPISTOLA III.

BAptizare in nomen spiritus Sancti, in illis Christi verbis, meo judicio est, instituere in iis, quæ spiritus S. sunt, sive ad spiritum Sanctum pertinent. Primùm enim nomen spiritus S. ibi idem esse ajo, quod spiritum S. id quod facilè omnes concedent. In spiritum Sanctum verò baptizare, idem esse posse, quod dixi, nec ex ista locutione sequi, spiritum S. esse personam, probat locus ille Actor. 19. v. 3. Vbi Paulus interrogat discipulos illos, in quid baptizati essent, illi autem respondent, In Iohannis baptisma. Hinc enim apparet, primùm etiam in non personam, ut ita loquar, baptizari quempiam in s. litteris dici. Deinde in aliquid baptizari, idem pollere, quod in aliqua re institui, ita tamen, ut per eam institutionem, sive unâ cum ipsa institutione quis declaratur ejus doctrinæ discipulus, eiq; initietur ac consecretur. Sic enim intelligenda sunt mea verba, cum ab initio exposui, quid mihi videatur, in Christi verbis esse.

Baptizare in nomen Spirit° sancti. Agitur enim ibi, de discipulis faciendis, deq; eorum faciendorum ratione. Iam, si quis dicat, loquutionem illam hebraicam, cum nomen rei pro ipsa re dicitur, non inveniri usurpatam nisi de persona. Respondeo, etiamsi id verum esset, non tamen hinc sequi Spiritum sanctum esse personam, cum ex altera parte constet, rationibusq; inexpugnabilibus evincatur, Spiritum sanctum non esse personam, & in ipsis sacris litteris, sæpissime etiam, non personis ea tribuantur, quæ sunt propria personarum. Nec sanè quisquam nostrûm negat, sæpe admodum in scripturis sanctis, ea spiritui sancto tribui, quæ propria sunt personarum; sed dicimus in ejusmodi locis, omnino prosopopœiam esse, ut in hoc loco. Nec obstat, quòd hîc spiritus sanctus sit conjunctus cum patre, & filio, qui revera sunt personæ; immo hoc prosopopœiæ usurpandæ justiorem caußam dedit. Nihil enim frequentius, quàm eodem verborum contextu, aliquid uni propriè, alii verò minus propriè tribui. Nam alioqui nihil omnino vetat, rem cum persona conjungi, & verborum Christi sententia aptissima est, & æquè propriè ad spiritum sanctum pertinens, atque ad patrem, & filium, si modò sententia ea sit, quam dixi, atq; esse docui. Non reticebo interim, legi in Psal: 72. v: ultimo, Nomē majestatis, seu glorię ejus, *id est Dei, quod nihil aliud videtur eße, quàm Majestas seu gloria ejus. Majestas enim, seu gloria ejus, statim nominatur simpliciter & per se in sequentibus verbis, quod indicat, suprà quoque, perinde ac si dictum fuisset latinè,* Nomen

glorio-

gloriosum ejus. Idem habetur cap:3. Danielis, v. 52. Quamvis enim ille locus sit apocryphus, id nihil refert, ubi tantummodo de phrasi agitur. Habetur inquam ibi quoq;, Nomen glorię tuæ; ubi similiter vocem Gloriæ, substantivè prorsus accipiēdam esse, non solùm indicat, sed evincere omnino videtur, nomen Sanctum adjectivum, sine ulla copula statim illi additum. Ex istis igitur duobus locis constat, non adeò abhorrere a lingua hebraica, vel hebraisante, usurpare hanc phrasin, Nomen alicujus rei, licèt ea res non sit persona, pro Res aliqua; & propterea, rectè ac propriè, potuisse Christum apud Matthæum dicere, In nomen spiritus sancti, pro In spiritum sanctum, etiamsi Spiritus sanctus, res sit quidem, sed non persona. Hæc, ni fallor, poterunt tibi in illis Christi verbis, omnem scrupulum eximere; præsertim si cum ipsis ea conjungas, quæ scripsi contra Posnaniēses, cap: 11, & cap: 13. partic: 4. Bene vale in Domino, Cracoviæ die 8 Septemb: Anno 1593.

Tuus in Domino frater & servus F. S.

Ad eundem PETRUM Statorium EPISTOLA IV.

Pietate atque eruditione præstantissimo atq; ornatissimo viro, Domino Petro Statorio, divini verbi Ministro fidelissimo, & fratri in Christo plurimùm observando.

Salu-

Salutem a Deo & Christo &c.

PRæstantissime vir, frater in Christo plurimùm observande, &c. Omissa narratione eorum, quæ mihi Cracoviæ acciderunt, quæ tibi satis jam nota sunt, & propter quæ rescivi te vehementer indoluisse, mihiq; pænitus persuadeo, in precibus tuis ad Deũ te mei mentionem facere, tantùm id tibi exponam, propter quod ad te has litteras dedi, & hunc certum nuncium misi. Hic ubi sum libenter sanè perpetuò manerem, utinam tibi auscultãs jam diu mihi hanc habitationem delegißem. quamquam caussæ propter quas tibi non obtemperabam, ejusmodi erant, ut arbitrer id non sine Dei consilio factum fuisse. Quicquid sit, duæ sunt nunc res, quæ hãc commorationem, licèt alioqui jucundissimam, vel minùs jucundam, vel minùs firmam reddunt. Vna est librorum, quibus in meis studiis potissimùm uti cogor, summa penuria: Altera, quòd amici vereantur, ne si hîc diutiùs maneam, aliquid gravioris mali mihi, hospitiq; meo eveniat, præsertim cum Cracovia non longè hinc absit. Itaq; cum & librorum, qui mihi sunt usui, apud te sit non exigua copia, & locus ubi habitas satis procul ab Vrbe distet, ac præterea accedat vetus amicitia & consuetudo nostra, nec non fructus, qui ex eo quòd apud te sim facilè ab utroq; nostrum percipi potest, decrevi, volente Deo, isthuc propediem proficisci, & aliquod hebdomadas tecum consumere, sed priùs te hujus rei monere volui, ut, si fortè non est domi tuæ locus, ubi commodè cubare possim (id enim unum mihi satis fuerit) cures, ut eum in ipsa aula, si fieri potest,

test, habere queam, & ita commodè nihilominus tua mensa uti; nam alterius cujusquam vix sine summo meæ valetudinis discrimine uti possem, tum ob malè divisa apud alios omnes tempora prandii & cœnæ, tum verò, quod tibi ipsi non minùs quàm mihi, aliqua ratio ciborum & potus ex arte medica est habenda, & ex parte habetur, quæ ab aliis omnibus vestratibus ferè spernitur ac deridetur. Adde, quòd longo usu jam comperi, mihi licere apud te curare, ut ii cibi parentur, quibus sine meæ valetudinis incommodo uti possim. Sed jam nimis satis de his. Interea dum responsum tuum hîc me expectabit, ero, Deo permittente, unà cum humanissimo hospite meo Racoviæ, & in itinere, huc denuo reversurus, & statim postea, si locum quem dari mihi cupio, paratum isthic fore significaveris, ad te eodem Deo auspice venturus. Racoviam autem priùs proficiscendum mihi duxi, nec committendum, ut, hac mihi oblata eundi facultate, fratrum conventui illi non intersim. ob hanc etaim caußam, quòd Dn. Lubieniecium nostrum, antequam in Lithvaniam proficiscatur, revisere & alloqui cupio, & simul filiam meam videre, quam per integrum annum non vidi. Salutabis, te rogo, diligenter fratres, qui apud vos sunt, iisq́; meo nomine gratulaberis, quòd te Lublinensibus coacti non fuerint concedere. Domino Blonskio nominatim, & Dn. Rupnovio, si isthic propè est, plurimam salutem meis verbis imperties. Vxorem verò tuam, non meo tantùm, sed hospitæ hîc meæ nomine, quàm diligentissimè salvere jubebis. nec insalutatos a me fratrem tu-

um

um Samuelem; & filios tuos relinques. Quantâ porrò sedulitate ac cura mihi Dominus Cetis hospes meus injunxerit, ut tibi ab ipso salutem dicam, verbis satis exprimere nequeo, tu cogitatione fortasse assequi poteris, atq; interim unà cum tuis omnibus ut quàm optimè valeas, diligenter curabis. Deus vos custodiat, mihiq; concedat, ut quàm citissimè vos incolumes revisere possim. Datum in agro Igolomiano, die 3. Iunii 1598.

Tui studiosus in Christo frater & servus
Faustus Socinus.

Ad Magistrum Antonium Evonymum Carinthium Teüchenum, olim professorem in Academia Wittebergensi,

F. SOCINI EPISTOLA.

Salutem a Deo & Christo, &c.

TArdiùs multò quàm putaram, eruditissime præstantissimeq; vir, ad tuas litteras respondeo die 5. Octobris datas: ex quibus tantam in me vel humanitatem vel benevolentiam perspexi, quantam a nemine mihi deberi sat scio. Velim autem ita respondere, ut litteræ tuæ postulant, id est, & copiosè & eruditè. sed hoc ruditas mea: illud temporis brevitas non patitur. Excusabis igitur me, si rudius multò ac brevius responsum habebis, quàm tuis non minùs eru-

rudi-

auditu, quàm longis litteris deberi ipse agnosco. Quod tibi munusculum illud meum gratum fuerit, vehementer gaudeo: itaq; denuo alia forma ad te idem mitto, unà cum auctariolo; idq; duplice, ut alterum Naborovio detur. Gratissimum mihi fuit, progressum tuum in rerum divinarum cognitione, tam accuratè & ordine a te ipso descriptum habere, ex quo nimirum maximam divini numinis tui curam & providentiam facilè intelligo, ipsumq; Deum unà tecum oro, si quid adhuc tibi ad ipsam rerum divinarum scientiam deest, quod meritò in hac vita mortali optari queat, id ipse suo spiritu sufficiat, atq; suppeditet. Ego quidem, licet studiorum meorum in rebus theologicis haud me pœniteat, quædam tamen, præter alia multa minoris momenti, mihi deesse sentio, quæ, ut magna sunt, sic ad ea jugiter toto pectore aspiro. Vtinam saltem id adeptus essem quod tu mihi tribuis, ut planè atq; apertè, quæ intelligo, scribendo eloqui possim. Mihi quidem, ut ingenuè fatear, etiam ante tuum testimonium, quod plurimi facio, videbar aliquid hac in parte assecutus esse, sed ab hac de me ipso opinione deterrebant me aliquot nostri cœtus homines, qui mea scripta obscuritatis argubeant. Cætera, quæ in scribendi genere tuum testimonium mihi tribuit, nullo pacto agnosco, nam ut perspicuitatem non indiligenter sectatus sum, sic puritatem & grandiloquentiam neglexi quodammodo, aut certè non affectavi. Faxit autem Deus, ut quemadmodum meorum scriptorum stylus tibi non improbatur, sic eorum sententia probetur. Nihil ex meis

meis scriptis, quæ nondum vel vidisti vel habuisti, descriptum habeo, quod ad te, præter repetitum illud munusculum, mittere possim. Librum Fricii spero te vel jam accepisse, vel nunc accepturum a Domino Ioële, qui liber sanè egregius est, sed tamen summo cum judicio legendus. id quod te facturum mihi planè persuadeo. Speroq́ fore, ut tandem sive ex hujus libri, sive ex aliorum lectione ipsissimam veritatem assequaris. Hoc tibi confirmo, ecclesias hujus regni nostras indies magis & in hujusce tantæ rei, & in aliarum cognitione proficere, maximè verò earum, quæ ad vitæ sanctimoniam potissimùm pertinent; quā ut planè ad salutem æternam necessariam, sic aut nullam aut perexiguam alioqui in plerisq; ecclesiis, quæ se reformatarum nomine venditant, cordatis piisq́ omnibus apparere, persuasissimum mihi est. Ego sanè, tametsi multis contra Christi servatoris & legislatoris nostri præscripta lapsibus me obnoxium esse sentio, non desisto tamen, quatenus imbecilla mea fert valetudo, & jam inclinata ætas, vice cotis hac in re fungi, aliosq́ acuere, quamvis expers ipse secandi. Vt autem in eandem curam, quoad potes, & tu incumbas, id est, ut vitæ innocentiam, qua te præditum esse nihil prorsus dubito, in corruptissimo nostro hoc sæculo, in aliis etiam quodammodo ingeneres, tibi perpetuò ac præcipuè auctor ero; præsertim verò in iis qui tuæ curæ commissi esse meritò dici possunt. inter quos est, cur potiorem quendam locum obtineant Poloni adolescentes isti, quibus si ad corruptionem istam evitandam monitor ac præmonstrator fueris

ris, jam & tuo muneri maxima potissimaq; ex parte satisfeceris, & nobis omnibus abunde, quidquid a te postulamus, ac cumulatè præstiteris. Vale vir præstantissime; & me amare perge. Sic Deus tu juvet & tua studia fortunet. Cracoviæ 10. Martii 1591.

Tui amantissimus ac studiosissimus
Faustus Socinus.

Ad F. Socinum Erasmi Johannis Epistola, in qua is de scripto quodam suo agit, quo caussas, propter quas vita æterna contingat, complectitur, in quoq; de triplici justitia filiorum Dei tractat.

Salutem plurimam.

Nova quodammo methodo videor mihi hoc argumentum complexus, ideoq; lapsus facilis esse potuit. Sed æquum est, ut sicubi primus hic conatus non assequitur id omne, quod in re tanta est, & alicubi vacillat, id ei condonetur. Cum, ut dici solet, in magnis & voluiße, satis sit. Etsi verò prima solummodo lineamenta hîc ducantur ejus argumenti, quod in christiana pietate facilè principem locum obtinet, multaq; desint, quæ ad tantæ rei absolutionem requirantur, tamen fundamenta operis tam præclari rectè jacta non dubito. Ad te verò vir ornatissime ista mitto, ut tuum de iis judicium perdiscam, quod, ut

scripto, quantùm quidem tua infirmitas tibi permittit, exponere velis, idq; qua fieri potest brevitate, per amicitiam nostram rogo. Vale in Domino Iesu vir præstantißime, mihiq; observande.

T. H. deditißimus. Erasmus Iohannis.

Ad Erasmum Johannis Fausti Socini Epistola, in qua suam, de ipsius scripto superiùs commemorato, sententiam exponit.

Eruditißime vir, salutem in Domino &c.

Distinctionem caussarum propter quas salus nostra æterna obtingat, in tria capita, quorum unum ad Deum; alterum ad Christum; tertium ad nos referatur, probo equidem atq; agnosco. Sed primùm velim hæc tria capita, ratione quadam, quæ abs te omißa est, inter se distingui, deinde unum quodq; illorum aliter ex parte explicari.

Ratio illa abs te omissa est, quòd non solùm ac simpliciter aliud caput alio præstantius eße asseratur, sed etiam, quòd cum efficiẽtes caussæ, quales necesse est omnes istas esse, (agitur enim de caussis propter quas; nec de finalib⁹ caussis quicquam hic quæritur) multiplices sint, qualem, qualesvé unum quodque istorum capitum complectatur, disertè exponatur.

Arbitror autem primum caput (quod tu quoque, sed aliis verbis, & notasti & meritò inculcasti) caussam primariam efficientem continere; secundum, secundariam seu instrumentalem, & aliqua ex parte

eam

eam, quæ dicitur sine qua non; tertium verò eam tantùm, quæ dicitur sine qua non, continere.

Iam quod attinet ad alium ista capita explicandi modum, crediderim in primo debere addi expressè conditionem, quam ipse Deus suæ meræ, nihilominus atq; absolutæ gratiæ apposuit, ac dicendum esse, Deum peccata quidem propter se remittere, & simul vitam æternam dare, sed tamen nonnisi in Christum credentibus. Filiorum Dei hoc loco, cum vox ista variè a variis accipiatur, haud mentione facta, nisi si qui sunt isti filij Dei, apertè dicatur. Quod idem ac multò magis dico de voce Electorum, sive in hoc primo, sive in aliis capitibus duobus. In secundo capite, non Christi tantùm obedientiæ mentionem fieri oportere existimo, sed omnium quæ propter nos aut fecit ipse, aut facta a Deo in illo sunt. Neque enim obedientiæ modò Christi, verùm etiam & prædicationi ejus, & resurrectioni, & supremæ secundùm Deum potestati salutem nostram deberi, satis apertè, & magna ex parte disertis ferme verbis testantur sacræ litteræ. Præterea, quomodo Christi obedientia salutis nostræ æternæ fuerit sitvé caussa, paulo aliter ac feceris mihi explicandum videtur; ac dicendum, Christi obedientiæ ideo salutem nostram æternam meritò ascribi, quia Deus ante decreverat, postquam Christus sibi obediens fuisset, omnibus qui ad Christum pertinuissent, æternam salutem dare; immo Christo ipsi omnino potestatem concedere, ut ipsemet suos omnes æterna salute donare posset; ut certè concessit. præsertim verò minimè dicendum

tibi est, Christi justitiam a Deo nobis velut propriam imputari. Id enim nusquam scriptum extat, nec porrò ea re quidquam est opus. Cumq́; jam agnoscas, a Christo ipso omne meritum (verum scilicet ac proprium) excludendum hac in re esse, aut aliter, aut certè clariùs, quàm ipse facis, explicandum est, quod ais, Deum tum propter se, tum etiam propter Christum sanctis peccata ignoscere, & spiritum sanctum ac vitam æternam impertiri. Nam quod explicandi caußa subjungis, ex benevolentia, qua ipsum præ omnibus electis Angelis & hominibus gratis complectitur, *id vix, aut ne vix quidem, ut rectè dictum sustineri potest. Si quando enim scriptura, Deum propter Christum peccata ignoscere, &c. asserit (id, quod tamen nusquam disertè scriptum eße arbitror) id propriè loquendo, non ad summam benevolentiam, qua Deus Christum complectitur, sed ad promissum seu decretum ab eo factum. ut quicumq; ad Christum pertinuerint, id est Christo confisi fuerint, salutem æternam adipiscantur. referendum omnino est. alioqui aliquam impulsivam saltem caussam nobis salutis æternæ dandæ Deus in Christo haberet. quod ab omni veritate abhorret, cum certissimum sit, Deum, neq; primariò, neq́; secundariò ad nos æterna salute donandos, ab ulla alia seu persona seu re impelli, præterquam a se ipso suoq́; consilio ac decreto. Itaq́; ut concludam, Deus non ideo nos, qui Christi sumus, servat, æternaq́; vita donat, quòd Christum summopere amat; sed quòd eos, qui Christi fuerint, servare æternaq́; vita donare decrevit. Adeò, ut, si alioqui fieri pos-*

set, ut nos Christi essemus, hoc est, ei confideremus, eiusq; præcepta conservaremus, & interim tamen Deus Christum non magnopere amaret, servandi nihilominus vitaq; æterna donandi a Deo essemus. In tertio porrò capite fides potiùs nostra in Christum, quàm resipiscentia nostra commemoranda est judicio meo. nam, nec quælibet resipiscentia nostra, caussa salutis nostræ æternæ dici potest, sed ea demum quæ ex Christi præscripto est, & fides in Christum resipiscentiam istam necessariò complectitur, eidemq; fidei, & justificatio, & salus nostra æterna sæpius ascribitur, cum resipiscentiæ in novo quidem Testam: deletio tantùm peccatorũ ascribi soleat, quam æterna salus, (etsi tu aliter sentire videaris) per se ac necessariò non consequitur. Nec locus Ezech: 18. qui a te affertur, contrarium probat; Quidquid enim de vita ibi dicitur, id pro eo tempore ad æternam vitam referri non potest, cum nondum ea a Deo patefacta fuisset. Illud etiam non reticebo, loca a te allata ad probandum, quòd Christi obediẽtia sit caussa salutis nostræ æternæ, non videri ad rem facere. in illis enim Christi quidem fidei & cognitioni, ipsiq; Christo tribuitur remissio & deletio peccatorum nostrorum, & justitia ac redemptio nostra, quibus æterna salus nostra contineri dici potest, sed interim obedientiæ Christi nulla fit aperta mentio. Præstabat sanè vulgatissimum illum locum Rom: 5. afferre, ubi disertè dicitur per unius hominis, id est, Christi obedientiam justos constitutum iri multos. Ad hæc animadvertendum est, Pontificiorum sententiam, quod at-

tinet ad bonorū nostrorum operum dignitatem, nihil prorsus discrepare ab ea, quam illis opponere videris, aut illius loco hanc substituere, quamq́; his verbis explicas. Nihil igitur impium dixeris, immo rectè & cum scriptura senseris, si ascribas salutem & justitiam operibus bonis, modò contineas te sub gratia, eamq́; præesse statuas operibus omnibus, ita ut ab hac omne suum pretium, dignitatem, ac præmia accipiant.

Id insuper videtur notādum, te existimare, tertiam, quam fecisti salutis æternæ nostræ caussam, non posse dici totam a primâ dependere, si fides & sanctitas electorum ab ipsis aliquo modo pendeat. Nam id ego non satis rectè a te conclusum puto. Tametsi enim fides & sanctitas electorum ab ipsis aliquo modo pendet, nullo tamen pacto pendet, quatenus est caußa salutis æternæ, sed id totum a prima caußa proficiscitur.

Postremò tibi consulo, ut alicubi connexionem, quæ inter salutis æternæ nostræ caußas, diligentiùs explices, id est, totam ab initio ad finem usque, uno verborum contextu, salutis nostræ æternæ rationem ac progressum breviter enarres. Sic enim fiet, ut faciliùs uniuscujusque caussæ vis ac dignitas cognoscatur, & lectores eam utilitatem percipiant, quam illis hoc scripto procuras.

Hæc pauca tumultuariè, nec dum quantum velim, & fortasse opus esset, tuo scripto perpenso a te rogatus, de ipso ut potui scripsi. Tu tibi obsequendi studium

dium meum boni consulas rogo. Vale. 20 Aprilis 1590. Cracoviæ.

Tui studiosissimus. Faustus Socinus.

Ad Nobilissimum virum Dominum ELIAM Arcissevium, FAUSTI SOCINI EPISTOLA.

Pietate ac virtute ornatissimo viro Domino Eliæ Arcissevio in Domini vinea strenuè laboranti, amico & fratri in Christo plurimùm colendo, &c.

Salutem a Deo in Christo, &c.

DOleo sanè te Lippâ discessisse ante acceptum ad tuas litteras responsum meum. Erant enim ibi quædam, quæ fratribus abs te legi voluissem, quorum aliqui putant, congerendis me pecuniis nunc prorsus intentum esse. Lætor, conventum vestrum, licèt paucorum dierum, non fuisse sine fructu. Ad ea quæ ex me exquiris, breviter sic habeto. Magistratum, quantumvis summū, gerere homini Christiano, licere existimo; modò alioqui Christianæ charitati in eo gerendo non contraveniat. Sontes capite plectere, aut membris mutilare, vix arbitror ullo modo per Christianam charitatem ei licere. nec, me auctore, quisquam Christianus qui magistratum gerat, audebit id facere. Difficilior multò est quæstio de bello necne defendendo. Vtrum scilicet homo Christianus, qui supremum magistratum gerat, possit, sine Christianæ charitatis offensione, ad id eorum operâ uti, qui suam ipsi operam locare velint, quamvis ita statuam, Chri-

stiano homini privato, non concedi quemquam, etiam per occasionem propulsandi belli, interficere, membrove aliquo corporis mutilare; magistratu licet supremo, id ut fiat, jubente. Cæteroqui armari, & unà cum aliis ad impetum invadentium hostium reprimendum, sine cujusquam cæde, proficisci, tunc crediderim homini Christiano licere, ubi prius omnia tentaverit, quominus ipse proficisci cogatur; sed pecunia suam ejusmodi profectionem redimere queat; quod si obtinere seu impetrare non possit, præstat judicio meo, aliquod periculum futuri scandali infirmorum in fide incurrere, quàm certissimam sibi suiq; ruinam accersere. ut nihil dicam de scandalo, quod non minùs; immo multò magis plurimis datur, cum quis magistratui suo supremo parere recusat. Cui tamen in iis, quæ apertè contrà Christi præcepta non pugnant, parendum omnino esse, inter omnes constat. De vestium cultu non crediderim admodum exquisitè laborandum eße, hoc vel illud prohibendo in Christi Ecclesia. Tantùm in genere ab omni luxu cavendum est. Luxum autem ex perpetuo loci & regionis, ubi degimus usu metiendum esse censeo. Sunt enim, exempli caussa, loca, ubi vestibus sericeis uti non plùs luxus habet, quàm in Polonia linearum & lanearum usus. quippe quibus in locis istis, vilissimi quiq; homines utantur, & in ipsa Italia alicubi nunc audio fieri. Qui igitur volunt in Polonia, non licere fœminæ Christianæ pileo ex Axamit confecto uti, vehementer judicio meo falluntur, cum nulla ferme sit tam vilis fœmina, quæ talem pileum

non

non habeat, in hac quidem regione. De armis gestandis ita sentio, id per se nullo pacto christiano homini esse prohibitum, ob periculum tamen aliquid mali perpetrandi, & propter infirmorum scandalum, crediderim christianum hominem id facere non debere. præterquam fortaße in itinere ob feras bestias, utq; latronibus metus incutiatur. An verò quis possit se ab invadente ita defendere, ut eum & vulnerare & occidere queat, perdifficilis sanè est quæstio. Illud certissimum est, debere hominem in tali discrimine constitutum satis habere, si se suamq; vitam, vel fugâ, vel ictuum repulsione tueatur, nec irâ sinere se abripi ad adversarium, non dicam interficiendum, sed ne vulnerandum quidem. Nec dubito, quin Deus pio homini, cui ejusmodi quid eveniat, præsens consilium suppeditare soleat, eumq; ita juvare, ut vitæ suæ conservandæ caussa non cogatur adversarium interimere, quod omnino vitandum est. Nam de plagis, aut vulneribus non lethalibus non videtur eadem esse ratio. & censeri potest, præstare proximum suum, qui vitam nobis injustè eripere velit, leviter cædere aut vulnerare, quàm seipsum interficiendum tradere. præsertim ubi quis non ob diversæ religionis professionem, sed alias ob caussas impetitur. Non potest brevis epistola esse eorum capax, quæ circa ea, de quibus judicium meum exquisivisti, dicenda forent. Coram aliquando, Deo volente, hisce de rebus diligentius tecum disputabo .... Nihil scio quod tibi significandum mihi videatur, nisi quòd prodiit Iesuitæ Smiglecii, qui cum Licinio disputavit, liber

de æterna filii Dei divinitate; in quo respondetur ad bonam partem eorum, quæ a me scripta sunt in Antiwujeko, & etiam in disputatione adversus Volanum. credo me responsurum, Deo bene juvante. nam satis acutus homo est, & sophismatis, non unicuique apertis, undiq; refertus ...... Cracoviæ die 15 Februarii 1595.

Tuus ex animo totus. *Faustus Socinus.*

Ad eundem ELIAM Arcissevium. Vidaviam.

1. *QVæstio de Ecclesia, quæ tanti sit, ac tantopere agitatur, quicquid multi, Papistæ verò potissimùm, sentiant, parvi omnino momenti est, ut jam aliquot ex iis videntur sensiße, qui de hoc argumento contra Papistarum sententiam scripserunt. Dicam tamen breviter, distinctionem visibilis & invisibilis ecclesiæ, mihi valde probari. Invisibilis constat veris fidelibus in spiritu congregatis. Visibilis verò fidem veram profitentibus, & hujus rei caussa sese congregantibus. Distinguendum est etiam inter Dei & Christi ecclesiam. Quamvis enim, quæcumq; Christi ecclesia est, eadem necessariò Dei quoq; sit ecclesia, non tamen contrà quæ Dei est ecclesia, eadem continuò Christi ut sit ecclesia necesse est. Porrò Dei ecclesiæ invisibilis initium constitui nequit, cum non constet utrùm Adamus & Eva, ante susceptos & jam adultos liberos, ex animo unquam Deo confisi fuerint. Duorum enim tantùm congregationem,*

nem, quod idem in hoc proposito nostro est, cum Ecclesia dici posse, docent verba illa Christi, Vbi fuerint duo aut tres congregati in nomine meo &c. Visibilis autem Dei ecclesiæ initium, tempore Enos filii Seth extitisse dici potest. Tunc enim, ut scriptũ est Gen: ca: 4. v. ultimo, cœptum est invocari nomen Iehovę, id est, ut ego quidẽ unà cum non paucis aliis interpretor, cœpti sunt haberi cœtus, in quibus Iehova Deus coleretur. Scio autem locum illum in contrarium sensum, ex vi linguæ hebrææ, accipi a quibusdam, ut scilicet ibi dicatur, tunc profanatum fuiße in invocando nomen Iehovæ. Sed ego a vulgata lectione isto in loco nullo modo, ex eadem linguæ hebrææ vi minimè recedendum puto. Cæterum Ecclesia Christi invisibilis simul & visibilis eodem tempore esse cœperunt, quo enim tempore, Christi discipuli veri, Christo, ut vitæ æternæ datori, confidere cœperunt, eodem prorsus in ipsius nomine congregari cœperunt. Hoc autem tunc primum extitiße affirmare meritò possumus, cum spiritus sanctus in eos descendit. antea enim etsi congregabantur, immo eo ipso die jam congregati erant; nondum tamen id fiebat ab ipsis in nomine Christi. adeò ut ecclesia quidem Dei illa jam eßet, sed non adhuc tamen Christi. Et hæc satis sint in præsentia, quod attinet ad quæstionam tuam, de ecclesia.

2 Quod ais minus verum videri quod alicubi scripsi, & affirmavi, (quamquam tu paullo aliter me loquentem facis) eum, qui fidem quandam in Christum habuerit, quam ego priorem appello, qua videlicet

licèt creditur, Iesum esse Christum &c. necessariò eidem Christo obedire; alioqui posse fieri ut quis sua sponte, prudens sciens, vitam æternam aspernetur. quod ego fieri non posse ajo. Quod ais inquam hoc minùs verum videri, quia reipsa inveniantur, qui hanc fidem habentes, aspernentur vitam æternam, nihil solidi contra meum dictum affers. Primùm enim non dixi ego eum, qui istam fidem habeat, non posse aspernari vitam æternam, quasi cōcedam quosdam posse eam aspernari; sed prorsus nego id posse fieri ab ullo, intellige, ut ego disertè loquor, sciente & prudente, & ex libera ipsius voluntate. Deinde nullo pacto probas id, quod dicis. Ego verò constanter nego umquam ullum extitisse, cujusmodi tu multos extitisse affirmas. Nam si multi isti, quos tu intelligis, non obedierunt, non propterea id factum est, quia vitam æternam, scientes prudentes, sua sponte sint aspernati, sed quia non verè crediderant, eum habiturum vitam æternam, qui obedierit. quod idem est reipsa, quod non credere Iesum esse Christum &c. Nullo autem modo mihi ipsi contradico, cum ajo, posse aliquem ex libro vitæ deleri. quasi verò, qui aliquando crediderit, Iesum esse Christum, &c. & propterea obedivit, ac consequenter scriptus est in libro vitæ, si postea deleatur propter inobedientiam, nihilominus pergat credere, quòd Iesus sit Christus &c. Immo necesse est, istum, ut obedire desiit, sic desiisse ex animo credere, quòd Iesus sit Christus &c.

3. *Nusquam ego scripsi, priorem istam fidem ni-*

hil

hil conducere ad salutem; immo ubiq; eam valde conducere aßerui. sed tantum & dixi & dico, non esse istam eam fidem, qua verè ac propriè justificamur, licet per eam ad fidem justificantem, quæ fiducia atq; obedientia est, necessariò perducamur; atq; hac ratione ea nobis plurimum ad salutem conducat. Quod de Lutheranis & Evangelicis affirmas, eos istam, quam ego priorem fidem voco, sufficientem statuere, falleris. non enim ista fides (ut quidem ego illam explico) sed credere, quòd Iesus Christus justitiæ divinæ pro nobis satisfecerit, est Lutheranis & Evangelicis sufficiens fides, qua videlicet omnino justificemur.

4. Aliud est verbum illud Dei interius, quo moneri nos affirmo, ut ea faciamus quæ ipsi justa eße censemus; ea verò vitemus, quæ injusta esse putamus, & aliud lumen illud divinum, quod extingui in homine ipsius culpa dico. Istud enim lumen pertinet ad notitiam eorum quæ Deo placeant, quævé displiceant. Atqui non quidquid Deo placet, idem etiam cuilibet homini justum videtur, nec injustum quicquid Deo displicet. Itaque in verbis meis nulla prorsus est contradictio. Nec verò ego dixi umquam, justificari quempiam ea ratione qua per fidem in Christum justificamur, si verbo illi Dei interiori obedierit; sed tantùm dixi, ejusmodi hominem esse Deo gratum, & disertè eo in loco distinxi inter eum, qui singulari quadam ratione (ut certè est is qui Christo confidit) & eum qui, ut sic dixerim, vulgari quodam modo Deo est gratus.

5. Non

5. *Non dixi, angelos Dei bonos non potuiße peccare. sed tantùm, nos credere, quòd nunc angeli Dei boni non possint peccare. & verissimum dixi. Hæc est enim omnium ferme theologorum communis sententia, quæ nihil omnino cum testimonio a te allato pugnat. Verisimile autem planè est, quemadmodum, ut meritò ab omnibus creditur, nos post hujus vitæ agonem, si legitimè certaverimus, unà cum immortalitatis corona omnimodam a peccato liberationem consequemur, sic angelos illos Dei, qui fideles fuerunt, nec, ut alii, in illam a suo principio defectionem sese involverunt, id præmii a Deo accepisse, ut posthac peccato nullo modo sint obnoxii.*

6. *Nego hominem non sic dominatum fuisse cæteris aminantibus post lapsum, ut ante lapsum. immò post diluvium (quod certè fuit post lapsum) cœpit homo animalibus aliis cunctis, ex ipso Dei decreto majore cum imperio dominari, quàm ante lapsum, ut aperte colligitur ex cap: 9. Gen. Liberam autem voluntatem hominis, esse Dei imaginem ad quam conditus fuit, nullo modo defendi potest; alia enim prorsus est libertas humanæ voluntatis, a libertate voluntatis divinæ. Eatenus enim voluntas humana libera est, quatenus potest velle, & benefacere & malè. Deus autem non potest velle malè quidquam facere, sed idcirco voluntatis summam libertatem dicitur habere, quia quidquid vult, non modò liberrimè vult, id est a nulla, præter seipsum, alia caussa ad id volendum quidquam prorsus cogitur, sed etiam, quominus id fa-*

id faciat, nulla ratione impediri potest. id quod homini neutiquam est datum.

7. Quid meæ sententiæ objicias de voluntate perfecta, sufficiente ad legem Dei implendam, etiam in iis casibus ubi ipse externus actus impeditur, intelligere nequeo. Nam quid huc attinet, quæso, quod dicis de Dei voluntate, rerum proprietate non autem casibus metienda? Disputatur de voluntate hominis, tu autem de Dei voluntate loqueris, & id de ea affirmas, quod nec satis percipi, nec quicquam ad rem facere potest. præsertim cum ego non dicam, impletionem istam legis divinæ ex ipsa voluntate perfecta, in iis casibus locum habere ubi quis non impeditur, quod tu tamen me dicentem facis, sed contrà (ut paullo ante attigi) etiam in iis casibus locum habere, ubi quis aliqua externa ratione id facere impeditur, quod maximè vult facere.

Tuus ex animo totus. Faustus Socinus.

Contra Chiliastas, De regno Christi terreno per annos mille, ad Synodum Chmielnicensem F. Socini Epistola.

F. Socinus ad omnes eos qui Chmielniciam ad Synodum convenerunt.

Etsi sæpius dicere consuevi, in quæstione de regno Christi in terris futuro, ratione corporeis oculis conspicua, & hisce sensibus perceptibili, unà cum ejusdem Christi in terris corporali præsentia,

idq;

idque per complura ſecula, me multò libentiùs audire, quàm loqui: & doceri, quàm docere velle; tamen ſciunt pleriq; ex toto cœtu, me ex altera parte ſemper profeßum fuiſſe, nullo pacto mihi probari ſententiam de hujusmodi futuro Chriſti regno. Et revera ego ſemper eam, & ſacris litteris, analogiæq; fidei noſtræ repugnantem, & pernicioſam ſimul eſſe ſum arbitratus, præter id quòd abſurdiſſima multa, & ſibi invicem adverſantia ex ea neceſſariò oriri, mihi plane eſt viſum. quod ſatis per ſe ſuperq; eſt, ad ejus falſitatem indicandam & coarguendam. Iam verò poſtquam haud levi cum animi mei dolore reſcivi, multos ex cœtu, eosq; alioqui pietatis ſtudioſiſſimos, nec non inter cæteros ob eorum inſignes virtutes auctoritate præſtantes, ſententiam iſtam ſeriò ſequi ac defendere, & tandem eo deventum eſſe, ut in ipſa Synodo hac de re diligentiùs agendum, & aliquid ſtatuendum ſit, majore ſtudio animum ad veritatem hujus quæſtionis inveſtigandam ſtatim applicui. & quò diligentiùs totam rem, ſacraq; teſtimonia & rationes inde ductas perſpexi ac conſideravi, eò firmius credidi, ſententiam iſtam & falſam & abſurdam, &, quod caput eſt, pernicioſam eſſe. Quocirca decreveram omnino aliquid exactiùs de tota quæſtione ſcribere, ſcriptumq; meum in Synodo legendum offerre; quamvis non dubitarem, quin alii futuri eſſent ex cœtu, qui ſententiæ iſti ſeſe opponerent, ac præſertim, quin Dominus Martinus Czechovicius acerrimus, ut ſcio, contrariæ ſententiæ propugnator, & voce & ſcripto, pro ea, qua Deus illum

lum donavit, egregia divinarum rerum scientia, nè sententia ista in cœtu obtineret, immo si fieri poßet, ex uniuscujusq; animo stirpitus evelleretur, omnino curaturus esset. Verùm hisce præteritis sex Septimanis, tam gravi ac multiplici morbo fui implicitus, ut quod in animo habebam, minimè efficere potuerim. Tantum temporis tamen ante profectionem nostrorum Cracoviensium ad Synodum, vacui a morbo, per Dei gratiam, habui, ut præcipua quædam pauca ex tam multis scripto complecti potuerim, quæ me a sententia ista abhorrere cogunt. quæ, ut ii, qui contrà sentiunt, æquis animis audire velint, ac boni consulere, etiam atq; etiam rogo.

Primùm igitur mihi videtur, sententiam istam de tali, quale ante exposuimus, Christi regno in terris futuro, viam sternere ad regnum, quod nunc Christus in cœlo manens reipsa habet, convellendum atq; evertendum. Ex quo totius fidei nostræ, & Christianæ religionis ruina necessariò consequitur, ut jam, ni fallor, pleriq; omnes ex cœtu animadverterunt; quicquid contra disputent ii, qui Christo in cælo manenti adorationem & invocationem adimunt. Qui quidem ad sententiam suam confirmandam hoc argumento potissimùm utuntur, quòd Christi regnum, ut sacræ litteræ præ se ferre videntur, sit futurum in terra, idq; in ipsa Iudæa super Iudaicum populum Hierosolymis, postquam Dei nutu ac providentia urbs illa in ea provincia eodem loco, ubi antea erat, instaurata fuerit. Nam si ita res se haberet, tunc ad hunc modum argumentari liceret. Re-

gnum Christi unum tantùm & simplex est; non duplex; prout divinæ litteræ satis apertè testantur, quæ unius tantùm Christi regni mentionem faciunt, idq́; numquam desiturum ajunt, id est, nullum aliud, præter Dei ipsius regnum, ejus loco successurum. Igitur si Christi regnum in terris super populū Iudaicum, in urbe Hierosolyma futurū est, regnum Christi nullum esse potest, nisi Christus ipse in terris adsit, & super populū Iudaicū Hierosolymis sceptrum teneat, & consequenter, cum hæc nondū fuerint, nec sint; nondū etiam est, nec fuit Christi regnum. sicq́; Christus ad hunc diem in cœlo manens, nondum regnavit, nec regnat. Hujus argumenti vim nullo pacto effugere possunt ii, qui prophetica veteris testamenti testimonia, de Christi regno super domum Iacob, & Hierosolymis in perpetuum futuro, & si qua sunt similia, quæ corporeis sensibus comprehensibile in terris Christi regnum, idq́; perpetuò duraturum, promittere videntur, nullo pacto mysticè seu allegoricè; sed, ut verba ipsa sonant, accipi volunt. quibus consultiùs, meo quidem judicio, foret, ipsis propheticis testimoniis relictis, ad ea tantùm testimonia confugere, quæ in ipsius novi testam: sacris litteris (ubi aliqua alioqui de Christo nunc, dum in cœlo manet, reipsa regnante, apertissima sunt testimonia) omnino docere videntur, Christum, ratione supra dicta, in terra per multa secula unà cum suis regnaturum. Nam, nisi prophetica illa testimonia, vel omnia, vel aliqua saltem ex ipsis mysticè seu allegoricè interpretemur, ubi (quæso) apud prophetas scriptum invenitur, Christum in cælo manentem, in Iudaico populo nondum

lli subjecto, tamen reipsa ac pleno jure regnatu-
rum? Vbinam, inquam, a prophetis mentio facta de-
reh endetur præsentis nunc pleno jure Christi re-
gni, quod illi evangelica & apostolica scripta tribu-
unt, quodq; agnoscere necesse est, si Christus nunc
meritò ac propriè est appellandus, eiq; adoratio &
nvocatio tribuenda? Numquid verisimile est, pro-
phetas ex professo de Christi regno loquentes, regni
psius potiorem & diviniorem hanc saltem (ut sic di-
xerim) partem, vel potiùs regnandi rationem, silen-
tio præteriisse? Quod si pars aliqua propheticarum
vaticinationum de Christi regno, necessariò mysticè
seu allegoricè est interpretanda, eadem ratione o-
mnes, cum eædem aut similes ubiq; sint locutiones,
nterpretari debebimus, aut certè poterimus. Ex quo
it, ut ex propheticis de Christi regno prædictionibus,
nihil prorsus solidi afferri possit ad regnum istud
Christi in terris, de quo agimus, confirmandum. nisi
quis ante illud, ullum Christi regnum nec fuisse um-
quam, nec futurum contendat.

Sed sive quis ex prophetarum, sive ex apostolo-
rum, evangelistarumq; scriptis regnum istud Christi
n terris probare velit, nullo modo argumentum ne-
gantium Christum nunc reipsa regnare, superiùs
allatum, dissolvere poterit. Non poterit, inquam, ef-
fugere, quin vel, præter & contra divina testimonia,
duplex Christi regnum faciat, vel Christum in cœlo
manentem, nunc reipsa regnare neget. Nam, si di-
xerit; immo se asserere, & quòd Christus in cœlo
manens nunc reipsa regnet, & quòd postmodum in

terra corpore præsens regnaturus sit, hoc totum, inquam, se asserere unum idemq; ac simplex Christi regnum esse, & regnum illius aspectabile in terra, nihil aliud revera futurum, quàm patefactionem regni, quod reipsa jam inde Christus habet, ex quo redivivus ascendit in cœlum; Respondebitur, tantam esse diversitatem inter utramq; regnandi rationem, ut omnino duo diversa regna censenda sint.

Primum enim præsens, id est hoc tempore regni Christi ratio ejusmodi est, ut ipsum regnum planè subsistat, & pleno jure a Christo administretur, etiamsi totus terrarum orbis illi adversaretur. Satis enim est ad plenum jus hujus regni obtinendum, quòd Christus suprema divinaq; potestate sit præditus, qua tum in cœlo, tum in terra, quidquid velit efficere queat. At futura illa, quam isti sibi fingunt, regni Christi ratio omnino requirit, ut multi ex hominibus sint, qui eum pro Christo agnoscant, & venerentur, id est, ut regem suum colant. Deinde hæc Christi regni ratio præsens, nullum prorsus discrimen personarum, aut locorum habet; ista verò futura postulat, ut peculiari quadam ratione Christus super Iudaicum populum regnet, idq; in ipsa urbe Hierusalem. Præterea, ut paullo ante attigimus, præsens Christi regni ratio potestatem supremam divinamq; requirit, tum in cælo, tum in terra. At futura ista satis habet, si Christus suprema potestate in terra sit præditus, & ejus doctrina pro vera æternaq; habeatur. Taceo nonnulla alia insignia inter utramq; regnandi rationem discrimina, quæ unusquisq; cordatus homo facile per se animadvertere potest.

Quamquam vel id fatis indicat, has duas regnandi rationes, duo etiam regna conftituere, quod qui fententiam iftam probant, de regno Chrifti, quale diximus, in terris futuro, illud fimpliciter atq; abfolutè Chrifti regnum vocare folent. quippe qui fatis intelligant, non patefactionem revera præfentis Chrifti regni, fed novum quoddam & abfolutum Chrifti regnum illud futurum. Et fanè quid attinet, ad hoc, ut patefiat præfens Chrifti in cœlo manentis regnum, ipfum Chriftum corpore præfentem in terra mille annos unà cum fuis regnare? An non id meliùs præftat, quòd Chriftus ipfe de cœlo defcendens univerfum orbem terrarum divina prorfus ratione judicet, ftatimq́; fuos omnes immortales ac beatos reddat, fibi verò adverfantes perdat, æternoq́; fupplicio addicat? ut certè faciet. Hoc autem quia revera & patefactio, & complementum eft regni Chrifti, nam & fupremam fecundum Deum ipfius Chrifti poteftatem declarat, & mortem, totius myftici Chrifti corporis inimicum teterrimum ac pernicioſiffimum, ultimumq́; inter omnes Chrifti hoftes abolendum, abolet, meritò alicubi, fed perrarò tamen, regnum Chrifti vocatur, ut 2. Tim: 4. v. 1. Aliud Chrifti regnum in terris, ipfo Chrifto corpore præfente, non agnofcit fcriptura. Nec fanè aliter fenfiffe puriorem antiquitatem, vel ex fymbolo, quod Apoftolicum appellatur, conftare poteft, in quo aliud nihil, quod huc pertineat, dicitur, nifi, Iefum Chriftum Dei filium, qui in cœlum afcendit, inde venturum eße ad judicandum vivos & mortuos: de alia ulla in terra five re-

regnandi, sive regni sui patefaciendi ratione, in toto illo symbolo ne syllaba quidem extat. nec sanè immeritò. Sic enim, si quis rectè animadvertat, perpetuus tenor sacrarum litterarum novi testamenti omnino fert atq; docet. ut aliquantò apertiùs mox, Deo dante, sum ostensurus.

Nam quòd deinde potissimùm sententiam istam de Christi regno in terris, ea ratione, qua dictum est, futuro, me penitus aversari cogit, illud est; quod scilicet apertè video eam pugnare cum perpetuo sensu, qui in scriptis evangelistarum & apostolorum deprehenditur. in quibus adventus Christi de cœlo ad nos in terram, tantùm ad judicandum mundum futurus describitur; idq; statim, ut præcipuè colligitur ex furis noctu venientis sæpius usurpata similitudine, & ex comparatione illa Matth: 24. adventus Christi cum temporibus Noë, quando diluvium extitit. ex ea enim ipsa comparatione, & ex verbis omnibus, quæ ad eam explicandam Christus profert, valde perspicuum est, Christum, simulatq; venerit, non quidem solium suum in terra erecturum, in quo sedens regnet unà cum suis per longissimum tempus; sed in quo statim de universo hominum genere sententiam ferat; & alios quidem ad se recipiat, id est præmio æterno donet; alios verò missos faciat, id est, æternis pœnis afficiat. id quod sequenti capite idem Christus perspicuè declarat, cum ait, ubi venerit filius hominis in gloria sua cum omnibus angelis suis, tunc sessurum eum in solio suo glorioso, & congregatum iri ante ipsum omnes gentes; ipsum autem alios ab ali-

ab aliis separaturum, & justos quidem ex ejus ferenda sententia vitam æternam adepturos, cæteros verò æternum supplicium subituros. Ubi nihil audis sessurũ in solio suo ad regnãdum cum hominibus piis in terra per complura sæcula. Et ne quisquam hîc causari aut tergiversari possit, animadvertatur diligenter, ex duobus supra dictis locis, præsertim verò ex posteriore, apertissimè id colligi, quod modo dicebam, videlicet adventum Christi secum statim allaturum, non quidem aliquorum hominum, aut majoris partis eorum, sed universè omnium judicium, ultimamq; ac definitivam de omnibus sententiam. Atqui judicium hoc ultimum, & universale, ii ipsi, contra quorum sententiam disputamus, fatentur fore extremum omnium, quæ in terra & in hoc sæculo fieri debent; aut certe post regnum Christi in terris, non autem antè, nec simul cum eo futurum. Id quod inter alia eos fateri cogit locus ille, qui Achilles est testimoniorum, quæ proferunt ad confirmãdam sententiam suam Apoc: cap. 20. ibi enim manifestè judicium istud futurum dicitur post mille illos annos, quibus duraturum est regnum illud, de quo ibi verba fiunt; quod isti id esse autumant, atque contendunt, de quo inter nos est quæstio. ad demonstrandum verò Christi adventum secum statim allaturum finem hujus seculi & ipsius terræ interitum, & ita Christo adveniente, nullum penitus isti regno locum futurum, nihil apertius excogitari potest eo, quod scriptum est 2, Pet: 3. ubi disertè dicitur, cum dies Domini advenerit, cœlos transituros, id est, peritu-

Pſal:102. ros, quemadmodum alibi ſcriptum eſt, & Elementa ſolutum iri, terram verò, & quæ in ea ſunt opera exurenda eſſe; deniq; hæc omnia eſſe diſſolvenda. Namq; idem eſſe adventum diei Domini, ſeu diem Domini, quod ipſius Domini adventum, & Petrum nomine diei Domini, ipſius Domini adventum intellexiſſe, præter nonnulla alia in novo teſtamento loca, quæ dilucidè oſtendunt, hæc duo pro uno & eodem ſumi atq; uſurpari, ipſius Petri verba id clariſſimè demonſtrant. ut enim ex v. 4. conſtat, contra eos diſputat, qui prænunciatum ac promiſſum adventum Domini, tamquam rem prorſus vanam & quæ numquam futura eſſet, ridebant; itaq; manifeſtè quod prius adventum Domini appellaverat, adventum deinde diei Domini vocat.

Et quando ſupra incidimus in mentionem celebris illius pro regno Chriſti interis aſſerendo loci Apoc: cap: 20. operæprætium me facturum arbitror, ſi oſtendero, ex loco illo regnum iſtud nequaquam probari poſſe, & neceſſe eſſe, ut totus ille locus allegorica aliqua ratione accipiatur & explicetur. Etenim, ſi hoc evicero, facilè, ut ſpero, non pauci ex adverſariis manus dabunt, cum reliqua omnia loca, tam in vetere quàm in novo teſtamento, quomodo partim omnino debeant, partim commodè poſſint, allegoricè ſumi & explanari, unusquisque parvo aut nullo negotio ſit intellecturus. Ad hoc igitur, quod dixi, oſtendendum, duplici via utar. Primùm ſimpliciter probabo, ſi locus ille ita accipiendus eſſet, ut verba ſonare videntur, utqúe adverſarii eum accipiunt, id ibi dictum

inven-

inventum iri, quod apertè pugnant cum clarißimis novi testamenti locis. Deinde opponam illi locum 1. cor:15.v:23. & deinceps. ex quo loco, in eo, quod inde eliciã, apertissimo, manifestiùs etiã constabit, locum illum Apoc: allegoricè interpretandum esse, & eadẽ operâ verba Pauli diligenter explanare conabor. idq́ eò libentius, quòd sciam, non paucos esse, qui ex illo ipso loco sententiam istam de Christi regno in terra futuro confirmare non dubitant.

Iam in loco illo Apocalyp. apertè dicitur animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei, sive ipsos decollatos, & qui non adoraverunt Bestiam, neq; imaginem ejus, neq; acceperunt characterẽ in fronte sua, & in manu sua, vixiße & regnaße cum Christo mille annis. Si istud Vivere, resurgere est corporali resurrectione, et Regnare, est hîc in terra regnare, (ut quidẽ neceße est, si locus iste ad regnum Christi, de quo disputamus, confirmandum pertinere dicendus sit;) hæc ejus loci sentẽtia pugnat ex diametro cum eo, quod apertissimè colligitur ex verbis Christi, quater repetitis Ioh. cap. 6; id est versu 39, 40, 44, & 54; in quibus omnibus locis Christus id dicit, ex quo patet, eum quemlibet ex suis ultimo die resuscitaturum. quibus illud adstipulatur, quod dixit Martha ipsi Christo Ioh. 11. v. 24. se scilicet scire, Lazarum fratrem suum, qui erat mortuus, resurrecturum, in resurrectione futura die ultimo. Nónne hæc prorsus invicem repugnant, jam advenisse diem ultimum, &, adhuc supereße annos mille & amplius? Apparet enim ex eodem Apoc. loco, post mille illos

annos superfuturum adhuc aliquod spaciū temporis, ante diem ultimum. Itaq; cum Christi ac Marthæ, quæ Christi ipsius sermonib⁹ prius edocta sine dubio, ad eum modum est locuta, verba simplicissima & apertissima sint, nec ulla penitus sit caussa, cur non ita omnino sint accipienda, ut ipsa sonant, necesse planè est, ut verba loci Apocalypsis, quæ visionem quandam referunt, id est, rem, ut visionum perpetuus mos est, subobscuram, & allegoricis interpretationibus prorsus obnoxiam, aliter accipiantur, atq; ipsorum, (ut sic dixerim) cortex præ se fert; nisi spiritum sanctum secum pugnare velimus, & quod Christus sæpius & constanstantissimè fore asseveravit, non ita futurum, ut ille dixit, sed longè diversa ratione statuamus. Quæ cum absurdissima & plena blasphemiæ sint, concludendum est omnino, Apocalypsis locum allegoricè interpretandum esse, id est, ita, ut ad confirmandum regnum Christi in terris, de quo controversamur, nihil faciat.

Sed jam cum loco isto Apocalypsis conferamus locum illum Pauli 1. cor. 15. eumq; paullo diligentius examinemus. Itaq; primùm ex Pauli verbis, cum ait, vivificatum iri eos, qui sunt Christi, in adventu ejus, aliquid colligi videtur, quod pugnet cum eo, quod scriptum est in loco Apocalyp. nisi locus ille allegorice explicetur. Hîc enim indefinitè, atq; ob id universè dicuntur resurrecturi ii, qui sunt Christi, in ejus adventu, id est, simulatq; advenerit. ibi verò non omnes qui Christi fuerint, sed pars eorum quædam potior atq; præstantior, mille annis cum Christo

regna-

regnatura, videtur reſurrectura dici. Neque enim omnes, qui Christi ſunt, decollantur, aut Beſtiam, imaginemvé ejus adorare, vel ejus characterem in fronte & manu ſua accipere nolunt. Sic enim omnino interpretanda videntur verba Iohãnis, ut videlicet ad eos referantur, qui iſta facere recuſent, non autem ſimpliciter non fecerint; fortaſſe quia nec de Beſtia, nec de ejus imagine quidquã audierunt umquam; vel, quòd in aliqua orbis parte fuerint, quò ejus notitia non pervenerit; vel, quòd prius fuerint, quàm ipſa exiſteret. Confirmatur autem, Iohannis verba non omnes, qui Christi ſunt, complecti, ex eo quod ſubjungitur, cæteros mortuos non revixiſſe, donec mille anni complerentur. Nam hoc ad ſolos impios, eosvé, qui Christi non ſunt, referre, nimis durum videtur. Veriſimile eſt enim, ſi hic eſſet ſenſus ejus loci, non dicturum fuiſſe Iohannem ſimpliciter, Cæteri verò mortuorum, *ut dixit; ſed potiùs, Cæteri verò mortuorum, qui iſta fecerunt, aut quidpiam ſimile. Adde, quòd ex fine capitis apparet, inter eos mortuos, qui non revixerunt in priore illa reſurrectione, aliquos ſaltem fuiſſe pios, & in libro vitæ ſcriptos. Dicitur enim ibi, apertum fuiſſe librum vitæ, & judicatos fuiſſe iſtos mortuos, ex iis quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum. & tandem ſubjicitur, ſi quis non inventus fuit ſcriptus in libro vitæ, conjectum fuiſſe in ſtagnum ignis. quod certè clarè oſtendit, multos in libro vitæ ſcriptos ex iſtis mortuis inventos fuiſſe. Conſtat igitur jam, de non*

conte-

contemnendo diſcrimine inter iſta duo loca, niſi locus Apoc. allegoricè accipiatur.

Sequitur diſcrimen ac diſſidium multò evidentius, multoq́; majoris momenti, ſi locus Apoc: ſecundum Adverſariorum ſenſum ſit explicandus. Nam P*aulus ſubjungit,* Deinde, *id eſt, reſuſcitatis iis, qui ſunt* C*hriſti, in adventu ipſius, adfuturum finem. In loco autem Apocalypſis legitur, reſuſcitatis quibusdam multis Chriſti fidelibus, eos regnaturos mille annis cum Chriſto. Certè enim ſi hoc futurum eſt in terra, & ſic durante etiam hoc ſeculo, finis adhuc longiſſimè aberit. Quamquam vox finis in Pauli loco, ut ex conſequentibus intelligi poteſt, non hujus ſeculi propriè, ſed regni Chriſti finem videtur ſignificare. ita ut, quomodocumq; alioqui regnum iſtud, de quo in Apocalypſi, interpretemur, niſi allegorica aliqua ratione totus locus explicetur, evidens planè atq; ingens diſcrimen atq; diſſidium inter iſtum & Pauli locum appareat. At excipiunt adverſarii; immo ex Pauli verbis, quæ ſtatim ſubjicit, apertè conſtare, poſt Chriſti adventum, & reſurrectionem ipſius fidelium, & ante finem multa interceſſura; quæ ſcilicet fient illorum mille annorum ſpatio, de quibus in Apoc: loco. adeò ut Pauli locus, & cum loco Iohannis mirè hac in parte conſentiat, & ſententiam de commemoratione diuturna Chriſti in terris poſt adventum ſuum apertè confirmet. Qamvis enim Paulus ea verba protulerit,* Deinde finis, *ea tamen non ita accipienda eſſe, quaſi ſtatim adfuturus ſit finis. nam illico ibi ſubjungitur,* Cum tradiderit regnum

gnum Deo & Patri; cum aboleverit omnem principatum & omnem poteſtatem ac virtutem. *ex quibus verbis apparet, poſt adventum quidem Chriſti & reſurrectionem ipſius fidelium finem fore; ſed non ſtatim; verùm, poſtquam deinceps ea facta fuerint, quæ ſubjiciuntur. Adhæc reſpondeo, primùm quod attinet ad priorem partem eorum, quæ in Pauli loco ſubjiciuntur, id eſt, ad traditionem regni Deo & Patri, ſine dubio id factum iri poſt Chriſti adventum, & reſurrectionem ejus fidelium; ſed neq; hoc ullum temporis ſpatium, niſi breviſsimum requirit, nec quidquam aliud reipſa eſt, quàm executio adfuturi finis: finis, inquam, ut ego libentiùs interpretor, regni Chriſti. traditione enim regni Deo & patri, finis Chriſti regni continetur, atq; (ut ſic loquar) efficitur. Iam verò quod attinet ad poſteriorem partem eorum, quæ ibidem ſubjiciuntur, id eſt, ad abolitionem omnis principatus, & omnis poteſtatis, ac virtutis, neq; hoc ſimiliter Chriſto ipſo corpore præſente, longo tempore indiget. Sed neq; ut id fiat, corporali Chriſti præſentia in terra quicquam eſt opus; præſertim, ſi rectè intelligatur, quinam ſint iſti principatus, poteſtates, ac virtutes. Ex non paucis enim aliis locis ſatis conſtat, non homines hos eſse, ſed dæmones. Præterea, hæc pars non ita accipienda eſt, quaſi iſta deinceps fieri debeant; ut poſtea ea demonſtrabo. Et certe, ſi mens Pauli fuiſſet, docere, iſta deinceps factum iri, præſertim verò, ſi aliquod longum temporis ſpatium, antequam perficerentur, interceſsurum indicare voluiſſet; veriſimi-*

risimile est prorsus, eum aliter locuturum fuisse, ac
„ fecit, & dicturum, Deinde abolebit omnem princi-
„ patum, & omnem potestatem ac virtutem, tradetq́;
„ mox regnum Deo & patri, & erit finis. Nam ut locutus est, ejus verba ita accipi possunt, (ut quidem mox docebo esse accipienda) ut intelligatur, ista quidem fieri oportere ante finem, sed non tamen post Christi adventum, & ejus fidelium resurrectionem. Iam non solum Pauli verba ita accipi posse, ut modò dictum est, verumetiam omnino debere, demonstrant aperte ea, quæ sequuntur. præsertim verò id quod v. 26 dicitur, ultimum inimicum abolendum esse mortem. Nam, si mors ultimus inimicus est, qui aboleatur, quomodo post resurrectionem Christi fidelium aboleri poßunt, vel abolendi sunt omnes principatus, & omnes potestates ac virtutes? an non hi inter inimicos numerantur, vel potiùs præcipui sunt Christi inimici? Numquid ubi resurrexerint Christi fideles, inimica mors nondũ erit abolita? quid magis absurdum, & secum manifestè pugnans excogitari potest? Cæterùm, non modò ultimum inimicum abolendum, esse mortem, & consequenter post Christi fidelium resurrectionem non poße aboleri omnem principatum, omnemq́; potestatem ac virtutem, & necesse esse, ut ista omnia ante fuerint abolita; sed etiam statim post abolitam mortem, Christi regni finem adfuturum, probat manifeste id, quod, post mentionem abolitionis istorum omnium, illico addit Paulus. Inquit enim, Christum regnaturum donec illi subjecti fuerint omnes inimici ejus. Nam, si ul-

si ultimus inimicus subjiciendus, mors est, certè, morte abolita, jam non amplius regnabit Christus. Vbi diligenter animadvertendum est, eos, qui Christo hoc tempore regnum non concedunt, & nondum eum regnasse volunt, nec non aliquos ex iis, qui, eum quidem nunc regnare confitentur, sed tamen nihilominus regnum istud ipsius in terris expectant, contra quos nos præcipuè disputamus, vehementer falli, existimantes verba illa Pauli, Oportet eum regnare, *de futuro, id est, olim extituro regno accipienda esse; cum ex græco verbo* βασιλεύειν, *quod præsentis vel præteriti imperfecti temporis tantùm est, perspicuum sit, necesse esse, ut Paulus de regno loquatur, quod jam reipsa sit. qui, si de extituro regno loqui voluisset, non aliter quàm* βασιλεύσειν, *aut* βασιλεῦσαι, *in futuro scilicet vel aoristo tempore, dicere potuisset. Iam, quòd ita Pauli verba accipienda sint, ut, simulatq; omnes inimici Christi ei fuerint subjecti, ejus regni futurus sit finis, seu regnum is Deo & patri sit traditurus, & voculam* donec, *usitatam in ejus verbis significationem habere, ut videlicet rei finem declaret, non autem, ut aliquãdo solet, simpliciter eousq; rei durationem.* Nec *esse, quòd quis argutetur, Paulum quidem dicere, Christum regnaturum usq; ad subjectionem omnium suorum inimicorum, sed non tamen negare, quin postea quoq; sit regnaturus, id planè suadet, vel potius fateri cogit, quòd absurdissimũ esset, Paulum, cum ex professo de Christi regno agat, deq; ejus fine nullum verbum de duratione ejus, etiam post*

subje-

subjectos Christi omnes inimicos, protulisse; præsertim verò, si adhuc mille annos & amplius duraturum esset. Verùm præterea, omnino Pauli verborum sententiam eam esse, quã diximus, docent, quæ paullo post eodem loco scripsit, Cum autem subjecta ei fuerint omnia, tunc & ipse filius subjicietur ei, qui ipsi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. *Ex quibus verbis patet, tunc adfuturum finem regni Christi, cum illi omnes inimici fuerint subjecti. Cui sententiæ consonat illud Dei ipsius in psalmo celebre dictum, a Christo & ab apostolis de Christo ipso interpretatum,* Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. *Quod nemo sanæ mentis negaverit, idem esse cum eo, quod hîc Paulus ait, oportere Christum regnare, donec illi subjiciantur omnes inimici ejus. Vnde etiam constat, id verissimum esse, quod antea diximus, Pauli verba nulla ratione de regno aliquando extituro, sed de eo, quod jam extiterit, accipienda esse. Nam certè, sessio Christi a dextris Dei, quæ idem est quod Christum regnare, jam tum cœpit, cum Christus assumptus est in cælum, Mar: 16. v. 19. Iamq; igitur videant, quid agant ii, qui loco illo Apoc. ut verba sonant accepto, ad regnum istud Christi terrenum probandum potissimùm utuntur. sic enim Christum in terris ratione cunctis aspectabili, mille annis regnaturum concludunt, postquam ejus fideles plurimi resurrexerint. & tamen ex Paulo certissimum est, tunc desiturum Christi regnum, idq; Deo & patri ab ipso traditum iri, cum ejus fideles a*

mor-

mortuis excitati fuerint. ac breviter, isti tunc planè Christi regnum istud cœpturum statuunt, cum jam Christi regni finem adfuturum Paulus apertè docet.

Ex his arbitror, jam satis constare, locum illum Apoc. allegoricè interpretandum omnino esse, & sic nihil ex eo elici posse, quod regnum istud Christi in terris comprobandi vim ullam habeat. Quod si quis me interroget, quænam sit ista ejus loci allegorica interpretatio, nihil pudebit confiteri, me hactenus eam ignorare, nec ex multis ejusmodi interpretationibus, quas a doctissimis viris, cum antiquioribus tum recentioribus, afferri cognovi, ullam mihi, nisi fortè aliqua ex parte, probari. Quid autem mirum, visionem, eamq; propheticam, id est; de rebus futuris, non plenè intelligi? An non hoc proprium est ferme omnium vaticinationum, ut scilicet non planè intelligantur, nisi post earum eventum? Nec sanè necesse est in hac disputatione ejus visionis veram interpretationem tenere: sed satis omnino est, apertè constare, eam non ita esse interpretandam, ut ipsa verba sonant, id quod me ostendisse confido. Quamquam præterea animadvertendum est, in ipsa visione nihil dici de loco, ubi regnent decollati isti propter Christum, & alii, qui ibidem vixisse, id est, revixisse, dicuntur. Dicitur enim tantummodo, eos regnare cum Christo, nec de Christo, qui e cœlo in terram descenderit, ibi ulla fit mentio. Quare, cum certum sit, Christum in cœlo regnare, videtur potiùs ibi dici, istorum unà cum ipso Christo regnum, in cœlo quàm in terra esse. Nam, si quis dicat, postmodum

ibidem affirmari, exactis mille annis, gentes quasdam a diabolo seductas, circuiße castra sanctorum & civitatem dilectam, respondeo, nihil prorsus cogere, ut isti sancti illi sint, quos revixisse, & regnasse superiùs dixerat. Et hæc in præsentia satis esse volo, ad ostendendum, adversarios in eo loco, qui præcipuus inter omnes, quos afferre soleant, eße videtur, nihil solidi pro sua opinione stabilienda habere.

Addam adhuc, quàm brevissime potero, aliam rationem, quæ sententiam istam de terreno Christi & suorum regno, semper mihi suspectam atq; adeò planè invisam reddidit, quam alii nonnulli attingunt; præsertim verò Vrbanus Rhegius vir doctissimus in suis thesibus de Christi regno contra Chiliastas; quod opusculum a me cum quibusdam ex cœtu communicatum, & nunc ei datum, qui secum ad Synodum afferat, ut diligēter atq; accuratè legatur, vehemēter atq; enixè rogo. Nam certè ibi satis testimoniorum, atque argumentorum est, ad Christi regnum istud in terris futurum, labefactandum ac convellendum. Sed jam ad rationem breviter explicandam venio.

Vniversæ novi testamenti litteræ, totaq; fidei nostræ analogia id potissimum quærunt ac postulant, ut, istis terrenis rebus omnibus neglectis atq; pro nihilo habitis, quæ finem sunt habituræ, quæq; mortalibus oculis aspiciuntur, ad res illas cœlestes perpetuò adspiremus, quæ sunt æternæ, & mortali homini inaspectabiles. cujus rei præclarum ac disertum testimoniū, inter aliá plurima extat ad finem cap: quarti posterioris ad Corinthios. Sed etiam insignis valde

est locus ille similiter ad finem tertii capitis epistolæ ad Philippenses, ubi scriptum est, nostram conversationem, vel potius, ut græcum verbum sonat, tamquam propriæ civitatis jus atq; usum, in cœlis esse, unde & servatorem expectamus Dominum Iesum Christum, ut intelligas ibi cœlorum appellatione, non quidem omnem locum ubi Deus regnet, suoq; favore & benignitate adsit, quemadmodum non pauci, similia testimonia eludentes, intelligendum contendunt; sed omnino locum illum, ubi nunc Christus præsens corpore habitat, qui cum hac nostra terra, ubi nos diutissimè regnaturos esse isti contendunt, nihil commune habet, immo ubiq; in sacris litteris ei opponitur. Atqui si hîc in terris tamdiu regnaturi sumus, hocq; saltem ex parte, futurum est præmium fidei ac laborum nostrorum, quomodo fieri potest, ut de hac ipsa terra non cogitemus assiduè, vel, ut terrena omnia negligamus & posthabeamus? Quid aptiùs ad homines a cœlesti illa & spirituali, ac pæne angelica vita unà cum spiritus paupertate, id est, humilitate conjuncta, retrahendos atq; abducendos, ad quam divina omnia ferme novi fœderis oracula nos adhortantur atque impellunt, quàm expectatio diuturnæ felicitatis in hac ipsa terra, ac terrena, quantumvis alioqui sanctissima ratione, auctoritatis & potentiæ administrationis? Certè quale præmium est, quod agendæ vitæ expectatur, talem ferè necesse est ipsius vitæ rationem esse. Neminem autem hîc meis verbis turbari aut offendi velim. scio enim (id quod ab ipso initio sum fassus) multos ex cœtu esse, qui

se, qui regnum istud expectant, & tamen pii sunt revera, & vitam planè spiritualem degunt, aut certè degere perpetuò student. Verùm hoc loco rei ipsius per se vis & natura a me inspicitur & consideratur, &, quid fieri sit verisimile, non autem quid reipsa fiat; cum multa sint, quæ, Deo juvante, impedire possunt, quominus quis ex concepta perniciosa per se opinione, quidquam vitii contrahat. præsertim, si jam virtutis sit studiosus cultor, antequam hujusmodi imbibat opinionem. Cæterùm negari non potest, vim per se præmii vitæ agendæ eam esse, quam dixi. Hinc Christus, non quidem in terris, sed in cœlis copiosam esse mercedem nostram affirmavit, & similia dicta sæpius repetiit. ut scilicet, dum veram nostram mercedem exponeret, simul nos ad cœlestis vitæ rationem, & mercedi nostræ consentaneam invitaret. Nam quod idem dixit, mites possesuros terram, ad locum Psalmi 37. 11. ubi eadem sententia ad verbum legitur, sine dubio allusit. ibi autem sententia ista, pro eo tempore, & sub vetere fœdere, in quo terrena sunt promissa, ut ipsa verba sonant, intelligi poterat. At verò a Christo novi fœderis mediatore usurpata, in quo fœdere promissa cœlestia sunt, mysticè omnino est accipienda. Posset hæc ratio pluribus confirmari, & exactiùs ac pleniùs multò explicari atq; concludi. Sed his paucis quæ dixi contentus esse volo,

Innumera alia, ad sententiã de terreno isto Christi & suorum regno planè dissuadendam, sese dicenda offerunt, verùm nec temporis angustia, nec morbi reli-

reliquiæ ea me ſcribere permittunt. Vnum tamen, quod apud me eſt maximi ponderis, breviter attingam, & mox finem huic ſcripto imponam. Dico igitur, ſententiã iſtã vel penitus diſsuadendi, vel ſaltem, ut ne ea publicetur, monendi, vim maximam habere. quòd, ſi ea vera eſset, aut certè, ſi publicanda foret, Chriſtus & apoſtoli eam apertè docuiſſent. hoc autem eos non feciſſe, & novi teſtamenti lectio unumquemq; ſatis docere poteſt, & id ſatis oſtendit, quòd alioqui nullo modo fieri potuiſſet, ut totus orbis chriſtianus per complura ſecula eam pro falſa & ridicula habuiſſet. Siquidem orbis chriſtiani univerſi error aliquis, poteſt fortaſſe, etiam per longum tempus, eſse in re aliqua credenda & affirmanda, quæ Chriſti & apoſtolorum dictis minùs ſit conſentanea, ſed in ea pœnitus rejicienda & neganda, quam apertè vel Chriſtus, vel apoſtoli docuerint, nullo prorſus pacto. nec ejusmodi erroris exemplum, ſed ne leviſſimam quidem umbram quisquam inveniet umquam. Quare caveant diligenter ii, qui ſententiam iſtam hodie urgent, ne, etiamſi vera eſſet, id palam facere contendãt, quod Deus obſcurè tantùm indicare voluerit; ob eam fortè cauſſam, ne Chriſti fideles de terra, terreniſq; rebus curandi, aut cogitandi occaſionem inde ſumant; aliud nihil obſcura iſta indicatione quærens, quàm, ut, cum res evenerit, appareat, eam præfinito jam ab antiquiſſimis temporibus ipſius conſilio & decreto eveniſſe. Nam in hunc præcipuè finem propheticæ prædictiones exiſtunt, quò notum fiat, Deum eſſe, eumq; humana hæc curare. Iam quid-

 quid

quid de terreno isto Christi & suorum regno, (si id futurum tamen est, quod ut credam nullo modo adduci possum) in sacris litteris continetur, id ad propheticas prædictiones potiùs, quàm ad divina evangelicaq; promissa, referendum esse, ne illi quidem ipsi, qui illud expectant, fortasse negare audebunt. Quamobrem regnum istud omnino expectandum esse docere, & divina oracula, ut de ipso loquentia, interpretari ejus tantummodo est, qui prophetico spiritu sit præditus, quiq; ut pote ab ipso Deo edoctus, ejusq; spiritu afflat⁹, quæ dicit, constãtissimè asserere atque asseverare non dubitet; non autem ejus, qui compluribus scriptis, divinis licèt, testimoniis, & rationibus atque argumentis, quamvis ex sacris litteris petitis, ad ea, quæ dicit non tam aliis, quàm sibi ipsi probanda ac persuadenda indigeat, & si quis eum meliùs doceat, ab eo discere, sententiamq; mutare sit paratus. Cœtus ob alias caussas, ut omnes sciunt, pessimè audit. Cavendum est, ne ejusmodi exoticis, & jam diutissimè a toto orbe christiano explosis opinionibus in illum invehendis, iisve in eo asserendis, aut etiam disputandis, invisus planè iis etiam, qui seriò pietati student, meritò reddatur. præsertim, si opiniones istæ nullum secum spirituale commodum afferunt, sed potiùs gravia incommoda & pericula, qualia opinionem de Christi in terris regno isto secum afferre, ostendi. Necdum videre possum, quid spiritualis commodi, vel minimi quidem, ex ea proficisci queat. Nam quòd quidam affirmant, hac ratione Iudæos, ad Iesum Nazaranum pro Christo agno-

gnoscẽdum, allici, egregiè falluntur isti, pace eorum sit dictum. Cum potiùs nihil magis Iudæos inde retrahere possit, quàm, si videant, eos, qui Iesum pro Christo habent, prædictiones de Christo & ejus regno, ex quibus solis ipsi de iis rebus veritatem petunt, & petendam esse contendunt, ita, ut ipsa verba sonant, interpretari. Exclusis enim in prædictionibus istis, allegoricis interpretationibus, nihil est, cur ipsarum vi Iesus Nazarenus pro Christo sit habendus, immo cur non pro tali nequaquam sit agnoscendus. Deus pro sua bonitate cœtui universo, & singulis, qui ex eo sunt, adesse & in hac Synodo, & semper velit; nec permittere, ut quidquam ab ipsis vel statuatur, vel doceatur, vel etiam credatur, quod veræ pietati ulla ratione officiat, aut adversetur. Dat. Cracoviæ 17 Septembris 1589.

Ad CHRISTOPHORUM Ostorodum Goslariensem, Pastorem Ecclesiæ Christi Smiglensis.

F. SOCINI EPISTOLA I.

Salutem a Deo & Christo, &c.

PRæstantissime vir, frater in Christo honorande atq; carissime. Quòd parandis & concinnandis subinde ad impressionem foliis Disputationis meæ de Iesu Christo servatore, cogor esse intentus, non miraberis si aliquantò tardius, idq; sine ullis procemiis ad gratissimas tuas litteras 28 Iulii datas respondebo.

Primùm igitur quod attinet ad ea, quæ scripsi de

loco Heb: 1. v. 6. scias in Polonica Antivujeki editione abundare voculam, y; *in verbis illis pag: 58.* trochę przed tym y ná ostátku / *quod ego credidi in Polonico idiomate haud ineleganter fieri; nec interim amphiboliam animadverti. Itaq; delenda est vocula ista, addendaq; hæc aliis istius editi libri correctionibus. Iam ratio illa mea ab absurdo ducta, si nomen Adon, simpliciter & absolutè positum, sequeretur post nomen Iehova, instantiis sive exemplis tuis non potest attingi nedum labefactari. cum in exemplis istis non sit vox Adon, aut Rex, post vocem vel Iehova, vel Iehova simul & Altissimus, simpliciter & absolutè posita; sed cum tali accessione, quam tu ipse fateris corrigere, si qua humilitas est in voce Adon. Sed objicis, hanc ipsam accesionem legi in ipso loco de quo agitur. Atqui ego, mi Ostorode, disertè, cum ratione illa sum usus, præfatus sum, me illa uti, si secundum vulgatam editionem locus legi debeat; secundum quam accessio ista non legitur. Mihi autem cum iis erat disputatio, qui vulgatam editionem omnibus anteponunt, id quod ibidem postmodum commemoravi, & adversus ipsos Antagonistas ursi. adeò, ut ipsa luce clarius sit, me ex ipsa modò vulgata, loci lectione rationem illam meam desumpsisse. quod ubiq; in eo Psalmo Iehovæ tantùm mentio fiat, excepto isto uno loco, ubi Adon habetur: hoc non tollit, quin in isto uno loco de alio quàm de ipso tantùm Iehova sit sermo; cum certum sit, nomen Adon, etiam cum additione illa, non ipsi Iehovæ tantum, sed homini quoq; Christo Iesu convenire posse; quemadmo-*

admodum a me probatum ibi fuit. Veriſimile autem eſt, nomen iſtud in Pſalmo de Chriſto homine intelligendum eſſe, cum videamus illius epiſt: ſcriptorem ipſum hunc locum de Chriſto interpretari, ſi modò hunc locum ille intellexit. qua de re poſtea. Priùs enim aliquid dicendum eſt de iis, quæ objicis alteri meæ iſtius in epiſt: illa loci interpretationi. Ais igitur, illam ita coactam eße, ut multis cavillis ſit obnoxia, & nominatim huic, quòd videbitur omnino ſequi, Chriſtum eße illum unum Deum, ſi velimus locum, qui de illo uno Deo loquatur, ad Chriſtum accommodatum fuiſſe. Huic cavillo ſpero me & in loco iſto, & in non paucis aliis, tota illa mea Refutatione, diligenter obviam iviße. Et ſi quis eſt qui credat, ſe poſſe effugere, quin cogatur fateri multa, aut certè aliqua, quæ in propheticis ſcriptis de uno illo Deo apertè dicuntur, ad Chriſtum in ſcriptis evangelicis & apoſtolicis accommodata fuiſſe, idq́ secundum ipſius ſpiritus ſancti mentem, qui iſta protulerat, factum eſſe; is, judicio quidem meo, in maximo errore verſatur. Iam quod ſubjicis, me ſine ullo teſtimonio nudè affirmare verba illa de illo uno Deo dicta, propterea ad Chriſtum accommodata fuiſſe, quia per Chriſtum erant unum illum Deum angeli adoraturi, animadvertas, te rogo, ſatis mihi eße, ſi, propterea quia in Chriſto & per Chriſtum (ſic enim ipſe loquor) angeli Deum adoraturi erant, potuerant verba illa Pſalmi, licèt de ipſo Deo dicta, ad Chriſtum accommodari. Sic enim planum fit, Adverſariorum argumentum, ex iſta (ut ſic loquar) accommoda-

modatione ductum, nullas vires ad id probandum habere, quod ipsi volunt. id quod a me ibi quærendum erat; nec præterea aliud quidquam. Potuisse autem accommodationem istam ob eam caußam fieri, quam ego attuli, nemo, arbitror, negare jure queat. Nam quod addis, non dici angelos laudare Deum per Christum, & Christum istius laudis participem esse, & deniq; nusquam legi, Deum per angelos a quoquam laudatum fuisse, (quamquam ego non de laudatione sed de adoratione locutus sum, & Polonus interpres potuit, ni fallor, id verbo Chwalić *significare) id quod me voluisse dicere arbitraris, ut ostenderem, cur scriptor ille divinus locum illum psalmi ad Christi supra angellos excellentiam demonstrandam afferre potuerit, sed me nimis obscurè interim id dixiße & demonstrasse ais; Considera (quæso te) nequaquam mihi istud ostendendum fuisse nisi ex accidente, quatenus scilicet probandum mihi erat, locum Psalmi, quantumvis de ipso Deo loquentem, ad Christum hominem accommodari potuisse, quod abunde præstitiße videor. hoc enim probato, statim per se apparet, quomodo hinc colligatur Christi hominis excellentia supra angelos; quandoquidem simul probatur, angelos ipsos debere Christum hominem adorare. An non qui adorari debet, manifestè excellentior est illis, a quibus est adorandus? An non hæc ipsa est tacita quidem, sed tamen omnibus conspicua ratiocinatio ipsius auctoris, ob quamcumq; tandem caussam ad Christum testimonium illud sacrum accommodaverit? Nihil igitur e-*

rat o-

rat opus, me demonstrare aut dicere, nusquam legi Deum per angelos a quoquam laudatum, id est adoratum fuisse (hoc enim ex tota ista ratiocinatione, quam mihi tribuis, me haud dixisse libens fateor, reliqua & apertissimè dixi ac repetii, & vehementer suis locis ursi) cum neq; hæc sit ratio ostendendi, quomodo, mea loci explicatione admißa, ex testimonio illo consequatur, Christum angelis eße præstantiorem, sed illa quam dixi, & quæ omnibus est apertissima, nec me de ejusmodi ratione explicanda magis sollicitum esse oporteret, quàm fuerit auctor ipse de ratione reddenda, cur, si testimonium illud ad Christum pertineat, hinc concludendum sit, Christum esse angelis præstantiorem. Cæterùm quod arbitraris, satiùs eße credere testimonium illud non esse ex illo psalmo, & ita credendi quatuor caußas affers, de hoc ego tecum non contendam. Tantùm dicam, me non dubitare, quin facile caussæ istæ refelli possint. præsertim si diligenter animadvertatur, quomodo aliquando veteris testamenti testimonia in novo testamento citentur, & satis constare, psalmum illum ad Christi tempora, & regnum mysticè pertinere, (in græca certè editione, psalmus iste hunc titulum habet, Psalmus Davidi quando ei terra restituta est) & propterea admodum verisimile esse, & quasi necessarium, ut hunc Psalmi locum auctor ille intellexerit, cum nusquam alibi in Hebraico codice similis sententia legatur. Dixi autem in Hebraico codice; quia in græco alio in loco ipsissima illa verba leguntur, quæ citantur a scriptore illius epistolæ: adeò

læ: adeò ut ex tuis illis quatuor caussis, posteriores tres nullum tibi locum habeant. Nam de prima nihil est quod quæram, qualis enim ea sit, vix teipsum ignorare existimo. Locus est in cantico Mosis Deut. 32 post v. 42. ad quem si respexisse auctorem epist. ad Heb: velimus, multo difficiliùs fortasse fuerit ostendere, quomodo illum ad Christum accommodare potuerit, nisi Christus sit ille unus Deus.

De altero loco ejusdem auctoris eodem cap. v: 10. nullo pacto tecum sentire possum. teq; rogo, ne facilè credas, tibi aliquid divino consilio patefieri, nisi validissimæ, atq; adeò inexpugnabiles rationes adsint, quæ id persuadeant. quarum ne umbram quidem hîc existere, mihi videtur. Caussæ propter quas meam interpretationem nunc rejicis, vel saltem coactior, ut semper ea tibi etiamnum videtur, nullum pondus habere possunt, si id admittatur, quod antè omnino admittendum esse dixi, & in ipso Antivujeko non uno iu loco ostendi. nempe, quæ de Deo ipso in propheticis scriptis leguntur, sæpe ad Christum referri, seu de Christo in novi testamenti scriptis exponi. Satis habuit auctor epistolæ ad Heb: testimonia afferre, de quibus in confesso esset, agi in illis de futuro Messia; nec sine hoc ausus ille, sine dubio, fuisset ad Christum ulla sacra testimonia accommodare. cum hoc verò, quid proclivius, quàm ea, quæ in ejusmodi testimoniis de Deo ipso dicuntur, ad Christum, de cujus vel adventu, vel factis, vel regno, vel gloria interim agatur, accommodare; per quem videlicet, & in quo Deus ipse veniat, faciat, regnet ac glorificetur? Nam

quod

quod ipse negas Psalmi locum de Christo loqui, id nimirum negas quod cæteri omnes agnoscunt, resq́ ipsa loquitur. Cōsidera, quæso, aliquantò diligentiùs, quæ scripsi ad finem examinationis ejus loci pag. 76. Etenim, si fortaße, cum negas in psalmo illo de Christo verba fieri, intelligis illum non nominari, sed Deum tantùm, videbis hoc ipsum potissimùm meæ explicationi favere, cum alioqui Christiano homini luce meridiana clarius eße debeat, ibi de iis, quæ per Christum Deus facturus erat, & hoc sensu, de ipso Christo, vaticinationem esse. Iam quod attinet ad explicationem tuam, vel hoc unum demonstrat, eam non posse sustineri, quòd necesse est, ut vel in proferendis testimoniis de Christi excellentia supra angelos, auctoris sermo, cum verba illa Psalmi recitat, continuetur, vel per apostrophen abrumpatur. Si continuetur, necesse est, ut Psalmi verba afferantur ad Christi excellentiam probandam, id quod tua explicatio negat; Sin abrumpitur per apostrophen, ut te sentire necesse est, quando vis ita locum verti, ut Castellio cogitaverat, nēpe hoc pacto; Tu verò Domine &c sequitur, verba ista non esse allata ad aliquid probandum de quo ibi agatur. quod tu tamen omnino vis. Vis, inquam, allata esse ad probandum cæli terræq́ aliquando interitum, ut inde appareat, Christi regnum divinum spiritualeq́ credēdum eße, & meritò ei dictum fuisse, Sede a dextris meis, quemadmodum statim subjungitur. Miror te, qui ab omni coacta hujus loci explicatione tantopere abhorres, omnium coactissimam, adeoq́, ut sic dixerim, planè impossi-

impossibilem probare. Primùm enim, ut dixi, quòd nec sermo continuetur, nec per apostrophen abrumpatur, vel si per apostrophen abrumpitur, interim afferatur testimonium ad aliquid probandum, de quo ibi agatur, hoc fieri nullo modo potest. Deinde ratiocinatio ista, Cœlum & terra peribit: ergo Christi regnum divinum est & spirituale, cum Christi regnum sit futurum æternum, non solum coactissimè ex auctoris illius verbis elicitur, sed ipsa per se probanda non est. Christi enim regnum, ex quo videlicet ipsius Christi personæ dignitas & excellentia apparet, non simpliciter & absolutè æternum est futurum, sed respective, id est quam diu cælum & terra stabunt; idq; prædictum fuit Psal. 72. & 89. ubi mysticè habetur, Christi regnum cum sole & luna duraturum. Et sanè Paulus 1. Cor. 15. apertissimè contestatur, post hujus sæculi finem Christi quoq; regnum, in ipsius videlicet Christi persona, finem habiturum. Quid plura? ipsa verba Psalm: 110, quæ postmodum hoc loco afferuntur, idem ostẽdunt, eum sessurum, scilicet Christum, ad dexteram Dei, id est regnaturum, donec subjiciantur illi omnes inimici ejus, disertè testantur. Hinc enim satis apertè colligitur, Morte devicta ultimo omnium inimicorum, qui Christo subjici debent, Christi regnum desiturum. Atqui non prius cœlum & terra peribunt, quã mors devicta a Christo fuerit, id est, immortalitate, ii qui Christi sunt, ab ipso fuerint donati. Nec obstat id, quod dicitur Psal. 45. & ab hoc auctore positum fuerat, Thronus tuus in sæculum sæculi. *Non enim verba ista*, in

sæcu-

ſæculum ſæculi, *abſolutam æternitatem neceſſariò ſignificant; alioqui de Solomone, ſub cujus typo hæc de Chriſto dicuntur, enunciari non potuiſſent. Agnoſco equidem ego ipſe æternam durationem regni Chriſti, etiam poſt cœli terræq́ interitum, ut apparet ex iis quæ ſcripſi, rationem reddens cur ſcriptor noſter verba illa* Tu autẽ idem es *&c. recitaſſet. ſed æterna iſta regni Chriſti duratio ad ipſius Chriſti perſonæ excellentiã propriè nõ pertinet. Præterea quid eſt (te obſecro) quod ais, voluiſſe ſcriptorem illum ex interitu cœli & terræ colligere, meritò Chriſto dictum fuiſſe,* Sede a dextris meis? *Nam aut conſtabat. verba iſta Chriſto dicta fuiſſe, aut non conſtabat. Si conſtabat, an non ſatis erat illa proferre in teſtimonium excellentiæ Chriſti? An fortaſſe, quamvis conſtaret Chriſto fuiſſe dicta, tamen dubitari poterat, utrùm hoc meritò factum fuiſſet? quid abſurdius? An ulla ea de re quæſtio erat? Certè nulla. Quod ſi non conſtabat, quomodo (quæſo) ex cœli terræq́ interitu conſequitur, verba iſta Chriſto dicta fuiſſe? Scio quidem te ita acutum eſſe, ut iſta ne ſomniaveris quidem. Scopus tuus eſt, oſtendere, ſcriptorem illum voluiſſe probare, Chriſti regnum divinum eſſe & ſpirituale. Verum hoc vel per ſe probant verba iſta pſal. 110., ut certè probant: quemadmodum ex Petri verbis colligitur Act. 2. v. 34. & ſic nihil neceſſe erat de cœli & terræ interitu teſtimonium cum illis conjungere. Aut per ſe non probant; & ſanè nihil prorſus momenti illis ad id probandum, affert teſtimonium de cœli & terræ interitu cum illis conjun-*

jun-

junctum. quod tantummodo videtur aliquid momenti ad id probandum habere, si conjungatur cum superiore testimonio ex psal. 45 prolato, de æternitate regni Christi. qua de re satis jam dictum est. Ad hæc velim consideres, quantopere sit absurdum, ut ad cõfirmandum aliquid de Christo dictum, quod simul dicatur duraturum donec cœlum & terra steterit, (ut ostendi reipsa fieri in testimonio isto psal, 110. propter verba illa, donec ponam &c.) proferatur testimonium de cœli & terræ interitu. Breviter, cum, ut tibi ipsi videtur, mens illi⁹ scriptoris fuerit probare, Christi regnum esse æternum, idq́ divinum ac spirituale; alterum probatur ex testimonio Psal. 45, alterum verò ex testimonio isto psal. 110. neque quidquam attinuit testimonium de cœli & terræ interitu, ad utrãvis ex istis probandam, huc infarcire. Verè enim infartum testimonium istud dici posset, quando nec scribendi ratio & consuetudo, nec res qua de agebatur aut requirit, aut etiam ferre potest, ut testimonium istud, in istum finem a scriptore illo allatum fuerit. Postremò considera, nullam dignam caussam fuisse, cur scriptor iste recitaret verba illa postrema ejus loci ex psal. 102., Tu autem idem es, & anni tui non deficient, si locum illum propterea attulit, ut cœli terræq́ interitum probaret. Ea enim nihil omnino huc pertinent. Quod enim ipse videris sensisse, ideò ea fuisse recitata, ut, cum postea allatum est testimonium ex Psal: 110, appareret, quisnám ille sit ad cujus dexteram Christus sedere jubeatur, aut certè ut constaret, istum in æternum, etiam post cœli

ter-

terræq; interitum duraturum; hoc nullo pacto admitti potest. Satis enim superq; ex ipso Psalmo 110 apparet quis iste sit. Iehova enim ibi disertè verba ista dicens inducitur, & satis similiter superq; notum omnibus per se est, Deum seu Iehovam numquam desiturum. Adde, quòd hîc Dei seu Iehovæ perpetuam, ut sic dixerim, indeficientiam istam sempiternamq; durationem commemorari nihil attinebat, cum ipsa sessio Christi ad dexteram ejus nihilominus possit esse temporaria, quinetiam in ipso testimonio, quod de ipsa affertur, tantisper duratura dicatur, donec subjiciantur Christo omnes inimici ejus. Multa dixi, sed adhuc plura dicere potuissem, ut ostenderem explicationem sive interpretationem tuam nullo prorsus pacto mihi probari posse. Verùm & ea ad explicandum difficiliora sunt, & otium, quantum ad eam rem esset opus, non habeo. Doleo sanè me tecum hac in re non posse sentire. sed multò magis dolebo, si & tu, & isti multi quos tecum sentire scribis, in eadem sententia perseverabitis. quod ut, quantùm in me est, ne fiat, propterea hunc laborem eam refutandi sumpsi. Scio enim quantopere in disputationibus, quas idemtidem istic cum adversariis habetis, ejusmodi sacrorum oraculorum interpretationes, divinæ veritatis cursum retardare queant.

De septem illis spiritibus, quos invocatos fuisse à Iohanne scripsi, primùm dico, me libenter, cum nihil necesse mihi sit eo loco invocationis mentionem facere, ut is ad hunc modum legatur statuere, iáko słusznie Ján ś. mogł od onych duchow łaski y po-

koiu zadáć. *Deinde affirmo, me ibi non simpliciter dixisse, istos septem spiritus fuiße invocatos, sed qua ratione invocati fuerint explicaße, nempe gratiam & pacem ab ipsis optando. Nihil igitur aliud, quod attinet ad spiritum sanctum invocandum, ex meis verbis colligi potest, quàm posse nos a spiritu sancto gratiam & pacem optare, & hac demum ratione illum invocare. Qua in re ego quidem nihil omnino absurdi animadverto. quemadmodum enim ibi dixi, si septem illi spiritus sunt Christi virtus seu potentia, gratiam & pacem ab ipsis optare, nihil aliud fuisse, quàm ab ipso Christo hæc eadem optare, sic dico, gratiam & pacem a spiritu sancto optare, nihil aliud esse, quàm ab ipso Deo optare. cum nihil aliud sit spiritus sanctus, quàm virtus & potentia Dei. Mihi quidem (& credo itidem aliis plerisq;) persuasissimum est. etiamsi nullum ejusmodi exemplum in sacris litteris extaret, nihil prorsus erraturum illum, qui a Dei seu gratia, seu potentia, seu favore nominatim aliquid alicui optaret. Quicquid periculi hac in re eße potest, ex eo pendet, si spiritus sanctus censeatur esse persona, ab ipso Deo domini nostri Iesu Christi patre distincta. id quod a me in opere illo non solùm negatur, sed etiã falsum esse ostenditur. Hæc volui ad te scribere de iis, quæ hactenus in meo Polonico Antivujeko abs te notata ad me misisti, ut candidè & liberè, sicut tu mecum, vicissim ego tecum agerem. id quod si facere perrexerimus, non dubito, quin utriq; nostrûm hoc utilissimum sit futurum. Et quia statim post impressam Disputationem de Iesu*

Chri-

Christo servatore, imprimetur, Deo dante, Antivujekus latinus, propterea te rogo, ut per fratres, qui ad nos redibunt ex synodo, velis ad me mittere quidquid amplius in Polonico notaveris, ut possim in tempore, ubi opus mihi videbitur, ex monitu tuo librum emendare. Interim pro eo, quod jam ad me misisti summas gratias ago, tametsi hic non tam mea, quàm ipsius Ecclesiæ res agi videtur.

Quæ ad me scripsisti de libello meo de baptismo præter modum grata mihi fuerunt. Nam si non alium fructum hinc sperare possum, hunc saltem extiturum video, quòd veritas hujus rei in Ecclesia nostra inquiretur; quod ego jamdiu (nec injuriâ, ni fallor) percupivi. Deum certè orare non desinam, ut quamprimum id fiat, &, re bene discussa, aliquid statuatur, quod ad salutem multorum, & divinæ veritatis propagationem pertineat. Vale in Domino Iesu. 13 Septemb. 1595.

Tuus in Christo. F. Socinus.

Ad eundem CHRISTOPHORUM OSTORODUM F. SOCINI EPISTOLA II.

PLurimùm dolui, vir præstantissimè, & frater mihi in Domino Iesu vehementer colende, quòd tabellarius, quem, cum tuis litteris ante sex circiter septimanas, ad me miseras, ad me ipsum non pervenerit, sed hospiti meo, qui in alio suo prædio hinc ab-

erat, redditis litteris, ſtatim abierit, nec ſibi reſponſum ad eas, ut referret, injunctum fuiſſe, quidquam dixerit, aut certè non urſerit. Reſpondiſsem enim, quantumvis ex tempore, ad id quod a me quærebas de loco, Tu es Petrus *&c. tametſi locus eſt difficilis, non tam per ſe ipſe, quàm propter varias diverſorum præſtantium virorum ejus explicationes. Litteras tuas non niſi poſt nonum diem accepi, & cum nulla ſpes eſſet, ut citò ad te reſponſum mittere poſſem, deſperans, illud in tempore a te acceptum iri, nihil, niſi ubi ſeſe nuncii facultas offerret, ad eas mihi reſpondendum eſſe ſtatui, & quòd petitioni tuæ non ſatis feciſſem excuſandum. Interim tamen ad locum iſtum explanandum animum adjeci, & mox explicationem ſatis longam atq; uberem ſcribere inſtitui. quam ad exitum ferè perduxi, & ſi pueri, qui illam deſcriberet, mihi copia eſſet, unà cum his litteris ad te mitterem; ut quamvis occaſio, propter quam, ut aliquid in iſta Chriſti verba commentarer, a me petieras, elapſa fuerit, poſſis tamen, ſi poſthac eo de loco aut publicè aut privatim diſputandum tibi fuerit, aliquantum fortaſſe hoc meo labore adjuvari, quem ego propter te potiſſimùm libenter ſuſcepi; quamvis non ſim neſcius, ſi ipſemet eundem ſuſcepiſſes, me in loco illo enodando facilè ſuperaturum fuiſſe. Sed quod in præſentia fieri non poteſt, brevi, ut ſpero, fiet, mittamq; ad te commentariolum iſtum meum, de quo judicium tuum vehementer expeto. Illius nihilominus capita, quàm breviſſimè hic tibi exponam. Primum cenſeo, verba illa,* Super hanc

Petram, *ad ipsum Petrum referenda eße, & fateor super Petrum ædificatam fuiße Christi Ecclesiam, non tamen solum, cum & super alios Apostolos illam, sive Christianos homines, qui idem sunt quod Christi ecclesia, ædificatos fuisse constet. Apoc: 21.14. Ephes: 2. v. 20. Deinde, portas inferorum non prævalituras adversus eam, interpretor (quemadmodum etiam, si rectè memini, in responsione mea ad Gabrielem Eutropium pro animadversionibus in theses &c. collegii Posnaniensis interpretatus sum) non fore, ut, qui veri sint Christiani, in statu & conditione mortuorum maneant, seu in ea retineantur.* Claves *regni cœlorum dico eße, certam scientiam & cognitionem rerum omnium, quibus ei sit opus, qui vel hîc inter eos numerari velit, in quibus Deus per gratiam suam habitat, vel beatæ immortalitatis particeps esse; qua scientia & cognitione Petrus, qui eam habiturus esset, & aperire & claudere regnum cælorum aliis posset, id est, declarare ac pronunciare, quinam in istorum, quos dixi, numero sint, quivé beatæ immortalitatis participes sint futuri, & qui minùs. Ligandi & solvendi facultatem & auctoritatem ad homines tantùm passivè referendum doceo; homines verò ligari dico, cum e numero Christi discipulorum ejiciuntur, aut in eum non recipiuntur; solvi verò, cum in eundem numerum reponuntur, sive priùs inde ejecti, sive ab eo antea perpetuò alieni. Hæc sunt, ut dixi, capita commentarioli hujus mei, cujus præcipuus scopus est, ostendere, Petro ibi nihil fuisse promissum, quod aliis etiam Apostolis datum*

non fuerit, & quæ fuerunt promissa, magna ex parte longè alia esse, quàm pleriq; senserint, præcipuè vero pontificii, qui nihil istorum rectè interpretati sunt. Ex agro Luclaviciano die 2. Decembr. 1599. Tui studiosiss. in Christo frater ac servus. F. Socinus.

Ad eundem CHRISTOPHORUM Ostorodum Racoviam EPISTOLA III.

DOminus Rupnovius noster promisit se ex Ostroviano suo missurum isthuc libellum, de quo excudendo agitur, latinum; quem si, ut spero, acceperitis, & vestro & meo desiderio satis fieri planè poterit. Vt enim vos (quamquam utrumq; utriq; desideramus) id cupitis maximè, ut libellus iste verè Polonicè loquatur, & a quolibet polonicæ linguæ gnaro facilè intelligi possit: sic ego potissimùm opto, ne polonica verba ulla ex parte aliam sententiam in eo sonent, quàm ipsa latina verba ferunt: nam vel minima diversitas, maximum momentum, ut probè nosti, in ejusmodi scriptionibus interdum habere solet. Possent, si vobis videretur, ab ipso initio, statim in altera post titulum seu inscriptionem pagina, nec ullius nomine, nec ad ullum inscripta hujusmodi verba poni. "Vera & stabilis perpetuaq; inter utrumq; cœtum, "qui Papatui in his regionibus valedixerunt, concor- "dia, quæ hactenus frustra ab ipsorum altero tentata "est, in eo maximè ac potissimùm, vel potiùs solùm consi-

consistit, ut utraq; pars piè ac sanctè, ex Christi præscripto vivere, omnibus viribus conetur & studeat. quod quia admodum difficile est ut ab Evangelicis fiat, donec sua quædam dogmata retinent, nec modum suarum Ecclesiarum regendarum mutant, propterea editur hic libellus, quo id ita se habere ostenditur, & ob eam caussam qui in illo cœtu sunt pietatis studiosi, ut alteri cœtui sese adjungant sedulò monentur, præsertim cum aliæ etiam sint caussæ, cur id facere debeant, quas scriptum hoc legendo, quisq; nullo negotio deprehendere poterit. Commendo tibi negotium Radecianum, cum propter ipsum adolescētem, tum propter ipsum universum cœtum. quæ hîc latiùs non explico: satis enim abunde coràm id feci. Fratres ex me amantissimè salutabis, præcipuè verò Dominum Lubieniecium, & Dn. Moscorovium. Statorius noster satis rectè valet Dei gratia. Habuit proximè conciones duas in initium Evangelii Iohannis, usq; ad v. 19. quibus non solùm nobis omnibus, sed etiam quibusdam exteris qui aderant, satisfecisse videtur. Ipse sua sponte eas se litteris mandaturum est pollicitus, quod ut faciat, ego, qui ipsi ut eas haberet auctor fui, vehementer sum cohortatus. Spero enim illas non parvo usui ad veritatis cognitionem promovendam futuras. Deus istam vestram Synaxim suo spiritu foveat, ut inde effectus manent, qui ad ipsius gloriam, & eorum qui convenerint salutem pertineant. Vale in Domino Iesu. Ex Luclaviciano Blonscii die ultimo anni 1599. F. Socinus.

Ad Faustum Socinum Christophori Ostorodi Epistola.

PRæstantissime frater, ingentes tibi gratias ago pro insigni ista humanitate tua, qui non solùm illa mecum communicaveris, sed illorum alterum, a me rogatus ut mihi gratificaveris, scripseris. Multum (credas mihi frater in Domino charissime) mihi gratulor, & gaudeo de isto commentariolo, in quo Dominus per te satis largè, non exiguos divinæ scientiæ thesauros nobis exprompsit. Sit Deus laudandus in æternum.

Aliud est quod te velim, mi frater in Domino, quæso, ne molestum sit te longa scriptione onerari, ne graveris rogo mihi aurem commodare. Primùm est. Necessariũ est ad fidem & salutẽ, credere Evangeliũ Matthæi, & non Thomæ, recipiendum. quod ex scripturis haberi nõ potest &c. Ergo erit quædã traditio, & consequẽter &c. Memini te mihi hujus rei solutionẽ, cum esses Racoviæ afferre, sed quæ mea est tarditas, vel potiùs stupiditas, nõ bene illi° recordor.

Alterum est, quòd in tractatulo de fallaciis, a te aliquando in mei gratiam conscripto, majoritatem charitatis, de qua Paulus agit 1. Cor. 13. 13, putas esse durationem quandam. at malo tua verba adscribere. " Pontificii (inquis) non animadvertunt, ibi " Paulum agere de majoritate respectu durationis etc. Sed cum duratio ista nulla alia esse possit, quàm quæ in hoc sæculo detur, quomodo charitas erit major fide & spe, æquè diu in Ecclesia duraturis, non datur enim

enim vita æterna, nisi credentibus & sperantibus. Sum igitur in ea sententia, istam majoritatem non esse durationem aliquam, sed id, quòd illa sit tamquam complementum seu perfectio, vel potiùs spiritus seu vita quædam fidei & spei. quemadmodum similiter ferè, ut meministi, sanctus Iacobus de fide & operibus bonis in sua Epistola loquitur. Accedit huc, quòd in toto isto loco a versu 8. incipiendo, usq; ad finem capitis, Apostolus nihil aliud dicere voluisse videtur, quàm plùs charitati studendum esse, atque istis donis spiritualibus, utpote ad tempus tantùm Ecclesiæ Christi concessis. quandoquidem illa, dum adhuc infans esset, ejusmodi adminiculis opus haberet, brevi tamen cessaturis iisdem, postquam eadem Ecclesia ad justam ætatem perventura esset. hoc est Evangelii, sive Dei Christiq; notitia, quantùm satis esset ut mortales veritati divinæ assentiri possent, istis donis cōfirmata stabilitaq; foret. at charitatem, id est, charitatis legem ait non cessaturam, sed semper in Ecclesia duraturam. Hæc enim tria, fidem, spem, & charitatem, non autem ista dona spiritualia sola esse de essentia (ut sic loquar) Christianæ religionis. & idcirco semper & sola, donis istis cessantibus, duratura esse, hoc est observanda ab iis, qui ad vitam æternam consequendam aspirent. Anno. 1600.

Tuus in Domino. Christophorus Ostorodus.

Ad eundem CHRISTOPHORUM Ostorodum, FAUSTI SOCINI EPISTOLA IV.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Præstantissime vir, Domine & frater in Christo mihi plurimùm colende. Excusas tu diligenter, quamvis id facere nihil necesse haberes, tarditatem in remittendis illis scriptis meis. Quid igitur ego facere debeo, cum tam tarde ad litteras tuas respondeo, quæ responsum omnino requirunt? Quamquam potes ipse, mi frater, facilè hujusce rei caussam conjicere. Nunciorum hinc Racoviam summa est penuria. Nec fratres hoc quicquam curare videntur; cum tamen judicio meo maximè esset opus, ut inter hunc & istum cœtum frequentissimum esse posset literarum commercium. Accepi a te remissa scripta mea, tibiq́ gratias ago magnas, maximas verò Deo, si, ut scribis, ex commentariolo isto meo in Iesu Christi verba illa, Tu es Petrus, *&c. quem tuo rogatu scripsi, aliquid commodi divinarum rerum studiosi percipere possunt. Iam ad priorem ex duabus, quas mihi proponis quæstionibus, sic respondendum censeo. Primùm, nihil cõstare, quòd necessarium sit ad fidem & salutem credere evangelium Matthæi & non Thomæ esse recipiendum; nec fieri potest ut ego id concesserim, quemadmodum tua verba præ se ferunt. longè enim inde abest sententia mea. Longè enim aliud est, jurè ac meritò Matthæi Evangelium recipi, Thomæ non item (hoc enim est quod ego sentio) & id fieri, ad salutem & fidem esse necessarium. sine necessitate autem ista, non rectè illud concludi ullo modo potest*, Ergo erit quædam traditio, & consequenter *&c. In hac siquidem conclusione de traditione*

tione agitur, quæ sit necessaria ad salutem; In his e-
nim (ut loquũtur) terminis disputatur inter Romanæ
Ecclesiæ sectatores, & eos qui ab illa se seperarunt.
Deinde, neganda est consecutio ista. Hoc ex scriptu-
ris haberi non potest, & tamen jurè ac meritò ita es-
se creditur: Ergo traditioni est locus, ita ut ex ipsa a-
liquid credendum nobis sit. Est enim quiddam medi-
um inter scripturas & traditionem; immo non quid-
dam modò, sed multiplex quiddam: scriptæ nimirum
historiæ, aliaq; testimónia & rationes, ex quibus fa-
ctum est, & fit, ut cordati homines Matthæi Evan-
gelium pro vera de Iesu Christo historia habeant,
Thomæ non habeant, nulla hic intercedente auctori-
tate Ecclesiæ, & spiritus quo ipsa perpetuò guberne-
tur. Id quod vel ex eo constat, quòd communiter ab
iis, qui plane inter se in sententiis de religione no-
stra dissenserunt, adeò, ut alii alios hæreticos cense-
rent, testimonia ista accipiantur. Nam quod ad ra-
tiones attinet, quæ scilicet sint ipsius rei propriæ, ut
hîc sanè cum rationes nominamus intelligimus, ne-
mo non videt eas ab auctoritate penitus distingui, e-
iq; aliquo modo opponi. ubi verò auctoritati non est
locus, ibi necessariò ne traditioni quidem. Ad alte-
ram quæstionem venio, & primùm sanctè tibi affir-
mare possum, me, antequam tuas litteras legerem,
jam nullam memoriam habuisse illius mei tractatuli
de fallaciis, & vix post illas perlectas quidquam re-
minisci potuisse. Id certissimum est, me in exemplis
ibi tradendis id potissimum curasse, ut ex illis, quid
mihi vellem in exprimendis fallaciis istis, meliùs in-
telligere-

telligeretur, non admodum alioqui sollicitus, ut, si quod exemplum ex sacris litteris afferebam, in eo explicando a verissimo loci sensu nihil prorsus deviarem: sed satis habens, si quam loci sententiam afferebam ea probabilis esset, vulgoq; recepta, ut sanè in loco illo 1. Cor: 13. 13. ab iis qui a pontificiis, quos erroris redarguebam, se separarunt, ea recepta est quam attuli. quæ etiã aliis de caussis probabilis censeri debet, ut mox dicam. Est enim ante omnia intelligendum, me, dum Pontificios in loco isto explicando, & ex eo adversus eos, qui plus in nobis justificandis fidei quàm charitati tribuunt, argumentando, in eam fallaciam, quæ propriè ignoratio elenchi dicitur, incidisse affirmo, & perperam majoritatem, ut sic dixerim, efficacitatis, pro majoritate, quæ ex majore duratione provenit, substituisse; vel in eam, (neq; enim, ut dixi, quid tunc scripserim memini) quæ a secundum quid ad simpliciter dictum appellatur, & quod ratione durationis dictum a Paulo fuit, tamquam ratione omnium dictum, accepisse. dum, inquam, ad hunc modum adversus Põtificios disputo, intelligendum ante omnia est, me pro concesso sumere, fidei nomine in eo Pauli loco intelligi, fidem in potiorem suum significatum acceptam; & qua, licèt non sola, nos coram Deo justificari ipsi Pontificii concedunt; vel potiùs, qua sacræ litteræ nos justificari docent. de hac enim fide tam Pontificios, quàm ipsorum adversarios locum istum accipere manifestum est. Hoc igitur pro concesso sumpto, satis videtur constare, cum ejusmodi fides ipsam charitatem comple-

ctatur,

ctatur, non potuisse a Paulo dici, charitatem esse majorem fide ista, ratione efficacitatis alicujus; aut simpliciter & absolutè majorẽ eße, atq; oportere intelligere, apostolum charitatẽ sub sua ipsius forma consideratam, isti fidei similiter sub sua ipsius forma consideratæ, quamvis alioqui ipsam charitatem complectenti, ob singularem aliquam rationem, seu singularis alicujus rei respectu, prætulisse. id quod sanè aliud nihil esse potest, quàm quòd charitas numquam sub sua ipsius forma aboletur, sed in beata illa atq; immortali vita perpetuò nos comitatur; quod certissimum indicium est, eam esse perfectam ac verè divinam virtutem: at fides sub sua ipsius forma aboletur, nec in futuro illo seculo ac beatissimo ullum locum habet, non magis quàm spes, unde duarum istarum virtutum imperfectio apparet, atq; proprietas, divino illo statui minimè consentanea: ut meritò ab apostolo hæc perpendente, & fidei, quamvis in potiorem sensum acceptæ, & spei, quantumvis firmæ, charitas ante posita fuerit. Hæc verò Paulum perpendisse, atq; æternæ istius durationis ratione, quæ propria charitatis est, eam fidei & spei, quæ ipsa sunt destitutæ, prætulisse, indicare omnino videntur antecedentia verba, inde ab octavo versiculo, Charitas numquam excidit &c. usq; ad postrema ista, de quorum sensu hîc quæritur, Horum autem maxima est charitas. Certum est enim in antecedentibus omnib⁹ verbis istis, Paulum, usq; ad proxima illa, Nunc autem manet fides, &c. aliud nihil agere, quàm docere, omnia illa spiritualia dona, quorum studio charitatis studium anteposuerat, quæq;

fine charitate nihil nobis prodesse affirmaverat, desitura post hanc præsentem vitam, charitatem verò permansuram, ut vel hinc charitatis dignitatem ac præstantiam præ illis demonstret. Iam proxima illa verba, Nunc autem manet &c. *quid aliud indicant, quàm ipsa, unà cum iis, de quorum sententia agitur, ita intelligenda esse, ac si apostolus dixisset,*
„ *Nunc quidem, id est, in hac vita mortali, quisquis*
„ *Christianus est, hisce tribus ut sit præditus necesse est,*
„ *nempe fide, spe, charitate: at in vita illa immortali,*
„ *non manebit jam fides & spes, sed tantùm charitas,*
„ *ob quam caussam istorum trium charitas maxima*
„ *censenda est. Si igitur Paulum sensisse, ut a compluribus sentitur, probabile etiam admodum esse apparet, præsertim si, ut dictum est, pro concesso sumatur (ut quidem in hac controversia hactenus sumptum est,) fidem isto in loco a Paulo in potiorem sensum accipi. Video autem te, mi frater, propterea potissimùm huic sententiæ non adhærere, quòd multò aliter ac cæteri illa accipias, quæ ab apostolo de duratione charitatis, & desitione (ut sic loquar) donorum illorum spiritualium, multis verbis dicuntur. Vnde etiam fit, ut non dubites affirmare, durationem qua charitas fidem & spem antecellat, nullam aliam esse posse, quàm quæ in hoc seculo detur, ita ut videaris negare, in futuro seculo charitatem extituram. Accipis enim Pauli verba in eum sensum, ut dicere velis, alia dona spiritualia, quæ cum charitate conferebat, desitura aliquando in ipsa Ecclesia, cum*

tamen

tamen in ea perpetuò charitas duratura esset, & unà cum ea fides & spes, quibus tamen præstantior sit charitas. Ego verò a communi sententia, in Pauli verbis interpretandis, quod attinet ad durationem charitatis, & desitionem aliorum donorum, nullo pacto recedendum esse arbitror, ut istam alteram sequamur. Primùm enim de sensu, quem communis interpretatio fert, quin sit verissimus nulla ratione dubitari potest, cum nihil certiùs esse possit, quàm omnia illa alia dona non extitura in futuro seculo, charitatem verò seu amorem ac dilectionem extituram. At verò de sensus veritate, quem ista altera interpretatio continet, meritissimò potest dubitari. Nulla enim est ratio, neq; ut arbitror, ullum aliud testimonium, quo confirmetur, dona ista omnia, præter charitatem, dum hoc seculum permanebit, & ecclesia in terris erit, in ipsa Ecclesia aliquando planè atq; in perpetuum desitura. Deinde apostoli verba, non alteram istam sententiam, sed communem præ se ferunt: simpliciter enim prolata sunt, & absolutè, Charitas numquam excidit *&c. ita ut omnino videatur apostolus non ullius divini decreti, sed ipsarum rerum naturæ rationem hîc habuisse: pro concesso tantùm sumpto interim divino illo decreto, de quo inter omnes Christianos constat, donandi eos, qui verè Christiani fuerint, post hanc vitam & præsens seculum beata immortalitate suiq; ipsius visione. Vbi animadvertendũ est, verba illa, quæ in vulgata editione ad hunc modum leguntur,* sive prophetiæ, evacuabũtur *&c. sic ad verbũ ex græco legenda*

esse,

esse, sive autem prophetiæ, abolebuntur: sive linguæ, desinent: sive cognitio, abolebitur. *quamvis enim in vulgatis Græcis codicibus ista verba ad hunc modum non distinguantur, id tamen omnino requirit vocula δὲ id est*, autem, *a vetere interprete omissa: ac præterea in quibusdam Græcis exemplaribus hæc ipsa distinctio habetur, ut editio Græca simul & latina, unà cum glossa Matthiæ Flaccii Illyrici testatur, ut sit sensus, quem Beza in sua translatione, & idem* Illyricus *in emendanda Erasmi versione expresserunt, nempe ista omnia abolitum iri ac desitura. Quod si intelligendum sit, Paulum id futurum dicere voluisse, manente adhuc in terris Ecclesia, necesse erit simul intelligere, ipsum non ad ipsam naturam rerum, sed ad divinum aliquod decretum, de quo alioqui non constet, respexisse. Neq; enim ipsa rerum natura postulat, ut ante hujus seculi finem ista omnia in* Ecclesia *aboleantur, quod tamen omnino postulat in futuro illo seculo, ipsaq; Dei visione. Nam si quis excipiat, Paulum pro concesso sumere, & simul apertè indicare, fore aliquando tantam in* Ecclesia, *hoc seculo durante, rerum divinarum cognitionem, ut ipsa hujus rei natura ferat, ut spiritualia ista dona aboleantur. Respondeo, ut hoc Paulus facere potuerit, necesse fuisse, ut ista de re inter Christianos constaret; quod tamen aliter se habuisse historiæ Ecclesiasticæ, & alia antiquissimorum Christianorum scripta abunde testantur, ex quibus constat, Christianos vulgò semper sensisse, plenam rerum divinarum atq; perfectam cognitionem numquam exti-*

extituram niſi in altero ſæculo. Id quod vel ipſum per ſe docere poteſt, apoſtolum non de eo quod hîc in Eccleſia, ſed de eo quod in futura illa beata vita futurum ſit verba facere. Perfectionis enim in rerum divinarum notitia apertam mentionem facit, atq; adeò ejusmodi perfectionis, quâ nulla major eſſe poſſit, quemadmodum verba illa indicant, Facie, *ſeu potiùs* Facie ad faciem, *& illa,* cognoſcam, ſicut & cognitus ſum, *ſive ut Bezæ placet* fuero, *quæ propriè dici non poſſunt, niſi ubi cognitio iſta ſit perfectiſſima, & porrò ipſa Dei viſio illa jam adſit, quam non quidem in hoc, ſed in futuro ſeculo fideles expectant. Præterea valde abſurdum videtur, vel ipſum apoſtolum Paulum, alioſq; ſive apoſtolos, ſive alioqui divina ordinatione ad alios cœleſti doctrina imbuendum tunc temporis conſtitutos, qui ſatis multi erant, duobus illis Pauli verbis non fuiſſe comprehenſos, quæ numero plurali hoc in loco & prima perſona profert* cognoſcimus, videm9, *vel ejusmodi homines minorem rerum divinarum cognitionē habuiſſe, quàm vulgò habituri ſint Chriſtiani antequam hoc ſeculum finiatur. de quo tempore intelligi non poſſe Pauli verba, ratione illius perfectionis quam futuram dicit, & conſequenter adverbium* Tunc *ab ipſo repetitum de futuro ſeculo accipiendum eſſe, docet illi oppoſitum aliud adverbium* Nunc *in verbis illis,* Nunc autē manet fides *&c. Nam quod in adverbio ſignificare apoſtolus voluerit (ut etiam ſuperiùs in mea hujus loci ſententia explicanda attigi) totum hujus ſæculi, & mortalis vitæ tempus, illud ſatis docet, quòd*

fides & spes unà cum charitate per totum hoc tempus, quemadmodum ipse agnoscis, sunt duraturæ. Scripseram hucusq; cum primùm verba tua diligentiùs relegens animadverti, te sentire, Paulum quod attinet ad tempus, quo desitura essent dona illa, illud tempus intellexisse, quo jam satis istis donis Euangelii, sive Dei Christiq́ notitia confirmata stabilitaq́ foret, ut scilicet mortales veritati divinæ aßentiri poßent, non autem tempus aliquod in quo tanta esset futura in Ecclesia rerum divinarum notitia, ut jam donis istis nullus locus esse posset, utpote imperfectionem ejus notitiæ omnino indicantibus. Quare videri poteram frustra hactenus laboraße, nisi quod cum sententiam istam, quam tuam esse credebam, refutavi, multò magis quod pertinet ad explicationem istius loci ad rem sum locutus, quàm si eam, quæ verè tua est, refutaßem. Multò enim minùs hæc quàm illa (ut quidem mihi videtur) ad ipsius loci verba accomodari potest, in quo apertissimè de majore rerum divinarum notitia extitura, quàm illa esset quæ jam extiterat, verba fiunt, idq́ repetitur atq; urgetur. Cujus tamen rei verè ac propriè acceptæ, in tua ista sententia atq; interpretatione, nullum vestigium apparet; sed tantum in ea confirmationis majoris futuræ, ejus notitiæ quæ jam erat fit mentio. cum tamen ejus rei expressum ullum indicium in Pauli verbis nequaquam extet. ac præter primum & ultimum totius istius loci versiculum, id est versum 8. & 13. in quibus aliquid est, quod non minus ad tuam, quàm ad communiorem sententiam, atq; ipsius loci explicatio-

cationem accommodari possit, nihil isto in loco legitur, quod cum interpretatione tua quidquam conveniat. Nam quod ipse, ut apparet, conatus est ad illam id accommodare, quod versu 11. legitur, Cum essem parvulus &c. ac si ibi ageretur de ecclesiæ infantia, cui justa ætas postmodum successura esset, videtur ista Pauli metaphora, si istum tuum sensum sequamur, aliter omnino accipi atq; ipsius mens fuerit; quo enim sensu apostolus istam metaphoram, et in quem usum usurpaverit, declarant duo præcedentes versiculi nonus & decimus, ut nimirum imperfectæ ac perfectæ tantùm rerum divinarum cognitionis in ea rationem habuerit, & imperfectam interim cognitionem illam esse dicat, quæ ex notitia & prophetia tum ecclesiæ concessa habebatur, cum ipsisq; conjuncta erat, quâ profectò nulla perfectior adhuc in Ecclesia umquam extitit, cujus tamen justa illa ætas quam ipse intelligis jam ante complura secula advenit. Adde ad suspectam tibi ipsi reddendam interpretationem istam tuam, quòd non videtur ullo modo dicendum dona prophetiæ & notitiæ, quam γνῶσιν Paulus nominat, de quibus potissimùm isto in loco agit, in Ecclesia esse desiisse, ubi jam satis Evangelii veritas confirmata fuit, immo credendum est dona illa duo in Ecclesia perpetuò fuisse, & adhuc esse, quamvis non ea ratione quæ aliquid evidentis miraculi in se contineat, ut ab initio fiebat ad veritatem Christianæ religionis confirmandam: neq; ejusmodi rationis, cum Paulus illa desitura dicit, ulla prorsus fit mentio, utvé ea tacitè intel-

ligatur, quidnam vel cogit, vel etiam leviter suadet, ut quis scilicet excipere possit, non desiisse quidem simpliciter & absolutè dona illa in Ecclesia, sed tamen desiisse, quatenus evidentis miraculi aliquid in se continebant, & in hunc sensum apostoli verba accipienda esse.

Satis mihi videor docuisse, interpretationem communiter receptam totius illius Paulini loci, præter ista extrema verba, de quibus præcipuè quæritur, veram esse, tum verò & illam alteram, quam tuam esse putabam, nullo pacto sustineri posse, & consequenter admodum probabilem esse extremorum istorũ Pauli verborum eam interpretationem, quam ego in meo illo, non quidem theologico, sed dialectico scripto attuli: in quo, ut jam dixi, pro concesso mihi sumpsi, ibi apostolum de fide loqui, in potiorem sensum accepta; id quod si verum esse statuatur, non modò probabilis, sed planè necessaria interpretatio ista videtur. Verùm ingenuè fateor, nihil cogere, ut fidei nomen eo in loco in potiorem sensum accipiatur, quippe, quod in eum accipi possit, secundum quem a charitate distinguitur. quod si fiat, simul fateor, sententiam tuam in ipsis istis extremis verbis interpretandis, & in statuendo, cur apostolus charitatem majorem & spe & fide esse dixerit, admitti facilè posse, et fortasse debere, si modò interim ea, quam ego complures secutus attuli, non excludatur, sed simul & semel cum ista altera admittatur, ut mens Pauli fuerit asserere, charitatem, & quia est complementum seu perfectio, vel potiùs spiritus seu vita fidei & spei; &

quia ipsa per se res perfectior est, quippe quæ in beata atq; immortali ipsa vita locum habeat, ubi nec fides nec spes locum habere potest, propterea & fide & spe majorem, id est, excellentiorem ac digniorem esse. Ex agro Luclaviano mense Majo. Anni 1600.

F. Socinus.

Ad eundem Christophorum Ostorodum Racoviam. F. Socini Epistola V.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Facilè tibi fuit, O storode præstantissime, divinare, me ægerrimè laturum, ubi de tua adhuc mala valetudine inaudissem, qui quanti te faciam, & quãtopere te amem, jamdiu probè nosti. Eò verò ægriùs magnas istas ac pertinaces tui morbi reliquias fero, quòd mihi certa spes facta fuerat de recuperatione tuæ pristinæ sanitatis. immo affirmatum, te jam illam planè recuperasse. cujus rei nomine sæpius in precibus meis ad Deum illi gratias egeram, orans, ut eam tibi quàm diutissimè conservare vellet. Quare vehementer sum perculsus litteris tuis, quæ me de tanta spe, aut certè de re ipsa (ut sic loquar) dejecerunt. Nondum enim desperandum censeo, præsertim, si verum est, quod scribis, perpetuas capitis destillationes omnis mali caußam esse. Nihil enim dubito, quin destillationes istæ, partim exquisita victus ratione, partim medicamentis non molestis prohiberi, aut

saltem ita imminui, ut pessimos istos effectus non pariant, haud magno negotio possint. Quod ad victus rationem attinet, ea ut exquisita sit, qualis esse debeat facillimè conjici potest. Vtinam ita facilè teneri ac præstari posset. De medicamentis, ut is qui medicus non sum, nihil certi habeo quod suadeam. Putaverim tamen usum electuarii, ut vocant, ex radice Helenii, sive Enulæ Campanæ, quam Poloni Dman *appellant, ad noctem ante somnum, & summo mane aquæ stillaticiæ Cardui benedicti valde profuturum. Quibus de rebus poteris Moscorovium nostrum consulere, virum & medicæ scientiæ atq; artis peritia, & amore erga te non minùs, quàm virtute ac pietate præstantem. Interim, ut perpetuò facio, Deum ardentissime orare non desistam, ut te, & tibi ipsi, & toti ecclesiæ nostræ reddere aliquando velit, quod & futurum spero, modò ipse tibi deesse nolis, & in victus potissimum ratione servanda eam diligentiam ac patientiam adhibeas, qua omnino est opus, quamq; te adhibere jubet summum incommodum, quod ob invaletudinem tuam capiunt permulti, qui abs te bene valente mirificè ad æternam felicitatem consequendam juvari possent. Valentino nostro jam per litteras sum gratulatus. Statorius similiter noster jam firmus factus est, ut antea erat. Quinetiam videtur posse sperari, eum posthac minùs graviter, minusq; frequenter antiquo illo suo capitis dolore afflictatum iri, & fortasse penitus ab eo liberum fore. Habebitis illum isthuc Deo volente in funere vestræ Dominæ, cujus mortem gravissimè fratres hic nostri*

stri

ſtri omnes tulerunt, multiq; graviùs tuliſſent, niſi Deus nos certiſſimo nuntio, additi, per ipſiusmet confeſſionem publicam & declarationem, Domini itidem veſtri ad cœtum & Eccleſiam noſtram mirum in modum conſolatus eſſet. Deus illi concedat conſtantiam ac perſeverantiam ipſius virtute dignam, ipſumq; exemplum eſſe faciat cæteris nobilibus Polonis, præſertim iis qui nobiſcum ſentiunt, pietatis, modeſtiæ ac liberalitatis Chriſtianæ. Quod rogas, ut ſi per meos labores licèt, ſcribam ad te aliquid, facillimè, immo prorſus a me imperaſſes, niſi poſt acceptas tuas litteras perpetuo oculorum fluxu & dolore, quo quinq; ſeptimanis antè captus fueram & conflictatus, laborare perrexiſſem, necdum liber eſſem. quo tamen tempore non ſum planè otiatus, ſed dictavi (quamquam ferè ſemper ex tempore atq; impræmeditatus) interpretationem pro captu meo, quincti Capitis Matthæi, & jam in Capitis ſexti dictanda perveni ad Dominicam orationem; quæ tota interpretatio implet hucusq; chartas, quas ärkuße Poloni vocant, plures quàm decem & octo litteræ valde minutæ, ita ut neceſſe ſit, me multa nugatum fuiſſe, eaq; legenda clara indicia apparere, quòd is qui eam dictavit, verè ex tempore id fecit, & valde frequenter non habebat quid diceret niſi inania verba. Sed ſum tamen dignus qui excuſer; cum rogatu & juſſu fratrum, id eſt, Statorii & Volkelii, eo ipſo tempore quo nihil legere poteram, ad id adactus fuerim. Iam verò quando non poſſum tuæ petitioni ſatisfacere, ut

animum nihilominus videas meum tibi obsequendi, tibi significo, me, ni fallor, invenisse viam, quomodo verum esse possit, quòd Christus planè liberè, & citra omnem necessitatem Deo perfectissimè obedierit, & tamen necessarium omnino fuerit ut sic obediret: quemadmodum arbitror, me, & tibi & aliis compluribus fratribus evidenter probasse. Quænam ista via sit, nisi eam ipse per te, ut planè spero, inveneris, postea tibi aperiam. Volo enim priùs tuum hac in re & Statorii ingenium experiri. tametsi vereor, ne jam illi eam indicaverim. Nam certus sum me illam cuidam, aut quibusdam ex fratribus indicasse, nec quis, quive illi sint meminisse possum. Lubieniecium nostrum ex me quàm diligentissime salutabis, meq; Radecio excusabis, si ad ejus gratissimas litteras nondum rescribo. Iam enim multa nox est, meiq; oculi ut plùs scribam nullo modo permittunt. Rescribam, Deo dante, cum Statorius isthuc veniet. Deus tibi, mi desideratissime frater, & corporis sanitatem, & animi consolationem plenissimam concedat. In agro Luclaviano Blonio die 17 Februarii. Anno 1602.

Ad eundem CHRISTOPHORUM Ostorodum Racoviam.
EPISTOLA VI.

Salutem a Deo & Christo, &c.

ETiamsi, Ostorode frater charissime, fortasse verum sit, Cardui benedicti aquam non habere

tantum

tantum virium, ut ipsa per se expugnare queat morbū tuum: tamen fieri facilè poßet, ut juncta usui radicis Helenii, eo pacto quo scripseram, multùm in mitigandis saltem symptomatis istis tuis præstare valeret, nec, quam ob rem id tentari non debeat, ullam caussam video; præsertim cum, ut quis de ipso Helenii usu, in tali morbo juvante, desperare jurè possit, non satis sit sæpius, sed oportet singulis diebus, idq; per valdè longum tempus, eum frustra usurpasse. Illud non minùs in medicina, quàm aliis in rebus omnibus verissimum est, quæ singula non prosunt, simul juncta juvare solere. Plurimùm lætor te exquisita victus ratione uti, atq; ut in in eo perseveres tibi vehementer suadeo. Non poterit tandem non aliquid prodesse. Mea illa dictata, quæ meritissimò, ni fallor, a me parvi fiunt, tecum communicare non est in mea potestate; cum eorum ego nullum exemplum habeam, aut quomodo habere possim videam. Oportet vel Volkelium, qui partem aliquam scribendo excepit, vel Samuelem Brelium, qui totum, rogare, ut autographa sua impartiri velint: sed ea partim ipsorum, partim meâ culpâ, magna correctione indigent, & opus adhuc imperfectum planè est, nec nisi ad medium perductum; inq; eo absolvendo, Deo juvante, sum perrecturus. Quare, si modò ejus desiderio teneris, non est cur festines, sed ejus finem & absolutionem ut expectes satiùs est. De quæstione tibi proposita, non bene conjecisti; nec quam affers solutionem ea probari ullo pacto potest. qua de re cum Njeciecio nostro, qui tibi has litteras reddet, multa sum locutus,

eiq; ipsam solutionem meam non solùm indicavi, sed latè exposui, exemploq; ac similitudine illustravi, quem rogavi, ut diligenter tibi, si non omnia, saltem rem ipsam referat, proposita nova alia quæstione, quomodo videlicet, quamvis ex solutione mea appareat manifestè, potuisse fieri ut necessarium omnino fuerit Christum obedire, & interim tamen is liberè obediverit, nihilominus demonstrandum sit, nullo pacto verisimile esse, ut istud quod fieri potuit factum etiam re ipsa sit, & sic necesse omnino esse videatur, ut Christus non liberè obediverit. Meus fluxus & oculorum dolor adhuc adeò me torquet atq; impedit, ut vix ista ad te exarare potuerim. Quare etiam te rogo, ut me apud Radecium excuses, si nihil ad eum scribo, gratias illi meo nomine agens, pro iis quæ me rogante, suis litteris mihi significavit. nam fieri facillimè potest, ut ea mihi sint usui. Smalcius noster jam bis ad me litteras dedit, promittens, si fratres id permiserint, se ad nos mox venturum. ad eas hactenus nihil respondi, ejus adventum potiùs expectans: nunc autem oculi mei ut respondeam non concedūt. Quæso te, si aliquo modo potes, ut hoc ei significes. Iamq; hìc finem ad te scribendi facere sum coactus. Deus me hoc gravi morbo liberare velit, & concedere, ut scriptum tuum de avaritia non dicam recognoscere, sed saltem perlegere queam. nam id nondum facere commodè potui. Lætor te ista tamen præstare posse: & spero Deum majora tibi concessurum. Vale mi frater optime ac præstantissime. Ex loco solito commorationis meæ die 19. Martii Anno 1602.

Ad Johannem Wolkelium Grimmensem Misniacum, verbi divini Ministrum. Philippoviam in Lihvaniam.

F. Socini Epistola I.

Salutem a Deo & Christo, &c.

VOLKELI, *carissime frater in Christo plurimùm colende &c.* Numquam ego (*crede mihi*) *tibi subiratus fui, sed tantummodo miratus fueram te id fecisse, quod cum tuis promissis parum mihi convenire videbatur. cujus rei nullam etiam in litteris meis ad affinem tuum mentionem fecissem, nisi jam aliquod incommodum sensissem ex eo, quòd suo (ut quidem ego existimabam) tempore scriptum illud meum contra Chiliastas non recepissem.* Nullum nec *habeo, mi frater, nec alere possum amanuensem, & ejusmodi mea scripta sapius ab amicis absentibus, ut illis mittam, rogor.* Itaq; *vel ipse ex meo autographo iterum atq; iterum ea describere cogor, vel amicos sua petitione frustrare, nisi exempla priùs ad alios missa ipsisq; commodata, quàm citissimè fieri potest, mihi reddantur.* Excusationem *tuam libentissimè accipio, nec quicquam dubito, quin ea sint verissima quæ ad me hujus rei gratia scripsisti. Cur gratias mihi agas nulla est caussa, cum potiùs ego gratias tibi agere debeam, quod mea scripta tanti facias, ut ea habere cures. Quod tibi explicatio mea noni capitis ad Rom: non parum probetur, haud mediocriter gaudeo. Scrupulus de Esao & Iacobo eximetur tibi*

tur tibi, si consideraveris nihil juvari sententiam adversariorum loco illo Pauli, si ita explicetur, quemadmodum ego explico. Volunt enim adversarii inde probari, Deum in eligendo & reprobando ad æternam salutem, nullam prorsus operum ejus qui eligitur vel reprobatur rationem habere: quasi ex verbis, quæ Paulus de Esao & Iacobo dicit, appareat, Paulum hoc ipsum exemplo isto afferendo probare voluisse. Quod sanè confitendum videretur, si Paulus verba illa, Quum enim nondum nati fuissent. *&c. non ut exciperet, & tacitæ objectioni responderet, quemadmodum ego interpretor, sed ut id quod proposuerat probaret, quemadmodum alii interpretantur, omnino dixisset. quamvis enim electio illa & reprobatio Iacobi & Esai ita accipi possit, ut ad æternam salutem non pertineat, tamen satis eßet, si ad probandum quod proposuerat apostolus ea verba de istis duob⁹ fratrib⁹ scripsisset; cum certū sit Paulū disputationē instituisse de divina electione & reprobatione salutis æternæ respectu. satis, inquam, esset ad ostendēdum, Pauli sententiam esse eam quam adversarii ita acriter defendunt. Sed quando apparet, si apostoli scopus, a nobis ab initio diligenter explicatus consideretur, non solum posse, sed etiam debere ipsius verba ista,* Quum enim nondum *&c, ita accipi, ut non quidem probent Pauli propositum, sed tantum objectioni obviam eant, quæ isti Esai & Iacobi exemplo fieri poßet, nihil aliud ex verbis istis colligi potest, nisi Deum aliquando, in suis beneficiis conferendis aut denegandis, nullam habere rationem*

probi-

probitatis aut improbitatis, tunc videlicet, cum beneficia iſta ſalutem æternam neceſſariò non conciliant, quemadmodum beneficium electionis Iacobi, Eſao denegatum, certè non conciliavit: non quod in talibus beneficiis idem ſemper eveniat, ſed quòd non eveniat niſi in talibus. Quapropter adverſariorum ſententia affirmantium, Deum cum ad ſalutem æternam eligit aut reprobat, nullam rationem humanorum factorum ſive operum habere, nihil prorſus iſtis Pauli verbis juvatur, ſi ea, ut ego cenſeo, accipiantur & explicētur. Iam quod præterea dico, Deum in miſerendo, ſeu indurando nullam habere rationem ejus, quod hominibus mundanis, & carnali prudentia præditis videri poſſit, quid hoc, quæſo, ad Calvinianorum opinionem, qui volunt Deum in his rebus nullam probitatis aut improbitatis rationem habere, quantumvis ad divinam legem, & ſpiritus normam expenſæ atq; examinatæ. Habes, ut ſpero, reſponſum ad tuam objectionem. Quod attinet ad miſſionem noſtrorum Miniſtrorum, neſcio an umquam videris hoc breve meum ſcriptum, quod rogante Evangelico miniſtro feci. Inveni illud, pueri, qui olim mihi ſerviebat, manu deſcriptum. Itaq; illud ad te mittendi facultatem habui. Sed rogo, ut mihi Lublini in Synodo reddendum cures, id eſt, niſi ego ipſe adero, mittas ad Statorium noſtrum, vel ad aliquem alium qui ad me Cracoviam mittat. Veſtram omnium vicem, qui in locis illis, olim Domino noſtro Kiſkæ ſubjectis, commoramini, quantum doluerim ac doleam, Deus novit. cujus tamen clementiæ ac bonitati ita confido,

confido, ut adhuc sperem divinæ veritatis prædicationem ac propagationem in locis istis abolitum non iri. Tu sis forti animo, nec nisi planè coactus, quemadmodum ex tuis litteris te decrevisse intelligo, tibi a fratribus demandatum munus deseras. Sic Deus te corroboret, tuâq; operâ ad suum Christiq; nomen illustrandum, ut jamdiu cœpit, perpetuò utatur. Litteras tuas Statorio, Lubieniecio, & Schomano, ad quos eas dedisti, quam primum reddendas curabo. Vale & me ama. Cracoviæ die 3. Aprilis 1593.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, in Lithvaniam.
EPISTOLA II.

Salutem a Deo & Christo, &c.

SPem lætitiamq; ex aliis tuis litteris, amantissime Volkeli, a me animo conceptam de propagatione veritatis divinæ in loco isto, auxerunt mirum in modum hæ tuæ quas Dn. Gorscius attulit. Et sanè vobis omnibus, nominatim verò Domino affini meo, ut potè ipsius loci moderatori ac præsidi, vehementer gratulor. Audivi de ejus socru, quæ sese ad cœtum adjunxerit, & maximopere sum lætatus. Vrgenda perpetuò tibi est vitæ innocentia, & vera justificationis nostræ ratio, (quando præsertim in ea Ecclesia ferme tota consentit,) diligenter docenda, ut quidem te facere persuasissimum habeo; quò tibi potissimùm gratulari possimus, ut ei, qui mercedem a Deo, ob plurimos tua operâ ad ipsum conversos sis reportaturus.

rius. Spem tibi feceram, me aliquid in tui & aliorum gratiam scripturum, de Magistratus ope imploranda, sed propter gravissimum molestissimumq; morbum, qui me octo septimanas affixit, id præstare non potui, vix dum enim ab eo sum liberatus. Quamquam præterea firmiter credebam, te futurum in Synodo Lublinensi, ubi hac de re disputandum erat, ex qua disputatione sperabam, te multò plus auxilii habiturum, ut quid in quæstione ista constituendum sit perspiceres, quàm ex quocumque vel copiosissimo meo scripto. Itaq;, cum ante Synodum nihil ad te hoc de argumento scriptum mittere potuissem, supervacaneum postea duxi quidquam scribere. Nondum scio quid in ea Synodo constitutum fuerit. Tibi tamen suadeo, ut non temere in docendo, vel etiam in sentiendo ab eo discedas, quod in illa constituerint fratres nostri. Quæ mea sit alioqui sententia, præter id quod satis abunde atq; apertè scriptum est a me adversus Palæologum, etiam in superioris anni Synodo Lublinensi ex eo apparuit quod scripseram paucis verbis rogatu quorundam fratrum, qui sperabant id a Synodo comprobatum iri, quod tamen postea non successit. Breviter censeo, licere homini Christiano magistratus opem implorare, ut quod suum est repetat aut consequatur, sit quantumvis magistratus infidelis, modò non cum eo agat, qui frater nominetur; Tunc enim Pauli præceptum servandum est 1. cor: 6. quo servato, id est, judicibus ex ipso cœtu constitutis, non puto alioqui Paulum eo in loco prohibere, seu simpliciter culpare, si frater a fratre suum jure repetat. Chri-

tat. Christus, si quis rectè, quo dirigat verba sua, & quibus hyperbolicis (ut sic dixerim) præceptis Mat: 5. & Luc: 6. utatur, attendat, ac diligenter considerer, sine dubio nihil aliud vetat, quàm vindictam per Magistratum quærere, & ita malo homini resistere, ut gravis & atrocis alicujus rixæ periculum subeatur. Ubi resciero, quid fratres in Synodo statuendum hac de re censuerint, præsertim, si te eorum sententiæ non planè acquiescere cognovero, aliquid fortasse uberiùs scribam. Cum nullas a Domino affine meo litteras acceperim, & Dominus Gorscius citiùs discedat, quàm putaram, hinc fit ut ad eum nihil scribam. Salutabis eum cum tota domo quàm diligentissime verbis meis, eumq; rogabis, ut mihi significare velit, an umquam sex illos catechismos acceperit, quos ipsius jussu ad eum mittendos curaveram. Valetudinem tuam diligenter cura, ut quàm diutissimè & quàm vigilantissimè novo isti gregi præesse possis. Cracoviæ die 16 Iunii 1594.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA III.

Salutem a Deo & Christo, &c.

SCias certò, mi Volkeli, me ad neminem scribere, nisi aliqua necessitas cogat, præterquàm ad eos, qui me ad scribendum suis litteris provocant, & sæpe tamen vel nihil, vel tardè admodum ad istos rescribere. Quare non est, cur a me tibi injuriam fieri putes, quòd ad te crebriores litteras non dem, cum ipse satis

satis rarò ad me scribas, injuriam, inquã, ut ipse eam vocas, insignem seu mavis singularem. Si me amas, ut sanè credo, pro certo habeto te vicissim a me amari, nihilq́; esse quod pro ullo alio magis, quàm pro te sim facturus. Si erit quod ad te scribã, id facere non omittam alioqui habeas, te rogo, me excusatum, si cẽseo præstare in meis perpetuis scriptionibus illud tempus conterere, quod, in te simpliciter meis litteris salutando, conterendum mihi esset. præsertim cũ idem sim effecturus dandis litteris ad affinem meum D. Morstinum, quas tibi semper cum ipso, privatis rebus, de quibus inter nos scribimus, exceptis, & puto, & quod ad me attinet, volo esse communes. Est quidem nunc quod ad te scribam, & propterea nominatim ad te has litteras dedi, quibus ad eas respondeo, quas tu die 12. Decemb. dedisti. Sed voluissem sanè, ut explicuisses, cur tibi videatur, me illas tres adversariorum objectiones non satis dilucidè in disputatione cum Francisco Davidis, dissolvisse. Et profectò miror, te in eo ipso tam graviter peccare, quod in me tibi minimè probari video, & adeò parum dilucidè quid sentias exponere. Ego certè vix scio quid ad postulatum istud tuum respondeam, aut quomodo tibi satisfaciam, cum contrà mihi videatur, me admodum dilucidè ejusmodi objectiones diluisse, adeò ut vix sperem, me dilucidiùs id in his litteris facere posse. Tentabo id tamen, aliis verbis ea repetendo, quæ in ista disputatione scripsi. Primùm igitur, quod attinet ad septem illos spiritus, a quibus cum Iohannes gratiam & pacem precetur, hinc con-

cludunt adversarii, Christi invocationem nequaquã ex eo posse colligi, quòd Paulus & ipse Iohannes disertè gratiam & pacem a Christo precetur; alioqui eadem ratione colligi posse, septem illos spiritus invocatos a Iohanne fuisse, quod scilicet absurdum planè censeri debet. Ad hoc, inquam, quod attinet, dico non constare septem illos spiritus preces nostras audire, si modò aliquid sint diversum ab ipso Christo, ut postea dicam. Alioqui si ab ipso Christo reipsa nihil differunt, objectio ipsa per se concidit. Cum igitur non constet septem istos spiritus preces nostras audire, non eandem vim habere potest precari ab ipsis gratiam & pacem, quam habet hæc eadem a Christo precari, quem certissimum est, teste ipso Christo apud eundem Iohannem, non modo preces nostras audire, sed renes cordaq; nostra scrutari. Unde fit, ut precatio ista Christi respectu invocatio meritò dici possit: respectu verò septem illorum spirituum non item; sed tantummodo liceat inde colligere, septem illos spiritus in gratia & pace, quæ nobis divinitus datur, conferenda, aliquid præstare. Sed cur, quæso, absurdum est affirmare, septem illos spiritus a Iohanne invocatos fuisse? An quia solus Deus est invocandus? Atqui hanc rationem nihili esse tota illa disputatione demonstratur: non modò quia nusquam disertè interdictum est, quemquam alium præter ipsum Deum invocare, sed etiam & multò magis, quia ejusmodi interdictiones (ut sic loquar) numquam eos excludunt, qui ipsi Deo sunt subordinati. Quicquid enim ab eo, qui subordinationem istam rectè novit,

vit, & mente sua illam probat, in istos confertur, in psum Deum confertur. Quis verò negare audebit, eptem illos spiritus, quicquid potestatis in gratia & ace conferenda habeant, ab ipso Deo habere & a- noscere, & propterea eadem in re illi subordinatos sse? Patet enim id vel ex ipsis illius precationis ver- is, Et a septem spiritibus, qui in conspectu hroni ejus sunt. *unde apparet septem istos spiri- us Deo ministrare, & totos ab ipso pendere. Postre- mò a verisimilitudine nihil abest, istos septem spiri- us nihil aliud esse, quàm multiplicem Christi vir- utem ac potestatem, quâ ab ipso Deo donatus fuit. ta ut, quod postea Iohannes disertè ab ipso Christo ratiam & pacem precatur, aliud sit nihil quàm ex- ositio ac plenior repetitio ejus, quod proximè antè ictum fuerat. Certum enim est apud eundem Iohā- em legi cornua & oculos septenos, quos agnus ha- et, esse spiritus Dei septem, qui mittuntur in uni- ersam terram, quos nihil impedit esse eosdem cum lis, qui in conspectu throni Dei esse dicuntur. Nam abriel quoq; ad Zachariam, jam licet missus, ait pud Lucam, se stare coram Deo. Iam ad id, quod ex- ipitur ab adversariis ex loco Gen: 48., nulla caussa rat, cur in disputatione cum Francisco Davidis uidquam responderem, cum, ni fallor, ipse Franci- us loci istius mentionem non fecerit in scripto suo. uare non mirum, si non modò haud satis dilucidè, ed nullo pacto objectionem istam in Disputatione lla dissolvi. Potest solutio nihilominus peti ex eo, uod supra dictum est de illis septem spiritibus, de*

quibus videlicet nesciatur an audiant preces nostras, & (nempe si eas audirent) nihil absurditatis in eo esse, quòd illi invocati a Iohanne fuerint. Cum igitur adversarius, adversus rationem ex Pauli verbis gratiam & pacem a Christo precantis, aut dicentis, IpseChristus consoletur,confirmet*&c.ductā, excipit,eadem ratione consequi angelum illum a Iacobo Patriarcha invocatum fuiße, primùm respondendum est, non consequi, cum nihil constet, quòd angelus ille verba Iacobi audiverit. Deinde dicendum, nihil absurdi ea in re esse, cum Angelus ille Deo sine dubio subordinatus eßet. In postrema objectione explicanda ostendis,te non admodum diligenter disputationem illam legisse, cum, nisi memoria me fallit, non dicam* subinde, *ut ipse ais, sed ne semel quidem Franciscus illo testimonio ad curam Ecclesiæ Christo adimendam utatur. Vehementer autem illos miror, qui testimonio isto ad id utuntur; multò etiam magis miror Volkelium hominem eruditum, & in dialecticis versatum, videri dubitare, quomodo argumentum istud solvat. Si in testimonio isto haberetur, Christum id tantum feciße, quòd videlicet unica oblatione perfecit sanctos, tolerabilior videretur adversariorum inde ducta argumentatio. Sed ut verba testimonii habent,* Vnica oblatione perfecit sanctos,*non addito,quòd id tantùm faciat aut fecerit, si quis inde argumentari velit, Christum nullam amplius Ecclesiæ curam habere,poterit etiam, si voluerit, argumentari, ipsum Deum jam nullam Ecclesiæ curam gerere.* Sanctos *(vel potius* sancti-

ſanctificatos, *ſeu qui* ſanctificantur, *ut in textu legitur) perfici unica oblatione Chriſti, idq́; ut locus habet* In æternum, *non ſignificat illos omnino nullius rei jam indigere, ſed ad eos perficiendos, alia, vel Chriſti ipſius, vel alterius cujusquam oblatione nihil eſſe opus. Perfectio enim iſta intelligitur, quod pertinet ad peccatorum expiationem, idq́; ex parte Dei, non autem ad reliqua omnia, quorum, dum in hac vita ſumus, ut ſanctificationem noſtram non perdamus, omnino indigemus. Si bene verſatus fueris in diſputatione illa mea de Chriſto Servatore, hæc meliùs intelliges, quàm in his litteris poſſim tibi explicare. Vale mi Volkeli, & diligenter in tuo munere verſeris, cujus cum pars ſit contradicentes convincere, totus in eo ſis, ut diligentiſſimè ſacras litteras, & alios bonos libros evolvas atq; rimeris. In ſuburbio Cracovienſi vulgò Biſkupie dicto, die 14 Februarii 1596.*

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA IV.

Salutem a Deo & Chriſto, &c.

QVo *crebriùs ad me, Volkeli cariſſime, ſcripſeris, eò gratius ſine dubio mihi feceris. Nec ego te, quo ad potero, meas litteras deſiderare patiar. Reſcripſi jam ad ea quæ in aliis tuis litteris ex me quærebas, nunc ad id quod in his poſtremis quæris de differētia, quam ſtatuam, inter illa quæ ad religionem, & illa quæ ad ſalutem ſpectant: quamvis ſententia hac de*

re mea satis eo in loco expreßa videatur, qui te ad hoc ex me quærendum impulit. Respondeo, me intelligere ad religionem pertinere, quicquid ad divinarum rerum cognitionem spectat, ad salutem verò ea tantùm, sine quibus salus nobis aut nullo modo, aut ægrè admodum contingere potest. nam multa esse tradita divinitus, quæ ad ipsam religionem Christianam spectant, id est, ad Christianæ religionis mysteria percipienda plurimum conducunt, nec tamen ad salutem per Christum consequendam sunt neceßaria, persuasißimum mihi est; idemq́ arbitror omnibus vel mediocriter in theologicis studiis versatis omnino videri. Namq; ad salutem per Christum consequendam, ea tantùm sunt necessaria, sine quibus fides in ipsum Christum, seu in Deum per Christum, ejusq́ præceptorum obedientia consistere nequit. reliqua ad salutem istam necessaria non sunt. Nec tamen propterea reliqua ista, quæ ad exactam Christianæ religionis cognitionem pertinent, ullo pacto spernenda esse duco. quippe quæ, & ad Dei Christiq́ gloriam amplificandam, & ad salutis viam illustrandam, prout ea sunt, (non enim omnia sunt unius modi) vel plurimùm, vel aliquid saltem conducunt. Singulatim explicare quænam ista sint, non est profectò epistolæ, sed justi potius libri munus. & potest tamen unusquisq; rerum divinarum studiosus facilè per se agnoscere, quid scire ac tenere necesse sit ad hoc, ut Deo Christoq́ confidamus, ejusq́ præceptis pareamus. Potest quis (ut nihilominus unico exemplo quid mihi velim apertiùs explicem) exempli caussa, nescire,

an primus

an primus homo creatus a Deo mortalis necne fuerit, & tamen ipsi Deo confidere, ac Christo; ipsiusq; præcepta servare. quamvis istius rei cognitio, tanti alioqui sit, ut non possit bonus theologus is esse, nec religionis Christianæ vim ac præstantiam rectè percipere, qui ea careat. Contra, si quis persuasus fuerit, ut Papistæ esse videntur, aliquot Christi præcepta, non præcepta, sed consilia tantùm esse, is vix aut ne vix quidem præcepta ista eo modo, quo debet, servabit umquam, & sic Deo Christoqúe obediens non erit. Sed jam piget plura tecum, id est, cum homine rerum divinarum perito, hac de re disputare. Sunt quidem jam diu excusæ duæ illæ meæ disputationes, sed neque apud me sunt, nisi pauca admodum exemplaria, nec per quem mittam habeo. Qui tibi has litteras reddet, cum equo vehatur vix hæc secum potuit accipere, quæ ad te uxoris tuæ soror mittit. Petiit jam diu Dominus affinis meus ut mitterem exemplaria aliquot de Iesu Christo Servatore, sed propter ejus qui ad vos ea perferat, defectum, nõdum, quamvis ego quoq; id maximè cupiam, præstari istud a me potuit. De Ecclesiis ab hac urbe non procul remotis, nihil habeo dignum quod scribatur, Vieliciis habentur aliquando cœtus, sed non sine metu aliquo. In magno numero ibi fratres congregari, & propterea cœnam Domini eo in loco celebrare non audent. Tropiæ & Luclaviciæ pergunt ut antea. Statorius & alii ejus socii, sunt admodum in suo munere diligentes. Contulerat se Statorius non ita pridem Chmielniciam, ubi statutum ab ipsis Evangelicis fuerat, ut esset

cum nostris disputatio de effectu mortis Christi. Sed frustra & ipse & alii nostri iverunt. Pœnituit enim adversarios indictæ disputationis, quam, ut audio, de more quibusdam artibus & excusationibus declinarunt, concludentes tandem suos decrevisse, ne tales disputationes nobiscum habeantur. Resalutat te amanter D. Simon Pharmacopola. alium ex fratribus præter aurificem affinem tuum hoc tempore nõ vidi. Dominus Doctor te amantissimè resalutat. Vale carissime mi Volkeli, & quando Deus isthic vobis securitatem & quietẽ concedit, ipseq́; vides, ut scribis, alicujus boni fructus adhuc aliquam spem esse, in hoc invigila, ut quàm plurimos Christo Domino lucrifacias. In suburbio Cracoviensi vulgò Biskupie dicto. die 3 Martii, 1596.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA V.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Litteræ tuæ die 7. Octobris datæ, quamvis breviter ac festinanter scriptæ, gratissimæ mihi fuerunt, nisi quòd de invaletudine tua id mihi confirment, quod priùs non sine maxima animi mei molestia, ex litteris Domini affinis mei cognoveram. Quod in meis scriptis legendis atq; examinandis verseris, & nominatim in disputatione adversus Puccium, quæ nondum est edita, libenter audio: Poteris enim facilè me juvare in ea corrigenda, & digna quæ edatur facienda. Quare te rogo, ut si quid in ea anim-

adverteris, quod tibi minùs probetur, id mihi quàm primùm significes. Spero enim ejus editionem non diu dilatum iri. Gratiasq; tibi interim ago, quòd, quid hactenus in ea desideres, mihi indicaveris. Velim autem scias, me duplici de caussa, præter eam, quam ipse commemoras, ab ista quæstione de animæ immortalitate ibi abstinuisse. Nam & mihi res erat cum homine, qui me calumniandi, inq; omnium invidiam vocandi, omnem occasionem quærebat; nec dum mihi, quid de quæstione ista statuẽdum sit, plane exploratum erat, quemadmodum nec hodie quidem est. Tantùm id mihi videtur statui posse, post hanc vitam, animam, sive animum hominis non ita per se subsistere, ut præmia ulla pœnasúe sentiat, vel etiam ista sentiendi sit capax. quæ mea firma opinio, facilè potest ex disputatione ista colligi, cum ex multis, quæ identidem a me ibi dicuntur, tum verò ex ipsa, de qua præcipuè agitur, sententia mea. Nam quamvis cum ipso Puccio disputans, qui, ut immortalitatem primi hominis ante peccatum probaret, animæ ipsius immortalitatem mihi objiciebat, ostendi, nõ propterea hominem dici poße immortalem, quia anima ipsius non moriatur: tamen satis apparet, me sentire, non ita vivere post hominis ipsius mortem animam ejus, ut per se præmiorum pœnarumúe capax existat, cum in ipso primo homine totius immortalitatis rationem uni gratiæ Dei tribuo, nec in ipsa creatione quidquam immortalis vitæ in homine agnosco. Iam caussa, quam suspicabaris me a quæstione illa tractanda cohibuisse, non est omnino vana. Quid

enim oportebat ea attingere, de quibus inter me & adversarium revera nulla erat controversia? Exemplum mei ipsius, quod contra me affers in Disputatione contra Volanum, non videtur omnino ad rem facere. Nam & de ratione qua Christus peccata nostra expiaverit disputandi, caussam mihi dederat ipsius Volani scriptum, & jam inter ipsos Evangelicos, si non in hoc regno, certè alibi multis in locis, constabat de mea circa hanc rem sententia, diuq́; jam erat, ex quo ipsam disputationem meam de Iesu Christo Servatore edere meditabar. De loco illo cujus explicationem quæris ita statuo, ibi animæ nomine, quemadmodum alibi sæpissimè, vitam significari, quæ certè non occiditur, etiamsi corpus ipsum occidatur. Vivere enim adhuc apud Deum is dici & potest, & debet, qui aliquando in vitam, eamq́; immortalem ab ipso omnino revocabitur. Hinc enim Christo ipso teste factum est, ut Deus, quamvis non mortuorum sed viventium tantùm sit Deus, non veritus sit se appellare Deum Abrahami, Isaaci, & Iacobi, qui jampridem ex ista immortali vita excesserant, & quorum corpora extincta fuerant. Corporis autem nomine, animæ nomini, quæ, ut dictum est, vitam significat, opposito, corporalem hanc vitam significari convenientissimum, meo judicio, censeri debet? De statu Ecclesiarum nostrarum nihil habeo quod tibi significem: ipse enim eum maxima ex parte ignoro. Angimur omnes plurimùm nostri Statorii absentia, quē utinam aliquando recipiamus. Sparsi enim erant rumores de exitio Ostrovii regii ad Turcam legati, cui
comes

comes se adjunxerat; quos tamen falsos fuisse speramus. Ego quidem Deum orare non cesso, ut nos utriusq; incolumi ad suos reditu consolari velit. Idem & tu facias, interimq; valetudinem tuam diligenter cures. Cracoviæ die 16. Novembr. Anno 1596.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA VI.

RESponsum meum, tum ad quæstionem tuam, tum ad eam quam meus affinis proposuerat, tibi eruditissime Volkeli satis fecisse vehementer lætor. Videtur tamen affinis meus adhuc non nihil de responso meo, si non de re ipsa, dubitare. Conatus sum in litteris meis quas ad eum scribo, scrupulum istum ei eximere. Utinam id efficiam, aliudq; responsum, quod ad aliam propositam ab ipso de usura quæstionem dedi, illi probem. Iam, quod Disputationis meæ cum Puccio editionem non probas, id, quamvis alioqui judicium tuum plurimi faciam, minùs me movet, quia quas tuæ sententiæ rationes affers, non satis validæ mihi videntur ad id diutiùs premendum, quod nō modò plerìq; amicorum, ut jam edatur, contendunt, sed ipse fateris reliquis meis scriptis magnam lucem afferre. Et certè si quæ sentio de rebus theologicis probari debent, & in animis aliorum firmas radices agere, necesse est disputationem istam publicè extare, quam propterea plurimi, qui alia quædam ex meis scriptis legerunt, & longè hinc absunt, magis quàm quidquid aliud ex reliquis meis

scri-

scriptis legere expetunt. Nam quod ais, ea ibi, tum de Christianorum resurrectione, tum de morte impiorum passim contineri, quæ a multis sine magna offensione, tum nostris, tum alienis legi non possint. scio equidem ista ibi contineri, sed, meo judicio, nec passim, nec ita apertè (cavi enim istud quantùm potui) ut quisquam vir pius facilè offendi possit, adeò, ut, quod nominatim attinet ad impiorum mortem, in quo dogmate majus est multò offensionis periculum, ea potiùs ex iis colligi possit, quæ ibi disputantur, quàm expreßè litteris consignata extet, adeò, ut lector, qui alioqui sententiam meam adversus Puccium de mortalitate primi hominis, quæ toto libro agitatur, quæq; ob non paucos quos habet fautores, parum aut nihil offensionis parere potest, probandam censeat, priùs sentiat doctrinam istam sibi jam persuasam eße, quàm suaderi animadvertat. Quicquid sit, veritas patefacianda est; nec oportuisset ullum ferme hactenus ex meis scriptis publicare, si legentium offensio cavenda fuißet. Quid sub ejus disputationis finem de infantibus subjunxerim, quod durũ cuiquam videri possit, prorsus nescio. Ibi enim nihil aliud lego, nisi Puccium infantibus, studio suo inquirendi de ipsorum salute, prodesse non posse, id quod omnes, ut arbitror, verissimum esse fatebuntur. Quod si illa intelligis, quæ multis paginis ante finem scripsi, cum infantes fidem non habere disputo, non video quis meritò eis offendi queat, cum idem ferme omnes, quod attinet ad ipsam fidem, mecum sentiant, & si quid inde deduco, nemo non sit agniturus id ne-
ceßa-

cessariò fieri. Legatus & Statorius salvi domum redierunt. quod quidquam ad Dei gloriam amplificandam effecerint, nec audivi, nec verisimile est. Doctor Buccella Varssaviæ est: ego verò in antiquo meo hospitio ná Bráckiey vlicy habito, dubi° adhuc, an posthac sim, ut antea, apud D. Buccellam habitaturus, quamvis ipse id percupiat. Deus tibi, mi Volkeli, perpetuò adsit. Cracoviæ die 8 Martij 1597.

Ad Generosum Dñ. CHRISTOPHORUM Morstinum Philippoviæ Capitaneum.

F. SOCINI EPISTOLA I.

Salutem a Deo & Christo, &c.

GRatias tibi ago, quòd ad me scripseris ea, quæ resciveras de statu nostrorum fratrum Lithvanorum, qua de re plenius etiam rescivi ex relatione Licinii, qui ad hanc Synodum venit. in qua hactenus ea sunt in disputationibus tandem confirmata, quæ anno ab hinc altero in theses quasdam redacta, & majore ex parte jam constituta fuerant; quarum thesium exemplum, memini me ad te eo tempore misisse. Actum est præterea toto hesterno die, de fine & usu cœnæ Domini, & tandem fere ab omnibus tam corde, ut creditur, quàm ore conclusum, nullum esse certum hujus ritus finem, præter commemorationem & prædicationem mortis Christi. cujus corpus & sanguis, ibi nec corporaliter nec spiritualiter edatur

tur & bibatur magis quàm alibi a Christi fidelibus, quorum fides hoc ipso ritu non augeatur, nec confirmetur, sed si quid tale ibi fiat, aut si quid utilitatis ad eos inde manet, præter eam quam quis ex eo percipit, quòd Deum & Christum ejusq; beneficia laudat & commemorat, idq; ex ipsius Christi instituto, illud non ex ipsa Cœna Domini per se, sed ex Dei verbo, aliisq; rebus quæ illi adjungi & possunt, & solent, omnino proficisci. Repugnarunt quidam pauci ex Senioribus huic apertissimæ veritati, victi tamen cesserunt, præter unum Dn. Niemojevium, qui licèt, judicio meo, ea coactus fuerit confiteri, quæ priùs nō confitebatur, ex quibus necessariò sequitur, illum immeritò sese cæteris opponere, tamen mordicus adhuc suam sententiam tenet. Cujus rei caussam arbitror esse, quòd jam ante aliquot annos libellum edidit Polonicum contra Theses Emanuelis Vegæ latinas, in quo illam asserit, quamvis a me ante editionem monitus fuisset, ne id faceret. Nihil præterea fortasse aliud circa dogmata in hac Synodo constituetur. Quod si quid tamen actum fuerit, id facilè a fratribus Lithvanis tecum communicabitur. Librum Disputationis meæ adversus Franciscum Davidis recepi. Gaudeo quòd tibi placeat ac planè probetur. ut idem toti cœtui videatur, fieri vix potest plurimis de caussis, quas nunc scribere non est opus. Si aliqua tamen hujus operis edendi facultas dabitur, faciam te nihilominus certiorem. Illa duo loca in scriptis meis nihil prorsus inter se pugnant, cum in uno affirmatè loquar, in altero verò, per modum, ut vocant, concessionis.

sionis. Nam alioqui in utroq; scripto constanter affirmo, fieri non posse, ut quis firmiter credat ea quæ Christus dicit vera esse, nec tamen illi confidat & obediat. Verùm ostendo hoc non ex eo esse, quòd quisquis alicujus verba aliquid monentis vera esse credat, illi etiam confidat, sed quod promissa quæ Christus monitionibus suis, id est, præceptis adjunxit, ejusmodi sunt, ut non possint credi, quin simul eorum obtinendorum gratiâ præceptis obediētia præstetur. Quod si fieri posset, ut quis Christi verba vera esse crederet, nec tamen faceret quæ præcepit, neque Christo confidere is dici posset, nec talis Christi verbis adhibita fides, eum quidquam, quod attinet ad justificationem coram Deo, juvaret. Vt intelligatur, si tamen tali fidei, quæ eo continetur quòd quis credat Iesum esse Christum, scriptura tribuit, quòd nobis vitam æternam conciliat, id non fieri quia revera hæc ipsa fides ea sit qua justificamur, sed quia per accidens, nimirum propter ingentia illa promissa, nemo hac fide potest esse præditus, quin Christo consequenter ac necessariò confidat eiq; obediat, quæ est illa in Christum fides, qua revera coram Deo justificamur. Plura non dicam. Res enim in ipsis scriptis est apertissima, si modò acuratè legantur. Et simul his litteris finem imponam, præsertim cum alioqui sim occupatissimus. Deus tibi, uxori, liberis, socruiq; tuæ matronæ lectissimæ perpetuò adsit & faveat. Lublini die 5 Iunij. 1593.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA II.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Nihil dubito, quin pro insigni tuo in me amore, quæcumque mihi accidant tibi quodammodo sint communia, summasq́ tibi ago gratias, quòd me ita diligenter, in gravi illo meo casu, & consolari & animare non prætermiseris. Ego quidem, per Dei gratiam, in dies magis in eo patienter atq; adeò lætanter ferendo, sum confirmatus. Cum homine illo, mei caußa, nihil revera umquam a quoquam actum est, quod ego quidem sciam. Tantùm cum D. Lucas del Pace audiret me sibi, quid mihi ab homine isto accidißet, narrantem, sua sponte, cum levem aliquam amicitiam, seu potiùs simplicem notitiam inter se & illum esse diceret, promisit se tentaturum, ut illi persuaderet, ne posthac quicquam injuriæ ampliùs mihi faceret. id quod unum ego curabam, condonata illi ex animo jam accepta ab eo injuria, cujus nullam pænitus satisfactionem quærebam. id quod postridie ejus diei effecit; immo tandem eò hominem adduxit, ut diceret, se tum, cum in me tam turpiter deliquit, ebrium fuiße: & si fuisset sobrius, numquam id facturum fuisse. quare rogabat, ut nihilominus vellem ei esse amicus, quemadmodum ipse mihi futurus esse, fide ipsi D. Lucæ data, se in posterum nè minima quidem ratione me offensurum. hoc tamen addito, ut curare vellem, ne jam ampliùs parẽs ipsi iratus esset, quemadmodum jam diu fuerat, præsertim verò post-

quam me ita malè tractasset. Qua in re illi per litteras, & ad fratres submontanos, & ad ipsum ejus parentem datas plenissimè satisfeci. adeò ut sperem, post plurimas difficultates tandem illi patrem reconciliatum fuisse. Ante cujus reconciliationis præstitutum diem, præ se tulit ipse, velle se mihi priùs coràm reconciliari, veniâ petitâ &c. quo facilior redderetur cum patre reconciliatio, id quod in Dn. Lucæ ædibus ut fieret ipse rogavit. quo mihi a Dno Luca significato, annui libenter, & promisi me illuc iturum, simulatq; mihi indicatum esset. Sed postea, quæcumq; hujusce rei fuerit caussa, nihil actum est. Arbitror ipsum puduisse, & existimasse ad paternam reconciliationem impetrãdum, satis futurum id, quod ejus rogatu antea scripseram. Deus ipsius misereatur, & me ab omni malo custodiat. Labores mei hactenus editi, ni fallor, sunt isti. Responsio ad Palæologum pro Racoviensibꝰ. Disputatio de loco septimi cap. ad Romanos. Animadversiones in Theses Collegii Posnaniensis. Disputatio adversus Volanum. Examinatio argumenti pro trino & uno Deo, unà cum respõsione perbrevi ad quasdam theses. Synopsis justificationis nostræ per Christum. De fide & operibus, quod attinet ad justificationem nostram. De auctoritate sacræ scripturæ. Responsio prior ad Theses duas Francisci Davidis de non invocando Christo. Explicatio initii Evangelii Iohannis, quæ polonicè quoq; fuit edita, multò ante quàm huc advenirem. Antivujekus polonicus, & nuper Disputatio de Iesu Christo Servatore. Latinus antivujekus est adhuc sub prælo. nam

typographus per aliquot septimanas hoc opus intermisit, kalendariis, & nescio quibus aliis excudendis intentus. quod non absolvetur, ut conjicio, nisi fortasse post mensem, aut quadraginta dies. Lublinum enim typographus abiit, filio Radekii relicto, qui id curet. Libellum de auctoritate scripturæ ad te mittere nequeo, quia unum tantum latinum exemplar in meum usum reservatum habeo, nec plura jam habendi spem ullam eße credo. Si Gallicè noßes, poßem tibi satisfacere. Gallicè enim hoc opusculum ab amico conversum, & imprimendum datum fuit, indeq; ad me pauca quædam exemplaria missa. Misissem ad te saltem exemplar unum disputationis de Servatore, sed neq; hic nuncius certus erat, & cum pedes eßet, haud satis commodè fortaße illud afferre potuißet. Si speres aliquot exemplaria posse per te in Lithvania distrahi, curabo prima quaq; occasione, ut ad te afferantur. De expeditione ista generali constituta, crediderim, si nullo pacto vitari possit, quin aut eatur, aut bona perdantur, nec satis futurum sit pecuniam dare, quâ alius tui loco conduci possit, sine Christi præceptorum violatione posse te armari, & proficisci, dummodo a quoquam occidendo, membrive mutilando abstineas: alioqui, nondum video, quomodo periculum, quod non proficiscenti imminet, salva Christi obedientia effugi queat. Ac sanè hic, quemadmodum etiam ad fratres submontanos scripsi, potiùs doceri, quàm docere velim. Vale unà cum tuis omnibus, quibus a Deo omnia felicissima assiduè & opto, & precibus contendo. Cracoviæ die 3 Februar. 1595.

Ad eundem PHILIPPOVIAM, EPISTOLA III.

Salutem a Deo & Christo, &c.

BInas accepi litteras tuas, ad quas nullum adhuc responsum dedi. Priores scriptæ ex parte fuerant die 13 Iulii, sed non datæ nisi post dies complures, & non parum auctæ, immo ejusmodi auctuario completæ, quod lõgius sanè, quam epistola familiaris ferre videtur, responsum postularet, nisi is tu esses, qui facilè ea etiam, quæ concisè dicta fuerint, percipere potes. Respondebo igitur ad quæstionem mihi a te propositam, breviter admodum pro ejus difficultate, ac tentabo (quod tamen non spero) an paucis verbis id apud te efficere possim, quod alii hactenus longa fortaßè disputatione efficere non potuerunt. Attigi autem fundamenta quæstionis istius solvendæ, in disputatione mea de aquæ baptismo. Fundamenta hæc sunt. Præceptum non comedendi sanguinem, pugnat cum libertate Christiana, & Christianæ religionis ab ejusmodi ceremonialibus (ut loquuntur) præceptis abhorrentis ratione, & cum expressa Pauli apostoli, ab ipsoq́; repetita sæpius regula, quæ est, quod ad cibos attinet, nihil eße vitandum homini Christiano. Nec obstat præceptũ de sanguine nõ comedendo datum a Deo, etiam ante discrimen populorum, quandoquidem legis divinæ perfectio, Christo reservabatur ejusq́; apostolis. Ante quæ tempora voluit Deus, perpetuò ab ipso orbe condito, extare in ratione divini cultus & obedientiæ ipsi præstandæ imperfe-

ctionem aliquam, quæ Christo adveniente sublata, fidem faceret, doctrinam ab ipso allatam esse plenè cœlestem, nec umquam, dum orbis terrarum stabit, ulli mutationi aut correctioni obnoxiam futuram. Istius imperfectionis ab ipso orbe condito testimonium tibi sit, tum præceptum ipsi primo homini datum, tum illud, quod ex ipso 9. capite Geneseos abs te allato intelligi potest, non licuisse videlicet ante diluvium ex bestiarum carnibus comedere. Quam imperfectionem sustulit quidem Deus, in mundi illa quasi renovatione, sed non omnino, sanguinis earundem bestiarum usu vetito. Christo enim ejusq; temporibus, hæc gloria legem Dei implendi, id est perficiendi, reservabatur. Iam ex duabus caussis, cur sanguinis bestiarum esum, Deus, ante Christi adventum vetuerit, unà tantùm, non utraq;, ut tibi videtur, adhuc manet, ea videlicet, quòd animantis anima sit in sanguine; quæ quale pondus, apud homines perfectissimam disciplinam profitētes, habere debeat, quilibet per se judicare potest, cum in sanguine jam mortuæ animantis non magis sit anima, quàm in reliquo ejus corpore, ut ne quid dicam, nihil revera esse cur non liceat id comedere, in quo anima ipsius animantis sit. Adde, quòd etiamsi caussa ista & planè adhuc maneret in ipso mortuæ animantis sanguine, & justa alioqui posset videri caussa ab ipsius esu abstinendi: tamen propter id, quod præceptum istud continet adversus naturam (ut sic dixerim) Christianæ religionis, nobis ista curanda non essent, præsertim Paulo apostolo disertè regulam illam, de qua antè di-

tè diximus, circa ciborum uſum ſtatuente. Nam quæ (rogo) cauſſa potuit eſſe decentior, ut Deus die ſeptima aliquid operari vetuerit, quàm ea quæ ab ipſomet affertur, quòd ſcilicet ipſe in mundo creando ſex diebus operatus fuerit, ſeptimo autē quieverit. et tamen, eodem Paulo teſte, apertum eſt, Chriſtianos a diei ſeptimi, ſeu ſabbati obſervatione eſſe liberos, quamvis cauſſa iſta, dum mundus ſtabit, perpetuò ſit duratura. Altera cauſſa non comedendi ſanguinis allata Levit: 17., quam tu ſimiliter etiamnum durare putabas, meo quidem judicio planè ceſſat, cum ſub Chriſto nullæ fiant per ſanguinem expiationes, ſaltem ſanè per beſtiarum ſanguinem. de tali enim ſanguine accipienda omnino ſunt verba Moſis, nec ſi cauſſa iſta adhuc duraret, plus virium haberet quàm altera illa in diſciplina quidem, ut dixi, perfecta, qualis eſt Chriſtianorum. Cæterùm ſi quis eſt, qui moveatur decreto illo Eccleſiaſtico Act: 15., quominus ſanguinem beſtiarum comedere audeat, animadvertat eodem decreto contineri interdictum ea comedendi, quæ ſacrificata ſunt idolis, quorum tamen eſum Paulus concedit, modò id citra ſcandalum & offenſionem fiat infirmorum. Vereor, ne, qui pauca hac de re verba me facturum eram pollicitus, nimis multa tibi feciſſe videar. Quod ſi volueris, me plura ſcribere, morem tibi geram, & tibi aliumq; omnem ſcrupulum eximere conabor. Cracoviæ die 16 Novemb. 1596.

Ad eundem Epistola IV.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Gaudeo responsum meum ad quaestionem tuam, etsi breve, omnem ferme dubitationem, ut scribis, tibi exemisse. Non *arbitror autem, me in eo brevi, responso ad probandum nos sanguine & suffocato non prohiberi, usum fuisse ratione illa, quòd idolis immolata, in apostolico illo decreto unà cum istis fuerunt vetita, & tamen eis simpliciter non prohibeamur vesci. pessimè enim, aut certè sophisticè argumentatus fuissem. non ego hîc argumentor, sed contra sentientium argumentum, ex decreto illo ductum, refello; quod vel ipsum instantiae nomen, quod vel a me in ratiocinatione mea expressum, vel tibi a veritate extortum, ipse commemoras apertè indicat. Cave posthac, ne tibi id accidat, quod Trinitariis nobiscum disputantibus mirum quàm frequenter contingat, ut scilicet exceptiones nostras ad ipsorum argumenta, pro nostris argumentis habeant.* Exceptio *sive instantia ista rerum idolis immolatarum, est validissima adversus illos, qui decreto illo apostolico nituntur; adeò, ut si quis ex eodem decreto probare vellet, nobis interdictam esse ipsam scortationem, propter eandem instantiam non rectè argumentaretur.* Ex *aliis plurimis, iidemq; apertissimis testimoniis, istud demonstrari, & potest, & debet. Sic, si alia sunt testimonia aut rationes, quibus demonstrari possit usum sanguinis & suffocati Christianis esse interdictum, proferantur ista in medium, non ad in-*

stantiam istam refellendam, & argumentum ex decreto illo ductum defendendum, huic enim rei ineptissima ista sunt; sed ad aliud, aliavé argumenta formanda. Sed jam ad ista, quæ ipse iterum affers, per responsiones meas jam ad te scriptas, habes, ni fallor, omnino quid solide, & ex totius religionis fũdamentis respondeas. De usura, antequam vel pecuniam haberem, vel futurum aliquando cogitarem, ut aliunde, quàm ex mearum possessionum proventibus, me alerem, semper fui hujus sententiæ, eam non esse per se ullo modo vetitam, quidquid vel morales philosophi, vel Theologi nostri contra disputent. Rationes tam philosophorum, quàm theologorum, nunc, quia nec temporis satis habeo, nec epistolæ modum excedere statui, missas facio, & duo tantùm verba de sacrarum litterarum testimoniis dicam. Primùm igitur id pro concesso pono, usuram in toto Novo testamento non inveniri prohibitam, immo non leve argumentum esse affirmo permissionis ejus, quòd nusquam, cum toties in eo commemorentur illa, quæ in moribus nostris & actionibus pugnant cum spiritu & Evangelii doctrina, & quodammodo enumerentur, inter ista nulla prorsus ipsius fiat mentio. Hoc jacto fundamento, ad testimonia Veteris testamenti dico primùm, quidquid extra ipsam legem per Mosen datam de vetita usura legitur, secundùm ipsius legis verba accipiendum esse, neq; enim prophetæ quidquam legi addiderunt, sed tantùm illam latiùs exposuerunt. Deinde assero, ex testimoniis legis i-

gis ista de re explicanda, esse pauciora, atq; ut sic dixerim, contractatiora, per plura & explicatiora, præsertim cum alioquin etiam id tantùm, quod explicatiùs in hac materia dictum est, sit rationi consentaneum. Iam tria loca omnino sunt in lege, ubi usura prohibetur, ea sunt Exo. 22 Levit. 25. Deut. 23. priora duo quæ sunt sanè plura, quàm reliquus unus locus, explicatè usuram tum vetant, cum a fratre paupere accipitur. Itaque etiamsi in tertio reliquo simpliciter dicatur, a nullo ex populo accipiendam esse usuram, explicandum est dictum istud ex duobus præcedentibus. quod enim in illis dicitur, cum ratione planè consentit. hoc autem ita simpliciter acceptum adeò cum ratione pugnat, ut in nulla natione aut religione usu umquā comprobari potuerit. immo aliquod usuræ genus ubiq; semper fuerit permissum, & quod plus est, ad ipsorum pauperum utilitatem publicè sæpe receptum, ac constitutum. Adde, quòd in isto tertio loco, cum in eo libro sit, in quo fit repetitio legis, subaudiendum est, si quid in lege ferenda prolatum isthic omissum fuerit, ut in repetitionibus usu venire solet. Nihil autem dico, quòd *vocabulum ipsum, quo usura ibi significatur, innuere per se videtur de usura illa agi, quæ cum damno sit illius a quo exigitur. Morsum enim vocabulum istud declarat, & propterea Vatablus ibidem annotat,* Per morsum Hebræi fœnus intelligunt, quo nocemus proximo. *Quidquid igitur, sive apud Davidem, sive apud Ezechielem, sive uspiam alibi in usuræ detestationem legitur, secundum hunc sensum, &*

de hoc

de hoc fœnoris genere intelligendum est prorsus: isto autem sensu fœnus in ipso Novo testamento, tunc interdictum nobis est, cum disertè avari & rapaces esse prohibemur, & alteri ea facere jubemur, quæ nobis fieri vellemus. Deniq; si quodlibet fœnus per se detestandum eßet, numquam disertè permisisset Deus populo Israëlitico extraneis fœnerari, ut permisit in illo ipso Deuteronomii loco, ubi fratri fœnerari simpliciter vetat. Concludo igitur, nullum fœnus per se divino ullo præcepto prohibitum esse, nisi illud, quod cum proximi ipsius, a quo exigitur, damno fiat, nec quicquam cavendum præterea restare, nisi scandalum & offensionem aliorum, quæ tamen tunc demum vitanda est, quando alioqui in nullam aliam majorem necessariò sit incurrendum. Mihi, si pecuniam, quam habeo, fœnori non darem, multò majus scandalū & offensio præstò esset, quàm nunc cum do. Nam & me, & filiam meam ad summam inopiam, extremamq́; egestatem redigerem, ex qua utriq; nostrum ingentia, salutis ipsius æternæ jacturæ faciendæ, pericula imminerent. præterquàm, quòd nullo pacto licet, ut ego consumam ac dilapidem, quod non nisi ex parte meum proprietate est, sed usu tantùm. Si hactenus ex pecuniola, quam habeo, nihil fœnoris accepissem, tota jam, ante duos tresvé annos, pœnitus consumpta fuißet. Quàm autem verum sit, me non avaritia ulla, sed necessitate adactum fœnus accipere, id vel ex eo constare potest, quod etiamsi quinctus jam sit annus, ex quo maxima temporis parte, habitatione & mensa D. Buccellæ gratis utor; tamen mi-

 nùs pe-

nùs pecuniæ nunc habeo, quàm cum apud ipsum habitare cœpi. Multò plura ad factum meum excusandum dicere possem: sed tantùm hoc addam, utinam omnes qui fœnus accipiunt, id tam explorata, & salva recta conscientia faciant, ut ego facio. Nolui autem, ut cum aliis etiam fratribus feci, hanc occasionem prætermittere tibi hac in re mei rationem reddendi, & rogo ut hanc meam digressiunculam boni consulas. Iam quod attinet ad bona in pignus accepta, non est dubium, hìc non esse merum fœnus, propter incertitudinem, ut ita dicam, proventuum, & periculum aliquando ipsius sementis perdendæ, ac præterea laborem & curam illam proventus colligendi. Sed tamen propter aliquas circumstantias sæpiùs contingit, ut hìc gravius erretur, quàm in ipso puro fœnore. Itaq; ut in illo, sic in pignore diligenter cavendum est, ne ex contractu isto proximus tuus damnum sentiat. Si plus temporis haberem, plura de toto hoc argumento scriberem. Sed si tibi hæc pauca non satisfacient, potero deinceps aliquid addere. Vale affinis optime atq; amantissime. Cracoviæ die 8 Martii 1597.

Ad eundem EPISTOLA V.

Salutem a Deo & Christo, &c.

RElegens litteras tuas ad quas nuper rescripsi, animadverti, me nihil respondisse ad id quod scribis de caussa illa ab ipso Deo allata, quòd anima sit in sanguine. Ais enim, te non satis intelligere,

quod aßerui, nō magis animā esse in sanguine quàm in carne mortuæ animantis. Neq; enim videre potes, quomodo igitur caußa ista potuerit a Deo afferri, cum non de viva, sed mortua animante ibi agatur. Atqui mi affinis, hoc est quod mihi volui, Deum sui illius interdicti caussam attulisse, quam, si quis paulla diligentiùs consideret, agnoscet illam esse aut nullam, aut infirmissimam. id quod sapientissimè nihilominus Deus fecit, ut cum ejus populus, ipsumq; adeò genus humanum adultius eßet factum, & exercitatiores haberet sensus ad cognoscendum, quænam revera sint divina & in perpetuum permansura præcepta, vel ex caussa ista interdicendi esus sanguinis, quæ nihil solidi habet, agnosceret interdictum istud, non debuisse esse perpetuum, ut pote quod non aliunde pendeat, quàm a mera & sola Dei voluntate. Vale affinis & frater carissime ac præstantissime. Cracoviæ die 12 Martii 1597.

Ad Generosum Dominum HIERONYMUM MOSCOROVIUM F. SOCINI EPISTOLA.

Salutem a Deo & Christo, &c.

NVllas tuas litteras in tuo Smigliam discessu ad me datas vir clarissime accepi. Hæ autem quas inde reversus dedisti, gratissimæ mihi fuerunt. Nihil tibi cedo desiderio, ut unà aliquando simus. Persuasissimumq; mihi est, me magis aut certè non minus tua consue-

consuetudine juvari posse, quàm te mea, ob variam solidamq; tuam eruditionem, & singulare acumen ingenii ac judicii tui. Speroq; si vixero, aliquando fore, ut hoc meum desiderium ex parte expleam. Sententiam de baptismo meam paucis accipe. Ego ita sentio, præceptum generale ac perpetuum de aquæ baptismo accipiendo Christi Ecclesiæ nullum fuisse datum. præcipuè verò quod ad eos pertineat, qui in ipsa Christi Ecclesia sunt nati & educati, sive alia quacumque ratione Iesu Christi nomen perpetuò ac publicè sunt professi. Itaq; ejusmodi homini, simpliciter ac per se rem adiaphoram sive indifferentem esse statuo, baptismum aquæ accipere. Si hujus meæ sententiæ confirmandæ rationes, ut petis, hîc explicare velim, justus mihi liber scribendus fuerit. sed jam talem librum complures ab hinc annos scripsi, ejusq; exemplum invenies vel Smigliæ apud Ostorodum, vel Racoviæ apud Lubieniecium, qui illum & simul auctoritatem eum ad Ostorodum mittendi a me habuit. Quamquam non est quod magnopere cures librum istum legere; quando ex altera parte certum esse debet, te, tuiq; similes, qui videlicet alioqui ecclesiarum nostrarum doctrinam probatis, eamq; in hoc regno cæteris omnibus anteponitis, nihilominus tamen aquæ baptismum accipere debere. Quamvis enim id per se, ut dixi, vobis adiaphorum sit, nec alioqui necessarium, tamen ædificandæ ecclesiæ, & sese cum fratribus quàm arctissimè conjungendi studium, ad quod vos Dei & proximi charitas adigit, omnino jubet, ut id faciatis. Adde quòd, si id non facitis, ipsius mensæ

us mensæ Domini, ubi Christi mortis commemoratio & concelebratio cum solenni gratiarum actione fit, participes non estis; cum tamen Christus ipse jusserit panem illum frangi & comedi, itidemq; vinum illud infundi & bibi in sui commemorationem, hocq; jussum ac præceptum, & generale & perpetuum in Ecclesia esse, ex Pauli verbis 1.cor.10.& 11.abunde constet. Quod si roges, cur igitur ego aquæ baptismũ non suscipiam. Respondeo, me hujus consilii mei singulares, easq; judicio meo inexpugnabiles, rationes & caussas habere, quas hîc tibi ex parte exponam. Scire igitur debes, me a primo ipso initio, cum in Poloniam, ut in Transylvaniam me conferrem, veni, rogatum a fratribus Cracoviensibus sententiam illis meam de baptismo aperuiße, idemq; in Transylvania facere quodammodo coactum fuisse; ex Transylvania verò non ita multò post in Poloniam commorandi gratia reversum, eorumdem Cracoviensium, nec non Lublinẽsium fratrum rogatu, vel potius jußu librum illum conscripsisse, cujus antea mentionem feci, eũq; legendum dedisse, meamq; de baptismo sententiam ab eo tempore, & publicè inter fratres professum fuisse, & in nonnullis aliis Europæ regionibus apertè cum piis hominibus, per litteras & scripta communicasse; quippe qui, charitate ita jubente, vehementer cupiam, ut si fieri possit, omnes ejusdem mecum sententiæ sint. Primum enim scio, innumerabiles ferè homines inveniri, qui vel nullo umquam aquæ baptismo tincti fuerunt, vel baptismum, quem infantes cum essent, acceperunt, pro vero aquæ baptismo non ba-

non habent, & interim baptismum ritè suscipere, nonnisi cum maximo periculo, possunt. quibus si persuasum fuerit, baptismum ritè susceptum, unicuique, qui Christianus esse velit, omnino necessarium esse, vel sine ulla caussa (ut ego quidem censeo) in gravissimum aliquod periculum se conjicient, vel rem ex ipsorum sensu necesseriam ad salutem metu adacti spernent, quod sine certa ipsius salutis jactura vix fieri ab illis potest. Debeo igitur, quo istos, quantum in me est, tanto discrimine liberem, curare, ut hanc quam statuo veram de aquæ baptismo sententiam agnoscant, vel, si jam agnoverunt, in ea persistãt. Deinde scio, aut certè meritissimo suspicor, non exiguum numerum haud impiorum hominum esse, qui sese cœtibus nostris apertissimè adjungerent, aut certè, non ita, ut faciunt, a nobis abhorrerent, atq; hac ratione facilè ad divinæ veritatis cognitionem pervenirent, nisi aquæ baptismus a nostris hominibus usurpatus illos deterreret. Ex quo fit, ut non pauci, qui satis alioqui animadvertunt, apud alios divinam veritatem non esse, tamquam oves errantes vagentur, & sic vel athei tandem fiant, vel aliter nihilominus pereant. Quamobrem vel curare vel optare saltem debeo, ut Ecclesiæ nostræ, hoc, quod ego minimè necessarium baptismi jugum & arbitror, & palàm jam diu appello, fratribus, & ad ipsos accedentibus, imponere aliquando desuescant. Hæc autem & alia similia, quæ mihi ita de baptismo sentienti & docenti vel optanda, vel etiam curanda sunt, omnino, quantum in me est, impedirem ac prohiberem, si
ego ipse

ego ipse aquæ baptismum suscipere, præsertim nulla protestatione coram omnibus antea adhibita, me id non facere, quia rem per se necessariam, sive a Christo jussam esse tandem agnoverim, sed ut me cum fratribus arctiùs conjungam, velleq; mihi posthac liberum esse hac de re, & privatim, & publicè disputare, meamq; sententiam aliis persuadere, quam protestationem fratres a me fieri nullo pacto concederent. Hæ rationes in te & aliis, qui nec sententiam de baptismo meam umquam alios docere instituerunt, nec eamdem quam ego, aut similem vocationem habent, nec deniq; de ipsa sententia, æque atq; ego sunt persuasi, planè cessant, & interim illæ vigent, quas supra commemoravi, quæ vos alioqui ad aquæ baptismum, licèt per se non necessarium accipiendum hortantur & cogunt. Et de his hactenus. Libellum tibi a me commodatum, ut tamdiu apud te habeas, donec illum accuratè perlegeris, non modò facilè patior, sed etiam vehementer cupio, doleoq; id tibi hactenus per tuas occupationes facere non licuisse. Quæ fuerint aut etiamnum sint tua cum Adversariis certamina, ut mihi iterum significes rogo. tuæ enim litteræ, quibus id significabas, ut ab initio dixi, non sunt mihi redditæ. Christianæ ac liberales pollicitationes tuæ, mihi gratissimæ, semper erunt caussa cur tibi plurimùm debeam, & si usus venerit, me quin ex animo ista scripseris nihil prorsus dubitare, faciam ut cognoscas. interim quas tibi possum maximas gratias ago, meq; ad tibi in Domino inserviendum paratissimum offero. Vale.

Ad Valentinum Smalcium Gothanum Thuringum, Smiglam.

F. Socini Epistola I.

Eruditione ac pietate haud vulgari prædito atq; præstanti Domino Valentino Smalcio, amico & fratri in Christo vehementer colendo.

Salutem a Deo & Christo, &c.

NON *dubito, vir ornatissime, quin ex fratribus istis ea de me audiveris, unde, cujusmodi alioqui sim, conjicere potueris, me non contemptione tui, aut animi elatione aliqua, ad humanissimas tuas litteras nihil hactenus respondisse.* Et *sanè alia longè diversa hujus rei caussa fuit. Ego quidem mecum optimè agi existimo, si quando mihi datur occasio, ad tui similes, id est, ad divinæ veritatis cupidos scribendi, cumq; ipsis amicitiam ineundi. Nec aliud quidquam, cum tuas litteras accepi, sum miratus, nisi quòd tãti a te fierem, ut ad me prior scriberes, meãq; amicitiam tibi expetendam judicares. Cujus rei nomine me tibi plurimum debere agnosco; sanctequé polliceor tuam amicitiam mihi fore gratissimam, quam & augere, & confirmare litteris ad te datis curabo, ubi aliquid scribendi sese occasio obtulerit. Tuæ quidem litteræ fusiùs ad scribendi materiam mihi suppeditarunt, proposita abs te in eis quæstione, de corporis Christi glorificatione statim post resurrectionem. Sed quia in gratiam quoq; Vojdovii nostri*

hac de

hac de re aliquid paullo accuratiùs scribere constitui, neq; satis mihi compertum est, has ipsas literas non perituras, in aliud tempus, hoc est, cum certum aliquem nuncium nactus fuero, tuæ petitioni scriptione hac mea, quam meditor, isthuc missa satisfacere distuli. Quod scripta mea haud illibenter legas atq; examines, animos mihi addidit istud faciendi quod petis, & si quid aliud ex me te desiderare cognovero, quatenus ingenii corporisq; vires meæ ferent, quatenusq; per alias aut necessarias, aut graviores occupationes licuerit, tibi gratificari conabor. quamquam is ego sum, qui potius in rebus divinis pernoscendis (hac enim de re hîc agitur) alienæ opis indigeam, quàm ut aliis opitulari ipse possim. Tametsi enim non pauca hactenus scripsi, quædam etiam edidi, aliaq; & scribere, Deo volente, & edere adhuc cogito (quod equidem non facerem, si me harum rerum prorsus ignarum arbitrarer) tamen multò plura sunt, quæ ignoro, quàm quæ non dicam scio, sed scire omnino velim. Tu cui, ut arbitror, vel potiùs conjicio, in florenti ista ætate nihil deest, ad rerum divinarum scientiam non vulgarem sibi comparandam, incumbe in id quantum potes, atq; enitere, ne tibi inaniter tempus effluat, meque imitari noli, qui nescio quo malo genio ductore, cum jam divinæ veritatis fontes degustaßem, ita sum abreptus, ut majorem & potiorem juventutis meæ partem, inanibus quibusdam aliis studiis, immo inertiæ potiùs atq; otio dederim. Quod cum mecum ipse reputo, reputo autem sæpissime, tanto dolore afficior, ut me vivere

quodammodo pigeat. Quamquam me perpetuò divina misericordia consolatur, quam mihi, omnium indignissimo licèt ac nocentissimo, tribui re ipsa experior atq; sentio. Cave tu ne in has difficultates tua aliqua desidia aut negligentia te conjicias, &, si in bonis litteris informandos pueros suscepisti (quod ego munus, cum honestissimum, tum Deo gratissimum esse censeo: sunt enim multi prophani alioqui, & quidem nobilissimi scriptores, qui prælegi pueris Christianis meritò possunt) quicquid temporis a labore isto tibi vacuum fuerit, id in litteris rebusq́; sacris perpendendis ponere memineris, ut suo tempore Christi Ecclesiam juvare possis; erroribus qui eam undiq́; circumsistunt propellendis, & ab ea quàm longissimè removendis. Sic te Deus juvet, atq; assiduè tueatur & protegat. Vale juvenis ornatissime. Cracoviæ die 25. Novembris. Anno 1593.

Ad eundem Smiglam.
F. Socini Epistola II.

Pietate atque eruditione ornatissimo juveni domino Valentino Smalcio, Smiglensis Scholæ Rectori, amico & fratri in Christo carissimo & honorando.

Salutem a Deo, & Christo, &c.

IAM diu est, frater in Christo carissime, ex quo binas eodem tempore tuas litteras accepi, ad quas respondendi hactenus nulla facultas fuit, cum nuncius nullus esset. Arbitror Deum ipsum curaße, ne in

Synodo

Synodo vestra præterita adessem, ne mihi cum Abbate illo concertandum esset, cujus adversus me nominatim editus liber, tot blasphemiis & calumniis est refertus, & tantæ disputandi inscitiæ plenus, ut mirer ejusmodi hominem inveniri. Opus, cujus in libelli de baptismo præfatione mētionem facio, a me aliquando scribendum erit, si Deus voluerit. Catechismus meus vix ante annos tres inceptus, est statim postea perpetuò ferè intermissus. Quod quædam ex Disputatione mea cum Francisco Davidis excerpseris, gratissimum mihi fecisti, nec erat cur Moscorovius noster aliter existimaret. quæ spes hujus libelli edendi sit, ex Radecio intelliges. Disputationis cum Francisco Puccio unicum exemplum habeo, quo carere ne ad brevissimum quidem tempus ullo modo possum. Quid de me loquantur & sentiant quidam, qui inter fratre haud infimum locum obtinent, jam nihil curare constitui. Hoc tantùm curabo, ne ego propterea de studio meo in universum cœtum quidquam umquam remittam. Quod Smiglensis vester cœtus minuatur, id non sine aliorum cœtuū augmēto & commodo fiet, vobisq; apud exteros minorem invidiam conciliabit. Quare non est quod vos hoc damnum vestrum admodum affligat. Hubertum illum Gallum quem nominas, & cujus verbis me salutas, me novisse non memini. Tantùm fuit mihi per literas amicitia cum Huberto quodam Coquiel, non Gallo homine, sed Brabanto, qui etsi mercaturæ operam dabat, tamen a veræ pietatis studio, & rebus divinis penitiùs inquirendis nihil aberat. Vtinam iste

ad nos accessisset, & vobiscum esset. Quicumq; verò is fuerit, cujus nomine me salutasti, illi meis verbis, si istbic est, rogo gratias agas, & me ad illi serviendum paratum esse dicas. De meo illo satis sanè, si carnem spectes, acerbo casu, non erat, si spiritus rationem habere velis, quidquam dolendum. Immo Deo & erant, & sunt gratiæ agendæ, quòd velit me aliquid, propter ipsius & Christi gloriam perpeti, mihi interim eam animi constantiam tribuat, ut eò magis ad meæ vocationis cursum implendum sim animatus. Est tamen quod tibi plurimùm debere fatear, quod mei caussa tantopere fueris perturbatus, afflictionem ipsam meam tibi ipsi ob oculos ponens, quæ per se iis, qui me amant, non nisi molesta esse potest. Vale mi charissime frater, tibiq́; me totum tuum esse persuade. Deus tibi perpetuò faveat. Cracoviæ die 14 Februarii 1595.

Tui amantissimus in Christo frater. F. Socinus.

Ad eundem VALENTINUM SMALCIUM Smiglam, EPISTOLA III.

Salutem a Deo & Christo, &c.

TUÆ litteræ charissime atq; in Christo mihi colende frater, semper jucundissimæ mihi accidunt, & non modo meo, quod exiguum quidem est, sed cujusq; vel maximo acumine, aliquod semper dignū habere mihi videntur. Quare ista culpæ deprecatione quadā cum ad me scribis, jam rogo te in poste-

sterũ abstine, & quam creberrimè ad me litteras dare cura. Gratias mihi vix quidquam facere poteris. Mei libelli de auctoritate sacræ scripturæ trãslatio latina mea ipsius est, sed κατὰ πόδας (ut ajunt) propter nimiam typographi festinationem, unde etiam factum est, ut unus aut alter locus emendatione indigeat. Sunt etiam typographica errata complura. Cæterum præfatio illa, non solùm, ut omnes animadvertere possunt, mea non est, nec esse potest, sed me planè inscio illi apposita. Si Deus vitam & valetudinem dederit, totum illud opusculum diligentiùs recognoscam, tibiq; atq; aliis ut denuo excudi possit, satisfaciam. Nimis multa habeo quæ aut scribam, aut perficiam, aut emendem, seu potiùs diligentiùs expoliam, quare, quando istum libellum recogniturus sim, nihil certò statuere possum. Ex scriptis, quæ a me petis, pollicitus est Andreas Vojdovius tibi disputationem cum Christiano Francken tradere. quod si id, quod adversus Philippi Buccellæ παράδοξον scripsi, idem habuerit, (neq; enim memini an illi dederim) non dubito, quin etiam istud tecum sit communicaturus. alioqui, si qui describat habuero, ipse ut ad te mittam curabo. Notæ illæ Francisci Puccii ejusmodi manu sunt scriptæ, ut vix quisquam Cracoviæ inveniri possit, qui illas legere ac describere queat. Quapropter nihil hîc tibi promitto. Verùm pro certo habeas, vix quidquam in illis esse quod lectu sit dignum. De duobus illis duorum meorum scriptorum locis, quæ sibi invicem adversari tibi viden-

tur, exactè aliquid nequeo scribere: cum hîc neutrum istorum librorum habeam. Dicam tamen, ut tibi quoad possum morem geram, si prius illud te monuero, de scriptis meis nondum editis, iisq; non perfectis, quale est istud adversus Eutropium; minimè statuendum esse, me omnia quæ illic sunt penitus probare. Iam non video, quomodo si in verbis illis Petri, secundo loco carnis nomine desideria carnalia, quatenus is locus ad nos refertur, intelligam, hoc adversatur ei quod alibi in disputatione cum Coveto me statuere ais, Christum in desideriis carnalibus minimè passum esse, videlicet quia adversus eundem Covetum scribens, tacitè fateor Petri verba ad Christum referri. Nam apertum est, me verba ista aliter interpretari, quatenus ad Christũ referuntur, quàm quaten⁹ ad nos. Verba enim illa destitit a peccato, quaten⁹ ad Christũ referuntur, manifestè de liberatione ab iis, quæ pœnæ peccatorũ esse solent, interpretor. Cum tamen hæc eadem verba, quatenus ad nos referuntur, significent sine dubio desistentiam (ut sic dicam) a peccando. Itaq; similiter, etiamsi pati in carne eodem in loco quatenus ad nos refertur, significet pati in desideriis carnalibus, id est desideria carnalia sua interimere (ut sic dicam) seu abjicere; nihil vetat quominus, quatenus illa verba, Passus est in carne, ad Christum referuntur, significent ejus mortem, & crucis ut loquũtur passionem, ita, ut tota illa sententia, Qui passus est in carne destitit a peccato, quatenus ad Christum refertur, significet, illum per crucis passionem liberatum fuisse ab iis,

quæ

quæ pœnæ peccatorum esse solent. Quatenus verò refertur ad nos, significet nos, per interemptionem seu abjectionem carnalium desideriorum, a peccando cessare. Similem, immo eandem comparationem Christi & nostri, & ejus mortis cum morte nostra, quod ad peccandum attinet, collationem habes apud Paulum Rom: 6. pluribus verbis expositam & repositam: si fortasse dubitas an ista inter se conferri possint, & comparationem alterius cum altero fieri. Nondum a fratribus Lubieniecijs mihi facta est copia Epistolæ illius tuæ ad Aberdonensem illum professorem: si fecerint necesse erit tamen, ut aliquantum temporis habeam ad illam examinandam, ut tibi morem geram; quãquam eam meæ limæ nihil prorsus egere puto, & lætor te stilum exercere in rebus divinis. Nã qui ad illas tractandas, & posteritati earum cognitionem mandãdam, atq; hoc tempore calamo propagandam sint apti, paucissimos omninò habem9. Quid factũ sit de illo aurifabro cõterraneo tuo, propter consueta impedimenta mea, investigare non potui. N. N. filius planè corruptus est, & facilè peribit, quod Deus avertat. Hic finem propter temporis angustiam facere sum coactus. Quæso te, quicquid hoc est quod scripsi, id boni consules, & interim me amare, & precibus tuis apud Deum juvare, non intermittes. Lublini die 20 Maij Anni 1597.

Tui studiosissimus in Christo frater. F. S.

Ad eundem Racoviam, Epistola IV.

Salutem a Deo & Christo, &c.

INtermissum a te diu fuisse, vir præstantissime, & frater in Christo honorande, ad me scribendi officium, nihil mirum, cum ipse a me nullas litteras jam diu acceperis, nec ad eas quas postremò ad me dederas, responsum meum redditum tibi fuerit. quod sanè vehementer doleo. Periit enim unà cum ipso epistola Philippi Buccellæ, cujus nullum exemplum aliud cum haberem ipsum autographum ad te miseram, ut meliùs meum ad ipsum responsum intelligeres, quod similiter rogatu tuo ad te mittendum censueram. Erant præterea alia in ipsis litteris meis, quæ ut scires cupiebam, quorum nunc non memini. Tantùm recordor, me ad id, quod ad me scripseras de constructione verbi communico cum dandi casu, qua ipsemet in mea disputatione adversus Vujekum usus fuissem, in hanc sententiam rescripsisse, non debere te ex scriptis meis exemplum sumere latinè scribendi, quippe cum ego & hujus linguæ sim pæne rudis, aut certè non admodum diligens, ut quàm rectissimè scribam. Cum enim multò magis in scribendo rerum quàm verborum rationem habeam, sæpe ut aptiùs alioqui id quod volo exprimam, ea mihi permitto, quæ ipse parum latina esse novi, ut factum est isto in loco ejus disputationis pag: 308, ubi aliud interim in latina lingua erratum gravius, quàm istud sit, est a me commis-

commissum, quod scilicet relativo reciproco, ubi nullus ei erat locus, sum usus. Quo tamen, cum, nescio quo pacto non animadvertens ipsa verba mea, mihi utendum omnino censerem, putavi mihi licere constructionem illam verbi communicandi vulgò receptam, eo in loco usurpare. Nam ut dicerem, non sibi homini, sed cum se homine, adduci non potui. Hos duos meos errores, comitatus est tertius typographi error, qui pro communicatam, communicatum reposuit. Itaq; totum locum sic emendo, Sed per communicatam cum ipso Christo homine a Deo patre &c. Ex acerbissimo illo meo Cracoviensi casu, ostendis tu quidem paucis verbis, quam consolationem immo lætitiam capere possim, nedum affligi propter ipsum debeam. Sed facere non poßum, quin tantam librorum & scriptorum jacturam doleam. Quæ quanta fuerit te nondum rescisse apparet. cum denuo petis, ut tibi librum meum adversus Puccium commodem. Perierunt, mi Smalci, in eo casu omnia scripta tum mea, tum aliena quæ apud me erant; præter quædam tantùm aliena, quæ jam diu in cista quadam, procul ab eo loco ubi habitabam, sunt reposita. Excusabis igitur me, si librum istum ad te non mitto, cujus tibi exemplum facilè suppeditare (ut spero) poterit Volkelius noster, qui, ut audio, nunc non longè a civitate Lublinensi habitat. Quod fratres dignum te judicaverint qui socius sis Christophori Lubieniecii in Ecclesia Lublinensi regenda, id mihi vehementissimè probatur. Non erit labor iste tuus, præsertim cum tali socio supra vires tuas, Superabitis facilè simul juncti,

si modò plane concordes fueritis, omnem difficultatem, & nominatim eas quæ te sollicitum reddunt. Sed vobis opus est maximè patientia & prudentia Christiana, ut non detrectetis omnibus omnia (ut Paulus apostolus loquitur) fieri, quo aliquos servetis.

Tibi verò ad exteros illos adversarios, quorum insidias metuere videris, si cum illis vel coràm, vel per scripta disputare contigerit, aut quavis alia ratione ad eorum calumnias respondendum fuerit, refellendos ac reprimendos, necesse est sophismatis penitus cognoscendis, eorumq; laqueorum rationi prorsus tenendæ te totum tradere. Ab alio istorum hominum insidiarum genere, defendet te sine dubio Deus & Christus Dominus. Eventum disputationis Ostorodi nostri cum Fabricio illo mirum in modum lætor, & spero Deum multorum oculos aperturum. quamquam Vojdovius Ostorodi comes ea ad me scribit, quæ vix mihi permittunt, ut exitum disputationis illius eum fuisse credam, quem ipse Ostorodus ad me scripsit. Sic enim Vojdovii verba habent. "Ostorodus "noster cum Doctore Iacobo Fabricio Theologo & con- "cionatore est collocutus, & fortassis adhuc hodie post "prandium colloquetur, placidè ab invicem disces- "simus, divinam benedictionem haud vulgarem ex- "perti. Fecit & tui mentionem Doctor hic, legit li- "brum de Servatore, corpus tuum theologiæ requirit, "neq; tantùm ille, sed & alii multi. Non est quòd quidquam tibi doleat, quòd meum judicium de libello isto Germanico qui editur habere non potueris. Nam cum socius tibi eo in labore Ostorodus fuerit, verisimile

mile est pauca admodum desiderari posse, præsertim quæ ab ipso non animadversa, a me animadverti potuissent. Deus consilium & cœptum vestrum istud juvet. Statorius amantissimè te resalutat, ac vicissim unà mecum rogat, ut in tuis ad Deum precibus nostri meminisse velis. Vale vir præstantissime. Ex agro Luclaviciano die 31 Augusti Anno 1598.

Ad eundem Lublinum, Epistola V.

Salutem a Deo & Christo, &c.

HEri tuas litteras accepi, unà cum narratione eorum quæ gesta sunt in Synodo Novogrodiensi, super controversia de invocatione Christi. Plurimùm autē sum lætatus, quòd ipse comitesq; tui non frustra ad synodum istam missi fueritis: & tibi privatim, quippe qui aliis præiveris, & totum ferè pondus illius disputationis, adversus eos qui Christum adhuc ignorare dici possunt, sustinueris, vehementer gratulor. Nihil mihi novum fuit ex narratione ista percipere, pastores illos Lithvanicos ab ejusmodi ignoratione minimè liberos deprehensos fuisse; & meminisse potes, quid antea hac de re tecum Lublini locutus fuerim. Licinium nihilominus tamen sum miratus, hominem alioqui eruditum, & in scriptionibus & disputationibus theologicis versatum, qui ex disputatione demum tua, quam cum ipso habuisti, rem antea sibi haud plane perspectam rectè intelligere cœperit.

perit. Deus & ipsi, & alius ejus sociis caußam tanti erroris atq; desidiæ, condonare velit, ea enim alia esse non potest, quam voluiße magis hominibus suisqúe commodis servire, quàm Christo ipsi Iesu, ejusq́ gloriæ. Dolor qui me ob hanc rem angit, nimis fortaße libera hæc verba mihi extorsit. Vix autem futurum credo, ut Deus istis grave istud peccatum omnino ignoscat, nisi quàm primum curaverint ut ii, qui pertinaces in Christi invocatione non admittenda fuerint, re ipsa, & palàm e cœtu ejiciantur, & sic Christi gloriâ tum suis commodis, tum aliorum voluptati antepositâ, se resipuiße ostenderint. Iam narrationem istam tuam, cujus ad me mißæ nomine summas gratias tibi ago, statim describendam curavi, & descriptam Moscorovio nostro, qui duos minores Dudithios affines suos, ut apud Statorium unà cum præceptore suo aliquamdiu maneant, huc adduxit, dedi, ut eam ad Ostorodum, prout mandas transmittendam curet. Index meorum scriptorum quæ apud te sunt abs te missus, gratissimus mihi fuit. Et sane non mediocriter sum lætatus, quòd tot habeas, quamvis adhuc nonnulla tibi desint, quæ spero tamen apud Vojdovium juniorem esse. Mitterem libenter id quod petis de conjugiis cum pontificiis, sed unicum habeo exemplum, idq́ non solum, quare necesse est ut expectes donec absolvatur, & describatur id quod ut fiat diligenter operam dabo. De quæstione illa quam in Synodo Lublinensi a me propositam fuisse scribis, novum id planè mihi est. quod ex imbecillitate memoriæ fieri suspicor. indies enim senectutem, ut alius

cum

cum animi tum corporis facultatibus, ſic memoriæ, immo huic præcipuè magis officere ſentio. Reſpondeo tamen ad quæſtionem iſtam. Immo non potuiſſe ſine tot afflictionibus, & tam truculenta morte ducis noſtri Chriſti, ita excitari ac foveri fidem noſtram, ut cum ipſis. Sumus ſiquidem omnes infinitis afflictionibus, & atrociſſimæ morti, dum Chriſtum ſequi volumus, perpetuò quodammodo expoſiti. Et ſanè hoc ipſum in ipſa Diſputatione de Chriſto Servatore luculenter a me, ni fallor, quamvis non multis verbis explicatum fuit, locumq́; tibi indicarem, ſi ad manum meus iſte liber eſſet, quo poſt caſum Cracovienſem perpetuò carui. Verùm ſpero, te per te ipſum locum quem intelligo, facilè inventurum, aut fortaſſe jam a me monitum ſtatim recordaturum. Quod adoleſcens ille non ultra feſtum (quod ajunt) omnium Sanctorum ſit ſuam ad nos profectionem dilaturus, lætor, non modò facilè fero. Erit ejus adventus valde omnibus nobis & gratus & utilis, ſi modò is, apud quem ut habitet conſtitutum inter nos fuit, parem ſuis opibus ſuam & benignitatem impertierit, non quidem ut eum ditet, ſed ut illi concedat, quò poſſit ſtudiis & vocationi ſuæ diligenter incumbere, nec eum alienis ab hoc ſcopo laboribus occupet. Statorium tuis verbis diligentiſſime ſalutavi, qui una mecum Deum eſt aſſiduè oraturus, ut te ab omnibus veritatis hoſtibus defendat, ab omniq́; malo tueatur. Tu viciſſim pro nobis Deum orabis, qui & ipſi in perpetuis periculis verſamur, ego vero quantopere ab omnibus, qui piæ vitæ parum amantes ſunt, propter

a me

a me edita scripta præsertim verò ob disputationem illam de Servatore, lacerer ac proscindar, & plurimorum injuriis objiciar, vix satis explicari potest. Idem ut faciat Christophorus Lubieniecius curabis, quem amantissimè meo nomine salvere jubebis, illiq; in memoriam rediges, ut seriò & quàm accuratissimè id præstet, quod se facturum promisit, teqúe & Christi Ecclesiam quàm maximè potest, juvet. Vale vir præstantissime. Datum in agro Luclaviciano die 24. Iulij 1599.

Ad eundem Lublinum, EPISTOLA VI.

Pietate atq; eruditione præstantissimo viro Dn. Valentino Smalcio divini verbi ministro, Domino & amico in Christo plurimum colendo.

Salutem a Deo & Christo, &c.

VIgesimus quinctus hic dies est, ex quo tuæ litteræ, die 19 Augusti datæ, mihi redditæ fuerunt, ad quas quod antea non responderim, nulla alia fuit caussa, nisi quòd facultas nuncii, Racoviam etiam tantùm usq;, planè deerat. Nunc autem cum talis nuncius non sit defuturus, respondere constitui, sed breviter & quantum necesse eße judicavero. Nam tempus ad id faciendum, in hoc fratrum Racoviensium ad nos adventu, & fratrum nostrorum submontanorum cum illis conventu, mihi conceßum, breve admodum est. De eo igitur statim aliquid dicam, quod ex me primo loco quæris circa excommunicationis

onis negotium. Itaq; paucissimis verbis respondeo, mihi planè probari sententiam hac de re tuam, & rationes quas ad illam probandam affers, tam in jam excommunicatis, quàm in excommunicandis, tantùm id considerandum censeo, istam, quam ipse punitionem appellas, quamq; ipsi excommunicationi præire vis, tunc esse usurpandam, cum caussa cur is, de quo agitur, ad istum modum puniri debeat, inter fratres tātùm nota est, necdum vulgò rescitur. Nam si ea extraneis quoq; nota fuerit, et ejusmodi sit, ut jam ex Pauli præcepto, cum isto, ne cibum quidem capere fratribus liceat, quippe quòd sæpiùs monitus, tamen in aliquo ex illis, aut similibus peccatis hæreat, quæ Apostolus commemorat, videtur in eo palàm excommunicando non esse procrastinandum. Non est etiam omittendum, ita posse fratribus concedi cum excommunicato cibum sumere, & colloqui, non modò illum salutare; ut interim tamen familiaritatem cum eo non habeant, vel amicitiam colant, donec excommunicatus permanet, nec per resipiscentiam Ecclesiæ reconciliatur, ne scilicet liberetur ista tristitia, quæ possit efficere, ut resipiscat, nevé ejus familiaritas & amicitia ullum ex fratribus pervertere aut corrumpere possit. quæ altera caussa est, eaq; fortasse potior, malè se gerentes excommunicandi. Nam altera est, quia non licet cum tali homine communem mensam Domini habere, & cum eo tamquam cum fratre agere.

De verbo ἐξεδέχετο Heb: 11. v. 10. dico, illud posse verti excipiebat, id est, excepturus erat. hæc enim est

nim est propria verbi ἐκδέχομαι significatio; quã-vis in Novi testamenti scriptis expectandi significationem habeat, quam etiamsi hoc in loco retinere velimus, nihil de spe tamen quam Abrahamus ejus civitatis, de qua ibi sermo, adipiscendæ haberet, inde colligi certò potest. Nihil enim vetat quominus sit figuratus sermo, ut scilicet eo verbo non animus sed eventus declaretur; nihil enim in hoc ipso expectandi verbo hâc figura frequentius, ut exempli caussa, si quis dicat de aliquo scelesto, Hic divinam punitionem expectat, quãquam in simili verbo & eadem de re loquens hac eadem sermonis figura mox utitur, idem scriptor inquiens v. 16, ‟ *Nunc autem meliorem appetunt, id est cœlestem.* ‟ *Verbum enim præsentis temporis, & quæ illico eodem versiculo subjiciuntur, non patiuntur verba ista dicta fuiße, nisi pro eo tempore quo jam erant mortui; immo quo scriptor ille ea scripsit: etiamsi* Nunc autem, *idem significaret, ut quidem potest, quod,* ut verò, *nec præsens tempus adverbium,* Nunc *isto in loco declararet, & sic non adverbii, sed conjunctionis vim haberet.*

De loco Ephes: 1. v. ultimo, idem sentio quod antea; neq; rationes a te contrà allatæ me quicquam movent. Primùm enim non modò apostolus non desiit versu penultimo de Christo loqui, & ad encomia Ecclesiæ, ut ipse ais descendit; sed omnino pergit usq; ad capitis finem de Christo loqui; cujus præstantiam commendandi caußa, ex accidente de Ecclesia loquitur. Nam & in ipso versu penultimo de Ecclesia eodem modo est locutus. Iam quod ais, nihil tale de

Chri-

Chriſto umquam legi, quale eßet hoc, ſi τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου ad ipſum referendum eßet, videris oblitus fuiſſe eorum, quæ ſcripta ſunt eadem epiſtola cap: 4. v. 10. Nam quod hic additur ἐν πᾶσι, hoc nihil addit ei quod ibi dictum eſt, adeò ut etiamſi locus cap: 1. deberet, ut tu vis, ad Deum patrem referri, non tamen plùs continere cenſendus eſſet, quàm iſtè cap: 4. Noſti enim, cum de iis, quæ ad Eccleſiam pertinēt, agitur, univerſales quantumvis voces, etiamſi de ipſo Deo patre ſit ſermo, non complecti ſolere quidquam extra ipſam Eccleſiam, & ad iſtam ſubjectam tantùm materiam accommodanda eſſe. Cæterùm, ſi in diſputatione cum Franciſco Davidis dico, quod vix credo (neq; enim habeo hic meam diſputationem) iſto in loco primi Capitis legi Implens, per incuriam id a me eſt factum, eamq; penè magnam, cum ipſa latina editio, contra quàm eſſe affirmas, nullo modo ita legat. Locus ut in græco legitur, & ipſe citaſti eſt, judicio meo clariſſimus. Nempe enim ſenſus eſt, Chriſtum Eccleſiæ dare quicquid illa habet; & ſic Eccleſiam, ut eſt Chriſti corpus, eſſe ejus plenitudinem, id eſt, ab ipſo proficiſcentem, ut ſtatim illis verbis declarat, Omnia in omnibus implentis.

Locus Epheſ: 6. v. 12. non video cur ita accipi non debeat, ut ipſa verba ſonant. Nam quid cogit ſentire, Paulum loqui tãtùm de pugna noſtra in tentationibus, eamq; deſcribere qualis ſit, & non generatim negare cum carne & ſanguine nobis eſſe pugnandum.

dum. An non ex negatione ista peregregiè, atq; adeò multò efficaciùs consequitur id quod apostolus subjicit, & acrius illis quæ mox commemerat, Christianos armandos esse, id est, se ipsos armare debere? Si Pauli mens fuisset id tantum dicere quod ipse censes, debuisset saltem dicere ἡμῶν ἡ πάλη, non au- ἡμῖν, neq; enim articulus iste eandem vim habet, si dicatur ἡμῖν, ut quidem dictum est, quàm si esset ἡμῶν. dempto enim isto articulo, nulla est occasio apostoli verba restringendi; sed judicio meo, ut sæpe alibi, articulus iste ornatus caussa tantùm isto in loco est additus. nam alioqui, ut dixi, non ἡμῖν, sed ἡμῶν legeretur. Adde, quòd minùs verum est, Christianos in suis tentationibus non habere pugnam cum carne & sanguine, si bellum illis gerere licet, ut vim hostium repellant. An non enim hæc est una ex maximis tentationibus Christianorum, cum ab hostibus ipsorum & veritatis divinæ armis impetuntur.

De Magistratu quid censeam, & quatenus illum Christiano homini gerere licere credam, satis ex libro meo adversus Palæologum intelligi potest, si quis illum diligenter legat. Breviter, mihi videtur, ipsum posse dominari, regere, atq; imperare; & consequenter, ubi opus fuerit, plectere ac punire, Christianæ pietati non adversari, modò in his omnibus, nihil adversus Dei Christiq; præcepta committatur. Leges judiciales Mosaicas nihil ad Christianum magistratum pertinere arbitror, quemadmodum vulgò & theologi sentiunt. sunt enim ibi permulta, quæ cum pa-

tefa-

tefacta vitæ æternæ promissione, cumq; ipsa summa charitate, quæ in Evangelio præcipitur, planè pugnant. Hominem, quantumvis scelestum, privare vita Christiano magistratui non permittendum judico: hoc enim postquam vita æterna resipiscentibus promissa a Deo est, nimis cum charitate pugnare nemo non videt. Si aliquid ampliùs a me hac de materia, quod attinet ad sententiã meam, explicari tibi volueris, necesse erit ut me, de unaquaq; huc pertinente quæstione, in qua hæreas, nominatim interroges. Neq; hoc tempore sanè plura scribendi tempus habeo. Hîc igitur finem facio ad tuas litteras respondendi, si priùs tibi gratias egero pro iis, quæ mihi tuis litteris nunciasti. Etsi enim inter ista, id quod ad Christophorum Lubieniecium pertinet, valde mihi molestum est, tamen quando ita est, ut id rescirem te curasse libenter video. curabo enim quàm maxima potero, cura, labore, & diligentia, ut malum istud corrigatur. Vale in Domino Iesu, mi charissime & plurimum honorande frater. Datum in agro Luclaviciano Abrahami Blonscii die 25 Septemb. 1599. Si theologicas hujusmodi quas ad te scribo litteras, putas posse aliis etiam alicui usui esse, tuum est curare ne illæ perdantur. nam ego earum nullum mihi exemplum reservo. nec sanè id faciendi aut curandi ullum vel tempus, vel facultatem habeo. Tuas quidem ego diligentissimè asservo.

Tui amantissimus in Christo frater & servus. F. S.

Ad eundem Lublinum, Epistola VII.

Ornatissimo pietate atq; eruditone viro Domino Valentino Smalcio divini verbi ministro fidelissimo, domino ac fratri in Christo plurimùm colendo.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Litteræ tuæ die 25 Octob. datæ, gratissimæ mihi fuerunt, ad quas respondebo, prout tempus feret ad eas respondēdi mihi concessum. Credis subjectam materiam requirere, ut in loco Epes: 6. verba illa: " Quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem " & sanguinem, de pugna accipiantur, quam Christiani, ut Christiani, habent. Ego verò contrà arbitror, subjectam materiam aliud nihil requirere, nisi id ipsum quod verba ista præ se ferunt, cum optimè ex eo, quòd homini Christiano, simpliciter & absolutè loquendo, nulla sit pugna cum carne & sanguine, concludat apostolus se rectè facere, qui homines Christianos hortetur ad induenda arma non humana, sed divina, non carnalia, sed spiritualia. Nec quidquam me movet, quod ais, nihil opus fuisse illud Ephesios docere, quod, si Christiani erant, perspectissimum habebant, non licere scilicet bellum adversus homines gerere. Ad quæ tua verba antequam respōdeo, libet tibi gratulari, quòd etiamsi mea Pauli verborum interpretatio, ex qua hoc ipsum elicitur, tibi non probaretur, sentis tamen alioqui mecum, Christiano homini non licere cum hominibus bellare. Sic enim verba tua omnino præ se ferunt, sed vereor

vereor ne aliquid in illis ex tua mente deſideretur, quod planè alium ipſorum ſenſum efficiat. Nam paullo poſt ſcribis, iſtos eosdem Epheſios, & potuiſſe, & ſolitos fuiſſe, vim vi repellendo hominum injurias & inſidias vincere & vitare, & tacitè id illis Paulum ipſum concedentem facis, ſed interim monentem, ne putarent ſibi eadem ratione pugnandum eſſe, cum propter Chriſtum paſſuri eſſent. Sed jam ad ſuperiora tua verba, & ad ratiocinationem (quicũq; tandẽ alioqui ſit ipſorũ ſenſus) in illis contentam reſpondeo, & ajo, Paulũ cõplura alia in epiſtola illa docere, quæ Chriſtianis hominibus multò perſpectiora ſunt, quàm ipſis nõ licere bella cũ hominib: gerere, id quod ita eße vel illud indicat, quòd illa hodie apud omnes, qui Chriſti nomen profitẽtur, certiſſima ſunt, hoc verò non item; immo pleriq; ipſorum contrarium ſentiunt, & reliqui ferè dubitant. atq; inter ipſos, ut dicitur, adhuc ſub judice lis eſt: egoq; ipſe, qui id in mea illa reſponſione ad Palæologi librum aſſerui, fateri ſæpe ſoleo, quæſtionem hanc difficilimam eſſe. Nam quod ſubjicis, nullam hac de re dißerendi occaſionem in Pauli loco illo fuiſſe, mihi multò aliter videtur. Reddit enim manifeſtè rationem Paulus, cur hortatus Epheſios illos fuerit ad arma induenda, quibus poſſint ſtare adverſus inſidias diaboli. Verùm hujusce rei peregregia ratio redditur, ſi dicit, quòd homo Chriſtianus numquam cum hominibus, ſed tantùm cum diabolo pugnam habet. objici Paulo poterat, quòd non quantum ſatis erat de armis induendis monuiſſet, cum illa tantum arma commemora-

moraſſet, quibus Diabolo reſiſtitur. Itaq; evidentem occaſionem habuit apoſtolus, hac de re, quòd tantùm cum diabolo, & numquam cum hominibus Chriſtiani homines dimicant, verba faciendi. Quamquam verò mihi non improbatur, id quod ais, Paulum carnem & ſanguinem nominando, non homines ſimpliciter, ſed infirmitatem vel etiam induſtriam humanam ſignificare voluiße, tamen crediderim illum potiorem rationem habuiſſe, opponendi ſimpliciter homines Diabolo & angelis ejus, & arma carnalia ſpiritualib⁹. Similia loca, ubi caro & ſanguis cum tacita aut expreſſa antitheſi divinitatis, homines ipſos præcipuè ſignificat, habes Matth. 16. v. 17. & Gal. 1. v. 16. Cæterùm quod ſcribis, te non ſatis aſſequi vim rationis a me allatæ, quòd ſi Paulus loqui voluiſſet de pugna tãtùm quæ eſt propria Chriſtianorum, dixiſſet ἡμῶν ἡ πάλη, non autem ἡμῖν, mihi verò videtur, ſatis notum unicuiq; eſſe poſſe quantum differat, ſi quis dicat, noſtra pugna non eſt, ab eo ſi dixerit, nobis non eſt pugna, quod apertiùs non declaro, ne tuo ingenio nimiam faciam injuriam. Verùm ſubjungis poſtremò, non eße ſatis firmam ratiocinationem deſumptam ex collocatione vocabulorum & articulorum, præſertim in ſcriptis apoſtolicis. Atqui hic non agitur de collocatione ulla, ſed de diverſa voce, quæ manifeſtè diverſum ſenſum per ſe facit, nec aliud meæ ratiocinationi objici poteſt, quàm articulum præpoſitum nomini πάλη, efficere, ut nulla ſit in Pauli verbis differentia, ſive legatur ἡμῶν ſive ἡμῖν.

μῖν. Ad quam tamen objectionem ego respondeo, articulos apud omnes græcos scriptores, etiam elegantissimos, sæpe supervacaneos esset, & vix fortaße inveniri exemplum articuli non supervacanei, ut eleganter Græcè scriberent: tamen in eorum scriptis intelligendis Græcæ linguæ proprietatem spernẽdam non esse, nisi id facere apertißima aliqua ratio cogat. Nescio quid sit illud quod scripsi de majore præmio apud Deum bonæ voluntatis nostræ cõsummatæ, quàm non cõsummatæ, nisi quatenus ipse refers. neq; enim illud meum scriptum habeo; sed tamen arbitror, me ibi non intellexisse de præmio tantùm post hanc vitam, sed de præmio in universum, adeò ut non possit ex uno illo in meis scriptis loco statui, me tenere in futura vita præmia fore diversa, alia scilicet aliis majora. Quamquam alioqui non negem, me in hanc sententiam plurimùm inclinare, utpote quæ mihi, & rationi, & nonnullis sacris testimoniis valde consentanea esse videtur: sed tu aliter sentis, & primùm ad æqualitatem præmiorum in futura vita probandam affers, quòd omnia ea, quæ alicubi in sacris litteris tamquam prærogativa aliqua quibusdam tribuuntur, alibi aliis tributa leguntur. Hæc ratio ad excipiendum potiùs est accommodata, quàm ad probandum, & quod in ea assumitur probationis indiget. Deinde vis inæqualitatem in præmiis indicare imperfectionem, nempè in minoribus præmiis, iisq; qui illa habent, & majoribus carent. Hîc verò oporteret propositionẽ hujus ratiocinationis probare, quæ est, omnium & singulorum in futura vita præmia

perfecta fore. Nam si ad hoc probandum satis illud esse creditur, quod in sequente tertia ratione dicitur, maxima Christianis communiter facta fuisse promissa, jam secunda cum tertia ratione confunditur, & sic ex duabus fit una tantùm ratio. mihi quidem nihil cogere videtur, ut singulorum vitæ futuræ participum præmia sint perfecta, id est, ejusmodi, ut nihil illis addi possit; immo nihil id suadendi vim mihi habere videtur: cum hoc potiùs ejusmodi sit, ut seipsum destruat: neq; enim de præmio alicujus dici jurè poterit, nihil ei addi posse, nisi præmio isto id contineatur, quod is aliis imperet aut præsit; quod si fiat, quomodo quæso aliorum, quibus imperabit aut præerit, præmia erũt perfecta? Quod si dicas, perfectionem istam te intelligere, ut interim unius præmium alterius præmio nihil deroget, totum istud probandi onus tibi incumbet; videlicet, non modò perfecta fore præmia singulorum in futura vita, sed etiam perfectionem istam ita intelligendam esse, ut modò est dictum. Venio ad tertiam rationem, quæ est, Christianis communiter maxima promissa donata esse 2. Petr: 1. v. 4. hoc enim tibi videtur verum esse non posse, si quibusdam aliquid majus in ista immortalitate dandum esset. Respondeo, etiamsi in ipso statu immortalitatis aliquid detur cuipiam, quod alii non detur, non propterea fieri, quin immortalitas per se, quam omnes & singuli ejus status participes habent, maximum donum sit, & ita maximum, ut nullum eo majus detur. Tametsi nihil cogit vocem istam, superlativi licèt gradus, ad hunc modum interpretari: &

id si-

id ſive a Græcis μέγιςον, ſive a latinis Maximum ſæpius dicitur, quo tamen aliquid majus datur. Adde, quòd Petri locus iſte non videtur accipiendus de immortalitate nobis promiſſa, ſed de donis in hac vita mortali nobis datis, per quæ efficimur, etiam in hac ipſa vita, participes divinæ naturæ; inter quæ ſi potiſſimùm numerare velis ſpem ipſius immortalitatis, tibi planè aſſentior. Verùm aliud eſt immortalitatis ſpes, aliud verò ipſa immortalitas, atq; inde apertè conſtabit verum eſſe quod dixi, vocem iſtam ſuperlativi gradus iis etiam accommodari, quibus majora quædam reperiuntur. Nam, ſine ulla controverſia, majus omnino quiddam eſt, quàm ſpes, quantumvis firma et certa, immortalitatis, ipſa immortalitas. & ne dicas exemplum hoc non eſſe accommodatum, cum altera iſtarum duarum rerum in hoc ſeculo tantùm, altera contrà in futuro tantùm detur; addo, eam naturæ divinæ participationem, quæ in hac mortali vita datur, id eſt, juſtitiam & ſanctitatem, quippiam majus ac præſtantiùs eſſe ipſa ſpe immortalitatis, & omni alio dono, quod a Deo in hac vita ſimiliter habemus, & per quod, ut Petrus ait, efficimur participes iſtius divinæ naturæ, quantò major eſt & præſtantior ipſe finis, quàm ea quæ ducunt ad finem. Sed jam nimis multa de hac tertia ratione: ſequuntur quædam, quæ vim rationum habent, a te dicta, dum vim veriſimilitudinis, quæ ex altera parte eſt labefactare conaris. Ais enim, ex parabola illa Matth:20. de operariis ad laborandum in vinea conductis, conſtare poſſe, præmia in futuro ſeculo fore æqualia, et eorũ qui

multum, & eorum qui parum diei Deo servierint. Ego verò existimo, ex parabola ista colligi quidem posse vitam æternam, seu immortalitatem fore omnibus, qui Deo cari fuerint, communem, etiamsi alii aliis plus minusvé in Christi Ecclesia laboraverint: sed hoc non impedit quominus in statu isto immortalitatis gradus quidam sint futuri, ut nunc sunt inter ipsos angelos Dei: ut nihil dicam de gradibus quos ipse Deus & Christus constituit in Ecclesia militante, qui satis indicant in triumphante quoq; Ecclesia eos esse posse. hæc enim sunt illa præmia diversa, quæ ibi fore dico. Quemadmodum verò nunc, & in cœlo & in terra inter illos qui Dei sunt, quamvis munera & gradus ipsorum sint diversi, summa nihilominus est concordia, & unusquisq; suo munere & gradu est contentus, sic etiam in futuro seculo, graduum & munerum diversitas, nihil vel communem concordiam, vel privatam uniuscujusq; lætitiam impediet aut minuet. Quare in iis, qui illius beatæ atq; immortalis vitæ se participes fore sperent, minùs verum id esse arbitror, quod ais, omnes non tantùm præmii alicujus, verumetiam maximi (id est, ut verba tua interpretari necesse est, quàm maximi) præmii cupidissimos esse. Satis enim unusquisq; pius & ad cœleste regnum contendens habet; si immortalis ac beatus sit futurus, nec ut ad maximum, qui in ipsa beata immortalitate dari potest, gradum perveniat, occasiones benefaciendi adeò quærit, ut Deum tentare dici queat; id quod, etiamsi alioqui supremi ejusmodi gradus cupidissimus esset, non faceret tamen.

Hæc satis esse puto ut intelligas quid me moveat, ut tuis rationibus non sinam me a mea sententia dimoveri, & cur in ea mihi perseverandum censeam. quæ est, Omnes quidem Christi fideles fore ejusdem beatæ immortalttatis participes, sed non tamen alioqui æquales eos per omnia futuros, in eodem ipso beatæ immortalitatis statu.

De loco Hebr: 12. v. 5. quid sentiam, scripsi, nisi fallor, satis apertè in Disputatione de Servatore, locum ipsum ubi id a me scribitur non memini, nec disputationem istam meam ad manum habeo: sentio autem Hebræos istos occasione quidem professionis nominis Iesu Christi afflictos fuisse, sed tamen interim illos in tam sancta ptofessione non fuisse ferventes, ut esse debuerunt, & multa in illis meritò desiderari potuiße, seu non caruisse illos aliquot vitiis & imperfectionibus; unde fiebat, ut Deus afflictionibus, quas ob Christianæ religionis professionem experiebantur, uteretur ad eos castigandos atq; emendandos, & planè veros Christianos faciendos. Cui sententiæ non video quid adversetur, quòd illius Epistolæ auctor homines istos ad constantiam, exemplo sanctorum virorum & ipsius Christi, hortetur: (quãquam non est verbum Constantiæ, (si rectè memini) apud scriptorem istum, nedum ad illam adhortatio) Neq; enim constantia ista significat perseverantiam in eodem prorsus statu, sed tantùm in eo quòd Christi nomen profitebantur, & ei obediendi (licèt non quantum debuissent) studiosi erant. Iam cohærentia ejus quod legitur versu 4. cum iis quæ statim sequun-

quuntur hæc mihi esse videtur, quòd Hebræi isti nondum, ut nihil peccarent, sed Deo, ut debebant, obedirent, eò adducti fuerant, ut sese morti exponerent (id quod scribitur v. 4.) & tamen jam in iis, quæ propter Christi nomen patiebantur, fatiscere incipiebãt, & ejusmodi divinam castigationẽ, minimè læto animo, ut debuissent, suscipiebant &c. quæ ea sunt, quæ statim postea dicuntur. Ostendi Statorio nostro, quid scripseris de eo Iesuitam illum dixisse pro concione. subrisit, miratus interim, ut mihi persuadeo, hominis audaciam & diligentiam. Iussit te officiosissimè suo nomine in his meis litteris salutari, & vicissim ut pro se Deum ores rogari. De libellis & scriptis quæ jam diu a me petiisti, non potui hactenus efficere, nisi ut disputationem meam adversus Volanum habere posses. ejus enim curavi jam pridem exemplum unum tradi fratribus Racoviensibus, ut illi ad te trãsmitterent, id quod jam factum fuisse spero. Vale, & Deum ora, ut in hâc extrema ætate mea, possim jam aliam victus & habitationis meæ rationem invenire, quæ me mei juris efficiat, & liberum ab omnibus impedimentis reddat, quibus fit, quominus ea præstare possim, quæ promisi, & a me identidem exigi, non sine dolore audio. Ex agro Luclaviciano Abrahami Blonscij die 2. Decembris. 1599.

Si Theologicas huiusmodi, quas ad te scribo, litteras, putas posse aliis etiam alicui usui esse, tuum est curare, ne illæ perdantur. nam ego earum nullum mihi exemplar reservo. nec sanè id faciendi, aut curandi

randi ullum vel tempus vel facultatem habeo. Tuas quidem ego diligentißimè asservo.

Tui amantißimus in Christo frater & servus. F. S.

Ad eundem Lublinum, EPISTOLA VIII.

Salutem a Deo & Christo, &c.

DIE Martii 24 litteras accepi, quas ad me primo die Februarii dederas, tarde admodum sanè redditas, id quod non leviter dolui. Nam si post justum temporis spacium redditæ fuissent, jam sine dubio, idq; diu responsum ad illas accepisses. Quod si saltē scivissem in tempore, D. Abrahamum Sczepanovium nostrum isthuc profecturum, per ipsum illud misissem, & multò minus serò, quàm visurus jam es, me ad te scribendi muneri meo satisfacientem vidisses. Quomodo formaverit Gratianus argumentum illud suum, ex cap. 54. Esaiæ petitum, non omnino memini, tantùm, nisi memoria me fallit, videor mihi posse affirmare, aliquantò meliùs formari id ab ipso potuisse. Sed quomodocumq; ipse formaverit, non potest, judicio meo, ex isto Esaiæ loco rectiùs quisquam, ad probandum Christum eße unum illum Deum Israelis, argumentari, quàm hoc pacto. Quicumq; est Ecclesiæ maritus, is est unus ille Deus Israelis. Sed Christus est Ecclesiæ maritus. Christus igitur est ille unus Deus Israelis. Majoris probatio propositionis qua tota ar-

ta argumentatio nititur, petitur ex loco isto Esaiæ, juncto eo quod inter omnes constare videtur, Ecclesiæ maritum non posse esse nisi unum, quemadmodum fœminæ alicujus unus tantum vir esse potest. Ille siquidem unus Israelis Deus isto in loco ait se esse, aut certè fore maritum illius sterilis, quæ non pariebat. Nam hanc esse supernam Ierusalem, id est, Ecclesiam, interpretari videtur Paulus ad Gal. cap. 4. v. 26. & 27. De veritate minoris propositionis, constat ex iis quæ leguntur cap. 5. Epist. ad Ephes. v. 22, & deinceps. Vnde etiam id confirmatur, quod ad majoris propositionis comprobationem diximus, unum tantùm esse posse maritum Ecclesiæ, ut mulieris alicujus unus tantum vir esse potest. Nam ex iis quæ ibi dicuntur, apparet Christi cum Ecclesia conjugium, in eoq; conjugio, summam, ut sic dixerim, unitionem adumbratam fuisse in maris fœminæq; conjunctione, & porrò in viri & uxoris conjugio, quod Deus ipse ab initio instituit, Iam ad totam hanc argumentationem sic respondendum censeo. Primum negandum est, sterilem illam quæ non pariebat esse Ecclesiam. Nulla enim ratione de Ecclesia ea dici possunt, quæ de allegorica ista muliere eo in loco dicuntur, præsertim verò de novi fœderis Ecclesia, de qua necesse est argumentum loqui, si ritè formatum esse debet. Quomodo enim sterilis Ecclesia novi fœderis tunc dici potuit, cum nondum esset? aut quando unquam sterilis hæc Ecclesia fuit, aut dici ullo modo potuit, nisi fortasse multis post Christum natum seculis? Atqui Esaiæ verba ad ea tempora quæ statim post Christum

stum exhibitum extiterunt omnino pertinere, & Pauli locus, antea pro argumento confirmando citatus, apertè docet, nec quisquam est qui neget, qui vaticinium istud ad novi fœderis tempora spectare velit. Præterea, allegorica ista mulier desolata esse dicitur, id est, viro destituta, ut ex eo quod per antithesin statim subjungitur liquidò constat, id quod ad Ecclesiam, sive sub vetere sive sub novo fœdere, accommodari nequit. Veteri quidem accommodari nõ posse illi ipsi fatentur, qui volunt mulierem istam esse Ecclesiam. Iidem enim volunt alteram conjugatam mulierem, cum qua illa confertur esse veterem Ecclesiam. Novæ autem non posse accommodari id manifestè docet, quòd simul atq; ipsa extitit, suum virum habuit Christum, quo numquam postea destituta fuit. Adde, quòd Deus fatetur, se mulierem istam ad breve tempus dereliquisse, qui tamen nunquam Ecclesiam dereliquit. Hinc liquet Pauli verba, in citato loco non esse in eum sensum accipiẽda, quem præ se ferre videntur, ut scilicet dicat, mulierem istam esse Ecclesiam. Sed necesse est eum esse sensum verborum Pauli, quem mox dicemus; ubi, quid nos istius mulieris nomine intelligendum statuamus, breviter exposuerimus. Dicimus igitur, illam, quatenus vaticinatio ista Esaiæ ad Christi tempora, & sic ad argumentum ex ea formatum propriè pertinet, Gentes, sive incircumcisum populum esse, qui eo in loco Iudaico, seu circumciso populo opponitur, & præ illo sterilis mulier, destituta viro, a Deoq; derelicta meritissimò & Esaiæ tempore, & postea etiam usq; ad Christi ad-

sti adventum atq; Apostolorum prædicationem, immo etiam ante Esaiæ seculum, per complura secula dici potuit. Nulli enim Deo filii ex incircumciso populo, jam inde ab Abrahamo, qui primus omnium circumcisus fuit, præsertim verò post legem circumciso populo datam, nascebantur, quippe quem Deus quodammodo rejecisset, sine quo, tanquam mulier sine viro, ipsi Deo filios parere non poterat. Nec obstat quod Deus ait, se ad modicum tempus mulierem istã dereliquisse. derelictio verò ista incircũcisi populi diutissimè duraverit. Modicum enim dicitur tempus istud, & tamquam parvum momentum, prout ipsa Dei verba sonant, præ æternitate, cui ipse Deus illud opponit, inquiens, se misericordia sempiterna erga illam usurum. Itaq; Paulini loci sententia hæc est, supernam Ierusalem, quam facilè concedo Christi Ecclesiam significare, esse matrem omnium fideliũ, et sic tunc temporis ad ipsam, tamquam filios eos etiam pertinuisse, qui ex gentibus crediderant, quantumvis magno numero essent, & multò plures quàm ii qui ex populo Iudaico crediderant; quandoquidem jam prædictum erat, ex gentibus multò plures fideles exituros, quàm ex Iudaico populo. Apparet igitur non posse ex isto Esaiæ loco colligi illum unum Deum Israëlis esse maritum Ecclesiæ, sed tantùm fortaße incircumcisi populi. Dixi autem fortaße, quia nihil cogit, ut vox Hebraica Bahal quæ ibi legitur virum seu maritum significet, cum ea non minus Dominum significare queat? ut quidem tum Græca editio, tum vulgata Latina habet. id quod alterius responsionis

loco

loco ad argumentum ipsum eße volumus. quæ enim de sterilitate ac viduitate istius allegoricæ mulieris, deq; Deo qui illam dereliquisset & eam recepturus esset, ex quo fieret, ut illa plurimos filios haberet, ibi dicuntur: unde etiamsi vox Bahal maritum eo in loco non declaret, concludi nihilominus posse videatur, Deum ejus maritum esse; ita accipi possunt, ac si dictum ibi foret, incircumcisum populum, postquam a Deo rejectus quodammodo fuisset, factum eße tamquam mulierem, quæ vidua sit ac desolata, liberisq; destituta; quos nullos dicatur parere, non quia (ut ante pro concesso ponentes Deum illius maritum vocari dicebamus) eos Deo tamquam marito suo non pariat, sed quia cum Deo non sint accepti, nullo numero esse censeantur, quotquot ad populum incircumcisum, tamquam ad matrem suam pertinent. Sed tertiò præterea loco responderi ad argumentum istud potest, non eandem eße rationem metaphoricarum appellationum & propriarum: nec si propriè Maritus appellatus unus tantùm alicujus veræ mulieris esse potest, similiter metaphoricè appellatum maritum unum tantùm alicujus vicem mulieris explentis esse posse, concludendum ullo modo esse. Exemplum sit in patris appellatione, quæ quamvis uni tantùm proptiè accepta conveniat, respectu unius: tamen metaphoricè accepta, pluribus, unius licèt tantum respectu, convenire invenietur. Nihil enim vetat, quominus quis, exempli gratiâ, vel ob grandiorem ætatem, vel ob beneficia ab eo accepta, vel ob filialem suum erga ipsum amorem, ipsiùsve erga se pa-

ternum, vel ob aliam similem caussam, vel deniq; ob easdem aut diversas plures caussas, non modò unum, sed plurium unumquemq; patrem suum metaphoricè meritò appellare possit. Quare nihil etiam vetat, quominus Ecclesia plures maritos habere possit, cum necesse sit, quemadmodum ipsa est metaphorica mulier, sic etiam quisquis ejus maritus sit, eum esse ipsius metaphoricum maritum; præsertim cum (& hic est potior in proposito nostro hujusmodi responsionis vis) ista mariti metaphora, modò minùs, modò magis plena esse possit; ut certè hîc fieri dicere poterimus, si cõcedere velimus, Deum illum unum Israëlis esse Ecclesiæ novi fœderis maritum: namq; ipsius ratione Metaphorica ista mariti Ecclesiæ appellatio minùs plena erit, quàm ratione Christi, (de quo constat illum esse suæ Ecclesiæ maritum) ut postea docebo; Ex quo sequitur, eum qui propterea, quòd ille unus Deus sit Ecclesiæ maritus, & Christus sit Ecclesiæ maritus, concludit Christum esse illum unum Deum, perperam concludere, & Æquivocationis fallaciam committere, etiamsi alioqui verum sit Ecclesiæ unum tantùm maritum esse. In hac enim enunciatione vox metaphorica Maritus, plena metaphora accipienda est. Vt autem id, quod dixi de pleniore & minùs plena Metaphora usu venire, in istis ipsis appellationibus quæ propriè acceptæ uni tantùm conveniunt, planissimum fiat, & interim accusari non possim quòd nullum exemplum attulerim ejusmodi metaphoricæ appellationis ubi propriæ non sit locus, quemadmodum non est in appellatione mariti Ecclesiæ: non recedens

ab exem-

ab exemplo jam allato appellationis Patris, dico, Veritatis, quæ propriè sic dictum patrem nullum habet, vulgo Patrem metaphoricè dici Tempus; quod quidem intelligendum est, quatenus tantummodo illa apparet atq; agnoscitur. Atqui secundum hanc ipsam rationem nemo negaverit, Deum quoq; veritatis Patrem dici posse, idq; multò pleniore metaphora: cum multò magis veritatis patefaciendæ auctor & caussa Deus sit, quàm Tempus: cui non nisi per accidens hoc idem tribui potest. Vt nihil dicam, quòd Deus, non tantùm quatenus illa apparet atq; agnoscitur, sed secundum omnem rationem, veritatis auctor & caußa est. Satis enim habeo (nam alioqui etiam, nullam in ratiocinatione mea captionis suspicionem eße volo) si veritatis ad eum prorsus modum consideratæ, ut cum dicitur Tempus esse ejus Pater, Deus quoq; Pater meritò dici possit, & quidem ita, ut in hac metaphorica appellatione Deus loco sic propriè dicti Patris esse queat: Tempus autem minimè: ut sic licet veritas ad eum modum, qui dictus est, considerata, duos Patres habeat, unum tamen dumtaxat habere dici possit. Iam ut ista ad propositum accommodem, neminem negaturum arbitror, si concedatur illum unum Deum Israëlis eße maritum Ecclesiæ, hunc esse posse Patrem Domini nostri Iesu Christi, quamvis ipse Iesus Christus maritus ejus sit, qui certè eadem ipsa persona non est cum Patre suo. Quamquam enim hoc pacto duo erunt mariti Ecclesiæ, nihil tamen hic est absurdi, nec propterea fit, quominus solus Iesus Christus metaphoricè licet

ecclesiæ maritus dictus, propriè sic dicti mariti loco ecclesiæ sit: quippe quòd multò pleniore metaphora ipsi hæc appellatio conveniat, quàm Patri, qui naturæ, conditionis, accidentium ullorum ratione, nihil commune cum Christi fidelibus, qui tamquam unum corpus considerati idem planè sunt cum ecclesia, vel habet vel habere potest: cum interim ipse Christus in istis ipsis rebus plurimum cum ipsis commune habeat. non modò enim homo est, ut ipsi sunt, sed ipsorum etiam in divina filiatione, quamvis alioqui omnium summus ac princeps, omnino consors ac socius: ac præterea omnia mala est expertus, quæ illi experiuntur, & in gloriam suam eâ viâ ingressus, per quam illi incedunt ut gloriosi fiant. Quod si quis tamen neget, posse ipsum Iesu Christi patrem esse seu dici ecclesiæ maritum, ob hanc ipsam videlicet caussam, quòd inter ipsum & ecclesiam nimium distet; jam ostensum est, posse metaphoricas ejusmodi appellationes ibi etiam locum habere, ubi ipsa metaphora non planè constet, seu plena non sit, modò aliquid adsit, unde ea aliquo modo extrui possit, veluti in proposito exemplo appellandi Tempus veritatis Patrem ut certè hîc adest, & quidem abunde satis. Amor enim quo Deus pater ecclesiam complectitur, curaquam illius habet, beneficia quibus illam continenter afficit, omnia hæc, inquam, non illis absimilia quæ a marito in uxorem proficiscuntur, meritò efficiunt, ut metaphoræ isti locus esse possit, & ipse Deus pater Ecclesiæ maritus dici queat, præter illam summam spiritualem conjunctionem, quam nihilominus

nus u

nus, ut alioqui Deus pater & Ecclesia, naturâ, statu, aliisq; rebus mirum in modum invicem differant, inter ipsum Deum patrem & ecclesiam esse spiritus sanctus testatur. Quid plura? Deus ante natum hominem Christum Iesum, seipsum non obscurè maritum facit, tum Israëlis, tum Iudæ apud Ierem: cap: 3. Quantò igitur magis potuerit Deus, citra humanæ Iesu Christi naturæ considerationem, ecclesiæ maritum se apud Esaiam vocare? Quod si ita est, quomodo quæso ex isto Esaiæ loco, etiamsi disertè ibi ille unus Deus Israelis se Ecclesiæ maritum appellasset, concludi posset, Christum Iesum ob eam caußam, quòd Ecclesiæ est maritus, esse illum unum Deum Israelis, cum sine ulla controversia Christus Iesus, citra suæ humanæ naturæ considerationem, non sit, nec esse possit ille Ecclesiæ maritus seu sponsus, quem ipsum esse sacra testimonia docent? Verùm non est hac in re quicquam laborandum, cum, ut ab initio docuimus, Deus apud Esaiam in loco isto, non quidem Ecclesiæ, sed gentis incircumcisæ (quatenus vaticinatio illa ad Christi tempora, & sic ad rem nostram pertinet) seipsum nominet, si modò mariti ibi sit mentio, quòd, ut antea dixi, planè incertum est, aut saltem aliunde, quàm ex ipsa mariti appellatione id colligitur, de quo nihil constare ostendimus. Habes, mi Valentine, plenissimam responsionem meam ad primum argumentum, quod Gratianus cum Statorio nostro disputans, vel attulit, vel certè afferre potuit ac debuit. Ex qua intelligere potes, in quem sensum sint accipienda verba mea, si modò

simpliciter dixi, Deum, nec olim Israelitici populi, nec nunc Ecclesiæ sponsum seu maritum dici posse, ut scilicet intelligatur, me de plena, plenamvé metaphoram continente appellatione locutum esse, cujusmodi est illa, cum Christus Ecclesiæ sponsus seu maritus dicitur. De verbo Dei non scripto, quod apud se esse pontificii tantopere jactitant, aliquid nominatim scripturus eram in Defensione Animadversionum in theses collegii Posnaniensis. Quod opus, si Deus dederit, ut aliquando absolvere possim, habebis & tu, & alii, quicquid magis egregii a me in hoc genere proficisci potest. De falso Ecclesiæ Romanæ primatu, ubi pollicitus in scriptis meis fuerim, me aliquid scripturũ, non rectè memini; sed quicquid sit, video, si mihi ea omnia scribenda sint, quæ vel ipse constitueram, vel fratres cuperent, immo ut scribam perpetuò urgent, oportere me & valde diu vivere, & quàm optimè assiduè valere. At neutrum me sperare sinunt senectus mea, & corporis imbecillitas. Huc accedit, quòd, quò ulterius ætate & studiis progredior, eò me ad scribendum, aliosq; docendos ineptiorem esse agnosco. quare jam reliquum hoc vitæ meæ tempus, non aliis, sed mihi ipsi erudiendo, impendere velim. Vale vir præstantissime atque optime, ac suavissime frater, & in me amando, ut soles, precibusq; pro me ad Deum fundendis, constanter atque assiduè perge. Ex agro Luclaviciano Domini Abrahami Blonscii die 16 Aprilis. Anno 1600.

Tui studiosissimus in Christo frater & servus. F. S.

Ad eundem Lublinum,
Epistola IX.
Salutem a Deo & Christo, &c.

SEX septimanæ jam sunt, ex quo litterulas tuas accepi die 14 Novembris datas. Fuerunt, per quos potuissem multò antè responsum ad te mittere Racoviam usq;, ut nunc facio; sed de nullo mihi in tempore significatum est. Nunc verò ipse noster Statori, qui, me inscio nescio, nuquã proficisci solet, in prædium Czarnkovianum proficiscitur invisendi Ostorodi nostri gratiâ, qui paullo antè ex lethali morbo convalescere cœpit, & vicem ejus in Synaxi, quæ proximo die Dominico ibi futura est, supplendi, quamquam alioqui etiam eò profecturus erat; sic enim eum fratres illi rogaverunt, qui ibidem constituturi sunt tempus communis utriusque cœtus congregationis hîc apud nos, quam fortaße ante ver impediet pestis suspicio, vel potius reliquiæ in proximo oppido. Significabas in litterulis tuis tempus conventus nostri Racoviẽsis, quod rescire gratissimũ mihi fuit. sed illud me turbavit, quod scribebas, facilè fieri posse ut ipse in eo cõventu nõ adsis. nam sine te frigebũt omnia, & frustra quodammodo convenient alii. Spes tamen postea mihi facta est, te omnino adfuturum, quod utinam fiat. Plurimùm lætor, quòd, ut eædem tuæ litterulæ indicant, in meliorem partem accipis, quidquid asperius a me profectum est; qua in re nihil prorsus falleris. Amor enim meus in te, ardenti illi meo desiderio junctus, ut id, quod verum esse credo, in rebus*

potissimùm ad pietatem pertinentibus, semper obtineat, illius meæ asperitatis sola caussa fuit. quam tamen ego ipse, ut nosti, non probo, tibiq́; sanctè promitto (præsertim coram aliis fratribus, qui non ita arctè nobis sunt conjuncti, ut illi erant) posthac ita mitem me, & tecum, & cum reliquis omnibus fore, ut non sit cur veniam deprecer, ut tunc, & quidem ex animo, feci. Quod a me petis de loco Ioh. 17. in eo tibi satisfeci, ut in separata scheda videbis. Si fortasse, quod non spero, majore tibi est declaratione opus, conabor & in hoc tibi aliquãdo satisfacere. Tu modo omnino statue, ut illi nostro conventui intersis, idq́; quàm maxime & diligentissimè potes, cura. Aliud quod ad te nunc scribere possim vix habeo, & necesse est hoc reliquum tempus mihi ad scribendum concessum, in aliis litteris scribendis insumere, quæ unà cum istis uno fasciculo comprehensæ erunt, quasq́; ut reddendas suis in locis ac transmittendas cures, te etiam atq; etiam rogo. Illustrem ac generosum Dominum Petrum Ostrovium, per te oratum velim, ut me suo a more complecti pergat, suæq́; salutis, tam animæ quàm corporis, diligentem curam habere velit. Te verò, mi suavissime Smalci, rogo, ut in dies magis tibi persuadeas, te a me ex animo coli, Deumq́; assiduè orari, ut te suis donis augeat, tibiq́; perpetuò adsit; quod charitatis officium, ut mihi vicissim præstes, pro meo jure abs te peto atq; contendo. Fratres duos germanos Lubieniecios meo nomine diligenter salutabis, & reliquos mihi notos. Vale vir præstantissime.

me. In agro Luclaviciano Blonſcii die 18 Ianuarii Anno 1601.

Tui ſtudioſiſſimus in Christo frater ac ſervus. F. S.

Ad eundem Lublinum, Epistola X.

Salutem a Deo & Chriſto, &c.

PRæſtantiſſime vir, frater in Chriſto mihi plurimum colende. Tibi probatum fuiſse conſilium meum de tuæ ſororis filio, vehementer ſum lætatus. Velim autem nihilominus tecum coram conferre de re hac; quod fore ſperabam omnino hîc in proxima ſynodo. Sed tuæ litteræ ad Oſtorodum noſtrum datæ, ad hac ſpe me ferme prorſus depellunt. tametſi rei abſurditatem conſiderans, quòd ſcil. Synodo interfuturus non ſis, vix adduci poſſum, ut ita futurum planè credam. Ego quidem dabo operam, ut ne id fiat. Interim vero Deum orare non deſiſtam ut tibi iſthic adeſſe velit, præſertim verò in colloquio illo, quod de Baptiſmo aquæ habituri eſtis; quod ut habeatur tibi tantopere improbari non parum miror, cum potius, ſi tibi, ut debet, divinæ veritatis propagatio cordi eſt, nihil ſit, quod, judicio meo, tibi gratius eſſe meritò poſſit; cum Deus te iſtis armis abunde inſtruxerit, quibus veritas in quæſtione iſta defendi & poſſit, & debeat: error autem convinci atq; expugnari. Fateor tamen, & te, & collegam tuum, quamvis æquè atq; ipſe es, aut paullo minùs inſtructum, vix quidquam

effecturos, si disputandum sit de baptismo aquæ absolutè, an scilicet is ab omnibus, qui Christi discipuli esse velint, necessariò suscipiendus sit, quemadmodum factũ est a me in meo illo libello, & hactenus in nostris synodis fieri consuevisse, deprehẽdisse mihi videor. Non est hæc via, nisi fallor, in futuro isto vestro colloquio ullo modo ingrediẽda; sed de eo tantùm est agendum, an ii, qui ab ipsis incunabulis Iesu Christi nomen sunt professi, ejusq́, religionem, nec ullam aliam præterea, de qua jam, quatenus necesse est ad vitam æternam consequendam, probè sint edocti, perpetuò ac publicè amplexi fuerunt, omnino debeant aquæ baptismo ritè tingi, & nisi id fiat, pro veris in Christo fratribus agnosci non possint, etiamsi vitam & mores habeant ipsi veræ ac puræ Christi religioni consentaneos. hoc enim est revera quod inter vos controvertitur, nec quidquam aliud. Atq; ostendendum est, debere eos, qui ita sentiunt, hujus rei ex divinis monumentis, aliquod vel præceptum, vel exemplum, vel saltem deniq; mentionem aliquam proferre. cum manifestò id appareat, si id fieri nequeat, nihil penitus esse, cur isti ad ejusmodi baptismum suscipiendum adigi debeant, curvé possit, nedum debeat tale jugum adhuc fratribus imponi: præsertim si tales sint, qui ab iis, qui Christianam religionem profitentur, vulgò pro baptizatis habeantur. Nam de iis qui tales non sint, & nullum prorsus aquæ baptismum eos accepisse constet, propter summam offensionum apud christiani nominis homines inde præficiscentem, fatendum est, nequaquam expe-
dire,

dire, ut in cœtibus noſtris ad cœnam Domini, quæ fraternitatis Chriſtianæ teſſera eſt, admittantur. Jam, ut ipſe, & collega tuus facilè obtinere poſſitis, ut colloquium ſeu diſputatio iſta, hac ratione, qua dictum eſt, inſtituatur, neceſſe eſt, quemadmodum alioqui etiam planè faciendum arbitror, ut alter veſtrum, tamquam ipſius loci ordinarius paſtor, exponat ante cauſſam talis diſputationis, & præſentibus aliquibus ſaltē ex iis, qui ſine eo baptiſmo, de quo agitur, admitti ad fraternam communionem cupiunt, ad hunc aut ſimilem modum loquatur. Videte fratres & ſorores quid agatur. Ecce hi, quos adeſſe videtis, (eos ſingulatim nominando) homines vitæ ac morum cum Chriſti præceptis convenientium, & de religionis chriſtianæ præcipuis myſteriis ac dogmatis, idem quod nos ſentientes, petunt atq; orant, ut ipſos in numerum noſtrum recipere velimus, & pro veris in Chriſto fratribus habere, ac propterea ipſis ut nobiſcum menſæ Domini accumbant, ejusq́; ſint participes, concedere, etiamſi nullum in ullo ex cœtibus noſtris aquæ baptiſmum acceperunt. Nos quidem, unà cum plerisq; aliis rerum divinarum ſcientia præſtantibus fratribus, horum petitioni, & poſſe a nobis, & debere ſatisfieri cenſemus, generaliumq́; Synodorum noſtrarum bis repetitum decretum nobis favens habemus, ex quo liquet, ſingulis cœtibus ejusmodi homines in ſuum numerum cooptare, & ad menſam Domini admittere permiſſum eſſe. Verùm alii ex fratribus aliter ſentiunt, & nulla prorſus ratione, ſine aquæ baptiſmo in aliqua ex Eccleſiis noſtris

ſtris ſuſcepto, hos ad fraternam communionem admitti aut debere, aut poſſe ſtatuunt. Itaq; ut, ſi ipſi veritatem tenent, nos verò fallimur, poſſimus nos ab errore noſtro liberari, & hi probi ac præſtantes homines agnoſcere ſe a nobis id petere, quod illis concedi non poteſt, petimus ab iſtis, qui planè diverſum a nobis ſentiunt, ut velint ex divinis litteris vel præceptum, vel exemplum, vel ſaltem rationem aliquam proferre hujus rei, quòd ſcilicet ii, qui tales ſint, quales hi ſunt, & cum ipſo, ut dicitur, nutritio lacte, cognitionem, quòd Ieſus Nazaræn⁹, qui crucifixus fuit, eſt cœleſtis Dominus, & ejus religio planè vera ac divina, hauſerunt, idq; perpetuò ſunt profeſſi, ſine aquæ baptiſmo ritè accepto, non ſint cenſendi ad Chriſti corpus revera pertinere, nec digni qui ejus menſæ participes fiant, &c. Hîc ſi adverſa pars, vel alium eſſe quæſtionis ſtatum, ſive aliam inſtituti colloquii cauſſam contendere velit, vel tergiverſari, quominus id facere conetur, quod ab ipſa petitur, nullus erit tam bardus aut rudis, præter fortaſſe pauciſſimos quoſdam planè excæcatos, quin videat atq; intelligat iniquiſſime ab ea id fieri, & in vehementem ſaltem ſuſpicionem veniat, ab ipſa injuſtam cauſſam defendi. Quod ſi Deus concedat, ut pars adverſa, vel nihil cauſſetur, aut tergiverſetur, vel nihilominus ad proferenda ſacra teſtimonia veniat, quibus id probet quod ab ipſa petitur, & quod probare debet, primùm antequam id faciat, & ipſi, & auditoribus omnibus in memoriam redigendum videtur, ejuſmodi eſſe teſtimonia iſta, ut ſimulatq; aliquod prolatum

fuerit,

fuerit, cum nullum ferè esse poßit ejusmodi, statim verbo unico interpellare liceat, ac monere, illud ad rem non facere, nec ad eos homines pertinere, de quibus est quæstio. Quod si nihilominus is, qui illud protulerit, in eo deducendo & ad rem suam accommodando pergere velit, utq; id faciat ei concedi auditores petant, concedatur sanè; sed postquam peroraverit, explicatiùs ostendatur, prolatum testimonium de aliis hominibus, quam de quibus agitur, & ab iis longè diversis omnino loqui; & hæc sit summa responsionis, non omißo tamen interea, quin indicentur aliæ quoq; responsiones, quas latiùs explicare nihil neceße esse dicatur, ac doceatur, nisi prius primæ isti responsioni satisfactum fuerit. Ad testimonia, quæ videantur vim aliquam universè concludendi pro parte adversa continere, quale est exemplum baptismi ipsius Christi, & sententia ab ipso prolata de neceßitate renascendi ex aqua & spiritu, proclive admodum esse ita respondere, ut auditoribus satisfiat, ex illa Disputatione mea videtur satis constare, quam si vobis familiarem reddideritis, videor posse, sine ulla arrogantia, sperare, eam vobis ad veritatis defensionem non parum adjumenti allaturam. Hæc pauca de ratione disputandi cum adversa parte, quò, si quid meliùs effici nequit, veritas saltem non opprimatur, ut ad te scriberem, impulerunt me litteræ tuæ, in quibus quasi desperabundum te ostendis, in caußa tam justa, & ad defendendum facillima. Volui tamen ea antea hic cum fratribus communicare, qui meum consilium approbantes, alacriorem me ad ea scri-

va scribenda effecerunt. Rogo te propterea, & unà D. Christophorum Lubieniecium, cui tecum volo esse has meas litteras esse communes, ut hoc meum erga vos officium boni consulere velitis. Sic Deus vobis faveat, & cum tempus erit, ea suggerat, quæ ad propugnandam & promovendam in futuro isto colloquio veritatem maximè pertineant. Vale mi frater amantißime, & forti animo esto. Racoviæ. 15. Martii. 1603. Meus hospes tibi plurimam salutem adscribere jußit. Nihil nunc scribo, sed tantùm dicto. Itaq; nihil horum meorum laborum ad te mittere in mea est manu.

Tui studiosißimus in Christo frater, ac servus. F. S.

Ad eundem Epistola XI.

Salutem a Deo & Christo, &c.

Litteræ tuæ, frater amantissime & mihi plurimum honorande, quibus interruptum nostrum hoc mutuum litterarum officium repetere incepisti, gratissimæ mihi fuerunt. censeoq; me tibi plurimùm debere, qui in illis de statu Ecclesiolæ vestræ, & quid cum illis & ab illis agatur, qui secessionem a nobis partim jam fecerunt, partim facere parati videbantur, satis diligenter fecisti certiorem. Ego semper sum arbitratus, nuncq; magis in hac sententia confirmor, vestram nimiam patientiam istis hominibus caussam præbere in suo proposito perseverandi, & postquam rescivi, quibus conditionibus cum ipsis concordi-

terdiam facere volueritis, & adhuc velitis, satis facilitatem vestram intempestivam mirari non queo. Quid enim est, per Deum immortalem, in eo istis assentiri, ne per aliquot tempus, de baptismo isto minimè necessariò, quidquam doceatis, nisi viam, quam Deus præter omnem spem nostram aperuit, omnem hypocrisin e nostris cœtibus ejiciendi, & ad illos haud fucatæ probitatis homines, qui alioqui facilè nihilominus pereunt, alliciendi & aggregandi, planè obstruere atq; impedire? Quid porrò fuit eis promittere, nos neminem ad Cœnam domini admissuros sine baptismo isto, quàm erroris damnare, quod in generalibus nostris synodis constitutum est, & aliquot cœtus nostros reprehendere, in quibus jam id fieri cœpit? Sed dices fortaße (ut ego quosdam ad vos excusandos audivi dicentes) in cœtibus illis ex consensu majoris partis id factum eße, isthic verò majorem partem, quominus fiat, obsistere. Hoc primùm ita se habere, ut credam, adduci nequeo, cum pro certo audiverim, cum admissus fuit D. Zaporius, vix quemquam repugnaße. Certum autem est promissionem istam vestram, ad illum quoq; cœtum pertinere, & D. Andream Lubieniecium non posse in sua Ecclesia id facere, nisi promissionem istam & fidem datam infringere velit. Deinde, fac, non modò in ipsa Lublinensi, sed in ista ipsa Ecclesia, majorem partem fratrum nolle ut id fiat, an non promissione ista vestra tacitè confitemini, vos ejusmodi homines esse, de quibus meritò dubitari possit, ne id faciant quod injustum est, & per vim quandam Synodorum de-

creta violent? An non ex iis qui hactenus non consentiunt, possunt aliqui sententiam mutare, unde fiat, ut jam major pars consentire dici jurè queat? Vnum adhuc dicam, maximum errorem fuisse & planè inexcusabilem, eos, qui jam diu sine baptismo isto admitti petunt, non admisisse, si id ulla ratione, decreto Synodi nihil quicquam violato, fieri poterat, & ubi hoc fecisse, adversariorum consilia & vires penitus disturbasset, ac fregisset; non fecisse, & hæc & illa mirificè confirmasse. De fœminis ad Evangelicos transituris nihil est curandum, immo laudandus est Deus, qui tales a cœtibus nostris separandi viam invenit. Idem Deus efficiet, ut locum habeatis vos congregandi, nec quicquam alterius partis cœtus metuendus aut curandus est. Deus vos erudiat, & ab omni errore liberet. Quòd aliquamdiu tu & ego eodem in loco esse possimus, vehementer, ut ipse agnoscere videris, a me, nec minùs quàm a te expetitur. Tantùm videtur mihi necessarium, ut tu per aliquot menses ibi habites, ubi ego commoraturus sum. Quod post proximam Synodum, Deo volente, constituetur. nec dubium mihi videtur, quin Racoviæ id sit futurum. Vale mi amantissime frater, & tuis meisq; symmystis salutem plurimam nomine meo imperti. Ex prædio Luclaviciano Bloniano, die 23 Ianuarii. Anni 1604.

Tui perpetuò studiosiss. in Christo fr. & servus. F. S.

Ad

Ad Christophorum Lubieniecium, cœtus Lublinēsis Pastorem.

Epistola.

Præstantissimo atque ornatissimo pietate & virtute viro, Generoso D. Christophoro Lubieniecio, divini verbi ministro integerrimo, domino & fratri in Christo vehementer colendo, &c.

Salutem a Deo & Christo, &c.

PRæstantissime vir, frater in Christo mihi vehementer colende, &c. Cum Samuel Brelius ad Strzalkovium affinem suum non procul isthinc commorantem proficisceretur, faciendum mihi putavi, ut ad te aliquid litterarum darem, quibus videlicet, tibi gratularer, quòd isto in loco tam celebri, tamq; ad Dei Christiq; gloriam propagandam apto, ex ipsius Synodi decreto, pastor constitutus fueris, præsertim tali tibi socio adjuncto, cujus diligentia atq; eruditione juvari plurimum poteris. Id possum sanctè affirmare, me, simul atq; hoc audivi, in acerbissimo illo meo casu, qui recens adhuc erat, non mediocre levamen & molestiæ, & doloris sensisse atq; expertum esse. Vtinam mihi contigißet, aut aliquando cōtingeret, ut ibi habitarem, ubi sæpiùs & tecum & cum socio tuo colloqui possem, vosq; cœlestem veritatem, quæ viam ad immortalitatem ostendit, atq; aperit, exponentes audire. Tu quidem mi, Lubieniecî, cum te, quod non rarò accidit, concionantem & auditores ad curam æternæ suæ salutis capessendam, adhortantem atq; incitantem audivi, mihi o- Valentinus Smalcius.

mnino is es visus, quem Deus in hoc regno inter sua præcipua instrumenta elegißet, quibus velit homines a pietate non abhorrentes, ad se Christumq; suum convertere, & ab interitu vindicare. Tuum est, quando non sine ejus nutu ac consilio id nunc tibi muneris eo in loco demãdatum est, ubi maximè tantùm Dei beneficium proferri ac propagari potest, summa atque accuratissima diligentia uti, ne quid magni ad provinciam istam dignè sustinendam in te desiderari possit. Scis, ad eam convenienter ubivis locorum obeundam, id requiri, ut non modò possit is, cui data est, qui addiscere non renuunt, docere, verùm etiam contradicentes revincere. Quantò magis hoc istic requiritur, ubi tot perpetuò sunt contradicentes, iiq; magna ex parte, eruditi admodum & sophistarum artibus instructissimi? Itaq; sunt tibi in primis libri illorum, qui in majore sunt pretio, quiq; maximè ad nos nostramq; doctrinam falsitatis & mendacii coarguendam sunt scripti, diligentissimè perlegendi, ut præmeditatum habere possis, quid illis respondeas, quandocumq; evenerit, ut tibi vel scripto, vel sermone apertè aliquid objicere seseq; opponere velint. Ea quæ a nostris hominibus adversus eorum sophismata, sunt ad legendum omnibus proposita, quatenus tibi probantur, tamquam in numerato habere debes, ut in promptu simul habeas, quid, etiam ex tempore, illis regeras. Sed præter omnia curandum tibi est, ut verum sensum sacrarum litterarum, potissimùm verò novi testamenti monumentorum, ita, quoad fieri potest, teneas ac percipias, ut

fal-

falsas aut parum accommodatas explicationes erroris redarguere valeas. Sic enim fiet, ut, quando sine sacris ejusmodi testimoniis jam nobiscum contendere adversarii non audent, nihil tibi tuæq; doctrinæ ab illis objici possit, quod quomodo refellere debeas, jam non noris. Plura hujus generis ad te scriberem, nisi mihi penitus persuaderem, ista notiora tibi fortasse, quàm mihi ipsi esse; qui potius amoris erga te mei, & ardentissimi desiderii propagationis divinæ veritatis, quo teneor, summa vi impulsus, quàm quod te monitionibus ullis hîc indigere existimem, hæc pauca scripsi. quæ ut æqui boniq; consulas, te etiam atq; etiam rogo. Hisce diebus elapsis misi ad D. Stanislaum fratrem tuum anagrammatismum, (ut vocant) nominis ipsius, quem, ipso jam pridem rogante, feceram. qui non solùm sibi illum fuisse gratissimum respondit, sed etiam a me enixè petiit, ut similiter tui nominis, nec non D. Andreæ fratris vestri anagrammatismum facerem. Obsecutus sum ejus voluntati. Itaq; præter ipsius D. Stanislai nominis anagramma, si fortasse id nondum vidisti, mitto ad te alia ista duo. Iam tuum est duplex. quorum prius usurpare solum ac per se poteris, quandocumq; & ubicumq; libuerit; posterius verò non nisi (judicio quidem meo) adjunctum priori. ut si quis fortasse ex priore objiciat, te tibi ipsi nimis tribuere, posteriore lecto, jam intelligat, rem aliter se habere; immo te, etiamsi, quatenus & pius & subjectus fueris, nihil hîc, id est, sive in hoc mundo, sive etiam eo in loco & munere, ubi nunc es, magnopere metuendum tibi

censeas; tamen nihilominus, cum consideras, te esse pulverem atq; cinerem, fateri ingenuè, esse quod aliquid timeas. Suum anagrammatismum, ut ad D. Andream meo nomine mittas, illivé præsenti des, te plurimum rogo, eiq́ me quàm diligentissimè commendes. Inter pretiosissimos quosq; meos libros & scripta omnia, quæ mihi erepta ab impiis fuère, erat Smiglecii liber, o Bostwic *ꝛc. ac præterea breve illud ejusdem latinum scriptum, adversum me nominatim editum de loco Zachar: 2, cap. ad quorum utrumq; scriptum jam respondere cœperam, & posterius, notationibus quibusdam, mea manu in ipsis scripti marginibus, exaratis, magna potioreq́ ex parte refutaveram. Hæc duo illius hominis opera, si tuâ curâ mihi comparari possent, & aliquando ad me mitti, non solùm gratissimum id mihi esset, sed sumptum in ea factum statim ac libentissimè redderem. Obsecro te, ut hac in re mihi operam tuam commodare velis. D. Valentinum Smalcium, quem jam tecum esse audio, socium illum nimirum tuum tibi accomodatissimum, per quam diligenter, ut meis verbis salutes, velim. Deus utriq; simul perpetuò faveat, suoq́ spiritu adesse velit. Statorius noster, apud quem jam a duobus mensibus habito, diutiùs multo adhuc fortasse habitaturus, te plurima salute impertit. Vale frater optime atq; integerrime. Ex agro Luclàviciano die 14 Augusti. Anno 1598.*

Tui amantißimus in Christo frater & servus. F. S

Ad

Ad ANDREAM VOJDOVIUM Cracoviam.

F. SOCINI EPISTOLA I.

Salutem a Deo & Chriſto, &c.

ANdrea cariſſime, cum D. Pavlikovius nuper Cracoviam veniret, quia mihi improviſus planè fuerat diſceſſus ipſius, nihil aliud ad tuas litteras reſcripſeram, niſi, ut, ſi fieri poſſet, ad aliquot ſaltem horas, huc te conferres, quò conſultiùs de eo, quod tibi agendum eſſet, deliberare poſſes. Verùm, & D. Pavlikovius præ feſtinatione litteras jam ſibi a me datas ſecum auferre oblitus eſt, nec tu, quantùm video, huc venire commodè potes. Quare ea ad te ſcribere conſtitui, quæ tibi coràm dicere animus erat. Quod igitur ſtudiis humaniorũ litterarum te quàm primùm ſeriò tradere cogitas, id equidem vehementer laudo, ſi modò in alium quempiam potiorem finem dirigantur ſtudia iſta, nec ſemper in ipſis hærere velis, & quodammodo conſeneſcere. Nec tibi enim ſoli natus es. Quocirca ſtudia laboresq́ tuos omnes in cõmune (ut ita dicam) conferre debes, atq; eum ipſorum finem tibi proponere, qui non tibi jucundus tantùm, vel utilis, vel etiam honorificus eſſe poſſit, ſed aliis quoq;, & iis præſertim, quibus plùs debes. Quãquam nec vera jucunditas aliqua, nec utilitas, nec honeſtas eſſe poteſt, ubi id, quod debes, non præſtes. Sed videamus priùs, quid in univerſum quisq; aliis debeat. Tria ſunt genera bonorum, in quibus vel comparandis, vel conſervandis, alter alteri

adjumento eße & possumus & debemus, animi, corporis, & externa. Animi porrò bona, verâ philosophiâ; corporis, medicinâ; externa, jurisprudentiâ potissimùm aut comparantur, aut conservantur. Itaq; si quis officium suum erga alios facere velit, debet omnino, si alioquin ad has artes ineptus non sit, aut veræ philosophiæ, aut medicinæ, aut jurisprudentiæ dare operam. Iam verò is, qui humanioribus litteris perdiscendis aptus erit, vix fieri poterit, quin his etiam studiis aptus sit. Quare aut tibi ab ipsis humanioribus litteris abstinendum est, aut eo animo ipsis incumbendum, ut deinde uni saltem ex istis tribus studiis penitus te dedas, illiq; perpetuò adhæreas. Videndum est igitur, cui potissimùm te dicare debeas, idq; tamquam finem ejus operæ, quam humanioribus litteris daturus es, tibi proponere. Iam si rei ipsius præstantia, ut quidem fieri debet, attendatur, nemo dubitare potest, quin tibi veræ philosophiæ studium deligendum sit. Nam, quantùm præstant animi bona cæteris bonis, tantùm necesse est hoc studium reliquis præstare. Præstant autem animi bona cæteris bonis, non eam solùm ob caußam, quòd animus ipse corpori & externis omnibus longè præstat, sed ob hanc etiam eamq; præcipuam, quòd hominem ab interitu vindicant, eumq; immortalem & porrò verè beatum efficiunt. id quod cætera bona præstare nullo modo possunt Ex quo perspicuum est, illa cum his, ne comparari quidē ulla ratione debere, immo præ his, ne bona quidem dici ullo pacto posse. Quid igitur est, quod dubites te veræ philosophiæ studio, cum primum

pote-

poteris, dicare, si aliis, ut sanè debes, quàm plurimùm prodesse velis? Atqui vera philosophia vel potius sapientia nihil aliud est, quàm Dei ejusq; voluntatis cognitio vera, quæ sanctarum litterarum voluminibus continetur. quæ volumina in hunc ipsum finem, ut verè Deum ejusq; voluntatem cognoscamus, ipsius Dei consilio admirabili & scripta sunt, & conservata, nobisq;, tamquam præstantissima omnium, quotquot sub cælo sunt, rerum, ejusdem Dei summâ beneficentiâ donata & tradita. Præterea vides, aut certè videre potes, quàm pauci hodie sint illi, qui hac vera Dei ejusq; voluntatis cognitione, præsertim ita, ut eam alios docere queant, præditi esse meritò dici possint, & quàm vehementer timendum sit, ne, iis deficientibus, qui eam hoc tempore docent, nulli propemodum inveniantur, qui in eorum locum succedant. Quod si (at omen Deus benignißimus avertat) evenerit, id tibi, & cæteris tui similibus imputandum erit maximè, & propterea valde metuendum, ne gravissimas pœnas ejus rei nomine detis, si sacrarum litterarum studiis, veræq; Dei cognitionis propagatione neglecta, aut otiosi eße, ant aliis quibusvis studiis, aliisq; muneribus incumbere & vacare volueritis. Dico autem, te tuiq; similes, qui videlicet adhuc adolescentes estis, qui in vera pietate hactenus educati altiq; ab ipsa infantia fuistis, qui, propter fortunarum tenuitatem, nulla hujus sæculi impedimenta ad eam rem habetis, qui deniq; eorum filii estis, quorum hoc jamdiu fuit, &, dum vixerint, futurum est proprium munus, ut alios in vera Dei cognitione insti-

tuant. Quapropter tamquam hæreditarium hoc idem ad vos pertinet, & si pii erga parentes vestros dici & esse vultis, cogitare debetis, quomodo illis aliquando tandem præ senio sub tanto onere fatiscentibus subvenire, ac per vices succedere possitis, illisq; opera & diligentia vestra, labores atq; molestias minuere. Huc accedit, quòd nihil dubitandum videtur, quin ipsi parentes vestri, cumq; ipsis unà cœtus piorum universus, hoc idem a vobis suo quodam jure postulent, vel potiùs repetant atq; contendat. Quamobrem nulla vobis nec excusatio nec tergiversatio relinquitur, quominus, si id facere recusaveritis, ingrati, injurii, impiiq; meritò & in Deum, & in homines dici possitis. Itaq; non admodum laborabo, ut, quàm incerta sint & plena periculi reliqua duo studia, de quibus dixi, medicinæ, & juris prudentiæ, tibi notum faciam atq; demonstrem. præsertim cum id quotidiana experientia plùs satis unicuiq; ostendere possit. Nec mirum, cum neutrum firmamento stabili aliquo innitatur, sed utrumq; vel hominum mendacium opinione atq; auctoritate, vel fallacibus experimentis & rationibus constet, neutrum Dei gloriam, sempiternamq; hominis felicitatem, tamquam proprium finem habeat, sed utrumq; præcipuè hanc vitam, ejusq; commoda respiciat. quæ, cum a plerisq; hominum omnibus rebus anteponantur, facilè quidem fit, ut, si quis istarum facultatum cognitione atq; usu excellat, is ad summas opes summosq; honores perveniat; sed facillimè simul evenit, ut idem turpis avaritiæ & ambitionis mancipium fiat. quo nihil indi-

indignius, nihil homini miſerius contingere poteſt. At verò philoſophia noſtra vera, tamquam ſolidiſſimo fundamento, in ipſo Dei veraciſſimi teſtimonio ac verbis nititur, ipſamq́ Dei præpotentis gloriam, hominumq́ perpetuam ſalutem tantùm reſpicit. quæ cum, per ſummam imprudentiam atq; ſtultitiam, ab hujus mundi hominibus contemnantur, & nihili fiant, nullum eſt periculum, ne ſi quis in ea excelluerit, is tantas ſibi divitias & ornamenta comparet, ut vel avarus, vel ambitioſus facilè evadat. Pericula quidem hujus vitæ, ejusq́ commodorum amittendi, permulta ſubeunda ſunt iis, qui hujus veræ philoſophiæ diſciplinam profitentur, ſed in his periculis nihil revera periculi eſt. ſunt enim exercitamēta quædam potiùs virtutis & fidei noſtræ, certaq́ pignora, ſi quis conſtanter illis defunctus fuerit, vitæ ac beatitatis æternæ. Satis tibi ex iis, quæ hactenus ſcripſi, perſuaſum eſſe arbitror, tua præcipua ſtudia ſacrarum litterarum eſſe debere, quò illarum verum ſenſum aliis quoq; explicare poſſis, eosq́, Dei ejusq́ voluntatis cognitionem veram, docere. Nunc videndum eſt, quatenus, antequam hiſce ſtudiis te totum dedas, in humanioribus litteris perdiſcendis, iisq́ artibus colendis, quæ ad ea ſtudia te juvare queant, progrediendum tibi ſit. Et primùm quidem, quod ad linguas attinet, neceſſe quodammodo videtur, ut tantam latinæ linguæ notiam habeas, ut nec ineleganter, nec barbarè quacumq; de re, quæ in rerum divinarum tractatione inciderit, & loqui, & ſcribere valeas. maximè propter eos, qui niſi latinè lo-

quarũ, te intelligere nequeant, & propter divinæ veritatis apud exteras quoque gentes, si opus fuerit, defensionem, & propagationem. Græcam verò linguam, ut admodum exactè teneas, non videtur necessarium. sed satis est, si novi fœderis scripta per te ipsum intelligere possis, & vim ac proprietatem verborum ac locutionum, quæ in ipsis continentur, rectè percipias. ad quam rem multum adjumenti attulerit, si aliquam hebraicæ linguæ cognitionem adeptus fueris, tantam videlicet, ut saltem lexici alicujus ope veteris fœderis monumentorum sententiam mediocriter assequaris, unde fiat, ut hebraicos idiotismos, (quos vocant) quibus novi fœderis scripta abundant, agnoscere possis. Atq; hæc quidem paucissimis libris, nullo præceptore, privato studio, modò quis omnino velit, comparari non magno negotio posse, reipsa compertum est. præsertim cum non sit necesse hæc omnia jam habere, antequam ad sanctarum litterarum studia accedas; ea siquidem magna ex parte in ipsis divinis scriptis excuciendis paullatim acquiruntur, & usu atq; exercitatione possidentur, ac verè nostra fiunt. Et sanè quantum pertinet ad hebræam linguam, si quis grammaticam ita noverit, ut verborum themata, & radices (quas appellant) in Lexico per se ipse invenire possit, crediderim, istum ad sacra studia optimo jure accedere posse. Id autem unusquiq; per se, sola grammatici alicujus libelli ope, altero, aut summùm tertio mense, quamvis interim aliud quidpiam agat, facilè consequetur, etiamsi ne litteram quidem ejus linguæ an-

tea norit. Iam verò quod ad artes attinet, ſolam dialecticam crediderim ego iis, qui de ſacris quæſtionibus diſſerere, aut judicare volunt, addiſcendam eſſe. Namq; ea neceſſarium quoddam inſtrumentum eſt veri a falſo, in una quaq; facultate, diſtinguendi ac dignoſcendi. potiſſimùm verò ea pars quæ ad ſophiſticos elenchos pertinet. Sed enim cavendum diligenter hic tibi eſt, ne vel alium præter Ariſtotelem, eosvé, qui ejus veſtigiis inſtiterunt, præceptorem ſequaris, vel quidquid ille hac de re ſcripſit penitus noſſe velis. illud enim periculoſum valde eſt, atq; hac noſtra ætate inutile, hoc verò pæne infinitum. ſed ſi, qua ratione ille probabilia argumenta formanda eſſe docuit, eorumq́; fallacias cognoſcendas, mediocriter aſſecutus fueris, eo contentus eſſe omnino debebis. Cæterùm rhetoricæ ſtudium, cui multi hodie tantam operam impendunt, non theologiæ modò, ſed quibusvis etiam aliis facultatibus tractandis, parum aut nihil per ſe ipſum conducere videtur, & non niſi ipſis oratoribus utile eſſe. Quamquam autem eccleſiaſtici concionatores, oratores quidam & ipſi videri queãt, tamen illorum ratio ab oratorum ratione reverà longè ſejuncta eſt. & quidquid artificii in ejusmodi concionatorum ſermone eſſe aut debet, aut poteſt, id omne natura ipſa & uſus, unà cum judicio aliquo, & vera caritate conjunctus, facilè docet, atq; ſuppeditat. De aliis artibus nihil dico. Nemo eſt enim, qui non videat, eas nihil ferme cum iis ſtudiis, de quibus loquimur, commune habere. Niſi artium nomine, quod à bonis latinitatis auctoribus ſæpe, ut

arbitror, factum est, humanam omnem philosophiam comprehendi volumus, id est non solùm eam partem, de qua egimus, quæq; ad disserendum pertinet, sed illas etiam quæ vel ad mores componendos, vel ad naturalium rerum cognitionem spectant. has enim non inficior, si quis eas rectè teneret, non parum profuturas ad rerum divinarum exactam scientiam. sunt enim tamquam ejus pedissequæ, sive ancillæ quædam, quarum ministerio ipsa quodammodo excolitur, seseq; magis aperit, ac conspicuam reddit. Verum duæ sunt caussæ, quare hominem, qui in divinis rebus tractandis totus futurus sit, non multùm de istarum artium notitia comparanda, solicitum esse debere existimem. Vna, quòd ad eam rem temporis longinquitate est opus, etiamsi certam alioqui rationem earum artium cognoscendarum quis nancisceretur. Brevitas autem & inconstantia hujus vitæ, temporis dispendium omne, nisi necessarium sit, planè dissuadet. Altera caußa est, quòd in artibus illis, præsertim verò in ea philosophiæ parte quæ de natura agit, nihil certi ferè est, nihil explorati; adeò, ut si quis rem, uti se habet, vel ex parte saltem cognoscere velit, integra vita hominis brevis omnino sit futura. Veritatem enim, ut ille ajebat, natura in profundùm, tamquam in puteum demersit, ubi pleriq; eorum, qui eam inde extrahere voluerunt, multò etiam magis, quàm per se antea erat, illam demerserunt. In moralibus non tanta est obscuritas, tametsi sine rerum naturalium cognitione ipsorum scientia perfectè haberi nequeat. Quocirca concedi for-

fortasse potest vero philosopho post futuro, ut eorum notitiam aliquam sibi comparet. idq; ex ipso Aristotele. Neq; enim dubitandum est, quin ea, quæ vir ille maximus atq; acutissimus de moribus scripsit, mentem hominis ad multa cognoscenda, quæ a theologia minimè abhorent, illustrare valeant. Non crediderim tamen, etiamsi quis moralia ista ignoret, multum eum damni in re theologica ex ea ignoratione sensurum. satis enim omnia quæ ad mores pertinent, in sacris litteris expressa sunt. & si quid tamen non expressum est, id ex universa christianæ disciplinæ ratione, exq; caritatis regula, nullo ferme negotio diiudicari & constitui potest. Quòd si fortè contigerit, ut vel in moralibus, vel in naturalibus apud profanos auctores cognoscendis a veritate aberres, & ita inanem prorsus quandam philosophiam secteris, quod quidem propter ea, quæ ante diximus, facillimè fieri potest, Deus bone, quantæ tenebræ, ad divinarum rerum cognitionem veram, tuæ mentis oculis offundentur! Ego quidem unà cum aliis, iisq; doctissimis viris, in ea sum sententia, ut falsæ potissimùm a philosophis non optimis acceptæ, cum in moralibus, tum in naturalibus opiniones, tantam nobis, quantam hodie agnoscimus, & videmus (quamquam ea, ni fallor, adhuc magna ex parte latet) errorum sylvam in religione pepererint. Itaq; præstat omnino, judicio meo, post sanctarum litterarum studium, cum iam quis in divina veritate satis confirmatus fuerit, tunc demum aliquid ex istis artibus degustare. sic enim præeunte cælesti luce, haud ægrè verum a falso

falso discernetur, omniaq́ ad ipsius divinæ veritatis cultū atq; illustrationem faciliùs accommodabuntur.

Habes, mi Andrea, sententiam meam de studiis tuis. quæ si tibi, ut spero, probabitur, te enim & probum & pium adolescentem esse, iamdudum mihi persuasi, non video cur quærendum tibi sit, ut apud D. Buccel: conditionem aliquam habeas. Iis enim qui in aula regia famulantur, litterarum studiis operam dandi tempus ferè nullum conceditur. & fieri potiùs posset, ut ea obliviscereris, quæ hactenus didicisti, quàm ut aliquid novi in bonis litteris addisceres. Verebare, ne, si provinciam erudiendi filios D. Paulikovii suscepisses, a tuis studiis avocareris, cum tamen munus istud ab ipsis non multum abhorreat, immo, eo exercendo, tibi ipsi in illis prodesse potuisses. nihil enim est quod nos magis doceat, quàm si alios ipsi docere debeamus, & non vides, quàm necesse quodammodo sit, ut ipsa tua studia prorsus deseras, si apud D. Buccel:, quacumq; ratione, servieris. Quia tamen superioribus meis litteris pollicitus tibi sum, tales me litteras ad ipsum scripturum, quales a me petieras, ne credas, me alia fortasse de caussa, quàm ea, quam præ me fero, id est ingente desiderio salutis & veræ felicitatis tuæ, ita loqui, mitto tibi eas litteras Italicè scriptas, (sic enim soleo semper) in quibus, ut cupiebas, rogo illum obnixè, ut vel tibi apud se locum aliquem concedat, vel sua liberalitate tua studia aliqua ex parte juvare velit. His tu libellum tuum supplicem adiungas oportet. in quo, quid potissimùm eum rogatum velis, breviter exponas.

Quod

Quod si mihi auscultaveris, vel de conditione apud i-
sum habenda nihil dices, vel eam requires, quæ, si
eri ullo modo possit, te a studiis tuis non penitus ab-
rahat. Te autem Dei, Christiq; ecclesiæ, studiis tuis
mnino inservire velle profiteberis. Qui sis, & qua-
is, & cuius filius, & quibus cognitus, ego in meis ad
psum litteris diligenter exposui. Quare non est, quod
u his de rebus, nisi fortaße interrogatus, aliud ei di-
as, præter id, quod in ipso supplici libello dicere est
necesse. qua in re D. Schomanni, prudentis non mi-
nùs, quàm pii viri, consilium sequi poteris. cui, te ro-
go, ut me quàm diligentissimè commendes, utq; De-
um pro me orare non desistat, meis verbis ab eo plu-
rimùm contendas. Bovii incolumitati, quantum po-
tui, aliis datis ad D. Buccel: litteris, consului atque
prospexi. Vale & Deum inprimis time; ipsiq; soli,
mundi hujus quibuscumq; illecebris posthabitis &
valere iussis, perpetuo serviendum tibi esse puta. Ru-
ri die Martii 18. Anno 1583.

Tui amantissimus Faustus Socinus.

Ad eundem Wittebergam, EPISTOLA II.

QVòd Iohannes Baptista repletus fuiße dicitur spiritu sancto, adhuc ex utero matris suæ, ego sic intelligo, ut partim, si ipsius Iohannis Baptistæ sensum ac cognitionem spectes, sit Hyperbole in sacris litteris usitata, & similis illis, Speravi in te ab u-

beri-

beribꝰ matris meę, Peccaverunt ab utero &c. *partim, si effectum operationemq́; aliquam in eo consideres, ita sit accipiendum, ut verba sonant. Nam salutante matre Domini nostri matrem ipsius, cum adhuc in utero ipsius esset, exultasse ipsum legimus, Cracoviæ die 25 Aprilis 1590.*

Ad eundem, Lublinum.

Epistola III.

Salutem a Deo & Christo, &c.

SEd *jam ad has tuas posteriores &c.* Non *memini nūc ubi de nomine Iehovæ scripserim. Quod si alicubi affirmavi, id nomen eße unius Dei altissimi propriū, verum dixi; modò id rectè intelligatur, ita scilicet ut ii non excludantur, qui ipsius Dei personam sustinent; tunc enim isti non quidem ex sua, sed ex ea, quam sustinent, persona, Iehovæ nomine sæpius insigniuntur. Locus apud Hieremiam ad veram nominis Iehovæ appellationē non pertinet; nec tamen crediderim ego, verbum* Vocabit *ibi regi a nomine* Iehova. *Sed* vocabit *phrasi hebraica. aliud nihil est quàm vocabitur. id est, locutio ista* vocabit eum, *ex idiotismo hebræo latinè sic resolvitur & explicatur,* Is vocabitur; *& nihilominus tamen sensus revera non est, istum vocatum iri Iehovā simpliciter & absolutè, sed per eum a Iehova datum iri justitiam, propter quam caussam poterit nomen ejus dici* Iehova justitia nostra. *similia exempla alia complura sunt*

in sacris

n sacris litteris, inter quæ est illud de nomine Imma-
uel Christo attributo, quod significat Nobiscum De-
s. Neq; enim hinc colligi potest, Christum, esse De-
m, quasi simpliciter & absolutè appellatio seu no-
nen istud illi tributum fuerit. Non enim aliud in-
elligendum est, quàm per Christum, nobiscum, fa-
ore videlicet & gratiâ suâ, Deum esse vel fore.
Quod siquis hanc rem meliùs percipere velit, legat id
uod legitur apud Hieremiam cap. 33. ubi secundum
eritatem Hebraicam legitur, Hierusalem vocatum
ri Iehovam justitiam nostram. Quis enim non videt
ieri non posse, ut Hierusalem Iehova simpliciter no-
minetur, & istius appellationis sensum, nullũ alium
sse, quàm Iehovam justitiam illi urbi, & per illam
rbem aliis, totiq; populo impertiturum? Adde quòd
ap. 23, quem locum tu intelligis, relativum eum cõ-
modè ad Israelem ibi nominatum, non minùs quàm
d regem illum referri potest. Quare statuendum est,
ocum istum nullas prorsus habere vires ad proban-
um, quòd Christus vel sit ipse Iehova, vel etiam sim-
liciter nominetur Iehova. Cæterum de nomine isto,
t alibi scripsi, cum Vatablo, Brentio, aliisq; doctissi-
nis viris sentio, illo potissimum Deum appellari, quia
xistere & esse faciat id, quod futurum promisit.
Hæc enim interpretatio satis apertè colligitur ex ca.
. Exodi, unde etiam eam Vatablus collegit. Craco-
iæ. Anno. 1594.

Ad eundem Lublinum, EPISTOLA IV.

Salutem a Deo & Christo, &c.

SEptem mea tibi commodata scripta, quæ ad me remisisti, accepi, unà cum tuis litteris 11 Aprilis datas; idq; nudius demum tertius. Itaq; Zakrzoviam nihil responsi ad te mittere potui. In Synodo ista cur non adsim caussa præcipua est, cura parandi ad prælũ Typographicum Disputationem cum Francisco Davidis, quæ Deo dante excudetur. simulatq; Disputatio cum Erasmo Iohannis, quæ jam, nisi spes me fallit, sub prælo est, excusa fuerit. Ex iis, quæ scribis de mea cum Francisco Davidis disputatione, tametsi nolim, te mea nimis magni facere, hanc non sanè mediocrem voluptatem capio, quòd spero, ejus libri editionem utilem lectori fore. Nam quòd nihilominus tibi non videtur prorsus arridere sententia illa mea in eo expressa, quæ non solùm in disputatione cum Christiano Francken, sed, nisi memoria me fallit, in ipso Antivujeko est expressa, Christi, videlicet, imperium & potestatem ad Ecclesiam tantùm se porrigere, animadvertere debes, me satis apertè non uno in loco omnia complecti, quæ quoquo modo ad Ecclesiam, & ad singula ejus membra vel pertinent, vel pertinere possunt, adeò ut ea etiam quæ extra Ecclesiam, ratione tamen Ecclesiæ fiunt, meis verbis comprehendam. Neque enim (quod ipse tamen arbitrari videris) nihil est, quod non fiat ratione Ecclesiæ. Immo infinita ejusmodi sunt, ut ipse, si totum terrarum orbem, vel potiùs

vel potiùs mundum universum consideres, & quæ in ipso quotidie fiunt, necessariò fateberis. Christo, præter ipsum Deum, omnia subjecta sunt, ubi nimirum de re aliqua ad Ecclesiam, ejusvé membrum vel minimum (ut tale tamen consideratum) quoquo modo pertinente agatur. Itaq; præter ipsum Deum (ne latum quidem unguem a Pauli verbis receden-do) nihil penitus, sive in cœlo sive in terra, a Christi potentia verba mea excludunt; quamvis asseram potentiam istam exercere non esse illi datum, nisi ubi de ipsius regno, vel de iis, quæ ad ipsius regnum, quacumq; vel minima ratione spectent, agi contigerit. Nec sanè vel tacitè vel apertè negavi ego umquam, panem quotidianum vitæ alendæ necessarium a Christo peti posse, modò is qui petit, vel pro quo petitur, vel ista ipsa petitio relationem seu rationem aliquam ad ea, quæ dixi, habeat. Quod verò tu longè majus incommodum esse ais, si Deus imperium aliquod per se, id est, sine Christi medio exerceat, aliquod verò per Christi medium; in eo ipse nihil prorsus aut incommodi aut absurdi video; immo incommodum absurdumq; omnino mihi videretur, si res aliter se haberet. Idemq; unicuiq; visum iri spero, qui nobiscum de Christi natura & essentia sentiat, si ad Dei patris prærogativam conservandam, & ad rationem, cur Christo tanta potestas ab eo data fuerit, diligenter animum advertat. Nunc otium non habeo ista quæ dico comprobandi. sed si opus fuerit faciam aliquando. Quod scripserim Mosem mortuum esse, nec adhuc revixisse, de morte verissimam & sa-

cris litteris testatissimam sententiam scripsi; & doleo te istis somniis (ignosce quæso) contra expressum Dei verbum vel aures quidem commodare, quibus contenditur Mosem revera mortuum non esse. Quod nondum revixisse eum dixi, huic sententiæ nihil obstat ejus in Christi transfiguratione apparitio. Vt enim longiùs nunc non progrediar, mea verba manifestè ita accipienda sunt, ut intelligatur, Mosem non revixisse absolutè, id est, ita ut ampliùs non moreretur; vel certè non ita ut etiamnum vivat. nec apparitio illa huic quidquam contrarium docere potest. Sed quando ipse non curabas, ut ad hæc quidquam responderem, ut id pluribus confirmem non laborabo. Minister ille Evangelicus a me quidem emit Disputationem de Servatore, sed per D. Martinum Codicium, qui, nisi memoria me fallit, addidit precio de suo grossum unum, cum diceret, se non nisi florenum ab emptore habuisse. Libri non compacti precium non a me (ad quem tamen illud non pertinet) sed a fratribus constitutum, sunt grossi 24. Pro compactura dederam ego septem grossos, quos ut reciperem justum fuit. Miror autem, hominem istum censere librum istum caro vendi, cum certissimum sit, omnibus rectè perpensis, nullum librum in hoc ipso regno impressum, proportionis habita ratione, viliùs vendi. Habebitis, ut spero, Lublini Antivujekum latinum. Doleo Polonicum a rudibus non intelligi; si enim verum est quod ais, ipsam Dominam Dudithiam illum non rectè percipere, quid sperandum est de aliis? Scripta quæ petis, nunc mitendi, id est (adhuc in lit-

turis

turis ſunt) ea deſcribendi tempus non habeo. ubi habuero, petitioni tuæ, ut ſoleo, ſatisfaciam. Tuis aliorumq; piorum fratrum precibus apud Deum juvari vehementer cupio. Deus iſti conventui ſpiritu ſuo adeſſe velit, Cracoviæ die 4 Maii. 1595.

Tui amantiſsimus in Chriſto frater F. Socinus.

Ad eundem Zakrzoviam.
Epistola V.
Salutem a Deo & Chriſto, &c.

RESpondeo ad litteras tuas 29 Iunii datas. Et primùm mihi valde probatur, quòd animo volutas de commoratione tua in Germania; modò exploratum habeas, tibi illîc non fore neceſſe ſimulare aut diſsimulare, præter id quod fidelitas poſtulat, quam Deo debemus. Video enim alioqui, te illîc Eccleſiæ Dei utiliorem futurum, quàm in Polonia. Poterit hac de re in conventu Luclavienſi agi, ubi me affuturum ſpero. Quo ſi D. Philippus Zakrzovius venerit, ejus aſpectus mihi jucundiſsimus eſt futurus; non tamen propter honorarium, quod fortaſſe ipſummet mihi allaturum ſcribis. Immo illud, ſive ipſemet attulerit, ſive miſerit, non accipere decrevi, cum, per Dei gratiam, rerum neceſſarium nihil mihi deſit ex eo tempore, quo D. Buccel: menſâ, dum ipſe adeſt, gratis utor. Itaq;, rogo te, illi ſuade, ne vel mittat vel afferat mihi donandum quidquam; præſertim cum certus eſſe poſſit, me perinde illi obligatum perpetuò

fore, ac si honorarium istud ab eo accepissem. Quòd si alios pios nostri cœtus viros non pauperes imitari velit, qui aliquid contulerunt, aut collaturos se spondent ad meorum scriptorum editionem; id sanè non modò non recusabo, sed ambabus, quod ajunt, ulnis amplectar. Memineris autem interim meo nomine ipsi pro hac mihi decreta liberalitate summas gratias agere. De filia mea nihil aliud me sollicitat, nisi quod ubi nunc est, otiatur, ni fallor, plurimum, nec iis vel faciendis vel addiscendis exercetur, quæ Christianam puellam decent, nisi rarò admodum idq́ negligenter. Nihil tamen certi jam diu rescire potui; & difficilè mihi erit eam ab sua matertera avellere. Argumentum Adversariorum, de quo in Antivujeko Polonico pag: 148, non est revera hujusmodi, Proprium est viventium gignere sibi simile in natura, Ergo Deus, qui est vivens, genuit sibi simile in natura: *Sed est hoc:* Christus est filius Dei vivi, Ergo Christus est similis in natura Deo. Siquidem proprium est viventium gignere sibi simile in natura. *Ex quo fit ut ad enunciatum istud,* Proprium est &c. *cum non sit argumentationis istius enthymematicæ assumptio, sed ratio consequentiæ, non fuerit necesse directè respondere: sed satis fuerit, per instantiam, consecutionis fallaciam apertè demonstrare; Eò magis, quòd si quis diligentiùs inspiciat, assumptio argumenti nec omnino ista est, quam ego & in Antivujeko & hîc scripsi, non est, inquam ista,* Christus est filius Dei vivi, *sed:* Christus appellatus est Dei filius, ad-

us, addita ad nomen Dei, voce, vivi, *adquod ego, reſpiciens, inſtantiâ allatâ, nihil aliud mihi faciendum cenſui, quàm docere, vocem iſtam longè alia de cauſſa fuiſſe additam, quàm Adverſarii in ſua argumentatione affirment. Potuiſſem iſta de vera aſſumptione argumentationis Adverſariorum in ipſo Antivujeko, ut hîc, ad vivum, ut dicitur, reſecare; ſed, ubi id commodè facere potui, cavi, ne nimis acutus viderer in tota diſputatione illa, præſertim ubi de Adverſariorum verbis interpretandis ageretur. Nec tamen interea ſine reſponſione eſt ratio iſta conſequentiæ Adverſariorum, ad quam directò fortaſſe reſpondendum tibi videbatur. Quandoquidem proximè antè demonſtratum eſt, fieri non poſſe, ut Deus ſimile ſibi in natura gignat, dum rationibus evictum eſt, Dei ſubſtantiam, id eſt, eſſentiam, nec partiri, nec totam communicari, nec multiplicari ullo modo poſſe. ex quo fit, Pronunciatum iſtud Adverſariorum in Deo nullum locum habere poſſe, & neceſſe eſſe fateri, Deum, licèt omnino vivens quiddam, aliter filium ſuum genuiſſe, quàm illum ſibi ſimilem in natura, id eſt, eſſentia gignendo. Nec ſanè, ſi directò ad pronunciatum iſtud reſpondendum ſit, aliud dicendum videtur, quàm illud per inductionem quandam tacitè collectum, non eſſe prorſus universè verum, quippe quod generationem ex ſua ſubſtantia omnino requirat, quæ in Deum cadere non poſſit, quem etiam certiſſimum ſit aliter gignere filios, quàm per eſſentiæ ſuæ communicationem; homines ſiquidem ipſi, qui in Chriſtum credunt, & Dei filii, & ab ipſo*

Deo sive ex ipso Deo geniti seu nati dicuntur. Addatur autem, quòd, etiamsi Deus quiddam vivens sit, est tamen simul plusquam vivens, id est ipsius vitæ auctor solus, solusq; vivificans; ita ut aliorum viventium numero eximendus sit, nec secundum alia viventia de ipso iudicandum, alioqui in ingentia absurda deveniremus, idq; in ipsa generatione de qua agitur; quemadmodum unusquisq; per se facilè intelligere potest. Quod attinet ad Dominum Iesum in universali judicio etiam impiis ipsis conspicuum futurum, nihil te moveat, quòd in sua ipsius forma immortali, quam nunc habet, non sit conspicuus futurus. quandoquidem & angeli, & Deus ipse sæpius conspectus esse scribitur, non tamen in sua propria forma. Satis est, certum ex multis evidentißimis signis fore, Iesum Christum illum esse, qui sub qualicunq; illa forma mundum judicabit. Hoc enim illud est, quod requiritur in iudicio isto. Cæterùm ex ipsa forma, vel qua Christus dum adhuc hîc eßet, præditus erat, vel quam nunc habet, etiamsi ea conspicua oculis mortalium esset, quis, quæso, ex omnibus, quos vivos dies ille deprehendet, ipsum Christum certò agnoscere poterit; cum utravis istarum formarum nemini istorum antea cognita aut perspecta fuerit? Vale in Domino unà cum tuis, & hilariter tui patris præsentiâ, quam tibi, uxoriq; tuæ iucundißimam fore arbitror, quàm diutißimè potes perfruere. Ex suburbio Cracoviensi Biskupie dicto 9. Augusti. 1595.

Tui amantißimus Faustus Socinus.

Ad eundem ZAKRZOVIAM, EPISTOLA VI.

Salutem a Deo & Christo, &c.

,,,,,, SED spero Deum ab omni malo me defensurum, quemadmodum heri me e manibus eripuit Domini Wiernek, generi Domini Ligezæ nostri. Is enim in publica via, hîc Cracoviæ, cum eques esset, & decem circiter aut duodecim eque stribus aliis militibus, quibus ille videbatur præesse, comitatus, cumq; ipsi obviam eßem factus, me agnito iussit, ut sui milites me vi secum abriperent, cumq; ego orarem, ut me hominem innocentem dimitteret, dixit vociferans, me eße Arianum, ipsiusq; Patrem seduxisse, nec dignum esse qui viverem, nedum Cracoviæ habitarem, & iterum atq; iterum, sæpius me iussit abripi. Me autem vociferante, & populo multo occurrente, iussit mihi os, luto spurcissimo semel ac bis obstrui, deinde etiam totam faciem conspurcari fœdissimè, nemineq; eorum qui circumstabant audente ei quicquam dicere, tandem me, nescio quo pacto, ea conditione dimisit, si illum humillimè rogarem, & ad pedes illi aceiderem, id quod ex parte tantùm feci, atq; hac ratione sum ab eo missus. sunt qui dicant illum præ se tulisse, acsi vellet me sclopeto transfigere, quod tamen ego non vidi: sunt etiam qui planè affirment, cum jam me dimisisset, & ego domum quandam ad tantum lutum abluendum ingreßus essem, unum ex ipsius militibus ibi propè remansiße aliquantisper, ut si ego prodiißem,

diissem, me globo transverberaret. Sed Deus voluit ut valde diu in loco illo, me abluendo occuparer, ita ut ille postea abiisset, cum ego domū inde meretuli, quò simulatq; perveni, genibus flexis gratias egi, de tanta liberatione. Tu idem facies, meoqúe nomine ad idem fratres, quos poteris, hortaberis, rogabisq́; omnes Deum, ut me posthac protegere velit, nec permittere ut quidquam Christiano homine indignum mortis metuendæ gratiâ faciam. Cracoviæ die 7. Octobris. 1594.

Ad Clarissimum virum N. N. S. Theologiæ Doctorem.

F. Socini Epistola.

Salutem a Deo & Christo, &c.

D*IV erat, ex quo tum ex Gregorii Cycnei, tum ex aliorum amicorum litteris, clarissime atq; eruditissime N. N. cognoveram; te expetere, ut tuæ ad me litteræ perferrentur, cum illæ optatissimæ ad me sunt Lublinum, ubi tunc in nostra Synodo eram, perlatæ. Miratus sanè sum tantam tuam erga me humanitatem, & hinc summam spem concepi, ut me indies magis, quamvis tibi & virtute & eruditione longè imparem, sis amaturus, ac simul, in hoc divinarum rerum studio, ætate licèt, ut arbitror, multò te provectiorem, non parum adjuturus. Periit enim mihi in Italia, patriâ quidem meâ, sed, quod consiteri quidem necesse est, hodie otii ac vanitatis sede,*

sede, magna pars ætatis meæ, immo flos ipse universus, ab anno nimirum 23. usque ad 35. adeò ut nihil mirum cuiquam videri debeat, si in rerum (culpâ potiùs hominum tamen, quàm Dei consilio) tantopere abstrusarum cognitione, minùs quàm mediocriter adhuc profecerim. Id quod ego ipse probè sentiens, nihil fortasse, tantis de rebus, scriptis mandassem, nedum scriptum publicassem, nisi aliqua necessitas ad me facere coëgisset. quod interdum puto non sine Dei nutu esse factum; cum ea, quæ & scripsi & edidi, ut sine dubio maximi (si vera, quemadmodum mihi persuadeo, sunt) in religione nostra momenti censeri debent, sic a plurimis doctis & piis hominibus non minùs veritatis, quàm singularitatis cujusdam nomine commendari audiam. Inter quos si umquam te numerare potero, tum demum statuere, ni fallor, mihi licuerit, Deo annuente id factum fuisse. Nam quod ais tibi videri, me in illa præsertim doctrinæ parte, quæ est de Deo, tantùm probabiliter non apodicticè disputare, idq; tibi displicere. considera (quæso te) qualis sit sententia illa de Deo, contra quam, unà cum aliis non paucis scribo, id est, quàm ab omni ratione, & sensu ipso communi, abhorrens; ut ipsimet eius vel acerrimi propugnatores id vix ullo modo negare audeant. Ex quo consequitur, ad sententiam istam erroris planè revincendam, seu falsam eam esse demonstrandum, aliud nihil necesse esse, quàm ad ea respondere, quæ pro ea confirmanda in medium afferuntur. quod sanè & ego, & alii Symmistæ mei satis diligenter (nisi plurimùm

erro) hactenus fecimus. Adde quòd in nostris editis scriptis (in meis quidem certè) vix data ulla occasio fuit, quidquam amplius præstandi. Semper enim hactenus non actorum, sed reorum partes sustinuimus. Quare non videbatur, tibi debere displicere, si muneris nostri fines egredi noluimus. Erit aliquando, Deo dante, cum actorum partes, ut ipse animadvertisti me, in animo mihi esse, alicubi profiteri, suscipiemus. id quod hactenus (cur ab aliis nescio) a me quidem ideo factum non est, quia ea duo defuerunt, quæ requiri tunc dixi, cum animum istum meum indicavi, aut certè alterutrum eorum, nempe otium & bona valetudo. Interim, per Dei gratiam, videmus, non inanes esse labores nostros, idq; apud homines quidem cordatos & pios; qui satis habent, ut ab inveterata sententia recedant, agnoscere, tam alioqui per se absurdæ atq; incredibilis rei, nullas, sive ex sacris testimoniis sive ex ratiocinatione petitas probationes dari, quæ firmitatis quidquam habeant, & omnia eam defendentium argumenta sophismatis esse involuta. Vehementer autē omnino sum lætatus, te, hominem licèt doctum, & aliis docendis præfectum, a nobis etiam, qui teterrimi, ut ais, hæretici vulgo habemur, aliquid discere paratum esse, gratiasq; summas tibi ago, quòd me dignum judicaveris, cum quo, hujus rei gratia, de religionis nostræ dogmatis conferas. Sic enim id spero fore, quod ab initio dixi, ut scilicet, me in harum rerum studio haud mediocriter juves. De divina prædestinatione quid sentiam, scripto quidem exposui. sed illius,
præter

pæter ipſum autographum meum nullum prorſus
eemplum habeo, nec ullius qui illud deſcribere va-
lat, adeſt facultas. Quamquam ſcriptum iſtud ejus-
odi eſt, ut eum lectorem requirat, qui nulla ſenten-
a, quantumvis novâ, & prima fronte falſâ ac de-
ſtabili, quidquam, donec illam diligentiùs expen-
erit, aut certè non admodum graviter commovea-
ur. ita ut vix audeam illud cum aliis communica-
e, quàm cum iis qui jam agnoverunt, quædam alia
on pauca a me vel affirmata, vel negata, ubi vulgus
hriſtianorum me blaſphemiæ inſimulare non du-
itat, veriſſimè ac ſanctiſſimè, affirmari quidem illa,
æc verò negari. Verumtamen ſimul atq; potero cu-
are, ut ſcriptum hoc meum deſcribatur, id facere
on negligam, & deſcriptum dabo operam, ut in
uas manus perveniat, ſperans te planè eum eſſe,
uem nihil commoveat, ubi divinis tantùm teſtimo-
iis, & ratione apertiſſima duce, veritas inquiritur.
nterim ad propoſitas mihi abs te quæſtiones hoc
reviſſimum reſponſum habe; quod in hoc ipſo inter
os conferendi initio ſatis eſſe puto. Nullum arbitror
go eſſe æternum decretum Dei, quo nominatim a-
ios ad vitam perducere, alios verò præterire con-
ſtituerit: ſed tantùm fuiſſe a Deo decretum, illos ſer-
vare, qui ſibi obediẽtes fuiſſent, eos verò perdere ſeu
perditioni relinquere, qui fuiſsent contumaces; ex-
ceptis, quod ad ſervandos attinet, fortaſſe pauciſſimis
quibusdam, qui, ut aliorum duces & exemplaria ad
imitandum propoſita eſſe poſſent, veriſimile eſt De-
um decreviſſe eos ſervare, quibus viam ſalutis an-
nun-

nunciandam curat, sive obediant isti, sive non obediant, & illos præterire, quibus minimè viam istam curat annunciandam; præterquam quòd non existimo de tali divino decreto, quod irritum culpa hominis fieri possit, in proposita quæstione agi. est etiam animadvertendum, nihil cogere, ejusmodi decretum ab æterno a Deo factum esse. atqui in proposita quæstione de æterno Dei decreto agitur. Iam si quid Deus nominatim de aliquorum salute ab æterno decrevit (nam de ullius hominis perditione Deum quidquam nominatim ab æterno constituiße non arbitror) id sine dubio non ab ulla istorum prævisa probitate pendet, sed ab ipsius tantum Dei gratia & bonitate. Iam quid de certo servandorum & perdendorum numero, devé conditione probitatis & improbitatis sentiam, satis ex ante dictis intelligi potest. Postremò, quod quæris, an statuam, omnes a Christi cognitione alienos, esse reprobos, an verò existimem, inter ethnicos olim non paucos fuiße servatos, & qua ratione, aliasq; quæstiones addis ab hac una dependentes; primùm respondeo, non debuisse, judicio meo, in hac quæstione ethnicos nominari, qui olim fuerunt. Videtur enim omnino vox Olim ad id tempus respicere, quod Christi adventum antecessit, cum, scilicet, extiterunt illi Socrates, Aristides, Catones, &c. Sed fortaße ita locutus es, quia sentis, etiam ante Christi adventum, per ipsius Christi cognitionem ab orbe condito salutem humano generi contigisse, & quia post Christi adventum ejusmodi ethnicos probos ac justos vix extitisse existimas.

tas. Atqui, ſententiâ quidem meâ, res aliter ſe ha- et; nam nec qui Chriſtum præceſſerunt, per Chriſti ognitionem ulli ſunt ſervati; & non minùs poſt ipſi- s adventum, quàm ante, veriſimile eſt, homines ex- itiſſe ab ipſius cognitione alienos, & tamen probos c juſtos. neq; enim ſingulis ætatibus, immo ne un- uam quidem, per univerſum orbem Chriſti evan- elium hactenus perdicatum eſt, adeò ut ſtatui poſ- t, quemlibet a Chriſti cognitione alienum, nec ju- ſum eſſe nec probum; quemadmodum mihi quidem erſuaſum eſt, aliquando futurum ut ſtatui poſſit. Iis ita explicatis, ajo deinde, divinum hoc eſſe ar- anum, nobis minimè patefactum, an Deus alios ſit ervaturus præter eos, qui viam illam ingreſſi fue- int; quam ipſe ad ſalutem adipiſcendam apertè pro- oſuit; nec ullam injuriam facturum Deum iis, qui- us via iſta patefacta non eſt, ſi eos non ſervaverit, modò ne eos propter hoc ipſum tantùm puniat, quòd iam iſtam non ſint ingreſſi. Itaq;, quod ad id perti- net, an una pluresvé ſint ad ſalutem viæ, & an o- mnibus hominibus ubiq; & ſemper ſufficiens gratia detur ad ſalutem, præter eam quam Deus ipſe pro- poſuit & patefecit, ſive ante ſive poſt Chriſti adven- tum, vel alios ſervari poſſe, præter illos, quibus ea fu- erit patefacta. Sed ne contrarium quidem affirmari poſſe aut debere, exiſtimo; ſed Deo ipſi, præſertim, cum cognitio iſta nulli rei utilis eſſe poſſit, ejusq́; ar- cano conſilio hæc penitus relinquenda eſſe cenſeo. quamvis ſacra teſtimonia & rationes inde ductæ, quicquid non pauci contra ſentiant, in eam partem

potius

potiùs propendere videantur, ut nemini salus contingat, nisi ei, qui salutis viam a Deo propositam & patefactam noverit, eamq; ingressus fuerit. Scripseram hucusq;, existimans, me satis pro hoc tempore, ad tuas quæstiones respondisse, cum animadverti, te insuper petere, ut fundamenta meæ sententiæ adscribam. quod facere nunc nullo pacto vacat. Ea verò habentur in Disputatione mea cum Francisco Puccio; quam brevi editum iri sperabam. sed impedimenta quædam obstant, præsertim cum neminem habeam adjutorem, aut meorum laborum socium. Vale vir præstantissime, & amicitiam nostram, cujus ipse fundamenta jecisti, sæpius ad me scribendo, fove, atq; in dies magis confirma. Ego quidem quàm maximè potero, eam perpetuò sum culturus. Deus tibi adsit, ut eos quos docendos suscepisti, cœlesti revera doctrina imbuas ac repleas. Cracoviæ die 7 Iulii 1597. Retentæ autem sunt hæ litteræ apud me usq; ad diem 6. Augusti.

Tui in Christo studiosissimus Faustus Socinus.

Ad clarissimum virum MARTINUM Vadovitam Academiæ Cracoviensis Professorem.

F. SOCINI EPISTOLA.

Clarissime atq; eruditissime vir, &c.

HVmanitas non vulgaris qua in me es usus, ipsaq; verba tua penitus mihi persuaserunt, tibi meas litte-

itteras quamvis hominũ vulgò ferè exoſi, non inju-
undas fore. Quare cum primùm ad te ſcribendi mi-
i occaſio eſt data, eam omittendã non cenſui. Occa-
io autem hæc eſt, quòd pro certo ab hominibus fide
ignisſimis affirmatum fuiſſe nuper accepi, quemad-
nodum præter eos qui jam id verbis factisq́ oſtende-
ant quibusq́ me plurimùm debere apertè profiteor,
uidam etiam alii tui ordinis homines ſunt inventi,
meum caſum dolentes, vosq́ laudantes, qui me e
anto periculo liberaſtis, ſic nonnullos ejusdem ordi-
nis, id eſt Academiæ Cracovienſis profeſſores inve-
niri, qui nihil diſſimulant, ſe haud mediocriter læ-
tari, quòd ita malè mecum actum fuerit, vosq́ gra-
viter accuſant, qui furioſæ ac crudelis illius multi-
tudinis in me ſæviendi libidinem exſatiari non per-
miſiſtis. Si alterius cujuspiam profeſſionis homines
tantam inhumanitatem præ ſe ferrent, nec multum
mirarer, nec tecum quidquam expoſtulandum cen-
ſerem. ſed quòd homines bonas artes litterasq́ pro-
fitentes, quæ animum quantumvis barbarum ac
truculentum excolere ac mitem reddere conſueve-
runt, in hominem ab iisdem artibus & litteris non
alienum, ipſisq́ nihil prorſus incommodantem, ani-
mis ſuis tantopere ſæviant, id verò apud me miracu-
li loco eſt, meq́ planè movet, ut tecum qui easdem
artes & litteras profiteris conquerar, & ſimul pla-
num faciam iſtos tuos collegas nullam omnino cauſ-
ſam habere, cur mihi quidquam malè velint, nedum
tam crudeli in me ſint animo. Ajunt ipſi, ut audio,
me eſſe hæreſiarcham, & propterea mecum quàm

sævissimè agendum fuisse. Ego verò istius enthymematis (liceat mihi tecū qui scholas regis, scholasticè loqui) & aßumptionem & consecutionem pernego. Immo utramq; falsam eße & uberiùs, ubi opus fuerit, demonstrare sum paratus, & hic paucis statim sum ostensurus. Primùm enim, quod ad aßumptionem attinet, nullo prorsus pacto possum ego hæresiarcha vocari, cum nec alios in iis, quæ ad religionis nostræ decreta spectant, docēdi provinciam hactenus mihi sumpserim, sed tantummodo vel planè provocatus ac lacessitus, vel amicorum & fratrum precibus ac jussibus coactus aliquid hucusque scripserim, mea autem ipsius sponte nihil; nec dogma ullum in meis scriptis in lucem editis asseruerim, quod non modò alibi, sed in hoc ipso regno, ubi ea sunt edita, ab aliis ante me, & meum huc adventum, partim publicè & voce & scripto assertum, partim jam affirmatum & discutiendum propositum non fuißet. id quod ita se habere planum facere semper paratus ero. Illud certissimum est, Gregorium Zarnovecium Ministrum, ut vocant, Evangelicum, qui nominatim adversus Disputationem meam de Iesu Christo servatore (in cujus Disputationis doctrina id totum continetur, unde auctorem me alicujus novi dogmatis suspicari fortasse quispiam possit) libellum Polonicè edidit, in ejus præfatione asserere, me ex Ochini dialogis, annos ab hinc circiter triginta quinque editis, sententiam illius meæ Disputationis accepisse. nam certe in dialogis illis, quorum non pauca exempla jam diu in ipsa Polonia mihi videre contigit, est

sen-

sententia ista apertè expressa & inculcata; quæ breviter est, Christum quidem sanguine suo delevisse atq; expiaße peccata nostra, sed alia tamen ratione, quàm ea quæ vulgò recepta est, ut scilicet divinæ justitiæ sanguinis sui fusione id persolverit, quod nos et propter nostra peccata debebamus, seu pro nobis peccatisq; nostris satisfecerit; quippe cum nec id ullo modo opus esset, nec nostrorum peccatorum pœnas Deus a quoquam repetere, seu (ut sic loquar) debita cum ipso nostra exigere voluerit, sed ea liberaliter remittere ac condonare; quemadmodum universæ sacræ litteræ apertissimè testantur. quod tamen affirmare & contendere est illud meum præcipuum atq; inauditum scelus, propter quod scilicet non sum dignus, ut me terra ferat. Verùm ad id redeo, quod dicebam, me alios religionis nostræ decreta docendi provinciam numquam hactenus suscepisse. id enim adeò verum est, ut silentii hac in parte mei me pudere ac pœnitere debeat, si modò isti rei me aptum eße ipse censeo. alioqui omnium hominum stultissimus essem, si id aggredi umquam vel cogitaßem quidem. Hujus autem silentii mei fidem facient certissimam omnes, quibus cum familiaritatem ullam habui, præsertim verò Cracoviæ, ubi bonam meæ ætatis partem consumpsi. Interrogentur diligenter ipsi Itali nostri, cum quibus potissimùm sum versatus; nullus in tanto numero invenietur, cum quo non dicam egerim, ut sententiis suis de religione abjectis meas susciperet, sed disputationem ullam de rebus divinis instituerim. Ita deniq; hìc me gessi, & tanta

mea modestia (nisi potiùs desidia & negligentia dicenda est) hac in re fuit, ut nihil dubitem, quin omnes, qui me familiariter norunt, id sint vehementer mirati. cum alioqui scirent me diversum ab ipsis in religione sentire, & haud incertã interim de meis rerum divinarum studiis cognitionem haberent, nec non aliquam de eruditione opinionem. Concludo igitur, etiamsi alioqui totus hæresibus scaterem, me quàm longissimè ab eo abesse, ut Hæresiarcha dici possim. Etenim, qui ex loquendi usu meritò isto nomine appellari queat, is sæculo saltem suo nova & inaudita dogmata proponit, docet, persuadere conatur, discipulos sibi asciscit, sectæ alicujus est auctor, & alia habet cum quibus mihi nihil umquam fuit commune. Quid quod ad Hæresiarcham constituendum hæc omnia nihil valent, nisi dogmata ista etiam sint falsa? Atqui sacra testimonia, eorumq́; diligentissimæ examinationes aliorumq́; cum aliis collationes, quibus referta sunt scripta mea, & sine quibus nihil umquam in ipsis a me affirmatur, atq; eorum omnium quæ ab Adversariis afferuntur, sive testimonia sint sive rationes, sine ulla usquam tergiversatione aut dissimulatione accuratissimæ pensitationes, satis unicuiq; cordato homini demonstrare poßunt, nihil in illis a me disputando concludi, quod sit falsum, aut certè de cujus falsitate a quoquam temere sententia ferri poßit; ut ab iis ferè fit, qui in lucem editas aliquot disputationes meas impietatis insimulare palàm audent, cum tamen illas vel nondum legerint, vel accuratè non perpenderint, vel certè

non intellexerint. hujusce rei pleniſsimam fidem faciunt calumniæ manifeſtiſsimæ, quibus in illis reprehendendis iſti utuntur, mihi meisq́; verbis ſæpe ea affingentes, quæ ipſe non modò non cogitavi umquam, ſed in illis iisdem diſputationibus meis falſiſsima eſſe dico. Vt (exempli gratia) non puduit quosdam aſſeverare, me in Diſputatione de Ieſu Chriſto ſervatore, ipſum Chriſtum peccatorem facere; cum tamen in eodem ipſo ejus Diſputationis capite, ex cujus verbis, neſcio quo pacto, turpiſsimam & graviſsimam hanc calumniam iſti mihi ſtruxerunt, in ipſius capitis initio pag: 184. diſertiſſimè pro conceſſo ſumam, iſtam eſſe ſummam blaſphemiam, quam, ne per ſomnium quidem mihi in mentem venire optem. Alia hujusmodi complura, mihi meisq́; ſcriptis non minùs impudenter quàm falſò objecta in præſentia omitto, quæ vel a me ipſo, vel ab alio quopiam aliquando, volente Deo, publicè commemorabuntur & patefient. Hoc unum, antequam hunc locum de veritate aut falſitate eorum, quæ a me ſcripta fuerunt (utpote cujus tractatio integros libros requireret) in his litteris quodammodo abrumpam, dicere non verebor, me aliquot easq́; maximas cauſſas habere exiſtimandi, tantum abeſſe, ut ea falſa ſint, aut videri diligenter inſpicienti poſſint quæ in meis ſcriptis doceo, ut pleriq; eorum, qui mihi tantopere adverſantur, & ipſa mea ſcripta unà mecum extincta cupiunt, propterea id cupiant, quòd vera quidem, ſed quæ ſuæ auctoritati aliquando obfutura metuunt, ea eſſe quæ in illis a me diſputantur, ipſimet ſuſpicentur.

tur. Sed jam tempus est, ut consecutionem illius enthymematis, quo dignum me esse ut omnis in me sævitia & crudelitas exerceretur, concludi quidam putant, non minùs quàm assumptionem falsam esse doceam. Fingamus igitur me (si Deo placet) esse hæresiarcham. Num propterea quàm sævissimè agi mecum debuit? Non sanè, etiamsi pertinacem præterea me esse constaret; modò omnis a me absit seditio, ut certè penitus abesse, meq́ & quietissimè in religionis negotio semper me gessisse, fateri coguntur omnes, & modò nullius privati mei commodi gratiâ dogmata mea dißeminare ac propagare studuerim, sed per imprudentiam id fecerim, cum ea videlicet sanctissima, & ad solidam pietatem in hominum cordibus ingenerandam ac fovendam accommodatissima esse planè statuerem. id quod similiter fateri coguntur, quicumq; mearum rerum notitiam ullam habent, immo qui ipso communi sensu non sunt penitus destituti. Quamvis enim non omnes sciant, domi in patria mea quis essem, nec quæ commoda & honores meritò & ibi & alibi sperari a me potuißent, si cum aliis in religione consentire voluißem, nec etiam noverint, me religionis caußa non solùm mea ipsius sponte dulcissimæ ac jucundissimæ patriæ in perpetuum valedixiße, sed etiam bonorum omnium quæ profectò haud exigua ibi habebam, jacturam feciße, quis est tam bardus aut stupidus, quin videat quot periculis, propter ipsam tantùm religionis caussam, præsertim si sententias de illa meas aliis persuadere velim, sim perpetuò obnoxius? Longum eßet hîc

enarrare

enarrare, quot & quantas hactenus, post relictam patriam, persecutiones religionis caussâ sim passus, cum alibi, tum præcipuè in hoc regno, aliquot etiam annis antequam in eo domicilium meum, nobili Polona uxore ducta, constituerem. Vnus hic postremus casus meus, ubi carissimum meum aliquot scriptorum & librorum thesaurum, quem meo ipsius sanguine libenter redimerem, planè perdidi, ignominiam publicè summam sum passus, de ipsa deniq; vita manifestè sum periclitatus, satis unumquemq; docere potest, me, non modò nihil commodi hic quærere, sed persuasissimum habere, omnia maxima & horribilia incommoda, mihi cōsilium non mutanti, præstò esse. Vnde factum est, ut optimus ille vir tuus collega, amicè quidem, sed minùs tamen ad veram meam salutem aptè me monuerit, ut ab istis tantis malis & periculis addiscerem catholicus fieri. Sed quæ (dices) tandem caussa est, cur rebus sic se habentibus, affirmes, etiamsi hæresiarcha esses, & quidem pertinax, non tamen quàm sævissimè tecum agendum fuisse? Hæc nimirum, quòd ubi seditio omnis & sui commodi studium abest, ibi hæresiarcha ipse non voluntatis, sed intellectus vitio laborat. Quamobrem quemadmodum furiosos & mente captos, quantumvis alioqui aliis nocentes, reprimimus quidem, & cathenis etiam, si opus fuerit, constringimus, cæterum ipsorum haud mediocriter miseremur; sic cum ejusmodi hæresiarcha non modò quàm sævissimè agendum non est, verùm illius potius miserendum, & tantummodo curandum, ut ejus conatus suam doctrinam propa-

gandi impediantur, idq́; si aliter fieri nequeat, carcere & vinculis. De pertinaci, ut vides, hæresiarcha loquor. Nam qui pertinax non est, is nondum eum mentis furorem & insaniam contraxit, ut cathenis cum ipso agendum sit. Iam quis est, qui me in meis de religione sententiis pertinacem esse jurè vel suspicari quidem possit? Nam præter unum quendam monachum virum bonum, quem hîc nominare non est necesse, qui levissimè id semel tantum est expertus, nec fere ullam disputationem mecum instituit, sed potiùs commonefactionibus & pollicitationibus, si institutum meum relinquerem, mecum est usus, nemo umquam Catholicæ religionis homo disputando mihi persuadere conatus est, nullam justam me habere caussam ea sentiendi quæ de religione sentio, & a Romanæ ecclesiæ communione me separandi. Quãquam vix dici potest me umquam Romanæ ecclesiæ adhæsiße, cum simulatq; per ætatem judicio in divinis rebus uti potui, fuerim in illis aliter atq; Ecclesia Romana doceat, edoctus atque institutus. Cur verò antequam tam turpiter publicè tractarer, tantaq́; injuria & damno afficerer, non tentavit aliquis ex eorum numero, qui ista in me patrarunt, vel potiùs patrari curarunt, omni conatu me a meis, de divinis rebus sententiis, abducere, earumq́; fundamenta a me exquirere, eaq́; penitus infirmare atq; evertere? Quãdo enim jam vel animadvertebant, vel se animadvertere putabant, me quædam asserere quæ hæreticorum (quos ipsi vocant) vulgus non solùm non asserit, sed vel planè ignorat, vel etiam apertè damnat,

suspi-

ſuſpicari meritò debebant, me in fundamentis ſententiarum controverſarum in religione noſtra, non admodum cum illis conſentire; & propterea ad me vel revincendum, vel pertinacem oſtendendum, ea nullo modo ſatis eſſe poſſe, quæ adverſus illos eorumvé ſententias a catholicis hominibus ſcripta fuerunt. Cur ſaltem ea dogmata, quæ recēs a me excogitata, & aliis tradita litterisq; conſignata fuiſſe iſti ſibi perſuaſerunt, ab ipſorum aliquo non ſunt ſcripto refutata, & expectatum an eo perlecto ſententiam mutarem, priusquam in me ita ſævirent? Sed præter unum Zarnovecium, de quo ante dixi, nemo in hoc regno, nec extra hoc regnum Diſputationem meam de Ieſu Chriſto ſervatore, quæ aliquot annis ante fuerat edita, ubi dogmata iſta contineri putant, refellere hactenus (quod ſciam) eſt aggreſſus. Quanti verò Zarnovecii refutatio facienda ſit, oſtendet brevi, ut ſpero, amicus meus, qui, cum ego id præſtare non poſſim, pro me eadem lingua, ut par eſt, qua ille ſcripſit, reſpondebit. Intelligis arbitror, (mi D. Vadovita) me, etiamſi hæreſiarcha alioqui eſſem, nullo tamen pacto pertinacem cenſeri poſſe. ex quo ſequitur, non modò quàm ſæviſſimè, ut iſti optaſſent, mecum agendum non fuiſſe, ſed nihil eorum quæ in me admiſſa ſunt, iniquiſſimè admiſſum non eſſe. præſertim ab iis, qui nullum imperium, nullum jus in me habebant. An fortaſſe parum ſævitiæ in eo fuit, quòd homo honeſtiſſimo loco natus & jam ferme ſexagenarius, cum vix e graviſſimo morbo reſpirare inciperet, eo ipſo die, quo pharmacum ſumpſerat, per ſum-

mam vim ex habitatione sua extractus, & discalceatus ac seminudus per medium lutum mediumq; forum, tota urbe inspectante, tamquam maleficus aliquis qui ad supplicium ducatur, pertractus, & mille convitiis, probris, ac maledictis interim oneratus, ac proscissus fuerit, & quæ æquè ac suam ipsius vitam cara habebat, ei omnia fuerint erepta? Non putabam equidem in Polonica gente, ad humanitatem non parum propensa, inveniri animos Caligularum & Neronum, qui, innocentium hominum crudelissimis vexationibus non contenti, eorumdem præterea aliquid gravius, id est, acerbißimos fortasse cruciatus, atrocißimaq; supplicia expeterent. Quapropter quamvis, ut ab initio dixi, ista quæ de quibusdam tuis collegis audivi, ab hominibus alioqui fide dignißimis narrata fuisse acceperim, tamen nondum ut ea planè credā adduci possum. Sed sive ea vera sunt sive minùs, ego paratus, donec vixero, semper sum futurus, innocētiam meam probare, & omniū, quæ per annos novemdecim, quibus in hoc regno sum perpetuò commoratus, ad religionem pertinentia, vel etiā ante, aut dixi umquam aut scripsi, rationē reddere. Nam propter hanc ipsam præcipuè caussam, non solùm in illa mea de Iesu Christo servatore disputatione, quam, ut eventus comprobavit, multarum adversus me turbarum occasionem daturam prænoscebam, nomen meum nihilominus, quod antea in aliis meis publicè disputationibus factum non fuerat, disertè scriptum exstare volui; sed etiam per annos tres cum dimidiato, postquam illa fuit edita, ibi habi-

habitare perrexi, & diutiùs adhuc perrecturus eram, ubi sedes est hujus regni, nec quoquam discessi cum comitia regia ibi sunt habita, quamvis certò rescivissem, libro isto, paullo antè ipsa comitia & vix dum publicato, jam mihi tum Catholicos tum Evangelicos infensiores multò quàm antea redditos fuisse, & a nonnullis ex ipsis quæri, ut gravissimum aliquod exemplum propter librum istum in me ederetur. quem tamen librum neq; ego ipse publicaveram, & disputationem quæ in ipso continetur, non in hoc regno, nec cum quoquam hujus regni incola habueram, sed ante meum huc adventum ab evangelico quodam ministro, homine Gallo, & in ipsa Gallia tunc degente, provocatus eam scripseram. Verumtamen paratum nihilominus me publicè ostendere volui, illam in hoc ipso regno, ubi typis excusa primùm fuerat, defendere, & palàm quodammodo profiteri, me nihil pudere eorum, quæ in ipsa asserueram. Prodeant illi ex Catholicis, qui putant se posse docere, vel impiam & blasphemam, vel saltem a veritate abhorrentem illam esse, meq; vel scripto vel coram coarguant. Videbunt omnes, me, aut quidquid ab istis ei objicietur, juvante ipso Christo Iesu, in quem ibi maximè injurium me esse ajunt, solidè refellere, aut si vel blasphemiæ vel erroris convictus fuero, protinus illis cedere & palinodiam publicè canere, simulq; illis gratias agere, quòd me ex tanto cœno extraxerint, & ab æternæ salutis amittendæ discrimine liberaverint. fietq; fortasse, ut meo exemplo idem multi eruditi ac pii homines faciant, cum
quibus

quibus in religione consentio, quiq; nihil adhuc in mea ista Disputatione deprehenderunt impiè aut stultè dictum. Quod autem de libro isto dico, idem, ut ante attigi, de omnibus meis editis scriptis dictum volo. quamvis enim eorum pleraq; nomen meum inscriptum non habeant, nemo tamen (ni fallor) hodie est, qui illa legerit, qui simul eorum me auctorem esse non agnoverit. Hac ratione, inquam, mecum agatur, ut mihi mei errores ostendantur, donec saltem pertinacem me esse constet. quod ubi constiterit, tãetsi Christiana pietas adeoq; ipsa humana ratio, quemadmodum antea ostendi, jubet, ut cum pertinacibus ipsis etiam hæresiarchis, præsertim non seditiosis, nec sua ulla commoda quærentibus, nequaquam crudeliter agatur, ego tamen quamvis nec hæresiarcha, ut docui, a quoquam meritò haberi possim, & manifestum sit, me ab omni vel umbra quidem seditionis, aut ulla mea commoda quærendi vel levissima quidem suspicione quàm longissimè abeße, non tamen recuso, quin tunc sævissimis cruciatibus subjiciar, ac demum turpissimo atrocissimoq; ultimi supplicii genere afficiar. Hæc te de me animoq; meo, vir clarissime, occasione eorum quæ de quibusdam tuis collegis, ipsorumq; de me crudeli sententia audiveram, ex meis ipsius litteris cognoscere volui, ut si quo pacto ea tibi probabũtur, immo quia tibi ea probaturũ iri spero, faciliùs & prõptiùs in humanitate erga me exercenda pergere queas, & habere quo possis alios tui ordinis ad eundem in me animum adducere. Quod ut facias, te etiam atq; etiam rogo, non

tam

ā propter me ipsum, quàm propter ipsū jus & æquū, ujus te studiosissimum & amantissimum esse peni-us sum persuasus. Magnifico D. Rectori, Reverendo D. Lelovitæ, nec non præcellenti Domino Godecio u-nà tecum vindicibus meis, & si qui alii vestri ordi-nis, quorum nomina ignoro, in me ex summo illo pe-riculo liberando partem ullam habuerunt, plurimam salutem impertire meis verbis, quæso, velis, tibiq; persuadere, me, quantum & tibi & illis debeam, perpetuò agniturum, idq; ubicumq; potero, & ver-bis & factis libentissimè professurum ac testaturum. Vale vir clarissime, & me tuum ama. Dat. die 14 Junij. Anno 1598. in agro Igolomiano.

Tuæ clarissimæ præstantiæ perpetuò studiosiss: F. S.

Ad Everardum Spangenbergi-um, Antverpianum. Claudiopolim in Transylvaniam.

F Socini Epistola I.

Virtute, eruditione, ac pietate præstantissimo D. Edvardo Spangenbergio, amico & fratri in Christo plurimùm observando &c.

Salutem a Deo & Christo, &c.

LÆtor mihi hanc occasionem sese obtulisse te sa-lutandi, Edvarde præstantissime. Missæ enim sunt ad me istæ Radecii nostri litteræ quas ad te de-dit, ut ego illas tibi afferendas ac reddendas curem. Cujus rei facultatem egregiam præbuit mihi redi-tus ad

tus ad vos D. Fabii Gengæ nostri Itali, qui eas tibi, ut spero, fidelissimè reddet. Audivi non ita pridem de te ea quæ mihi mirum in modum placuerunt; quemadmodum videlicet planè noster sis factus, & solidæ pietatis studio magnopere incensus. Verebar enim, ne mali quidam inanium in religione nostra opinionum, & rerum mundanarum fluctus te medio ad nos cursu abripuissent. Deus novit, quantopere mihi & pietas tua, & rerum divinarum notitia, cum aliquot ab hinc annos Cracoviæ primùm te vidi, tibiq; amicus sum factus, probata fuerit. Sed non ita multò post quædam de te audiveram, ex quibus, te tui ipsius dissimilem factum esse, valde timebam. Itaque Deo summas gratias ago, qui me timore isto penitus liberavit. Quamvis enim post tuum hinc discessum & in patriam reditum, nihil umquam ad te scripserim (tamen nec tuas ullas accepi litteras) amore tamen sum te perpetuo prosecutus, eoq; non vulgari, qualem videlicet tuæ multæ virtutes postulabant; quæ cum auctæ nunc plurimum esse videantur, auctus etiam plurimum est amor in te meus, cujus ut experimentum aliquod capere velis, te etiam atque etiam rogo. Non ero in præsentia longior; nam, ut ab initio dixi, salutandi tui caussâ has litterulas ad te dedi, non autem quicquam præterea ad te scribendi. Quod tamen faciam abunde, ubi de tuo statu ex tuis litteris aliquid certi cognovero. Interim Vale & salve vir ornatissime, meq; redamare ne recuses. Sic Deus tibi faveat, & suo sancto spiritu perpetuò adsit. D. Erasmo Iohannis ut meo nomine plurimam salutem

dicas,

dicas, a te enixe peto. Cracoviæ die 14 Martii 1593.
Tui studiosissimus in Christo frater. F. S.

Ad eundem Claudiopolim F. SOCINI EPISTOLA II.

ex Gallico in Latinum versa.

Peregregio viro Domino Everardo Spangenbergio, Domino & amico plurimum colendo, &c.

Deus noster Pater & Dominus Iesus Christus dent tibi salutem, &c.

CHarissime frater & amice, Longum jam ante tempus litteras tuas quartâ die Maij datas, & postea exemplum etiam illarum decimâ nonâ die Iunij descriptum accepi. Destitutus tabellariis non citiùs tibi respondere potui, & quia præterea per magnam illius temporis partem Cracoviæ non fui. Doleo te suspicari, quasi voluerim tecum disputationem ingredi (de illa, quam tu speras, propinqua rerum omnium restauratione) propterea, quòd per delationem aliorum non bene de te persuasus sim, respectu aliarum rerum. Mei enim silentii caussa circa illam materiam, longè alia fuit & est. Non sum, mi frater, in istis quæstionibus propheticis eo modo exercitatus, ut alios docere possim, semper etiam in eâ fui sententiâ, quòd homini Christiano necessarium nō sit. diligenter inquirere, quando & quo tempore, id est, intra quot annos, & multò minus, quo anno, vel etiam, an cito vel serò evenire debeant res illæ in sacris scripturis prædictæ. multò minus seipsum

ipsum obscurarum prædictionum, in talibus libris comprehẽsarum, interpretatione fatigare, iis exceptis, qui se ad hoc singulari quodam instinctu correptos sentiunt, & consequenter spiritu prophetico donati sunt. Aliâs enim nihil ego video, præter simplicem curiositatem, cum evidente seipsum & alios fallendi periculo. quemadmodum multorum seculorum experientia perspicuè commonstravit. Principalis horum ratio est, quòd Spiritus sancti scopus in rerum futurarum prædictionibus, similiter in illis prædictionibus, quæ obscuritatem quandam continent, non fuit, scientiam nobis & intellectum tradere illarum rerum futurarum, unà cum suis circumstantiis locorum & temporum, priusquam eveniant: sed, post illarum eventum, certa nobis & indubitata testimonia tradere, quòd aliqua sit providentia divina, id est, Deum esse, qui gubernet omnia, & sine cujus voluntate nihil evenire possit: & in eum etiam finem, ut res illas prædictas reverá opera divina esse intelligamus. Cui rei manifestum dant testimonium omnes ferè illæ divinæ prædictiones, quæ jam evenerunt, illæ etiam, quas satis claras fuisse nunc videmus, quæ, antequam evenerunt, nunquam bene intellectæ fuerunt. Si ego homo non habens spiritum propheticum, veruntamen ex altera parte rerum divinarum cognitione fortassis non destitutus, nec judicio ad rerum veritatem inquirendam idoneo, in istam me theologiæ partem ingerere velim, quemadmodum in multis aliis feci, non inter postremos me futurum sperare posim. Apertè autem video, quòd sine illo

ne illo

ne illo ſpiritu prophetiæ nihil ſit futurum, quàm multis modis errandi periculum. Et non poſſum in hoc non valde laudare Calvinum, qui ferè de omnibus aliis noſtræ religionis partibus ſcribens, illa tamen non attigit, nec earum etiam rerum prædictiones, quæ jam evenerũt, exceptis iis, quas in aliis ſuis diſputationibus & ſacrarum litterarum expoſitionibus non omninò ſilentio præterire coactus fuit. Nihil itaq́;, mi frater, illud eſt, quaſi aliunde malè de te perſuaſus ſim, teq́; indignum æſtimem, cum quo de talibus diſputem, vel quaſi promtus non ſim ad docendum & diſcendum, tam ex te, quàm ex aliis, illa, quæ ad officium Chriſtiani hominis pertinent. Non autem ſentio, quòd Chriſtiani hominis officium ſit, ſcire, an rerum omnium reſtauratio tardè, aut valde citò futura ſit: ſed (ſi iſta in ipſo vivẽte fieri Deo placuerit) cum patientia tempus illud expectare, quando veritas integrè declarata erit, & filios Dei quodammodo ſublevare in omnibus illis malis, quæ a perverſis hominibus patiuntur, & interea, ultra illam obedientiam, quæ Deo & Domino Ieſu Chriſto debetur, totum ſe tradere, ut bene intelligat ea omnia, quæ ſalutem noſtram æternam concernunt, & ut conſequenter bene fundamentum jaciat, ita, ut in obedientia illa perſeverare poßit. Si tibi hæc opinio mea non bona videtur, a te doceri non recuſo. Ea, quæ hucusq; de iſtis ad me ſcripſiſti, opinionem meam mutare non fecerunt: ſi rationes vel autoritates validiores habes, libenter eas audiam. A me nõ expectes, ut rationes tibi reddam, propter quas for-

tasiis non commoveri potero tuis, magis, quàm iis, quas hactenus allegasti: sed tantummodo certus esto, quòd, si eas dignas æstimavero, quæ me aliter credere faciant, locum illis in corde meo dare non intermittam Mirum in modum gavisus sum, quòd te satis bene geris, & Deum precor, ut tibi sanitatem corporis & robur spiritus magis magisq; augere dignetur; & ad servitia tua paratus sum. Cracoviâ, decimâ die Augusti 1596.

Frater & Servus tuus Faustus Socinus.

Ad eundem Racoviam, F. SOCINI EPISTOLA III.

ex Gallico in Latinum translata.

Domine Spangenberg amice dilectissime & frater in Christo.

FRatres ex Synodo Racoviensi ad nos reversi, scriptum tuum de duabus bestiis ex Apocalypsi, attulerunt, eo consilio, ut coram multis, qui hic frequentes aderant, publicè legeretur; eorumq; exquireretur iudicium, censerentne in manus hominum evulgandum, vel saltem quo loco habendum, & quanti æstimãdum illud esse statuerent. Quare perspectâ, tuæ commentationis mihi tradendæ consilium cæperunt, ut eâ a me accuratiùs recognitâ, quis de ea animi mei sensus foret, litteris a me consignaretur; atq; ut eam curam subirem, a me cum alii, tum maximè Dominus Lubieniecius, & D. Otvinovius, summis precibus flagitarunt. Quod illis recusare

sare non potui, illud D. Otvinovio confirmans, & tè inde jam a longo tempore, meum verum & percarum amicum esse, & me nulla in re te offendere, aut tibi ægrè facere velle. Verè illam certam & exploratam spem conceperam, te hanc operam meam, benigniùs interpretaturum, cum & ad divini nominis gloriam spectet, & a justo debitoq; erga fratres officio proficiscatur, quo illis ad exhaurienda eorum mandata sum devinctus. Et quamvis huic meæ spei nihil postea tempus detraxerit, non abs re tamen me facturum esse existimavi, si ad te nunc, data mihi vacui & liberi temporis facultate (qua tunc prorsus carebam, cum ad D. Lubieniecium, unà cum tuo scripto, meum de eo judicium, multis de rebus, quas probare non potui, distinctè & distributè explicatum mitterem) in eam rem litteras darem: a te pro mea perverteri amicitia, & tuis mitißimis & Christianis moribus, enixè contendens, ut quicquid id sit, boni consulas, & illud tibi persuadeas, me multò plura tibi coràm dicturum, aut sigillatim scripturum fuisse, quàm ea, quæ chartâ ad D. Lubjeniecium missâ sum complexus: sed erant ea illi omnino priùs exhibenda, quorum tamen eum tibi aut jam copiam fecisse, aut brevi facturum esse, sine hæsitatione credo. Quare iam expecto, ut mihi errata, in tui scripti censura a me commissa, nota facias: quam tamen ita a me peractam, aut perspexisti jam, aut perspecturus es: ut non tam mearum virium fiducia occupatam, quàm voluntati fratrum obsequendi, & simul aliquid, quod mihi adhuc incompertum est, hac

occasione oblata, addiscendi studio, a me susceptam esse appareat. Constare tibi antea potuit, me intelligendis prophetiis, in sacra pagina, de rebus iis, quæ nondum exitum sortitæ sunt, contentis, non multum curæ & cogitationis impertiri, existimantem laudabiliùs & salutariùs, operam & tempus, in aliis ejus partibus enucleandis collocari. Qua in re vellem te a meo sensu non discrepare; & te totum potiùs ad preces converti, quibus in jejunio & cum lachrymis fusis, rerum earum, quæ multò majoris momenti, obscuræ & involutæ latent, illuminationem, a divina majestate suppliciter petas, in eo summam cautionem adhibendo, ne quicquam de rebus venturis, & eorum tempore, perinde acsi in scriptura expreßè contenta sint, asseveranter definias, nisi primò de iis, aut per spiritum propheticum, at per sermones cum fratribus, qui & scientia, & Dei timore excellant, hac de re habitos, in tua etiam conscientia, sis certus & confirmatus. Deus novit, quantum tacito sinu gaudeam, eorum cœtui tandem aggregatum eße te, qui hauddubio cæteris omnibus, quicumque nobis cogniti sunt, puritate & sanctitate doctrinæ Christianæ antecellunt, & speramus brevi futurum, ut eos sanctitate & integritate vitæ superent. Deus & Dominus Iesus, te & familiam tuam salvos & incolumes conservet, vosq; æterna beatitate cumulet. Atque hæc futura est epistolæ meæ finis, si me priùs tuis ad Deum precibus ex intimo cordis mei penetrali commendem. Luclaviciæ die 9. Decem. An. 1598.

Tuus amicus & frater. Faustus Socinus.

Ad eundem Racoviam,
F. Socini Epistola IV.

Salutem a Deo patre & Iesu Christo Domino nostro.

ex Gallico in Latinum versa.

ACcepi tuas litteras tertio Idus Quinctilis datas, unà cum Capitibus disputationis a te habitæ apud Frisios; quo nomine ingentes tibi habeo gratias, atque omnia vicissim, quæcumq; seu jam possunt, sive umquam poterunt a me proficisci, benevoli animi erga te officia peramanter offero. Responsurus tuæ Epistolæ, primùm omnium etiam atq; etiam a te peto, ne indignè tuleris, si tibi id, quod de rebus a te mihi propositis statuo, candidè atq; ex animi mei sensu liberè aperiam. Principio ais, me eo scripto, quod tuis prioribus thesibus, quas tu libellum appellas, jam pridem adversum objeci, molitum esse summa capita, quibus tua opinio, quam libellus ille continebat, suffulta niteretur, subvertere; quorum tu alterum statuis, immanem illam Bestiam septem capitibus, ac decem cornibus armatam Apoc. 13. Romanæ gerere effigiem Ecclesiæ, aut Romani imperii Christi nomine & cultu gaudentis. Alterum, eandem bestiam abominationem esse illam desolatricem, quam divino inflatu prænunciavit Daniel cap. 12. v. 11. Enimverò, ut rem fatear, ego neq; observatione cognovi, neque suspicione attigi umquam, duabus hisce rebus sustentari tuæ persuasionis structuram, quandoquidem, datis quoq; illis atque concessis, nihilo firmiùs consistat tua sententia, quin solidis rationibus falsitatis ad-

 modum

modum convinci queat. maximè ubi tu temporum disputas rationes, quæ jure fundamenta vocari possunt ejus, quod tu tam obfirmatè asseveras, de universa hostium Christi, infestis signis in ejus Ecclesiam sese inferentium, clade atq; profligatione, atq; adeò de Christi adventu anno sequenti 1602 perpetuo. Quod tuum ego fundamentum satis mihi videor labefactasse iis argumentis quæ primæ, & secundæ, & septuagesimæ tuarum priorum positionum opposui, quibus sanè æquum erat te respondisse, ac non iis rationibus dumtaxat refutandis horas exemisse, quibus ego utcumq; infirmare volui illa duo, quemadmodum tu æstimas, summa tui sensus capita. Quamquam & horum alterum quod attinet, ego belluam septem capitibus ac cornibus decem deformatam Apoc. 13. nusquam sum inficiatus significare Romanũ imperium cum sibi jam Christi nomen induisset, sed tum etiam, donec vana Deorũ superstitione involutũ teneretur, ipsius speciẽ dabã insuper præ se ostendere. Hæc enim ipsa sunt verba mea contra thesin septimam concepta. Sed potiùs dicendum, sub prioris bestię nomine Romanum imperium, primùm ut ethnicum, deinde etiam ut professione Christianum, accipi & significari. *Et contra thesin 18.* Hinc enim id sequitur, quod ego verissimum esse arbitror, bestiam scilicet, quæ capita septem habet, esse ipsam Romam, non autem Romanam Ecclesiam; Romam, inquam, priùs sub imperio ethnico & seculari, deinde etiam sub ecclesiastico, &

modò

modò illa, modò hac ratione consideratam. *Deinde cum Thesin 24 diluerem, perspicuè demonstravi, me esse in ea sententia, ut minimè negandum esse censeam, quin illa ipsa bestia Romam referat, non solùm post verum Dei Christiano ritu adorandi initum tramitem: verùm olim etiam, dum in gentili errorum caligine fœdè vagaretur. Tametsi non diffiteor, a me adversus Thesin 9. notatum esse argumentum, quod haud levi momento sit iis, qui negare praoptent, bestiam hanc eße imperium Romanum christianæ religionis splendore illuminatum, ne sub Pontificum quidem auspiciis: verùm me tamen longè ab ea opinione alienum esse, clarissimè ostendunt loci ad duas illas Theses jam allegati. Graviter igitur te hallucinatum memoriâ eße oportet, qui me scripseris asserere, idq́ probabili ratione destitutum, bestiam illam Imperium Romanum portendere, dum Imperatorum Ethnicorum ditione teneretur: quippe cum id ego nec nudè effundam, nec in eam partem dicam, in quam tu accipere videris: atque ut certè ita dicam, multum tamen abest, quin ad dictum meum confirmandum rationes adhibeam haud exigui ponderis. Quare operæ non eßet, me jam respondere duobus argumentis, quibus tu probare cōtendis, Bestiam illam nequire imaginem referre Romani Imperii, donec id monstrosam eluviem illam dæmonum superstitioso ritu veneraretur; ut pote quæ nihil contra me faciant: qui eò amplius, etiam Christi Servatoris fidem professam majestatem Romanam, prodigiosa illius monstri figurâ denotari*

notari judicem. Attamen, vel temporis caussa, alterum eorum quod attinet, spatium illud, quod præ se ferunt menses duo & quadraginta, quibus bestia potestatem habet agendi (hoc est, quibus vitæ usura ei est tributa, uti litteris extat proditum: ac non os datum evomendis blasphemiis, quemadmodum tu autumas) illud, inquam, tempus, haud absre, ajo, urbi Romanæ dari posse gentilibus ineptiis implicatæ, a primis ejus incunabulis exorsu facto. A jactis namq; ejus urbis fundamentis ad Totilam usq; Regem Gottorum, qui eam ruinis ac vastitate deformavit (quēadmodum tibimet notatum est in octava thesium secundò editarum) atq; adeò abolüt, ac sustulit ejus perennitatem; ætas est annorum circiter 1292: quæ, adjectis eò quatuor aut quinq; annis, quibus Totilas, priusquam urbem disjecisset, sceptra tenuit, mensibus annorum (annis videlicet captis pro diebus singulis) circumscribitur duobus tantummodo & quadraginta. Qua in ratione ducenda, nihil est opus dies triginta cuiq; mensi tribuere, cum satis sit calculum ita poni, ut menses duodecim dies trecentos quinq; & sexaginta ambitu suo comprehendant, ac quaterno cuiq; anno una insuper lux bißexti ritu accedat. Atque hoc modo inita ratione, menses annorum, dierum locum hîc sibi vendicantium 42, exeunt in annos 1278. Proinde cum id annorum plusculum, quo imperii Romani ætas ab urbis exordio, ad ejusdem excidionem a Totila conflatam, circumacta exuperat, mensem annorum haud amplectatur, neq; adeò attingat ad summam trium &

qua-

quadraginta mensium: meritò, quantum mihi quidem opinione augurari licet, a spiritu sancto pronuntiari potuit, intercapedinem illam mensium 42 esse futuram. Quin fac attingere, vel plures insuper annos complexam esse (quemadmodum esset fieri necesse, si singuli menses ad dies triginta exiliter revocarentur) non defuerint tamen alia firmamenta, quibus defendi possit illud toties nominatum 42 mensium tempus, unà cum suo vaticinio, cum Totilina urbis demolitione perbellè convenire: quæ ego, brevitatis caussa, omitto. Omitto & ea, quæ referri possint iis omnibus, velut decretoriis armis, quæ ex hisce iisdem Apoc: oraculis adferre atq; expedire possunt ii, qui præfractè pugnant, triginta omnino dies cuiq; istorum quadraginta duorum mensium imputandos, neq; universorum summam ultra 1260 dies porrigendam esse.

Verùm ut alteram deniq; rationem tuam aggrediar, quænam, obsecro, necessitas tanta est, quæ nos adigat credere, spiritualia illa arma esse, quæ bestia Apoc: 13. v. 7. in sanctos hostiliter vibrat? ut id constet vel maximè, minimeq́; ambigua fide nitatur, quod tu sanctos, ais, non nisi spiritualibus armis dimicare. Quid enim? cum in Canonica scriptura bellum cum sanctis geri refertur: continuò sanctos instructa vicissim adversa acie sub signis consistere, pedem conferre, manum conserere, existimari necesse est? minime: nam oppugnari eos tantùm, vexari, aut infestari bello, vel ex cap: 2. v. 16. ejusdem prophetiæ planum fieri potest: quo loco bellum sese,

Dominus iis, qui Nicolaitarum persuasionem æmularentur, minatur illaturum gladio oris sui: quod quid aliud est, quàm Dominum spiritu suo potenti impetum in eos esse facturum? Unde consequitur neq; proximè adjectorum verborum, quibus bestiam victoriam de sanctis reportaturam prædicitur, hujusmodi sensum esse, ut sanctos, pro virili item sua parte strenuè conflixisse in animum inducere oporteat. Is enim loquendi ritus est, ut Bestia bellum gestura perinde dicatur, ac si proditum esset, molituram exitium, atq; incubituram enixè in obterendos sanctos, atq; de obtritis tandem triumphaturam. Porrò non perspicio, quid sit incommodi, aut quid prohibeat omnino, quominus bellum hic ita geratur, ut ab altera acie arma cruenta, & quorum in conflictibus vulgò est usus, sæviant: ab altera res geratur spiritu, ac telis ab animo, in Dei contemptu & hominum insolentium indignitate, dolore incitato explosis: ut, inquam, bestia vi furat in sanctos, ac potestate humana, & fœdis imperiis: sancti porrò vexent bestiam increpando, ejus malitiam detestando, suæ causæ æquitatem, cum factis, vitæ puta sanctimonia, signis atq; miraculis, tum verbis omnium oculis subjiciendo, ultra precum imo pectore fundendarum assiduitatem, atq; religiosam Dei omnipotentis in vota supplicibus animis concepta vocationem: id quod inter imperium Romanum gentilium deorum superstitiosæ vanitati mancipatum, & piam plebem, Christi servatoris sui numen castis precibus adorantem, olim eveniße indubitatæ fidei est. Quid quod illud ipsum

ipsum Imperium, non illas tantùm materiatas machinas, aut sicas corpora truncantes, in Christi globum distrinxit; verùm spiritualibus quoq; spiculis intortis, fidem, ac constantiam devotorum pectorum, fœdare multoties conatum est? Cujus rei documento amplissimo sunt Philosophi, ac pleriq; viri, doctrinæ nobilitate inclyti, qui, dum Imperium illud in veteris pravitatis cœca nocte versaretur, nec non simul ac Christi beneficium ei dilucere cæpit, densissimis argumentationum copiis, ac stipato testimoniorũ agmine, divinitatis speciem mentientium, in Christianam simplicitatem impressionem facientes, obstinatis animis, pro illo suo, cujus toties ingeminari nomen necesse est, decernebant Imperio; adhuc dum universo, certè potißima sui parte, irrito confictorum deorum metu tremiscente: ex quibus familiam ducebant Celsus, Porphyrius, Demetrianus, Libanius Sophista, atq; adeò ipse Imperator Iulianus, supra reliquorum turbam infinitam. Verùm, ut hujus tandem tuæ alterius rationis discutiendæ, seu potiùs examinandæ, finem faciam; qui animum, cum ad illum, tum similes alios, sive Danielis prophetiæ, sive aliorum, ac vel ipsius hujus Apoc: locos, paullum attenderit, facilè perspexerit, vocem, seu nomen sanctorum, non tantùm iis tribui, qui tam morum probitate, ac rerum sanctè gestarum merita laude, quàm orationis dignitate, ac nominis professione sunt veri Christiani, aut aliàs certus Dei populus: verùm etiam in eos omnes extendi, qui Dei voluntatis, atq; intaminati ritus colendi ejus, veram cogni-

cognitionem nacti, in eo vitam degunt, eumq́ præ se ferunt, quo pacto nihil est caussæ, quin sancti arma quandoq; capiant etiam fabrefacta, atque ut ita dicam, materialia; maximè adversus bestiam inexpiabili sui odio efferatam, tametsi præstabiliùs fuerit, eorumq́ officio longè digniùs, ea non adhibere. Quæ cùm ita sint, ratio ista tua, quæ sibi ceu basim substernit, sanctos nisi armis a spiritu aut ingenio expeditis belligerare, vix ac ne vix quidem, appobari potest: non usurpaße certè alia adversus imperium Romanum, donec abominando idolorum servitio teneretur, quoniam aliorum facultatem non haberent, impune abs te asseri potest. Sed jam mihi videor satis planum feciße, firmamentum tuum, vel omnibus hisce adminiculis sustentatum, nullo modo posse consistere. Venio ad alterum caput opinionis tuæ, quod tu fundamentalis nomine adornas, ad cujus infirmationem, jam a me pleraque dudum conscripta sunt. quæ nescio quo tu pacto eleves, nisi priùs ad verba Domini, quæ in locum Danielis cap. 12. digitum intendunt, a me adducta respondeas, aut nisi eum verborum Christi sensum, quem duobus illis locis Matth: 24. v. 25. Lucæ 24 v. 20. ego esse judico, evidenti ratione refutes, neque adeò Christum isthic de obsidione, qua Vespasiani Hierosolyma acerrimè circum vallata, ad postrema omnia adegêre, verba facere; aut saltem ad locum Danielis, de quo tu ais, non respicere probabili argumento evincas, quod nisi facis, non in me, sed in ipsum Iesum Christum mucronem disputationis tuæ convertas oportet. At enim ut ea diluam

diluam nihilominus, quæ contra meam ejus loci Danielis interpretationem, ut tu accipis, a te jaciuntur, verba mea, quibus tuarum Thesium 67, 68, 69 veritatem expendi, dilucidè, ut mea fert opinio, declarant; eum locum ad tempora Antiochi Epiphanis pertinere. quod si quem is scrupulus suspensum teneat, quòd abominatio illa desolationis ad secula Christi adventu inferiora, nihilo inconcinniùs referri, aut accommodari possit: ego ea, quæ Vespasiani ad Hierosolyma gesserunt, ista abominatione denotari confirmo; quæ cùm non interpretatio, sed dumtaxat accõmodatio sit, neceßarium hîc non est omnes prorsus res velut ad libellam exigere, quadrare, neq; Vespasianorum gesta iis tantùm temporũ angustiis, quæ Daniel illo loco assignat, cohiberi. Iam vero voluiße me pugnare, quin quarta Danielis cap. 7. bellua imperium Romanum significet, quod scribis; vehementer profectò memoria laberis, nam id negasse me, vel omnibus verbis atq; sententiis attentè excussis, quas ad Theses tuas consignavi, nusquam reperias, observasse me sanè scio, Tremellium ac Iunium monere, ne quis id sibi temerè asseverandum putet. Deinde ex eorumdem, atq; aliorum quorumdam virorum eruditionis nomine illustrium, qui in verba Romani Pontificis non jurarunt, sententia, parvo illius belluæ cornu Antiochum Epiphanem adumbrari, tandem sese mirifica veritatis imagine eorum persuasionem commendare ajebam, qui Seleucidarum imperiũ ex Alexandri Magni cineribus exsuscitatum, belluæ illius quartæ specie ab oculos proponi arbitrarentur,
quemad-

quemadmodum id videre est in animadversionibus meis Thesi 5, 27, 42. Vnde patet nihil me affirmaße, sed digito tantùm voluiße indicare, non deeße graves ambigendi caussas, de earum rerum fide, quas tu pro certis atq; solidis venditas. Denique Tremellii & Iunii mentio mihi facta non est, opinionis eorum tantùm recitandæ gratiâ, sed quia eam haud levis momenti rationibus propulsare videntur, quæ tibi utiq; improbandæ erant, si a me ipsam opinionem in medium nequicquam prolatam eße videri voluisti. Quamobrem non est caussa, quin mihi, velut jure meo, intacta relinquere liceat tua argumenta, quibus tu in sententiam eorum inveheris, æquè ac si ego in eam omnino pedibus eam. Iuvat tamen periclitari, ecquid illis sit firmitatis. Primum telum in eos viros a te emißum hoc est: Cum textus & omnium cæterorum versio habeat, Ecce cornu aliud parvũ, *illi, ut suæ scenæ servirent, commutarunt,* Ecce cornu ultimum parvum, *qua in re quàm graviter offenderint, suamet inferioris versiculi 24 interpretatione convinci, ais, quem traduxerunt:* Et cornua decem, ex illo regno decem reges exsurgent, post quos exsurget postremus. *perspicuum enim ex his verbis, inquis, eße, eum, quem illi postremum ajunt, Regem esse, qui post decem tandem reges exsurrecturus est. Non imperitè tu quidem, ac si status eorum opinionis aut confirmatio neceßariò requireret, exiguum illud cornu in numero, ultimo videlicet, decem Regum censeri, ac non aliud prorsus esse ab illis; non absq; ulla vi aut robore rationis. sed*

non eget

non eget illud placitum hujusmodi adminiculis, duabus ex caussis: cum quòd isti Reges decem, vel stante hac ipsa opinione, possunt aliter percommodè exponi, atq; ab illis expositi sunt. Tum quia, non discedendo ab illorum interpretatione, facilè probari potest, Antiochum Epiphanem esse, non postremum, aut decimo loco Regem, quemadmodum illi arbitrati, litteris mandatum reliquerunt, sed alium quemdam succenturiatum. Illi namq; ab numero decem regum eum excluserunt, qui revera omnium postremum locum occupat, Demetrium Seleuci Philopatoris, fratris Antiochi hujusce filium, qui etsi Antiocho superstite, in regni possessione non fuerit constitutus, semper tamen in ejus spe atq; dominio permansit, morte patris jure hæreditario ad se devoluto, in quod Antiochus furtim irrepsit populo tutorii nominis obtẽtu eluso, dum Demetrius pro patruo Romæ obses teneretur, quemadmodum ipsimet ad caput 11. Danielis adnotant. Sed neq; eos locum inter hosce decim Reges Demetrio prorsus abjudicasse, vel id est argumento, quòd eum in tres dejectos contribuant, quos tamen in superiores decem referri minimè ambigitur; usq; adeò ut monstri simile sit, quî venerit bonis viris in mentem, Demetrii nomen in eorũdem Regum numerum aggregare. Vides igitur sententiam Tremellii & Iunii, qui quarta Danielis 2. bellua, Seleucidarum regnum, & parvo cornu Antiochum Epiphanem portendi existimant, nihil inde capere incommodi; quod eo loci Cornu aliud, fac enim ita esse, ac non Cornu ultimum legi oporteat. Experiamur jam

mur jam, ecquid altera tua machina fortiùs feriat. Ais, ſpiritum ſanctum apertè prænuntiare, quartum Regnum ab Imperio altiſſimi quaſſatum atq; exinanitum iri: porrò Seleucidarum Regnum, inquis, eventus comprobavit, Romanorum, alteriusvè populi vi fractum atque extinctum eſſe. At enim verò, ſi quartæ Danielis 7. beſtiæ, de qua hîc agitur, portentoſa facie, quartum regnum repræſentari, communi omnium aſſenſu certum eſt, ego quo loco, aut quomodo id teſtificetur ſpiritus ſanctus, quod tu prædicas, non reperio. nihil enim iſthic aliud perſpicitur, niſi poſteaquam beſtia exſævierit, & ſpoliis de ſanctis collectis gravis, trophæa fixerit, regnum tandē ſanctis traditum iri. Ac ne id quidem, quod tu regna univerſo cælorum anfractu circumſcripta, ſancto altiſſimi populo, poſt ſupremum diem Antiochi, data eſſe negas, magis ad rem pertinet; quippe cum id prophetia, poſt parvum cornu illico eventurum eſſe, minimè definiat; quippe cùm hæc vox, inquam, Illico, *aut id genus alia, in illo loco expreſſa non extet. Tametſi fatendum eſt, non multò altiùs legi, demiſſius illud cornu præliaturum cum ſanctis, & ovaturum victoriâ, donec antiquus dierum veniat, & Regnum impertiatur Sanctis. Sed operæ pretium eſt ad vocem Chaldaicam animum diligenter advertere, quæ cùm a lingua* Hebræa *ortum ducat, & ſit translata* Donec, *nihilo inuſitatiùs* Poſt, *vel* Tandem *explicari poteſt, quin & harum vocum alterā commutandam, ac non* Donec *convertendam eſſe, ſuadet factum ab ea voce exordium. Tum & id obſervare conve-*

convenit, parvi cornu nomine eos viros putandos eſ-ſe; qui ejus locum ſortiti, populum Dei, etſi non perpetuò, tamen immaniter habuêre, atque oppreſſum proculcatumqúe atrocibus quibusvis modis accepêre. Inſuper abunde ſufficere eorum poſtremum, nimirum qui tunc, cum Regnum Sanctis reſtitueretur, ſuperſtes eſſet, vitam ac mores ſuos, ad humilis illius cornu & formam & geſta, cōpoſuiſſe, quemadmodum revera Herodem Magnum, quo regnante Domini Ieſu ſalutaris orbi exortus illuxit; cui, atque adeò in ejus perſona ſanctis, regnum collatum erat. Antiochum Epiphanem (cui longo deinceps ordine ad dominandum in Iudæos ſucceſſerat) illegitimā uſurpatione regni, truculentis imperiis, nefanda laceratione populi Dei, propè ad vivum expreſſiſſe conſtat. Hujusmodi interpretationis, qualem id genus fatidica effata omnino requirunt, exemplum eſt illuſtre apud Danielem initio Capitis 11; ubi dicitur, quartum Regum, qui Perſis adhuc jura daturi eſſent, omnes gentes adverſus Græcos concitaturum, Verùm potentem deinde quendam emerſurum regem, qui quæſiturus ſit Imperium ampliſſimum, & acturus pro ſui ſenſus libidine. Nec enim eſt controverſia, quin ille Rex quartus Xerxes ſit, & hic Rex potens Alexander Magnus, cum tamen tantum abſit, ut Alexander quicquam rerum imperante Xerxe geſſerit, ut longiſſimo poſt intervallo, cæli primùm ſpiritum duxerit, atq; regni habenas attigerit, quo intervallo complures Xerxi Reges deinceps ſucceſſêre, quorum bona pars, niſi me ſenſus fallit, a miſcenda bello Græ-

cia quieti egêre, aut saltem in affectis bellis numquam perstitêre, Sed quoniam Darius Codomanus, Regum ultimus, bellum atrox conseruit cum Alexandro Rege Græco; & ab eo armis superatus, ac Persidis regno exutus est: idcirco spiritus propheticus æque id futurum denunciat, acsi Alexander in ipsum Xerxem arma cæpißet: tametsi reipsa hic tot seculis ante Darium orbem terrarum cæperit adversus Græcos concutere. Atq; hactenus ea omnia revincere volui, quæ tu contra opinionem Tremellii & Iunii, de quarta Danielis 7. bestia adduxisti: quando mihi eamdem tu, tamquam a me in scripto in priores tuas Theses edito, comprobatam, attribueris: tametsi ego quemadmodum exposui, neq; illic asseveraverim quidquam, neq; hic mihi pariter, quod ad eam opinionem attinet, quicquam aßeverandum sumam.

Veniamus jam ad alteram partem Epistolæ tuæ. Dicis postea, me, cum infirmare vellem, Gog & Magog eum populum eße, qui bestiam repræsentet, habentem septem capita, & decem cornua Apocal: 13, illud pro firmamento sententiæ meæ attulisse, quòd spiritus sanctus historiam Gog & Magog, post hujus bestiæ internecionem, ordiatur. Ego hic tua verba exscripsi, quo attentiùs consideres, num errore lapsus fueris, & tuum mendum agnoscas. Neq; enim illa, aut sola aut præcipua, eò loci a me adducta ratio fuit, quod verba tua præ se ferre videntur; cum aliæ interim, firmissimæ & efficacissimæ producerentur, quas tu ne verbo quidem diluis, immo eas planè silentio involvis. Vnde illud liquet, quod etiam ex rebus

bus præcedentibus perſpici poteſt, non eum te, quem certè debebas, litteris tuis ſcopum præfixiſſe: ut nimirum poſitiones tuas a meis oppoſitionibus vel omnino, vel utcumq; tuerêre, ſed ut tantùm me, inter diſputandum in graviſſimos errores impegiße, palàm aceres. Accidit tamen juſto Dei judicio, ut paſſim in uis redargutionibus, quæ non dixi, tamquam dixiſſem, vel omni vel aliqua ex parte, in me conferas. erùm quod poſtremam reprehenſionem tuam attiet, dico mea verba, quæ tibi ejus anſam præbuerunt, um 61 theſin impugnans de Gog & Magog dißero, lia fuiße; Deinde non obſcurum ex ipſis eſt, x verbis cap: 20. Apocal: v. 10.) beſtiam, & pſeuoprophetam jam conjectos fuiſſe in ſtanum ſulphuris & ignis, cum diabolus ſimiter eò conjiceretur. hanc enim vim habent ver illa, ubi beſtia & pſeudopropheta; quæ ſine bio referuntur ad id, quod ſcriptum eſt cap: ſupeore v. 20. tamquam videlicet, ad id, quod antea faum fuißet. Ex quibus verbis, quivis clarè intellire poteſt, meam aſſertionem, (quod nimirum bea & pſeudopropheta priùs ſint puniti, quàm Gog Magog, atq; aliud beſtiam, aliud Gog & Magog e) non eo niti fundamento, quòd in prophetarum toriis, priùs de beſtiæ ſupplicio, quàm de Gog & gog fiat mentio: nec nuda narrationis ſerie fuli, ſed potiùs ex alio & diſpari hiſtoriæ filo, id eviter perſpicere eſt. Atq; hic ſubſiſtam, & finem iam confutandi ea, quæ tu ad detegendos errores os, in theſium tuarum impugnatione commißos,

litteris mandanda eſſe duxiſti. Sub finem Epiſtolæ tuæ, trium capitum, quæ ſigillatim recenſes, probationem mihi imponere conaris; dans fidem, ſi id præſtitero, te meis monitis obſequuturum, ſin in aliud tempus rejecero, futurum argumento, me ipſum in iis adhuc hæſitare, nec me ſatis explicare poſſe. His omnibus ita reſpondeo, quod etiam epiſtolæ initio obiter tetigi, cum de duobus prioribus capitibus, aliqua ex parte diſputarem; ſcilicet nihil opus eſſe, illa tria capita tibi confirmari, quandoquidem poteſt tibi pariter, & illorum contrarium dari, & tamen oſtendi, opinionem tuam, cui adſtruendæ & primas & ſecundas theſes tuas compoſuiſti, planè falſam & erroneam eſſe, aut ſaltem quidvis potiùs quàm tuis theſibus ſtabilitam. Quod ipſum ego, priores theſes refutans, copiosè demonſtravi, te interim ne unico quidem verbo, per tam longum tempus, ad eas rationes reſpondente, quas ego ad opinionis tuæ fundamenta convellenda, & ea, quæ in tuis theſibus continentur, evertenda protuli. Dico poſtea, quantum ad primum, quòd nimirum beſtia cum ſeptem capitibus & decem cornibus, non ſit univerſalis Romana eccleſia: ſed, quantum ejus ego intelligo, Roma. id ego jam in illo meo ſcripto evici, præſertim in theſis 10 & 18 confutatione, ubi id per tui ipſius verba confirmo, præter ea, quæ multis epiſtolæ exordio a me laudatis locis, in eam rem ſcripſi. Quod ſecundum attinet, abominationem deſolationis videlicet, Danielis 12. v. 11, aliud eſſe ab Eccleſia Romana univerſali, & deſolationem per Antiochum Epi-

pha

phanem Hierosolymis patratam, ut etiam superiùs indicavi esse: ejus tu succinctam probationem habes in verbis postremis, adductis a me contra thesin 67, 68, & 69, quæ si tu accuratiùs excusseris, rem ita esse comperies. Quare, si, allatus Danielis locus, universalem Romanam ecclesiam spectare existimandus est, illud saltem fieri oportet, desolationem per Epiphanem factam, typum dictæ Ecclesiæ extitisse, quod, ut meus captus est, nullo argumento doceri potest. Locus Danielis 11. v. 31, quem eam ipsam rem, quam Danielis 12. v. 11. legimus, continere manifestum est, tam clarè & manifestè de Antiocho Epiphane loquitur, ut id, meo judicio, refelli non possit. Deniq; ut ad tertium caput accedam, quòd nimirum spiritus sanctus, de alio sanctuario post 2300 dies consecrando Danielis 8 v. 14, quàm de sanctuario novi testamenti, testimonium perhibet; id a te non est in primis thesibus, contra quas scripsi, sed tantùm in postremarum 34 propositum. Ex eo igitur, quòd a me istorum capitum probationem flagites, intelligere licet: firmiter credere te, ejus contrarium, quemadmodum & duorum priorum, tuæ opinionis tibicinem & fundamentum esse. Interim non satis attendis, neq; tuum 2300 dierum computationis initium, neque de eorum intellectu, habitum a te sermonem, posse ullius viri docti & cordati calculum mereri. Quæ cum ita sint, etiamsi postremi hujus capitis contrarium, sit verissimum, nec cuiquam in dubium revocandum, in illo Danielis loco per Sanctuarium, Sanctuarium novi testamenti intelligi debere: tamen

men inde tantum abest ut tua opinio corroboretur, ut etiam corruat & funditus evertatur. Verùm enimverò nullum est dubium, quin Danielis vaticinium de Antiocho Epiphane, & desolatione per eum patrata loquatur: cum illo loci observatum est, authorem hujus desolationis, debere esse perparvum cornu, prodiens ab uno quatuor cornuum, quæ aßurrexerunt loco magni cornu hirci, qui profligaverat arietem. Estq; certissimum, hunc hircum vel ejus magnum cornu potiùs, esse Alexandrum magnum, qui imperium Medorum & Persarum afflixit, per arietem figuratum, quemadmodum postea in eodem capite declaratur: ut & illud animadversum est, quatuor cornua, quatuor reges, & quatuor regna eße, quæ assurrexerunt in locum Alexandri & sui imperii, a quorum uno prodiret, rex impudens & cautus, qui deleret populum sanctorum, quem esse Antiochum Epiphanem, a Seleuco primo ortum, uno quatuor regum, apud omnes in confesso est. Quas res tam dilucidas & evidentes, miror te aut non perspexisse, aut tam exiliter consideraße, & in eam audaciam prorupisse, ut 2300 dierum initium caperes, ab excidio Hierosolymitano, temporibus Sedeciæ regis facto: qui vixit multis annis, antequam Daniel hoc vaticinium scripsißet, quod de re omnino ventura, immo post multorum annorum curricula, apertissimè conceptum est, sicut est scriptum sub finem capitis. Potes jam, ut mihi quidem videtur, intelligere, me de nullo horum capitum dubitare. Et quamvis dubitarem, illud tamen ex eo non efficeretur, me non

non potuiſſe dicere, tuas theſes meras nugas eſſe. Cum id non eo ſenſu a me fuiſſet prolatum, quòd eas falſitatis planitus damnarem: ſed quòd omnes confertim, ſi earum ſcopus ob quem conſcriptæ ſunt attendatur, ſint titivillitio & tippulis leviores, & ſint a te vaniſſimè conſarcinatæ, eoq́ magis, quòd non ſolùm ea quæ in iis concludis, putidè concluſa ſunt: ſed quòd magnæ falſitates, & paucæ res de quib⁹ jurè & meritò ambigi poſſit, reperiantur. Vberiùs ad te hoc tempore, in eam rem ſcribere nec queo, nec debeo: maximè cum ea, quæ nunc & antea ſcripſi, ad coarguendum fœdiſſimum errorem tuum, ſi modò is ſis, qui ulla ratione emendari poſſis, abunde ſufficiant: Sed illud ex omni diſputationis tuæ contextu clarè liquet, ægrè fieri poſſe, ut ad meliorem mentem convertaris, cum ne ipſo quidem exitu præſente, vanas tuas prædictiones, & frivolas ſacrarum prophetiarum interpretationes eſſe, diſpicere poſſis. Quarum appetente tempore, acrem & juſtam reprehenſionem mererer, ſi abjecta rerum utiliſſimarum ſcriptione, & omiſſa ea opera, quæ mihi a fratribus impoſita, & a me ſuſcepta eſt, in te deviante dirigendo, tempus & operam perderem. Deus novit quòd te ex animo complector, cujus ſanctiſſimæ gratiæ te commendo. Ex prædio Luclaviciano Generoſi domini Abrahami Blonſki die 11 Auguſti. Anni 1601.

Tuus frater in Chriſto, & ad ſerviendum paratus

Fauſtus Socinus.

Ad eundem RACOVIAM, EPISTOLA V.

Ornatissime vir Domine Everarde Spangenbergi, Domine in Christo mihi semper colende atq; honorande. &c.

ACcepi antequam postremo Racoviâ discederem exemplum, quod ad me miseras, illarum Thesium tuarum de interitu imperii Romanæ Ecclesiæ &c. unà cum Epistolio illis abs te præfixo. Gratias igitur primùm tibi ago, quòd hac ratione volueris (ut possim illas) ut quidem cupiebam, aliquantò diligentius considerare: deinde, quòd a me contendas, ut id præstem quòd tibi sum pollicitus, id est, ut demonstrē eas esse meras ac manu palpabiles nugas, Postremò, quòd mihi in eo morem gerere conatus fueris, ut earum titulum mutares. Quamquam quod ad illud attinet, cujus præstationem (ut sic dixerim) a me exigis, id quidem vel expressis verbis (neque enim ipse verba mea memini) vel certè tacitè eo quem reipsa necessario postulat, animo sim pollicitus, id est, si modò ejus mihi rei facultas daretur, ut scil: de illis tecum conferre ac disputare possem præsentibus iis, qui de hujusmodi rebus aliqua saltem ratione, si non exquisitè judicare possunt, nam alioqui sola scriptione theses tuas erroris ita revincere, ut me te vicisse appareat; ægerrimè possum. cum divinare nequeam, quid tu adversus ea, quæ illis objecero, sis allaturus. Tuis verò ad reprehensiones meas defensionibus minimè

nimè

nimè refutatis: quomodo conſtare poterit, te planè erraſſe. Non puto præterea, te pollicitationem meam ita accipere, quaſi nihil in tuis iſtis theſibus dicatur, quòd non ſit manifeſtè nugatorium. &c.

Ad Georgium Eniedinum, Eccleſiarum in Tranſylvania, quæ unum illum Deum Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti profitentur, ſuperintendentem,

F. Socini Epistola.

Salutem a Deo & Chriſto, &c.

Clariſſime vir frater in Chriſto plurimùm colende. Non parum doleo te invitum, ut ais, a me compulſum fuiſſe, ut aliquid dicas de controverſia mea, quæ mihi erat cum Franciſco Davidis. Nam cur invitus hoc de argumento mecum amicè conferas, & quid ſentias apertè profitearis, (id enim, neq; aliud abs te requirebam) nullam veram cauſſam ne ſuſpicari quidem poſſum, quæ mihi admodum probari queat. Quid hîc mihi velim meliùs poſtmodum intelliges. Hoc tantùm in præſentia dicam, te, non modò nihil periculi vel ſubiiſſe, vel ſubiturum eſſe, quòd dubitationes hac in re tuas, mecum communicaveris, communicaturusvé ſis; ſed, Deo bene juvante, inſignem aliquam utilitatem, omnibus hujus vitæ commodis anteponendam, ſi, ut tibi ſcrupulos iſtos exime-

ximere tentem, paßus fueris, hinc tandem reportaturum. Quod antequam facere aggredior, paucissimis verbis, quàm necessaria sit apud teipsum, istius de Christi invocatione quæstionis cognitio, demonstrare volo. Sentis enim ipse, ut non obscurè scribis, alterutram ex his duabus sententiis omnino esse veram; aut scilicet jussam ac præceptam planè eße Christi invocationem, & sic nos prorsus Christum invocare debere; aut eamdem invocationem seu tacitè, sive apertè eße prohibitam, & ita nos nullo modo poße Christum jurè invocare. Ex qua sententia, cum hic de divino cultu agatur, necessariò consequitur, vel eum qui Christum invocat, vel non invocat, quàm gravissimè fieri possit, peccare: & consequenter, cum inter istos duos nullus medius esse possit, unicuiq;, si istius quæstionis veritatem ignoret, evidentissimum periculum quàm gravissimè peccandi impendêre. Vides, ut arbitror, teipsum sentire, non modò utilem, sed prorsus necessariam eße hujus veritatis cognitionem. Quare jam ad totas has tuas dubitationes circa hanc quæstionem accedo. Nam quòd non modò ex ipsa sententia tua, verumetiam absolutè statuendum sit, hujusce rei notitiam homini Christiano prorsus neceßariam eße, ex iis, quæ mox dicam, apertè constabit. Iam igitur primùm dubitas, ne sentẽtia mea, quam mediam esse ais inter judaizantium & papistarum sententiam, ob hoc ipsum quòd inter duas istas media sit consistere nequeat, cum (ais) mediæ istæ sententiæ sæpe fallant &c. Non laborabo ut tibi exemplis ostendam, medias ejusmodi sententias non

paucas,

paucas, in ipſis rebus divinis veriſſimas eſſe: nec urgebo, ſi quis rationē ſpectet, multò veriſimili⁹ eße, ut mediæ ſententiæ veræ ſint, quàm quæ extrema ſectantur; id quod ipſe apertè ſatis teſtaris, cum ais eas blandiri & plauſibiles eſſe: ſed tantùm dicam, me ſententiam iſtam non idcirco amplexum fuiſſe, quòd media ſit inter illas duas, ſed quia rei ipſius natura cogit omnino ita ſentire. unde etiam fit, ut nullus tuæ dubitationi locus eſſe poſſit, etiamſi alioqui verum eſſet, non modò ſæpe, ut ais, ſed plerumq; ac ferè ſemper medias ſententias iſtas falſas deprehendi. Dubitas deinde ne recta ſit ratiocinatio mea, qui, ex Chriſti regno & præſente Eccleſiæ gubernatione, neceſſarium eſſe ſtatuo nos Chriſtum invocare poſſe; ita ut qui hoc neget, illa etiam negare ſeu non agnoſcere cogatur. ob id, inquam, dubitas, quòd appareat regnū & gubernationem poſſe ſine invocatione eſſe. Nam, inquis, verbi gratia, Deus regnabat ſuper omnes gentes in Vetere quoq; teſtamento, neq; tamen ab iis invocabatur. Atqui, mi frater, ego ex regno & gubernatione non colligo invocationem fieri, aut factam eße, (quid enim hoc, quæſo, ad id de quo hîc agitur?) ſed fieri jure poſſe, aut potuiſſe. Neq; enim hîc quæritur, an Chriſtus invocetur, ſed, an invocari poſſit. Nam ſi, (ut hoc loco non minùs verè, quàm ad rem ſcribis,) multa fieri debent quæ non fiunt, ſimiliter, vel potiùs multò magis, multa fieri jurè poßunt, quæ tamen non fiunt. Quæ de angelis affers ex Daniele, curatoribus, ut ais, Græcorum & Perſarum, admodum incerta ſunt, ut videre poteris in annota-

tionibus,

tionibus Bibliorum Tremellii & Iunii, ubi invenies capite decimo (nam nono, quod ipse citas, nihil tale est) non quidem Persarum curatorem, sed principem regni Persici exponi Cambysem Cyri filium; similiter principem Græciæ, non autem Græcorum curatorem exponi Alexandrum Macedonem. Sed fac ita esse, ut ipse affirmas, quid, te rogo, commune habet, alicubi semel, unico verbo dictum fuiße, angelos quosdam curare Persas & Græcos, non addito, nec quatenus cura ista extenderetur, nec quamdiu duratura esset, nec vel leviter quidem indicatur, an angeli isti eorum ipsorum, quorum, ut vis, dicuntur curatores, cogitationes intelligerent, precesvé exaudirent, quod huc attinet, an illis invocatio conveniat, cum eo, quòd sæpißimè, atque adeò dum ipse Christus (quod millies in sacris testimoniis fit,) nominatur, semper ac perpetuò de Christi regno, dominatione, cura, & gubernatione præsente atq; efficaci, eaq́; omnimoda, atq; in perpetuum usq; ad seculi finem duratura Ecclesiæ suæ, unà cum suprema in omnes angelos potestate conjuncta, & non modo precum, sed cogitationum omnium humanarum notitia, atq; examine fulta & constabilita, vel apertißimè legitur, vel sanè necessariò intelligitur. Idem dico de Michaëlis exemplo, quod affers, Iudæos adjuvante; quod nihil prorsus cum Christi regno, suæq́; ecclesiæ perpetuâ curâ, & plenißima gubernatione, (dedit enim pater suo filio omne judicium) cum de invocatione agitur, commune habere potest. Quòd preces piorum ab angelis Deo offerantur,

nec scriptum est in eo, quem citas Apocal. loco cap. 8. v. 3. (nam libri Tobiæ auctoritatem & testimonium nihil moror,) nec, si scriptum esset, ad rem faceret. cum hac in re nihil sit simile ipsi Christi regno ac gubernationi, quod scriptum est in loco isto, cuidam angelo data fuisse incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum. quod in visione Iohanni ostensum significat, sanctorum preces Deo gratissimas, & suavissimi (ut ita dicam) odoris esse.

Restat quod affers de angelis, qui excubent ad pios defendendos &c. neq; tamen (ais) propter hanc illorum curam, ullus umquam pius eos invocandos esse statuit. Vbi primùm, (quod & paullo antè feceras) quæstionem de invocandi facultate, mutas in eam, quæ est de invocandi necessitate. neq; enim hic quæritur, an Christus invocandus sit, sed, an invocari jure possit. Et fuerunt fortassis homines alioqui pii, qui, tametsi non statuerunt angelos invocandos esse, eos tamen jure invocari posse censuerunt; istos, inquam, angelos custodes hominibus datos. quæ opinio an sustineri necne possit, in præsentia non disputo; immo facilè concedo eam erroneam esse. Atqui nihil hinc tamen contra Christi invocationem, quæ jure fieri possit, colligi potest. nulla enim est proportio inter curam istam, quam Angeli nostrûm sibi demandatam habeant, & Christi regnum ac gubernationem. Et miror, te vel suspicari quidem, pro re ejusdem generis haberi posse, Christi regnum in Ecclesia & gubernationem, & Michaëli iussum datum ut tueatur Iudæos. Nam quantum, quæso, distant, re-

gem,

gem, dominum ac gubernatorem eſſe, idq́ perpetuò & abſolutè, & aliquo modo tutandi curam ſibi demandatam habere? quæ etiam cura, quam Michaël iſte Iudæorum habeat, ſeu potiùs Danielis ætate haberet, ægrè admodum aliunde haberi poteſt, quàm ex eo, quod in fine capitis 10 Danielis eorum princeps vocatur. quod quo ſenſu dictum fuerit, non conſtat. Eſt enim multiplex vocis iſtius Principis, tam in hebræa, quam in Latina lingua ſignificatio. Et potuit Michaël ibi Princeps Iudæorum dici, non quòd ipſorum, hoc eſt, regionis illius princeps eſſet, quòd ſine cura illorum tutandorum * * * * * * * *

Additur quidem in initio capitis 12 Michaelem ſtare pro Iudæis, id eſt, illis favere. Sed primùm aliud eſt cuipiam favere, aliud verò curam ipſius tutandi ſibi demandatam habere. deinde ſatis conſtat ex iis quæ ſequuntur, ibi, ſub Michaëlis perſona & typo, ipſum Chriſtum adumbrari. Quamquam in Tremellianis Bibliis etiam in ipſo cap: 10. annotatur, Michaelem iſtum eſſe Chriſtum, non quia tunc jam eſſet Iudæorum princeps, ſed quia futurus eſſet, idq́ Danieli in iſta viſione oſtenſum fuerit. Et certè ex viſione iſta, quæ tota prophetica & myſtica eſſe poteſt, nihil ſolidi ex eo, quod verba ipſa ſonant, colligi poſſe credendum eſt. Itaq; vides, angelos cuſtodes, quos conſervos noſtros, & Chriſti miniſtros ac ſervos, & de quibus nihil certi habemus, quatenus cura, quam noſtri gerunt, extendatur, (adeò ut non deſint, qui tota hac de re dubitent) quorumq́ munus in nobis cuſtodiendis potiùs indicatum, quàm apertè ſigni-

significatum ac commendatum nobis est. quiq; incertum est, an ita præstò semper adsint, ut preces nostras percipiant, cum Christo ipso rege ac domino nostro, qui præter ipsum Deum omnia sibi subiecta habet, omniq; potestate tum in cælo, tum in terra est præditus, cuiusq; in nobis regendis ac gubernandis, perpetuoq; servandis munus, & clarissimè expositum, & diligentissimè commendatum est, cum expressa declaratione, quòd ipsos renes & corda nostra scrutetur, in invocationis materia comparare velle, longè absurdius esse, quàm ut id verbis satis declarari queat. Ex quo fit, ut si quis angelum aliquẽ invocare audeat, necesse quidem esse videatur, ut se id facere jurè posse divinitus moneatur: at in Christo invocando, non modò jussu ullo, contrà quàm ipse sentire videris, non sit opus, (quamquam jussus non tantùm posse, sed etiam debere Christum invocari nos doceret) verùm ne monitione quidem. Quis enim monitionis ullius indiget, ut sciat se a rege suo ea omnia posse petere, quæ in ipsius regis sunt manu, & ejus opem, quatenus regia ejus potestas extenditur, implorare? Quis hîc non animadvertit, idem esse dubitare, an Christus jurè invocari possit, quod dubitare, an sit revera rex noster, omni potestate in nobis juvandis, precibusq; nostris exaudiendis & admittendis præditus? Si visum tibi fuisset, aliquantò diligentiùs saltem, in ipsa, quam cum Francisco Davidis habui, disputatione legenda ac pensitanda versari, facilè tibi constitisset, eos, qui Christum invocari posse negant, non aliam ob caussam id

face-

facere, quàm quod illi præsens in Ecclesia regnum & gubernationem adimant; sed cum ab ejusmodi scriptis diligenter examinandis, ut ex tuis verbis satis constat, quæ ad me scribis, quodammodo abhorreas, quid mirum si istud non perspicis? quid mirum, si gravissimam hanc de Christi invocatione quæstionem, cujus veritate non percepta, necesse est in summa totius Christianæ religionis, ipsiusq; mysteriorum ignoratione versari, in qua deniq; de ipsius Dei, Christiq; gloria, quò nihil majus aut sublimius potest excogitari, præcipuè agitur, levem esse arbitratus fueris? Sed spero te posthac diligentiùs multò in hac quæstione apud ipsum animum tuum explicanda, laboraturum. quod ut alacriùs facias, tuas dubitationes examinare pergam. Videtur tibi argumentum, de Christi invocatione dubitandi, ex eo sumptum, quòd nusquam expressum præceptum extet, ut illum invocemus, quod adhuc subsistere, neq; infirmari ab iis quæ dixi; dum ostendi, quædam ad divinum cultum pertinentia fieri posse, quæ tamen ut fiant divinitus præcepta non sunt: auq; nominatim exemplum a me allatum pædobaptismi, ad rem non facere. cum ne baptismus quidem ipse, ex sententia mea, ad Dei Christivé cultum pertinere possit, quippe quo etiam neglecto, Christianum haberi quempiam posse sentiam. Hactenus, mi frater, principium (quod ajunt) manifestè petis. pro concesso enim sumis, ad divinum cultum perinere non posse id, quod omitti potest. cum tamen de hoc ipso hîc quæratur, An scilicet, quidquam ad divinum cul-

tum

tum pertinens possit omitti, seu, quod idem est, possit non esse præceptum. Atqui ut rectiùs intelligatur, quid in hac quæstione significet, ad divinum cultum pertinere (nam hic homonymiæ fallaciâ erratur) perpendendum est ipsum argumentum, quod mihi refellendum sumsi, unde hæc locutio sumpta est. Dicitur in eo, nihil licere, si modò id ad divinum cultum pertineat, facere, quod præceptum non sit; & propterea Christum invocare non licere, cum id, non fuerit præceptum. Ergo pertinere ad cultum divinum, non significat rem esse, quâ obeundâ revera Deus colatur ipse, aut divinus cultus revera aliquis fiat, sed fieri ab ipso obeunte credatur. Qui enim ita argumentantur, Christi sanè invocationem, cum eam hâc ipsâ argumentatione funditus tollere atq; abolere curent, pro cultu, qui revera divinus sit, nullo pacto habent. Sed quia addis, hoc tamen baptismi, vel pædobaptismi exemplum non congruere cum Christi invocatione, quia possit, præsertim secundùm sententiam meam, a quæ baptismus ipse omnino a Christiano homine negligi, Christi verò invocatio, ut quidem ipse sentio, non item, ac propterea non debuisse exemplo isto in hac disputatione uti; primùm ostendam, responsionem, quæ a te ipso pro me affertur, optimam esse; deinde, quicquid tamen scrupuli nihilominus tibi restat, eximere conabor. Scripseras ante ad me, non videri quicquam cuiquam esse faciendum, quod non tenetur facere, & in iis litteris mihi significaveras, mecum tibi esse communem de pædobaptismo sententiam. Nolui

 hanc

hanc occasionem prætermittere, opinionem tuam evidentissimè, alterâ istâ mecum tibi communi sententiâ, redarguendi. quemadmodum idem nunc facere possum, eò quòd dicis in his posterioribus litteris, id quod prohibitum non est, quodammodo bonum esse. non explico redargutionem ipsam, nam satis (arbitror) per te eam ipse perspicis. Iam igitur vides, me, meritò pædobaptismi exemplo usum fuisse, ad ostendendum ex ipsa sententia tua, quædam posse fieri, quæ facere non tenemur; meq; merito tuam illam opinionem refellisse, etiamsi illam ita interpretemur, ut de rebus tantùm ad divinum cultum pertinentibus ea accipi debeat. Nam certè pædobaptismus ad divinum cultum pertinet, id est, ea mente ab iis, qui ipsum probant, fit, ut ritus sacer divinitus institutus peragatur. hoc enim in tota hac quæstione satis est, ut dici possit ad divinum cultum pertinere: ut ex iis quæ dixi certè intelligi potest. Verùm aiis, hanc esse inter pædobaptismum, & Christi invocationem, secundùm scilicet sententiam meam, differentiam, quòd ille ex Ecclesia explodi potest, ista verò non potest; ex quo sequitur, illum quidem esse adiaphorum, hanc verò minimè, sed omnino necessariam. Primùm respondeo, optimum esse nihilominus baptismi exemplum. Cum id non ad ostendendum aliquid fieri poße in Ecclesia, quod in omnibus, & per omnia hac in re par sit invocationi, sed ad probandum, aliquid poße in Ecclesia fieri, quod tamen jussum non sit, allatum a me fuerit. Deinde dico, ob hanc caußam non quidem refelli a te exem-
plum

plum meum, dum iſta dicis; ſed novam rationem af-
ferri ad id, quod vis adverſus me probandum. Cum
enim ego ſentiam, Chriſti invocationem non eſſe
ſimpliciter & abſolutè neceſſariam; tu tamen con-
trà neceßariam eſſe inde concludis, quod ipſe ſen-
tentiâ meâ dem, eam ex Eccleſia explodi non poſſe.
Itaq; vides, ad tuam rationem concludendam, ni-
hil opus eße pedobaptiſmi exemplum refellere, ejus-
vé ullam mentionem facere. Iam ad tuam iſtam ra-
tiocinationem dico, eam videri in principii petitio-
ne evidenti ſuum fundamentum habere. nam paullo
ante ais, in Eccleſia ea debere fieri, quæ debent, non
quæ poſſunt fieri. Verùm (niſi priore loco debere a-
pud te ſignificat, omnino fieri neceſſe, & ſic in iſto e-
nunciato tuo nihil dicitur, & ſumma ταυτολογία
committitur) hic pro conceßo ſumitur, vel illud de
quo præcipuè quæritur, vel ipſum connexum ratioci-
nationis tuæ, quod ego nullo pacto admitto. Video e-
nim multa eße, quæ non debent ex Eccleſia explodi,
& tamen non ſunt omnino neceſſaria. Vt exempli
cauſſa, non debet nec poteſt ex Eccleſia explodi, ut in
precibus ad Deum fiat mentio ab ipſo cælum & ter-
ram creatam fuiſſe, nec tamen, ut iſta mentio fiat, eſt
omnino neceſſarium; alia pleraq; ejusmodi per te in-
venire poteris. Sed dices, te, tuæ ratiocinationis con-
nexum ſeu conſequentiam, ſatis probaſſe ex eo, quod
adjunxiſti, cum Chriſti invocatio non poſſit explodi
ex eccleſia, hinc ſequi, illam eſſe non adiaphoram, &
conſequenter eße neceßariam. Recitas ipſe reſponſi-
onem meam ad hoc argumentum, quæ habetur in

Disputatione cum Francisco Davidis, cap. 27. partic. 4. ex qua apparet, aliquid esse posse nō adiaphorum, & tamen non etiam neceßarium. invocationem autem Christi non esse posse adiaphoram, & tamen non etiam necessariam; non adiaphoram, inquam, isto sensu, quo te hoc loco hoc verbum accipere necesse est, id est, non ejusmodi, quod nec bonum nec malum sit, sed videlicet bonum, & propterea tale quod non debeat ex ecclesia vel possit explodi, quamvis non sit omnino neceßarium. nam ejusmodi quædam inveniri, jam proximè a me allato exemplo confirmatum est. quòd sanè satis esse potest ad ea dissolvenda, quæ adversus istam responsionem nectis; de quibus statim aliquid dicam.

Scripseram ego ad te, in loco antè indicato, ad explicationem istam explicandam & confirmandā, adq; homonymiam vitandam, quæ nunc tibi in caussa est, ut credas, quidquid adiaphorum non est, id esse necessarium, duplex eße, vel potiùs alterutrum, nec ullum aliud prætere a potuisse a Francisco intelligi genus adiaphororum. unum eorum, quæ nec jussa sunt nec vetita: alterum eorum, quæ per se nec bona nec mala sunt. Priore sensu adiaphora est apud me Christi invocatio, ideoq; non necessaria nam certè quicquid adiaphorum est, non est neceßarium; quocumq; tandem sensu adiaphorum quid dicitur. Posteriore verò sensu minimè est apud me adiaphora; rem enim per se bonam illam esse existimo. nec tamen hinc sequitur eam esse necessariam ut jam satis probatum est. Sed ais, idem tibi videri, ne

ri, nec bonum nec malum per se esse, & non jussum esse necesse prohibitum: & primùm probare niteris, id, quod nec jussum nec prohibitum est, esse quodammodo bonum, & quodammodo malum. ut autem probes, quod non est prohibitum esse quodammodo bonum, rationem addis; nam (inquis) bona non prohibentur. Atqui hæc ratio vel futilis est, si quis firmiter aliquid ex ea concludere velit, cum manifestam consequentis fallaciam contineant ejusmodi argumentationes, & præterea quatuor terminos habeant. aliud est enim esse bonum, aliud quodammodo bonum: vel si quis non firmiter aliquid ex ea velit concludere, potiùs concludendum est, quod non est prohibitum, eße simpliciter bonum. quæ argumentatio quidem, ut prior ista tua, est in secunda figura cum conclusione affirmante, & idcirco non minùs quàm illa repudianda; sed tamen quatuor terminorum vitium, ut illa, non habet. Iam ut probes, quod non est præceptum, eße quodammodo malum, rationem affers. nam (inquis) bona præcipiuntur. Eodem prorsus vitio quatuor terminorum hæc argumentatio laborat. nam, quod pro eo in ea concludi deberet. Quod præceptum non est, non esse bonum, concluditur, Esse quodammodo malum. Sed alio præterea vitio laborat argumentatio ista, nam in ea principium petitur: quippe in qua, pro ratione sumatur illud idem, quod in quæstione est, nempe, Quicquid est bonum, præcipi. Iam enim ego affero hujus enunciati contrarium, & ajo, Quædam per se bona esse, quæ tamen non præcipiuntur. Vides igitur,

Disputatione cum Francisco Davidis, cap. 27. partic. 4. ex qua apparet, aliquid esse posse nō adiaphorum, & tamen non etiam neceßarium. invocationem autem Christi non esse posse adiaphoram, & tamen non etiam necessariam; non adiaphoram, inquam, isto sensu, quo te hoc loco hoc verbum accipere necesse est, id est, non ejusmodi, quod nec bonum nec malum sit, sed videlicet bonum, & propterea tale quod non debeat ex ecclesia vel possit explodi, quamvis non sit omnino neceßarium. nam ejusmodi quædam inveniri, jam proximè a me allato exemplo confirmatum est. quòd sanè satis esse potest ad ea dissolvenda, quæ adversus istam responsionem nectis; de quibus statim aliquid dicam.

Scripseram ego ad te, in loco antè indicato, ad explicationem istam explicandam & confirmandā, adq; homonymiam vitandam, quæ nunc tibi in caussa est, ut credas, quidquid adiaphorum non est, id esse necessarium, duplex eße, vel potiùs alterutrum, nec ullum aliud præterea potuisse a Francisco intelligi genus adiaphororum. unum eorum, quæ nec jussa sunt nec vetita: alterum eorum, quæ per se nec bona nec mala sunt. Priore sensu adiaphora est apud me Christi invocatio, ideoq; non necessaria. nam certè quicquid adiaphorum est, non est neceßarium; quocumq; tandem sensu adiaphorum quid dicitur. Posteriore verò sensu minimè est apud me adiaphora; rem enim per se bonam illam esse existimo. nec tamen hinc sequitur eam esse necessariam, ut jam satis probatum est. Sed ais, idem tibi videri, nec

ri, nec bonum nec malum per se esse, & non jussum esse necesse probibitum: & primùm probare nitêris, id, quod nec jussum nec prohibitum est, esse quodammodo bonum, & quodammodo malum. ut autem probes, quod non est prohibitum esse quodammodo bonum, rationem addis; nam (inquis) bona non prohibentur. Atqui hæc ratio vel futilis est, si quis firmiter aliquid ex ea concludere velit, cum manifestam consequentis fallaciam contineant ejusmodi argumentationes, & præterea quatuor terminos habeant. aliud est enim esse bonum, aliud quodammodo bonum: vel si quis non firmiter aliquid ex ea velit concludere, potiùs concludendum est, quod non est prohibitum, eße simpliciter bonum. quæ argumentatio quidem, ut prior ista tua, est in secunda figura cum conclusione affirmante, & idcirco non minùs quàm illa repudianda; sed tamen quatuor terminorum vitium, ut illa, non babet. Iam ut probes, quod non est præceptum, eße quodammodo malum, rationem affers. nam (inquis) bona præcipiuntur. Eodem prorsus vitio quatuor terminorum hæc argumentatio laborat. nam, quod pro eo in ea concludi deberet. Quod præceptum non est, non esse bonum, concluditur, Esse quodammodo malum. Sed alio præterea vitio laborat argumentatio ista, nam in ea principium petitur: quippe in qua, pro ratione sumatur illud idem, quod in quæstione est, nempe, Quicquid est bonum, præcipi. Iam enim ego affero hujus enunciati contrarium, & ajo, Quædam per se bona esse, quæ tamen non præcipiuntur. Vides igitur,

tum postea concludis, id, quod quodammodo bonum est, & quodammodo malum, nec bonum per se, nec malum esse, te non rectè concludere. cum neutiquam probaveris, Quicquid nec jussum nec prohibitum est, eße quodammodo bonum & quodammodo malum. Sed adjungis, fortaſſe cum videres vix negari poße, quædam eße per se bona, quæ non præcipiuntur, hoc in dubium poße vocari, quod tamen superiore ratiocinatione tua penitus convellere tentaveras, nec ita dubitanter de eo locutus fueras: ac præterea id in iis, quæ ad cultum divinum pertinent, minimè admittendum ais; nam, inquis, ἐθελοθρησκείαν Deus odit, & frustra se coli humanis commentis affirmat. Ergo (subjicis) nihil est in cultu Dei pro bono habendum, nisi quod ipse jussit ac mandavit. Respondeo, humana commenta ea non eße, quæ ab aliquo divino decreto atq; operatione, nobis non modò patefacta & inculcata, sed etiam diligentiſſimè commendata, pendent: qualis divina operatio est, exaltatio Christi Iesu: ejus, inquam, absolutum in ecclesiam suam regnum pleniſſimaq; gubernatio, cum iis omnibus conjuncta quæ suprà commemoravimus. Ex quibus neceſſariò consequitur, illum poſſe jurè a nobis invocari; neq; ut id facere audeamus, jussum ullum expectandũ eße. præsertim cum ipsius rei natura, quemadmodum neceſſariò invocandi ipsum Christum facultatem affert; sic id faciendi omnimodam neceſſitatem excludat. Vt enim pluribus in locis mei illius libelli de Christi invocatione memini, & in ipsa ad Transylvaniæ ministros epistola repetii, id solum,

lùm, quòd Christus Deo sit subordinatus, ejusq́ vicem in ecclesia regenda ac gubernãda gerat, necessitatem ad ipsum preces nostras dirigendi omnimodam & absolutam, nullo pacto admittere potest. Nimis enim absurdum esset, nos non rectè precari, cum ad ipsum Deum, fontem & auctorem primum bonorum omnium, preces nostras, & non simul ad Christum dirigimus: non minùs quàm absurdum sit, Christum omnem potestatem & in cælo & in terra habere, nostrumq́ regem plenissimo jure ac possessione esse, cordaq́ nostra & renes scrutari, & tamen non licere nobis ad eum preces nostras dirigere, atq; in nostris necessitatibus ejus opem implorare.

Plura ad te de hoc argumento scribere constitueram, ut tibi persuaderem, cum Christi regni confessione, non posse subsistere, ejusdem Christi invocandi facultatis negationem; ac simul ostenderem, quàm necessarium Christiano homini sit regnum istud agnoscere, & consequenter, quàm necesse sit agnoscere ac confiteri, Christum jurè a nobis invocari posse, quamq́, contra opinionem tuam fortasse, supra aliarum omnium cognitionem, hujus in Christiana religione veritatis cognitio utilis cẽsenda sit: Sed partim tempus me deficit, partim ex catarrho afflictio impedit. Quare finem faciam, sperans me aliàs ista præstiturum, si modò, ut nihil dubito, animadvertere potero, te non gravatè ea, quæ de hac quæstione ad te scribo, legere atq; perpendere. Vale. Cracoviæ, die 26 Septem. Anno 1596.

Tuus in Christo. F. Socinus.

Epistola F. Socini, qua excellentissimi cujusdam viri litteris respondet.

Salutem a Deo & Christo ejus, &c.

Etiamsi N. N. præstantissime, ego is essem, quem in tuis litteris, die 16 Iulii datis, me facis, nulla tamen prorsus caussa fuisset, cur me per litteras alloqui vererere. non quidem ob insignem, ut ipse ais, humanitatem meam, quæ virtus in me, licèt cæteris, quarum studiosus sum, aliquanto major, exigua tamen est; sed quòd ipse, ut tua scripta, & judicio prædìtorum hominum, qui te norunt, testimonia fidem faciunt, talis es, ut is, ad quem prior scripseris, felicitatis cujusdam loco, id sibi ducere merito possit, ut quidem ego facio, hujusq; rei nomine tibi summas gratias ago. Quid verò dicendum est, cum ego, quamvis ab illo Mariano Socino, quem ipse memoras, ab Aenea Sylvio tot tantisq; laudibus celebrato, abavo nimirum meo, prognatus, & illius, qui nominatim in familia nostra princeps subtilitatum dictus est, cujus rei similiter aliquo modo mentionem facis, unicus filius, tamen ejusmodi sim, ut a priore multò plùs virtute, quàm propagationis gradu distem; posteriore verò non minùs sim ingenio inferior, quàm ipse, ratione habita ejus temporis, quod hactenus vixi, cum mortuus est, ætate me inferior fuit. Vix enim annum tricesimũ primum suæ ætatis excesserat, cum ego jã pridem 64 ingressus fuerim. Quid inquam dicẽdum est, cum ego sum talis? Certè aliud nihil, quàm me

planè

planè beatum esse, ea beatitudine, quæ in hac mortali vita obtingere potest, quòd prior ad me scribere dignatus fueris, tantum abest ut tu id faciendo, quidquam nimium ausus fuisse videri possis. Huc accedit, quòd litteræ tuæ non modò conatum & studium tuum laudabilissimum, ut ipsemet agnoscis, continent ac declarant; sed, quod minimè agnoscere videris, rerum gravitatis ac elegantiæ sunt plenæ, unde & jucunditatem & utilitatem simul haud sanè exiguam percepi. Plurimùm autem me delectavit brevis narratio, quæ in illis habetur, initii & progressus tui in rerum divinarum penitiore cognitione. Quamquam ex altera parte indolui, quòd tam parum temporis, in hoc omnium præstantissimum, sine ulla comparatione, studium, insumere tibi detur. Apparet enim te ei aptißimum esse, & maximam jacturam promovendæ divinæ veritatis fore, si ipse huic rei potissimum non vacaveris. Ego quidem (quod tibi sanctè confirmare poßum) inter omnes fratres nostros, qui in hoc regno degunt, ubi Deus præcipuè, alto suo consilio, hominibus seipsum patefacere, hac nostra ætate voluit, neminem novi, qui te iis rebus sit instructior, quibus ad hanc rem est opus. Quare Deum oro, ut te istis quasi laqueis, quibus hactenus impediris, aliquando exolvat, efficiatq́, ut ipsi uni ejusq́ gloriæ inservire poßis, id quod propediem futurum sperandum sanè est, si, ut ipse profiteris, jam in eo es totus, ut te expedias, quò liberiùs cœlestia scrutari poßis, ut jam dudum facere cœpisti; cujus rei quod mihi das specimen, mirum in modum fuit mihi gratum, quā-

quam maluissem in eo quidvis aliud potiùs ejusmodi examinari, quàm quædam a me de rebus divinis scripta, ut factum video. Sunt enim quæ scripsi, omnia parum digna, quæ a te eo animo, ut in rerum divinarum cognitione proficias, tam diligenter examinentur. Adde quòd, cum examinatio ista tua eò pertineat, ut in dubium vocet ista quædam a me scripta, periculum est, ne ego (ut unicuiq; sua placent) ea quantumvis immeritò defendenda atq; asserenda suscipiam, unde fiat, ut te nihil juvem in statuendo, quid de istis sentire debeas, & veritate in iis, quæ ad illa pertinent, omni dubitatione depulsa, planè perspicienda, quod tamen unum abs te quæri videtur. Quicquid sit, mos tibi gerendus est. Itaq; jam aggredior ad ea respondere, quæ quibusdam in disputatione de Servatore a me scriptis objiciendæ censuisti, cum mihi videatur, si modò rectè intelligantur, ea a veritate nihil recedere, nec ab obiectionibus istis quicquam labefactari. Primùm igitur, ex eo quod pagina octava scriptum est, æquam admodum rem esse, & naturæ Dei convenientem, id quod alterâ illâ a me posita divinâ misericordiâ, continetur, concludendum tibi videtur, ejus contrarium esse iniquum, & sic, cum, me ipso alibi teste, nullum Dei opus a rectitudine & æquitate recedere possit, hinc tolli justitiam illam Dei alteram a me positam, & huic misericordiæ oppositam. Hæc obiectio non tam mea verba petit, quàm ipsius scripturæ verba, quæ apertè alteram istam Dei misericordiam justitiæ nomine interdum appellat, & tamen interim manifeste ei-

ste eidem ipsi Deo id tribuis, quod isti misericordiæ opponitur, quemadmodum a me testimoniis prolatis demonstratum fuit, adeò, ut satis mirari non possim, tibi videri, distinctionem istius misericordiæ, & istius justitiæ divinæ, per vim ex sacris testimoniis fuisse expressam, præsertim cum hic non de nominibus, sed de rebus ipsis potissimùm agatur. Quandoquidem etiam citra ulla sacra testimonia, huc nominatim atq; expreßè spectantia, modò quis Dei providentiam, quam humani generis habet, alioqui agnoscat, & reliquis sacris testimoniis fidem adhibeat, satis constare potest, & misericordiam & justitiam istam a Deo exerceri. Hoc ipse sentiens, ad finem totius disputationis tuæ, adversus ea quæ scripsi de duabus Dei misericordiis, eisq; oppositis justitiis, ais, te non dubitare, quin a te disputata sint erronea. sed ut philosophus solutionem tuorum obiectorum quæris. Age igitur, ea quæ objicis diluamus. Itaq; dico, nullo pacto ex eo, quòd aliquid sit æquum, sequi ejus contrarium esse iniquum. quamvis (quod tu hic urges) circa idem subjectum utrumq; versetur. Sed oportet hic sibi a quadam occulta homonymia cavere. Exemplo res fiet manifesta, eoq; ad rem nostram accommodato satis, unde facile caussa seu ratio, cur id, quod dixi, in isto nostro proposito verissimum sit, perspici poterit. Estq; exemplum hoc in ipsa mea disputatione, ad hoc ipsum ostendendum, alibi indicatum. Si quis a quopiam damno aliquo affectus fuerit, quod sibi ab ipso resarciri jure petere possit, rem æquam sine dubio faciet, si istud (ut ita loquar) resarciendum

dum curet, nec tamen rem iniquam faciet, si non curet. Adde huic exemplo aliud, a me in eadem disputatione latiùs deductum atq; expositum, illius cui pecunia ab aliquo debeatur. Hic enim similiter æquum quiddam fecit, si pecuniam istam a suo debitore repetat, nec tamen iniquum quidquam ab ipso fiet, si eam non repetat. Caussa hujus rei utrobiq; est, quòd, quicquid æquitatis ex altera parte, ut sic dixerim, contradictionis esse videatur, utramq; tamen partem in istius potestate jus ipsum posuit, & in neutra ipsarum eligenda cuiquam injuriam facit iste. atque hic, quod paullo ante attigi, de occulta quadam homonymia explicandum est. Nam cum in hac materia & disputatione quippiam æquum esse dicitur, aliud nihil significatur, quàm id licere, nec quicquam in eo esse iniqui; non autem id fieri debere, sive, ut homonymiam, quæ hîc latet, detegam, æquum esse ut id fiat. Neque illa mea verba, Quid autem divinæ naturæ convenientius, & propterea æquius, *&c. aliter accipienda sunt, quàm si quis diceret,* Quid naturali jure convenientius, & propterea æquius ac justius, quàm id repetere quod sibi debetur? *Quæ verba rectissimè dicta fuisse, nemo negare ausit, quamvis nemo istud facere jure cogatur, sive, ut antea dictum est, in eo non faciendo nihil sit iniqui. Quare similiter verba ista mea non sunt ejusmodi, ut rectissimè dicta censeri non debeant, etiamsi Deus jure possit, seclusis ejus promissis, humanum genus nec beneficiis afficere, nec suæ gloriæ participatione donare. O-*

stenso,

ſtenſo, quòd hîc nihil mecum pugno, & hoc fundamento poſito, quòd poſſunt duæ res, quamvis alioqui ſibi adverſantes & contrariæ, ambæ circa idem ſubjectum verſantes, eſſe æquæ; id eſt, non iniquæ, ſive a rectitudine & æquitate minimè recedentes, facilè erit animadvertere ſolutionem aliorum tuorum objectorum adverſus ea, quæ in hac materia juſtitiæ, eiq; oppoſitæ miſericordiæ divinæ a me dicta fuêre. Quam enim vim primùm, ad dicta mea infirmanda id habere poteſt, quod tantopere urges, etiamſi id veriſſimum eſſet, in Deo videlicet rectitudinem ſaltem ratione priorem (ut ipſe loqueris) eſſe voluntate; nec quia Deus aliquid velit, id eſſe rectum, ſed quia ſit rectum, ideo Deum id velle? Iam enim intelligi facilè poteſt, me, Deum nihil facere aut velle, affirmare, quod ipſum per ſe non ſit rectum. Sic enim accipio iſtud quod ais, Deum ideo aliquid velle, quia ſit rectum, ut ſcilicet ſignificet, Deum id (ut ad hunc modum loquar) non voliturum fuiſſe, niſi eſſet rectum. Nam alioqui, ſi tua verba (ut quidem poſſunt) ita accipiantur, ut intelligatur, Deum velle quicquid eſt rectum, ſive, rei rectitudinem eſſe cauſſam, non quidem ſimpliciter, ſine qua non; ſed ſic propriè dictam, ut Deus aliquid velit; quemadmodum inferiora alia tua verba præ ſe ferunt, id nequaquam verum eſſe arbitror, aut in hac diſputatione ullo modo concedendum. Hinc ſiquidem conſequeretur, vel duorum ſibi adverſantium utrumq; rectum eſſe non poſſe, vel Deum uno & eodem tempore, in uno & eodem ſubjecto duo ſibi adverſantia velle. quorum illud jam a me re-

me refutatum fuit, hoc verò planè absurdum atque adeò impossibile est. Denique, Deus nihil jurè facere posset, quod non faceret, quo vix quidquam inveniri potest, quod magis divinæ majestati ac bonitati deroget atq; adversetur. Iam deinde quod ais, per priorem justitiam a me positam tolli alteram misericordiam, idq; ex eodem argumento contrariorum, cum argumentum istud, ut a te antea deductum est, confutatum a me fuerit, refutationis indigere non videtur. Quid? quod nihil contrarii hic est, cum alii sint illi, de quibus in priore justitia agitur, & illi de quibus agitur in altera misericordia. Neque enim, non resipiscentium nomine in priore justitia ii omnes intelliguntur, qui peccatis adhuc sunt immersi, quales ii sunt qui pertinent ad alteram misericordiam, sed ii demum qui scelesti sunt, ac contumaces & perditæ spei homines, ut disertè scriptum est pagina quarta in ipsius prioris justitiæ descriptione, quod abs te animadversum non fuisse, non parum miror. Quamquam vix umquam alio sensu, Non resipiscentis nomen, seu, Non pœnitentis, a sacris scriptoribus, & in theologia nostra usurpatur. Sed dices, peccatis adhuc immersorum nomine, qui ad alteram misericordiam pertinent, istos contumaces contineri. Atqui hoc nihil est, cum in describenda misericordia ista, non dixerim, Quos vis homines peccatis adhuc immersos, sed simpliciter: Homines adhuc peccatis immersos; adeò ut satis sit, quò appareat in altera misericordia a me descripta, nihil cōtineri pugnans cum eo, quod in priore justitia describenda

benda dictum fuerat, si inveniantur adhuc homines peccatis immersi, qui tamen scelesti & contumaces, ac spei perditæ homines dici nequeant. Volui omnem contrariorum, quæ hic sint, suspicionem depellere. Tametsi enim argumentum a contrariis, ut illud ipse proposuisti & explicasti, nullam vim habet, tamen aliter hic proponi & explicari posset, ac vim haberet; cum in illis verbis meis a te citatis & examinatis pagina 9, Non resipiscentibus veniam non concedere, *&c. non modò rectum istud & æquum esse dicatur, sed rectitudini & æquitati debitum ac consentaneum. Sed jam videamus, quid istis ipsis meis verbis objicias. Ais enim mirum esse, me in illis separare naturam divinam, & rectitudinem atque æquitatem. Separandi autem verbum, quo usus es, simplici distinguendi significatione a te prolatum agnosco. Itaq; respondeo primùm, tritissimum atque usitatissimum esse, conjungendi voculam non inter diversa poni, sed exponendi vim habere. Deinde nego, in præsente negotio, ut videri ais, idem esse naturam divinam, & rectitudinem atq; æquitatem. Naturæ enim divinæ nomine id simpliciter intelligi potest, ut a me intellectum fuisse fateor, quòd Deus, ut scriptura loquitur, odit omnes operantes iniquitatem, id est, ut explicatum a me est pag. 3. in malitia perseverantes, & qui suorum scelerum pœnitentiâ non ducuntur. Rectitudinis autem & æquitatis nomine, quod rectum & æquum est, ipsum videlicet per se, etiam citra id, quòd Deus ita velit, ut ejusmodi hominibus venia non detur, hæc dixi, quasi scripserim*

pſerim, Naturæ divinæ, & rectitudini atque æquitati, *ut objectio tua poſtulare videtur*. Nunc *quando ſcripſi*, & propterea rectitudini atq; æquitati, *non eſt cur affirmes, me ſeparare ſeu diſtinguere naturam divinam, & rectitudinem atque æquitatatem, cum etiam ex ipſa definitione, rectè inferri atq; colligi poſſit definitum, & contrà. Verùm præterea, aut ex tuo ſenſu dicis, in præſente negotio idem iſta duo videri, aut ex meo. Si ex tuo, quæro probationes; ſin ex meo, quæro ex ipſis verbis meis teſtimonia. Pergis autem atq; ais, tibi diſplicere meum loquendi morem*, Propterea rectitudini & æquitati hoc eſſe debitum, quia decretis (*addere debueras* divinis) conſentaneum, & *mox cauſſam exponens cur tibi diſpliceat*, Decretum enim, (*inquis*) divinum non eſt cauſſa æquitatis, ſed æquitas cauſſa eſt juſti & recti decreti &c. *Atqui verba mea ita ſunt diſpoſita, ut tantummodo ex divinis decretis inferatur ſeu colligatur æquitas & rectitudo. An verò non poteſt quicquam ex quoquam inferri ſeu colligi, niſi ut ex cauſſa? An non etiam contrà, ut ex effectu, vel ut ex adjuncto? Vt quidem abs te verba mea, inverſo etiam ordine, & ſic addita neceſſariò vocula* Quia, *ſunt recitata, videntur præ ſe ferre, divina decreta eſſe cauſſam certitudinis & æquitatis. Verumtamen licèt ad iſtum modum diſpoſita, poſſunt tamen in alium ſenſum accipi, & voces* propterea quia, *vel ipſa ſola vox* quia, *aut alia ſimilis, non quidem cauſſam, ſed effectum ſignificare, vel adjunctum &c.*

ut in

ut in quibusdam ipsius scripturæ locis a nonnullis non sine aliquo fructu observatum est. Sed quonam digredior? ad propositum redeundum est. Nam ipsemet fateris, te hic agnoscere caussam τοῦ συμπεράσματος, decrevit Deus, ergo æquum est. & sic agnoscis me rectè fuisse locutum, etiamsi verba mea caussam aliquam omnino significent; sed statim addis, At non τοῦ πράγματος, quasi verò vel istam caussam meus loquendi modus planè indicet, vel satis habere non debuerim conclusionis meæ caussam afferre, sed ipsius rei caussa mihi fuerit afferenda; quorum prius a me satis superq́; modò refutatum fuit, & a te ipso labefactatum; posterius verò nulli prorsus rationi innititur. cum mihi isto in loco aliud nihil propositum fuerit, quàm docere, proprium quidem esse Dei peccatores non resipiscentes punire, sed tamen non ob id ipsum quòd peccant, sed ob id, quòd resipiscere nolunt; cumq́; ibi revera non argumentantis, sed respondentis partes sustineam. Sequitur, ut respōdeam ad id, quod objicis illis verbis meis pag. decima, Potest Deus, quantum velit, de suo jure dimittere, iis enim recitatis, statim subjicis, quasi jus ex voluntate ipsius pendeat, & non ex æquitate. At inquam istud ipsum æquissimum est, ut unusquisq; de suo jure, quantum velit, dimittere possit; præsertim Deus, qui omnium est Dominus, ut ibidem a me dictum fuit. Sed ad hanc confirmationem & exaggerationem mei dicti, & rationis in eo contenti, excipis ipse ad hunc modum. Neq; huc facit quòd omnium sit Dominus: non

enim supra seipsum est, ut possit etiam rectitudinem suam infringere. *In hac tua exceptione videtur peti principium (ut loquuntur) & simul id dici, quod alioqui etiam nullo pacto consistere possit. Videtur peti principium, quatenus in ea sumitur, esse rectitudinem quandam Dei, quæ omnino requirat, ut is pœnam constituat ei, qui adversus ipsius præceptum delinquat. cum tamen proximè ante verba ista mea, de quibus nunc agitur, pernegaverim, ullam ejusmodi rectitudinem seu justitiam verè in Deo residere, ipsiusvé qualitatem propriè dici posse, ibidemq́; commemoraverim, istud a me suprà ostensum fuisse. Non videtur autem alioqui etiam ulla ratione posse consistere, ut is, qui omnium est dominus, de suo jure dimittendo possit rectitudinem suam ullam infringere, cum necesse sit, ut quemadmodum in se, sic etiam apud ipsum perpetuò rectissimum sit, ut de suo ipsius jure quantumcumq; velit, dimittere possit. Sed jam ulterius in diluendis objectis tuis progrediar. Pagina decima & undecima disputationis meæ hæc verba leguntur;* Quemadmodum potuisset Deus, & quidem jurè, homines licèt peccantes morti æternæ non mancipare, sic postquam eos illi morti edicto suo mancipavit, ex illius imperio iterum eximere, & quidem jurè, sua sola voluntate potest. *Vtraq; pars horum verborum a te impugnatur, & de priore quidem sic ais:* Hoc pugnat cum eo quod scriptum est paullo antè, Non resipiscentibus veniam non concedere æquitati divinæ (quæ Dei

Dei proprietas) esse consentaneum. Pœnam igitur statuere ipsum oportuit. *Hic nihil moror, quòd ista quæ paullo antè a me sunt dicta, non ita planè refers ut habent, nulla enim in illis æquitatis divinæ expressa sit mentio, sed tantùm divinæ naturæ, & postea absolutè rectitudinis & æquitatis. Et ita respondeo, ac si planè sic verba mea haberent, ut a te referunrur. Dico igitur, aliud eße Peccantibus pœnam statuere, aliud verò, Non resipiscentibus veniam non concedere. Hanc tu responsionem meam præsensisti, & expreßè illam inferiùs commemoras, & adversus ipsam ad hunc modum excipis.* Agnosco discrimen, quod nihil facit ad præsens negotium; ex eodem enim fonte fluit utrumq;. quæ enim rectitudo sive iustitia permisit non concedere veniam non resipiscentibus, eadem peccantibus pœnam statuere suasit, neq; ostensum est illud magis æquitati consentaneum esse, quàm hoc; aut unum magis ex libera voluntate fluere, quàm alterum. *Hic nego eandem rectitudinem, non quidem quæ permisit, ut ipse loqueris, sed potiùs quæ jussit non concedere veniam non resipiscentibus, suasisse peccantibus pœnam statuere. Nam rectitudo quæ horum duorum prius jussit, ejusmodi est, ut ab ea recedere non liceat, quippe cum contrarium ejus quod ipsa jubet, in quod incidere ab ea recedendo necesse est; nempe non resipiscentibus veniam concedere, sit pravum atq; iniquum. Oportet enim hic meminisse, quinam homines peccantes non resipiscentium nomine si-*

gnificentur, ut a me supra explicatum, ac demonstratum. Nam quòd, *si ita res habet, sequatur, Deum numquam posse recipere in gratiam non resipiscentes, id quod tu mox, de divino decreto agens, dicis, Deum tamen facere per alteram a me positam misericordiam, est hoc antea a me abunde refutatum. At verò rectitudo illa; quæ suasit peccantibus pœnam statuere, non est ejusmodi, ut ab eo, quod ipsa suadet, recedere non liceat; quippe quòd ab ipsa recedendo, nihil pravi sive iniqui admittatur, intellige ab ipso Deo, de quo hîc agitur, & adversus quem peccata committuntur; cum illa aliud nihil sint, quàm debita adversus præcepta & legem ipsius, & propterea ab ipso non puniri, sed condonari sine ulla injustitia possint. Non est autem a me expressè ostensum, magis æquitati consentaneum esse, non resipiscentes peccatores punire, quàm simpliciter peccantes; quia hoc ipse communis sensus, & rerum usus per se omnibus ostendit; a libera autem voluntate Dei pendere, simpliciter peccantes, quales hîc intelligo, opponens illos peccatoribus non resipiscentibus, necné punire, ostendi expressè parte 3 cap: 1. ipsius meæ disputationis, idemq; paullo ante hæc ipsa mea verba, quæ a tuis impugnationibus nunc defendo, satis docui per eam rationem, quam jam a tuis objectis sum tutatus, quòd unusquisq;, præsertim Deus, qui est omnium dominus, de suo jure quantum velit dimittere potest. Hoc idem verò dici nequit de non concedenda venia peccatoribus non resipiscentibus. rei enim summa indignitas, atq; (ut sic dixerim) turpi-*

turpitudo, ſi Deus iſtis veniam concedat, eosq́; in gratiam recipiat, & ſimul omnis pietatis ac religionis, quæ inde conſequeretur everſio & abolitio, aliter facere non permittit. Reſpondi ad ea quæ priori parti meorũ verborũ objicis; reſtat ut ad ea reſpondeã, quæ objicis poſteriori. Sic enim adverſus eam ſcribis, Deinde, ſi, ut ſupra dixi, Rectitudo prior eſt decretis, & ideo decreta ſervare debet Deus, quia æqua ſunt, quomodo ea retractare poteſt? *Hîc mihi ea ſunt dicenda, quæ jam, maxima ſaltem ex parte, vel dicta a me, vel indicata ſunt. In rectitudinis ſive æquitatis nomine eſt homonymia quædam. Nam aliquid rectum, ſive æquum eſſe poteſt ſimpliciter ſignificare, id non eſſe pravum ſive iniquum. poteſt etiam ſignificare, rectũ ſive æquum eſſe ut id fiat. Priore ſignificatione rectitudo, ſive æquitas, non quidem, ut ipſe loqueris, prior eſt decretis divinis, ſed tantùm ipſorum cauſſa ſine qua non, & quidem perpetua omnium, ac ſingulorum. Poſteriore verò dici quidem poteſt, eam præcedere divinis decretis, quatenus ipſorum vera eſt ac propria cauſſa, ſed non tamen omnibus ac ſingulis perpetuò, verùm quibusdam dumtaxat. Quæ decreta ſunt hujusmodi, ea Deus nunquam reſcindit, ut pote cujus actiones & opera a rectitudine & æquitate recedere nequeunt. Quæ verò tantùm id habent, quod omnium decretorum divinorum eſt proprium ac perpetuum, ut prava ſive iniqua non ſint, nihil eſt cur ea Deus reſcindere jure non poſſit. horum enim propria & vera cauſſa alia nulla eſt, quàm libera ipſius Dei volun-*

tas. Sicquidem nullum locum habet id, quod huic rationi obviam eundo ſubjungis, Dei voluntatem non ita eſſe liberam, ut poſſit aliquid velle, quod rectitudini ejus, atque juſtitiæ adverſetur. *Nihil enim in talibus ſuis decretis reſcindendis facit Deus adverſus rectitudinem & juſtitiam ſive ſuam, ſive quamcumq;. Nam quod addis rectitudini & juſtitiæ adverſari*, id omne cuius oppoſitum eſt æquum, & rectum, *minus rectè hoc a te affirmari demonſtratum eſt antè, niſi recti & æqui nomine id intelligatur, quod non ſolum pravum non eſt, aut iniquum, ſed etiam æquum & rectum eſt ut fiat, ſeu fieri omnino debet, id quod per ea quæ jam a me poſita ſunt non invenitur in decretis iſtis divinis, quæ reſcindere Deo liberum eſſe affirmo. Tale autem eſt divinum decretum, de quo in verbis meis agitur, adjudicandi homines peccantes æternæ morti. Quamvis enim, ut neceſſe quidem eſt, æquum ac rectum illud ſit, quatenus nihil pravi aut iniqui in ſe habet, non tamen ita æquum ac rectum eſt, ut id fieri omnino debuerit aut debeat. Etenim quod hîc rurſus ſubjungis*, Atqui rectitudini conſentaneum eſſe dictum eſt, veniam non concedere non reſipiſcentibus, Ergo &c. *Vnde demonſtrari poſſe videatur, immo decreti iſtius æquitatem & rectitudinem ejusmodi eſſe, ut id fieri omnino debuerit ac debeat; jam copioſè ad id reſpondi, oſtendendo, quantum & huc maximè pertinens ſit diſcrimen inter decretum peccantes puniendi, & decretum non reſipiſcentibus veniam non concedendi. Per ea*
quæ

quæ hactenus a me disputata sunt, crediderim omnia diluta esse quæ meis dictis objicis in hac de Dei justitia & misericordia tractatione, quamvis restent adhuc examinanda quædam verba tua huc spectantia. quod mox faciam. Priùs enim te monere volo, me, ut in quibusdam aliis paucis, nimis facilem in eo fuisse, quòd ita tecum disputaverim, quasi, quemadmodum objecta tua afferunt: scripserim, Deum jurè potuisse peccantibus pœnam non statuere, cum tamen non pœnam simpliciter, sed pœnam æternæ mortis scripserim, ubi de hominibus peccantibus generatim sum locutus. Pœnæ autem simpliciter, quam Deus non statuere potuerit, mentionem tantummodo fecerim respectu primi hominis, si præceptum illud sibi ab ipso Deo datum non servasset. Quamvis enim ex eo, quòd pœnam primo homini peccanti Deus statuit, consequatur, eandem hominibus generatim in posterum statutam fuisse: non tamen contra, si eam non statuißet, consequeretur, eam peccantibus hominibus generatim statutam postea non fuiße. Sed jam reliqua verba tua percurramus. Ais igitur post hactenus examinata verba tua, Non licere ex decretis inferre æquitatem, ita ut cætera, quæ decreta non sunt, ex rectitudine non fluere sentiamus. Multa enim recta & æqua, quæ non sunt decreta aut edicta. *Fateor me non percipere quid tibi hîc velis, nec video quid in his verbis tuis contineatur, quod omnino ad quidquam labefactandum, aut in dubium revocandum pertineat eorum, quæ a me scripta sunt. Nam prima ipsa verba,*

quæ sola ad id pertinere videri possunt, & quatenus talia sunt, habent superiùs a me suam responsionem, videntur hîc omnino significare, non esse ex solis divinis decretis æquitatem colligendam, cujus sententiæ nihil adversi in iis quæ scripsi reperietur umquam; immo ita explicata, ut sequentia tua verba ferunt, convenit illa plurimùm cum ipsis, iis verò quæ ipse scripsisti, adversari videtur. Si enim, ut ipse ais, multa recta & æqua sunt, quæ non sunt decreta, aut edicta nempe a Deo, Ergo verissimum est, quod ante expressè non semel affirmavi, & in disputatione illa mea satis apertè indicavi, rectitudinem & æquitatem non esse caussam veram ac propriam decretorum Dei, nisi quorumdam. Cujus rei te contrarium sentire ea indicant, quæ meis dictis objicis, & consequenter ex isto eodem quod ais necessariò colligitur, æquitatem & rectitudinem duplicem esse; sive aliquid æquum & rectum esse homonymos dici, quod ad tua objecta diluenda a me affirmatum fuit: a te verò in illis proponendis non videtur fuisse agnitum. Nam certè, si multa recta & æqua sunt, quæ tamen Deus non decrevit, apparet aliquid ita rectum & æquum esse, ut tamen non fieri jurè possit. De altero enim genere æqui & recti, quòd fieri omnino debeat, nec tu dubitas, nec fortasse quisquam alius; & sic tandem apparet, non omne rectum & æquum esse ejusmodi, ut ejus contrarium sit pravum & iniquum; præsertim contrarium, ut loquuntur privativè tantum, de quo potissimum in objectis tuis agitur, quorum pleraq; hoc uno fundamento nituntur, quòd

illud

illud omne ſit iniquum, & iuſtitiæ adverſetur, cujus oppoſitum eſt rectum & æquum, id quod ego ad illa reſpondendo conſtanter negavi. Poſtremò, epilogum quaſi quendam obiectorum tuorum faciens, ita ſcribis. Summa rectitudo, æquitas, juſtitia, cum ſint Dei proprietates hoc videntur velle neceſſariò, ut oderint ac plectant, quod iniquũ eſt ac injuſtum, unde pari iure & pœna peccantibus ſtatuitur, & reſipiſcentibus venia non conceditur. Neq; vero voluntas libera hic quidquam immutare poteſt, cum ea non ita ſit libera, quin rectitudini ſubjaceat. *Nihil hîc dicitur ad mea dicta convellenda pertinens, quod jam refutatum non fuerit. Reſpondeo nihilominus, & dico, rectitudinem, æquitatem, juſtitiam omnino quidem ferre, ut jurè Deus poſſit qvicquid iniquum & injuſtum eſt plectere, ſed ut reipſa plectat, hoc neceßariò velle nego. Nam eadem rectitudo, æquitas, juſtitia omnino fert, ut Deus jurè poſſit iniquum aliquid, aut injuſtum committentibus ignoſcere, & ipſorum miſereri; præſertim ſi veniam ab ipſo ſui delicti petant, vel eos ſaltem ſui facti pœniteat, & ne in poſterum delinquant ſtudere ac cavere ex animo ſint parati. Nam & delicta omnia aliud nihil ſunt quàm offenſiones ipſius Dei, & fragilitas humana, etiam ex ipſa creatione & primæva natura, quæ ipſius Dei eſt opus, valde multa eſt. Conatus ſum eruditiſſime N. N. tuæ petitioni ſatis facere, tibiq́; oſtendere, quando neceſſe eſt, quemadmodum ipſe animadvertes, ut, quæ de iis qui pec-*

cant a Deo puniendis disputasti, & conclusisti, erronea sint, ubi error lateat, & quamvis artis philosophiæ planè rudis, philosophicè tamen, ut ipsa natura mihi dictat, tecum agere, neq; hunc laborem, qui licet per se non magnus, mihi in hac gravi ætate, infirmaq; valetudine, præsertim gravissimis aliis scriptionibus & commentationibus occupato, non parvus sanè est, in tui gratiam sumere quicquam recusavi. quamvis ea, quæ in ipsa de Servatore disputatione mea scripsi, si accuratè omnia perpendantur, satis esse posse videantur, ad se ipsa tutanda, & errorem qui in illis reprobandis latet, retegendum.

Iam quod ad illa attinet, quæ de resurrectione mortuorum disputas, & iis objicis quæ levissimè omnino nec de ipsa re, sed sacræ scripturæ loquendi modo, in eadem disputatione mea hac de re attigi, videris prorsus occasionem captasse, ut me ad scribendum de difficillima hac materia pertraheres, & ad solvendum, si tantæ rei essem idoneus, dubitationes maximas, quæ circa illam ex ipsis sacris litteris animo tuo, quemadmodum etiã multorum aliorum, oboriuntur. Verùm ego meos humeros impares tanto oneri esse sentio, & propterea quantumvis a multis fratribus rogatus, idq; diu ac sæpe, nulli eorum hac in re obtemperans, de hoc argumento nihil umquam nominatim scribere volui, quamvis aliquando uni ex ipsis, ejus precibus & simul auctoritate inter nos quadam victus, id me facturum promisissem. Quare ignosces mihi, si tibi hic morem non gessero, & satis habebis, quòd ea breviter diluam quæ objicis paucissimis

simis illis verbis meis, quæ huc vix pertinentia scripsi. Facis me dicentem resurrectionem hominum salutem præsupponere, quod ego tamen non dixi, sed tantum affirmavi, sacrarum litterarum morem esse, simplicis resurrectionis nomine æternam ac beatam vitam intelligere, ut ostenderem me rectè locutum fuisse, qui resurrectionis Christi simpliciter mentionem faciens, ejus etiam immortalitatem ac beatitatem, quæ resurrectionem cōsecuta est, intellexerim. Hujus autem sacrarum litterarum loquendi moris, ego expreßè nullam rationem attuli, sed ipse aut credidisti, aut te credidiße præ te fers, istam a me fuisse allatam, quòd resurrectio hominum salutem præsupponat; nempe quia adversarius meus, ut probaret me malè locutum fuiße, rationem huic planè contrariam attulerat. At ego illam nec refutavi, nec improbavi, sed tantùm me nihilominus rectè locutum fuisse, testimoniis sacris in medium allatis, ostendi, quæ tu nescio quo pacto, ad rationem istam adversarii mei rationi contrariam probandam, allata a me fuiße putasti, quamvis observaßes, ut ipse confiteris ad locum Ioh, 5. quem adversarius ad rationem suam probandam attulerat, & animadvertere potueris, scriptis meis legendis, me non solere umquam omittere, quin ad omnia respondeam, quæ allata fuerint pro ea sententia, quam impugnandam suscipio, præsertim si sint testimonia ex sacris litteris petita. Itaque videre jam potes, non eße cur quidquam aliud ad tua objecta respondeam, atq; agnoscere nec me ullam consequentis fallaciam cōmisisse, nec ulla testi-

monia

monia a me contra meipſum fuiſſe allata. Sed dices, etiamſi non planè intellexeris, in quem finem teſtimonia illa ſacra a me prolata fuerint, ex tuis nihilominus reſponſionibus objecta colligi poße, adverſus ipſam mentem meam in illis proferendis, unde ſcilicet conſtare videatur, multa ex illis eſſe, in quibus nequaquam ſimplex ipſum reſurrectionis nomen vitam æternam quoq; ſignificet. Ego verò dico nihil eße neceſſe, ut ad objecta iſta reſpondeam, (quod tamen me facere poße ſperabā) cum intacta abs te adhuc maneant non pauca ex teſtimoniis iſtis, & præſertim illa omnia, quæ maximè ad propoſitum ibi meum faciunt, in quibus videlicet Chriſti reſurrectionis ſimpliciter fit mentio, cum ſignificatione non modò æternæ ac beatæ vitæ, ſed etiam poteſtatis illius ſummæ, quam Chriſtus poſt reſurrectionem ſuam eſt conſecutus. Quæſtionem, quam coronidis loco mihi proponis, nondum ſatis intelligere ac percipere poſſum. Quamobrem ſatiùs mihi viſum eſt, ut in præſentia ea non attingam, quàm ut manifeſtum periculum ſubeam in conando, quemadmodum a me petis, ut eam expediam, ea dicendo, quæ parum aut nihil ad ipſam quæſtionem & ad mentem tuam faciant. Ubi primum utramque vel per memetipſum, diligentiùs adhuc quàm hactenus facere potui, tuis verbis perpenſis, vel alicujus alterius ope rectè aſſecutus mihi fuiſſe viſus fuerim, quod ad ea expedienda quæ proponis, conducere exiſtimarem, ſcribere non gravabor, & ad te mittere, id, quod ſi non citiùs, ſtatim poſt proximas nundinas Lublinenſes futurum

ſpero,

ſpero, quo tempore, Deo volente, ſtatui ad te ſcriptum tuum, de prædeſtinatione & libero arbitrio remittere, unà cum de eo, quod tantopere expetere videris, judicio meo. Nulla enim ratione hactenus fieri potuit, ut huic labori ſcriptum iſtud diligenter examinandi, & in illud aliquid commentandi vacarem, quamvis hoc perpetuò, poſtquam ad noſtras manus ſcriptum ipſum pervenit, ſummopere cordi mihi fuerit. Quare te plurimum rogo, ut me excuſatum habere velis, ſi poſt tam diuturnum tempus, nondum deſiderio iſti tuo ardenti ſatisfeci, quo tamen ut caperetis, nullam cauſſam fuiſſe, poſtmodum agnoſces. Quid enim exquiſiti judicii in ejuſmodi philoſophicis ac theologicis, iiſq; difficilimis, diſputationibus expectari a me poteſt, homine, qui nec philoſophiam umquam didicit, nec (ſcholaſticam quam vocant) theologiam umquam attigit, & ipſius logicæ artis, nihil niſi rudimenta quædam, idq; valde ſerò deguſtavit? Nolo enim te ignorare, pleraſq; diſputationes meas, quarum quædam non ſunt editæ, ſcriptas a me fuiſſe, cum nondum dialecticæ arti ullam operam dediſſem. Cujuſmodi ſunt, ipſa diſputatio de Servatore, adverſus Puccium, adverſus Palæologum, adverſus F. Davidis, de Baptiſmo aquæ, de loco Septimi Capitis ad Romanos, de auctoritate Sacræ ſcripturæ, Reſponſio ad Parœneſim Volani, Animadverſiones in Theſes de trino & uno Deo Collegii Poſnanienſis, & alia quædam imperfecta; ut poſthac non mireris, ſi in meis ſcriptis multa deprehenderis minùs rectè tradita & concluſa. Sed inquies, cur igi-

tur eas scripsisti, cum tam malè instructus ad eas scribendas esses? nimirum, quia vel jussu eorum, quibus parendum mihi erat, vel adversariorum provocatione fui ad id faciendum compulsus. Quænam insignis eruditio, unde tu, qui tanta eruditione es præditus, juvari quicquā possis, inveniri in me credatur, qui levissimè, & omni præceptore destitutus, bonarum artium & litterarū studiis operam impendi, & florentissimos ætatis meæ annos duodecim perpetuos, ab anno videlicet 23 usq; ad 35 in patriæ otio, & partim in aula perdidi? Verumtamen quando in cognitione ejus quod statui debeat de christianæ religionis decretis, & de sensu divinorum testimoniorum, præsertim N. Testamenti scriptis consignâtorum, non paullo exercitatior sum, quàm tu es, fieri fortaße poterit, ut de his rebus mecum per litteras conferendo, non prorsus tibi inutilem operam sumas, mihi certè & emendationi scriptorum meorum eruditione & acumine tuo plurimum adjumenti afferes. Itaq; non solùm non recuso, ut in incepto tuo pergas, verùm etiam ut id facias rogo, ut de ipsis iis quæ a me scripta fuêre, si ita tibi videbitur, mecum disputes, & quæ tibi parum probantur, liberè impugnes, conabor quàm maximè potero, ne ob studium defendendi mea, a veritate in respondendo quicquam deviem.

Multa alia mihi dicenda essent, quæ summæ tuæ erga me humanitati ac benevolentiæ, quam litteræ quas ad me dedisti undiq; spirant, aliqua saltem ex parte responderent, sed malo te perspicaci ingenio

tuo,

tuo, quantùm me tibi ista ratione devinxeris, apertè conjicere, quàm ex inconditis verbis meis obscurè intelligere. Hîc igitur harum litterarum mearum finem faciam, si priùs Deum oravero, ut quidem ex animo oro, ut tuis sanctis conatibus favere velit, tibiq; concedere, ut unà cum charissima conjuge, & prole communi vestra commodè vitam hanc mortalem transigere possis, nec sit necesse ut id fiat, te ab iis inquirendis ac perscrutandis, quæ ad vitam immortalem adipiscendam spectant, abduci & avocari. Cœperam has litteras scribere ante multas hebdomadas, sed mala valetudine sæpiùs impeditus, & aliis occupationibus distentus, non potui illas ad finem perducere, nisi demum hoc die 15 Decembr. secundum Calendarium novum, qui mihi est initium anni 65. quippe qui natus sim duabus horis & tribus ferè quadrantibus ante ortum solis, diei quinti ejusdem mensis secundum Calendarium Vetus, Anno Christi 1539, qui nunc est 1603. Ex agro Luclaviciano in submontana regione Palatinatus Cracoviensis. Te fratres omnes amantissimè resalutant. Tu autem meis verbis Dominum N. N. diligentissimè resalutabis.

Excellentiæ tuæ præstantissimæ addictissimus in Domino Iesu frater ac servus.

F. Socinus.

Ad

Ad Synodum Węgroviensem, F. Socini Epistola.

Gratia & pax a Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo, &c.

NON paucis sanè ab hinc mensibus monuerunt me fratres Cracovienses, idq; nomine etiam fratrum Lublinensium, ut Apologiæ pro Assertionibus collegii Posnaniensis contra Animadversiones nostras, totius cœtus nomine responderem. Ego quamquam tunc temporis occupatissimus eram, tamen, quia in ea eram sententia, optimè nos facturos, si ad eam Apologiam respondissemus, gratiis actis, quòd me huic muneri aptum judicaßent, responsurum me recepi, idq; præstare non ita multò post sum aggressus, tametsi quænam hac de re universæ ecclesiæ nostræ voluntas esset, prorsus ignorarem. Nam ex Lublinensi Synodo nihil mihi vel scriptum vel nunciatum fuerat, unde id intelligere possem. Tantùm litteras a D. Iohanne Crotovio nostro acceperam, in quibus me ad hanc provinciam suscipiendam vehementer hortabatur. Occupationes, quibus destinebar, variæ ac multiplices erant; potissimùm verò me impediebat responsio privato meo nomine ad Andream Volanum, quam tunc in manibus habebam. Itaque sicut statim promißum præstare, sic in eo præstando postea, totus esse non potui. Sperabam tamen, me opus absoluturum ante præsentem synodum, sed gravi morbo dies quinquaginta atq; eò ampliùs ita conflictatus fui, ut toto hoc tempore

pore nihil prorsus commentari potuerim. Quamobrem rogo vos omnes, ut, si modò (id enim adhuc ignoro) responsio hæc a vobis desideratur, me pro humanitate ac prudentia vestra excusatum habere velitis, si ea nondum perfecta est. Quod si fortasse, ut Apologiæ illi per me respondeatur, non admodum probatis, id mihi vel per litteras vestras, vel per aliquem ex fratribus ut significetis a vobis peto; ne frustra videlicet laborem; quamquam animus planè est, quicquid mihi significaveritis, ipsum opus aliquando absolvere, quippe in quod multa conjeci, & conjecturus sum, quæ, si non aliis, mihi ipsi usui futura spero. Liber erit, ni fallor, tantæ magnitudinis quantæ liber adversus Palæologum. Quamvis enim Apologia illa multò breviore responsione refelli possit, tamen satiùs esse judicavi, unà cum evidente sophismatum & fallaciarum Adversarii patefactione, rationes & testimonia ab ipso contra nos allata, ac præterea quicquid in hoc genere inter nos & ipsum controversum est, paullo diligentiùs examinare atque excutere; & hac ratione nos semel, etiamsi posthac sæpiùs Adversarii nos impetant, respondendi molestia liberare. Cæterùm, quod ad eas caussas attinet, ob quas istîc Vegroviæ in Dei Christiq; nomine convenistis, etsi ego vobis ulla de re admonendis parum sum aptus, tamen visum est mihi vos vel hortari, ut de adoratione & invocatione Christi in ecclesiis nostris conservanda, inprimis laboretis. Hac enim retenta, persacilè omnes Iudaici errores conpelluntur; ea verò vel spreta vel abjecta, nulla rati-

one fieri potest, ne ubiq; Iudaismus vigeat, vel potiùs turpis epicureismus atque atheismus. quemadmodum & piè & doctè scripsit olim D. Gregorius Paulus frater noster ad Transylvanos, cum de caussa Francisci Davidis agi cœptum est. Præposterè igitur omnino fit, si quis cum eo disputans, quem constat adorationem & invocationem Christo non tribuere, conetur illum ab aliis quibusvis judaicis erroribus retrahere, priusquam eum a tanta ignorantia & cœcitate liberet, quæ omnium ejusmodi errorum tamquam certissimus ac perennis quidam fons est ac scaturigo. Igitur ante omnia de hoc argumento, cum iis qui sunt tales, agi debet, & nullus lapis non movendus est, ut illis primùm persuadeatur, Iesu Christo adorationem & invocationem convenire. nempe cui Deus ecclesiam suam gubernandi & regendi perpetuam curam dederit, & angelis atque hominibus eum præfecerit, suumq; ipsius solium illi impartiens, ut intimas etiam humanorum cordium cogitationes cognoscat largitus fuerit, atque, ut uno verbo dicam, illum regem nostrum, ita ut regnum suum ipse nunc administret, jam reipsa fecerit ac constituerit. Nam si hoc evincatur, nullo negotio discrimen Veteris & novi testamenti cunctis apparet, ac proinde omnia judaici spiritus commenta penitus dissolvuntur. Contrà verò mirabilis Mosis cum Christo fit confusio, & hanc ob caußam omnibus judaicis opinionibus ostium patefit, & iis quæ jam ingreßæ sunt, foras expellendis frustra omnis cura & labor insumitur. Quod si qui sunt, qui nullo pacto adduci que-

unt, ut

unt, ut Christi hoc tempore regni sui administrationem, & divinam potestatem agnoscant, non est cum istis ampliùs (ut mihi quidem videtur) in rebus sacris commercium habendum. At verò, ne alii in posterum in eandem impietatem facilè delabantur, non absre inter alia, quæ fieri poßent, fore existimarem, si omnibus verbi Dei ministris injungeretur, ut in publicis precibus, statutis saltem quibusdam diebus, Christum Iesum Dei filium nominatim invocarent. Quamvis enim rectißimè, jam inde ab ipso initio in Christi ecclesia, sive usu receptum, seu lege constitutum fuerit, ut ad ipsum Deum preces dirigantur, quò illi prærogativa sua perpetuò conservetur, tamen ex historiis simul manifestum est, Christum quoq; statim post patefactam ejus gloriam atq; potentiam, publicè ab iis, qui ejus nomen profiterentur, invocari consuevisse. Quod si umquam temporum & personarum ratio tulit ut id fieret, nunc maximè inter nos fert, cum & nos tamquam Iesu Christi contemptores peßimè apud alios christiani nominis homines audiamus, & eorum, qui Christi nomen profitentes, ipsum tamen nec adorant, nec invocandum censent, & nihilominus, quia Trinitatis opinionem abjecerunt, ex nostro cœtu esse existimantur, aliquis omnino sit numerus. Sed hæc hactenus. Vos enim multò meliùs nimirum hæc per vos ipsi aut jam nostis, aut noße potestis, quàm ego ea docere, aut verbis explicare queam. Satis mihi sit maximi momenti rem indicasse, & officio meo, si quod tamen hac in parte requirebatur, abunde satisfecisse De-

ſe. Deus & pater noſter, & ipſe Dominus Ieſus Chriſtus illuminet indies magis corda veſtra, & vobis eam ſapientiam tribuat, quâ eccleſias veſtras ab omni labe immunes reddendi viam invenire poſſitis. Valete cariſſimi & in Chriſto Ieſu mihi plurimùm obſervandi ac reverendi fratres.

Minimus omnium in Chriſto fratrum F. S.

---

ad Quendam, F. Socini Epistola.

Gratia & pax Dei patris & domini Ieſu Chriſti, &c.

ET occupationibus meis, & morbo, quem Cracoviam veniens ex nimio frigore contraxeram, impeditus, in hunc usq; diem ad litteras tuas reſponſum diſtuli. Quamquam primo quoq; tempore reſpondere vehementer cupiebam, ut, ſi fieri poßet, aliquando tandem intelligere poſſes, quid in animadverſione illa ſcripſerim, quidvé ad ea reſponderim, quæ tu poſt Gabrielem Eutropium mihi objeceras. Quod hactenus fortaſſe minùs intellexiſti, quia quàm pauciſſimis verbis mihi tecum agendum eſſe judicavi, in re præſertim ſatis per ſe manifeſta. Dicam igitur pluribus quod ſentio. Adverſarii ſic locuti fuerant, ut nos facerent dicentes, Deum ideo Chriſti patrem in ſanctis litteris nominari, quòd Dei virtute obumbrante ex virgine ſit conceptus. Itaq; ex vi ipſa verborum nobis imprudentes tribuebant, quòd Deum, Dei virtute obumbrante ex virgine conceptum diceremus, & ob eam cauſſam, Chriſti patrem in ſan-

in ſanctis litteris eum nominari aſſereremus. Quo quid ineptius, immo verò ſtolidius dici, aut excogitari poteſt? Id ipſum autem te quoq; quodammodo animadvertiſſe, illud ſatis indicat, quòd cum illorum verba, quæ a me ineptitudinis damnantur, recitas, in altero eorum membro addis ad extremum de tuo vocem Chriſtus, hoc pacto: Quia Dei virtute obumbrante conceptus ſit ex virgine Chriſtus. quæ vox ſi ab illis addita fuiſset, nihil erat (fateor) cur eos ineptè locutos dicerem. Neq; enim ſum adeò hebes, quin videam, ſi Chriſtus Dei filius ob id rectè dicitur, quòd ipſe Chriſtus Dei virtute obumbrante ex virgine fuerit conceptus, ob illud ipſum ſimiliter, Deum Chriſti patrem recte appellari. In corrigendis autem adverſariorum verbis, non dixi addendam eſſe in poſteriore membro vocem Chriſtus, *ſed verba illa prima,* Deum Chriſti patrem *mutanda in hæc,* Chriſtum Dei filium, *quò videlicet ad Chriſtum, non autem ad Deum ſequentia referri aptè poſſent. Hac, inquam, ratione potiùs, quàm illa, adverſariorum verba mihi corrigenda putavi, quod & brevitati & concinnitati cuidam orationis meæ, & uſitatiori loquendi modo in illorum verbis, adeoq; univerſæ animadverſioni id magis conſentaneum eſſe duxi. Pluribus verbis, quàm antea feceram, ſententiam meam tibi declarare volebam. ſed vereor ne nimiùs fuerim uſus, & quemadmodum ante paucitas, ſic nunc nimietas verborum tibi obſcuritatem pariat. Ignoſce amico craſſiſſimæ ignorātiæ ſuſpicionem de-*

pellere conanti. & me, ut facis, ama. Cracoviæ die 26 Novembris 1583.

Tui studiosissimus & amantissimus in Christo frater
Faustus Socinus.

Ad Valentinum Radecium, nunc Ecclesiæ Claudiopolitanæ Pastorem, & Ecclesiarum quæ unum Deum Christi Patrem per Transylvaniam profitentur, Superintendentem,

F. Socini Epistola.

Pietate atq; eruditione ornatissimo viro Domino Valentino Radecio, divini verbi ministro fidelissimo, amico & fratri in Christo cariss: & honorando &c.

Salutem a Deo & Christo, &c.

EN tandem mi carissime D. Valentine, quod tibi promisi exsolvo. id verò quantulum est? Quare in animo habebam, plus præstando, quàm promiseram, & pro brevi, more meo, paraphrasi, vel pleniorem paraphrasim, vel justam explicationem ad te mittendo, & tuæ petitioni pleniùs satisfacere, & tantam tarditatem in fide mea liberanda compensare. Verùm, cum ad id me paro, ecce quasi derepente incido in morbum, quamvis admodum brevem, molestissimum tamen & gravissimum, in diarrhoeam, inquam, qualem numquam in vita mea habui, licet simili, aliqua ex parte, aliquoties labora-

raverim, id est, tam vehementem & copiosam, & cum tantis torminibus, ac dolore capitis & ventriculi, & unà cum maxima nausea, tanta anxietate & virium totius corporis prostratione, ut jam morbum ferre non possem. Sed Deus post horas circiter octo, me maxima ex parte pro summa sua in me benignitate, eo liberavit. Accidit hoc mihi nocte, quæ secuta est diem primum hujus mensis. Duobus sequentibus diebus, propter summam corporis imbecillitatem, ac morbi reliquias non parvas, nihil agere prorsus potui. quos dies tibi destinaveram. Heri, qui fuit dies tertius, scripsi pro te quod hîc inclusum habes, sed ægrè valde; vereor, ne nihil boni fecerim, aut certè nihil, unde tu umquam quidquam fructus percipere possis.

Sed jam respondendum est mihi aliquid ad tuas litteras . . . . . D. Statorius post multam pensitationem, & cum aliis fratribus hac de re consultationem; tandem, quod ad meos labores attinet, constituit, ut præter Catechismi, qui edendus est, reformationem, cui unà cum ipso vacare debeo, aliud nihil faciam, quàm absolvam responsionem meam, quam vulgò vocamus adversus Posnanienses, quod quidem mihi gratissimum est, & quam primum manum operi illi perficiendo, Deo dante, admovebo. Interim, (ut necesse est ut faciam) dum, quicquid hactenus scripsi, sum recogniturus, & diligenter observaturus, rogo te, ut si aliquod isthic habetis mei imperfecti istius operis exemplum, ad ejus finem inspicere velis, an aliquid in eo habeatur non procul

ab initio quarti numeri 20 cap: post verba illa, Antiquum etiam correctorium, quod *Nam ea sunt planè omnium postrema, tum in meo autographo, cujus unum saltem aut alterum folium periit, tum in uno quod tantùm habemus hic exemplo. Nolim enim si extet id, quod ampliùs scripsi, aliter quàm antea feci, particulam illam totius operis nunc scribere. Quare, si quid plus isthic habetis, quàm nos hic habemus, cures quæso, quàm primum id describendum, ut per D. Statorium ad me mittere possis. Vbius nō ægrè feret, quod ad quæstiones illas non respondeam, si illi meis verbis significetur, ut jam pridem, ni fallor, curavi ut fieret, me non esse aptum ut ad plerasq; respondeam, responsurumq; aliquando ad illas, in quibus aliquid meis scriptis objicitur; quod si nimis tardè fit, nemo graviùs id ferre debet, quàm ego, cujus maximè omnium interest, ut id fiat. Exemplum Vojdovii Defensionis illius meæ non quidem adversus Eglinum, sed adversus ministrum quendam Gallum, ad te, ut petis, mitto, compactum cum meo autographo scripti Polonicè editi ad Evangelicos commonefaciendos, &c. quod est apertum indicium, illud mihi a Voidovio donatum fuisse. Itaq; ubi illud descripseris, rogo te, ut per manus fidi alicuius nuncii, qui primus sese obtulerit, mihi reddendum cures. D. Ostorodum diligentissimè meis verbis resalutes velim, ad quem mitto litteras D. Barnaudi non ita pridem acceptas, quibus respondet iis quas ad ipsum scripsit. Erunt, spero, illi gratissimæ, præsertim, cum, nisi fallor, in illis inclusa sint medicamenta pro*

ta pro

ta pro eius tam difficili morbo, a quo ut aliquando, quemadmodum ſpem habere cœperamus, magna ſolùm ex parte liberetur, Deum ardentiſſimè oro. Vxorem tuam, D. Nieciecium, D. Gutichium, reliquosq́; commenſales tuos quàm optimè valere cupio, & pro ipſorum amantiſſimis ſalutationibus gratias illis ex animo ago. Deus tibi, uxori, ac liberis ſuo ſpiritu & gratia perpetuò adſit. Dat. in agro Luclaviciano die 23 Novembris 1603.

Tui amantiſſimus tibiq́; tamquàm pater inſervire paratiſſimus Fauſtus Socinus.

Ad MICHAELEM Fabricium Regiomontanum, ſacræ theologiæ ſtudioſum.

Ornatiſſimo & pietate atq; eruditione præſtantiſſimo juveni Domino Michaeli Fabricio, amico & fratri in Chriſto cariſſimo & honorando, &c.

Salutem a Deo & Chriſto &c.

ORnatiſſime mihiq́; chariſſime Domine Fabrici. Quia valde diuturno morbo adhuc vexor, paucis, ad gratiſſimas tuas litteras die 13 hujus menſis datas, reſcribam. Non eſt quòd vereare, ut verba illa 2. cap: Zach: v. 11. Et ſcies &c debeant cenſeri eſſe angeli illius, qui per totum v. 9. loquitur. ob id ſcilicet, quòd cum fine iſtius v. 9. non cohæreant. Quamvis enim (ut ego quidem ſentio) interjecta verba, licèt ab eodem angelo prolata, non ipſius ſed Iehovæ

exercituum censeri debeant, ad hoc tamen, ut statui possit sequentia verba ejusdem angeli esse, cujus sunt & præcedentia, & non secus atq; illa suo ipsius nomine ab eo prolata fuisse, nihil cohæsione ista est opus: sed satis est, si verba ista, quæ post illa subjiciuntur, quæ Iehova ipse dicere inducitur, ejusmodi sint, quæ ipsius nomine idem Angelus proferre potuerit, & cum ipsius Iehovæ verbis cohæreant, ut certè hîc evenit. nam & prorsus, ut antea fecerat, suo ipsius nomine Angelus dicere potuit, agnitum iri, se a Iehova exercituum fuisse missum; & convenientissimè hoc subjungitur post ipsius Iehovæ pollicitationem, quòd esset habitaturus in medio illorum, & pro suo populo illos habiturus. Namq;, ubi hoc præstitum a Iehova fuisset, certè constiturum erat, eum, qui ista ipsius Iehovæ nomine pronunciasset, ab ipso Iehova revera fuiße missum. Nec verò interpretatio hæc quidquam impedit, quominus interim hic Christi ratio habeatur; cujus videlicet tempore, & per quem ista Iehovæ pollicitatio præstita fuerit.

Quod attinet ad locum 1. Cor: 3. v. 6, & 7. quid sit incrementum illud, plantationi & irrigationi accedens, quod Deus dat, ex ipsamet similitudine ac metaphora intelligi potest. Nec aliud est propositum apostolo nisi similitudine ista ostendere, quicquid boni fructus, ex prædicatione & confirmatione evangelii per Dei & Christi ministros facta, provenit, id totum Deo adscribendum esse. quemadmodum fructus bonus, qui ex plantatione & irrigatione provenit, quam agricola diligenter fecerit, totus ipsi

Deo

Deo est adscribendus; a quo videlicet vis illa proficiscitur, qua plantatio & irrigatio ad bonum fructum proferendum est prædita. Adde, quòd sicut sine solis calore, agricolæ plantatio & irrigatio ad bonum fructum proferendum haud satis est; ita sine divina gratia, prædicatio & confirmatio Evangelii per Dei & Christi ministros facta, non est satis ut bonus fructus inde proveniat. Sed interim, sicut solis calor omni plantationi & irrigationi, ac generatim omnibus satis & irrigatis stirpibus accedit: sic gratia ista divina omni divinitus factæ prædicationi & confirmationi Evangelii est communis, & generatim ad omnes pertingit, qui talis prædicationis & confirmationis evangelii sunt participes. Plura ad ista duo quæ a me quæris, respondere in præsentia morbus non sinit, idemq́; est caussa, ut nihil tibi promittere audeam de explicatione verborū Christi ad Petrum, Pasce oves meas, *(licet eam fratrib⁹ jam diu sim pollicitus) præsertim tam brevi tempore, ut eam petis, id est ante tuum in patriam reditum; cujus caußam mihi antea inauditam sanè vehementer doleo. Salutavi, ut jussisti, fratres nomine tuo, qui te resalutant. Dat. Racoviæ die 17. Aprilis. Anno 1603.*

Tui studiosissimus atq; amantissimus F. S.

Ad MARTINUM BERZEVICIUM per Transylvaniam Cancellarium, F. SOCINI EPISTOLA.

Magnifico amplissimoq́; viro, Martino Berzevicio Stepha-

Stephani invictissimi Polonorum regis, &c. per Transilvaniam cancellario, domino & patrono suo vehementer colendo, &c.

MVlta quidem, magnifice amplissime vir, jam pridem audiveram de insigni humanitate tua, cùm erga omnes homines probos, tum verò erga bonarum litterarum studiosos. Quippe cum ipse non solùm singulari quadam virtute, vitæq; integritate præstares, sed etiam omni politiore doctrina, & optimarum artium scientia excultus esses. Attamen, ut verum fatear, vix umbram quandam humanitatis tuæ antehac mihi conspexisse videor, si cum iis, quæ de ipsa nuper cognovi, ea, quæ priùs acceperam, conferre velim. Scripsit enim ad me Resminus Resminius, homo, ut generis nobilitate, sic prudentia ac modestia non vulgari præditus, mihiq; pluribus modis conjunctissimus, cum non adeò multos ab hinc dies de me aliquid audivisses, homine alioquin obscuro & vix tua noticia digno, eam (arbitror) ob caussam, quòd nec pessimum hominem, nec a bonarum litterarum studiis alienum eße intellexeras, te non modò mei videndi & cognoscendi desiderium præ te tulisse, verùm etiam, quòd fortasse audiveras, me non minùs a re familiari mea, qua ob veræ pietatis professionē aßiduè periclitor, quàm a patria procul abesse, honestam aliquam conditionem ultro mihi coràm te oblaturum, dixisse, qua voluntarium hoc meum exilium faciliùs ferre possem. Iam quanta hæc est humanitas, hominem ignotum, qui nihil ipse prior petat, sua sponte complecti, & non levibus beneficiis afficere vel-

re velle? Quàm hoc bene convenit, cum magno illo rerum usu, quem vigente adhuc ætate habes, cumq́ humanorum casuum, & vicißitudinum cognitione vera, quam tot honorificis in varias & longinquas regiones peregrinationibus tuis tibi comparasti? Quod si mihi eæ dicendi vires eßent, quæ pares huic rei esse possent, & tibi pro meritis gratias agerem, & aliis omnibus benignitatem in me tuam libentissime prædicarem. Sed, quando hoc a me propter sermonis ruditatem atq; inopiam expectari nequit, animo meo in te gratißimo tibiq́ deditißimo, & ipse contentus ero, &, ut tu quoq; esse velis, te etiam atq; etiam rogare non desistam. Advolassem libenter equidem isthuc ad te, simulatq; Resminii tuam erga me benevolentiam narrantis litteras accepi, & coram tibi, quas potuissem, hujus animi mei significationes dedißem: sed non ante in hominum publicum conspectum me dare constitui, exq́ his quasi latebris, quas mea sponte jam dudum subii, prodire, quàm certo sciam, maximum Stephanum regem, quem mihi post Deum, meumq́ principem ac Dominum Franciscum magnum Etruriæ ducem, summa perpetuaq́ veneratione colendum delegi, pro incredibili bonitate sapientiaq́ sua eam opinionem deposuiße, quam, per malevolorũ aut certè errantium hominum calumniã, de me, ut audio, suscepit, quòd librum scripserim, qui ad Magistratus auctoritatem convellendam aut labefactandam pertineat. quo nihil est, nec esse potest a veritate magis alienum. In eo siquidem libro (hunc enim isti sine dubio intelligunt) quo Iacobo

cobo Palæologo pro Racovienſibus reſpondetur, cujus me ſcriptorem fuiſſe, nemini umquam negavi, nec de Magiſtratus auctoritate revera agitur, ſed de Chriſtianorum hominum privatorum officio, & tamen ea dicuntur, quæ ad eam quàm maximè confirmandam pertinere poßint. Nec ſanè quemquam hodie eſſe exiſtimo, qui magiſtratui plùs tribuat, quàm vel ego tribuo, vel in eo libro a me tributum fuit. Id mihi compertiſſimum eſt, me plùs illi ex ſacrarum litterarum (ni fallor) ſenſu deferre, quàm vel jure gentium, aut civili, vel etiam communi Theologorum ſententia deferendum ſit. ejusq; rei in ipſo libro apertiſſima indicia extare non dubito. Quo factum eſt, ut, quamvis nihil fortaſſis acerbius mihi in vita contigerit, quàm tanto regi imminutæ quodammodo Magiſtratus auctoritatis nomine ſuſpectum eſſe, tamen de me illi purgando hactenus non admodum laboraverim, aut ſollicitus fuerim, ſperans omnino fore, ut liber ipſe per ſe aliquando ſatis pro me loquatur, & inde mihi remedium jurè exiſtat, unde malum injuriâ exortum eſt. Hæc tecum, vir ampliſſime, liberiùs egi, humanitate eximia iſta tua fretus, quæ me ad ſcribendum impulit, quæq; ſperare me jubet, non defuturum mihi apud juſtiſſimum regem in tam bona cauſſa optimum patronum, te ipſum, inquam, cui patent ipſius regis aures, quiq; propter egregias virtutes tuas jam diu illi meritò es gratiſſimus. Oſtendet vel indicabit tibi, ſi opus fuerit, Reſminius meus ejus libri locos complures, ex quibus conſtare poteſt, quid de magiſtratus, regumq; auctori-

ctoritate ac majestate sentiam, quamq́; sacrosanctam & inviolabilem eam esse statuam, atq; contendam. Ut, si quando sese occasio obtulerit hac de re cum ipso rege verba faciendi, possis, si ita tibi visum fuerit, ex animo & constanter affirmare, me ab eo crimine, cujus insimulor, quàm longissimè abesse. Nullum in præsentia majus beneficium abs te expetere posse videor. Quamobrem te oro atq; obsecro, ut, quidquid benignitatis tuæ me hoc tempore sensurum esse, humanissimè decreveras, id omne in hoc unum collatum velis. Sic te Deus optim: max: indies magis fortunet, tuisq́; votis benignus annuat, mihi verò aliquando concedat, ut aliqua saltem ex parte memorem & gratum erga te animum meum, ipsi etiam posteritati, facere possim. Vale vir præstantissime, meq́;, ut cœpisti, amare perge, & jam tibi planè addictum gratia auctoritateq́; tua juvandum ac fovendum posthac suscipe. Dat. Ruri die 12 Martii 1583.

Magnificæ amplitudini tuæ

Perpetuò devinctissimus Faustus Socinus.

Ad Georgium Blandratam, F. Socini Epistola.

Amplissimo clarissimoq́; viro Georgio Blandratæ Stephani invictissimi regis Poloniæ, &c. archiatro & consiliario intimo, domino ac patrono suo perpetua observantiâ colendo, &c.

Ad mul-

AD multiplices gravissimosq; errores, quos diutissimè inter eos homines viguisse necesse est, qui Christi nomine appellantur, e medio tollendos penitus atq; extirpandos, quantum momentum habeat ipsius Iesu Christi naturæ sive eßentiæ verior cognitio, vel illud indicare potest, quòd, cum hoc nostro seculo, quo errores isti ex Christiano populo ejici ac profligari cœperunt, ad eam cognitionem illustrandam deventum est, non satis habuit Satan, quòd huic sanctissimo conatui ii sese omnino oppositurі essent, qui falsissimas quasq; opiniones in Christi ecclesiam invectas mordicus retinent, ac vi ipsa manifesta, quando aliter non possunt, propugnant atq; defendunt; sed plurimos etiam ex iis, qui crassiores errores rejiciunt, atq; oppugnant, quiq; hoc unum sibi propositum habere videntur, ut Ecclesiam, si fieri possit, ab omni labe perpurgent, jam inde ab ipso initio excitavit, qui, tantam lucem non ferentes, ei acerrimè obluctantur, & quoscumq; ad hanc veritatem patefaciendam prorsus intentos vident, eos miris modis insectantur, ac probris, & maledictis divexant, calumniisq; opprimere student. nam vel hinc intelligere licet, illos hac in re non Dei, sed Satanæ spiritu agi. Inter hos autem illustrandæ, quam dixi, filii Dei cognitionis apertos hostes, haud infimum locum hoc tempore obtinet Andreas Volanus. Is enim non modò Parænesi illa sua, omnes quicumq; in Polonia & Lithvania huic illustrationi toto pectore incumbunt, vehementer exagitare aggreßus est; verùm etiam, cum ipsi oblata fuisset responsio a me, ho-

me, horum nomine ſatis modeſtè, ni fallor, conſcri-
pta, tam acerbè atq; adeò impotenter alio ſcripto e-
dito in nos omnes eſt invectus, ut ſui ipſius oblitus eſ-
ſe planè dici poſſit. præſertim cum alioqui in iis, quæ
a me ſcripta fuerant, refellendis parum diligens &
accuratus fuiſſe videatur. Id quod, litteris etiam ad
me datis, ſe ſentire teſtati ſunt viri aliqui doctiſſimi
& ſummo judicio præditi. qui propterea cenſebant,
ad ipſum refutandum nihil propemodum mihi opus
eſſe ut facerem, niſi ut priorem reſponſionem fratrũ
nomine ſcriptã publicarem. Ex his autẽ unus tu ipſe
fuiſti, optime ac prudentiſſime Blandrata, cum pri-
mùm Volani libellus in tuas manus pervênit. Verùm,
um in Ieſu Chriſti puriore notilia indies magis
rovehenda ſemper animo fueris ardentiſſimo, &
Volani ſcripto diligentiùs perlecto, videres facilè fie-
i poſſe, ut is ſua quadam eloquẽtia ad Vulgi captum
ccommodata rudioribus imponeret, & cauſſam no-
tram aliquantò etiam magis, quàm antea eſſet, a-
ud iſtos ſuſpectam redderet, qui non tam rationibus
pſis, quàm verbis moventur, quibus affectio-
es in nobis aut gignuntur aut excitantur, quæq;
ætero qui licèt inania, vituperationibus, & objurga-
ionibus ſunt pleniſſima; cum, inquam, hæc videres,
uaſiſti poſtmodum non ſemel, ut omnino Volano i-
erum reſponderem, huicq; incommodo, quoad poſ-
em, obviam irem. Quod quamquam alii quoq; non
auci eodem tempore a me poſtulabant; tamen nec
ntopere urgebant, nec tantam auctoritatem vel
uſquam illorum per ſe, vel omnes ſimul apud me

habebant, quantam tu solus meritò semper habuisti. Itaq; tuis potissimum monitionibus factum est, ut ea, quæ priori meæ responsioni Volanus objecit, diligenter refellere tandem aggressus fuerim; quod & Deo adjuvante, menses abhinc circiter .... perfeci, & priori illi alteram hanc responsionem adjunxi. Sed non ante hoc tempus ob varia impedimenta mihi opus hoc meum in publicum edere licuit. quod cum magno alicui viro dicandum esse, amici censerent, nullus mihi in mentem venit, aut venire potuit, qui hic tecum conferendus esset. Neq; enim solùm tu revera, ut modò dicebam, hujus suscipiendi laboris mihi auctor fuisti, & idcirco ipsum opus tibi, tamquam eius primæ cuidam caussæ, præ cæteris debetur; sed etiam talem auxiliatorem & patronum in gravibus meis casibus & periculis te mihi præstitisti, ut nihil umquam a me alicujus ponderis queat proficisci, quod tuum quodam jure non sit. Adde verò, quòd nulli convenientius dicari liber poterat, in quo de Iesu Christi essentia seu natura præcipuè disputatur, & ejus quæstionis veritas defenditur, quàm ei, qui hanc ipsam veritatem summo conatu non uno in loco & natione, ubi nunc potissimùm recepta est, diu promovit ac propagavit; atq; ut liberè eam & profiteri, & docere complures non vererentur, suo indefesso studio ac diligentia effecit. Quod si id inprimis quærendum erat, ne sine defensore libellus hic in publicum prodiret, nemo ei defendendo te aptior inveniri potuit, qui tantâ gratiâ apud Stephanum regem maximum & potentissimum polles, cui regiones illæ parent, in quibus, si usu-

quam alibi, hoc opus legi continget, quantam præclaræ tuæ virtutes postulant, & maxima ac fidelissima in ipsum regem, nec non in ejus fratrem Christophorum, atq; hujus filium Sigismundum Transylvaniæ principes, officia tua sunt commerita. quæ hoc loco explicarem apertiùs, nisi omnibus notissima & perspectissima essent. Cum tot igitur de caussis hoc mearum vigiliarum munus tibi optimo jure dedicetur, tuum erit, vir eximie idemq; humanissime, primùm quidem munus ipsum, quantumvis exiguum videri possit, & tuis meritis longè inferius, nequaquam aspernari; deinde verò eorum, quæ hîc a me disputantur, quatenus cum sacrarum litterarum sensu tibi convenire videbuntur, defensionem seriò suscipere: hocq; factum meum Andreæ Volano privato meo nomine, nec tamen ipso nomine expresso, respondendi (non enim ignoras quas hujus rei justissimas caussas habeo) contra audaces criminatores & calumniatores tua prudentia & auctoritate perpetuo tueri. Deus pater noster, & dominus Iesus Christus, qui tuorum pro divina veritate patefacienda & disseminanda laborum, tam uberem fructum hactenus, ad istius jam affectæ ætatis magnum solatium, te videre, ac percipere voluit, idem tibi concedat, ut adversus omnes malevolos & veræ pietatis inimicos, quorum ingens est numerus, nec parva potentia, ad extremum usq; firmus atq; invictus perstes. Vale.

Tibi in domino Iesu deditissimus Cliens tuus F. S.

Ad Andream Vojdovium Matthæi Radecii Epistola.

Salutem a Deo & Domino Iesu Christo.

Vir ornatissime frater in Domino charissime & plurimum observande.

PRomiseram prioribus meis litteris, decima tertia hujus mensis in eum eventum ad te datis, & ad fratrem Isaacum Stollerdum missis; si fortè tuas reculas Thoronium transmissurus esset, ut eas simul transmitteret; me de pœna furibus irroganda, prima quaq; oblata occasione, aliquid scripturum esse, Quã nunc oblata, promissum facio. Memini verò cum præterito Mense Decembri apud nos fuißes, nos inter cætera in eum sermonem incidisse, jure ne fures, propter simplex furtum, laqueo vitam finirent, nec né. Ostendi, quod & nunc facere conor, Legem illam, præter mentem & sententiam omnium Legulatorum & Imperatorum, in orbem Christianum, hominum incuria & crudelitate, irrepsisse. Primus enim Moses, qui de furibus, ipso Deo mandante, legem tulit, nequaquam sanxit, propter simplex furtum, hominem e medio tollendum eße: quin potius, si quispiam bovem, vel agnũ furatus fuisset, quinq; boves pro bove, & quatuor pecudes pro agno redderet. Exod: 22. Reliqui etiam, inter quos Romani homines acutissimi & sapientissimi, qui suas leges undiquaque collegerãt, earumq; magnam partem ex Græcia adferendam curaverant, suaq; adjecerant, nullatenus sanci-

sanciendum existimarunt, homini, propter simplex furtum, vitam, publicè per Magistratum, adimendã esse, (cum nulla esse possit rerum ex terra nascentium cum vita hominis, nisi iniquissima, comparatio) Sed furem, pro ratione furti manifesti, vel nec manifesti, dupli, tripli, aut quadrupli pœna afficiendum esse; aliquando, sed per privatos tantùm, impune interfici potuisse. unde Cicero in oratione pro Milone, & Quintilianus lib. 5. cap. 10. Nocturnum furem quoquomodo, diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerũt. Fur itaq; in furto deprehensus, ei cui aliquid surripuerat, si solvendo fortè non fuisset, ita in temporariã servitutẽ addicebatur, donec, putatis rationibus, pro ratione furti debitũ omne solvisset. Sin verò ejus, cui quid furto subtractum fuisset, rationes non tulissent, hominẽ furem ad eum modum addictũ habere, Magistratus, soluto debito, ejus opera tantisper vel in lapidicinis, vel aliis operis publicis utebatur, donec omne illud debitum solvisset, atq; ita se furti pœna exemisset. Quæ leges durarunt, usq; ad ætatem Friderici, ni fallor, secundi Romanorum Imperatoris. Ibi cum jam barbaries orbem terrarum opplesset, hominesq; non pristinis, iisq; optimis, legib⁹ viverent, sed magna ex parte & divinarum & humanarum puriorum obliti, Antichristi crudelitatem sequi cæpissent, leges quoq;, pro illorũ temporũ ratione, barbaras nempe, condere cæperunt, sanciveruntq; furta, crescentib⁹ (quod prætẽdebant) delictis, gravioribus pœnis afficienda & puniẽda esse: Quãvis opti-

mus Imperator non ad eum modum legem tulißet, quo eam ad usq; nostra tempora plerisq; in locis usurpatam, non sine dolore, vidimus & etiamnum videmus: furem, scilicet, propter simplex furtum vita privandum, sed si rem alienam contrectando pacem simul rupißet, laqueo ei vitam adimendã esse. Quam Imperatoris mentem cum plerique non assecuti essent, neque animadvertissent etiam, paragraphum illum, de puniendis furibus, non simpliciter positum, sed sub titulo, De pace tenenda, collocatum fuiße, constitutionem illam ita interpretati sunt, ut propter simplex furtum furem vita privandum esse censuerint. Et cum Imperator de quinq; Solidorum valore adjecisset, illi quinq; grassorum valorem interpretarentur, atque hominem ob quinq; grassos interversos vita privandum existimarent; cum tamen ex quibusdam Legulatorum placitis haud obscurè appareat, non großorum communium, sed florenorum valorem Imperatorem existimasse & constituisse; & non simpliciter quidem, sed (ut dictum est) si pacem simul violasset, eamq; sanguine fortè humano, aut aliquo violento actu, disturbasset. Atq; ita pleriq; abusi sunt, & etiamnum abutuntur, Optimi Imperatoris constitutione, Quo jure ipsi viderint. Hæc fortè fuerunt, de quibus tum, ut potui, disserui, & nunc, Iureconsultorum libris jam ab aliquot annis destitutus, ut possum, dissero & scribo. Sed vera tamen ea omnia esse nihil ambigo, nisi me memoria vehementer fallat. Vale mi frater, & me tuum, quod facis,

amare

amare perge. Salutant te nostri, Saluta nostros in Domino. Me tuis precibus & fraterno amori commendo. Ex agro Buscoviano, die vicesima mensis Ianuarii, Anno Iuliano 1598. post nativitatem Domini Iesu Christi 1597.

Tuus in Domino frater ex animo.

Matthæus Radecius.

Alias Fausti Socini Epistolas, quæ partim apud amicos adhuc latent, partim Italicè ab ipso scriptæ, in Latinum nondum sunt conversæ, præsertim ad Illustrem Virum Dn. Andream Dudithium, in quibus de argumentis gravissimis agit, alio, si Deus voluerit, tempore separatim dabimus.

Catalogus eorum ad quos ſuperiores epiſtolæ ſcriptæ ſunt.

Errata in hoc opere graviora sic lector benevolus corriget.

Pag: 10. lin: antepen: *polienda*. pag: 13 lin: 3. *gratius*. pag: 15. lin: 21, *detrectavi* pag: 19. li: 8. signum ponentheseos inversum. pag: 23. lin: 5. pro *suam* lege *suo*. pag: 24. lin: 5, 6 post *sejungendum* punctum. pag: 26. lin: 5. *Racoviensium* pag: 27. lin: 3 pro *ad hunc* lege *adhuc*. pa: 30. li: 5. pro *comprobandum* lege *improbandum*. lin: ult: *solùm*. pag: 31 lin 17. *acerrimis*. lin: 25. 26. signa parentheseos invertantur. pag: 32. lin: ult. pro *nulla* lege *ulla*. pag: 33. lin: 5. *affirmaveram*. pag: 36. lin: 12. *scriptam*. pag: 39. lin: penult: pro *fieri* fortassis *feci* legendum. pag. 41. li. 5, 6. post *leviora* dele comma. li. 10 *quod*. li 17. *re* dele. li. penult. & ult. *Racoviensibus*. pag. 43. lin. 8. post *perturbantem* punctum ponatur. pa. 46. lin. 3. *cœperit*. pa. 48. li. 17. post *queat* pone punctum. pa. 58. in titulo pro M pone B. pa. 60. li. 21. *appetit* pa. 69. li. 6. esse. pa. 73. li. 3. *tempo* dele. pa. 76. li. 2. *post quam*. pa. 79. li. 10. *eo*. pa. 80. li. 3 *retinueritis*. pa. 97. li. penult. *ardentius*. p. 99. li 10. pro *deesse* lege *deserere*. pa. 100. li. 17. πρότερον. p. 102. l. 2. *Repetitis*. p. 103. li. 4. *abhorrentia*. pa. 304. l. 5. post *præter* dele comma. pa. 105. post *defectione* pone punctum. p. 109. li. 1. post *interim* dele comma. p. 112. li. 4. pro *ne esse* lege *nec esse*. li. 12. *manifestis*. l. 27. pro *tamen*, lege *tantum*. p. 116. li. 21. pro *asservare* lege *asseverare*. pa. 117. li. 3. pro *aliunde* lege *alicunde*. p. 127. li. 11. pro *qui* lege *quia*. pa. 131. l. 11. *gnaviter*. p. 133. l. 26. lege *instituat*. pa: 137. l. 11. *tantum*. pa. 141. li. 11. *operâ*. li. 14. post *corrigendis* comma pone. pa. 147. li. 28. lege Assert: 21. num. 6. p. 149. li 14, 15. post *voluntate* pone comma, post *in nos* dele. pa. 160. l: 17. post *videbat* comma pone. p. 163. li: 22. *cōstat*. pag: 170. li: 9. *fuisset* pro *fuisse*. pa: 174. li: 2. *cogitanti*. li: 17. *perridiculum*. p: 175. li: 3, 4. *indices* pro *indicas*. lin: 19. *multum* pro *nullum*. li: 20. post *pace* comma pon: p: 182. l: 11. *roborum* pro *roburum*. lin: 20. *id* dele. lin: 23. *reciperentur* p: 184. li: 20. post *benefacta* comma ponatur. p: 185. li: 4. *quod*. pa: 157. li: 22. Thomas. p: 188. li: 15. θεὲ pro θεοῦ

li: 20.

li: 20. poſt *retenta* comma ponatur, loco ſemicoli. ult: *dicit.* pa: 192. li. 7. *ſolùm.* li: 11. ante *ad* fort: deeſt *ea.* li: 18. poſt *ſubſtantivum* comma ponatur. p: 193. li: 2. ἀυτῷ. p: 197. li: 13. *ſupellex.* p: 207. li: 26. fortaſſis *ne* priùs delendum. *nimis* pro *minis.* pa: 219. li: 16. pro *perſolvantur* legendum videtur *diſſolvántur.* pa: 220. li: 2. poſt *alius me* dele comma. p: 225. li: 20. *Dianæan.* p: 229. in titulo Epiſt II. pro Epiſt: I. p: 235. li: 27. *alii cuipiam* pro *alicuipiam.* pa: 240. li. 6. *conſtitutus.* pa. 248. lin: 12. *ſeſemetipſum* dele primum *ſe.* pa: 249. li: 21. *conjungendum.* p: 251. li: 26. poſt *reliquit* duo puncta loco ſigni interrogationis. pa: 252. li: 23. poſt *in epiſtola* dele punctum. pag: 256. lin: 3. *fuſione.* pa: 258. li: 17. *ejusdem capitis* li: 26. poſt *nec ipſa,* comma ponatur. pa: 259. li: 20. conſummatione *pro* conſumatione. pa: 268. *affirmantem* fort: pro *affirmans.* pa: 269. li: 14. poſt *quod,* comma ponatur. pa: 270. li: 10. poſt *cœleſtium* punctum. pa: 271. li: 28. *quibuscum* pa: 272. li: 20. poſt *omnino* . comma ponatur. pa: 274. li: 8, 9. *ipſum* pro *i-ſum.* p: 275. li: 11. *in dubium.* pa: 279. l: 1. vel 2. alterum *eſt* dele. ult: poſt *fit,* comma ponatur. pa: 280. l: 14, 15. *invocandi occaſio.* pag: 282. li: 5. *quæres.* pa: 283. li: 19. *noſtrarum.* pa: 291. li: 16. poſt *oſtendi,* comma pon. pa: 292. li: 5. *contingit* pro *contigit.* pa: 294. li: 17. poſt *novit* ſemicolon. pa: 302. li: 8. poſt *Servator,* comma. pa: 307. li: 4. *nominisq;.* pag: 308. li: 27. *ego* pro *ergo.* pa: 311. li: 11. *ut* pa: 319. li: 27. lege *non continet, continet tamen &c.* pa: 325. li: 11. poſt *ſtatuendum eſt* comma. pa: 331. li: 18. *te verò* pa: 335. li: 10. lege *judiciumq́;* pro *officiumq́;* p: 336. li: 7. *quantum* pro *quantùm* pa: 338. penult: *properet* pa: 339. li: 2. *Levartovia* li: 12, 13. *quàm Factum* pa: 343. 16. *poſſim* pro *poſſem.* penult: *refutandam* ult. poſt *vehementius* dele comma. pa: 344. li: 20. *commemoret.* pa: 348. li: 6. poſt *futurum eſt,* cõma pon. li: 11. *arbitror* li: 16. poſt *poſſet* punctum. pa: 352. li: 9. *præſtantiſſime* pa: 353. li: 22. *excuſum* pa: 357. li: 1. *unoquoq;* pag: 359. li: 19. poſt *baptizantur* ſemicolon pag: 360. lin: 10. poſt *perpendas* comma. pa: 362. li: 6, 7. *profectum.* pa: 364. li: 10. *quòd cum* li: 13. *peſſimè* pa: 371. li: 12. *quæ ad me amantiſſimè.* pa: 382. li: 24. *præceptorem* pa: 383. li: 18. *anguſtia* pa:

384

384. li: 3. *Nam quis.* lin: 4: post *tempore* comma pon. lin: 13. post *affers* comma pon. pa: 391. li: 15. *potiùs* pro *priùs* p: 394. penult: post *Verbis* punctum pone. ult: post *suprà quoque* adde *nomen istud substantivè prorsus accipi debere, non autem* pa: 395. li: 2. *locus ille.* li: 3. *de phrasi* li: 15. post *ni fallor*, adde *mi frater* pa: 396. li: 8. post *sum* comma ponatur. lin: 9. post *manerem* punctum pon. li: 27. *aliquot* pro *aliquod* pa: 397. li: 5. *quòd* lin: 7. *aliis* lin: 19. *etiam* pa: 401. li: 4. *Sic Deus te.* li: 15. *quodammodo* pa: 403. li: 5. post *meræ* dele comma. li: 10. *haud factâ mentione* pa: 405. li: 14. post *salus* dele cõma. pa: 407. li: 18. post *Christiano* dele comma. pag: 408 li: 14. post *minùs* pone comma loco coli. lin: 15, 16. post *recusat* pone semicolon. ibid: *contra* lin: 25: post *quippe quibus* comma pone. sic post in *locis istis* comma etiam pon. pag: 414. li: 15. *animantibus* pa: 424. li: 17. *in terris.* pa: 425. li: 1. *pugnat.* pa: 426. li: 9. *subobscuram.* pa: 428. li: 20. *commoratione* pa: 429. 27. *ea* dele. pa: 431. li: 26, 27. post *rei durationem* semicolon, & *Nec* minuscula pone. lin: ult: post *fine* comma pone. pa: 433 li: 14. post *id est* comma loco semicoli. li. 16. *plenè.* pag: 435, li: 24. *terrenæ* pro *terrena.* pa: 437. li. 21. *urgent* pa: 439. li: antepenult: *prœmiis* pa: 440. li. 15. *accessionem.* pa: 442. li: 14. *angelos.* pa: 447. penult: post *probandum* dele comma. pa: 451. li: 6. a fin. *inscriptionem.* pa: 456 li: 6. *gratificareris* li: 14. *Primum* li: penult: post *detur* semicolon li: ultim: post *duraturis* signum interrogationis. pag: 462. li: 13. *sic* pro *Si* pa: 463. li: 9. *certius* lin: ult: *legenda* pa: 467. 3. *conatus es* 22. γνῶσιν pa: 468. li: 1. *quidquam* pa: 471. li: 10. *impetrasses.* pag: 473. li: 13. dele alterum *in* pa: 479. li: 4. *afflixit* pro *affixit.* pa: 490. li: 21. *mortali* li: 25. post *debet* punctum loco signi interrogationis. pag: 496. li: 24, 25. *esset* pro *esse* pa: 500. li: 16. *una* pag: 502. 6. post *brevi* dele comma, post *responso* pone. pa. 504. 2. *contradictora.* pag: 511. li: 10. *alios.* pa: 512. li: 17. post *ad* deest *te* pa. 515. li: 17. *fratres* 516. 4. a fin. *modò* antepenult. *aliquid* pa: 517. 2. *Gratius* pro *Gratias* p: 518. li: 10. *adversaretur* 519. 7, 8. *& repetitam* pro *& repositam* 521. li: 17. post *apparet* comma pon. pa: 525. li: 21. *suam ei* pro *suam et* 528. 12. post *utitur* comma dele. 19: At verò pro ut verò. 20. ante *Nunc* comma de-

ma dele. 529. 20. post *citasti* comma pone, post *est* dele. 530. 18, post *divina* comma, post *impetuntur* signum interrogationis pone. 23. lege *præesse* pro *posse*. pa: 534. li: 5. post *improbatur* dele comma, post *id* pone. 537. 20. *præstantius* 539. ult: *legitur* pa: 540. li: 16. verba illa, *Si theologica*, usq; ad finem dele. suprà habentur. pa: 549. 23. *quod*. 7. *potuit*. 550. 9. *nescio inscio* alterutrum dele. 553. 13. *ab hac spe* 554. penult: *offensionem*. ult: *proficiscentem*. 555. 8. *ante* 25. *melius*. 558. 2, 3. *esse* dele. 5. *ea* pro *eâ* 559. 5. *necessario* 562. 6, 7. *tantum* 564. 20,21. *accommodatissimum* ibid. *perquam* 566. 19. *quantum* li: 20. *tantum* sine accentibus. 568. 10. *contendant* 569. 27. *notitiam* 578. 10. post *excudetur* comma ponatur. 579. 6. *datis* 580. ult. *mittendi*, ibid: *lituris* pro *liituris* 558. ult: *Symmystæ* 589 a lin: antepenul: usque ad finem videtur aliquid deesse. 591. 25. post *patefacta* desunt quædam, nondum enim sententia est perfecta. 593. 7. post *ostenderant* cõma pon. 27. post *faciam* comma pon. 594. 11. *lacessitus* 595. 9. pro *cum ipso* fort: *ab ipso* 600. 27. post *animadvertant* comma. 604. 26, 27. *probatum* 606. 12. *post* 607. 12. *descriptum* 15. *noluerim* pro *voluerim* 24 post *sit* comma pon. 609. 16. *in ipso* dele *in* 616. 25. post *vendicantium* comma pone. 620. 8. ante *nisi* deest *non* lin: 23. lege *Matth. 14. v. 15. Luc. 21. v. 20.* 621. 4, 5 post *declarant* comma ponendum loco semicoli. 20. post *reperias* colon pone. ult: *ob oculos* 623. 4. *expositi sunt; tum* 25. *numerum aggregare*. videtur legendum, *numerum non aggregare* 626. 9. *ambigi possit* fort: *ambigi non possit* 632. 10. 11. signa parentheseos delenda. lin: 19. *res ipsa* 20. *animo sim* 24. post *judicare possunt* punctum pone. 25. post *appareat* comma pon. 633. 1. post *refutatus* comma po. 2. post *errasse* signum interrogationis. 8. *Iesu* 636. 15. *quod* 637. 6. *de orationibus sanctorum* in græco textu non est *de* sed tantùm in vulgata. 640. 10. *quo* 18. *quod* delendum. 28. *pertinere* 641. 9. pòst *id* dele comma. 23. ante *exemplo* deest *me* 643. 24. ad *in* adde signum divisionis. 645. 2 *niteris* pro *nitêris*. 12. ἐθελοθρησκείαν 648. ult: *sum* fort. *sim* 652. 5. *facit* pro *fecit* 10. pro *jure* lege *juri* 656. 26. pro *certitudinis* lege *rectitudinis* 659. 27. post *necesse est* pone comma. 662. 11. *so-*

11. *solùm* 663. 8. post *afferunt* comma pone. & fort: *ferunt* legendum pro *afferunt*. 667. 23. post *attulerat* videtur deesse *me nihil respondisse*. vel, *nihil a me responsum* 668. li: 10. *sperarem* pro *sperabam* 669. 16. ante *scholasticum* dele signum incæptæ parentheseos, & ante *quam* repone. 671. 12, 13. *aliis*. 673. post *conanti* comma ponatur. antepen. & penul: *diarrhœam*. 679. 19. post *consultationem* comma loco semicoli. 683. ult: ante *Martino* deest *D*. 684. 4. post *magnifice* deest *et* 24 ante *qua* fort: deest *de* 685. 15, 16. *coràm*.

pag. 613. lin. 2. in ipsa epistola *a te habita*, dele *a te*.

